H. Stendhal
Crveno
i crno

FRÉDÉRIC DE STENDHAL: CRVENO I CRNO

FRANCUSKI ROMAN
u 10 knjiga

Izabrao
dr Ivo Hergešić

Izdaje
Sveučilišna naklada Liber

FRÉDÉRIC DE STENDHAL

CRVENO I CRNO

Kronika XIX. stoljeća

Prevela
Ana Smokvina Ibler

Zagreb
1977

Naslov originala
Frédéric de Stendhal
LE ROUGE ET LE NOIR
(1831)

Likovna oprema
Alfred Pal

Tehnički urednik
Kate Zorzut

SADRŽAJ:

PRVI DIO 9
I. 10
II. 12
III. 14
IV. 17
V. 20
VI. 24
VII. 29
VIII. 35
IX. 39
X. 44
XI. 46
XII. 49
XIII. 53
XIV. 56
XV. 58
XVI. 60
XVII. 63
XVIII. 66
XIX. 73
XX. 78
XXI. 81
XXII. 88
XXIII. 95
XXIV 103
XXV. 107
XXVI 111
XXVII. 117
XXVIII. 119
XXIX 123
XXX. 131
DRUGI DIO 140
I. 141
II. 147
III. 152

IV. 154
V. 161
VI. 163
VII. 167
VIII. 172
IX. 178
X. 183
XI. 188
XII. 191
XIII. 195
XIV. 200
XV. 204
XVI. 207
XVII. 211
XVIII. 214
XIX. 217
XX. 222
XXI. 226
XXII. 229
XXIII. 233
XXIV 238
XXV. 242
XXVI. 246
XXVII. 249
XXVIII. 251
XXIX 254
XXX. 256
XXXI. 259
XXXII. 262
XXXIII. 265
XXXIV. 268
XXXV. 272
XXXVI. 275
XXXVII. 279
XXXVIII. 282
XXXIX. 286
XL. 289

XLI. 292
XLII. 296
XLIII. 299
XLIV. 302
XLV. 306
Pogovor 310

PRVI DIO

Istina, gorka istina
DANTON

I.

MALI GRADIĆ

Put thousands together
Less bad,
But the cage less gay[1]
HOBBES

Gradić Verrières može se smatrati jednim od najljepših u Franche-Comtéu. Njegove bijele kuće sa šiljastim krovovima od crnih opeka poredale su se na padini brežuljka na kojemu su i najmanje krivine obilježene skupinama golemih kestenova. Doubs teče na nekoliko stotina koraka ispod njegovih utvrda, koje su nekoć sagradili Španjolci a koje su sada ruševine.

Verrières je sa sjevera zaštićen visokom planinom, jednim ogrankom Jure. Izlomljeni vrhunci Verra pokrivaju se snijegom već za prvih hladnih dana u listopadu. Gorski potok, koji se ruši niz planinu, protječe kroz Verrières prije utoka u Doubs i pokreće velik broj pilana. To je vrlo jednostavna industrija i ona donosi stanovito blagostanje većini stanovnika, koji su više seljaci nego građani. Ali nisu pilane obogatile taj gradić, nego je tvornica šarenog platna, zvanog Mulhouse, izvor općeg bogatstva, koje je nakon Napoleonova pada obnovilo pročelja gotovo svih kuća u Verrièresu.

Tek što čovjek uđe u gradić, zagluši ga lupa nekoga bučnog i naoko strašnog stroja. Kolo, tjerano brzicom, pokreće dvadeset teških čekića, koji se dižu i spuštaju uz tutnjavu od koje se pločnik trese. Svaki od tih čekića proizvodi dnevno tko zna koliko tisuća čavala. Mlade djevojke, svježe i lijepe, podmeću pod udarce tih golemih čekića komadiće željeza, koji se začas pretvore u čavle. Taj rad, naoko tako težak, jedan je od onih kojima se najviše čudi putnik koji prvi put dolazi u ta brda što dijele Francusku od Švicarske. Ako putnik, ulazeći u Verrières, zapita kome pripada ta lijepa tvornica čavala što zaglušuje ljude koji prolaze glavnom ulicom, odgovorit će mu razvučenim naglaskom: - Eh, ona je načelnikova.

Pa ako putnik začas zastane u toj glavnoj ulici Verrièresa, koja se uspinje od obale Doubsa do vrha brežuljka, može se kladiti sa sto prema jedan da će ugledati nekog visokog čovjeka, važna i zaposlena izgleda.

Kad se on pojavi, svi brzo skidaju šešire. Kosa mu je prosjeda i odjeven je u sivo. Ima nekoliko odlikovanja, čelo mu je visoko, nos orlovski, a lice u cjelini prilično pravilno; čak ti se na prvi pogled čini da se na njemu dostojanstvo gradonačelnika sjedinjuje s onom vrstom ljepote koja se još može susresti kod čovjeka od četrdeset i osam ili pedeset godina. No pariškog će se putnika uskoro neugodno dojmiti njegov izraz samozadovoljstva i uobraženosti pomiješan s nečim ograničenim i tupim. Osjetit će da se darovitost toga čovjeka ograničava na to da vrlo točno naplaćuje što mu drugi duguju, a da što kasnije plati ono što je sam dužan.

Takav je načelnik Verrièresa, gospodin de Rênal. Kad teškim koracima prijeđe ulicu, on ulazi u zgradu općine i nestane putniku s očiju. Ali ako putnik nastavi svoju šetnju, opazit će sto koraka dalje prilično lijepu kuću, i, kroz željezne rešetke tik uz nju, divne vrtove. Za njima se pruža crta horizonta koju ocrtavaju burgonjski brežuljci, a koja izgleda kao da je stvorena da ugodi očima. Pred tim vidikom putnik zaboravlja sredinu zaraženu sitnim novčanim interesima koja ga počinje gušiti.

---

[1] Skupite ih tisuće pa neće biti tako loše, ali će u krleci biti manje veselja.

On doznaje da ta kuća pripada gospodinu de Rênalu. Taj lijepi dom od klesana kamena, koji se upravo dovršuje, načelnik Verrièresa duguje prihodu od svoje velike tvornice čavala. Kažu da je njegova obitelj stara i da je španjolskog porijekla; navodno je živjela u onom kraju još mnogo prije no što ga je osvojio Luj XIV.

Od godine 1815. on se stidi što je tvorničar; godina 1815. učinila ga je načelnikom Verrièresa. I zidovi koji, stvarajući terase, podupiru razne dijelove toga prekrasnog vrta, što se stepenasto spušta do Doubsa, također su nagrada za vještinu gospodina de Rênala u trgovini željezom.

Nemojte očekivati da ćete u Francuskoj naći one slikovite vrtove koji u Njemačkoj okružuju tvorničke gradove Leipzig, Frankfurt, Nürnberg, itd. U pokrajini Franche-Comté što čovjek gradi više zidova i što više načička svoj posjed kamenjem koje je poslagao jedno na drugo, to više stječe pravo da ga njegovi susjedi poštuju. Vrtovima gospodina de Rênala, koji su puni zidova, dive se još i više zbog toga što je on kupio suhim zlatom neke male dijelove zemljišta na kojima se oni prostiru. Tako je, na primjer, ona pilana - koja vas je, kad ste ulazili u Verrières, svojim neobičnim položajem na obali Doubsa *Sorel* ispisano golemim slovima na jednoj dasci na vrhu krova - još prije šest godina zauzimala prostor na kojem se upravo sada podiže zid četvrte terase u vrtovima gospodina de Rênala.

Usprkos svom ponosu morao je gospodin načelnik mnogo nagovarati starog Sorela, kruta i tvrdoglava seljaka, i morao mu izbrojiti mnoge lujdore kako bi ga sklonio da svoju pilanu premjesti drugamo. Što se tiče *javnog* potoka koji pokreće pilanu, gospodin de Rênal je, zahvaljujući utjecaju što ga ima u Parizu, isposlovao da mu se promijeni tok. Taje milost ukazana gospodinu de Rênalu nakon izbora 182...

On je Sorelu dao, pet stotina koraka niže, na obali Doubsa, četiri jutra zemlje za jedno njegovo jutro. I premda je taj položaj bio mnogo povoljniji za njegovu trgovinu jelovim daskama, čiča Sorel, kako ga zovu otkad se obogatio, znao je izmamiti susjedovoj nestrpljivosti i *strasti za posjedom* još i svotu od 6.000 franaka.

Istina je da su tu pogodbu osuđivale mudre glave toga mjesta. Jedne nedjelje prije četiri godine gospodin de Rênal, vraćajući se u načelničkoj odori iz crkve, primijetio je izdaleka kako se stari Sorel, okružen trojicom svojih sinova, smiješi gledajući ga. Taj je smiješak probudio u duši gospodina načelnika koban dojam; otada on misli da je mogao jeftinije polučiti onu zamjenu.

Da bi se u Verrièresu stekao ugled u javnosti, osnovno je da čovjek, sve ako i gradi mnoge zidove, ne usvoji kakav plan što ga iz Italije donose oni zidari koji u proljeće, na svom putu u Pariz, prolaze kroz klance Jure. Takva bi novotarija nerazboritom graditelju pribavila za vječna vremena glas *lakoumna* čovjeka, i on bi zauvijek bio izgubljen u očima onih razboritih i umjerenih ljudi koji u pokrajini Franche-Comté podjeljuju ugled.

U stvari ti razboriti ljudi vrše ovdje najnesnosniji *despotizam;* zbog te ružne riječi boravak u malim gradovima nepodnošljiv je svakomu tko je živio u velikoj republici koju zovu Pariz. Tiranija nazora - i to kakvih nazora! - isto je tako glupa u malim francuskim gradovima kao i u Sjedinjenim Američkim Državama.

II.

NAČELNIK

Ugled! Zar to nije ništa, gospodine?
Poštovanje budala, udivljenje djece,
zavist bogataša, prezir mudraca.
BARNAVE

Za ugled gospodina de Rênala kao upravnika bila je sretna okolnost što je bio potreban golem potporni zid na javnom šetalištu koje se prostire duž brežuljka, stotinjak stopa iznad Doubsa. Šetalište duguje tom divnom položaju jedan od najslikovitijih vidika u Francuskoj. Međutim, kiše bi svakog proljeća izbrazdale šetalište, izdubile jaruge i učinile ga neprohodnim. Ta nezgoda, koju su svi osjećali, stavila je gospodina de Rênala u položaj sretne nužde da svoju upravu ovjekovječi zidom visokim dvadeset stopa i dugim trideset-četrdeset hvati.

Ograda toga zida, zbog kojega je gospodin de Rênal morao tri puta putovati u Pariz, jer se pretprošli ministar unutrašnjih poslova pokazao smrtnim neprijateljem šetališta u Verrièresu, izdiže se sada četiri stope iznad zemlje. I, kao u prkos svim sadašnjim i bivšim ministrima, sada tu ogradu ukrašavaju pločama od klesana kamena.

Koliko li je puta moj pogled ponirao u dolini Doubsa dok sam, naslonjen grudima na te velike kamene ploče lijepe sive boje koja se prelijeva u modro, mislio na pariške plesove koje sam dan prije napustio! Na drugoj strani, na lijevoj obali, vijuga se pet-šest dolina na čijem dnu pogled točno razabire male potočiće. Rušeći se iz slapa u slap, oni se na kraju ulijevaju u Doubs. Sunce je u tim brdima vrlo žarko; kad ono okomito sja, prekrasne platane zaštićuju sanjarenje putnika na toj terasi. Svoj nagli rast i svoje lijepo gotovo modrikasto zelenilo te platane duguju dovezenoj zemlji koju je gospodin načelnik dao nasipati iza svog golemog potpornog zida, jer on je, usprkos protivljenju gradskog vijeća, proširio šetalište za više od šest stopa (zbog čega ga hvalim, premda je on rojalist, a ja liberal), i zbog čega se po njegovu mišljenju i po mišljenju gospodina Valenoda, sretnog upravitelja ubožnice u Verrièresu, ta terasa može usporediti s terasom u Saint-Germain-en-Layeu.

Što se mene tiče, ja bih samo jednu stvar zamjerio tom *šetalištu vjernosti* - taj se službeni naziv čita na petnaest do dvadeset mjesta na mramornim pločama koje su gospodinu de Rênalu donijele još jedno odlikovanje - prigovorio bih barbarskom načinu na koji vlast daje klaštriti i podrezivati do srži te snažne platane. Umjesto da svojim niskim, okruglim i spljoštenim krošnjama liče na najobičnije povrće, one bi poprimile onaj prekrasni oblik kakav imaju u Engleskoj, kad bi ih samo pustili da slobodno rastu. No volja gospodina načelnika je despotska, i sva se stabla koja pripadaju općini dva puta godišnje nemilosrdno potkresuju. Mjesni liberali tvrde da je ruka službenog vrtlara postala još stroža otkad je vikar Maslon uobičajio da sebi prisvaja plodove toga klaštrenja, ali oni pretjeruju.

Taj je mladi svećenik prije nekoliko godina poslan iz Besançona da nadzire župnika Chélana i još nekoliko župnika u okolini. Neki stari kirurg-major talijanske armije[2], koji se bio povukao u Verrières i koji je, po mišljenju gospodina načelnika, bio istovremeno i jakobinac i bonapartist, usudio mu se jednog dana potužiti zbog periodičnog sakaćenja tih lijepih stabala.

[2] Francuska armija koja se pod Napoleonom borila u Italiji.

- Ja volim hlad - odgovori gospodin de Rênal malo svisoka, kako to i priliči kad čovjek govori s nekim kirurgom, članom Legije časti; - ja volim hlad, pa dajem sjeći *svoja* stabla tako da daju sjenu, i ne smatram da bi stablo bilo stvoreno za nešto drugo, pogotovu kad *ne donosi prihoda* kao korisni orah.

To je ona velika riječ koja u Verrièresu o svemu odlučuje: *donosi prihoda.* Sama ta riječ predstavlja uobičajeni način mišljenja više od tri četvrtine stanovnika.

Donositi prihoda, to je razlog koji o svemu odlučuje u tom gradiću što vam se učinio tako lijep. Stranac koji dolazi oduševljen ljepotom svježih i dubokih dolina što ga okružuju, misli u prvi čas da njegovi stanovnici imaju smisla za *lijepo;* oni odviše često govore o ljepoti svoga kraja. Ne može se poreći da se njome ponose, no to je zato što ona privlači po kojeg stranca, te njegov novac obogaćuje gostioničare, a to preko pristojbi *donosi gradu prihoda.*

Jednog lijepog jesenjeg dana gospodin de Rênal šetao je Šetalištem vjernosti vodeći ispod ruke svoju ženu. Gospođa de Rênal slušala je muža, koji joj je nešto ozbiljno govorio, i istodobno pratila uznemirenim pogledom pokrete trojice malih dječaka. Najstariji, kojemu je moglo biti jedanaest godina, često se približavao ogradi i pokušavao se na nju popeti. Tada bi blagi glas izgovorio ime Adolphe, i dijete bi odustalo od svoje častoljubive namjere. Gospođa de Rênal bila je, kako se činilo, žena tridesetih godina, ali još prilično lijepa.

- Mogao bi se zbog toga još i pokajati taj gospodičić iz Pariza - reče gospodin de Rênal uvrijeđeno, a obrazi su mu bili bljeđi nego obično. - Imam i ja nekoliko prijatelja na dvoru ...

No, iako vam želim govoriti o provinciji na dvije stotine stranica, neću biti toliko okrutan da vas mučim duljinom i *vještim vođenjem* jednog provincijskog razgovora.

Taj gospodičić iz Pariza, toliko mrzak načelniku Verrièresa, nije bio nitko drugi nego gospodin Appert, koji je dva dana prije našao puta i načina da pregleda ne samo verrierski zatvor i ubožnicu, nego i bolnicu, kojom su besplatno upravljali načelnik i glavni posjednici toga mjesta.

- Pa kako bi vam mogao naškoditi taj gospodin iz Pariza, kad vi sirotinjskom imovinom upravljate s najvećom savjesnošću? - primijeti bojažljivo gospođa de Rênal.

- On dolazi samo zato da nas *zaspe* prijekorima, a zatim će objaviti članke u liberalnim novinama.

- Vi ih nikada i ne čitate, dragi moj.

- Ali ljudi nam govore o tim jakobinskim člancima, a to nas smeta i *sprečava nas da činimo dobro.* Što se mene tiče, nikada to neću oprostiti župniku.

III.

IMOVINA SIROMAHA

Župnik koji je krepostan i koji nije
spletkar providnost je za selo.
FLEURY

Treba znati da je župnik u Verrièresu, kojemu je bilo već osamdeset godina, ali u kojega je, zahvaljujući zraku tamošnjih brda, bilo čelično zdravlje i karakter, imao pravo da u svako doba posjeti zatvor, bolnicu, pa i ubožnicu. Gospodin Appert, koji je iz Pariza bio preporučen župniku, bio je toliko mudar da stigne u taj radoznali gradić točno u šest sati ujutro. Odmah je otišao u župni dvor.

Čitajući pismo koje mu je pisao markiz de La Mole, per Francuske i najbogatiji posjednik te pokrajine, župnik Chélan se zamislio.

- Star sam i vole me ovdje - reče konačno poluglasno sam sebi - pa se neće usuditi! - Okrenuvši se odmah gospodinu iz Pariza s pogledom koji je usprkos godinama plamtio onom svetom vatrom koja odaje zadovoljstvo čovjeka što će učiniti neko dobro i pomalo opasno djelo, reče:

- Dođite sa mnom, gospodine, ali u nazočnosti tamničara, a osobito nadzornika ubožnice, nemojte nipošto izražavati svoje mišljenje o onome što ćemo vidjeti. - Gospodin Appert je razumio da ima posla s hrabrim čovjekom; slijedio je časnog župnika, pregledao zatvor, bolnicu i ubožnicu, postavio mnoga pitanja, ali usprkos čudnovatim odgovorima, nije pokazao ni najmanji znak negodovanja.

Taj je pregled trajao nekoliko sati. Župnik je pozvao gospodina Apperta na ručak, ali ovaj nije htio da još više kompromitira svoga plemenitog pratioca, i zato je rekao da mora napisati nekoliko pisama. Oko tri sata ta su gospoda dovršila pregled ubožnice te se zatim vratila u zatvor. Ovdje su pred vratima našli tamničara, krivonoga diva od šest stopa; njegovo je ružno lice od silna straha postalo odurno.

- Ah, gospodine - reče on župniku čim ga je spazio - nije li gospodin kojega vidim uz vas gospodin Appert?

- Što ako jest? - odvrati župnik.

- Jučer mi je gospodin prefekt po oružniku koji je cijelu noć morao jahati poslao najstrožu naredbu da gospodina Apperta ne pustim u zatvor.

- Izjavljujem vam, gospodine Noiroud - reče župnik - da je ovaj putnik što se nalazi uza me gospodin Appert. Priznajete li da ja imam pravo ući u zatvor u svako doba dana i noći, i to u pratnji onoga koga ja hoću?

- Da, gospodine župniče - odgovori tamničar tiho, spustivši glavu kao buldog koji sluša samo zbog straha od batina. - Ali, gospodine župniče, ja imam ženu i djecu i ako me prijave, bit ću otpušten, a osim svoje službe nemam ništa od čega bih živio.

- I meni bi bilo vrlo žao da izgubim svoju službu - odgovori dobri župnik sve uzbuđenijim glasom.

- Koje li razlike! - živo će tamničar. - Svatko zna, gospodine župniče, da vi imate rentu od 800 livra, lijep posjed ...

To su činjenice koje su, pretresane i uveličavane na dvadesetak različitih načina, posljednja dva dana podjarivale sve zle strasti gradića Verrièresa. U ovom su času one bile predmet kratkog razgovora između gospodina de Rênala i njegove žene. Ujutro je on u pratnji gospodina Valenoda, ravnatelja ubožnice, otišao k župniku da mu izrazi svoje duboko nezadovoljstvo. Gospodina Chélana nije nitko štitio, i on je osjetio sav zamašaj njihovih riječi.

- Pa dobro, gospodo, bit ću treći župnik u ovom kraju koga će otpustiti u starosti od osamdeset godina. Već sam pedeset i šest godina ovdje; krstio sam gotovo sve stanovnike ovoga grada, koji je bio malo trgovište u vrijeme kad sam došao ovamo. Svaki dan ženim mladiće kojima sam nekoć ženio djedove. Verrières je moja obitelj, ali kad sam vidio onog stranca, rekao sam sebi: »Možda je taj čovjek koji je došao iz Pariza zaista liberal, ta ima ih i previše; ali kakvo zlo može on nanijeti našim siromasima i našim zatvorenicima?«

Predbacivanja gospodina de Rênala, a osobito gospodina Valenoda, ravnatelja ubožnice, postajala su sve žešća.

- Dobro, gospodo, otpustite me - povikao je stari župnik drhtavim glasom. - Ja ću svejedno ostati u ovom kraju. Poznato je da sam prije četrdeset i osam godina naslijedio zemljište koje mi donosi 800 livra; živjet ću od tog prihoda. Ja se u ovoj službi ne bogatim, gospodo, pa se možda baš i stoga ne plašim toliko da je izgubim.

Gospodin de Rênal slagao se inače vrlo dobro sa svojom ženom, ali kako sada nije znao što da odgovori na misao koju mu je ona bojažljivo ponavljala: »Koje zlo može taj gospodin iz Pariza nanijeti zatvorenicima?« htio se već ozbiljno naljutiti, kadli ona vrisne. Njezin se srednji sin bio popeo na ogradu od terase i trčao po njoj, iako se zid dizao više od dvadesetak stopa nad vinogradom koji mu je bio s druge strane. Bojazan da ne prestraši sina, te da on ne padne, priječila ju je da vikne na njega. Napokon dijete, koje se smijalo svom pothvatu, pogledavši majku, vidje njezino bi jedilo, skoči na šetalište i dotrči k njoj. Strogo ga izgrdiše.

Taj je mali događaj promijenio tok razgovora.

- Hoću svakako da uzmem k sebi Sorela, sina vlasnika pilane - reče gospodin de Rênal. - On će nam nadgledati djecu, koja postaju odviše nestašna za nas. To je neki mladi svećenik ili takvo nešto, dobar latinac, i djeca će uz njega mnogo naučiti, jer je, kako reče župnik, čvrsta karaktera. Davat ću mu 300 franaka i hranu. Malo sam sumnjao u njegov moral jer je bio ljubimac onog starog kirurga, člana Legije časti, koji je, pod izlikom da je njihov rođak, došao k Sorelovima na stan i hranu. Taj je čovjek u stvari vrlo lako mogao biti tajni agent liberala; govorio je da mu zbog astme dobro čini zrak naših brda, ali to nipošto nije dokazano. Sudjelovao je u svim *Buonapartinim pohodima* u Italiju, i čak se, kažu, u svoje vrijeme izjasnio protiv carstva. Taj je liberal poučavao Sorelova sina u latinskom i ostavio mu sve one mnoge knjige koje je donio. Ja nikada ne bih ni pomislio da uzmem tesarova sina k našoj djeci, ali mi je župnik, upravo uoči događaja koji nas je zauvijek posvadio, rekao da taj Sorel već tri godine studira teologiju s namjerom da uđe u sjemenište. On, dakle, nije liberal i latinac je.

- To bi mi odgovaralo iz više razloga - nastavi gospodin de Rênal gledajući svoju ženu s diplomatskim izrazom lica. - Valenod je vrlo ponosan na dva normandijska konja što ih je kupio za svoju kočiju. Ali kućnog učitelja za svoju djecu nema.

- Mogao bi nam ovoga preoteti.

- Ti, dakle, odobravaš moju namjeru? - zapita gospodin de Rênal zahvaljujući svojoj ženi smiješkom za izvrsnu misao koju je upravo izrekla. - Znači, stvar je odlučena.

- Ah! dobri bože, kako ti brzo stvaraš odluke, dragi prijatelju!

- To je zato što imam karaktera, a to je uvidio i župnik. Nemojmo se zavaravati, okruženi smo liberalima. Svi trgovci platnom zavide mi, to znam sigurno. Dvojica-trojica postali su bogatuni. E, neka! Drago mi je što će vidjeti kako djeca gospodina de Rênala odlaze u šetnju u pratnji *svoga odgojitelja.* To će im ulijevati poštovanje. Naš nam je djed često pričao da je u mladosti imao kućnog učitelja. To bi me moglo stajati i stotinu škuda, ali to treba uvrstiti među izdatke koji su potrebni za održavanje našeg dostojanstva.

Gospođa de Rênal se zbog te iznenadne odluke duboko zamislila. Bila je to stasita i lijepo građena žena, ljepotica svoga kraja, kako se to u tim brdima kaže. Posjedovala je stanovitu jednostavnost i nešto mladenačko u hodu, njezin naivni čar, pun nevinosti i živahnosti, bio bi čak mogao navesti kakva Parižanina na misli o nježnoj čulnosti. Da je gospođa de Rênal znala za tu vrstu svoga uspjeha, ona bi se zbog njega vrlo stidjela. Ni koketerija ni afektacija nikada se nisu dotakle njezina srca. Govorilo se da joj je udvarao gospodin Valenod, bogati upravitelj ubožnice, ali da nije imao uspjeha, što je davalo izvanredan sjaj njezinoj vrlini, jer taj gospodin Valenod, visok, mlad čovjek, snažan, rumena lica s velikim crnim zaliscima, bio je jedan od onih drskih i bučnih grubijana koje u provinciji smatraju lijepim muškarcima.

Gospođu de Rênal, koja je bila vrlo plašljiva i naoko vrlo promjenljive ćudi, osobito je odbijala neprestana živahnost i gromovit glas gospodina Valenoda. Zbog svoga zaziranja od onoga što se u Verrièresu zove veselje stekla je glas žene koja je ponosna na svoje porijeklo. Ona na to nije ni mislila, ali je bila vrlo zadovoljna kad je opazila da je stanovnici grada manje posjećuju. Nećemo kriti da je u očima njihovih gospođa bila glupa, jer se nije služila nikakvom politikom prema svome mužu i jer je propuštala najljepše prilike da mu izmami kakav lijep šešir iz Pariza ili Besançona. Samo neka je puštaju da sama luta svojim lijepim vrtom, ona se nikada ne bi tužila.

Bila je to naivna duša, koja se nikada nije vinula čak ni dotle da osudi svoga muža i da sama sebi prizna da joj je dosadan. Ona je pretpostavljala, a da to nikada nije sama sebi rekla, da između muža i žene ne postoje nježniji odnosi. Osobito je voljela gospodina de Rênala kad joj je govorio o svojim planovima za sinove, od kojih je jedan po njegovoj odluci trebao postati vojnik, drugi činovnik, a treći svećenik. Sve u svemu, ona je smatrala da je gospodin de Rênal mnogo manje dosadan nego svi ostali muškarci koje je poznavala.

Takav je sud o mužu bio razborit. Načelnik Verrièresa uživao je glas duhovita i, osobito, dobro odgojena čovjeka zahvaljujući malom broju šala koje je naslijedio od nekog strica. Stari kapetan de Rênal služio je prije Revolucije u pješačkoj pukovniji vojvode od Orleansa, i kad bi došao u Pariz, imao je pristup u prinčeve salone. Tamo je vidio gospođu de Montesson, glasovitu gospođu de Genlis, gospodina Ducresta, izumitelja Palais-Rovala. Te su se ličnosti odviše često pojavljivale u anegdotama gospodina Rênala. Ali malo pomalo sjećanje na stvari koje su tako osjetljive za pripovijedanje postalo je za njega težak posao, te je on od nekog vremena samo u osobitim prilikama ponavljao anegdote koje se odnose na kuću Orleans. Kako je, uostalom, bio vrlo uglađen, osim kad se govorilo o novcu, to su ga s razlogom smatrali najaristokratskijom osobom u Verrièresu.

IV.

OTAC I SIN

E sara mia colpa,
Se cosi e?[3]
MACHIAVELLI

»Moja je žena zaista vrlo pametna!« mislio je načelnik Verrièresa kada se sutradan u šest sati izjutra spuštao prema pilani čiče Sorela. »Premda sam joj ono rekao da sačuvam nadmoćnost koja mi pripada, nisam ni pomislio da bi, ako ja ne uzmem onog malog bogoslova Sorela - koji, kažu, zna latinski kao anđeo - upravitelj ubožnice, taj nemirni duh, mogao doći na istu pomisao kao i ja i preoteti mi ga. S kojom li bi nadutošću on govorio o odgojitelju svoje djece!... A hoće li taj odgojitelj, kad bude u mojoj kući, nositi mantiju?«

Gospodin de Rênal bio je posve zaokupljen tom dvoumicom, kad izdaleka opazi seljaka visokog oko šest stopa, koji je, čini se, od rane zore bio zaposlen mjerenjem drva što su ležala na putu uz obalu Doubsa. Seljak kao da se nije baš mnogo obradovao kad je vidio da dolazi gospodin načelnik, jer njegova su drva zakrčivala put i bila ondje naslagana usprkos zabrani.

Čiča Sorel, jer to je bio on, vrlo se iznenadio a još više obradovao neobičnom prijedlogu gospodina de Rênala u vezi s njegovim sinom Julienom. No zato je ipak, dok ga je slušao, zadržao izraz one zlovoljne sjete i ravnodušnosti kojima se tako dobro prikriva prepređenost stanovnika tih planina. U vrijeme španjolskog gospodstva bili su robovi, pa su još i sad sačuvali fizionomije egipatskih felaha.

Sorelov se odgovor najprije sastojao u dugom nizu svih izraza poštovanja što ih je znao napamet. Dok je on ponavljao te prazne riječi uz namješten smiješak, koji je povećavao izražaj neiskrenosti i gotovo lopovštine prirođene njegovu licu, živahni je duh starog seljaka nastojao otkriti razloge koji ovoga tako uglednog čovjeka navode da uzme k sebi njegova nevaljalog sina. Bio je vrlo nezadovoljan Julienom, a upravo mu za njega, eto, gospodin de Rênal nudi neočekivanu plaću od 300 franaka na godinu, i uz to hranu, pa čak i odijelo. I na taj posljednji zahtjev, koji je čiča Sorel iznenada vrlo vješto postavio, gospodin de Rênal je također pristao.

Taj je zahtjev iznenadio načelnika. »Budući da Sorel nije nadasve oduševljen mojim prijedlogom, kako bi to prirodno moralo biti, jasno je«, govorio je on sam sebi, »da je dobio ponude s druge strane. A od koga bi one mogle doći ako ne od Valenoda?« Sva nastojanja gospodina de Rênala da natjera Sorela da smjesta sklopi pogodbu bila su uzaludna: lukavstvo se starog seljaka tome tvrdoglavo protivilo. Htio bi se, govorio je, dogovoriti sa svojim sinom. Kao da se u provinciji bogat otac doista, a ne samo forme radi, dogovara sa sinom koji nema ništa.

Pilana na vodeni pogon sastoji se od šupe na obali nekog potoka. Krov počiva na gredama koje drže četiri velika drvena stupa. U sredini šupe, na mjestu povišenom za osam do deset stopa, vidi se pila koja se diže i spušta, dok neka vrlo jednostavna naprava gura drvo pod tu pilu. Kolo, koje tjera potok, pokreće taj dvostruki mehanizam: i onaj koji diže i spušta pilu, i onaj koji lagano gura drvo prema pili što ga reže u daske.

---

[3] I hoću li ja biti kriv ako je tako?

Približavajući se svojoj pilani, čiča Sorel gromkim glasom pozove Juliena; nitko se ne odazove. Vidio je samo svoje starije sinove, goleme poput divova, koji su, naoružani teškim sjekirama, tesali jelova debla da ih zatim odnesu u pilanu. Potpuno zaokupljeni time da točno slijede crnu crtu povučenu na deblu, oni su svakim udarcem sjekire odvaljivali goleme ivere. Nisu čuli očev glas. On se uputi prema šupi. Ušavši u nju, uzalud je tražio Juliena pokraj pile, na mjestu na kojem bi se morao nalaziti. On ga opazi, pet-šest stopa iznad toga mjesta, kako jaše na jednoj gredi krovišta. Umjesto da pažljivo nadzire rad cijelog mehanizma, Julien je čitao. Ništa nije starom Sorelu bilo mrže; on bi Julienu možda i oprostio njegov nježni stas, neprikladan za teške poslove i toliko različit od stasa njegovih starijih sinova, ali ta mu je strast za čitanjem bila mrska: on sam nije znao čitati.

Uzalud je dva-tri puta zovnuo Juliena. Pažnja s kojom je mladić čitao knjigu priječila ga je, više nego buka pile, da čuje strašan glas svoga oca. Napokon, usprkos svojoj starosti, Sorel skoči okretno na deblo koje je dolazilo pod pilu, a odande na poprečnu gredu koja je podupirala krov. Od snažnog je udarca knjiga koju je Julien držao odletjela u potok; drugi udarac, isto tako snažan, bila je ćuška koju je dobio po glavi, tako da je izgubio ravnotežu. Bio bi pao dvanaest do petnaest stopa niže među poluge stroja koji je upravo bio u pokretu, i one bi ga bile zdrobile, ali ga je otac lijevom rukom zadržao u padu.

- Tako zar, lijenčino! Zar ćeš vječno čitati te svoje proklete knjige kad treba da paziš na pilu? Čitaj ih uvečer, kad gubiš vrijeme kod župnika!

Julien, premda je bio omamljen snagom udarca i sav u krvi, približio se opet svom službenom mjestu kraj pile. Imao je pune oči suza, ne toliko zbog tjelesne boli, koliko zbog gubitka knjige koju je obožavao.

»Siđi, životinjo, da govorim s tobom!« Buka stroja spriječila je Juliena da čuje i tu zapovijed. Njegov otac, koji je bio sišao, nije se htio truditi i ponovno penjati na napravu, nego potraži jednu dugu motku za branje oraha i udri ga njome po ramenu. Tek što se Julien spustio na tlo, stari ga je Sorel, goneći ga grubo ispred sebe, stao gurati prema kući. »Bog zna šta će mi učiniti!« pomisli mladić. U prolazu pogleda žalosno potok u koji je pala njegova knjiga; to je bila ona koju je od svih najviše volio: »Dnevnik sa Svete Helene«.

Obrazi su mu bili rumeni, a oči oborene. Bio je to malen mladić od osamnaest ili devetnaest godina, naoko slab, nepravilnih, ali nježnih crta lica i orlovskog nosa. Velike crne oči, koje su u časovima mira odavale misaonost i žar, plamtjele su u tom trenutku žestokom mržnjom. Tamnokestenjasta kosa, koja je rasla vrlo nisko, činila mu je čelo malenim, a u časovima bijesa davala mu pakostan izražaj. U nebrojenoj raznolikosti ljudskih fizionomija ne postoji možda ni jedna koja bi se isticala uzbudljivijom osobitošću. Vitak i skladan stas nagovještavao je više gipkost nego snagu. Već u najranijoj mladosti njegov neobično zamišljeni izraz lica i velika bljedoća naveli su njegova oca na misao da on neće ostati na životu ili da će biti samo teret za obitelj. U kući su ga svi prezirali, a on je mrzio svoju braću i oca; nedjeljom je u igrama na trgu bio uvijek poražen.

Tek mu je u posljednjih godinu dana njegovo ljepuškasto lice bilo počelo pribavljati nešto simpatija među mladim djevojkama. Preziran od svih kao slabić, Julien je obožavao onog starog majora-kirurga koji se jednog dana bio usudio govoriti načelniku o platanama.

Stari bi kirurg koji put čiči Sorelu platio nadnicu za njegova sina te ga poučavao latinski i povijest, to jest ono što je on od povijesti znao, naime, pohod na Italiju godine 1796. Na samrti mu je ostavio svoj križ Legije časti, zaostale obroke svoje mirovine i trideset do četrdeset knjiga, od kojih je najvrjednija upravo odletjela u onaj javni potok koji je promijenio svoj tok zahvaljujući ugledu gospodina načelnika.

Tek što je ušao u kuću, Julien je na ramenu osjetio snažnu ruku svoga oca; drhtao je očekujući udarce.

- Odgovaraj mi bez laganja! - vikao mu je u uši surovi glas starog seljaka dok ga je njegova ruka okretala kao što dječja ruka okreće vojnika od olova. Julienove velike, crne oči pune suza

našle su se nasuprot malim, sivim očima starog tesara, koji je, kako se činilo, htio prodrijeti do dna njegove duše.

V.

PREGOVORI

Cunctando restituit rem.[4]
ENNIUS

- Odgovaraj mi bez laganja, ako možeš, ti pseto što buljiš samo u knjige: odakle poznaješ gospođu de Rênal? Kad si s njom govorio?

- Nikad nisam s njom govorio - odgovori Julien. - Tu sam gospođu vidio samo u crkvi.

- Ali valjda si je gledao, gade bezobrazni?

- Nikada! Vi znate da u crkvi ne vidim nikoga doli boga - doda Julien s malim prizvukom licemjerstva, koje je, po njegovu mišljenju, najbolje moglo spriječiti nove ćuške.

- Ima tu ipak nešto - odgovori lukavi seljak te načas zašuti - no od tebe to neću doznati, prokleti licemjeru. Uostalom, sam ću te se riješiti i moja će pilana tako bolje raditi. Pridobio si za sebe gospodina župnika ili nekog drugog i taj ti je pribavio lijepo zaposlenje. Pripremi svoj zavežljaj, odvest ću te k gospodinu de Rênalu, bit ćeš odgojitelj njegove djece.

- Šta ću dobiti za to?

- Hranu, odijelo i tri stotine franaka plaće.

- Neću da budem sluga.

- Životinjo, tko ti kaže da budeš sluga? Zar bih ja htio da mi sin bude sluga?

- As kim ću jesti?

To je pitanje zbunilo starog Sorela; osjetio je da bi, ako nešto kaže, mogao počiniti neku nesmotrenost; planuo je na Juliena, obasuo ga psovkama, optužio ga da je izbirač te ga ostavio da bi se posavjetovao s ostalim sinovima.

Julien ih uskoro zatim spazi kako vijećaju, naslonjeni na svoje sjekire. Nakon što ih je dugo gledao i uvidio da ne može ništa odgonetnuti, postavi se s druge strane pile da ga ne bi iznenadili. Htio je misliti o toj neočekivanoj ponudi koja mijenja njegovu sudbinu, ali se osjećao nesposoban da sredi misli; njegova je mašta bila posve zaokupljena zamišljanjem onoga što će vidjeti u lijepoj kući gospodina de Rênala.

»Treba se radije odreći svega toga«, reče sam sebi, »nego da se toliko ponizim da jedem sa služinčadi. Moj će me otac na to siliti; radije ću umrijeti. Imam uštođenih petnaest franaka i osam sua; još ću noćas pobjeći. Za dva ću dana poprečnim putovima, na kojim ne treba da se bojim oružnika, stići u Besançon. Ondje ću stupiti u vojsku, i, bude li potrebno, prijeći ću u Švicarsku. Ali onda zbogom napredovanje, zbogom ambicije i lijepo svećeničko zvanje kojim se sve postiže.«

Užas od pomisli da jede sa služinčadi nije kod Juliena bio prirodan: da bi došao do uspjeha, učinio bi on i mnogo mučnije stvari. Tu je odbojnost crpao iz Rousseauovih »Ispovijesti«. Bila je to jedina knjiga pomoću koje je njegova mašta zamišljala svijet. »Zbirka izvještaja velike armije« i »Dnevnik sa Svete Helene« upotpunjavale su njegov koran. Za ta bi se tri djela bio dao ubiti. Nikada u životu nije vjerovao ni u jedno drugo djelo. Iz riječi starog majora-kirurga bio je zaključio da su sve druge knjige na svijetu lažne i da su ih napisale varalice kako bi od njih imale neku korist.

---

[4] Oklijevajući uspostavio je položaj.

Uz plamenu dušu Julien je posjedovao i ono čudesno pamćenje koje je inače tako često vezano s glupošću. Da bi osvojio starog župnika Chélana, o kojemu je - kako je dobro vidio - ovisila njegova sudbina, naučio je napamet Novi zavjet na latinskom jeziku; znao je također i »Knjigu o papi« od gospodina de Maistra, no vjerovao nije ni jednoj ni drugoj.

Kao po nekom uzajamnom sporazumu, Sorel i njegov sin izbjegavali su da razgovaraju toga dana. Podvečer ode Julien k župniku na pouku iz teologije, ali je smatrao pametnim da mu ništa ne kaže o čudnovatom prijedlogu koji je stavljen njegovu ocu. »Možda je to neka zamka«, mišljaše on; treba se ponašati kao da sam na to zaboravio.«

Sutradan gospodin de Rênal već rano ujutro pošalje po starog Sorela. Ovaj najprije pusti da ga čekaju sat-dva a onda napokon dođe i već s praga izgovori stotinu isprika pomiješanih s isto toliko izraza poštovanja. Služeći se svakojakim primjedbama, Sorel dozna da će njegov sin jesti s gospodarom i gospodaricom kuće, a u dane kad bude gostiju, sam s djecom u posebnoj sobi. Što je više opažao očitu žurbu gospodina načelnika, to je izmišljao više teškoća - uostalom, pun nepovjerenja i čuđenja, zatražio je da vidi sobu u kojoj će spavati njegov sin. Bila je to velika, vrlo lijepo namještena soba, i već su u nju prenosili krevete za troje djece.

Ta je okolnost dovela starog seljaka na novu misao: odmah odlučno zatraži da vidi odijelo koje će dobiti njegov sin. Gospodin de Rênal otvori svoj pisaći stol i izvadi sto franaka.

S ovim će novcem vaš sin otići k gospodinu Durandu, trgovcu suknom, i kupiti jedno crno odijelo.

- A kad bih ga uzeo od vas - reče seljak, koji je odjednom zaboravio na svoje smjerno držanje - bi li mu to crno odijelo ostalo?

- Svakako.

- Pa dobro! - reče Sorel otegnutim glasom. - Ostaje nam, dakle, još samo da se sporazumimo o jednoj stvari: o novcu koji ćete mu davati.

- Kako! - ozlojeđeno poviče gospodin de Rênal. - Pa mi smo se već jučer sporazumjeli: dajem tri stotine franaka; mislim da je to mnogo, možda i previše.

- To je bila vaša ponuda, ja to nipošto ne poričem - reče stari Sorel govoreći još polaganije i, s pronicavošću kojoj će se začudili samo oni koji ne poznaju seljake Franche-Comtéa, doda gledajući uporno gospodina de Rênala - *drugdje bismo više dobili.*

Te su riječi očito uzbudile načelnika. On se međutim svlada i nakon puna dva sata vješto vođena razgovora, u kojemu ni jedna riječ nije bila nasumce rečena, seljakova je lukavost pobijedila lukavstvo bogataša, kojemu ono nije potrebno za život. Sve mnogobrojne odredbe koje su imale urediti novi Julienov život bile su utvrđene; ne samo da je bilo određeno da će njegova plaća iznositi četiri stotine franaka, nego mu se morala unaprijed isplaćivati svakog prvog u mjesecu.

- Pa dobro, davat ću mu trideset i pet franaka - reče gospodin de Rênal.

- Da bi svota bila okrugla, dobar će i plemenit čovjek, kakav je naš gospodin načelnik, davati trideset i šest franaka - reče seljak umiljatim glasom.

- Neka bude - reče gospodin de Rênal - ali time je svršeno!

U tom je času gnjev dao odlučnost njegovu glasu. Seljak uvidje da se mora zaustaviti. Tada gospodin de Rênal prijeđe u protunapad. Odbi da plati trideset i šest franaka za prvi mjesec starom Sorelu, koji je svakako nastojao da ih primi u sinovo ime. Gospodin de Rênal se sjetio da će morati svojoj ženi ispripovjediti ulogu koju je odigrao u tim pregovorima.

- Vratite mi onih sto franaka koje sam vam dao - reče ljutito. - Gospodin Durand mi nešto duguje, pa ću ja otići s vašim sinom da uzmem crno sukno.

Nakon toga odlučnog istupa Sorel se razborito vrati svojim izrazima poštovanja; to je potrajalo dobru četvrt sata. Konačno, vidjevši da zaista više ništa neće postići, oprosti se. Svoju je posljednju izjavu poštovanja završio ovim riječima:

- Poslat ću svoga sina u dvorac.

Tako su mještani nazivali kuću gospodina načelnika kad su htjeli da mu se dodvore.

Vrativši se u svoju pilanu, Sorel je uzalud tražio sina. Bojeći se onoga što bi se moglo dogoditi, Julien je bio otišao usred noći. Htio je spremiti na sigurno mjesto svoje knjige i svoj križ Legije časti. Sve je to prenio mladom trgovcu drvom, svom prijatelju, koji se zvao Fouqué i koji je stanovao visoko u planini iznad Verrièresa.

Kad se vratio, reče mu otac: - Bog zna, prokleta lijenčino, hoćeš ii ikada biti toliko pošten da mi vratiš trošak za hranu koju ti već toliko godina predujmljujem. Uzmi svoje prnje i nosi se k gospodinu načelniku!

Julien, začuđen što nije dobio batina, požuri se da ode. No tek što je izmaknuo pogledu svoga strašnog oca, uspori korak. Smatrao je da bi njegovu licemjerju koristilo da svrati u crkvu.

Zar se čudite toj riječi? Prije no što je duša mladog seljaka došla do te strašne riječi, imala je prevaliti velik put.

U najranijem djetinjstvu bio je vidio dragune Šeste dragunske pukovnije[5] u dugim bijelim ogrtačima i kacigama s dugim crnim repovima, koji su se na povratku iz Italije zaustavili ondje i vezali svoje konje za rešetke na prozorima njegove roditeljske kuće; taj je prizor probudio u njemu silnu želju za vojničkim zvanjem. Kasnije je sa zanosom slušao opise bitaka na mostu kod Lodija, kod Arcole, kod Rivolija, koje mu je pripovijedao stari major-kirurg. Opazio je plamene poglede kojima je starac pogledao svoj križ.

No kad je Julienu bilo četrnaest godina, počeli su u Verrièresu graditi crkvu koja bi se za tako mali gradić mogla nazvati i veličanstvenom. Juliena su osobito zablještila četiri mramorna stupa. Ti su stupovi postali slavni u tom kraju zbog smrtne mržnje što su je izazvali između suca i mladog vikara koji je bio poslan iz Besançona i za kojega se govorilo da je uhoda kongregacije. Sudac umalo nije izgubio službu, barem se tako općenito mislilo. Ta nije li se on usudio suprotstaviti svećeniku, koji je gotovo svaka dva tjedna odlazio u Besançon, gdje je, kako se govorilo, viđao preuzvišenog gospodina biskupa?

Međutim je sudac, otac brojne obitelji, izrekao nekoliko osuda koje su se činile nepravedne; sve su bile uperene protiv onih stanovnika koji su čitali »Constitutionnel«. Dobra je stvar pobijedila. Radilo se, istina, samo o iznosima od tri do pet franaka, ali jednu od tih malih globa trebao je platiti neki kovač, Julienov rođak. U svom je gnjevu taj čovjek povikao: - Koje li promjene! A mi smo više od dvadeset godina smatrali suca tako poštenim čovjekom! - Major-kirurg, Julienov prijatelj, bio je mrtav.

Najednom je Julien prestao govoriti o Napoleonu; najavio je da kani postati svećenik, te su ga uvijek viđali u očevoj pilani kako uči naizust latinsku bibliju koju mu je župnik posudio. Taj dobri starac, zadivljen njegovim napretkom, provodio je cijele večeri poučavajući ga u teologiji. Julien je pred njim očitovao samo osjećaje pobožnosti. Tko bi mogao pogoditi da se pod tim licem kao u djevojke, tako blijedim i tako blagim, krije nepokolebljiva odluka da se radije tisuću puta izloži smrti nego da ne postigne uspjeh?

Za Juliena je postići uspjeh u prvom redu značilo otići iz Verrièresa; mrzio je svoj zavičaj. Sve što je ovdje vidio sputavalo je njegovu maštu.

Od najranijeg je djetinjstva doživljavao časove zanosa. Tada bi s nasladom sanjao o tome kako će jednog dana biti predstavljen lijepim ženama Pariza; on će znati privući njihovu pažnju nekim sjajnim djelom. Zašto ga ne bi ljubila jedna od njih, kao što je Bonapartu, koji je tada još bio siromašan, voljela divna madame de Beauharnais? Već godinama Julien je gotovo svakog sata sebi ponavljao da je Bonaparte, nepoznat i siromašan poručnik, svojim mačem postao gospodar svijeta. Ta ga je misao tješila u njegovim jadima, koje je smatrao velikima, a kad je bio radostan, ona bi podvostručila njegovu radost.

Gradnja crkve i sučeve osude najednom su mu otvorile oči; jedna misao što mu je došla na pamet činila ga je nekoliko dana gotovo ludim i napokon je ovladala njime svom onom snagom kojom misao može ovladati strastvenim bićem koje vjeruje da je ono prvo tu misao spoznalo.

[5] Pisac je 1800. god. bio potporučnik u Šestoj dragunskoj pukovniji.

»Kad je Bonaparte postao slavan, Francuska se bojala invazije; vojničke su zasluge bile potrebne i bile su u modi. Danas vidimo svećenike od četrdeset godina koji imaju prihod od sto tisuća franaka, to jest, tri puta toliko koliko su imali slavni Napoleonovi divizijski generali. Potrebni su im ljudi koji će ih pomagati. Eto, taj sudac, tako pametan, tako pošten dosada, tako star, obeščastio se iz straha da se ne zamjeri mladom vikaru od trideset godina. Treba biti svećenik.«

Jednom, u jeku njegove nove pobožnosti, kad je već dvije godine učio teologiju, Juliena je odala iznenadna provala plamena koji je proždirao njegovu dušu. Bilo je to kod velečasnog Chélana; na jednom ručku svećenika, na kojemu ga je dobri župnik predstavio kao čudo znanja, dogodilo mu se da vatreno hvali Napoleona. Nakon toga privezao je desnu ruku na grudi tvrdeći da ju je iščašio kad je prevrtao neko jelovo deblo, i u tom ju je neugodnom položaju nosio dva mjeseca. Nakon te tjelesne kazne oprostio je sebi. Eto, takav je bio taj devetnaestogodišnji mladić, naoko slab, tako da mu nitko ne bi dao više od sedamnaest godina, koji je, noseći pod rukom mali zavežljaj, ušao u veličanstvenu crkvu u Verrièresu.

Zatekao ju je tamnu i pustu. Zbog nekog su blagdana svi prozori bili zastrti grimiznom tkaninom i tako su sunčane zrake proizvodile blistavu svjetlost koja je svemu davala nadasve veličanstveno i religiozno obilježje. Julien zadrhta. Bio je sam u crkvi, te odabere najljepšu klupu. Na njoj je bio grb gospodina de Rênala.

Na klecalu opazi komadić štampana papira koji je tu bio raširen kao za čitanje. On pogleda i pročita:

»Pojedinosti o pogubljenju i posljednjim časovima Louisa Jenrela, smaknutog u Besançonu, dana...«

Papir je bio poderan. S druge su se strane mogle pročitati prve dvije riječi jednog retka: *»Prvi korak«.*

»Tko je mogao staviti taj papir ovamo?« pomisli Julien. »Jadnik!« doda on s uzdahom. »Njegovo se ime svršava kao i moje ...« i zgužva papir.

Kad je izlazio, pričini se Julienu da kraj škropionice vidi krv: bila je to blagoslovljena voda koju je netko prolio; odraz crvenih zastora činio je da izgleda kao krv.

Konačno se Julien zastidi svoga potajnog straha.

- Zar sam ja kukavica? - reče sam sebi. - *Na oružje!*

Ta riječ, tako često ponavljana u opisima bitaka starog kirurga, bila je za Juliena herojska. On ustane i brzo pođe prema kući gospodina de Rênala.

No usprkos tim lijepim odlukama, čim je spazi na dvadesetak koraka pred sobom, zahvali ga neka nesavladiva plašljivost. Željezna su vrata bila otvorena; činila su mu se tako veličanstvena. Valjalo je ući kroz njih.

Julien ni je bio jedina osoba kojoj je srce bilo uzbuđeno zbog njegova dolaska u tu kuću. Krajnja se plašljivost gospođe de Rênal usplahirila pri pomisli na tog stranca koji će se po svojoj dužnosti neprestano nalaziti između nje i njezine djece. Bila je navikla da joj sinovi spavaju u njezinoj sobi. Mnogo je suza prolila toga jutra kad je vidjela kako prenose njihove krevetiće u sobu određenu za učitelja. Uzalud je molila muža da se krevet Stanislasa-Xaviera, najmlađeg sina, donese natrag u njezinu sobu.

Ženska je tankoćutnost bila u gospođe de Rênal razvijena do pretjeranosti. Ona je stvarala sebi najneugodniju predodžbu o nekom grubom i nepočešljanom biću ovlaštenom da grdi njezinu djecu, i to jedino zato što zna latinski, taj barbarski jezik zbog kojega će šibati njezine sinove.

VI.

DOSADA

Non so piu cosa son,
Cosa facio[6]
MOZART. FIGARO

Sa živahnošću i dražešću, koje su joj bile svojstvene kad je bila daleko od muških pogleda, gospođa de Rênal izlazila je kroz staklena vrata salona što su vodila u vrt, kadli spazi pred ulazom lice mlada seljaka, gotovo još djeteta, neobično blijedo i zaplakano. Bio je u košulji bijeloj kao snijeg, a pod rukom je držao vrlo čist kaput od gruba ljubičasta sukna.

Taj je mali seljak bio tako bijele puti, njegove su oči bile tako blage da se u ponešto romantičnom duhu gospođe de Rênal u prvi mah pojavi misao da bi to mogla biti kakva prerušena djevojka koja je došla da moli neku milost u gospodina načelnika. Sažalilo joj se to jadno biće koje se zaustavilo na vratima i očito se ne usuđuje da podigne ruku do zvonca. Gospođa de Rênal se približi, smetnuvši na čas s uma gorku žalost zbog učiteljeva dolaska. Julien je, okrenut prema vratima, nije vidio da se približuje. On se lecne kad mu neki blagi glas posve blizu uha reče:

- Što biste željeli, dijete moje?

Julien se naglo okrenu i, iznenađen blagim pogledom gospođe de Rênal, zaboravi djelomično svoju sramežljivost. Uskoro, zapanjen njezinom ljepotom, zaboravi sve, pa i to zbog čega je došao. Gospođa de Rênal ponovi svoje pitanje.

- Dolazim da budem odgojitelj, gospođo - reče on napokon, stideći se svojih suza, koje je brisao kako je najbolje znao.

Gospođa de Rênal ostade bez riječi; stajali su posve blizu jedno uz drugo i gledali se. Julien još nikada nije bio vidio nekoga tako lijepo odjevena, pogotovu ne ženu tako divne puti koja bi s njime razgovarala blagim glasom. Gospođa de Rênal gledala je krupne suze koje su se zaustavile na obrazima mladog seljaka, najprije tako blijedima, a sada tako rumenima. Onda se stade smijati neobuzdanim smijehom mlade djevojke; smijala se samoj sebi i nije mogla shvatiti svu svoju sreću. Zar je to taj odgojitelj koga je zamišljala kao prljava i loše odjevena svećenika koji dolazi da grdi i šiba njezinu djecu!

- Što, gospodine - reče mu ona napokon - vi znate latinski?

Riječ »gospodine« toliko je iznenadila Juliena da je načas ostao zamišljen.

- Da, gospođo - reče on bojažljivo.

Gospođa de Rênal bila je toliko sretna da se usudila reći Julienu:

- Vi nećete, zar ne, odviše grditi jadnu djecu?

- Ja da ih grdim? - reče Julien začuđeno. - A zašto?

- Zar ne, gospodine - doda ona nakon male šutnje glasom koji je bivao sve uzbuđeniji - vi ćete im biti dobri, vi mi to obećavate?

Čuti da ga ponovno i to posve ozbiljno, naziva gospodinom tako lijepo odjevena gospođa, premašivalo je sva Julienova očekivanja. Ni u jednoj od kula u oblacima što ih je gradio u svojoj mladosti nije mogao zamisliti da će se ikoja prava dama udostojiti da govori s njim dok ne bude imao lijepu uniformu. A gospođa de Rênal, sa svoje strane, bila je potpuno obmanuta ljepotom

[6] Ne znam više što sam ni što činim.

Julienove puti, njegovim velikim crnim očima i njegovom lijepom kosom, koja je bila kovrčavija nego inače, jer je malo prije, da bi je osvježio, zaronio glavu u bazen javnog zdenca. Na svoju veliku radost, nalazila je stidljiv izraz mlade djevojke na tom kobnom odgojitelju čije se strogosti i surovosti prema djeci toliko bojala. Opreka između njezinih bojazni i onoga što je vidjela bila je za blagu dušu gospođe de Rênal velik događaj. Napokon se oporavila od iznenađenja. Bila je začuđena što se nalazi na vratima svoje kuće s tim mladićem koji je gotovo u košulji i što je tako blizu njega.

- Uđimo, gospodine! - reče ona prilično zbunjeno.

Još nikad u životu nije gospođu de Rênal osjećaj potpune ugodnosti tako duboko uzbudilo; još nikada nije nakon jače bojazni i nemira ugledala tako umiljatu pojavu. Njezina lijepa djeca, koju ona toliko tetoši, neće, dakle, pasti u šake nekom prljavom i zlovoljnom svećeniku. Tek što je ušla u predvorje, ona se okrenu Julienu, koji ju je bojažljivo slijedio. Videći tako lijepu kuću, njegovo je lice izražavalo divljenje, a to mu je u očima gospođe de Rênal davalo još više čara. Ona nije mogla vjerovati svojim očima; činilo joj se da prije svega odgojitelj treba biti obučen u crno odijelo.

- Zar vi, gospodine, zaista znate latinski? - reče ona zaustavivši se ponovno u smrtnom strah" da se možda ne vara, toliko ju je njezino vjerovanje činilo sretnom.

Te su riječi povrijedile Julienov ponos i raspršile milinu u kojoj je živio posljednju četvrt sata.

- Da, gospođo - reče on nastojeći da govori hladno - znam latinski isto tako dobro kao i gospodin župnik, čak je on nekad toliko dobar te kaže da znam bolje od njega.

Gospođi de Rênal se učinilo da je sada Julienov izraz lica zao; zaustavio se dva koraka ispred nje. Ona se približi i reče mu tihim glasom:

- Zar ne, prvih dana nećete šibati moju djecu, sve ako i ne budu znala zadaću?

Slušajući taj tako blagi i gotovo usrdni glas jedne toliko lijepe gospođe, Julien najednom zaboravi što duguje svom ugledu latinca. Lice gospođe de Rênal bilo je pokraj njegova, osjetio je miris ljetne ženske odjeće, a to je bilo nešto vrlo čudno za siromašna seljaka. Julien snažno pocrveni te reče uzdahnuvši i klonula glasa:

- Ne bojte se ništa, gospođo, slušat ću vas u svemu.

Tek se u tom času, kad je nemir zbog njezine djece bio posve uklonjen, gospođa de Rênal zadivila izvanrednoj Julienovoj ljepoti. Gotovo ženska nježnost njegovih crta lica i njegov zbunjeni izražaj nisu se ženi, koja je i sama bila nadasve plašljiva, činili nimalo smiješni. Muževan izraz, koji se općenito smatra potrebnim za mušku ljepotu, ulijevao bi joj strah.

- Koliko vam je godina, gospodine? - upita ona Juliena.

- Uskoro će mi biti devetnaest.

- Mojem najstarijem sinu ima jedanaest godina - prihvati gospođa de Rênal posve umirena - bit će vam gotovo kao drug, moći ćete s njim razborito govoriti. Jednom ga je otac htio istući, i dijete je bilo bolesno cijeli tjedan, iako ga otac nije gotovo ni dodirnuo.

»Kakve li razlike između njega i mene!« pomisli Julien. »Ta još jučer me moj otac tukao. Kako li su sretni ti bogati ljudi!«

Gospođa de Rênal je držala da već zapaža i najneznatnije nijanse onoga što se zbiva u odgojiteljevoj duši; ona je taj izražaj žalosti smatrala bojažljivošću, te ga htjede ohrabriti.

- Kako se zovete, gospodine? - upita ga s naglaskom i s blagošću kojima je Julien osjetio sav čar a da sam toga nije bio svjestan.

- Zovem se Julien Sorel, gospođo; držćem ulazeći prvi put u životu u stranu kuću. Potrebna mi je vaša zaštita i morat ćete mi prvih dana mnogo toga oprostiti. Nikada nisam išao u gimnaziju, bio sam odviše siromašan; nikada nisam govorio s drugim ljudima osim sa svojim rođakom majorom-kirurgom, članom Legije časti, i s gospodinom župnikom Chélanom. On će vam dati dobru svjedodžbu o meni. Moja su me braća uvijek tukla; ne vjerujte im ako vam

o meni budu ružno govorili; praštajte mi moje pogreške, gospođo, nikada neću imati zle namjere.

Julien se za vrijeme toga dugog govora smirivao; promatrao je gospođu de Rênal. Tako na čovjeka djeluje savršena ljupkost kad je prirodna i, osobito kad osoba koju ona krasi ne misli na to da bude ljupka. Julien, koji se vrlo dobro razumijevao u žensku ljepotu, bio bi se taj čas zakleo da joj nema više od dvadeset godina. Odmah mu dođe smiona misao da joj poljubi ruku. Prestraši se te misli, ali čas poslije reče sam sebi: »Kukavno je od mene što nisam izvršio djelo koje mi može koristiti i umanjiti prezir što ga ova lijepa gospođa vjerojatno osjeća za siromašna radnika koga su tek odvukli od pile.« Možda je Julien bio ponešto ohrabren time što je već šest mjeseci nedjeljom slušao kako neke mlade djevojke ponavljaju da je on lijep mladić. Za vrijeme toga unutarnjeg raspravljanja davala mu je gospođa de Rênal upute o načinu na koji će pristupiti njezinoj djeci. Od napora kojim se svladavao, Julien postade ponovno vrlo blijed i reče usiljenim glasom:

- Nikada, gospođo, neću tući vašu djecu; zaklinjem vam se pred bogom. - I rekavši te riječi usudi se uhvatiti ruku gospođe de Rênal i prinijeti je k svojim usnama. Nju je ta gesta iznenadila, pa čak i uvrijedila kad je malo razmislila. Kako je bilo jako vruće, njezina je ruka pod maramom bila posve gola, a Julienova ju je kretnja, kad ju je prinosio k ustima, posve otkrila. Za nekoliko časaka prekori ona samu sebe; učinilo joj se da nije dovoljno brzo pokazala negodovanje.

Gospodin de Rênal, koji je čuo da se vani govori, iziđe iz radne sobe i s istim dostojanstvenim i očinskim izrazom lica s kojim je obavljao vjenčanje u općini reče Julienu:

- Potrebno je da s vama govorim prije nego vas djeca vide.

On odvede Juliena u neku sobu i zadrža ženu, koja je htjela da ih ostavi nasamo. Zatvorivši vrata, gospodin de Rênal dostojanstveno sjedne.

- Gospodin župnik mi je rekao da ste čestit mladić. Svi će se ovdje s poštovanjem odnositi prema vama, i ako budem zadovoljan, pomoći ću vam da osigurate svoju budućnost. Ne želim da se više sastajete ni s rođacima ni s prijateljima. Njihovo ponašanje ne može biti probitačno mojoj djeci. Evo vam trideset i šest franaka za prvi mjesec, ali morate mi obećati da ni sua od tog novca nećete dati svom ocu.

Gospodin de Rênal bio je ljut na starca koji je u tom poslu bio lukaviji od njega.

- Sada, *gospodine* - jer po mojem će vas nalogu svi ovdje zvati gospodinom, i vi ćete osjetiti prednost ulaska u jednu otmjenu kuću - sada, gospodine, nije zgodno da vas djeca vide u kratkom kaputiću. Je li ga vidio tkogod od služinčadi? - upita gospodin de Rênal svoju ženu.

- Ne, prijatelju moj - odgovori ona, duboko zamišljena.

- To bolje. Navucite ovo - reče on iznenađenom mladiću pružajući mu neki svoj salonski kaput. - Pođimo sada gospodinu Durandu, trgovcu suknom.

Više od jednog sata kasnije, kad se gospodin de Rênal vratio s novim odgojiteljem odjevenim posve u crno, našao je svoju ženu kako sjedi na istom mjestu. Osjećala se umirena Julienovom prisutnošću: promatrajući ga, ona je zaboravila da ga se boji. Julien nije ni mislio na nju; usprkos svemu nepovjerenju u sudbinu i u ljude, njegova je duša u taj čas bila djetinjasta; činilo mu se da je proživio godine od časa kad je, prije tri sata, drhtao u crkvi. Opazio je ledeni izraz gospođe de Rênal, te je razumio da se ona ljuti što se usudio da joj poljubi ruku. Ali osjećaj ponosa koji je u njemu budio dodir odijela tako različitog od onoga koje je bio navikao nositi toliko ga je usplahirio, i on je toliko nastojao da prikrije svoju radost, da su mu sve kretnje bile nekako nagle i neobuzdane. Gospođa de Rênal promatrala ga je začuđenim očima.

- Samo ozbiljno, gospodine, ako želite da vas poštuju moja djeca i moja služinčad - reče mu gospodin de Rênal.

- Gospodine - odgovori Julien - osjećam se nekako sapet u tom novom odijelu; kao siromašan seljak nosio sam uvijek samo kratak kaputić; ako dopustite, zatvorit ću se u svoju sobu.

- Što držiš o toj novoj tekovini? - upita gospodin de Rênal svoju ženu.

Neki gotovo instinktivni osjećaj, kojega očito ni sama nije bila svjesna, ponukao je gospođu de Rênal da zataji mužu istinu.

- Tim malim seljakom nisam toliko oduševljena kao vi. Vaša će ga susretljivost učiniti drskim, i bit ćete prisiljeni da ga otpustite prije nego prođe mjesec dana.

- Pa dobro, otpustit ćemo ga! To će me stajati najviše stotinu franaka, a Verrières će se naviknuti da gleda djecu gospodina de Rênala s odgojiteljem. Taj cilj nipošto ne bi bio postignut da sam ostavio Juliena odjevena kao radnika. Ako ga otpustim, zadržat ću, razumije se, crno odijelo koje sam upravo naručio kod suknara. Ostat će mu samo ono koje sam našao gotovo kod krojača i u koje sam ga obukao.

Gospođi de Rênal se sat koji je Julien proveo u svojoj sobi učinio kao trenutak. Djeca, kojoj su najavili novog učitelja, saletješe majku pitanjima. Konačno se pojavi Julien. Bio je to drugi čovjek. Ne bi bilo dovoljno reći da je bio ozbiljan: bio je utjelovljena ozbiljnost. Predstavili su ga djeci, i on im je govorio načinom koji je začudio i samog gospodina de Rênala.

- Ja sam ovdje, gospodo - reče on završavajući svoj govor - da vas učim latinski. Vi znate što znači odgovarati naučenu zadaću. Evo Svetog pisma - reče on pokazujući im sveščić formata male četvrtine, crno ukoričen. - To je zapravo povijest gospodina našega Isusa Krista, onaj dio koji nazivaju Novim zavjetom. Često ću od vas tražiti da odgovarate lekcije, hajde da i ja vama kažem svoju.

Adolphe, najstariji dječak, uze knjigu.

- Otvorite knjigu svejedno gdje - nastavi Julien - i recite mi prvu riječ jednog stava. Govorit ću vam napamet riječi svete knjige, koja je pravilo ponašanja za sve nas, dok me ne zaustavite.

Adolphe otvori knjigu i pročita jednu riječ, a Julien izgovori napamet cijelu stranicu s istom lakoćom kao da govori francuski. Gospodin de Rênal pobjedonosno je gledao svoju ženu. Videći čuđenje svojih roditelja, djeca razrogačiše oči. Jedan se sluga pojavi na vratima salona, a Julien nastavi govoriti latinski. Sluga najprije osta kao ukopan, a zatim nestade. Uskoro dođoše do vrata sobarica i kuharica. Dotle je Adolphe već bio otvorio knjigu na osam mjesta, a Julien je neprestano s istom lakoćom govorio napamet.

- Ah, bože moj, lijepog li malog svećenika! - reče posve glasno kuharica, dobra i vrlo pobožna djevojka.

Samoljublje se gospodina de Rênala uznemiri; umjesto da ispituje odgojitelja, bio je sav zaokupljen time da pronađe u svom sjećanju nekoliko latinskih riječi; konačno je uspio kazati neki Horacijev stih. Julien nije znao ništa latinski osim Svetog pisma. Namrštivši obrve reče:

- Sveto zvanje kojem se posvećujem brani mi da čitam tako bezbožna pjesnika.

Gospodin de Rênal izgovori dosta velik broj tobožnjih Horacijevih stihova i protumači djeci tko je bio Horacije; ali djeca, puna divljenja, nisu obraćala pažnju na ono što on govori. Gledala su Juliena.

Služinčad je još uvijek bila na vratima, te je Julien mislio da mora produžiti ispit:

- Treba da mi i gospodin Stanislas-Xavier označi jedno mjesto iz svete knjige - reče najmlađem djetetu.

Mali Stanislas, sav ponosan, pročita sričući prvu riječ nekog stava, i Julien izgovori cijelu stranicu napamet. Da bi trijumf gospodina de Rênala bio potpun, za vrijeme dok je Julien recitirao dođoše gospodin Valenod, vlasnik lijepih normandijskih konja, i gospodin Charcot de Maugiron, potprefekt okruga. Ta je scena osigurala Julienu naslov gospodina; ni sama se služinčad nije usuđivala da mu ga uskrati.

Uvečer cio Verrières nagrnu k gospodinu de Rênalu da vidi čudo. Julien je svima odgovarao s mrkim izrazom lica koji je stvarao distanciju. Njegova se slava tako brzo proširila gradom da mu je malo dana nakon toga gospodin de Rênal, bojeći se da mu ga ne preotmu, predložio da potpišu ugovor na dvije godine.

- Ne, gospodine - odgovori hladno Julien - kad biste vi zaželjeli da me otpustite, ja bih bio prisiljen otići. Ugovor koji vezuje samo mene, a vas ni na što ne obvezuje, nije ravnopravan, i ja ga odbijam.

Julien se znao tako ponašati da ga je za manje od mjesec dana nakon njegova dolaska u kuću i sam gospodin de Rênal poštovao. Kako je župnik bio posvađen s gospodinom de Rênalom i s gospodinom Valenodom, nitko nije mogao odati nekadanje Julienovo oduševljenje za Napoleona, o kojem je sada govorio samo s gnušanjem.

VII.

SRODNOST PO IZBORU

Znaju dirati srce jedino
vrijeđajući ga.
NEKI SUVREMENI PISAC

Djeca su ga obožavala, ali on njih nije volio; njegove su misli bile drugdje. Što god ti dječaci činili, on se nikada nije uzrujavao. Hladan, pravedan, ravnodušan, a ipak voljen - jer je njegov dolazak na neki način otjerao iz kuće dosadu - bio je dobar učitelj. Što se njega tiče, osjećao je samo mržnju i odvratnost prema visokom društvu u koje je bio pripušten, no samo na dnu stola, što možda i objašnjava tu mržnju i odvratnost. Bilo je nekih svečanih ručkova na kojima je teškom mukom obuzdavao svoju mržnju prema svemu što ga je okruživalo. Jednom, na dan svetog Ljudevita, kad je u razgovoru kod gospodina de Rênala gospodin Valenod vodio glavnu riječ, Julien umalo da se nije izdao; pobjegao je u vrt pod izgovorom da ide prigledati djecu. »Puni su pohvala poštenju«, uzvikne on, »reklo bi se da je to jedina vrlina, a međutim iskazuju poštovanje i podlo se udvaraju čovjeku koji je očito udvostručio i utrostručio svoj imetak otkad upravlja imovinom siromaha! Kladio bih se da zarađuje čak i na fondovima koji su namijenjeni nahočadi, toj sirotinji koje je bijeda još svetija nego bijeda drugih siromaha! Ah, čudovišta, čudovišta. A i ja sam također kao neki nahod; mrzi me otac, braća i cijela moja obitelj.«

Nekoliko dana prije svetog Ljudevita Julien je, šetajući sam i čitajući svoj brevijar u maloj šumici zvanoj Belvedere, koja se nalazila iznad Šetališta vjernosti, uzalud nastojao izbjeći svoja dva brata, koje je izdaleka vidio kako dolaze pustom stazom. Lijepo crno odijelo, izvanredno čist izgled njihova brata i njegov iskreni prezir za njih izazvali su toliku zavist kod tih surovih radnika da su ga tako istukli te je ostao onesviješten i sav krvav. Gospođa de Rênal, koja je šetala s gospodinom Valenodom i potprefektom, slučajno je naišla u tu šumicu; ona opazi Juliena ispružena na zemlji i pomisli da je mrtav. Njezino je uzbuđenje bilo toliko da je gospodin Valenod postao ljubomoran.

No on se prerano uznemirio. Julien je gospođu de Rênal smatrao vrlo lijepom, ali ju je zbog njezine ljepote mrzio; to je bila prva opasnost kadra da upropasti njegovu sreću. On je s njom govorio što je manje bilo moguće, da bi zaboravila zanos koji ga je prvog dana naveo da joj poljubi ruku.

Eliza, sobarica gospođe de Rênal, odmah se zaljubila u mladog učitelja i često je o njemu govorila svojoj gospodarici. Ljubav gospođice Elize pribavila je Julienu mržnju jednog od slugu. Jednoga je dana čuo kako taj čovjek kaže Elizi: - Otkad je taj prljavi odgojitelj došao u kuću, vi nećete više da sa mnom razgovarate. - Julien nije zavrijedio tu uvredu, ali je po nagonu lijepa mladića udvostručio brigu za svoju osobu. Mržnja gospodina Valenoda također se udvostručila. Javno je rekao da toliko kicošenje ne priliči mladu svećeniku. Julien je, naime, bio odjeven kao svećenik, samo što nije nosio mantiju.

Gospođa de Rênal opazi da on s gospođicom Elizom govori češće nego obično; doznala je da je uzrok tim razgovorima velika oskudica Julienove odjeće. Imao je tako malo rublja da ga je vrlo često morao davati na pranje izvan kuće, i za te mu je male usluge Eliza bila od pomoći. To krajnje siromaštvo, koje nije ni slutila, dirnulo je gospođu de Rênal, zaželjela je darivati ga, ali se nije usudila; taj unutarnji otpor bio je prvi mučni osjećaj koji joj je Julien prouzročio.

Julienovo ime i osjećaji čiste i posve duševne radosti bili su dotada za nju sinonimi. Mučena mišlju na Julienovo siromaštvo, gospođa de Rênal predloži svome mužu da mu daruje nešto rublja.

- Koje li zablude! - odgovori on. - Što! - Darivati čovjeka kojim smo potpuno zadovoljni i koji nam dobro služi? To bismo morali učiniti jedino u slučaju kad bi on popustio, pa bi bilo potrebno potaknuti njegov mar.

Gospođa de Rênal se osjeti ponižena takvim načinom gledanja, koji prije Julienova dolaska ne bi ni zapazila. Svaki put kad bi vidjela kako je odjeća mladog svećenika, uostalom vrlo skromna, besprijekorno čista, pomislila bi: »Jadni mladić, kako mu to samo polazi za rukom?«

Malo pomalo, umjesto da bude povrijeđena zbog svega onoga što je Julienu nedostajalo, ona je počela osjećati samilost.

Gospođa de Rênal bila je jedna od onih provincijalki koje čovjek u prvim tjednima poznanstva vrlo lako može smatrati glupima. Nije imala nikakva životnog iskustva i nije joj bilo do toga da govori. Imala je dušu osjetljivu i ponosnu, a nagon za srećom, prirođen svim bićima, opominjao ju je da se uglavnom ne obzire na postupke surovih ljudi među koje ju je slučaj bacio.

Da je bila imalo obrazovana, bila bi zapažena zbog svoga prirodnog i živahnog duha; ali, kao bogata baštinica, bila je odgojena kod redovnica, strastvenih obožavateljica *svetog srca Isusova,* prožetih snažnom mržnjom na Francuze, neprijatelje jezuita. Gospođa de Rênal bila je dovoljno razumna da uvidi kako je besmisleno sve ono što je naučila u samostanu, i da to uskoro zaboravi, ali kako to nije ničim zamijenila, najposlije nije znala ništa. Prerana laskanja kojima je bila izvrgnuta kao baštinica velika imetka i istinska sklonost prema dubokoj pobožnosti doveli su je do potpuno unutrašnjeg načina života. Usprkos njezinoj naoko savršenoj popustljivosti i zatomljivanju vlastite volje - što su muževi u Verrièresu svojim ženama stavljali kao primjer i čime se gospodin de Rênal ponosio - njezino je stalno duševno raspoloženje bilo zapravo posljedica nadasve ponosite ćudi. Čak i kakva princeza, glasovita sa svoje oholosti, posvećuje mnogo više pažnje onome što njezini dvorani oko nje čine no što je ta žena, naoko tako blaga i tako skromna, pazila na ono što njezin muž govori ili čini. Do Julienova je dolaska zaista posvećivala pažnju samo svojoj djeci. Njihove male bolesti, njihovi bolovi, njihove sitne radosti zaokupljale su svu osjećajnost te duše koja u svom životu nije obožavala nikoga do boga u vrijeme kad je bila u samostanu »Svetog srca Isusova« u Besançonu.

Iako se nikome nije udostojila to reći, groznica kojega od njezinih sinova bacila bi je gotovo u isto takvo duševno stanje kao da je dijete umrlo. Kad bi je u prvim godinama njihova braka potreba za izljevima srca i za povjeravanjem takvih briga natjerala da se obrati mužu, uvijek bi je dočekao grub smijeh i slijeganje ramenima popraćeno nekom otrcanom mudrom izrekom na račun ženske ludosti. Takve šale, osobito kad se radilo o bolestima njezine djece, bile su udarac nožem u srce gospođe de Rênal. Eto što je nalazila namjesto udvornih i sladunjavih laskanja jezuitskog samostana u kojemu je provela mladost. Bol je bila njezin odgojitelj. Kako je bila odviše ponosna da o takvim jadima govori čak i svojoj prijateljici, gospođi Derville, zamišljala je da su svi muškarci poput njezina muža, gospodina Valenoda i potprefekta Charcota de Maugirona. Njihovu surovost i najgrublju neosjetljivost za sve što nije neki novčani interes, neki probitak ili neko odlikovanje, i slijepu mržnju na svako mišljenje koje bi im smetalo smatrala je isto tako prirodnom za muškarce kao nošenje čizama i pustenog šešira.

Ni nakon mnogo godina gospođa de Rênal nije se još bila navikla na te ljude kojima je novac sve, a među kojima je morala živjeti.

To je bio razlog uspjehu seljačića Juliena. U simpatiji prema toj plemenitoj i ponosnoj duši ona je nalazila slatko uživanje, nadasve divno zbog cara novine. Uskoro mu je oprostila krajnje neznanje, koje je povećavalo njegovu dražest, i neuglađenost njegova ponašanja, koju je ona s uspjehom ispravljala. Smatrala je da je vrijedno slušati ga, pa i onda kad priča o najobičnijim stvarima ili kad govori o kakvu bijednu psetu koje su pregazila seljačka kolica dok je prelazilo

preko ceste. Taj bi mučni prizor nagnao njezina muža u grohotan smijeh, dok je u Juliena izazivao bolno mrštenje njegovih crnih i lijepo svedenih obrva. Njoj se sve više činilo da plemenitost, otmjenost duše, čovječnost postoje samo kod tog malog svećenika. Samo je za njega osjećala sve simpatije, pa čak i divljenje što ga te vrline bude u plemenitim dušama.

U Parizu bi se Julienov položaj prema gospođi de Rênal vrlo brzo pojednostavnio; ali ljubav je u Parizu dijete romana. Mladi učitelj i njegova sramežljiva gospodarica našli bi u tri-četiri romana i u coupletima Gymnasea[7] objašnjenje svoga položaja. Romani bi im označili ulogu koju treba da odigraju i pokazali im uzor na koji treba da se ugledaju, i taština bi Juliena prije ili poslije prisilila da se za tim uzorom povede, makar i bez ikakva uživanja.

Pod žarkim podnebljem, u nekom malom gradiću Avevrona ili Pireneja, i najmanji bi događaj postao odlučan. Pod našim tmurnijim nebom, siromašan mladić, ambiciozan samo stoga što njegovo nježno srce osjeća potrebu za nekim uživanjima koja daje novac, susreće dnevice ženu od trideset godina koja je doista čestita i zaokupljena svojom djecom i koja nipošto ne traži u romanima uzore svomu ponašanju. U provinciji se sve razvija polagano, sve se odvija pomalo, sve je prirodnije.

Misleći na siromaštvo mladog odgojitelja, gospođa de Rênal bi se često ganula do suza. Jednog ju je dana Julien iznenadio svu zaplakanu.

- Zar vam se dogodila kakva nesreća, gospođo?

- Nije, prijatelju moj - odgovori ona. - Zovnite djecu, idemo u šetnju.

Ona ga primi pod ruku i nasloni se na način koji se Julienu učinio čudnovat. Bilo je to prvi put da ga je nazvala »prijatelju moj«.

Pri kraju šetnje Julien primijeti da je jako pocrvenjela. Ona uspori korak.

- Pričali su vam jamačno - reče ne gledajući ga - da sam jedina baštinica vrlo bogate tetke koja živi u Besançonu. Ona me obasipa darovima ... Moji sinovi napreduju ... tako izvanredno ... da bih vas molila da primite malen dar kao znak moje zahvalnosti. Radi se samo o nekoliko zlatnika da se opskrbite rubljem. Ali... - doda ona crveneći se još više i prestane govoriti.

- Što kažete, gospođo? - reče Julien.

- Ne bi trebalo - nastavi ona oborivši glavu - govoriti o tome mome mužu.

- Ja sam malen, gospođo, ali nisam nizak - odgovori Julien i zastane; oči su mu sijevale od bijesa, a on se uspravio u svojoj punoj visini - niste o tome dovoljno razmislili. Bio bih manje od sluge kad bih došao u položaj da gospodinu de Rênalu sakrivam bilo što u vezi s mojim novcem.

Gospođa de Rênal bila je poražena.

- Gospodin načelnik mi je dao pet puta po trideset i šest franaka otkada stanujem u njegovoj kući - nastavi Julien. - Spreman sam pokazati svoju knjigu izdataka gospodinu de Rênalu ili bilo kome drugome, čak i gospodinu Valenodu, koji me mrzi.

Posljedica je toga neočekivanog odgovora bila da je gospođa de Rênal drhtala i bila blijeda, i šetnja se završila a da ni jedno od njih nije moglo pronaći izlike pod kojom bi nastavili razgovor. Oholo Julienovo srce sve je manje bilo sklono ljubiti gospođu de Rênal. Što se nje tiče, ona ga je poštovala i divila mu se; ta on ju je izgrdio. Pod izgovorom da mora izgladiti nehotičnu uvredu koju mu je nanijela, usudila mu se iskazivati najnježniju pažnju. Novina takvih postupaka usrećivala je tjedan dana gospođu de Rênal, a posljedica im je bila djelomično stišavanje Julienova bijesa; bio je daleko od toga da u toj pažnji vidi bilo što nalik na osobnu naklonjenost.

»Eto, kakvi su ti bogati ljudi«, mislio je; »vrijeđaju te a zatim misle da mogu sve popraviti nekim kreveljenjem!«

Srce gospođe de Rênal bilo je prepuno i još odviše nedužno da bi usprkos svojoj odluci mogla mužu prešutjeti ponudu koju je učinila Julienu i način na koji je bila odbijena.

---

[7] Gymnase-Dramatique, pariško kazalište, osnovano godine 1820; u njemu su se izvodile isključivo komedije.

- Kako ste mogli dopustiti da vam to odbije jedan *sluga?* - odgovori gospodin de Rênal duboko povrijeđen.

A kad je gospođa de Rênal ustala protiv te riječi, on nastavi:

- Govorim, gospođo, kao pokojni princ de Conde kada je svojoj mladoj ženi predstavljao komornike: *»Svi su li ljudi naše sluge«,* rekao joj je on. Čitao sam vam taj odlomak iz Besenvalovih uspomena, vrlo važan za prava na prvenstvo. Tko nije plemić, a živi kod nas i prima plaću, naš je sluga. Reći ću lom gospodinu Julienu nekoliko riječi i dat ću mu sto franaka.

- Ah! prijatelju moj - reče gospođa de Rênal dršćući - neka to barem ne bude pred poslugom!

- Da, mogli bi biti ljubomorni, i to s razlogom - reče njezin muž udaljujući se i razmišljajući o visini svote.

Gospođa de Rênal pade na jednu stolicu gotovo onesviještena od boli. »On će poniziti Juliena, i to mojom krivnjom!« Osjetila je gnušanje prema svome mužu i sakrila lice rukama. Čvrsto je odlučila da mu se nikada više neće povjeravati.

Kad je opet ugledala Juliena, sva se tresla; tako ju je steglo u grudima da nije mogla ni riječi progovoriti. U svojoj zbunjenosti uhvati njegove ruke i stisne ih.

- Dakle, prijatelju - reče napokon - jeste li zadovoljni mojim mužem?

- Kako ne bih bio zadovoljan? - odgovori Julien uz gorki smiješak. - Dao mi je sto franaka.

Gospođa de Rênal ga pogleda u nedoumici.

- Dajte da vas primim pod ruku! - reče napokon hrabrim glasom koji Julien još nikad nije bio čuo.

Usudila se otići do verrierskog knjižara usprkos tome što je on bio na zlu glasu zbog svog liberalizma. Tamo je za deset zlatnika izabrala knjiga, koje je dala svojim sinovima. Ali to su bile knjige za koje je znala da ih Julien želi. Zahtijevala je da već tu, u knjižari, svako dijete napiše svoje ime na one knjige koje su mu pripale. Dok je gospođa de Rênal bila sva sretna zbog zadovoljštine koju se odvažila dati Julienu, on je bio iznenađen množinom knjiga koje je vidio kod knjižara. Nikada se ne bi bio usudio ući u neko tako profano mjesto; srce mu je snažno lupalo. Daleko od toga da odgoneta što se događa u srcu gospođe de Rênal, on je duboko razmišljao o načinu na koji bi mladi student teologije mogao nabaviti neke od tih knjiga. Napokon mu dođe na pamet da bi mogao lukavo uvjeriti gospodina de Rênala kako je potrebno da njegovim sinovima zadaje za zadaću povijest slavnih plemića rođenih u toj pokrajini. Nakon jednomjesečnih nastojanja taje misao uspjela, i to toliko da se kratko vrijeme nakon toga Julien mogao odvažiti da u razgovoru s gospodinom Rênalom spomene čin koji će za plemenitog načelnika biti još mnogo neugodniji; naime da pretplatom kod knjižara pridonese bogaćenju jednog liberala. Gospodin de Rênal je svakako uviđao da bi bilo pametno dati njegovu najstarijem sinu pojam *de visu* o mnogim djelima koja će, kad bude u vojnoj školi, čuti da se spominju u razgovoru; ali Julien je vidio da gospodin načelnik uporno ostaje na tome i ne ide dalje. Naslućivao je neki tajni uzrok, ali ga nije mogao otkriti.

- Mislim, gospodine - reče mu on jednoga dana - da bi bilo nadasve neprilično kad bi se ime čestita plemića, kao što je gospodin de Rênal, pojavilo na prljavom popisu toga knjižara. - Čelo gospodina de Rênala se razvedri. - Bila bi također slaba ocjena za siromašnog studenta teologije - nastavi Julien poniznijim glasom - kad bi se jednom otkrilo da je njegovo ime na popisu knjižara, posuđivača knjiga. Liberali bi me mogli optužiti da sam tražio najbesramnije knjige; tko zna ne bi li čak išli dotle da iza mog imena napišu naslove tih razvratnih knjiga.

Ali Julien se udaljio s pravog puta. Vidio je da lice gospodina načelnika dobiva opet izražaj zbunjenosti i zlovolje. Julien ušuti. »Ipak sam ga progledao«, pomisli.

Nekoliko dana zatim najstariji se dječak u prisutnosti gospodina de Rênala stao raspitivati kod Juliena o nekoj knjizi oglašenoj u »Quotidiennu«:

- Da se jakobinskoj partiji oduzme svaka mogućnost da trijumfira - reče mladi učitelj - a da se meni ipak omogući da odgovorim gospodinu Adolpheu, mogli bismo posljednjeg od vaših slugu pretplatiti kod knjižara.

- To nije loša misao - reče gospodin de Rênal, očito vrlo veseo.

- Ali trebalo bi istaknuti - reče Julien s onim ozbiljnim i gotovo nesretnim licem koje tako dobro pristaje stanovitim ljudima kad vide da uspijeva ono što su dugo željeli - da sluga ne smije uzeti ni jedan roman. Ako uđu u kuću, te bi opasne knjige mogle pokvariti gospođine služavke, pa i samog slugu.

- Vi zaboravljate političke pamflete - doda gospodin de Rênal ohola lica. Htio je prikriti svoje divljenje zbog vještа srednjeg puta što ga je pronašao odgojitelj njegove djece.

Tako se Julienov život sastojao od niza sitnih manevara; a njihov ga je uspjeh mnogo više zaokupljao nego osjećaj izrazite naklonosti gospođe de Rênal, koji je, samo da je htio, mogao pročitati u njezinu srcu.

Moralni položaj u kojemu se nalazio čitavog svog života ponovio se i u kući verrierskog načelnika. Ovdje, kao i na pilani svoga oca, on je duboko prezirao ljude s kojima je živio, a oni su opet njega mrzili. Iz razgovora potprefekta, gospodina Valenoda i drugih prijatelja kuće o stvarima koje su se zbivale pred njihovim očima svakog je dana opažao koliko se njihovi nazori razlikuju od stvarnosti. Kad mu se neko djelo činilo divno, bilo je sigurno da će baš ono izazvati negodovanje ljudi koji ga okruživahu. Uvijek bi njegov unutrašnji odgovor glasio: »Kojih li čudovišta« ili »kojih li glupana!« Najsmješnije je bilo to da uza svu svoju oholost često nije ama baš ništa razumijevao od onoga o čemu su govorili.

Još nikad u životu nije ni s kim govorio iskreno osim sa starim majorom-kirurgom, i ono malo ideja što ih je imao odnosile su se na Bonapartine pohode u Italiji ili na kirurgiju. Julienovoj su se mladoj hrabrosti sviđali potanki opisi najbolnijih operacija; govorio je sebi: »Ja ne bih ni okom trepnuo.«

Kad je gospođa de Rênal prvi put pokušala povesti s njim razgovor koji nije imao veze s odgojem djece, stao joj je pričati o kirurškim operacijama; ona je problijedila i zamolila ga da prestane.

Izvan toga Julien nije znao ništa. I premda je provodio život uz gospođu de Rênal, među njima bi onoga časa kad bi ostali sami zavladao neki čudnovati tajac. U salonu, koliko god njegovo držanje bilo ponizno, ona je nalazila u njegovim očima izraz duševne nadmoći prema svima koji su dolazili k njoj. Ali ako bi se načas našla s njime nasamo, vidjela je da je očito zbunjen. Bila je zbog toga uznemirena, jer joj je njezin ženski nagon govorio da ta zbunjenost nipošto ne potječe iz ljubavi.

Na osnovi tko bi znao kakva nazora, uzetog iz nekog pričanja starog majora-kirurga o visokom društvu kako ga je on vidio, Julien se osjećao ponižen čim bi se ušutjelo negdje gdje se nalazio s nekom ženom, kao da je baš on kriv toj šutnji. U četiri oka taj je osjećaj bio još sto puta neugodniji. Njegova mašta, puna najluđih, najpretjeranijih pojmova o onome što bi muškarac trebao reći kad je nasamo s nekom ženom, pružala mu je u njegovu uzbuđenju samo neprihvatljive misli. Duša mu je bila u oblacima, a nije mogao prekinuti tišinu punu poniženja. Tako je njegovo strogo držanje za dugih šetnja s gospođom de Rênal i s djecom bilo još povećano strašnim mukama. Strahovito je prezirao sebe. Ako bi se pak na nesreću prisilio da govori, događalo mu se da kaže najsmješnije stvari. Da bijeda bude potpuna, uviđao je svoju ludost i još ju je preuveličavao; ali on nije vidio izraz svojih očiju, koje su bile tako lijepe i odavale tako žarku dušu da su, poput dobrih glumaca, davale koji put krasan smisao i nečemu što ga nije imalo. Gospođa de Rênal je zapazila da joj on, kad je s njome sam, nikada ne kazuje ništa lijepo, osim kad je rastresen zbog nekog nepredviđenog događaja i kad ne misli na to da se kićeno izrazi. Kako je njihovi kućni prijatelji nisu mnogo razmazili novim i sjajnim mislima, ona je silno uživala u blijesku Julienova duha.

Od pada Napoleonova sve što podsjeća na galantnost strogo je isključeno iz provincijskih običaja. Ljudi strahuju da ne izgube službu. Prepredenjaci traže oslon u kongregaciji, a licemjerstvo je silno napredovalo, čak i u liberalnim krugovima. Dosada se udvostručila. Jedino zadovoljstvo koje preostaje ljudima jest čitanje i poljoprivreda.

Gospođa de Rênal, bogata baštinica bogobojazne tetke, udana sa šesnaest godina za čestita plemića, nije u svom životu osjetila ni vidjela ništa što bi bilo i najmanje nalik na ljubav. Samo joj je njezin ispovjednik, dobri župnik Chélan, govorio o ljubavi kad joj je počeo udvarati gospodin Valenod, i prikazao je tako odvratnom da je ta riječ za nju predstavljala samo najgnusniji razvrat. Ljubav kakvu je našla u vrlo malom broju romana što joj ih je slučaj stavio u ruke smatrala je izuzetkom, ili čak nečim čega u stvarnosti nema. Zahvaljujući tom neznanju, gospođa de Rênal, savršeno sretna i zaokupljena bez prestanka Julienom, bila je daleko od toga da sebe zbog ičega prekorava.

VIII.

SITNI DOGAĐAJI

Then there were sighs, the deeper
for suppression,
And stolen glances, sweeter for the
theft,
And burning blushes, though for
no transgression.[8]
DON JUAN, c. I. st. 74

Anđeoska blagost gospođe de Rênal, koju je ona dugovala svom karakteru i svojoj sadašnjoj sreći, malo bi se pomutila samo onda kad bi pomislila na svoju sobaricu Elizu. Ta je djevojka dobila neku baštinu; pošla je na ispovijed župniku Chélanu i priznala mu svoju namjeru da se uda za Juliena. Župnik se silno obradovao sreći svoga prijatelja, ali je bio vrlo iznenađen kad mu je Julien odlučno rekao da mu ponuda gospođice Elize ne odgovara.

- Pripazite, sinko, na ono što se zbiva u vašem srcu - reče župnik namrštivši obrve. - Čestitam vam na snazi vašeg poziva, ako ste samo zbog njega prezreli imetak koji bi vam bio više nego dovoljan za život. Ima pedeset i šest godina što sam župnik u Verrièresu, pa ipak ću, kako se po svemu čini biti otpušten. To me žalosti, premda imam osam stotina livra rente. Saopćavam vam to zato da ne biste sebi stvarali iluzije o onome što vas očekuje u svećeničkom staležu. Ako se kanite dodvoravati moćnim ljudima, sigurna vam je vječna propast. Možete tako steći bogatstvo, ali ćete morati oštetiti sirotinju, laskati potprefektu, načelniku, uvaženim ljudima i služiti njihovim strastima; takvo ponašanje, koje se u društvu naziva uglađenim, ne mora za svjetovnjaka biti nespojivo sa spasenjem, ali u našem se staležu valja opredijeliti: ili čovjek traži sreću na ovome svijetu ili na onome, sredine nema. Idite, dragi prijatelju, razmislite i dođite za tri dana da mi date konačan odgovor. S bolom nazirem u dubini vašeg karaktera neki mračni plamen koji mi ne nagovješćuje umjerenost i potpuno odricanje od zemaljskih dobara, koje je toliko potrebno svećeniku; vaš um mnogo cijenim, ali, dopustite mi da vam to kažem - doda dobri župnik suznih očiju - kad uđete u svećenički stalež, strepit ću za vaše spasenje.

Julien se stidio svoga uzbuđenja; prvi put u životu osjetio je da ga netko voli; plakao je od ganuća i otišao je da sakrije svoje suze u velikoj šumi iznad Verrièresa.

»Odakle ovo stanje u kojem se nalazim?« pomisli on konačno. »Osjećam da bih stotinu puta dao svoj život za tog dobrog župnika Chélana, a on mi je, eto, upravo dokazao da sam budala. Najvažnije bi bilo da njega zavaram, a on me prozreo. Taj tajni plamen o kojem mi je govorio, to je moj cilj da se obogatim. Smatra me nedostojnim da budem svećenik, i to baš u času kad sam mislio da ću žrtvujući rentu od pedeset zlatnika izazvati u njemu najbolji dojam o svojoj pobožnosti i sklonosti za svećenički poziv.«

»Ubuduće«, nastavi Julien u sebi, »oslonit ću se samo na one strane svog karaktera koje sam iskušao. Tko bi rekao da ću naći zadovoljstvo u tome da lijem suze, da ću voljeti onoga tko mi dokazuje da sam budala!«

---

[8] Bilo je tu uzdisaja, to dubljih što su bili prigušeni,
I potajnih pogleda, to slađih što su bili ukradeni,
I jarkog crvenjenja, iako nije bilo nikakva prijestupa.

Tri dana poslije Julien je našao izgovor kojim se već prvi dan morao naoružati; taj je izgovor kleveta, ali što zato? Priznao je župniku s mnogo krzmanja da ga je od namjeravane veze odmah odvratio razlog koji mu ne može navesti jer bi to škodilo nekoj trećoj osobi. Time je osudio Elizino ponašanje. Gospodin Chélan je u njegovu držanju našao potpuno svjetovan žar, vrlo različit od onoga koji bi trebao raspaljivati mlada svećenika.

- Prijatelju moj - reče mu on opet - budite radije dobar građanin, poštovan i obrazovan, nego svećenik bez poziva.

Na te nove opomene Julien odgovori vrlo dobro, što se riječi tiče: pronašao je izraze koje bi upotrijebio mlad, gorljiv seminarist; ali ton kojim ih je izgovarao i loše prikriveni žar koji je sijevao iz njegovih očiju uznemire župnika Chélana.

Ne valja podcjenjivati Juliena; točno je pronalazio riječi prepredenog i opreznog licemjerstva. To nije loše za njegove godine. Što se tiče tona i kretnja, živio je među seljacima i nije imao prilike da vidi velike uzore. Ali poslije, tek što mu je bilo dano da se približi toj gospodi, izvještio se u kretnjama kao i u riječima.

Gospođa de Rênal se čudila da novo bogatstvo njezine sobarice nije djevojku učinilo sretnijom; viđala ju je kako neprestano ide k župniku i kako se vraća zaplakana. Napokon joj Eliza progovori o svojoj udaji.

Gospođi de Rênal se činilo da je oboljela: neka vrsta groznice oduzimala joj je san; oživjela bi samo kad je imala pred očima svoju sobaricu ili Juliena. Mogla je misliti samo na njih i na sreću koju će oni naći u svom braku. Siromaštvo te kućice, gdje bi se moralo živjeti s pedeset zlatnika rente, ukazivalo joj se u zamamnim bojama. Julien bi lako mogao postati odvjetnik u Brayu na potprefekturi, dvije milje od Verrièresa; u tom bi ga slučaju katkada viđala.

Gospođa de Rênal je iskreno mislila da će poludjeti; ona je to rekla svome mužu i najposlije je zaista oboljela. Iste večeri, kad ju je njezina sobarica dvorila, opazila je da djevojka plače. U taj čas je mrzila Elizu, i izgrdi je, a zatim je zamoli da joj oprosti. Eliza stane još jače plakati i reče da će gospodarici ispričati svoju nesreću ako joj ona to dopusti.

- Govorite - odvrati gospođa de Rênal.

- Ah, gospođo, on me neće; zli su mu ljudi ružno o meni govorili, a on to vjeruje.

- Tko vas neće? - upita gospođa de Rênal jedva dišući.

- Gospodin Julien, gospođo, ta tko drugi - odgovori sobarica jecajući. - Gospodin župnik nije mogao svladati njegov otpor; gospodin župnik naime smatra da on ne bi smio odbiti čestitu djevojku pod izgovorom da je bila sobarica. Uostalom, i otac gospodina Juliena je samo tesar; a i on sam, kako je zarađivao svoj kruh prije nego što je stupio u službu kod gospođe?

Gospođa de Rênal nije više slušala; pretjerana joj sreća umalo nije pomutila pamet. Nekoliko je puta tražila da joj Eliza ponovi kako ju je Julien doista posve odlučno odbio i da mu sada više nije moguće da se predomisli.

- Ja ću učiniti još jedan posljednji pokušaj - reče ona svojoj sobarici - govorit ću s gospodinom Julienom.

Sutradan nakon doručka predade se gospođa de Rênal divnoj nasladi da zastupa stvar svoje suparnice i da cijeli jedan sat neprestano sluša kako Julien odbija Elizinu ruku i imetak.

Malo pomalo Julien prestade odgovarati ukočeno i odmjereno, te je na koncu duhovito odgovarao na razborita razlaganja gospođe de Rênal. Ona nije mogla odoljeti bujici sreće koja je nakon toliko dana očaja preplavila njezinu dušu. Bila je posve bolesna. Kad se oporavila i ugodno smjestila u svojoj sobi, zahtijevala je da svi odu i da je ostave samu. Bila je duboko začuđena.

- Ljubim li ja Juliena? - zapitala se konačno.

To otkriće, koje bi u svako drugo vrijeme izazvalo u njoj grižnju savjesti i dubok nemir, bilo je sada za nju samo neka čudnovata ali i nekako ravnodušna predodžba. Njezina duša, iscrpena svim onim što je upravo iskušala, nije bila osjetljiva za strasti.

Gospođa de Rênal htjela je raditi, a pala je u dubok san; kad se probudila, nije se toliko prestrašila koliko bi morala. Bila je odviše sretna a da bi išta mogla smatrati zlim. Ta dobra provincijalka, naivna i nevina, nikada nije mučila svoju dušu pokušavajući joj iznuditi malo osjetljivosti za koju novu nijansu osjećaja ili nesreće. Prije Julienova dolaska bila je potpuno zaokupljena onim mnoštvom poslova koji su, daleko od Pariza, sudbina dobre kućanice, i mislila je o strastima onako kako mi mislimo o lutriji: sigurna prijevara i sreća koju traže luđaci.

Zazvoni zvono koje je pozivalo na ručak; čuvši glas Juliena, koji je vodio djecu, gospođa de Rênal jako pocrvenje. Kako je sada, otkad je ljubila, bila nešto spretnija, potuži se na strašnu glavobolju da bi tako objasnila svoje rumenilo.

- Eto, tako su sve žene - odgovori joj gospodin de Rênal nasmijavši se glasno. - Tim strojevima uvijek treba nekakvih popravaka!

Premda je bila navikla na tu vrstu duhovitosti, ton njegova glasa povrijedio je gospođu de Rênal. Da bi se rastresla, promatrala je Julienovo lice; da je on bio i najružniji muškarac, u tom bi joj se času svidio.

Kako je gospodin de Rênal vrlo pomno oponašao plemićke navike, on se već za prvih lijepih proljetnih dana nastanio u Vergyju; to je seoce postalo slavno po tragičnoj Gabrijelinoj pustolovini. Na nekoliko stotina koraka od slikovitih ruševina negdašnje gotske crkve gospodin de Rênal je posjedovao stari dvorac s četiri tornja i vrt, sličan onome u Tuilerijama, s mnogim šimširovim živicama i alejama kestenova potkresivanima dva puta na godinu. Susjedno zemljište, zasađeno jabukama, služilo je kao šetalište. Osam do deset veličanstvenih oraha nalazilo se na rubu voćnjaka; njihovo se golemo grmlje dizalo možda i osamdeset stopa visoko.

- Svaki od tih prokletih oraha - govorio je gospodin de Rênal kad im se njegova žena divila - stoji me žetve od pola jutra; žito ne može rasti pod njihovom sjenom.

Izgled ladanja činio se gospođi de Rênal nov; njezino je divljenje išlo do zanosa. Osjećaj koji ju je ispunjavao davao joj je duha i odlučnosti. Već sutradan nakon dolaska u Vergy, kad se gospodin de Rênal vratio u grad zbog poslova u općini, gospođa de Rênal je uzela radnike na svoj trošak. Julien ju je bio naveo na misao da se načini mala staza posuta pijeskom koja bi prolazila voćnjakom i ispod velikih oraha, te bi djeca već ujutro mogla šetati a da im rosa ne kvasi cipele. Nisu prošla ni dvadeset četiri sata otkako se ta misao rodila, a ona ju je već stala provoditi u djelo. Gospođa de Rênal je veselo provela dan sa Julienom dajući radnicima upute.

Kad se verrierski načelnik vratio iz grada, bio je vrlo iznenađen našavši već dovršenu stazu. A i njegov je dolazak iznenadio gospođu de Rênal; zaboravila je da on postoji. Cijela je dva mjeseca govorio o smjelosti s kojom se izvršila tako važna stvar, a da njega nitko nije pitao za mišljenje; samo ga je donekle tješilo što je gospođa de Rênal to izvela na svoj trošak.

Ona je provodila dane trčeći sa svojom djecom po voćnjaku i loveći leptire. Napravili su velike mreže od svijetle prozirne tkanine kojima su hvatali jadne *lepidoptere.* Taj je barbarski naziv gospođa de Rênal naučila od Juliena. Ona je, naime, naručila iz Besançona lijepo djelo gospodina Godarta i Julien joj je pripovijedao o čudnovatim običajima tih jadnih životinja.

Bez milosrđa su ih nabadali na veliki karton, koji je također pripravio Julien.

I tako se napokon našao predmet za razgovor između gospođe de Rênal i Juliena; on više nije bio izložen strašnim mukama koje su mu zadavali časovi šutnje.

Razgovarali su neprestano i s najvećim zanimanjem, premda uvijek o posve nedužnim stvarima. Taj aktivni, puni i veseli život godio je svima osim gospođici Elizi, koja je smatrala da je zatrpana poslom. - Nikada, ni za vrijeme karnevala - govorila je ona - kad je u Verrièresu ples, gospođa nije posvećivala toliko pažnje svom odijevanju; ona dva-tri puta na dan mijenja haljine.

Kako je naša namjera da nikome ne laskamo, nećemo poricati da je gospođa de Rênal, koja je imala divnu put, nosila haljine koje su joj ostavljale dobrano otkrivene ruke i grudi. Bila je vrlo lijepo građena i taj joj je način odijevanja izvrsno pristajao.

- Nikada *niste bili tako mladi,* gospođo - govorili su joj njezini prijatelji iz Verrièresa koji su dolazili u Vergy na ručak. (Tako se to u onom kraju kaže).

Bilo je čudnovato, i teško ćemo to vjerovati, ali gospođa de Rênal je bez neke svjesne namjere posvećivala toliko pažnje svojoj vanjštini. Ona je u tome nalazila zadovoljstvo, pa bi, i ne misleći ništa, cijelo vrijeme koje nije provodila s djecom i sa Julienom u lovu na leptire šivala s Elizom haljine. Razlog jedinom njezinom odlasku u Verrières bila je želja da kupi nove ljetne haljine koje su upravo stigle iz Mulhousa.

Dovela je sa sobom u Vergy neku mladu ženu, svoju rođaku. Otkad se udala, gospođa de Rênal se malo pomalo sprijateljila s gospođom Derville, koja je nekad bila njezina drugarica u samostanu »Svetog srca Isusova«.

Gospođa Derville se mnogo smijala njezinim luckastim idejama, kako ih je ona zvala. - Sama nikad na to ne bih pomislila - govorila je ona. Gospođa de Rênal se pred svojim mužem stidjela, kao neke gluposti, svojih neobičnih ideja, koje bi u Parizu nazivali duhovitima, ali prisutnost gospođe Derville činila ju je hrabrom. Najprije bi joj plašljivim glasom saopćavala svoje misli, no kad bi bile dulje nasamo, oživio bi duh gospođe de Rênal, te bi jedno dugo i samotno dopodne začas prošlo i obje bi prijateljice postale vrlo vesele. Ovaj put se razboritoj gospođi Derville učinilo da joj je rođaka mnogo manje vesela, ali mnogo sretnija.

Što se tiče Juliena, on je od svog dolaska na ladanje živio kao pravo dijete, te je, kao i njegovi đaci, bio sretan što može trčati za leptirima. Nakon toliko usiljavanja i spretnih lukavština, sam, daleko od ljudskih pogleda, osjećajući instinktivno da se ne treba bojati gospođe de Rênal, on se usred najljepših planina na svijetu predavao užitku da postoji, koji je u tim godinama tako jak.

Od časa kad je gospođa Derville stigla Julienu se činilo da mu je ona prijatelj; požuri se da joj pokaže vidik s kraja nove aleje pod velikim orasima; taj vidik zaista nimalo ne zaostaje za najdivnijim vidicima na talijanskim jezerima i u Švicarskoj. Ako se čovjek popne strminom koja počinje nekoliko koraka odande, brzo će stići do velikih provalija obrubljenih hrastovom šumom koja seže gotovo do rijeke. Na vrhove tih vrletnih stijena vodio je Julien dvije prijateljice, sretan, slobodan, čak i više od toga, gospodar kuće, uživajući što se one dive tim veličanstvenim vidicima.

- Za mene je ovo kao Mozartova glazba - govorila je gospođa Derville.

Okolica Verrièresa bila je omrznula Julienu zbog zavisti njegove braće i zbog despotskog i mrzovoljnog oca. U Vergyju nije nalazio nikakvih gorkih uspomena; prvi put u životu nije vidio neprijatelja! Kad je gospodin de Rênal bio u gradu, što se često događalo, usudio se čitali; uskoro, umjesto da noću čita i da pod izvrnutom vazom za cvijeće sakriva svjetiljku, mogao se predati snu; danju, kad bi prekinuo poučavanje djece, dolazio je među te stijene s knjigom, jedinim uzorom svoga ponašanja i jedinim predmetom svoga zanosa. U trenucima malodušnosti nalazio je u njoj u isti mah sreću, zanos i utjehu.

Neke stvari koje je Napoleon rekao o ženama i nekoliko rasprava o vrijednosti romana koji su bili u modi za njegova vladanja izazvali su sada u Julienu prvi put neke misli koje bi drugi mladići njegovih godina već odavno imali.

Nastadoše velike vrućine. Uobičajili su provoditi večeri pod golemom lipom na nekoliko koraka od kuće. Tu je bio dubok mrak. Jedne je večeri Julien živo govorio i s nasladom uživao u tome što tako dobro govori? i to mladim ženama; gestikulirajući dotakne ruku gospođe de Rênal, koja je bila ispružena na naslonu jedne obojene vrtne stolice.

Ruka se brzo povukla, ali Julien pomisli kako mu je *dužnost* postići da se ta tuka ne povlači kad je on dotakne. Pomisao na dužnost koju valja ispuniti i na osjećaj vlastite smiješnosti, ili bolje reći, na osjećaj manje vrijednosti koji bi ovladao njime u slučaju neuspjeha, smjesta odagna svako zadovoljstvo iz njegova srca.

IX.

VEČER NA LADANJU

Guérinova Didona -
koje li divne skice!
STROMBECK

Njegov je pogled sutradan, kad je opet ugledao gospođu de Rênal, bio čudnovat; gledao ju je kao nekog neprijatelja s kojim će trebati da se bori. Ti pogledi, toliko različiti od sinoćnjih, bili su uzrok da je gospođa de Rênal izgubila pamet. Ta bila je dobra prema njemu, a on je izgledao uvrijeđen. Nije mogla odvratiti pogled od njegovih očiju.

Nazočnost gospođe Derville dopuštala je Julienu da man je govori a da se više bavi onim što mu je u glavi. Jedini mu je posao cijelog tog dana bio da se jača čitajući zanosnu knjigu koja mu je čeličila dušu.

Poučavanje djece znatno je skratio, a zatim, kad ga je nazočnost gospođe de Rênal opet podsjetila na to da se mora brinuti za svoju čast, odlučio je da večeras svakako postigne da ona ostavi svoju ruku u njegovoj.

Kad je sunce zašlo i odlučni se čas približio, Julienovo je srce stalo čudnovato tući. Došla je noć. S veseljem, koje mu je skinulo težak teret sa srca, opazi on da će ta noć biti vrlo tamna. Nebo, puno teških oblaka gonjenih vrlo vrućim vjetrom, kao da je nagoviještalo oluju. Obje su se prijateljice vrlo dugo šetale. Sve što su te večeri činile izgledalo je Julienu čudnovato. One su uživale u tom vremenu, koje kao da nekim nježnim dušama uvećava užitak ljubavi.

Napokon sjednu: gospođa de Rênal uz Juliena, a gospođa Derville pokraj svoje prijateljice. Julien nije znao o čemu da govori; odviše je bio zaokupljen onim što će pokušati. Razgovor je jenjavao.

»Zar ću i na prvom dvoboju tako drhtati i biti nesretan?« upitao se Julien. Ta on je bio odviše nepovjerljiv i prema sebi i prema drugima a da ne bi vidio svoje duševno stanje.

U onoj smrtnoj tjeskobi sve bi mu druge opasnosti bile milije. Koliko li je puta zaželio da se dogodi nešto zbog čega bi gospođa de Rênal morala ući u kuću i napustiti vrt! Snaga kojom se Julien svladavao bila je tolika da mu se glas posve izmijenio; uskoro i glas gospođe de Rênal stane drhtati, ali Julien to nije opazio. Strašna borba koju je u njemu dužnost vodila protiv bojažljivosti bila je odviše mučna a da bi on bio kadar opažati išta izvan sebe. Sat na dvorcu izbije devet sati i tri četvrt, a on se još nije bio usudio išta poduzeti. Ozlojeđen svojim kukavičlukom, Julien se zarekne: »Točno u času kad izbije deset izvest ću ono što sam cijeli dan sebi obećavao da ću večeras učiniti, ili ću otići u svoju sobu i ustrijeliti se.«

Nakon posljednjih časova očekivanja i tjeskobe, u kojima je Julien bio kao izvan sebe od pretjeranog uzbuđenja, na uri, koja je bila iznad njegove glave, stane izbijati deset sati. Svaki udarac toga kobnog zvona odzvanjao je u njegovim grudima i kao da je u njima uzrokovao neki fizički pokret.

Napokon, dok je posljednji udarac još brujao, on ispruži ruku i uhvati ruku gospođe de Rênal, koja se odmah povuče. Ne znajući što radi, Julien je ponovno uhvati. Iako je sam bio vrlo uzbuđen, bio je zapanjen ledenom hladnoćom ruke koju je primio; stegne je grčevitom snagom; gospođa de Rênal učini posljednji napor da mu je otme, ali na kraju njezina ruka ostane u njegovoj.

Njegova je duša bila presretna, ne zbog toga što bi ljubio gospođu de Rênal, nego zato što je prestalo to strašno mučenje. Smatrao je da mora govoriti kako gospođa Derville ne bi štogod opazila; njegov je glas sada bio zvučan i jak. Glas gospođe de Rênal odavao je, naprotiv, toliko uzbuđenje da je njezina prijateljica pomislila da joj je pozlilo i predložila da uđu u kuću. Julien je osjetio opasnost. »Ako gospođa de Rênal ode u salon, past ću ponovno u strašan položaj u kojemu sam proveo dan. Ovu sam ruku držao odviše kratko vrijeme a da bi se to moglo smatrati uspjehom koji mi je osiguran.«

U času kad je gospođa Derville ponovila svoj prijedlog da pođu u salon, Julien snažno stegnu ruku koja mu je bila prepuštena.

Gospođa de Rênal, koja je već ustajala, ponovno sjedne govoreći iznemoglim glasom:

- Zaista se osjećam malo bolesna, ali svježi mi zrak godi.

Te su riječi učvrstile Julienovu sreću, koja je u tom času bila golema: govorio je zaboravljajući da se pretvara i učinio se dvjema prijateljicama koje su ga slušale najljubaznijim čovjekom. Međutim, pod tom iznenadnom rječitošću još se krilo ponešto plašljivosti. Smrtno se bojao da gospođa Derville, izmorena vjetrom koji se stao dizati i koji je prethodio oluji, ne odluči da se sama vrati u salon. Tada bi on ostao nasamo s gospođom de Rênal. Gotovo slučajno bio je smogao dovoljno slijepe hrabrosti da nešto poduzme, ali je osjećao da ne bi imao snage da kaže gospođi de Rênal i najjednostavniju riječ. Koliko bi god njezina predbacivanja bila blaga, on bi bio potučen, a uspjeh koji je upravo postigao bio bi uništen.

Srećom za njega, te su se večeri njegove dirljive i zanosne riječi svidjele gospođi Derville, kojoj se vrlo često činilo da je on nespretan kao dijete i nimalo zabavan. Što se tiče gospođe de Rênal, ona je ostavljala ruku na Julienovoj ruci i ni na što nije mislila; prepuštala se životu. Sati provedeni pod tom velikom lipom, za koju mjesna predaja kaže da ju je zasadio Karlo Smjeli, bili su za nju časovi sreće. S nasladom je slušala stenjanje vjetra u gustoj krošnji lipe i šum nekoliko rijetkih kaplji koje su stale padati na najniže lišće. Julien nije ni primijetio nešto što bi ga vrlo ohrabrilo; gospođa de Rênal, koja je bila prisiljena izvući svoju ruku iz njegove jer je ustala i pomogla svojoj rođaki da podigne vazu s cvijećem koju je vjetar srušio i bacio do njihovih nogu, tek što je opet sjela, vratila mu je svoju ruku gotovo bez ustručavanja, kao da je to među njima već uobičajeno.

Ponoć je odavno izbila; trebalo je napokon ostaviti vrt. Rastadoše se. Gospođa de Rênal, zanesena srećom što ljubi, bila je toliko neiskusna da se gotovo nije ni prekoravala. Nije mogla zaspati od sreće. Julien, smrtno izmoren borbom između bojažljivosti i ponosa, koja je cio dan bjesnjela u njegovu srcu, pade u dubok san.

Sutradan ga probudiše u pet sati; on jedva i pomisli na gospođu de Rênal, što bi za nju, da je znala, bio težak udarac. On je učinio *svoju dužnost, i to herojsku dužnost.* Pun sreće zbog tog osjećaja, zaključao se u svoju sobu i s potpuno novim osjećajem zadovoljstva predao se čitanju junačkih pothvata svoga heroja.

Kad je zvono najavilo doručak, on je čitajući izvještaje Velike armade bio zaboravio svoje sinoćnje uspjehe. Silazeći u salon pomisli lakoumno: »Treba da toj ženi kažem da je ljubim.«

Ali, umjesto pogleda punih miline koje je očekivao da će sresti, našao je strogo lice gospodina de Rênala, koji je prije dva sata stigao iz Verrièresa i nije prikrivao svoga nezadovoljstva zbog toga što se Julien cijelo jutro nije bavio djecom. Ništa nije bilo ružnije od tog uobraženog čovjeka koji je bio zlovoljan i mislio da svoju zlovolju može i pokazati.

Svaka oštra riječ njezinog muža probadala je srce gospođe de Rênal. Što se tiče Juliena, on je bio toliko utonuo u zanos i zaokupljen velikim stvarima što su se u proteklim satima odvijale pred njegovim očima da je u početku jedva mogao spustiti svoju pažnju do toga da sluša stroge riječi koje mu je govorio gospodin de Rênal. Napokon mu dosta osorno reče:

- Bio sam bolestan.

Ton toga odgovora pozlijedio bi i čovjeka manje osjetljiva no što je to bio verrierski načelnik; u prvi je mah pomislio da Julienu odgovori smjesta ga otpuštajući. Od toga ga je zadržalo jedino ono načelo koje je sam sebi postavio: da se u poslovima nikada ne prenagljuje.

»Taje mlada budala stvorila sebi u mojoj kući stanovit ugled; mogao bi ga uzeti Valenod ili bi se mogao oženiti Elizom, a u oba bi mi se slučaja mogao u dnu srca narugati« - pomisli zatim.

Usprkos razboritosti tih razmišljanja nezadovoljstvo gospodina de Rênala provalilo je u nizu surovih riječi, koje su malo pomalo stale razdraživati Juliena. Gospođa de Rênal umalo nije zaplakala. Tek što su ustali od stola, ona pozva Juliena da pođu u šetnju i primi ga pod ruku prijateljski se naslanjajući na nj. Na sve što mu je gospođa de Rênal govorila, Julien je mogao samo poluglasno odgovarati:

- *Eto, takvi su bogati ljudi!*

Gospodin de Rênal koračao je tik uz njih; njegova je nazočnost uvećavala Julienov gnjev. Odgojitelj najednom opazi da se gospođa de Rênal upadljivo naslonila na njegovu mišku; ta kretnja pobudi u njemu užas, on je žestoko odgurne i oslobodi svoju ruku.

Srećom, gospodin de Rênal nije vidio tu novu drskost; opazila ju je samo gospođa Derville; njezinoj prijateljici navriješe suze na oči. U taj čas gospodin de Rênal stade kamenjem goniti neku malu seljanku koja je pošla zabranjenom stazom i prolazila jednim dijelom voćnjaka.

- Gospodine Juliene, svladajte se, zaboga; pomislite da smo svi katkad neraspoloženi! - reče brzo gospođa Derville.

Julien je hladno pogleda očima u kojima se odražavao najdublji prezir.

Taj pogled začudi gospođu Derville, i još bi se više bila iznenadila da mu je otkrila pravi značaj; ona bi tada pročitala u njemu neku neodređenu nadu na najokrutniju osvetu. Takvi su bez sumnje oni trenuci poniženja koji su stvorili Robespierre.

- Vaš Julien je vrlo žestok, ja ga se bojim - reče gospođa Derville posve tiho svojoj prijateljici.

- Ima i razloga da bude ljut - odgovori joj ona. - Nakon izvanrednog napretka što su ga djeca uz njega postigla, nije važno da li će ih jedno jutro poučavati ili neće; treba priznati da su muškarci vrlo kruti.

Prvi put u životu gospođa de Rênal je prema svome mužu osjetila neku želju za osvetom. Krajnja Julienova mržnja protiv bogataša umalo nije provalila. Srećom, gospodin de Rênal pozove svoga vrtlara i zadrži se s njim zagrađujući trnovitim šibama zabranjenu stazu kroz voćnjak. Julien nije ni riječi odgovorio na susretljivost koju su mu do kraja šetnje iskazivali. Tek što se gospodin de Rênal udaljio, obje su ga prijateljice, pod izgovorom da su umorne, primile pod ruku.

Julienova ponosna bljedoća i njegov sumoran i odlučan izraz lica bili su u čudnovatoj opreci s izgledom dviju žena između kojih je koračao a kojima je krajnja uzbuđenost prekrila lice rumenilom i zabunom. Prezirao je te žene i sve nježne osjećaje.

»Što nemam barem pet stotina franaka rente da završim školovanje. Ah, kako bih ga tada poslao do vraga!« govorio je sebi.

Kako je bio zaokupljen tim ozbiljnim mislima, nije mu se svidjelo ono malo ljubaznih riječi dviju prijateljica koje se udostojio čuti, jer su mu se činile besmislene, glupe, slabe, *ženske.*

Govoreći tek toliko da nešto kaže i nastojeći da razgovor uzdrži na životu, gospođa de Rênal reče da je njezin muž došao iz Verrièresa jer je od nekog svog zakupnika kupio kukuruzovine. (U tom se kraju slamnjače pune kukuruzovinom.)

- Moj muž neće doći za nama - doda gospođa de Rênal - on će sa sobarom i vrtlarom obnoviti sve slamnjače u kući. Jutros je napunio kukuruzovinom sve krevete na prvom katu, a sada je na drugom.

Boja se Julienova lica promijeni; on nekako čudno pogleda gospođu de Rênal i odmah je povede u stranu ubrzavši korak. Gospođa Derville ih pusti da se udalje.

- Spasite mi život - reče Julien gospođi de Rênal - samo vi to možete! Vi znate da me sobar smrtno mrzi. Treba da vam priznam, gospođo, da posjedujem jednu sliku; sakrio sam je u slamnjaču svoga kreveta.

Na te riječi gospođa de Rênal problijedi.

- Jedino vi, gospođo, možete u ovom času ući u moju sobu; prekopajte neprimjetno slamnjaču u onom uglu koji je najbliži prozoru, i naći ćete malu kutiju od crna glatka kartona.

- A u njoj je slika? - upita gospođa de Rênal držeći se jedva na nogama.

Julien opazi njezinu malodušnost, te je odmah iskoristi.

- Molim vas za još jednu milost, gospođo: preklinjem vas da ne pogledate tu sliku, to je moja tajna!

- To je tajna! - ponovi gospođa de Rênal iznemoglim glasom.

Ali, premda je bila odgojena među ljudima ponosnim na svoje bogatstvo i osjetljivima jedino u pitanju novca, ljubav je već bila unijela plemenitost u njezinu dušu. Iako duboko pozlijeđena, gospođa de Rênal s izrazom najjednostavnije požrtvovnosti postavi Julienu potrebna pitanja kako bi mogla dobro izvršiti njegov nalog.

- Dakle - reče mu ona udaljujući se - mala okrugla kutija od crnog glatkog kartona.

- Da, gospođo - odgovori Julien onim tvrdim glasom što ga opasnost daje muškarcima.

Popela se na drugi kat dvorca, blijeda kao da ide u smrt. Da bi nevolja bila još veća, osjeti kako je hvata nesvjestica; ali potreba da Julienu učini uslugu vrati joj snagu.

»Treba da se domognem te kutije«, mislila je ubrzavajući korak.

Čula je kako njezin muž govori sa sobarom baš u Julienovoj sobi. Srećom, oni prijeđoše u dječju sobu. Ona pridigne strunjaču i turi ruku u slamnjaču tolikom snagom da je oderala kožu na prstima. Ali, premda je inače bila vrlo osjetljiva na male boli te vrste, ove uopće nije bila svjesna jer je gotovo u isto vrijeme osjetila glatkoću kartonske kutije. Ona je zgrabi i nestade.

Tek što se oslobodila straha da je muž ne iznenadi, gotovo se doista onesvijesti od užasa koji je ta kutija izazivala u njoj.

»Julien je, dakle, zaljubljen, i ovdje je slika žene koju on voli.«

Sjedeći na stolici u predsoblju tih odaja, gospođa de Rênal bila je izvrgnuta svim strahotama ljubomore. Njezino krajnje neiskustvo bilo joj je u tom času od koristi; čuđenje je ublaživalo bol. Julien se pojavi, zgrabi kutiju i ne zahvalivši se, bez ijedne riječi, otrča u svoju sobu, pripali tamo vatru i odmah spali kutiju. Bio je blijed, iznemogao; sam je pred sobom pretjerivao veličinu opasnosti kojoj je izbjegao.

»Napoleonovu sliku«, reče sebi mašući glavom, »da pronađu sakrivenu kod čovjeka koji ispovijeda toliku mržnju prema uzurpatoru! Naopako da ju je pronašao gospodin de Rênal, koji je tako rojalistički nastrojen i tako razjaren! A kao vrhunac neopreznosti, na bijeloj poleđini slike bili su reci ispisani mojom rukom, koji ne dopuštaju nikakve sumnje o mom prevelikom divljenju! I svaki od tih mojih zanosa ljubavi datiran je. Ima ih i od prekjučer!«

»Sav bi moj ugled bio oboren i uništen u jednom času!« mislio je Julien gledajući kako kutija gori. »A moj ugled je sve moje imanje, ja samo od njega živim ... i još kakvim životom, bože moj!«

Sat poslije raznježio ga umor i samilost prema samome sebi. Susrevši gospođu de Rênal, dohvati njezinu ruku i poljubi je s više iskrenosti nego ikada. Ona pocrvenje od sreće i gotovo u istom času odgurnu Juliena u ljubomornoj srdžbi. Julienov ponos, koji je tek malo prije bio povrijeđen, učini ga u tom trenutku budalom. Vidio je u gospođi de Rênal samo bogatu ženu; s prezirom ispusti njezinu ruku i udalji se. Zamišljen ode u vrt da šeće; uskoro se na njegovim usnama pojavi gorak smiješak.

»Ja ovdje mirno šećem kao čovjek koji je gospodar svoga vremena! Ne bavim se djecom, izlažem se uvredljivim riječima gospodina de Rênala, i on će biti u pravu«. On otrča u dječju sobu.

Milovanje najmlađeg dječaka, kojega je vrlo volio, malo je umirilo njegovu jetku bol.

»Ovo me dijete još ne prezire«, pomisli Julien. Ali odmah prekori sam sebe što tako umanjuje svoju bol, kao da je i to slabost. »Ova me djeca miluju kao što bi milovala lovačko pseto koje je jučer kupljeno.«

X.

VELIKO SRCE I MALO BOGATSTVO

But passion most dissembles, yet betravs,
Even by its darkness; as the blackest sky
Foretells the heaviest tempest.[9]
DON JUAN, c. I, st. 75

Gospodin de Rênal, koji je obilazio sve sobe dvorca, svrati i u dječju sobu zajedno sa slugama koji su unosili slamnjače. Iznenadni ulazak toga čovjeka bio je Julienu ona kap vode zbog koje se čaša prelije.

Bljeđi i mračniji nego obično, on poleti prema njemu. Gospodin de Rênal se zaustavi i pogleda svoje sluge.

- Gospodine - reče mu Julien - mislite li vi da bi djeca bilo s kojim učiteljem napredovala kao sa mnom? Ako smatrate da ne bi - nastavi Julien ne ostavljajući gospodinu de Rênalu vremena da govori - kako mi se onda usuđujete prigovarati da ih zapuštam?

Jedva se oporavivši od straha, gospodin de Rênal zaključi po neobičnom ponašanju toga malog seljaka da ovaj ima u džepu neku povoljnu ponudu i da će ga napustiti. Julienov je bijes rastao dok je govorio.

- Mogu živjeti i bez vas, gospodine - doda on.

- Zaista mi je žao što vas vidim tako uzbuđena - odvrati gospodin de Rênal malo mucajući.

Sluge su bili na deset koraka od njih i namještali krevete.

- Nije meni do vašeg žaljenja, gospodine - prihvati Julien izvan sebe; - pomislite na uvredljive riječi koje ste mi izgovorili, i to još pred ženama!

Gospodin de Rênal je odviše dobro razumio što Julien traži i mučna mu je borba razdirala dušu. Julien, potpuno lud od srdžbe, slučajno vikne:

- Znam kamo ću otići, gospodine, kad odem od vas.

Na te je riječi gospodin de Rênal već vidio Juliena u kući gospodina Valenoda.

- Dobro, gospodine - reče on napokon s uzdahom i izrazom lica s kojim bi pozvao kirurga da izvede najbolniju operaciju - pristajem na vašu molbu. Od preksutra, a to je upravo prvi u mjesecu, dajem vam pedeset franaka na mjesec.

Julien se htjede nasmijati i ostade preneražen: sav ga je gnjev napustio.

»Nisam tu životinju dovoljno prezirao«, pomisli. »To je bez sumnje najveća zadovoljština koju je kadra dati tako niska duša.«

Djeca, koja su otvorenih usta gledala taj prizor, otrčaše u vrt da kažu majci kako je gospodin Julien bio vrlo ljut, ali će odsada dobivati pedeset franaka na mjesec.

Julien iz navike pođe za njima i ne pogledavši gospodina de Rênala, koji je bio vrlo razdražen.

»Eto, taj me Valenod stoji sto šezdeset i osam franaka«, pomisli načelnik. »Svakako, moram mu reći nekoliko odlučnih riječi o njegovim nabavkama za nahodište.«

---

[9] Ali strast se najviše pretvara, pa ipak se izdaje
Upravo svojom tajnošću, kao što najcrnje nebo
Nagovješćuje najtežu oluju.

Čas poslije Julien se opet nađe licem u lice s gospodinom de Rênalom.

- Treba da o jednom pitanju savjesti govorim s velečasnim Chélanom; čast mi je obavijestiti vas da ću biti odsutan nekoliko sati.

- Ah, dragi moj Juliene - reče gospodin de Rênal smijući se s najneiskrenijim izrazom lica - možete izbivati i cio dan, pa i cio sutrašnji dan ako želite, dragi prijatelju! Uzmite vrtlarova konja i odjašite u Verrières!

»Eto«, pomisli gospodin de Rênal, »ide da odgovori Valenodu; nije mi ništa obećao, ali treba pustiti da se glava toga mladića rashladi.«

Julien brzo ode i pope se u velike šume kojima se iz Vergyja može ići u Verrières. Nije htio odviše brzo stići k velečasnom Chélanu. Ne želeći se izložiti novom licemjerstvu, osjećao je potrebu da jasno zagleda u svoju dušu i da ispita mnoštvo osjećaja koji je uzbuđuju.

»Dobio sam jednu bitku«, reče sebi čim se našao u šumi, daleko od ljudskih pogleda, »dobio sam, dakle, bitku!«

Te su mu riječi prikazale njegov položaj u lijepim bojama i vratile donekle mir njegovoj duši.

»Eto, imam pedeset franaka mjesečne plaće; mora da se gospodin de Rênal nečega jako uplašio. Samo, čega?«

Razmišljanje o tome što je moglo zadati strah tom sretnom i moćnom čovjeku protiv kojega je još prije jedan sat kipio od srdžbe dokraja je razvedrilo Julienovu dušu. Načas je gotovo osjetio i čarobnu ljepotu šume posred koje je prolazio. Goleme su se gromade golog stijenja odronile odnekuda s planine i pale usred šume. Velike se bukve dizahu gotovo isto tako visoko kao i stijene, koje su svojom sjenom stvarale divan hlad na tri koraka od onih mjesta na kojima bi zbog žara sunčanih zraka bilo nemoguće zadržavati se.

Julien načas predahne u sjeni tih velikih stijena, a zatim se nastavi penjati. Penjući se uskom, jedva označenom stazom kojom se služe samo kozari, uskoro stiže na golemu stijenu, gdje je bio posve siguran da je daleko od svih ljudi. Osmjehnu se tom svom fizičkom položaju, jer mu je on predočivao položaj koji je žarko želio postići u moralnom pogledu. Čisti zrak tih visokih planina ulijevao je vedrine, pa čak i radosti u njegovu dušu. Verrierski je načelnik u njegovim očima i nadalje bio predstavnik svih bogataša i svih drznika ovoga svijeta, ali Julien je osjećao da u mržnji, koja ga je još malo podjarivala, usprkos žestini nema ništa osobno. Kad bi prestao viđati gospodina de Rênala, za osam dana bi zaboravio i njega i njegov dvorac, i njegove pse, i njegovu djecu, i cijelu njegovu obitelj. »Ja sam ga, ni sam ne znam kako, prisilio na najveću žrtvu. Što, više od pedeset škuda godišnje! A tek čas prije toga izvukao sam se iz najveće opasnosti. Eto, dvije pobjede u jedan dan; druga je bez moje zasluge; trebalo bi otkriti kako se to zbilo. Ali ostavimo ta teška istraživanja za sutra!«

Julien je stajao na svojoj velikoj stijeni i gledao nebo u žaru ljetnog sunca. U polju ispod stijene cvrčali su cvrčci; kad bi zamukli, svuda naokolo zavladala bi tišina. Pod sobom je vidio kraj na daljinu od dvadeset milja. Od vremena do vremena opazio bi kopca koji je poletio s visokih stijena iznad njegove glave kako u tišini opisuje goleme krugove. Julienov je pogled nesvjesno pratio tu pticu grabilicu. Njezine mirne i snažne kretnje učiniše na njega jak dojam; zavidio je toj snazi, zavidio je toj samoći.

To je bila Napoleonova sudbina; hoće li jednoga dana biti i njegova?

XI.

JEDNA VEČER

Yet Julia's very coldness still was kind,
And tremulously gentle her small hand
Wilhdrew ilself from his, but lefl behind
A little pressur, thrilling, and so bland
And slight, so very slight that, to the mind,
T' was but a doubt[10]
DONJUAN, c. I. st. 71

Trebalo je ipak da se pojavi u Verrièresu. Sretan je slučaj htio da je Julien na izlasku iz župnog dvora sreo gospodina Valenoda, kojemu brzo ispriča povišenje svoje plaće.

Vrativši se u Vergy, Julien je sišao u vrt tek kad je već bila mrkla noć. Duša mu je bila umorna od mnogobrojnih snažnih uzbuđenja koja su ga toga dana potresala. »Što da im kažem?« upita se on uznemireno, misleći na gospođe. Nije vidio da je njegova duša upravo na onoj razini sitnih događaja koji obično ispunjavaju cijelo zanimanje žena. Često je Julien bio nerazumljiv gospođi Derville, pa i njezinoj prijateljici, a on je opet samo napola shvaćao ono što su mu one govorile. Takvo je bilo djelovanje snage i, ako smijem reći, veličine strastvenih poriva koji su ispunjavali toga slavoljubivog mladića. U tom je čudnovatom biću gotovo svaki dan bjesnjela oluja.

Došavši te večeri u vrt, Julien je bio raspoložen da se bavi mislima lijepih rođakinja. One su ga s nestrpljenjem očekivale. Zauzeo je svoje uobičajeno mjesto pokraj gospođe de Rênal. Uskoro je tama postala duboka. Htio je uhvatiti bijelu ruku koju je već dugo vidio pokraj sebe ispruženu na naslonu stolice. Ona je malo kolebala, ali je konačno povukla ruku na način koji je odavao ljutnju. Julienu se upravo svidjelo da to uzme na znanje i da veselo nastavi razgovor, kadli začu gospodina de Rênala koji se približavao.

Julienu su još i sada brujale u ušima njegove jutrošnje grube riječi. »Ne bi li to bio«, pomisli on, »način da se narugam tom čovjeku koji je toliko obasut svim prednostima bogatstva, kad bih ruku njegove žene uhvatio baš u njegovoj nazočnosti? To ću učiniti, ja, prema kome je pokazao toliko prezira!«

Od tog je časa mir, koji je bio tako tuđ Julienovoj naravi, brzo nestao; nesposoban da misli na išta drugo, želio je, sav pun strepnje, da gospođa de Rênal pristane da ostavi svoju ruku u njegovoj.

Gospodin de Rênal je ljutito govorio o politici: dva-tri tvorničara u Verrièresu postali su zaista bogatiji od njega te su mu se htjeli oprijeti na izborima. Gospođa Derville ga je slušala. Julien, razdražen tim izlaganjem, približi svoju stolicu gospođi de Rênal. Tama je sakrivala sve kretnje. Usudio se položiti svoju ruku posve blizu lijepe gole miške koja je virila iz haljine. Bio

[10] I sama je Julijina hladnoća bila ugodna
A njena se mala ruka drhtavo i umiljato
Izvukla iz njegove, ali je za sobom ostavila
Laki stisak, uzbudljiv, a tako blag
I slab, toliko slab, da ti se čini
Da je to bila samo slutnja.

je smeten, nije više vladao svojim mislima: približi obraz toj lijepoj ruci i drzne se da na nju pritisne svoje usne.

Gospođa de Rênal zadrhta. Njezin je muž sjedio na četiri koraka od nje; ona brzo pruži Julienu ruku i istodobno ga malo odgurne. Dok je gospodin de Rênal nastavljao grditi nikogoviće i jakobince koji se obogaćuju, Julien je ruku koja mu je bila prepuštena obasuo strastvenim poljupcima, ili se barem gospođi de Rênal činilo da su takvi. A ipak je ta jadna žena tog istog kobnog dana imala dokaz da muškarac koga ona obožava, premda to sama sebi neće da prizna, ljubi neku drugu! Za cijelo vrijeme Julienova izbivanja strašno ju je mučila neka prevelika nesreća, koja ju je potakla na razmišljanje.

»Zar ja ljubim?« mislila je ona. »Zar sam se zaljubila? Ja, udana žena, pa da sam zaljubljena? Ali nikada nisam za svoga muža osjećala to nerazumljivo ludilo zbog kojega ne mogu odvratiti svoje misli od Juliena. On je zapravo samo dijete puno poštovanja prema meni! Ta će ludost biti kratkotrajna. Što se moga muža tiču osjećaji koje gajim za tog mladića? Gospodinu de Rênalu bili su dosadni razgovori koje sa Julienom vodim o stvarima mašte. On misli samo na svoje poslove. Ja njemu ništa ne oduzimam da bih to dala Julienu.«

Čistoću te naivne duše zavedene strašću koju još nikada nije osjetila nije kvarilo nikakvo licemjerstvo. Bila je prevarena bez svoga znanja, pa ipak se u njoj uznemirio neki nagon za vrlinom. Takve su bile borbe koje su je potresale kad je Julien došao u vrt. Čula ga je kako govori; gotovo u istom času vidjela je kako sjeda pokraj nje. Njezina je duša bila kao zanesena onom čarobnom srećom koja ju je već dva tjedna više iznenađivala no što ju je zavodila. Sve je za nju bilo neočekivano. Nekoliko trenutaka zatim pomisli: »Julienova je nazočnost, dakle, dovoljna da izbriše sve njegove krivice?« Ona se prestraši i u tom mu času istrgne ruku.

Poljupci puni strasti, kakve još nikada nije bila primila, učinili su te je zaboravila da on možda voli neku drugu ženu. Uskoro on u njezinim očima nije više bio kriv. Prestanak ljute boli koja je posljedica sumnje i sreća o kojoj nikada nije čak ni sanjala pobudiše u njoj zanose ljubavi i lude radosti. Ta je večer bila krasna za sve osim za verrierskog načelnika, koji nije mogao zaboraviti one obogaćene tvorničare. Julien više nije mislio na svoje sumorno slavoljublje ni na planove koji se tako teško ostvaruju. Prvi ga je put u životu zanijela moć ljepote. Predavši se nekom neodređenom i blagom sanjarenju, toliko stranom njegovu karakteru, stišćući lagano tu ruku koja mu se sviđala jer je bila savršeno lijepa, napola je slušao šuštanje lipova lišća koje je njihao laki noćni vjetrić i pse u mlinu na Doubsu, koji su lajali u daljini.

No taj je osjećaj bio zadovoljstvo, a ne ljubav. Vrativši se u svoju sobu, mislio je samo na jednu sreću, naime na to da se opet prihvati svoje omiljele knjige. U dobi od dvadeset godina pomisao na svijet i na uspjehe koji se mogu u njemu postići prevladava sve.

Ipak, uskoro ostavi knjigu. Razmišljajući o Napoleonovim pobjedama, opazio je nešto novo u svojoj pobjedi. »Da, dobio sam bitku«, pomisli, »ali treba i iskoristiti tu pobjedu, treba slomiti ponos toga oholog plemića dok se on još povlači. Tako bi učinio Napoleon. Treba da zatražim dopust od tri dana da bih posjetio svog prijatelja Fouquéa. Ako mi to odbije, možemo se i razići. Ali on će popustiti.«

Gospođa de Rênal nije mogla usnuti. Činilo joj se da do tog časa uopće nije živjela. Nije mogla odagnati misao o sreći koju je osjetila kad joj je Julien obasuo ruku vatrenim poljupcima.

Najednom se pojavi strašna riječ preljub. Njezinoj se mašti ukaže sve ono odvratno što najružniji razvrat može podati pojmu čulne ljubavi. Te misli kao da su htjele okaljati nježnu i božansku predodžbu što ju je imala o Julienu i o sreći da ga voli. Budućnost joj se prikazivala u najcrnjim bojama. Vidjela je sebe kao propalu ženu.

Taj je čas bio strašan; njezina je duša dospjela u neki nepoznati svijet. Sinoć je osjetila sreću kakvu još nikad nije bila iskusila, a sada se najednom našla usred grozne nesreće. Nije ni slutila da postoje takve patnje; one joj pomutiše razum. Načas pomisli da povjeri mužu kako se boji da je zaljubljena u Juliena. Barem bi mogla o njemu govoriti. Ali tada se srećom sjeti savjeta

koji joj je nekada, uoči vjenčanja, dala njezina tetka. Ova ju je bila upozorila na opasnost od toga da se povjerava mužu, koji joj je ipak gospodar. U svojoj prevelikoj boli kršila je ruke.

Protuslovne i bolne predodžbe ovladaše njome. Čas se bojala da je on ne voli, čas ju je opet mučila strašna pomisao na zločin, kao da će sutra biti izložena na stup sramote na javnom trgu u Verrièresu s natpisom koji će svjetini objaviti njezin preljub.

Gospođa de Rênal nije imala nikakva životnog iskustva; čak ni potpuno budna i s punim naponom svoga razuma ne bi bila vidjela nikakve razlike između onoga tko je kriv pred bogom i onoga tko je javno obasut znacima općeg prezira.

Kad bi joj strašna pomisao na preljub i na svu sramotu koju, po njezinu mišljenju, taj zločin za sobom povlači, ostavila časak odmora i kad je mogla sanjariti o slasti da živi sa Julienom nedužno kao i dosada, obuzela bi je užasna misao da on ljubi neku drugu ženu. Još je i sad vidjela kako je problijedio kad se prepao da će izgubiti njezinu sliku ili je kompromitirati ako tko vidi njezin portret. Prvi je put tada na tom mirnom i plemenitom licu opazila strah. Nikada se on nije toliko uzbudio zbog nje ili zbog njezine djece. To je povećalo njezinu bol, ko ja je dostigla svu snagu nesreće što je ljudska duša može podnijeti. Gospođa de Rênal je nesvjesno kriknula i probudila time svoju sobaricu. Najednom opazi pokraj svoga kreveta svjetlost svijeće i prepozna Blizu.

- Ljubi li on vas? - poviče ona u svom ludilu.

Sobarica, iznenađena strašnim bunilom u kojem je zatekla svoju gospodaricu, srećom nije tim čudnovatim riječima obratila nikakvu pozornost. Gospođa de Rênal shvati svoju nesmotrenost: »Imam groznicu«, reče, »i mislim da malo buncam; ostanite uz mene.« Kako ju je nužda da se svlada potpuno razbudila, bila je manje nesretna; razum je ponovno preuzeo vlast koju mu je polusan bio oteo. Da bi se oslobodila od uporna pogleda sobarice, naredi joj da čita novine, i uz jednoličan glas te djevojke, koja joj je čitala neki dugi članak iz »Quotidienna«, gospođa de Rênal donese kreposnu odluku da će se prema Julienu, kad ga opet ugleda, držati potpuno hladno.

XII.

PUTOVANJE

U Parizu ćete naći elegantnog svijeta,
a u provinciji možete naići
na ljude od karaktera.
SIEYES

Sutradan, već u pet sati, prije nego se gospođa de Rênal pokazala, Julien je od njezina muža dobio dopust od tri dana. I sam time iznenađen, zaželi da je vidi, misleći na njezinu tako lijepu ruku. Siđe u vrt; dugo je čekao gospođu de Rênal. Ali, da ju je ljubio, opazio bi iza napola zatvorenih kapaka na prvom katu čelo prislonjeno na prozor. Ona ga je gledala. Napokon, usprkos svojim odlukama, nakani sići u vrt. Njezina je obična bljedoća ustuknula pred najživljim bojama. Ta toliko naivna žena bila je očito uzbuđena; neki osjećaj usiljenosti, pa čak i srdžbe, kvario je onaj izražaj savršene vedrine i kao neke uzvišenosti nad svim niskim interesima života, koji je inače davao toliko dražesti tom božanskom licu.

Julien joj se brzo približi; divio se njezinim krasnim rukama, koje su se vidjele pod šalom prebačenim na brzinu. Svježina jutarnjeg zraka kao da je povećavala sjaj puti, koju je noćašnje uzbuđenje činilo još osjetljivijom za sve dojmove. Ta skromna i dirljiva, a ipak misaona ljepota, kakva se ne može naći u nižim slojevima, kao da je Julienu otkrivala jedno svojstvo njegove duše koje nikada nije bio osjetio. Posve se predavši udivljenju za te draži koje je njegov požudan pogled upijao, nije ni mislio na prijateljski doček koji je očekivao. Bio je to više iznenađen ledenom hladnoćom koju mu je ona nastojala pokazati, a u kojoj je on čak nazirao namjeru da ga pozove na red.

S njegovih usana nestade zadovoljnog smiješka; sjetio se položaja što ga zauzima u društvu, osobito u očima jedne plemkinje i bogate baštinice. Začas je njegovo lice odavalo još samo ponos i srdžbu na samoga sebe. Osjeti žestok jad što je za više od jedan sat odgodio odlazak da bi dočekao tako ponižavajući prijem.

»Samo se glupan ljuti na druge«, pomisli. »Kamen pada jer je težak. Zar ću uvijek biti dijete? Kada ću konačno steći dobru naviku da tim ljudima dajem od svoje duše točno onoliko koliko mi plaćaju? Ako želim da me cijene i da sam sebe cijenim, moram im pokazati da samo moje siromaštvo dolazi u dodir s njihovim bogatstvom, ali da je moje srce udaljeno tisuće milja od njihove nadutosti i da ono živi u jednoj sferi koju ne mogu dosegnuti neznatni znaci njihova prezira ili naklonosti.«

Dok su se ti osjećaji gomilali u duši mladog učitelja, njegovo je lice poprimilo izraz povrijeđena ponosa i okrutnosti. To je potpuno smelo gospođu de Rênal. Kreposnu hladnoću kojom ga je kanila dočekati zamijenio je izraz zanimanja, i to zanimanja koje je bilo potaknuto živim iznenađenjem zbog promjene koju je opazila. Prazne riječi o zdravlju i o lijepom vremenu, koje ljudi ujutro običavaju izmjenjivati, presahle su ujedanput i kod nje i kod njega. Julienovo rasuđivanje nije bilo pomućeno nikakvom strašću, te je on vrlo brzo pronašao način da gospođi de Rênal pokaže kako on ne smatra da je s njom u prijateljskim odnosima; ništa joj ne reče o kratkom putovanju na koje polazi, pozdravi je i ode.

Dok je gledala za njim, shrvana mrkom ohološću njegova pogleda, koji je sinoć bio toliko ljubazan, njezin najstariji sin dotrči iz vrta te joj, poljubivši je, reče:

- Nemamo obuke, gospodin Julien odlazi na put.

Na te riječi gospođu de Rênal obuze smrtna hladnoća; bila je nesretna zbog svoje kreposti a još više zbog svoje slabosti.

Taj je novi događaj zaokupio svu njezinu maštu; bila je sada daleko od mudrih odluka stvorenih u strašno provedenoj noći. Pitanje više nije bilo u tome da se odupre tom toliko ljubljenom čovjeku, nego u tome da bi ga mogla zauvijek izgubiti.

Trebalo je da ode na doručak. Da bi njezina bol bila još veća, gospodin de Rênal i gospođa Derville razgovarali su samo o Julienovu odlasku. Verrierski je načelnik bio opazio nešto čudnovato u čvrstom glasu kojim je Julien zatražio dopust.

- Taj mali seljak svakako ima u džepu nečiju ponudu. Ali taj netko, pa bio to i gospodin Valenod, malo je ustuknuo pred svotom od 600 franaka, koliko bi ga to sada stajalo na godinu. Jučer su u Verrièresu tražili trodnevni rok za razmišljanje, a jutros, da mi ne bi morao odgovoriti, mladi gospodin odlazi u planine. Prisiljeni smo računati s jednim kukavnim radnikom koji je drzak prema nama. Eto, dokle smo dospjeli!

»Kad moj muž, koji ne zna kako je duboko uvrijedio Juliena, drži da će nas on napustiti, što da onda ja mislim?« upita se gospođa de Rênal. »Ah, sve je već odlučeno!«

Da bi mogla barem slobodno plakati i da ne mora odgovarati na pitanja gospođe Derville, reče da je strahovito boli glava i legne u postelju.

- Evo, kakve su žene - ponavljao je gospodin de Rênal - uvijek je nešto pokvareno na tim zamršenim strojevima. - I on ode smješkajući se podrugljivo.

Dok su gospođu de Rênal razdirale muke strašne strasti u koju ju je slučaj gurnuo, Julien je veselo išao svojim putem posred najljepših vidika na koje čovjek u planinama nailazi. Morao je prijeći veliki planinski lanac sjeverno od Vergyja. Staza kojom je išao, penjući se lagano između velikih bukava, vijuga se u beskonačnim zavojima na padini visoke planine što sa sjevera omeđuje dolinu Doubsa. Uskoro su pogledi putnika, klizeći preko nižih brežuljaka koji s juga obrubljuju tok Doubsa, sezali sve do plodnih ravnica Bourgogne i Beaujolaisa. Koliko je god duša toga slavoljubivog mladića bila neosjetljiva za tu vrstu ljepote, ipak se morao od vremena do vremena zaustaviti da pogleda tako silan i lako divan prizor.

Napokon stiže do vrha planine, pokraj kojega je morao proći da bi poprečnim putem došao u osamljenu dolinu gdje je stanovao njegov prijatelj Fouqué, mladi trgovac drvom. Julien se nije žurio da ga vidi, ni njega ni bilo koje drugo ljudsko biće. Skriven kao ptica grabilica usred golih stijena što krune veliku planinu, mogao je izdaleka opaziti svakog čovjeka koji bi mu se približio. Otkrio je malu spilju u gotovo okomitoj strani jedne stijene. Pođe tamo i smjesti se u tom skloništu. »Ovdje mi«, reče on, a oči mu se sjajile od radosti, »ljudi ne mogu nanijeti nikakvo zlo.« Dođe mu na um da se preda zadovoljstvu da zabilježi svoje misli, što je svagdje drugdje bilo za njega tako opasno. Jedan mu četvrtasti kamen poslužio kao stol. Njegovo je pero letjelo, nije vidio ništa od onoga što ga je okruživalo. Napokon primijeti da sunce zalazi za daleka brda Beaujolaisa.

»Zašto ne bih ovdje proveo noć?« pomisli on. »Imam kruha i *slobodan sam!«* Na zvuk te velike riječi njegova se duša zanese. Zbog svog licemjerstva čak ni kod Fouquéa ne bi bio slobodan. Podbočivši glavu rukama, Julien je u toj spilji bio sretniji nego ikada u životu te se predao sanjarenju i blaženstvu slobode. Vidio je kako se u sumraku gasi jedna sunčana zraka za drugom, ali on nije o tome mislio. Usred te beskrajne tame njegova se duša gubila u predodžbama o onome što će jednog dana naći u Parizu. To će, ponajprije, biti žena, mnogo ljepša i mnogo uzvišenijega duha od svih koje je ikada vidio u provinciji. On će je strastveno ljubiti i bit će ljubljen. Ako se za koji čas od nje odijeli, bit će to samo zato da bi stekao slavu i zaslužio da bude još više ljubljen.

Mladića odrasla usred žalosne stvarnosti pariškog društva, sve kad bi i posjedovao Julienovu maštu, na ovom bi mjestu njegova romana razbudila hladna ironija; velika bi djela nestala zajedno s nadom da ih postigne, da bi dala mjesto toliko poznatoj krilatici: »Ako ostaviš svoju

ljubavnicu, izlažeš se, na žalost, opasnosti da budeš dva-tri puta na dan prevaren.« Taj mladi seljak nije između sebe i najherojskijih djela vidio ništa osim nedostataka prilike.

No mrkla je noć zamijenila dan, a on je morao prevaliti još dvije milje da bi se spustio u zaselak, gdje je stanovao Fouqué. Prije nego će napustiti malu spilju, Julien zapali vatru i brižljivo spali sve što je napisao.

Njegov se prijatelj začudio kad je on u jedan sat poslije ponoći pokucao na njegova vrata. Našao je Fouquéa gdje sređuje račune. Bio je to visok, mlad čovjek, prilično ružno građen, velikih i tvrdih crta lica, vrlo duga nosa, no pod tom odbojnom vanjštinom bilo je skriveno mnogo dobroćudnosti.

- Jesi li se posvadio sa svojim gospodinom de Rênalom, da mi dolaziš tako iznenada?

Julien mu ispriča događaje jučerašnjeg dana, ah onako kako se njemu svidjelo.

- Ostani sa mnom - reče mu Fouqué. - Vidim da poznaš gospodina de Rênala, gospodina Valenoda, potprefekta Maugirona, župnika Chélana; shvatio si sve lukavstvo tih ljudi, pa bi mogao ići na dražbe. Ti znaš bolje od mene računati, vodit ćeš mi knjige; ja mnogo zarađujem u ovoj trgovini. Nemogućnost da sve sam učinim i strah da u čovjeku koga bih uzeo za ortaka ne naiđem na lopova sprečava me svakog dana da poduzmem izvrsne poslove. Nema tome ni mjesec dana što sam Michaudu iz Saint-Amanda, koga nisam vidio već šest godina i koga sam slučajno sreo na sječi šume u Pontarlieru, omogućio da zaradi šest tisuća franaka. Zašto ti ne bi zaradio tih šest tisuća, ih barem tri tisuće franaka? Jer, da si toga dana bio sa mnom, bio bih učinio veću ponudu za to drvo i svi bi mi ga brzo prepustih. Budi moj ortak!

Ta ponuda ozlovolji Juliena; ona je smetala njegovu ludom zanosu. Za vrijeme večere, koju su ta dva prijatelja, kao Homerovi junaci, sami pripremili, jer je Fouqué živio sam, on je pokazivao Julienu račune i dokazivao mu koliko njegova trgovina drvetom donosi dobitka. Fouqué je imao najbolje mišljenje o Julienovim sposobnostima i karakteru.

Kad je Julien napokon ostao sam u maloj sobici od jelovih greda, razmišljao je ovako: »Istina je, mogao bih ovdje zaraditi koju tisuću franaka, a zatim se ponovno prihvatiti vojničkog ih svećeničkog zvanja, već prema modi koja će tada vladati u Francuskoj. Mala uštađevina koju bih skupio oslobodila bi me od svih sitnih teškoća. Živeći osamljen u brdima, smanjio bih malo svoje strašno neznanje u mnogim stvarima koje zaokupljaju sve te salonske ljude. Ali Fouqué neće da se ženi, a ponavlja mi da ga samoća čini nesretnim. Očito je, ako uzima ortaka koji nema gotovine da je uloži u posao, onda to čini u nadi da će time steći druga koji ga nikad neće napustiti.«

»Zar da prevarim prijatelja?« poviče Julien ljutito. To biće kojemu je licemjerstvo i odsutnost svake sućuti bilo obično sredstvo borbe za sreću nije ovaj put moglo podnijeti pomisao na najmanju neobzirnost prema čovjeku koji ga je volio.

Ali najednom se Julien razvedri; našao je razlog da odbije ponudu. »Što, izgubiti kukavički sedam ili osam godina! Imao bih tada dvadeset i osam godina. Ta u tim je godinama Bonaparte već bio izvršio svoje najveće pothvate! Kad bih tako posve nepoznat i zaradio nešto novaca obilazeći te sječe šuma i stekao naklonost nekolicine podčinjenih lopova, tko mi kaže da bih nakon toga još posjedovao onaj sveti plamen kojim čovjek stvara sebi ime?«

Sutradan ujutro Julien posve hladnokrvno odgovori dobrom Fouquéu, koji je njihovo udruživanje smatrao već gotovom stvari, da mu njegov poziv za svetom službom pred oltarom ne dopušta da prihvati ponudu. Fouqué je ostao zapanjen.

- Ali jesi li razmislio - ponavljao mu je on - da te ja uzimam za ortaka, ili, ako ti je milije, da ti dajem četiri tisuće franaka godišnje? A ti hoćeš da se vratiš svom gospodinu de Rênalu, koji te prezire kao blato na svojim cipelama! Kad budeš posjedovao dvije stotine zlatnika, što će te spriječiti da uđeš u bogosloviju? Reći ću ti i više. Obvezujem se da ti pribavim i najbolju župu u zemlji. Jer - doda Fouqué tišim glasom - ja pribavljam gorivo drvo gospodinu ... gospodinu ... i gospodinu ... Ja im dobavljam prvorazredno hrastovo drvo, koje mi oni plaćaju kao meko drvo, ali je to ipak vrlo dobro uložen novac.

Ništa nije moglo svladati Julienovu sklonost za svećeničko zvanje. Fouqué je konačno stekao uvjerenje da je on malo lud. Trećeg dana u ranu zoru Julien napusti svoga prijatelja da bi proveo dan usred stijena u planini. Našao je svoju malu spilju, ali nije više imao duševnog mira; oduzele su mu ga ponude njegova prijatelja. Kao Herkul, našao se i on, ne između poroka i vrline, nego između osrednjosti koju prati osigurano blagostanje i svih herojskih snova svoga djetinjstva. »Ja, dakle, ne posjedujem prave čvrstine«, reče sam sebi i ta ga je sumnja najviše zaboljela. »Nisam od one materije od koje su sazdani veliki ljudi, kad se bojim da mi osam godina, što bih ih proveo zarađujući kruh, ne oduzme onu uzvišenu energiju kojom se stvaraju izvanredna djela.«

XIII.

PROZIRNE ČARAPE

Roman, to je ogledalo koje pisac
pronosi duž jednog puta.
SAINT-REAL

Kad je Julien spazio slikovite razvaline stare crkve u Vergyju, sjeti se da od prekjučer ni jedan jedini put nije pomislio na gospođu de Rênal. »Neki dan, kad sam odlazio, ta me žena podsjetila na neizmjernu udaljenost koja nas razdvaja: postupala je sa mnom kao s radničkim sinom. Bez sumnje mi je htjela jasno pokazati svoje žaljenje zbog toga što mi je večer prije toga prepustila svoju ruku ... Ipak, kako je lijepa ta ruka! Koje li dražesti! Koje li plemenitosti u pogledima te žene!«

Mogućnost da s Fouquéom stekne imetak dala je stanovitu lakoću Julienovu razmišljanju; više ga nije tako često kvarila razdraženost i snažan osjećaj njegova siromaštva u očima svijeta. Kao da stoji na nekoj uzvisini, mogao je rasuđivati i uzdignuti se, tako reći, iznad krajnjeg siromaštva i blagostanja, koje je još uvijek nazivao bogatstvom. Bio je daleko od toga da svoj položaj filozofski prosuđuje, ali je bio dovoljno pronicav da osjeti kako se nakon toga malog putovanja u planinu *promijenio.*

Udarilo mu je u oči živo uzbuđenje s kojim je gospođa de Rênal saslušala kratak opis njegova putovanja za koji ga je zamolila.

Fouqué mu je bio pričao da se kanio ženiti, ali je doživio razočaranje. Razgovori dvojice prijatelja bili su ispunjeni dugim povjeravanjima o tom predmetu. Nakon što je odviše brzo bio uslišen, Fouqué je bio spoznao da njegova odabranica ne ljubi samo njega. Sve te priče iznenadile su Juliena; mnogo je novog naučio. Njegov usamljenički život, sav od mašte i nepovjerenja, bio ga je udaljio od svega što bi ga moglo poučiti.

Za njegova izbivanja život je za gospođu de Rênal bio samo niz različitih muka, koje su sve bile nepodnošljive; zaista je oboljela.

- Prije svega - reče joj gospođa Derville kad je vidjela da je Julien stigao - ti se loše osjećaš, te nećeš večeras ići u vrt, jer bi vlažan zrak samo još pogoršao tvoje stanje.

Gospođa Derville je sa čuđenjem gledala kako njezina prijateljica, koju je gospodin de Rênal uvijek prekoravao zbog pretjerane jednostavnosti njezinih haljina, uzima prozirne čarape i dražesne cipelice koje su stigle iz Pariza. Jedina zabava gospođe de Rênal u posljednja tri dana bila je da skroji ljetnu haljinu od lijepe i vrlo moderne tkanine i da traži od Elize da je u velikoj žurbi sašije. Ta je haljina bila dovršena tek nekoliko časaka nakon Julienova dolaska, i gospođa de Rênal ju je odmah obukla. Njezina prijateljica više nije sumnjala. »Ona ljubi, nesretnica!« pomisli gospođa Derville. Sad je razumjela sve čudnovate pojave njezine bolesti.

Vidjela ju je gdje razgovara sa Julienom. Bljedoća se smjenjivala sa živim rumenilom. Njezine oči, koje nije odvraćala od očiju mladog učitelja, odavale su strepnju. Gospođa de Rênal je svakog trenutka očekivala da će se on izjasniti i saopćiti joj da li odlazi od njih ili ostaje. Ali Julien nije načinjao tu temu niti je uopće mislio na nju. Nakon strašnih borba, gospođa de Rênal se konačno usudi kazati mu drhtavim glasom u kojem se osjećala sva njezina strast:

- Hoćete li napustiti svoje đake i uzeti kakvu drugu službu?

Julien je bio zapanjen nesigurnim glasom i pogledom gospođe de Rênal. »Ova me žena ljubi«, pomisli on; »ali čim prođe taj trenutak slabosti, zbog koje je njezin ponos prekorava, i čim više ne bude strahovala da ću otići, ponovno će je obuzeti njezina gordost.« Ta spoznaja njihova uzajamnog položaja bila je kod Juliena brza kao munja; on odgovori oklijevajući:

- Bilo bi mi vrlo teško ostaviti djecu tako milu i *iz tako dobre obitelji,* ali možda će to biti potrebno. Čovjek ima dužnosti i prema sebi.

Dok je izgovarao riječi *iz tako dobre obitelji* (bila je to jedna od onih otmjenih fraza koje je tek nedavno naučio), obuzimao ga je snažan osjećaj antipatije.

»U očima ove žene ja nisam iz dobre obitelji«, mislio je.

Slušajući ga, gospođa de Rênal se divila njegovu duhu i njegovoj ljepoti, a zbog mogućnosti da ode, koju joj je dao naslutiti, njezino je srce krvarilo. Svi njezini prijatelji iz Verrièresa koji su za Julienova izbivanja bili na ručku u Vergyju kao da su se natjecali da joj čestitaju na sjajnom čovjeku kojega je njezin muž imao sreću da pronađe. Nisu joj čestitali zato što bi shvatili koliko su djeca napredovala. Nego, činjenica da netko zna napamet Bibliju, i to još na latinskom, izazvala je kod stanovnika Verrièresa divljenje koje će možda potrajati i cijelo stoljeće.

Julien, koji ni s kim nije govorio, nije o tome ništa znao. Da je gospođa de Rênal bila i najmanje hladnokrvna, bila bi mu čestitala zbog ugleda koji je stekao; time bi umirila Julienov ponos, i on bi prema njoj bio mio i ljubazan, to više što mu se njezina nova haljina činila dražesna. Gospođa de Rênal, također zadovoljna svojom lijepom haljinom i onim što joj je o njoj rekao Julien, htjela se prošetati vrtom. Uskoro prizna da nije kadra hodati. Uhvatila je putnika ispod ruke, ali dodir njegove ruke ne samo da joj nije uvećao snagu, nego joj je oduzeo i ono malo snage što je imala.

Bila je noć; tek što su sjeli, Julien se posluži svojom starom povlasticom i usudi se uhvatiti ruku svoje lijepe susjede i približiti joj svoje usne. Mislio je na smjelost kojom se Fouqué služio prema svojim ljubavnicama, a ne na gospođu de Rênal. Riječi *iz dobre obitelji* ležale su mu još kao mora na srcu. Ona mu je stiskala ruku, što mu nije činilo nikakvo zadovoljstvo. Daleko od toga da bude ponosan ili barem zahvalan za osjećaj koji mu je gospođa de Rênal, vrlo očitim znacima, te večeri iskazivala, bio je gotovo neosjetljiv za njezinu ljepotu, otmjenost i svježinu. Čistoća duše i odsutnost svakog osjećaja mržnje bez sumnje produžuju trajanje mladosti. Jer kod većine lijepih žena najprije ostari fizionomija.

Julien je cijele večeri bio zlovoljan. Dosad se uvijek ljutio samo na slučaj i na društvo; ali otkako mu je Fouqué ponudio nizak način da dođe do blagostanja, ljutio se na samoga sebe. Iako bi gospođama od vremena do vremena rekao po koju riječ, bio je potpuno utonuo u svoje misli, te je konačno ispustio ruku gospođe de Rênal a da to nije ni opazio. Ta je kretnja potresla dušu te jadne žene; ona je u njoj vidjela svoju sudbinu.

Da je bila sigurna u Julienovu ljubav, njezina bi vrlina možda pronašla snage da mu se odupre. No kako je strepila da ga ne izgubi zauvijek, njezina ju je strast toliko smutila da je sama uhvatila Julienovu ruku, koju je on u svojoj rastresenosti položio na naslon stolice. Ta njezina kretnja razbudi slavoljubivog mladića; bio bi volio da su joj svjedoci svi oni oholi plemići koji su ga, dok bi s djecom sjedio na dnu stola, gledali s tako pokroviteljskim smiješkom. »Ta me žena više ne može prezirati«, pomisli on. »U tom slučaju treba da budem osjetljiv prema njezinoj ljepoti; dužnost mi je prema samome sebi da joj budem ljubavnik.« Prije naivnih povjeravanja njegova prijatelja takva mu misao ne bi bila pala na pamet.

Nagla odluka koju je upravo stvorio predstavljala je za nj ugodnu razonodu. Govorio je sam sebi: »Jedna od tih dviju žena treba biti moja.« Osjeti da bi mnogo više volio udvarati gospođi Derville. Ne zbog toga što bi bila ugodnija, nego zato što ga je ona upoznala već kao odgojitelja cijenjena zbog svojega znanja, a ne kao tesarskog radnika s kratkim haljetkom od prosta sukna pod pazuhom, kako se bio pojavio pred gospođom de Rênal.

A gospođa de Rênal ga je najradije zamišljala baš kao mlada radnika koji je pocrvenio do ušiju i stoji pred kućnim vratima ne usuđujući se pozvoniti.

Razmatrajući dalje svoj položaj, Julien uvidi da ne treba ni pomišljati na osvajanje gospođe Derville, koja vjerojatno opaža naklonost gospođe de Rênal prema njemu. Bio je stoga prisiljen vratiti se k njoj. »Što znam o karakteru te žene?« upita se Julien. »Samo ovo: prije svog putovanja primio sam je za ruku, a ona ju je povukla; danas ja povlačim ruku, a ona je hvata i stišće. Divne li prilike da joj uzvratim sav prezir koji je pokazala prema meni. Bog zna koliko je imala ljubavnika! Možda se odlučila za mene samo zato što se možemo lako sastajati.«

Takva je, na žalost, nesreća pretjerane civilizacije! Duša mladića od dvadeset godina koji posjeduje neko obrazovanje udaljena je tisuću milja od neusiljenosti i prirodnosti, bez koje je ljubav često samo najdosadnija dužnost.

»To više dugujem sebi da uspijem kod te žene, što ću ovako, ako ikada uspijem u životu, pa ako mi netko prigovori zbog niskog učiteljskog položaja, moći odgovoriti da me ljubav natjerala da uzmem to mjesto«, nastavi sitna Julienova taština.

Julien ponovno odmakne ruku od ruke gospođe de Rênal, a zatim je opet uhvati i stisne. Kad su oko ponoći ulazili u salon, gospođa de Rênal ga tiho zapita:

- Vi nas napuštate, vi odlazite?

Julien odgovori uzdahnuvši:

- Moram otići jer vas strastveno ljubim; to je grijeh ... i te kakav grijeh za mlada svećenika! - Gospođa de Rênal se tako naslonila na njegovu ruku i bila mu je tako blizu da je na svom obrazu osjetila toplinu Julienova obraza.

Noći tih dvaju bića bile su vrlo različite. Gospođa de Rênal bila je sva u zanosu najuzvišenije duševne sladostrasti. Mlada koketna djevojka koja rano ljubi privikne se na ljubavna uzbuđenja; kad dođe dob prave strasti, ova više nema za nju čar novine. Gospođa de Rênal nikada nije čitala romane, te su za nju sve nijanse njezine sreće bile nove. Nije bilo nikakve žalosne istine da je prestravi, pa ni aveti budućnosti. Vidjela je sebe za deset godina jednako sretnu kao i u ovom času. Čak se i misao na krepost i na zakletvu vjernosti gospodinu de Rênalu, koja ju je nekoliko dana prije uznemirivala, sada uzalud pojavljivala; ona ju je tjerala od sebe kao nametljiva gosta. »Nikada neću Julienu ništa dopustiti«, mislila je gospođa de Rênal. »Živjet ćemo i ubuduće kao što živimo ovih mjesec dana. Bit će mi samo prijatelj.«

XIV.

ENGLESKE ŠKARICE

Neka šesnaestogodišnja djevojka
imala je put kao ruža, a stavljala
je rumenila na obraze.
POLIDORI

Fouquéova je ponuda zaista pomutila Julienovu sreću; nije se mogao odlučiti.

»Ah, možda sam slaba karaktera; bio bih loš Napoleonov vojnik. Barem će me potajno ljubakanje s gospodaricom kuće malo rastresti«, doda on.

Na njegovu sreću, čak ni u tom malom događaju stanje njegove duše nije bilo u skladu s njegovim bahatim riječima. Plašio se gospođe de Rênal zbog njezine tako lijepe haljine. Taje haljina u njegovim očima bila prethodnica Pariza. Njegova taština ne htjede ništa prepustiti slučaju i časovitom nadahnuću. Na osnovi Fouquéovih povjeravanja i ono malo znanja o ljubavi što ga je bio stekao čitajući Bibliju, načini on vrlo razrađen ratni plan. Kako je bio vrlo uzbuđen, što sam sebi nije htio priznati, on je taj plan i napisao.

Sutradan ujutro gospođa de Rênal ostade načas sama s njim u salonu.

- Nemate li vi nikakvo drugo ime doli Julien? - upita ga ona.

Na to laskavo pitanje naš junak nije znao što da odgovori. Ta okolnost nije bila predviđena u njegovu planu. Da nije učinio tu glupost da sastavi plan, njegov bi mu živahni duh pomogao, a iznenadnost bi samo povećala snagu njegovih primjedaba.

Ispao je nespretan i smatrao se još nespretnijim no što je bio. Gospođa de Rênal mu to odmah oprosti. Ona je u tome vidjela znak neke dražesne bezazlenosti. A upravo je bezazlenost bila ono što je u njezinim očima nedostajalo tom tako darovitom čovjeku.

- Tvoj mali učitelj pobuđuje u meni veliko nepovjerenje - rekla bi joj koji put gospođa Derville. - Čini mi se da uvijek razmišlja i da ništa ne čini bez neke namjere. On je podmukao.

No Juliena je duboko ponizila nesreća što nije znao odgovoriti gospođi de Rênal.

»Čovjek kao što sam ja dužan je ispraviti taj neuspjeh.« Iskoristivši čas da su prelazili iz jedne sobe u drugu, smatrao je svojom dužnošću da poljubi gospođu de Rênal.

Nije mogao učiniti ništa neumjesnije, ništa neugodnije i ništa neopreznije za sebe i za nju. Samo što ih nisu opazili. Gospođa de Rênal je pomislila da je lud. Bila je prestrašena i nadasve povrijeđena. Ta ju je glupost podsjetila na gospodina Valenoda.

»Što bi mi se tek dogodilo da sam s njim nasamo?« upita se ona. Sva joj se krepost povratila, jer je ljubav popustila.

Odsad je uvijek gledala da jedno od njezine djece bude uz nju.

Taj je dan za Juliena bio dosadan; proveo ga je nespretno izvodeći svoj plan zavođenja. Ni jednom nije pogledao gospođu de Rênal a da to nije imalo neku svrhu; ali on nije bio toliko glup da ne bi opažao kako mu ne polazi za rukom da bude ljubazan, a još manje zavodljiv.

Gospođa de Rênal nije se mogla načuditi što je on tako nespretan i istovremeno tako odvažan. »To je bojažljivost misaonog čovjeka kad se zaljubi«, pomisli ona napokon s neopisivom radošću. »Je li moguće da ga moja suparnica nikada nije ljubila!«

Nakon doručka se gospođa de Rênal vrati u salon da primi posjetu gospodina Charcota de Maugirona, potprefekta iz Brava. Ona je vezla za nekim malim razbojem koji je bio vrlo visoko postavljen. Gospođa Derville je bila uz nju. U takvu položaju, i po bijelome danu, naš junak je

smatrao za zgodno da ispruži svoju čizmu i pritisne lijepu nogu gospođe de Rênal, čije su prozirne čarape i lijepe pariške cipelice očito privlačile poglede galantnog potprefekta.

Gospođa de Rênal se strahovito prestraši; ona ispusti škare, klupko vune i iglu, tako da se Julienova kretnja mogla smatrati nespretnim pokušajem da zadrži škare, koje je vidio kako klize. Srećom su se te škarice od engleskog čelika slomile i gospođa de Rênal stade se jadati što joj Julien nije bio bliže. - Vi ste prije mene opazili da škare padaju, mogli ste to spriječiti, umjesto da mi u svojoj revnosti zadate tako jak udarac nogom.

Sve je to prevarilo potprefekta, ali nije gospođu Derville.

»Taj se lijepi mladić vrlo glupo ponaša!« pomisli ona. Pravila dobra ponašanja u provincijskom gradu ne dopuštaju tu vrstu pogrešaka. Gospođa de Rênal nađe priliku da šapne Julienu:

- Budite razboriti, ja vam to naređujem!

Julien je i sam uviđao svoju nespretnost; bio je ozlojeđen. Dugo je raspravljao u sebi da li treba da se naljuti zbog riječi: *Ja vam to naređujem.* Bio je dovoljno glup da misli: »Mogla bi mi reći *naređujem,* ako se radi o bilo čemu što je u vezi s odgojem djece, ali uzvraćajući mi ljubav treba da pretpostavi jednakost. Ne može se ljubiti bez *jednakosti...*« i njegov duh se izgubi u općenitim mislima o jednakosti. S gnjevom je ponavljao Corneillov stih koji je nekoliko dana prije bio čuo od gospođe Derville:

»..... *Ljubav*
Stvara jednakost, ali je ne traži.«

Uporno izigravajući Don Juana, premda još nikad u životu nije imao ljubavnice, Julien je cijelog dana bio strahovito glup. Samo mu je jedna misao bila jasna. Sit samoga sebe i gospođe de Rênal, sa strahom je gledao kako se približava večer, kad će u mraku sjediti pokraj nje u vrtu. Zato reče gospodinu de Rênalu da ide u Verrières posjetiti župnika; ode nakon ručka i vrati se tek noću.

U Verrièresu je našao velečasnog Chélana zaokupljenog selidbom; konačno je bio otpušten; vikar Maslon je došao na njegovo mjesto. Julien pomogne dobrom župniku da se preseli i smisli da piše Fouquéu da ga je neodoljiv poziv koji osjeća za sveto zvanje isprva spriječio da prihvati njegovu ljubaznu ponudu, ali da je upravo vidio jedan takav primjer nepravde te bi za njegovo spasenje možda bilo bolje da ne stupi u svećenički stalež.

Julien je bio vrlo zadovoljan lukavstvom kojim je iskoristio otpuštanje verrierskog župnika da bi sebi ostavio otvorenu mogućnost da se vrati trgovini ako u njegovu duhu kukavna razboritost prevladava nad heroizmom.

XV.

PJEV PIJETLA

Amour en latin faict amor;
Or done provient d'amour la mort,
Et, par avant, soulev qui mord,
Deuil, plours, pieges, forfaitz, remord.[11]
BLASON D'AMOUR

Da je u Juliena bilo samo malo one spretnosti koju je sebi tako bezrazložno pripisivao, bio bi mogao sebi sutradan čestitati zbog učinka što ga je izazvao njegov put u Verrières. Njegovo je izbivanje bacilo u zaborav njegove nespretnosti. Toga je dana bio opet prilično mrzovoljan; uvečer mu pade na pamet smiješna misao, i on je s neobičnom neustrašivošću saopći gospođi de Rênal.

Tek što su posjedali u vrtu, Julien je, i ne pričekavši da se dovoljno smrači, primaknuo svoja usta uhu gospođe de Rênal te joj uz opasnost da je strahovito kompromitira reče:

- Gospođo, noćas u dva sata doći ću k vama u sobu, moram vam nešto kazati.

Strepio je da ona ne prihvati njegovu molbu; uloga zavodnika bila mu je tako mučna da bi se bio najradije - samo da je mogao - povukao na nekoliko dana u svoju sobu da ne vidi gospođe. Razumio je da je svojim jučerašnjim izvještačenim postupkom pokvario sve dobre izglede prethodnog dana i nije znao kako da se ponaša.

Na Julienovu drsku izjavu gospođa de Rênal odgovori istinskim i nimalo pretjeranim negodovanjem. Njemu se učini da u njezinu kratkom odgovoru opaža prezir. Sigurno je da je taj odgovor, koji je ona vrlo tiho izgovorila, sadržavao i riječi *stidite se.* Pod izgovorom da mora nešto kazati djeci, Julien ode u njihovu sobu; vrativši se, sjede uz gospođu Derville, vrlo daleko od gospođe de Rênal. Tako je sebi oduzeo svaku mogućnost da je uhvati za ruku. Razgovor je bio ozbiljan, i Julien se dobro držao, izuzevši nekoliko trenutaka potpunog muka, za koje je vrijeme napinjao svoj mozak. »Zašto ne mogu izmisliti neku spretnu doskočicu«, govorio je sebi, »koja bi gospođu de Rênal prisilila da mi da one nesumnjive dokaze nježnosti zbog kojih sam prije tri dana već bio povjerovao da je moja!«

Bio je vrlo zbunjen gotovo očajnim stanjem u koje je doveo svoju stvar. Pa ipak, ništa ga ne bi bilo više smelo nego uspjeh.

Kad su se u ponoć razišli, vjerovao je u svom pesimizmu da ga gospođa Derville prezire i da vjerojatno nije mnogo bolje ni s gospođom de Rênal.

Jako zlovoljan i vrlo ponižen, nije mogao usnuti. Bio je na tisuće milja udaljen od pomisli da odustane od svake varke i svakog plana i da živi bezbrižno uz gospođu de Rênal, zadovoljavajući se kao dijete srećom koju svaki dan sa sobom donosi.

Napinjao je mozak smišljajući vješte manevre; čas poslije uvidio bi kako su besmisleni. Ukratko, bio je vrlo nesretan u času kad su na tornju dvorca izbila dva sata.

---

[11] Ljubav je na latinskom »amor«,
Iz ljubavi proizlazi dakle smrt,
Pa onda briga koja izjeda
Žalost, suze, zamke, zločin, grižnja savjesti...

Taj ga zvuk razbudi, kao što je pjev pijetla razbudio svetog Petra. Osjeti da je kucnuo čas najmučnijeg događaja. Od trenutka kad je bio izrekao onaj svoj drski prijedlog nije više ni mislio na nj; ta bio je tako loše primljen.

»Rekao sam joj da ću u dva sata doći k njoj«, reče ustajući. »Mogu biti neiskusan i grub, kako to i pristaje seljačkom sinu; gospođa Derville mi je to već dovoljno pokazala, ali barem neću biti slab.«

Julien je imao razloga da se pohvali zbog svoje hrabrosti; još nikad nije bio prisilio sebe da učini nešto što bi ga stajalo više muke. Otvorivši vrata svoje sobe, toliko je drhtao da su mu koljena klecala, te je bio prisiljen da se nasloni na zid.

Bio je bos. Ode da prisluškuje na vratima gospodina de Rênala i ču ga kako hrče. Bio je zbog toga očajan. Nema, dakle, više nikakva izgovora da ne ode k njoj. Ali, bože dragi, što će on ondje? Nije imao nikakav plan, a da ga je i imao, osjećao se toliko zbunjen da ga ne bi bio kadar izvršiti.

Napokon, trpeći tisuću puta više nego da ide u smrt, uđe u mali hodnik koji je vodio do sobe gospođe de Rênal. Drhtavom rukom otvori vrata, koja su strahovito zaškripila.

U sobi je bilo svijetlo, pod kaminom je gorjela noćna svjetiljka; tu novu nesreću nije očekivao. Videći ga gdje ulazi, gospođa de Rênal skoči iz kreveta. - Nesretniče! - vikne ona. Nastade mala zabuna. Julien zaboravi svoje tašte planove i vrati se svojoj prirodnoj ulozi; ne svidjeti se tako dražesnoj ženi činilo mu se najvećom nesrećom. Na njezine prijekore odgovori samo bacivši joj se pred noge i obujmivši njezina koljena. Kako je ona vrlo strogo govorila, on briţne u plač.

Nekoliko sati kasnije, kad je Julien izlazio iz sobe gospođe de Rênal, moglo se, u stilu romana, reći da više nije imao što željeti. Zaista, on je tu pobjedu, do koje ga ne bi dovelo sve njegovo nespretno lukavstvo, dugovao ljubavi koju je pobudio i nepredviđenom utisku koji su na njega izvršile zavodljive čari.

Ali, obuzet svojim smiješnim ponosom, on je i u najslađim časovima htio igrati ulogu muškarca koji je navikao da savladava žene. Činio je nevjerojatne napore da pokvari ono što ga je činilo dostojnim ljubavi. Umjesto da obraća pažnju na zanos koji je pobuđivao i na grižnju savjesti koja je još pojačavala žar tog zanosa, njemu je neprestano lebdjela pred očima misao na njegovu *dužnost.* Bojao se strašne grižnje savjesti i vječnog osjećaja smiješnosti ako se udalji od idealnog uzora kojega se odlučio držati. Ukratko, upravo ono što ga je činilo nadmoćnim, priječilo je Julienada uživa sreću koja se pred njim nalazila. Bio je kao šesnaestogodišnja djevojka koja ima ružičaste obraze, a toliko je luda da odlazeći na ples narumeni lice.

Gospođu de Rênal, na smrt prestrašenu Julienovim dolaskom, počele su odmah mučiti strašne bojazni. Julienov plač i očaj posve su je smeli.

Čak i onda kad mu već ništa nije imala uskratiti, s iskrenim je ogorčenjem gurala Juliena od sebe, da bi mu se zatim odmah bacila u naručaj. U svem tom njezinu ponašanju nije bilo nikakve smišljene namjere. Bila je uvjerena da je zauvijek prokleta, te je nastojala da misao na pakao odagna od sebe time što je Juliena obasipala najstrastvenijim milovanjem. Jednom riječju, ništa ne bi nedostajalo sreći našeg junaka, čak ni vatrena strast žene koju je osvojio, da je u tome znao uživati. Sa Julienovim odlaskom nije prestao zanos koji ju je i protiv njezine volje uzbuđivao, ali ni borbe s grižnjom savjesti koje su je razdirale.

»Bože moj, biti sretan, biti ljubljen, zar je to samo ovo?« To je bila prva Julienova misao kad se vratio u svoju sobu. Nalazio se u onom stanju čuđenja i nemirnog uzbuđenja u koje pada duša kad je upravo postigla ono što je odavno željela a još nema uspomena. Kao vojnik koji se vraća s parade, Julien je pažljivo ispitivao sve pojedinosti svog ponašanja. »Nisam li propustio nešto od onoga što dugujem samom sebi? Jesam li dobro odigrao svoju ulogu?«

I to kakvu ulogu? Ulogu čovjeka koji je navikao na sjajne uspjehe kod žena.

XVI.

SUTRADAN

He turnd'd his lip to hers,
and with his hand
Call'd back the tangles of her
wandering hair.[12]
BLASON D'AMOUR

Za Julienovu je slavu bila sreća što je gospođa de Rênal bila odviše uzbuđena, odviše začuđena a da bi opazila glupost čovjeka koji je u jednom trenu postao za nju sve na svijetu. Videći da sviće, ona ga zamoli da ode i reče:

- Ah, bože moj, ako je moj muž čuo buku, ja sam izgubljena.

Julien, koji je imao vremena da smišlja fraze, sjetio se da je pita:

- Biste li žalili za životom?

- Ah, u ovom trenutku mnogo! Ali ne bih žalila što sam vas upoznala.

Julien je smatrao pitanjem časti da se vrati po bijelom danu i neoprezno.

Neprestana pažnja kojom je motrio i najmanje svoje postupke u ludoj želji da stvori dojam iskusna čovjeka donijela je samo jednu korist: kad se s gospođom de Rênal sreo kod doručka, njegovo je ponašanje bilo remek-djelo razboritosti.

Što se nje tiče, ona ni časka nije mogla izdržati da ga ne gleda, a nije ga mogla pogledati a da pri tom ne pocrveni do ušiju. Opažala je svoju smetenost i trudila se da je prikrije, ali ju je time samo povećavala. Julien ju je pogledao jedan jedini put. Najprije se gospođa de Rênal divila njegovoj razboritosti. Uskoro, videći da se taj njegov jedini pogled ne ponavlja, ona se uplaši: »Zar me više ne ljubi«? pomisli. »Ah, za njega sam ja odviše stara; deset sam godina starija od njega!«

Izlazeći iz blagovaonice u vrt, stisne Julienovu ruku. Iznenađen tim neobičnim znakom ljubavi, on je strastveno pogleda jer mu se pri doručku učinila vrlo lijepa, te je, oborena pogleda doduše, točno promatrao sve pojedinosti njezine draži. Taj je pogled utješio gospođu de Rênal; nije je oslobodio od svih njezinih nemira, ali su je ti nemiri gotovo posve oslobodili od grižnje savjesti prema mužu.

Za doručkom muž nije ništa primijetio; ali je zato to više primijetila gospođa Derville, koja je bila uvjerena da će gospođa de Rênal uskoro podleći. Uporna i odlučna prijateljica cijeli dan nije štedjela aluzija, kojima je bila svrha da joj naslika najcrnjim bojama opasnost u koju srlja.

Gospođa de Rênal je vruće željela ostati nasamo sa Julienom; htjela ga je pitati da li je još ljubi. Usprkos postojanoj blagosti svoga karaktera, umalo nije više puta rekla svojoj prijateljici koliko je dosadna.

Uvečer je u vrtu gospođa Derville tako spretno udesila da se našla između gospođe de Rênal i Juliena. Gospođa de Rênal, koja je već unaprijed zamišljala kako će biti divno da stisne Julienovu ruku i da je prinese usnama, nije mu čak mogla upraviti ni jedne jedine riječi.

---

[12] On okrene svoje usne prema njenima,
a svojom je rukom
Skupljao njenu raspletenu,
zamršenu kosu.

Taje nezgoda uvećala njezino uzbuđenje, a mučila ju je i grižnja savjesti. Toliko je bila izgrdila Juliena zbog neopreznosti koju je počinio došavši prošle noći k njoj, da se bojala da ove noći neće doći. Rano napusti vrt i povuče se u svoju sobu. Ali, ne mogavši svladati nestrpljivost, ode da prisloni uho na Julienova vrata. Usprkos neizvjesnosti i strasti, koje su je proždirale, nije se usudila ući. Taj bi joj se korak učinio najgorom pokvarenošću, jer se spominje i u jednoj provincijskoj mudroj izreci.

Posluga još nije bila sva legla; opreznost je napokon prisili da se vrati u svoju sobu. Dva sata čekanja bila su dva stoljeća muka.

No Julien je bio odviše vjeran onome što je nazivao svojom dužnošću a da ne bi točku po točku izvršio ono što je odlučio.

Kad je izbio jedan sat, on se iskrao iz svoje sobe i, uvjerivši se da gospodar kuće duboko spava, pojavio se kod gospođe de Rênal. Ovaj put našao je uz svoju prijateljicu više sreće, jer nije tako uporno mislio na ulogu koju treba igrati. Imao je oči da vidi i uši da čuje. Ono što mu je gospođa de Rênal rekla o svojim godinama uvećavalo je njegovu sigurnost.

- Ah, ja sam deset godina starija od vas! Kako me možete ljubiti? - ponavljala je ona neproračunato jer ju je ta misao mučila.

Julien nije pojmio tu nesreću, ali je vidio da ona zbilja postoji i gotovo je posve zaboravio svoju bojazan da ne bude smiješan.

Glupa misao da bi ona zbog njegova niskog porijekla mogla na njega gledati kao na nekog podređenog ljubavnika također je nestala. A kako je Julienov zanos umirivao njegovu plašljivu ljubavnicu, lako je i ona bivala sretnija i sposobnija da prosuđuje svoga ljubavnika. Srećom on ovaj put nije bio gotovo nimalo izvještačen, što mu je na prošlom sastanku donijelo pobjedu, ali ne i uživanje. Da je ona opazila njegovu namjeru da igra neku ulogu, to bi joj bolno otkriće zauvijek oduzelo svaku sreću. Ona bi u tome vidjela žalosnu posljedicu nerazmjera njihovih godina.

Gospođa de Rênal doduše nikada nije razmišljala o teorijama ljubavi, ali u provinciji je razlika u godinama, nakon razlike u imetku, glavni predmet šala kad je riječ o ljubavi.

Za nekoliko je dana Julien, koji se prepustio žaru svojih godina, bio silno zaljubljen.

»Treba priznati«, govorio je sebi, »da je u nje anđeoska duša i da je tako lijepa da ne može biti ljepša.«

Gotovo je posve zaboravio ulogu koju treba igrati. U jednom času zaborava priznao joj je čak i sve svoje bojazni. To je priznanje dovelo do vrhunca strast koju je u njoj pobudio. »Ja, dakle, uopće nisam imala sretne suparnice!« s nasladom je pomislila gospođa de Rênal. Usudi se upitati ga čija je ono slika do koje mu je toliko slalo; Julien joj se zakle da je to slika nekog muškarca.

Kad je gospođa de Rênal bila dovoljno hladnokrvna da razmišlja, nije se mogla načuditi da takva sreća postoji a da to ona nikad nije ni slutila.

»Ah«, mislila je ona, »da sam barem Juliena upoznala prije deset godina, kad se još moglo reći da sam lijepa!«

Julien je bio vrlo daleko od takvih misli. I sama njegova ljubav bila je častoljublje; bila je radost što on, nesretan i toliko prezren siromah, posjeduje tako otmjenu i tako lijepu ženu. Njegovo obožavanje, zanos s kojim je gledao draži svoje prijateljice, konačno su malo stišali njezinu bojazan zbog razlike u godinama. Da je imala imalo onog iskustva kojim se u najciviliziranijim zemljama već odavno koristi žena tridesetih godina, ona bi strepila zbog trajanja te ljubavi koja kao da je živjela jedino od iznenađenja i od ushićenog samoljublja.

U časovima kad bi zaboravljao svoje častoljublje, Julien se s oduševljenjem divio čak i šeširima i haljinama gospođe de Rênal. Nije se mogao zasititi zadovoljstva da udiše njihov miris. Otvorio bi njezin ormar sa zrcalom i cijele bi se sate divio ljepoti i ukusu svega što je tu vidio. Njegova bi ga prijateljica, naslonjena na nj, motrila dok je on razgledavao nakit i tkanine koje se uoči svadbe stavljaju u svadbenu košaru.

»Za takva sam se čovjeka mogla udati!« pomislila bi koji put gospođa de Rênal. »Koje li vatrene duše! Kako bi život uz njega bio divan!«

Što se tiče Juliena, on se još nikada nije bio našao u takvoj blizini strahovitog ženskog oružja. »Nije moguće«, mislio je, »da u Parizu postoji nešto ljepše!« I on tada nije nalazio prigovora svojoj sreći. Često bi zbog iskrenog divljenja i zanosa svoje prijateljice zaboravljao svoju lažnu teoriju, koja ga je u prvim časovima njihove veze činila tako usiljenim i gotovo smiješnim. Bilo je časova kad bi usprkos svojim licemjernim navikama nalazio pravu slast u tome da toj velikoj dami koja mu se divila prizna svoje nepoznavanje mnoštva sitnih pravila ponašanja. Činilo mu se da ga položaj njegove ljubavnice uzdiže iznad njega samoga. A gospođa de Rênal je, sa svoje strane, nalazila najslađi duševni užitak u tome da pouči u mnoštvo sitnica toga darovitog mladića kojemu su svi proricali veliku budućnost. Čak ni potprefekt i gospodin Valenod nisu mogli da mu se ne dive, te su joj se stoga činili manje glupi. Što se tiče gospođe Derville, ona je bila daleko od toga da bi mogla izraziti iste osjećaje. Očajna zbog onoga što joj se činilo da je prozrela, i videći da su njezine mudre opomene postale mrske ženi koja je, doslovce, izgubila pamet, ona napusti Vergy ne dajući za to objašnjenja, koje, uostalom, nitko i nije tražio od nje. Gospođa de Rênal proli zbog toga nekoliko suza, ali uskoro joj se činilo da se njezino blaženstvo udvostručilo. Uslijed prijateljičina odlaska ostajala je gotovo cijele dane sama sa svojim ljubavnikom.

Julien se to više predavao ugodnom društvu svoje prijateljice što ga je Fouquéov kobni prijedlog još i sad uznemirivao svaki pul kad bi odviše dugo bio sam. U prvim danima toga novog života bilo je trenutaka kad je on, koji nikada nije ljubio, kojega nikada nitko nije volio, nalazio tako divan užitak u tome da bude iskren da zamalo nije gospođi de Rênal priznao slavoljublje koje je dotada bilo sav smisao njegova života. Htio se s njom posavjetovati i o čudnovatoj napasti u koju ga je doveo Fouquéov prijedlog, ali je jedan neznatan događaj spriječio svaku iskrenost.

XVII.

PODNAČELNIK

O, how this spring of love resembleth
The uncertain glory of an April day;
Which now shows ali the beauty of the sun
And by and by a cloud takes all away![13]
SHAKESPEARE

Jedne je večeri pri zalasku sunca, sjedeći pokraj svoje prijateljice u dnu voćnjaka, daleko od svih nametljivaca, utonuo u sanjarenja. »Hoće li ovi ugodni časovi vječno trajati?« pitao se. Njegov je duh bio sav zaokupljen teškoćom da stupi u neki stalež; žalio je zbog te velike nesreće kojom se završava djetinjstvo i koja kvari prve godine siromašnije mladeži.

- Ah! - uzviknu on. - Napoleona je sam bog poslao mladim Francuzima! Tko će ga nadomjestiti? Što će bez njega učiniti oni nesretnici, čak i bogatiji od mene, koji imaju točno onoliko škuda koliko je potrebno da steknu dobar odgoj, ali nemaju dovoljno novca da u svojoj dvadesetoj godini kupe sebi zamjenika za vojsku i da se proguraju do nekog položaja! Što god činili, ta će nas kobna pomisao uvijek priječiti da budemo sretni! - dodade uzdahnuvši duboko.

Najednom opazi kako se gospođa de Rênal namrštila; njezino lice poprimilo je hladan i prezriv izraz; činilo joj se da takav način mišljenja dolikuje samo jednom sluzi. Odgojena u uvjerenju da je vrlo bogata, smatrala je za naravno da i Julien to bude. Ona ga je voljela tisuću puta više od svoga života, a novac uopće nije cijenila.

Julien je bio daleko od toga da pogodi njezine misli. To što se ona namrštila dozvalo ga je u stvarnost. Imao je dovoljno prisutnosti duha da smisli što će reći i da plemenitoj gospođi, koja je sjedila na vrtnoj klupi tako blizu njega, objasni da je riječi što ih je upravo izgovorio čuo od svog prijatelja, trgovca drvom, kad ga je nedavno posjetio. Tako misle bezbožnici.

- Pa nemojte se više družiti s tim ljudima! - reče gospođa de Rênal zadržavši još malo onaj ledeni izražaj koji je najednom zamijenio izraz najtoplije nježnosti.

To njezino mrštenje, ili, točnije, kajanje zbog vlastite neopreznosti, zada prvi udarac iluziji koja je zanijela Juliena. Govorio je sebi: »Ona je dobra i blaga, njezina je sklonost prema meni duboka, ali ona je odgojena u neprijateljskom taboru. Oni se moraju osobito bojati one klase srčanih ljudi koji, stekavši valjano obrazovanje, nemaju dovoljno novca da dođu do položaja. Što bi bilo od tih plemića kad bi nam bilo moguće da se borimo protiv njih jednakim oružjem! Kako bih, na primjer, ja, da sam načelnik Verrièresa, dobronamjeran i pošten kao što je to u biti gospodin de Rênal, brzo obračunao s vikarom, s gospodinom Valenodom i sa svim njegovim lopovštinama! Kako bi pravda pobijedila u Verrièresu! Njihove sposobnosti ne bi za me bile nikakva zapreka! Ta oni neprestano tapkaju u mraku!«

Toga dana Julienova sreća umalo nije postala trajnom. Ali naš se junak nije usudio biti iskren. Trebalo je imati dovoljno odvažnosti da se uputi u bitku, i to *smjesta.* Gospođa de Rênal se začudila Julienovim riječima, jer su ljudi iz njezina društva uvijek govorili da je

[13] O, kako ovo proljeće ljubavi nalikuje
Na nestalnu divotu aprilskog dana,
Koji sad odrazuje svu ljepotu sunca,
A zamalo će neki oblak sve to uništiti!

Robespierreov povratak moguć osobito zbog onih mladih ljudi iz nižih slojeva koji su stekli odviše dobro obrazovanje. Hladan izraz lica gospođe de Rênal potrajao je dosta dugo i Julienu se činilo da ga ona hotimice pojačava. U stvari, negodovanje zbog njegovih sumnjivih riječi zamijenila je odmah u njoj bojazan da mu nije indirektno rekla nešto neugodno. Taj se osjećaj nesreće živo odražavao na njezinim crtama lica, koje su bile tako čiste i naivne kad je bila sretna i daleko od dosadnih ljudi.

Julien se nije više usuđivao da se slobodno preda sanjarenju. Smireniji, ali manje zaljubljen, smatrao je da je neoprezno posjećivati gospođu de Rênal u njezinoj sobi. Bolje je da ona dolazi k njemu; ako bi je tkogod od služinčadi vidio kako hoda po kući, našlo bi se dvadesetak kojekakvih izlika koje bi to mogle opravdati.

No i to je imalo svojih nezgodnih strana. Julien je od Fouquéa bio dobio neke knjige koje on kao student teologije ne bi nikada mogao u knjižari zahtijevati. Samo se noću usuđivao čitati ih. Često bi mu bilo ugodnije da ga u tome nije smetao posjet čija bi ga najava još uoči onog prizora u voćnjaku bila toliko uzbudila da uopće ne bi bio kadar čitati.

On je sada mnogo bolje razumijevao knjige, a to je dugovao gospođi de Rênal. Usudio se zapitkivati o mnoštvu sitnica kojih nepoznavanje vrlo skučava inteligenciju mladića rođenog izvan društvenog života, kako god inače bio od prirode nadaren.

Taj ljubavni odgoj, što mu ga je dala potpuno neuka žena, bio je za njega sreća. Julien je neposredno upoznao društvo kakvo je ono danas.

Njegov duh nije bio nimalo zasjenjen pričama o tome kakvo je ono bilo nekada, prije dvije tisuće godina, ili samo prije šezdeset godina, u vrijeme Voltairea i Luja XV. Na njegovu neizrecivu radost, kao da mu je koprena pala s očiju; napokon je razumio stvari koje se događaju u Verrièresu.

U prvom redu, prozreo je vrlo zamršene spletke koje su se već dvije godine kovale kod besançonskog prefekta a koje su podupirala pisma iz Pariza, pisma vrlo uglednih osoba. Svrha tih pisama i spletaka bila je da najpobožniji čovjek toga kraja, gospodin de Moirod, postane prvi, a ne drugi pomoćnik načelnika u Verrièresu.

Suparnik mu je bio neki vrlo bogati tvorničar, kojega je svakako trebalo odgurnuti na mjesto drugog podnačelnika.

Julien je napokon razumio kojekakve aluzije koje je načuo kad je visoko društvo toga kraja ručalo kod gospodina de Rênala. To je povlašteno društvo bilo posve zaokupljeno izborom prvog podnačelnika i nastojalo je progurati kandidata na kojega ostali građani, osobito liberali, nisu ni pomišljali. Tom je izboru pridavalo važnost to što se, kako svatko zna, istočna strana glavne ulice u Verrièresu trebala proširiti za više od devet stopa jer je postala kraljevskom cestom.

A kad bi gospodin de Moirod, vlasnik triju kuća koje bi trebalo maknuti, postao prvi podnačelnik, a zatim i načelnik u slučaju da gospodin de Rênal postane narodni zastupnik, on bi zažmirio na jedno oko, pa bi se na onim kućama koje strše na javnu cestu mogli izvršiti mali neprimjetni popravci, i one bi tako mogle stajati stotinu godina. Usprkos velikoj pobožnosti i priznatom poštenju gospodina de Moiroda bilo je sigurno da će on biti *kulantan* jer je imao mnogo djece. Među kućama koje je trebalo maknuti devet ih je pripadalo prvim verrierskim obiteljima.

U Julienovim je očima ta spletka bila mnogo važnija nego povijest bitke kod Fontenova, kojoj je ime prvi put susreo u jednoj od knjiga što mu ih je poslao Fouqué. Bilo je stvari kojima se Julien čudio već pet godina, otkako je počeo uvečer odlaziti župniku. Ali kako su šutljivost i smjernost duha glavne odlike studenata teologije, nikada nije mogao postavljati pitanja.

Jednog je dana gospođa de Rênal nešto zapovijedila sobaru svoga muža, Julienovu neprijatelju.

- Ali, gospođo, danas je posljednji petak u mjesecu - odgovori on na neki čudnovat način.

- Idite! - reče mu gospođa de Rênal.

- On će sada otići u spremište za sijeno koje je nekada bilo crkva a nedavno je vraćeno bogoslužju. Ali što će on lamo? To je jedna od tajna koje nikad nisam mogao prozreti - reče Julien.

- To je neka vrlo korisna, ali i vrlo čudnovata ustanova - odgovori gospođa de Rênal. - Ženama nije dopušten pristup; sve što znam jest to da tamo svi jedan drugome govore *ti*. Ovaj će sluga, na primjer, tamo sresti gospodina Valenoda, i taj se oholi i glupi čovjek neće ljutiti kad čuje kako ga Saint-Jean oslovljuje sa *ti* i odgovorit će mu na isti način. Ako vam je stalo da saznate što ondje rade, pitat ću pojedinosti o tome gospodina de Maugirona i gospodina Valenoda. Mi plaćamo dvadeset franaka po sluzi da nas jednog dana ne bi zadavili.

Vrijeme je letjelo. Pomisao na draži njegove ljubavnice raspršivala je Julienovo mračno častoljublje. Potreba da joj ne govori o žalosnim i ozbiljnim stvarima, budući da njih dvoje pripadaju protivničkim taborima, uvećavala je, a da on to nije ni slutio, sreću koju mu je ona davala i vlast koju je stjecala nad njim.

U časovima kad bi ih nazočnost odviše pametne djece prisilila da govore samo jezikom hladna razuma, Julien je sa savršenom poslušnošću, gledajući je očima koje su se k riješile od ljubavi, slušao njezina tumačenja o svijetu onakvom kakav jest. Često bi se usred pričanja o kakvoj vještoj prijevari u vezi s nekim putom ili nekom nabavkom duh gospođe de Rênal najednom pretjerano zanio. Julien bi je morao izgrditi jer bi se usudila upotrijebiti prema njemu isti onaj intimni način kao prema svojoj djeci. Bilo je dana kad joj se činilo da ga voli kao svoje dijete. Ta nije li neprekidno morala odgovarati na njegova naivna pitanja o stotinu jednostavnih stvari koje dijete iz dobre obitelji zna već s petnaest godina? Čas poslije ona bi mu se divila kao svomu učitelju. Njegov ju je duh čak i plašio; bila je uvjerena da u tom mladom svećeniku sve jasnije nazire budućeg velikog čovjeka. Vidjela ga je kao papu, vidjela ga je kao prvog ministra, poput Richelieua. - Hoću li doživjeti da te vidim slavna? - pitala je Juliena. - Mjesto za velikog čovjeka postoji, trebaju ga i monarhija i religija.

XVIII.

KRALJ U VERRIÈRESU

Zar vi niste ni za što drago nego da
budete bačeni, bez duše, kao leš
nekog naroda u čijim žilama više
ne teče krv?
BISKUPOV GOVOR

Trećeg rujna u deset sati uvečer jedan je oružnik, projahavši u galopu glavnom ulicom, probudio cio Verrières. Donio je vijest da će Njegovo Veličanstvo kralj *** stići iduće nedjelje, a bio je već utorak. Prefekt je dopustio, zapravo odredio, da se sastavi počasna garda; trebalo je razviti što veći sjaj. Odmah je odaslan glasnik u Vergy. Gospodin de Rênal stigne noću i nađe cio gradić u uzbuđenju. Svatko se htio istaknuti; oni koji su imali najmanje posla iznajmljivali su balkone da bi mogli vidjeti kraljev dolazak.

Tko će zapovijedati počasnom gardom? Gospodin de Rênal je odmah uvidio koliko je važno, zbog kuća koje su imale biti maknute, da zapovjedništvo preuzme gospodin de Moirod. To bi mu moglo pomoći i da stekne položaj prvog podnačelnika. Pobožnosti gospodina de Moiroda nije se moglo ništa prigovoriti niti joj je bilo ravne, ali on još nikada nije uzjahao konja. Bio je to čovjek od trideset i šest godina, u svakom pogledu plašljiv, i jednako se bojao da ne padne kao i da ne bude smiješan.

Načelnik je poslao po njega u pet sati ujutro.

- Vidite, gospodine, da tražim vaš savjet kao da već zauzimate položaj na kojemu bi željeli da vas vide svi pošteni ljudi. U ovom nesretnom gradiću tvorničari se bogate, liberali postaju milijunaši, teže za vlašću i znat će sve iskoristiti. Ispitajmo što je u interesu kralja, monarhije, i, prije svega, naše svete vjere. Kome mislite, gospodine, da bi se moglo povjeriti zapovjedništvo počasne garde?

Premda se strahovito plašio konja, gospodin de Moirod na koncu prihvati tu čast kao neko mučeništvo. - Znat ću već pogoditi pravi ton - reče on načelniku. Jedva je ostalo vremena da se dotjeraju uniforme koje su bile poslužile prije sedam godina, kad je proputovao neki princ kraljevske krvi.

U sedam je sati stigla iz Vergyja gospođa de Rênal sa Julienom i djecom. Našla je svoj salon pun liberalnih gospođa, koje su zagovarale ujedinjenje stranaka i zaklinjale je da kod svoga muža ishodi za njihove supruge mjesto u počasnoj gardi. Jedna od njih tvrdila je da će njezin muž, ako ne bude izabran, pasti od tuge pod stečaj. Gospođa de Rênal ih je sve brzo otpravila. Činilo se da je nečim vrlo zaokupljena.

Julien se čudio, i još više ljutio, što mu ona taji zbog čega je uzbuđena. »Ja sam to predvidio«, pomisli on gorko, »njezina ljubav nestaje kad je u izgledu sreća da pod svoj krov primi jednog kralja. Sva je ta graja opsjenjuje. Ona će me opet voljeti kad joj nazori njezine kaste ne budu više smućivali mozak.«

Što je najčudnije, on ju je zbog toga još više ljubio.

Tapetari su ispunili kuću; on je uzalud dugo vrebao priliku da joj kaže koju riječ. Napokon je nađe gdje izlazi iz njihove sobe noseći jedno od njegovih odijela. Bili su sami. Htio je govoriti s njom. Pobjegla je odbivši da ga sluša. »Baš sam glup što volim takvu ženu; častoljublje je čini isto toliko ludom kao i njezina muža.«

No ona je bila još i luđa. Jedna od njezinih najvećih želja, koju nikad nije odala Julienu iz straha da ga ne povrijedi, bila je da on makar na jedan jedini dan skine svoje tužno crno odijelo. Sa spretnošću, kojoj se kod tako prirodne žene zaista treba diviti, ona je isposlovala najprije kod gospodina de Moiroda a zatim kod potprefekta gospodina Maugirona da Julien bude uvršten u počasnu gardu i da mu se da prednost pred pet-šest mladića, sinova vrlo imućnih tvorničara, od kojih su najmanje dvojica bili uzorno pobožni. Gospodin Valenod, koji je svoju kočiju namjeravao posuditi najljepšim ženama u gradu da bi se svi divili njegovim normandijskim konjima, pristao je ipak da jednoga od njih dade Julienu, stvorenju koje je najviše mrzio. Ali svi su gardisti imali lijepe odore, vlastite ili posuđene, plave kao nebo, sa srebrnim pukovničkim epoletama, koje su blistale prije sedam godina. Gospođa de Rênal je htjela novu odoru, a ostala su još samo četiri dana da pošalje u Besançon i odanle dobije uniformu, zajedno s oružjem i svim ostalim što je počasnom gardistu potrebno. Najsmješnije je bilo to da je smatrala nerazboritim naručiti odoru za Juliena u Verrièresu. Htjela ga je iznenaditi, njega i cio grad.

Svršivši posao u vezi s počasnom gardom i s javnim raspoloženjem, načelnik se morao pozabaviti velikom vjerskom svečanošću: kralj*** nije htio proći kroz Verrières a da ne posjeti glasovite moći sv. Klementa, koje se čuvaju u mjestancu Bray-le-Haut na nepunu milju od tog gradića. Željeli su da svećenstvo bude mnogobrojno, a to je bilo teže udesiti; gospodin Maslon, novi župnik, htio je svakako spriječiti da velečasni Chélan pribiva svečanosti. Uzalud mu je gospodin de Rênal objašnjavao da bi to bilo nerazborito. Markiz de La Mole imao je pratiti kralja, a njegovi su preci vrlo dugo bili guverneri te pokrajine. On već trideset godina poznaje župnika Chélana i sigurno bi se, kad stigne u Verrières, propitkivao za njega; kad bi vidio da je u nemilosti, bio bi kadar zajedno s cijelom pratnjom kojom raspolaže poći po njega do kućice u koju se povukao. Koje li ćuške!

- Bit ću osramoćen i ovdje i u Besançonu - odgovori župnik Maslon - ako se on pojavi među mojim svećenstvom. Jedan jansenist, veliki bože!

- Što god vi rekli, dragi moj župniče - odgovori gospodin de Rênal - ja neću upravu Verrièresa izložiti opasnosti da je napadne gospodin de La Mole. Vi ga ne poznajete; na dvoru se on čuva, ali ovdje u pokrajini on je zloban šaljivac i podrugljivac koji nastoji dovesti ljude u nepriliku. On nas je kadar pred liberalima učiniti smiješnima, samo zato da bi se zabavljao.

Tako je u noći od subote na nedjelju, nakon trodnevnih pregovora, oholost župnika Maslona popustila pred načelnikovim strahom koji se pretvorio u odlučnost. Trebalo je napisati vrlo slatko pismo župniku Chélanu i zamoliti ga da pribiva svečanosti kod svetih moći u Bray-le-Hautu, ako mu to visoka starost i zdravlje dopuštaju. Gospodin Chélan zatraži i dobije pozivnicu za Juliena, koji ga je imao pratiti kao podđakon.

U nedjelju već rano ujutro tisuće seljaka koji su se spustili iz okolnih brda preplaviše verrierske ulice. Sjalo je predivno sunce. Konačno se oko tri sata sva ta gomila uskomeša; na jednoj se klisuri, udaljenoj dvije milje od Verrièresa, vidio velik oganj. Taj je znak javljao da je kralj prispio na područje departmana. Odmah je zvonjava svih zvona i neprekidna pucnjava starog španjolskog topa koji je pripadao Verrièresu objavila radost grada zbog velikog događaja. Polovina se stanovništva popela na krovove. Sve su žene bile na balkonima. Počasna garda poče defilirati. Svi su se divili sjajnim odorama, svatko je prepoznavao nekog rođaka ili prijatelja. Rugali su se strahu gospodina de Moiroda, čija je oprezna ruka bila svaki čas spremna prihvatiti se za glavinu na sedlu. Ali najednom opaze nešto zbog čega su sve ostalo zaboravili: prvi jahač u devetom redu bio je neki vrlo lijep i vrlo vitak mladić, kojega u prvi mah nitko nije prepoznao. No odmah je povik negodovanja jednih i muk iznenađenja drugih najavio opće uzbuđenje. U mladiću koji je jahao jednog od normandijskih konja gospodina Valenoda prepoznaše mladog Sorela, tesarova sina. Svi su jednodušno grdili načelnika, osobito liberali. - Što! Zar se on, zato što je taj bijedni radnik prerušen u svećenika odgojitelj njegovih sinova, drznuo imenovati ga počasnim gardistom, i to na štetu gospode te i

te, bogatih tvorničara? A žena nekog bankara govorila je: - Trebalo bi da ta gospoda daju dobru lekciju tome malom bezobrazniku rođenom u blatu. - On je podmuklica i ima sablju - odgovori joj njezin susjed - bio bi ih kadar posjeći po licu.

Ogovaranja otmjenog društva bila su još opasnija. Gospođe se pitahu da li je ta velika neumjesnost potekla jedino od načelnika. Većina je sumnjala u to, jer je bilo poznato da on prezire ljude niska porijekla.

Dotle je Julien, koji je bio povod tolikom ogovaranju, bio najsretniji čovjek na svijetu. Po naravi smion, držao se na konju bolje nego većina mladića toga brdskog grada. Vidio je u očima žena da govore o njemu.

Njegove su epolete bile najblistavije jer su bile nove. Konj mu se svaki čas propinjao; bio je na vrhuncu radosti.

Njegovoj sreći nije bilo kraja kad mu je, prolazeći uz stari bedem, konj zbog tutnjave malog topa iskočio iz reda. Samo pukim slučajem nije pao; od tog se časa osjećao herojem. Činilo mu se da je Napoleonov ađutant i da juriša na jednu bateriju.

Jedna je osoba bila još sretnija od njega. Najprije ga je s prozora vijećnice vidjela kako prolazi; zatim se brzo povezla kočijom i, učinivši veliki luk, stigla pravodobno da protrne kad je njegov konj iskočio iz reda. Konačno je njezina kočija u trku izišla na jedna druga gradska vrata, i ona je dospjela na cestu kojom je kralj morao proći te je mogla na udaljenost od dvadeset koraka, u oblaku plemenite prašine, slijediti počasnu gardu. Deset tisuća seljaka povikaše: »Živio kralj!« kad je načelnik imao čast pozdraviti Njegovo Veličanstvo. Sat poslije, nakon što je saslušao sve govore, kralj je krenuo u grad, dok je mali top ponovno i ubrzano stao pucati. Ali se dogodila jedna nezgoda, ne topnicima, koji su bili iskušani kod Leipziga i Montmiraila, nego budućem prvom podnačelniku, gospodinu de Moirodu. Njegov ga je konj bacio u mlaku na glavnoj cesti, što je izazvalo strku, jer su ga morali odanle izvlačiti da bi kraljeva kola mogla proći.

Njegovo je Veličanstvo sišlo kod lijepe nove crkve, koja je toga dana bila ukrašena svim svojim grimiznim zastorima. Kralj je imao ručati i odmah zatim poći da se pokloni znamenitim moćima sv. Klementa. Tek što je kralj prispio u crkvu, Julien odjaše u trku prema kući gospodina de Rênala. Tu je, uzdahnuvši, skinuo svoje lijepo odijelo, modro kao nebo, svoju sablju i epolete, da bi ponovno obukao svoje neugledno, otrcano crno odijelo. Uzjaha opet konja i začas je bio u Brav-le-Hautu, mjestancu koje leži na vrhu vrlo lijepa brežuljka. »Oduševljenje kao da umnožava te seljake«, pomisli Julien. »U Verrièresu se ne možeš od njih maknuti, a ovdje ih ima više od deset tisuća oko stare opatije.« Tu je opatiju revolucionarni vandalizam napola razorio, ali je nakon Restauracije veličanstveno obnovljena, te se čak počelo govoriti o čudesima. Julien pođe k župniku Chélanu, koji ga dobro izgrdi, a zatim mu dade reverendu i misničku košulju. On se brzo odjene i pođe za velečasnim Chélanom, koji se uputio k mladom biskupu iz Agdea. Bio je to nećak gospodina de La Molea, koji je tek nedavno bio imenovan i koji je imao kralju pokazati svete moći. Ali toga biskupa nigdje nisu mogli naći.

Svećenstvo se uznemirilo. Čekalo je svoga poglavara u mračnom gotskom samostanu nekadanje opatije. Bila su se sakupila dvadeset i četiri župnika da predstavljaju nekadanji kaptol Brav-le-Hauta, koji se prije 1879. sastojao od dvadeset i četiri kanonika. Nakon što su se tri četvrt sata tužili na biskupovu mladost, župnici odluče da će biti najbolje da njihov doajen pođe k monsinjoru i upozori ga da će kralj uskoro doći i da je vrijeme da pođu u crkvu. Zbog svoje visoke starosti, velečasni Chélan bio je izabran za doajena. Usprkos zlovolji koju je pokazivao prema Julienu, on mu dade znak da ga prati. Misnička je košulja Julienu vrlo dobro stajala. Upotrijebivši tko bi znao koje sredstvo svećeničke *toilette,* bio je posve zagladio svoju lijepu kovrčavu kosu, ali su mu zbog zaboravljivosti, koja je još povećala srdžbu velečasnog Chélana, ispod dugačkih nabora mantije virile ostruge počasne garde.

Stigavši pred biskupove odaje, zatekoše stasite lakaje sve ukrašene gajtanima, koji se jedva udostojiše odgovoriti starom župniku da monsinjor ne prima. Narugaše mu se kad im je htio

razložiti da on u svojstvu doajena plemenitog kaptola u Bray-le-Hautu ima povlasticu da u svako doba dođe do biskupa koji treba služiti misu.

Julienova ohola narav bila je povrijeđena drskošću tih slugu. Stade obilaziti spavaonice stare opatije pokušavajući otvoriti sva vrata na koja je nailazio. Jedna vrlo mala vrata popustiše, i on se nađe u nekoj ćeliji među monsinjorovim sobarima u crnim odijelima s lancima oko vrata. Sudeći po njegovu užurbanom držanju, ta su gospoda pomislila da ga je biskup pozvao, te ga propustiše. Učinio je nekoliko koraka i našao se u golemoj, vrlo mračnoj gotskoj dvorani, posve obloženoj tamnom hrastovinom; svi gotski prozori, osim jednog jedinog, bili su zazidani opekama. Ništa nije prikrivalo te grube zidarske radove i oni su žalosno odudarali od starinske raskoši drvenarije. Dvije veće strane te dvorane, slavne među burgundskim starinama, koju je kao pokoru za neki grijeh dao sagraditi Karlo Smjeli oko godine 1470., bile su ukrašene drvenim sjedalima, bogato izrezbarenima. Na njima su u raznobojnom drvetu bili prikazani svi misteriji Apokalipse.

Ta turobna veličanstvenost, nagrđena golim opekama i još posve bijelim vapnom, dirnula je Juliena. On zastade šutke. Na drugom kraju dvorane, pokraj jedinog prozora kroz koji je dopirala svjetlost, ugleda pomično zrcalo od mahagonija. Mladić u ljubičastoj halji i misnoj košulji od čipaka, ali gologlav, stajao je na tri koraka od ogledala. Taj se predmet čudnovato doimao na tome mjestu; bez sumnje su ga onamo donijeli iz grada. Julienu se činilo da je mladić zlovoljan. Desnom je rukom ozbiljno blagosiljao okrenuvši se prema ogledalu.

»Što to treba da znači?« pomisli Julien. »Obavlja li taj mladi svećenik neku prethodnu ceremoniju? Možda je to biskupov tajnik ... Bit će drzak kao i sluge ... Ali što mari. Pokušajmo!«

Pa pođe naprijed i prilično polagano prijeđe dvoranu neprestano upirući pogled u jedini prozor i gledajući mladića, koji je nastavljao neprekidno blagosiljati, polagano i ne odmarajući se ni časa.

Što se više približavao, to je bolje razabirao njegovo ljutito lice. Bogatstvo misničke košulje ukrašene čipkama zaustavi Juliena na nekoliko koraka od divnog zrcala. »Dužnost mi je govoriti«, pomisli on napokon. Ali ljepota dvorane ga je uzbudila i već je unaprijed bio povrijeđen zbog grubih riječi koje će sigurno čuti.

Mladić ga spazi u zrcalu, okrene se i naglo se razvedrivši u licu, reče mu najblažim glasom:

- No, gospodine, je li konačno uređena?

Julien je bio preneražen. Kako se mladić okrenuo prema njemu, Julien je na njegovim grudima spazio križ. Bio je to biskup od Agdea. »Tako mlad«, pomisli Julien; »najviše šest do osam godina stariji od mene ...«

I zastidi se svojih ostruga.

- Monsinjore - odgovori on bojažljivo - poslao me doajen kaptola, velečasni Chélan.

- Ah! On mi je osobito preporučen - reče biskup uljudnim glasom, koji je podvostručio Julienovo divljenje. - Ali ja vas molim da mi oprostite, smatrao sam da ste vi ona osoba koja mi treba donijeti mitru. Loše su je upakirali u Parizu; srebrno joj je platno prema vrhu strahovito oštećeno. To će vrlo ružno izgledati - doda mladi biskup žalosna lica - a osim toga moram još i čekati na nju.

- Monsinjore, ako vaša Preuzvišenost dopušta, idem ja po mitru.

Julienove lijepe oči učinile su dobar dojam.

- Idite, gospodine - odvrati biskup s ljupkom uljudnošću. - Trebam je smjesta. Nesretan sam što me kaptolska gospoda moraju čekati.

Kad je došao do sredine dvorane, Julien se okrene prema biskupu i vidje da je ovaj opet stao dijeliti blagoslove. »Što to može biti?« pitao se Julien. »Jamačno neka crkvena priprema, potrebna za obred koji će se obaviti.« Stigavši u ćeliju gdje su se nalazili sluge, vidio je mitru u njihovim rukama. Pred Julienovim zapovjedničkim pogledom ta su mu gospoda i protiv svoje volje izručila monsinjorovu mitru.

Bio je ponosan što je nosi: prolazeći dvoranom išao je lagano; držao ju je s poštovanjem. Našao je biskupa kako sjedi pred ogledalom; njegova desna ruka, iako umorna, još je od vremena do vremena blagosiljala. Julien mu pomogne da stavi mitru. Biskup strese glavom.

- Ah, stajat će! - reče on Julienu zadovoljnim glasom.

- Molim vas, uklonite se malo.

Tada biskup ode vrlo brzo do sredine dvorane, a zatim se polaganim koracima približi zrcalu ponovno zlovoljna lica i ozbiljno blagosiljajući.

Julien je bio kao ukopan od čuda. Dolazio je u napast da shvati, ali se nije usudio shvatiti. Biskup se zaustavi i gledajući ga s izrazom koji je odmah izgubio ozbiljnost, reče:

- Što velite o mojoj mitri, gospodine, pristaje li mi dobro?

- Vrlo dobro, monsinjore.

- Nije li previše zaturena? To bi izgledalo nekako glupo, ali je ne treba navlačiti ni na oči kao oficirsku kapu.

- Čini mi se da izvrsno stoji.

- Kralj*** je navikao na dostojanstveno i bez sumnje vrlo ozbiljno svećenstvo. Ja ne bih htio, osobito zbog svojih godina, da izgledam odviše neozbiljan.

I biskup ponovno stane koračati i blagosiljati.

»Jasno je«, pomisli Julien, usuđujući se konačno da shvati, »on se vježba u blagosiljanju.«

Nakon nekoliko časaka reče biskup:

- Spreman sam. Idite, gospodine, i obavijestite gospodina doajena i kaptolsku gospodu.

Uskoro velečasni Chélan u pratnji dvojice najstarijih župnika uđe kroz jedna vrlo velika i divno izdjelana vrata, koja Julien nije bio opazio. Ovaj put je, po svom položaju, ostao posljednji, te je mogao biskupa vidjeti samo preko ramena svećenika, koji se u gomili gurkahu k tim vratima.

Biskup je polagano prošao dvoranom. Kad je stigao na prag, župnici se svrstaše u povorku. Nakon časka nereda povorka se uz pjevanje psalma stade kretati. Biskup je išao zadnji, između Chélana i jednog drugog vrlo starog župnika. Julien se progurao posve blizu do monsinjora, kao pratilac župnika Chélana. Išli su dugim hodnicima opatije Bray-le-Hauta, koji su usprkos jarkom suncu bili mračni i vlažni. Napokon stigoše u trijem opatije. Julien se, zapanjen, divio lijepoj ceremoniji. U njegovu se srcu sukobiše ambicija probuđena biskupovom mladošću i divljenje za tankoćutnost i izvanrednu uljudnost toga prelata. Ta je uljudnost bila nešto posve drugo nego uljudnost gospodina de Rênala, čak i onda kad je bio najbolje volje. »Što se čovjek više uzdiže prema vrhovima društva«, pomisli Julien, »to češće nalazi takvo ljupko ponašanje.«

Ušli su u crkvu na pobočna vrata; najednom pod starinskim svodovima odjeknu strahovita tutnjava; Julienu se učinilo da se ruše. To je bio opet onaj mali top; upravo ga je dovuklo osam konja u trku, i čim je postavljen leipziški su topnici stali ispaljivati pet hitaca na minutu, kao da su pred njima Prusi.

Ali ta se veličanstvena buka više nije doimala Juliena. Više nije mislio na Napoleona i na vojničku slavu. »Tako mlad, pa biskup u Agdeu!« mislio je on. »Ali gdje je taj Agde? Koliko to nosi? Možda dvije-tri tisuće franaka?«

Monsinjorovi se sluge pojaviše s veličanstvenim baldahinom; župnik Chélan prihvati jedan od stupova, ali zapravo ga je nosio Julien. Biskup stupi pod baldahin. Zaista mu je pošlo za rukom izgledati starije; divljenju našeg junaka nije bilo granica. »Što li se sve spretnošću ne može postići!« pomisli on.

Kralj uđe. Julien je imao sreću vidjeti ga posve izbliza. Biskup ga usrdno oslovi ne zaboravljajući da iz velike uljudnosti prema Njegovu Veličanstvu bude malo zbunjen.

Nećemo ponavljati opis ceremonija u Brav-le-Hautu, ta one su petnaest dana ispunjavale stupce svih novina departmana. Julien je iz biskupova govora doznao da kralj vuče lozu od Karla Smjelog.

Poslije je Julien imao dužnost ispitati račune o troškovima za tu svečanost. Gospodin de La Mole, koji je svom nećaku pribavio biskupiju, htio mu je učiniti uslugu i podmiriti sve troškove. Sama ceremonija u Brav-le-Hautu stajala je tri tisuće i osam stotina franaka.

Nakon biskupova govora i kraljeva odgovora Njegovo je Veličanstvo stupilo pod baldahin; zatim je vrlo ponizno kleklo na jastuk pokraj oltara. Naokolo kora bila su crkvena sjedala na podu uzdignutom za dvije stepenice. Julien sjedne na posljednju od tih stepenica, do nogu velečasnog Chélana, otprilike onako kao što skutonoša sjeda uz svoga kardinala u Sikstinskoj kapeli u Rimu. Zaori se *Te Deum;* sve je bilo obavijeno oblacima tamjana. Zatim zaredaše salve iz musketa i topa; seljaci su bili pijani od sreće i pobožnosti. Takav dan neutralizira djelovanje stotine brojeva jakobinskih novina.

Julien je bio na šest koraka od kralja, koji je zaista usrdno molio. Prvi je put sada zapazio čovjeka niska rasta i duhovita pogleda, u odijelu koje je bilo gotovo bez ikakvih ukrasa. Ali na toj vrlo jednostavnoj odjeći plavila se vrpca boje neba. Taj je čovjek stajao bliže kralju nego mnoga druga gospoda kojima su odijela bila toliko izvezena zlatom da se od zlata nije vidjelo sukno, kako se Julien u sebi izrazio. Nekoliko časaka poslije doznao je da je to gospodin de La Mole. Njegovo se držanje Julienu činilo oholo, čak i drsko.

»Taj markiz, ne bi bio tako uljudan kao moj lijepi biskup«, pomisli on. »Ah, crkveni sjaj čini čovjeka blagim i mudrim. Ali kralj je došao da se pokloni moćima, a ja ih nigdje ne vidim. Gdje je sveti Klement?«

Njegov ga susjed, neki mladi klerik, pouči da se svete moći nalaze gore u zgradi, u *posvećenoj kapelici.*

»Što je to posvećena kapelica?« pitao se Julien.

Ali nije htio tražiti objašnjenja. Njegova se pozornost podvostručila.

U slučaju vladarskog posjeta etiketa određuje da kanonici prate biskupa. No monsinjor od Agdea, polazeći u posvećenu kapelu, pozva župnika Chélana; Julien se usudi pratiti ga.

Kad su se uspeli dugim stubištem, stignu do nekih vrata koja su bila vrlo malena, ali kojima je gotski okvir bio prekrasno pozlaćen. Činilo se kao da su tek jučer izrađena.

Pred vratima su klečale dvadeset i četiri djevojke iz najboljih verrierskih obitelji. Prije no što će otvoriti vrata, biskup klekne među te djevojke, koje su sve bile lijepe. Dok je glasno molio, one se, činilo se, nisu mogle dovoljno nadiviti lijepim čipkama, njegovoj ljupkosti i njegovu tako mladom i tako blagom licu. Taj je prizor oduzeo našem junaku i ono malo razuma što mu je još bilo ostalo. U tom bi se času bio borio za inkviziciju, i to svesrdno. Vrata se najednom otvoriše. Mala kapela kao da je sva gorjela od svjetlosti. Na oltaru se vidjelo više od tisuću svijeća u osam redova odijeljenih jedan od drugoga kitama cvijeća. Ugodan miris najčistijeg tamjana izvijao se kroz vrata svetišta. Kapela, nanovo pozlaćena, bila je vrlo malena, ali vrlo visoka. Julien je opazio da na oltaru stoje svijeće visoke preko petnaest stopa. Djevojke nisu mogle suspregnuti uzvik divljenja. U malo predvorje kapele bile su pripuštene samo dvadeset i četiri djevojke, oba župnika i Julien.

Uskoro je stigao kralj jedino u pratnji gospodina de La Molea i svoga dvorskog komornika. I tjelesna je straža ostala vani klečeći i držeći puške na počast.

Njegovo se Veličanstvo nije bacilo, nego se upravo survalo na klecalo. Tek tada Julien, naslonjen na pozlaćena vrata, provirivši ispod gole ruke jedne mlade djevojke, ugleda divni kip svetog Klementa. On je u odori mladog rimskog vojnika ležao podno oltara. Na vratu je imao veliku ranu, iz koje kao da je tekla krv. Umjetnik je natkrilio samoga sebe; svečeve su samrtne oči, pune blagosti, bile napola zaklopljene. Tek iznikli brčići ukrašavali su ta divna usta, koja su, napola zatvorena, izgledala kao da još mole. Videći kip, djevojka koje se nalazila uz Juliena zaplače iskrenim suzama; jedna je od tih suza kapnula na Julienovu ruku.

Nakon nekoliko trenutaka molitve u najdubljoj tišini, koju je narušavala jedino daleka zvonjava zvona iz svih sela deset milja uokrug, biskup od Agdea zamoli kralja za dopuštenje

da govori. Svoj mali vrlo dirljivi govor završio je jednostavnim riječima, ali je njihov uspjeh bio to sigurniji.

- Ne zaboravite nikad, mlade kršćanke, da ste vidjele jednog od najmoćnijih kraljeva na svijetu kako kleči pred slugama svemogućeg i strašnog boga. Njegovi slabi sluge, progonjeni i ubijani na zemlji, kako to vidite po rani svetog Klementa, koja još krvari, trijumfiraju na nebu. Zar ne, moje mlade kršćanke, vi ćete se uvijek sjećati ovog dana i prezirat ćete bezboštvo? Vi ćete, zar ne, uvijek biti vjerne velikom i strašnom, a ipak tako dobrom bogu?

Nakon tih riječi biskup se dostojanstveno uspravi.

- Vi mi to obećajete? - reče on nadahnuto, ispruživši ruku.

- Obećajemo - odgovore djevojke briznuvši u plač.

- U ime strašnog boga prihvaćam vaše obećanje!

Čak je i kralj plakao. Tek je mnogo poslije Julien bio toliko hladnokrvan da zapita gdje su svečeve kosti, poslane iz Rima burgundskom vojvodi Filipu Dobrom. Saznao je da se nalaze u onom lijepom voštanom kipu.

Njegovo se Veličanstvo udostojilo dopustiti gospođicama koje su ga pratile u kapelu da nose crven trak na kojem su bile izvezene ove riječi: *»Mržnja prema bezbožništvu, vječna pobožnost.«*

Gospodin de La Mole zapovjedi da se seljacima razdijeli deset tisuća boca vina. Uvečer su se liberali osjetili ponukanima da sto puta bolje osvijetle svoje kuće nego rojalisti. Prije svoga odlaska kralj je još posjetio gospodina de Moiroda.

XIX.

RAZMIŠLJANJE DONOSI BOL

Groteskna strana svakodnevnih događaja
sprečava čovjeka da vidi
pravu nesreću strasti.
BARNAVE

Vraćajući na prijašnje mjesto običan namještaj u sobi koju je zauzimao gospodin de La Mole, Julien je našao list vrlo čvrsta papira, savijen načetvero. Pri dnu prve strane pročita:

»Njegovoj preuzvišenosti gospodinu markizu de La Moleu, peru Francuske, vitezu kraljevskih ordena, itd., itd.«

Bila je to molba napisana rukopisom kao u kuharice.

»Gospodine Markiže,

Cio sam se život pridržavao vjerskih načela. Bio sam izložen bombama u Lyonu za vrijeme opsade godine 93., prokleta joj uspomena. Pričešćujem se i svake nedjelje pribivam misi u župnoj crkvi. Nikada nisam zanemario uskršnjih dužnosti, čak ni strašne godine 93., prokleta joj uspomena. Moja kuharica - prije revolucije imao sam služinčad - kuha petkom posna jela. U Verrièresu me svi poštuju, i usuđujem se reći da to i zaslužujem. U procesijama stupam pod baldahinom pokraj gospodina župnika i gospodina načelnika. U svečanim prilikama nosim veliku svijeću, koju kupujem vlastitim novcem. Potvrde o svemu tome nalaze se u Parizu u Ministarstvu financija. Molim gospodina markiza da mi se dodijeli poslovnica za prodaju srećaka u Verrièresu. To će mjesto i onako uskoro biti upražnjeno jer je sadašnji korisnik teško bolestan i, uostalom, on na izborima nepoćudno glasa, itd.

De Cholin.«

Na rubu te molbe nalazila se preporuka potpisana sa »De Moirod«, koja je počinjala ovako:

»Imao sam čast da Vam već govorim o dobrom podaniku koji podnosi ovu molbu, itd.«

»Tako mi čak i taj glupan Cholin pokazuje put kojim treba poći«, pomisli Julien.

Osam dana nakon kraljeva pohoda Verrièresu, od svih nebrojenih laži, glupih tumačenja, smiješnih prepiraka, itd., kojima su redom bili predmet kralj, biskup od Agdea, markiz de La Mole, deset tisuća boca vina i jadni Moirod, koji je, u nadi da će biti odlikovan, izašao iz kuće tek mjesec dana nakon svog pada s konja, preostalo je još jedino negodovanje zbog krajnje neumjesnosti kojom je u počasnu gardu iznebuha bio ubačen Julien Sorel, sin jednog tesara. Trebalo je čuti što su o tome govorili bogati tvorničari šarenog platna, koji su inače u kavani jutrom i večerom do promuklosti propovijedali jednakost. Ona ponosita žena, gospođa de Rênal, bila je začetnik te sablazni. A razlog? Lijepe oči i svježi obrazi malog svećenika Sorela dovoljno su odavali taj razlog.

Malo poslije povratka u Vergy najmlađi dječak, Stanislas-Xavier, dobije groznicu. Gospođu de Rênal odjednom spopadne strašna grižnja savjesti. Prvi put stade ona sebe dosljedno prekoravati zbog svoje ljubavi; činilo se da je, kao nekim čudom, shvatila u kakav je strašan grijeh zapala. Premda je bila duboko pobožna, ona do toga časa nije pomišljala na veličinu svoga zločina u božjim očima.

Nekada, u samostanu »Svetog srca Isusova«, ona je strastveno ljubila boga; sad ga se isto toliko bojala. Borbe koje su razdirale njezinu dušu bile su to užasnije što je njezin strah bio

posve nerazuman. Julien je uvidio da je svako razumno dokazivanje uzrujava umjesto da je smiri; ona je u njemu čula riječi pakla. Međutim, kako je Julien i sam mnogo volio malog Stanislasa, činilo mu se zgodnije da govori o njegovoj bolesti, koja je uskoro postala vrlo ozbiljna. Tada neprekidna grižnja savjesti oduzme gospođi de Rênal čak i san; nije viša izlazila iz neke divlje šutnje; da je otvorila usta, učinila bi to samo zato da bogu i ljudima prizna svoj zločin.

- Zaklinjem vas - govorio joj je Julien čim bi se našli nasamo - ne govorite ni s kim; neka ja budem jedini kojemu povjeravate svoje patnje. Ako me još volite, nemojte govoriti; vaše riječi ne mogu našeg Stanislasa osloboditi od groznice.

Ali njegove utjehe nisu imale nikakva uspjeha; on nije znao da je gospođa de Rênal uvrtjela sebi u glavu da je za stišavanje srdžbe ljubomornog boga potrebno da zamrzi Juliena, ili će joj umrijeti sin. Pa kako je osjećala da ne može mrziti svoga ljubavnika, bila je tako nesretna.

- Bježite od mene! - reče ona jednog dana Julienu.- Za ime božje, napustite ovu kuću! Vaša nazočnost ubija moga sina.

- Bog me kažnjava - doda tišim glasom - on je pravedan; obožavam njegovu pravednost; moj zločin je strašan, a ja sam živjela bez grižnje savjesti! Bio je to prvi znak da me bog napustio; treba da budem dvostruko kažnjena.

Julien je bio duboko potresen. U njezinim riječima nije mogao otkriti ni licemjerstva ni pretjerivanja. »Ona je uvjerena da ubija svoga sina ako mene ljubi, a međutim me nesretnica voli više nego svoga sina. Eto, to je, ne mogu u to sumnjati, ona grižnja savjesti koja je ubija. Koje li veličine osjećaja! Ali kako sam ja mogao pobuditi u njoj takvu ljubav, ja, koji sam tako siromašan, tako neodgojen, takva neznalica, a katkada i tako neotesan u svom ponašanju?«

Jedne je noći djetetu bilo vrlo zlo. Oko dva sata izjutra došao je gospodin de Rênal da ga vidi. Dijete, iscrpeno groznicom, bilo je posve crveno i nije prepoznalo oca. Najednom se gospođa de Rênal baci pred noge svome mužu; Julien uvidi da će ona sve reći, da će se zauvijek upropastiti.

Srećom je ta neobična kretnja bila gospodinu de Rênalu nesnosna.

- Zbogom! Zbogom! - reče on polazeći.

- Ne, slušaj me! - poviče žena klečeći pred njim i nastojeći ga zadržati. - Čuj cijelu istinu. Ja ubijam svoga sina. Ja sam mu dala život i ja mu ga oduzimam. Nebo me kažnjava; u božjim sam očima počinila umorstvo. Treba da se sama upropastim i ponizim: možda će ta žrtva ublažiti Svevišnjega.

Da je u gospodina de Rênala bilo imalo mašte, shvatio bi sve.

- Romantične ideje! - povika on gurajući od sebe ženu, koja mu je nastojala obujmiti koljena. - Sve su to romantične ideje! Julien, pošaljite po liječnika, čim svane dan. - I on ode spavati. Gospođa de Rênal pade na koljena, napola onesviještena, odgurnuvši grčevitom kretnjom Juliena, koji joj je htio pomoći.

Julien je ostao zapanjen.

»To je, dakle, preljub!« reče on sebi. »Zar je moguće da ti svećenici, koji su toliki nitkovi, imaju pravo? Zar da oni, koji toliko griješe, imaju povlasticu da spoznaju pravu teoriju grijeha? Kako je to čudnovato!...«

Još dvadeset časaka nakon što se gospodin de Rênal povukao, Julien je gledao ljubljenu ženu gdje stoji naslonivši glavu na dječji krevetić, nepomična i gotovo bez svijesti. »Evo žene uzvišena duha, koja se nalazi na vrhuncu nesreće zbog toga što je mene upoznala«, pomisli on.

Vrijeme je brzo prolazilo. »Što mogu učiniti za nju? Valja se odlučiti. Ne radi se tu više o meni. Što me se tiču ljudi i njihova bljutava prenemaganja? Što mogu učiniti za nju? ... Da je napustim? Ali ja je ostavljam samu, izvrgnutu najstrašnijoj boli. Taj muž bez osjećaja više joj škodi nego koristi. Kako je surov, može joj reći koju grubu riječ; ona bi mogla poludjeti i baciti se kroz prozor.

Ako je napustim, ako prestanem nad njom bdjeti, ona će mu sve priznati. I tko zna, možda će on podići buku usprkos nasljedstvu koje ona treba da donese. Ona može sve reći - sačuvaj bože! - onom gadu župniku Maslonu, koji bolest šestogodišnjeg djeteta iskorišćuje za to da se više i ne miče iz ove kuće, a ne čini on to bez neke namjere. U svojoj boli i strahu pred bogom ona zaboravlja sve što o tom čovjeku zna: ona u njemu vidi samo svećenika.«

- Odlazi! - reče mu najednom gospođa de Rênal otvorivši oči.

- Tisuću bih puta dao svoj život da saznam što bi ti bilo korisnije - odvrati joj Julien. - Nikada te nisam tako volio, anđele moj, i zapravo te tek ovoga časa počinjem obožavati onako kako ti to zaslužuješ. Što bi bilo sa mnom, daleko od tebe, kad bi me mučila svijest da si zbog mene nesretna! Ali pustimo moje patnje! Ja ću otići, otići ću, ljubavi moja. Ali ako te ostavim, ako prestanem bdjeti nad tobom, ako više ne budem neprestano između tebe i tvoga muža, ti ćeš se upropastiti. Pomisli da će te on uz veliku sramotu potjerati iz kuće; cio će Verrières, cio Besançon govoriti o toj sablazni. Svi će te osuđivati; nikada se nećeš oporaviti od te sramote.

- To baš i hoću! - vikne ona uspravivši se. - Trpjet ću, to bolje!

- Ali tom ćeš gadnom sablazni unesrećiti i muža!

- Ali ću samu sebe poniziti, baciti ću se u blato i time ću, možda, spasiti svoga sina. Takvo ponižavanje pred svima, to je, možda, javna pokora. Nije li to, koliko sam ja svojim slabim snagama kadra prosuditi, najveća žrtva koju mogu prinijeti bogu... Možda će se udostojiti da primi moje poniženje i da mi ostavi sina? Ukaži mi neku drugu, težu žrtvu, odmah ću je izvršiti.

- Pusti me da i ja sebe kaznim. I ja sam kriv. Hoćeš li da odem u samostan trapista? Strogost toga života može ublažiti tvoga boga ... Ah, nebesa, zašto ne mogu ja biti bolestan umjesto Stanislasa!...

- Ah, ti ga voliš! - reče gospođa de Rênal, ustane i baci se u njegov naručaj.

Još ga istog časa s užasom odgurnu.

- Vjerujem ti, vjerujem ti - nastavi ona bacivši se opet na koljena. - O, jedini moj prijatelju! Zašto nisi ti Stanislasov otac! Onda ne bi bio tako strašan grijeh što više ljubim tebe nego tvoga sina ...

- Hoćeš li mi dopustiti da ostanem uza te i da te odsada volim samo kao brat? To je jedino razumno ispaštanje, ono može ublažiti Svevišnjega.

- A ja - poviče ona, ustane i uhvati Julienovu glavu objema rukama, držeći je pred svojim očima - hoću li i ja tebe voljeti kao brata? Je li u mojoj moći da te volim kao brata?

Julien briţnu u plač.

- Slušat ću te! - reče on kleknuvši pred njezine noge. - Slušat ću što mi god narediš, to je sve što mi preostaje. Duh mi je zamračen; ne znam što da odlučim. Ako te napustim, reći ćeš sve svome mužu i upropastit ćeš i sebe i njega. Nikada on nakon takve sramote neće biti izabran za zastupnika. Ako ostanem, bit ćeš uvjerena da sam ja kriv za smrt tvoga sina, i umrijet ćeš od boli. Hoćeš li iskušati posljedice moga odlaska? Ako želiš, kaznit ću sam sebe zbog našega grijeha i napustit ću te na osam dana. Otići ću da ih provedem u osami, gdje ti hoćeš. U opatiji Bray-le-Haut, na primjer. Ali mi se zakuni da za moga izbivanja nećeš mužu ništa priznati. Misli na to da se više ne mogu vratiti ako budeš govorila.

Ona obeća, i on ode, ali već za dva dana dobi poziv da se vrati.

- Bez tebe mi je nemoguće izdržati zakletvu. Progovorit ću pred mužem ako ti ne budeš neprestano uz mene da mi svojim pogledima zapovijedaš da šutim. Svaki mi se sat ovoga nesnosnog života čini kao cio dan.

Napokon se nebo smilovalo toj nesretnoj majci. Stanislas je malo pomalo izmicao opasnosti. No led je bio probijen; njezin je um spoznao veličinu grijeha, te se više nije mogla smiriti. Grižnja savjesti je ostala i bila tako snažna kako može biti samo u jednom tako iskrenom srcu. Njezin je život bio i nebo i pakao: pakao kad ne bi vidjela Juliena, nebo kad bi bila podno njegovih nogu. - Nemam više nikakvih iluzija - govorila mu je ona, čak i u časovima kad bi se usudila posve predati svojoj ljubavi - ja sam prokleta, neopozivo prokleta. Ti si mlad, ti si

podlegao mojem zavođenju, nebo ti može oprostiti; ali ja, ja sam prokleta. Znam to po jednom sigurnom znaku. Bojim se. Tko se ne bi bojao pakla? Ali u stvari, ja se ne kajem. Ja bih nanovo počinila svoj grijeh, kad bi ga trebalo ponoviti. Neka me samo nebo ne kazni već na ovome svijetu i na mojoj djeci, pa ću imati i više nego što zaslužujem. Ali ti, moj Juliene - povikala bi ona u drugim trenucima - jesi li barem ti sretan? Smatraš li da te dosta volim?

Julienovo nepovjerenje i osjetljiv ponos, kojemu je prije svega trebala požrtvovna ljubav, nisu mogli odoljeti tako velikoj i nesumnjivoj žrtvi koja se svaki čas opetovala. On je sada gospođu de Rênal obožavao. »Iako je ona plemkinja, a ja radnički sin, ona me ljubi... Ja za nju nisam neki sobar kojemu je nametnula dužnost ljubavnika.« Odbacivši strah, Julien se potpuno prepustio ljubavnom ludilu i njegovoj samrtnoj neizvjesnosti.

- Kad bih barem mogla tebe usrećiti za ovih nekoliko dana koje ćemo još zajedno provesti! - usklikne ona vidjevši da se on boji za njezinu ljubav. - Požurimo se: sutra već možda neću biti tvoja. Ako me nebo kazni na mojoj djeci, uzalud ću nastojati živjeti samo zato da tebe volim, uzalud ću nastojati ne vidjeti da ih moj zločin ubija. Taj udarac ne bih mogla preživjeti. Sve kad bih i htjela, ne bih mogla, ja bih poludjela.

- Ah, kad bih mogla i tvoj grijeh uzeti na sebe, onako kako si ti plemenito želio preuzeti Stanislasovu groznicu!

Ta je velika moralna kriza izmijenila prirodu osjećaja koji su spajali Juliena i njegovu ljubavnicu. Njegova ljubav nije više bila samo divljenje njezinoj ljepoti nego i ponos što je posjeduje.

Njihova je sreća odsada bila sreća neke mnogo više vrste; plamen koji ih je proždirao bio je snažniji. Njihovi su zanosi bili puni ludila. Njihova bi se sreća u očima svijeta činila sada mnogo veća. Ali oni nisu više nalazili onu divnu vedrinu, ono blaženstvo bez oblaka, onu prijatnu sreću prvih dana svoje ljubavi, kad je jedina briga gospođe de Rênal bila da li je Julien dovoljno ljubi. Njihova je sreća sada koji put naličila na zločin.

U najsretnijim i naoko najmirnijim časovima gospođa de Rênal bi najednom uzviknula: - Ah, veliki bože, vidim pakao! - i pri tome bi grčevitom kretnjom stiskala Julienovu ruku. - Koje li strahovite kazne! A ja sam je i zaslužila! - Čvrsto ga je držala i privijala se uz. njega kao bršljan uza zid.

Julien je uzalud nastojao umiriti tu uznemirenu dušu. Ona bi uzela njegovu ruku i obasula je poljupcima. Zatim bi pala u mračno sanjarenje: - Pakao - govorila bi ona - pakao bi za mene bio milost; imala bih barem još koji dan da provedem s njime na zemlji, ali pakao na ovom svijetu, smrt moje djece!... Za tu bi mi cijenu moj grijeh možda ipak bio oprošten ... Ah, veliki bože, ne daj mi tu milost uz. tu cijenu! Ta te siromašna djeca ničim nisu uvrijedila; ja, samo sam ja kriva: ljubim čovjeka koji mi nije muž.

Julien bi zatim vidio kako se gospođa de Rênal naoko smiruje. Nastojala je vladati sobom; nije htjela zagorčavati život čovjeku koga ljubi.

Usred tih promjena ljubavnih osjećaja, grižnje savjesti i uživanja, dani su prolazili munjevitom brzinom. Julien se odvi kao od toga da razmišlja.

Gospođica Eliza ode u to vrijeme u Verrières zbog neke male parnice. Tamo zateče gospodina Valenoda puna pizme na Juliena. Ona je bila zamrzila odgojitelja te mu je često govorila o njemu.

- Vi biste me upropastili, gospodine, kad bih vam rekla istinu!... - reče ona jednog dana gospodinu Valenodu. - Gospoda su u važnim stvarima uvijek složna ... Stanovita se priznanja bijednoj služinčadi nikada ne praštaju ...

Nakon tih uobičajenih fraza, koje je nestrpljiva radoznalost gospodina Valenoda umjela skratiti, doznao je on stvari koje su bile vrlo bolne za njegovo samoljublje.

Ta žena, najotmjenija u njihovu kraju, kojoj je on šest godina posvećivao toliku pažnju, i to na žalost javno i pred svima, ta ponosna žena uzela je za ljubavnika bijednog radnika preodjevena u odgojitelja. I da ništa ne bi nedostajalo muci gospodina upravitelja ubožnice,

gospođa de Rênal obožavala je svoga ljubavnika. A gospodin Julien se nije nimalo trudio da bi je osvojio, on prema gospođi nikada nije napuštao svoju uobičajenu hladnoću - dodala je sobarica uzdahnuvši.

Eliza se u to uvjerila tek na ladanju, ali je držala da je ta tajna ljubav počela već mnogo prije. - Bez sumnje je to bio razlog - dodala je ona gnjevno - što je on u svoje vrijeme odbio da me uzme za ženu. A ja sam se, budala, savjetovala s gospođom de Rênal i molila je da govori s odgojiteljem.

Iste je večeri gospodin de Rênal primio iz grada, zajedno s novinama, dugo anonimno pismo koje ga je u svim pojedinostima obavještavalo o onome što se kod njega događa. Julien je vidio kako je on, čitajući to pismo napisano na plavkastom papiru, problijedio i ljutito ga pogledao. Gospodin načelnik se cijelu večer nije oporavio od uzbuđenja. Julien mu se uzalud udvoravao moleći ga za obavještenja u genealogiji najboljih burgundskih obitelji.

XX.

ANONIMNA PISMA

Do not give dalliance
Too much rein the strongest oaths are straw
To the fire i' the blood.[14]
SHAKESPEARE, *THE TEMPEST*

Kad su u ponoć napuštali salon, Julien je dospio reći svojoj prijateljici:

- Nemojmo se noćas sastati, vaš muž nešto sumnja; zakleo bih se da je ono dugo pismo, što ga je čitao uzdišući, bilo anonimno.

Srećom se Julien zaključao u svoju sobu. Gospođa de Rênal je došla na ludu misao da je to upozorenje samo izlika da se ne bi morao sastati s njom. Potpuno je izgubila glavu i u uobičajeno je vrijeme došla pred njegova vrata. Julien je čuo šum u hodniku te je odmah ugasio svjetiljku. Netko je nastojao otvoriti njegova vrata; je li to bila gospođa de Rênal ili ljubomorni muž?

Sutradan vrlo rano izjutra kuharica, koja ga je zaštićivala, donese Julienu knjigu kojoj je na koricama pročitao ove talijanske riječi: *Guardate alta pagina 130.*[15]

Julien zadrhta zbog te neopreznosti, potraži stranu 130, i nađe tamo iglom pričvršćeno pismo, napisano u žurbi i natopljeno suzama, koje osim toga nije vodilo računa o pravilima ortografije. Inače je gospođa de Rênal vrlo dobro vladala ortografijom, te je tom sitnicom bio dirnut i malo je zaboravio na strahovitu opasnost.

»Zar me ove noći nisi htio primiti? Ima časova kad mi se čini da nikada nisam čitala do dna tvoje duše. Tvoji me pogledi plaše. Bojim te se. Veliki bože! Možda me nikada nisi ni ljubio? U tom slučaju neka moj muž otkrije našu ljubav i neka me zatvori u vječni zatvor, na selu, daleko od moje djece! Možda bog tako hoće. Ja ću uskoro umrijeti; ali li si čudovište.

Zar me ne ljubiš? Jesi li umoran od mojih ludosti, od mojih kajanja, bezbožniče? Hoćeš li da me upropastiš? Dajem ti za to jedno lako sredstvo. Idi i pokaži ovo pismo cijelom Verrièresu, ili, još bolje, pokaži ga samo gospodinu Valenodu. Reci mu da te ljubim, ali ne, ne reci mu takvo svetogrđe; reci mu da te obožavam, da je život za mene započeo tek onoga dana kad sam tebe ugledala, da u najluđim danima svoje mladosti nikada nisam ni sanjala takvu sreću kakvu tebi dugujem, da sam ti žrtvovala svoj život, da ti žrtvujem svoju dušu. Ti znaš da ti žrtvujem i mnogo više.

Ali, zna li taj čovjek što su žrtve? Reci mu, reci mu, da ga razdražiš, da ja prkosim svim zlobnicima i da za mene postoji samo jedna nesreća na svijetu, a ta je da vidim kako me napušta jedini čovjek zbog kojega živim. Koje li sreće za me da izgubim život, da ga žrtvujem i da više ne strahujem zbog svoje djece!

Budi siguran, dragi prijatelju, ako postoji neko anonimno pismo, ono dolazi od onog mrskog stvorenja koje me šest godina progonilo svojim grubim glasom, svojim pričanjem o jahačkim pothvatima, svojom uobraženošću i beskrajnim nabrajanjem svih svojih prednosti.

---

[14] Nemoj milovanju
previše popuštati; najjače su zakletve slama
za vatru u krvi.

[15] Pogledajte stranu 130.

Postoji li neko anonimno pismo? Eto, o lome sam, nevaljalče, htjela s tobom razgovarati. Ali ne, ti si dobro učinio. Stežući te u svom zagrljaju, možda posljednji put, nikako ne bih mogla o tome hladno razmišljati kao što to činim kad sam sama. Odsada naša sreća više neće biti tako lako ostvariva. Hoće li to za tebe biti neugodno? Hoće, u one dane kad od gospodina Fouquéa ne primiš koju zanimljivu knjigu. Žrtva je prinesena; sutra, bez. obzira na to da li opet dođe neko anonimno pismo ili ne, reći ću svome mužu da sam primila anonimno pismo, da ti odmah moramo dati novca, naći neki zgodan izgovor i bez odlaganja poslati te natrag tvojim roditeljima.

Ah, dragi prijatelju, bit ćemo odvojeni dva tjedna, možda i mjesec dana! Priznajem da ćeš i ti trpjeti kao i ja. Ali to je, konačno, jedini način da se umanji učinak toga anonimnog pisma; to nije prvo takvo pismo koje je moj muž primio, i to u vezi sa mnom. Ah, koliko sam im se smijala!

Jedini se cilj moga pothvata sastoji u tome da uvjerim muža kako to pismo dolazi od gospodina Valenoda; ja zaista i ne sumnjam da ga je on napisao. Ako napustiš ovu kuću, svakako se smjesti u Verrièresu. Udesit ću tako da će i moj muž provesti ondje dva tjedna, da bi budalama dokazao kako između njega i mene nema nesuglasica. Kad budeš u Verrièresu, sprijatelji se sa svima, čak i s liberalima. Znamo da će te sve dame htjeti primati.

Nemoj se posvaditi s gospodinom Valenodom i nemoj mu odsjeći uši, kako si neki dan govorio; naprotiv, budi prema njemu ljubazan! Glavno je da se u Verrièresu povjeruje da ćeš se ti prihvatiti odgoja djece kod Valenoda ili kod bilo koga drugoga.

To moj muž nikada ne bi dopustio. No ako se ipak budeš morao na to odlučiti, bit ćeš barem u Verrièresu, pa ću te koji put vidjeti; moja će te djeca, koja te tako vole, posjećivati. Veliki bože, osjećam da svoju djecu više volim zato što ona tebe vole! Koje li grižnje savjesti! Kako li će se sve to svršiti? ... Što ja to činim? ... Uostalom, ti razumiješ kako se moraš ponašati. Budi blag i uljudan, nemoj prezirati te surove ljude, molim te za to na koljenima; jer ti će ljudi biti suci naše sudbine. Ni časka ne sumnjaj u to da će se moj muž prema tebi ponašati onako kako mu odredi *javno mnijenje.*

Ovo mi anonimno pismo ti moraš pomoći sastaviti, naoružaj se strpljenjem i škarama. Izreži iz jedne knjige riječi koje ćeš ovdje vidjeti, prilijepi ih zatim na list plavkastog papira koji ti, evo, šaljem, imam ga od gospodina Valenoda. Budi spreman na pretres i spali one strane knjige koje si izrezivanjem pokvario. Ako ne nađeš gotovih riječi, budi strpljiv pa ih složi slovo po slovo. Da ti uštedim trud, sastavila sam vrlo kratko anonimno pismo. Ali jao, ako me više ne ljubiš, kao što se bojim, kako će ti se ovo moje pismo činiti dugo!«

ANONIMNO PISMO

»*Gospođo!*

Sve su vaše silne spletke otkrivene; osobe kojima je u interesu da ih suzbiju, obaviještene su. U ime nekog ostatka prijateljstva što ga prema Vama osjećam, pozivam Vas da se potpuno odreknete svog malog seljaka. Ako ste dovoljno pametni da to učinite, Vaš će muž vjerovati da je obavijest koju je primio lažna, i ostavit ćemo ga u njegovoj zabludi. Mislite na to da znam vašu tajnu; držćite, nesretnice, sada treba da pazite kako ćete se prema meni ponašati.«

»Čim izlijepiš riječi od kojih se sastoji to pismo (jesi li u njemu prepoznao upraviteljev način izražavanja?), iziđi iz kuće, ja ću te susresti.

Otići ću u selo i vratiti se zbunjena lica, a i bit ću vrlo zbunjena. Veliki bože, što ja tu stavljam na kocku, a sve to samo zato što si ti *naslutio* da postoji neko anonimno pismo. Napokon ću zaprepaštena lica dati svome mužu pismo koje mi je, reći ću, uručio neki neznanac. Ti otiđi s djecom u šetnju kroz šumu i vrati se tek za ručak.

S vrha stijena možeš vidjeti toranj golubinjaka. Ako stvar pođe dobro, izvjesit ću ondje bijeli rubac; u protivnom slučaju neće tamo biti ništa.

Hoće li te tvoje srce, nezahvalniče, ponukati da pronađeš način kako ćeš mi, prije nego odeš u šetnju, kazati da me ljubiš? Što god se dogodilo, u jedno budi siguran: naš konačni rastanak ne bih preživjela ni za jedan dan. Ah, loše li majke! Te riječi koje sam upravo napisala prazne su riječi, dragi Juliene. Ja ih ne osjećam; u ovom času mogu misliti samo na tebe; napisala sam ih samo zato da me ti ne bi osudio. Sada, u trenutku kad mislim da bih te mogla izgubiti, čemu da se pretvaram? Neka ti se moja duša čini okrutna, ali ja neću lagati čovjeku koga obožavam! Već sam u svom životu previše varala. Znaj da ti opraštam ako me više ne ljubiš. Nemam vremena da ponovno pročitam ovo pismo. U mojim je očima mala cijena platiti životom one sretne dane koje sam provela u tvom zagrljaju. Ti znaš da će me oni više stajati.«

XXI.

RAZGOVOR S GOSPODAROM

Alas, our frailty is the cause, not we:
For such as we are made of, such we be.[16]
TWELFTH NIGHT

Julien je s djetinjim veseljem cio sat skupljao riječi. Kad je izašao iz sobe, sreo je svoje đake i njihovu majku; uzela je pismo tako jednostavno i hrabro da ga je taj mir prestrašio.

- Je li ljepilo dovoljno osušeno? - upita ga ona.

»Zar je to ta žena koja umalo nije poludjela od kajanja?« pomisli on. »Koje su u ovom času njezine namjere?« Bio je odviše ponosan da je upita, ali mu se, možda, nikada nije sviđala više nego sada.

- Ako mi to ne uspije - doda ona s istom hladnokrvnošću - oduzet će mi sve. Zakopajte ovo negdje u planini; to će mi možda jednog dana biti cijeli imetak.

Ona mu preda staklenu kutiju presvučenu crvenim safijanom, punu zlata i nekoliko dragih kamena.

- Idite sad! - reče mu ona.

Ona poljubi djecu, a najmlađeg i dva puta. Julien je stajao nepomičan. Ona se udalji brzim korakom i ne pogledavši ga.

Od časa kad je otvorio anonimno pismo, život gospodina de Rênala bio je užasan. Tako uzrujan nije bio još od 1816., kad je trebalo da se pobije u dvoboju, i, da budemo prema njemu pravedni, onda ga mogućnost da dobije tane u glavu nije učinila tako nesretnim kao što je to bio sada. Ispitao je pismo na sve moguće načine. »Nije li to ženski rukopis?« pitao se. »A ako jest, koja ga je žena pisala?« Zamišljao je redom sve žene koje je poznavao u Verrièresu, ali nije mogao ni jednoj sa sigurnošću pripisati to pismo. »Je li muškarac diktirao to pismo? Koji je to muškarac?« I to opet ista neizvjesnost. Bez sumnje mu većina onih koje poznaje zavidi i mrzi ga. »Treba da se posavjetujem sa svojom ženom«, pomisli on po navici, digavši se iz naslonjača u koji se bio zavalio.

- Veliki bože! - usklikne tek što je ustao, lupivši se po čelu - ta baš pred njom treba da se čuvam; ona je u ovom času moj neprijatelj! - I od bijesa mu dođoše suze na oči.

Bila je pravedna nagrada za bešćutnost njegova srca, u kojoj se sastoji sva provincijska mudrost, što se u tom času gospodin de Rênal najviše bojao upravo svojih dvaju najboljih prijatelja.

»Osim njih imam možda još desetak prijatelja«, i on u mislima ocijeni koliku bi utjehu mogao naći u svakome od njih. »Svima bi, svima«, poviče u bijesu, »moj strašni doživljaj učinio najveće zadovoljstvo!« Na sreću je bio uvjeren da mu ne zavide bez razloga. Osim svoje divne kuće u gradu, koju je kralj*** zauvijek odlikovao prespavavši u njoj, on je vrlo lijepo uredio dvorac u Vergyju. Pročelje je bilo bijelo oličeno, a prozori ukrašeni lijepim zelenim kapcima. Misao na tu krasotu načas ga je utješila. Činjenica je da se taj dvorac mogao opaziti već iz daljine od tri do četiri milje, na veliku štetu svih ljetnikovaca ili takozvanih dvoraca u susjedstvu, koji su bili sačuvali svoju neuglednu sivu boju što su je s vremenom stekli.

---

[16] Jao, naša je slabost tome uzrok, ne mi;
Jer kakvi smo stvoreni, takvi i jesmo.

Gospodin de Rênal mogao je računati na samilost i suze jednog od svojih prijatelja, starješine župne crkve, ali to je bila neka budala, koja je zbog svega plakala. Pa ipak, taj je čovjek bio njegovo jedino utočište.

- Koja se nesreća može usporediti s mojom? - uzvikne on bijesno. - Kako sam osamljen.

»Je li moguće«, govorio je sebi taj zaista sažaljenja vrijedan čovjek, »je li moguće da u svojoj nesreći nemam ni jednog prijatelja da ga zapitam za savjet? Jer moj se um pomutio, ja to osjećam! Ah, Falcoz! Ah, Ducros!« viknuo je s gorčinom. Bila su to imena dvojice njegovih prijatelja iz djetinjstva koje je on 1814. svojom nadutošću udaljio od sebe. Oni nisu bili plemići, i on je htio promijeniti onaj odnos jednakosti u kojemu su živjeli od djetinjstva.

Jedan od njih, Falcoz, čovjek duha i srca, trgovac papirom u Verrièresu, kupio je tiskaru u glavnom gradu toga departmana i osnovao jedne novine. Kongregacija je odlučila da ga upropasti. Njegove su novine zabranjene i oduzeta mu je tiskarska dozvola. U tim žalosnim prilikama pisao je on, prvi put nakon deset godina, gospodinu de Rênalu. Načelnik grada Verrièresa smatrao je svojom dužnošću odgovoriti poput starog Rimljanina: - Kad bi mi kraljev ministar iskazao čast da me pita za mišljenje, rekao bih mu: »Upropastite bez smilovanja sve provincijske tiskare i stavite ih pod monopol, jednako kao i duhan.« Toga se pisma dobrom prijatelju, pisma kojemu se u svoje vrijeme divio cio Verrières, gospodin de Rênal sjetio s užasom. »Tko bi bio mislio da ću usprkos svom položaju, bogatstvu i odlikovanjima jednoga dana požaliti zbog tog pisma?« U tom gnjevnom raspoloženju, čas protiv samoga sebe, čas protiv svega što ga okružuje, proveo je jednu strašnu noć; ali mu, srećom, nije palo na um da uhodi svoju ženu.

»Navikao sam na Louisu«, mislio je on, »ona zna sve moje poslove; kad bih se sutra morao ženiti, ne bih našao druge koja bi je mogla zamijeniti.« I uvjeravao je samog sebe kako mu je žena nedužna. Taj ga je način gledanja oslobađao dužnosti da pokaže odlučnost i mnogo mu je bolje odgovarao. »Ta koliko je već žena oklevetano!«

»Ali što«, povikne on najednom ushodavši se po sobi. »Zar ću trpjeti da mi se ona smije zajedno sa svojim ljubavnikom, kao da sam prosjak, nitko i ništa? Zar da cio Verrières pravi šale na račun moje dobroćudnosti? Što sve nisu govorili o Charmieru?« (Bio je to neki čovjek za kojega su svi znali da ga žena vara.) Nije li na svačijim usnama smiješak čim se spomene njegovo ime? On je valjan odvjetnik, a tko ikada govori o njegovu govorničkom daru? 'Ah, Charmier', kažu, 'Bernardov Charmier', tako ga nazivaju imenom onoga koji ga je osramotio.«

»Hvala nebesima«, pomisli gospodin de Rênal čas poslije, »ja nemam kćeri, i način na koji ću kazniti majku, neće nimalo nauditi budućnosti moje djece. Mogao bih zateći tog seljačića sa svojom ženom i oboje ih ubiti; možda bi u tom slučaju tragika oduzela tom događaju smiješnost.« Ta mu se misao svidjela; razradio ju je do u najmanje pojedinosti. »Kazneni je zakon na mojoj strani, i što god se dogodilo, spasit će me naša kongregacija i moji prijatelji iz porote.« Pogledao je svoj lovački nož, koji je bio vrlo oštar, no pomisao na krv zadavala mu je strah.

»Mogao bih izmlatiti tog drskog odgojitelja i istjerati ga; ali kojeg li skandala u Verrièresu, pa i u cijelom departmanu! Kad je nakon zabrane Folcozovih novina glavni urednik izišao iz zatvora, pridonio sam tome da on izgubi službu, koja mu je nosila šest stotina franaka. Kažu da se to piskaralo usuđuje pojavljivati u Besançonu; mogao bi me spretno iznijeti na glas, i to na takav način da bi ga bilo nemoguće dovesti pred sud. Dovesti ga pred sud!... Taj će bezobraznik na tisuću načina dokazivati da govori istinu. Čovjeka iz dobre obitelji, koji ima položaj kao ja, mrze svi plebejci. Našao bih se u onim strašnim pariškim novinama. Oh, bože moj, koje li propasti! Vidjeti kako staro ime de Rênal tone u blato rugla ... Ako ikada budem putovao, morat ću promijeniti ime. Što! Napustiti ime koje je moja slava i snaga! To je vrhunac nesreće!

Ako ne ubijem svoju ženu i ako je sramotno otjeram, ima ona u Besançonu tetku, koja će joj odmah dati u ruke sav svoj imetak. Moja će žena otići u Pariz da tamo živi s Julienom; to će se u Verrièresu znati te će me i opet smatrati prevarenom budalom.«

Napokon je taj nesretnik po bljedilu svoje svjetiljke opazio da se rađa dan. On ode u vrt da udahne malo svježeg zraka. U taj čas bio je gotovo odlučio da ne čini skandala, osobito zbog toga što bi skandal ispunio radošću njegove dobre prijatelje u Verrièresu.

Šetnja vrtom malo ga umiri. »Ne«, uzvikne on, »nipošto se neću odreći svoje žene, ona mi odviše vrijedi!« S užasom je zamišljao kakva bi bila njegova kuća bez takve žene; sva mu je rodbina bila markiza de R .... stara, glupa i zla.

Pade mu na um jedna izvrsna misao, ali bi njezino izvođenje zahtijevalo mnogo veću snagu karaktera no što ju je imao taj bijedni čovjek. »Ako zadržim svoju ženu«, govorio je sebi, »ja ću joj - koliko sebe poznam - jednog dana, kad mi bude dosađivala, predbaciti njezin grijeh. Ona je ponosna, i mi ćemo se posvađati, i to prije nego naslijedi tetku. A kako će mi se tek tada svi rugati! Moja žena voli svoju djecu, pa će na koncu sve njima pripasti. Ali ja, ja ću biti predmet smijeha u Verrièresu. 'Što', reći će svi, nije se svojoj ženi znao ni osvetiti!' Nije li bolje da samo sumnjam i da ništa ne provjeravam? Time sebi vežem ruke i ne mogu joj, prema tome, ništa predbacivati.«

Čas poslije ponovno se javila u gospodinu de Rênalu povrijeđena taština, i on se s mukom sjećao svih dokazanih sredstava koje bi navodili kod biljara u »Kasinu« ili u »Plemićkom klubu« u Verrièresu, kad bi koji brbljavac prekinuo igru da se našali na račun nekog prevarenog muža. Kako su mu se sada te šale činile okrutne!

»Bože, da mi je barem žena mrtva! Tada mi se ne bi mogli rugati. Što nisam udovac! Otišao bih provesti šest mjeseci u najboljim pariškim društvima.«

Nakon časka zadovoljstva koje mu je priredila pomisao na mogućnost da ostane udovac njegova se mašta vratila ispitivanju sredstava kojima bi mogao utvrditi istinu. Bi li u ponoć, kad svi budu spavali, posuo tanak sloj pijeska pred vrata Julienove sobe? Sutradan, rano izjutra, vidio bi otiske stopa.

»To sredstvo ne vrijedi ništa!« povikne on bijesno. »Ona nevaljalka Eliza opazila bi to i uskoro bi se u kući znalo da sam ljubomoran.«

U jednoj drugo j priči iz »Kasina« neki se muž uvjerio u svoju nesreću pričvrstivši s malo voska vlas, tako da je poput pečata zatvarala vrata ženine i ljubavnikove sobe.

Nakon toliko sati neodlučnosti to mu se sredstvo za otkrivanje njegova slučaja učinilo svakako najbolje, i on odluči da se njime posluži, kadli na zavojima jedne aleje sretne ženu koju je malo prije poželio vidjeti mrtvu.

Vraćala se iz sela. Bila je na misi u Vergyju. Predaja, koja je po sudu trijeznih filozofa vrlo nesigurna, ali kojoj je ona vjerovala, tvrdila je da je mala crkva kojom se danas služe nekoć bila dvorska kapelica gospodara od Vergyja. Ta je misao mučila gospođu de Rênal cijelo vrijeme koje je u toj crkvi namjeravala provesti u molitvi. Neprestano je zamišljala svoga muža kako u lovu ubija Juliena, tobože nesretnim slučajem, a zatim je uvečer sili da pojede njegovo srce.

»Moja sudbina«, reče ona sebi, »ovisi o tome što će on misliti slušajući me. Nakon te odsudne četvrti sata neće možda više biti prilike da s njime govorim. On nije mudar čovjek i njime ne upravlja razum. Mogla bih, dakle, svojom slabom pameću predvidjeti što će on učiniti ili reći. On će odlučiti o našoj zajedničkoj sudbini, on ima vlast. Ali ta sudbina ovisi o mojoj spretnosti, o vještini da upravljam mislima tog mušičavog čovjeka kojega srdžba čini slijepim i sprečava da vidi polovicu stvari. Veliki bože, potrebna mi je vještina, hladnokrvnost! Odakle da ih uzmem?«

Čim je ušla u vrt i izdaleka ugledala svoga muža, njome, kao nekim čudom, ovlada mir. Njegova nepočešljana kosa i neuredno odijelo odavali su da nije spavao.

Ona mu pruži otvoreno, ali nanovo složeno pismo. On je, ne rastvorivši ga, gledao u nju bezumnim pogledom.

- To je neka gnusoba - reče ona - koju mi je, kad sam prolazila iza bilježnikova vrta, predao neki čovjek sumnjiva izgleda, koji tvrdi da vas poznaje i da vam duguje zahvalnost. Zahtijevam od vas jedno, a to je da onog gospodina Juliena bez odlaganja otpravite njegovim roditeljima. -

Gospođa de Rênal se možda malo odviše požurila i izgovorila te riječi i prije nego je trebalo, samo da bi se što prije oslobodila od strašnog zadatka da ih mora reći.

Obuzela ju je radost kad je vidjela veselje što ga je izazvala kod svoga muža. Po upornosti pogleda koji je u nju upro, ona je shvatila da je Julien dobro pogodio. Umjesto da se ražali nad tom istinskom nesrećom, ona pomisli: »Kakav genij, kakva savršena pronicavost, i to kod mladića koji je još bez iskustva! Dokle li će on jednom dotjerati? Ah, tada će njegovi uspjesi bili uzrok da me zaboravi!«

Taj mali časak divljenja za čovjeka kojega je obožavala potpuno je uklonio njezinu zbunjenost.

Bila je vrlo zadovoljna svojim držanjem. »Nisam bila nedostojna Juliena«, pomisli ona s blagom i iskrenom slašću.

Ne rekavši ni riječi iz straha da se ne bi na što obvezao, gospodin de Rênal je ispitivao drugo anonimno pismo, koje je, ako se čitalac sjeća, bilo sastavljeno od štampanih riječi nalijepljenih na plavkasti papir. »Rugaju mi se na sve načine«, pomisli gospodin de Rênal, srvan umorom.

»Opet nove uvrede koje treba ispitati, i opet zbog moje žene!« Umalo nije na nju sasuo najgrublje pogrde i samo ga je pomisao na nasljedstvo u Besançonu nekako zadržala. Izjedan potrebom da se na nečemu iskali, zgužva drugo anonimno pismo i stade hodati velikim koracima; osjećao je potrebu da se udalji od svoje žene. Nekoliko se časaka zatim vrati k njoj, malo smireniji.

- Treba da se odlučimo i da otpustimo Juliena - reče mu ona odmah. - Na kraju krajeva, on je samo radnički sin. Vi ćete ga odštetiti s nekoliko škuda; uostalom, on je učen, pa će lako naći drugu službu, na primjer kod gospodina Valenoda ili kod potprefekta Maugirona, koji imaju djecu. Tako neće biti na šteti...

- Govorite kao prava glupača! - poviče gospodin de Rênal strašnim glasom. - Ali može li se od žena i očekivati zdrav razum? Nikada ne pridajete pažnje onome što je razumno; kako biste nešto znale? Vaša nebriga, vaša lijenost daje vam snage samo za lov na leptire. Baš smo nesretni, što moramo imati u svojoj obitelji tako bijedna stvorenja!...

Gospođa de Rênal ga je pustila da govori, i on je dugo govorio; *iskaljivao je svoj gnjev,* kako se kaže u onom kraju.

- Gospodine - odvrati mu ona napokon - govorim kao žena povrijeđena u svojoj časti, to jest u onome što joj je najdragocjenije.

Gospođa de Rênal je sačuvala nepokolebljivu hladnokrvnost za sve vrijeme toga mučnog razgovora o kojemu je ovisila mogućnost da još poživi pod istim krovom sa Julienom. Tražila je misli koje je smatrala najprikladnijima da pomoću njih vodi slijepu srdžbu svoga muža. Bila je neosjetljiva za sve uvredljive riječi koje je on izgovorio, nije ih ni slušala, mislila je tada na Juliena. »Hoće li biti zadovoljan sa mnom?« pitala se.

- Taj seljačić koga smo obasipali susretljivošću, pa i darovima, može biti i nedužan - reče ona napokon - ali on je ipak povod za prvu uvredu koja mi je nanesena ... Gospodine, kad sam pročitala to gnusno pismo, odlučila sam da će iz vaše kuće otići ili on ili ja.

- Hoćete li da učinite sablazan, da obeščastite i mene i sebe? Time biste mnogima u Verrièresu učinili veliko zadovoljstvo.

- Istina, većina ljudi ondje zavidi blagostanju u koje je vaša mudra uprava umjela dovesti i vas, i vašu obitelj, i grad ... Pa dobro, nagovorit ću Juliena da vas zamoli za dopust i da ode na mjesec dana k onom trgovcu drvom u planini, dostojnom prijatelju toga mladog radnika.

- Da se niste usudili ništa poduzeti! - reče gospodin de Rênal prilično mirno. - Prije svega neću nikako da vi s njim govorite. Ražestili biste se i posvadili biste mene s njim, ta znate kako je taj gospodičić osjetljiv.

- Taj mladić nema ni najmanje takta - prihvati gospođa de Rênal. - Možda je učen, to vi bolje razumijete, ali on je u biti pravi seljak. Što se mene tiče, ja sam izgubila svako dobro mišljenje

o njemu otkad je odbio da se oženi Elizom. Mogao je sebi tako osigurati budućnost, a odbio ju je samo zato što ona tobože koji put potajno odlazi k gospodinu Valenodu.

- Ah! - reče gospodin de Rênal podigavši obrve pretjerano visoko. - Zar vam je to Julien rekao?

- Ne izričito; on mi je uvijek govorio o svom pozivu za svećeničko zvanje, ali, vjerujte mi, prvi je poziv za te sitne ljude da sebi osiguraju koru kruha. Ipak mi je natuknuo da mu ti tajni posjeti nisu nepoznati.

- A ja, ja to nisam znao! - povikne gospodin de Rênal ponovno u najvećem bijesu, naglašavajući svaku riječ. - Pod mojim se krovom zbivaju stvari za koje ja ne znam ... Što, zar je bilo nešto između Elize i Valenoda?

- Ah, to je stara priča, dragi prijatelju! - reče gospođa de Rênal smijući se. - A možda i nije bilo ništa zlo. Bilo je to u vrijeme kad se vaš dobri prijatelj Valenod ne bi bio ljutio da se u Verrièresu mislilo kako između njega i mene postoji mala, posve platonska ljubav.

- Imao sam jednom taj dojam! - uzvikne gospodin de Rênal čineći jedno otkriće za drugim i lupajući se bijesno po glavi. - A vi mi o tome niste ništa rekli?

- Zar je zbog jedne beznačajne, prolazne taštine našeg dragog upravitelja trebalo zavaditi dva prijatelja? Nema žene iz našeg društva kojoj on nije uputio nekoliko vrlo duhovitih, pa čak i galantnih pisama.

- Je li vama pisao?

- On mnogo piše.

- Smjesta mi pokažite ta pisma, naređujem vam - i gospodin de Rênal se uspravi u svoj svojoj visini.

- Ne pada mi ni na um - odgovori mu ona blago, gotovo ravnodušno. - Pokazat ću vam ih jednoga dana kad budete razboritiji.

- Smjesta mi ih pokažite, trista mu! - povikne gospodin de Rênal, lud od bijesa, a ipak sretniji no što je bio posljednjih dvanaest sati.

- Zakunite mi se da se nikad nećete posvaditi s upraviteljem ubožnice zbog tih pisama! - zatraži gospođa de Rênal vrlo ozbiljno.

- Posvađali se mi ili ne, nahodište mu svakako mogu oduzeti. Nego - nastavi on bijesno - hoću ta pisma ovog časa! Gdje su?

- U jednoj ladici moga pisaćeg stola, ali vam nikako neću dati ključ.

- Obit ću je - poviče on trčeći prema sobi svoje žene.

On zaista željeznom šipkom obije vrlo skupocjen pisaći stol od kvrgava mahagonija koji je bio dobavio iz Pariza i koji je često, kad mu se činilo da na njemu vidi koju mrlju, trljao krajem svog kaputa.

Gospođa de Rênal uspe se trkom uza sto i dvadeset stepenica golubinjaka i pričvrsti ugao jednog bijelog rupca za rešetku prozorčića. U tom času bila je najsretnija žena na svijetu. Suznih je očiju gledala prema velikim šumama u planini. »Pod jednom od tih krošnjatih bukava Julien zacijelo vreba taj sretni znak«, pomisli ona. Dugo je osluškivala, zatim je proklela jednolično cvrčanje cvrčaka i pjev ptica. »Da nema te buke, mogao bi od velikih stijena sve dovde doprijeti radosni usklik.«

Željnim je pogledom promatrala veliku padinu tamnog zelenila, ravnog poput livade, što su ga činili vršci stabala. »Kako se nije sjetio«, pomisli ona ožalostivši se, »pronaći neki znak kojim bi mi javio da je njegova sreća ravna mojoj? Nije silazila s golubinjaka sve dok se nije pobojala da će je njezin muž potražiti.

Zatekla ga je bijesna. Gutao je bezazlene fraze gospodina Valenoda, koje još nikad nitko nije čitao s tolikim uzbuđenjem.

Uhvativši čas kad su joj uzvici njezina muža dopustili da dođe do riječi, ona reče:

- Neprestano se vraćam na svoju misao: najbolje je da Julien otputuje na neko vrijeme. Kakav god dar pokazivao za latinski, on je ipak samo seljak, često neotesan i bez takta; svakog

mi dana, u uvjerenju da je uljudan, izražava pretjerane i neukusne komplimente, koje valjda uči napamet iz nekog romana.

- On nikada ne čita romane - povikne gospodin de Rênal - o tome sam se osvjedočio. Mislite li vi da sam ja gospodar kuće koji je slijep i koji ne zna što se kod njega događa?

- Pa dobro! Ako te smiješne komplimente nigdje ne čita, on ih izmišlja, što je za njega još i gore. Bit će da je na taj način govorio o meni i u Verrièresu ... i, da ne tražimo daleko - reče gospođa de Rênal praveći se kao da je nešto otkrila - bit će da je tako govorio pred Elizom, što je gotovo isto kao da je govorio pred gospodinom Valenodom.

- Ah! - povikne gospodin de Rênal potresavši stol i sobu jednim od najjačih udaraca šakom kojim je ikada itko udario po stolu - anonimno pismo složeno pomoću štampanih slova i Valenodova pisma napisana su na jednakom papiru!

»Konačno!« ... pomisli gospođa de Rênal. Pretvarala se kao da ju je otkriće porazilo, i, kako nije imala hrabrosti da ga poprati ma i jednom jedinom riječju, ode da sjedne daleko na divan u dnu salona.

Od tog je časka bitka bila dobivena; gospođa de Rênal se morala mnogo ljutiti kako bi spriječila svoga muža da se ode objašnjavati s tobožnjim piscem anonimnog pisma.

- Kako ne osjećate da bi bila najveća nespretnost napasti gospodina Valenoda bez dovoljno dokaza? Zavide vam, gospodine. Što je tome razlog: Vaše sposobnosti. Vaša mudra uprava, vaše vrlo ukusne građevine, miraz koji sam vam donijela i, iznad svega, znatno nasljeđe kojemu se možemo nadati od moje dobre tetke, nasljeđe kojemu beskrajno pretjeruju veličinu, sve su to razlozi da ste vi sada prva ličnost u Verrièresu.

- Zaboravili ste moje porijeklo - reče gospodin de Rênal malo se osmjehnuvši.

- Vi ste jedan od najodličnijih plemića ove pokrajine - nastavi govorljivo gospođa de Rênal. - Kad bi kralj bio slobodan činiti što hoće i kad bi mogao odati priznanje porijeklu, vi biste bez sumnje bili član gornjega doma. I vi u tako sjajnu položaju hoćete dati zavisti priliku da vas ocrnjuje!

Govoriti gospodinu Valenodu o njegovu anonimnom pismu znači objaviti cijelom Verrièresu, ah, što kažem, cijelom Besançonu, cijeloj pokrajini, da je taj sitni građanin, kojemu je *jedan Rênal* možda nesmotreno iskazivao prijateljstvo, našao načina da ga vrijeđa. Kad bi ta pisma, koja ste upravo našli, dokazivala da sam ja uzvraćala ljubav gospodinu Valenodu, vi biste me morali ubiti, ja bih to sto puta zavrijedila, ali mu nikako ne biste smjeli pokazati svoj gnjev. Ne zaboravljajte da svi vaši susjedi jedva čekaju povod da vam se osvete za vašu nadmoć; pomislite da ste 1816. pridonijeli stanovitim hapšenjima. Onaj čovjek koji se sklonio na svoj krov ...

- Mislim da vi prema meni nemate ni obzira ni prijateljstva! - poviče gospodin de Rênal sa svom gorčinom koju izaziva takvo sjećanje. - A ja nisam postao per!...

- Držim, prijatelju - prihvati smiješeći se gospođa de Rênal - da ću ja biti bogatija od vas, da sam vaša drugarica već dvanaest godina i da iz svih tih razloga treba da i ja imam riječ, osobito u ovoj današnjoj stvari. Ako vama više vrijedi jedan gospodin Julien nego ja - doda ona sa slabo prikrivenim gnjevom - spremna sam zimu provesti kod svoje tetke.

Te su riječi bile sretno upotrijebljene. Bilo je u njima odlučnosti koja je nastojala biti puna uljudnosti. One su pridonijele odluci gospodina de Rênala. Ali on je po provincijskom običaju još dugo govorio i ponavljao sve svoje razloge. Žena ga je pustila da govori jer je u njegovu glasu još bilo srdžbe. Napokon je dvosatno nepotrebno brbljanje iscrpio snagu čovjeka koji je cijelu jednu noć drhtao od gnjeva. Odlučio je kako će se ponašati prema gospodinu Valenodu, Julienu, pa čak i prema Elizi.

Za vrijeme toga velikog objašnjavanja gospođa de Rênal umalo nije jedanput-dvaput osjetila neku simpatiju za tu toliku stvarnu nesreću čovjeka koji joj je dvanaest godina bio prijatelj. Ali prave su strasti sebične. Osim toga, svaki je čas očekivala da će on spomenuti anonimno pismo što ga je dan prije primio, ali on to nije učinio. Gospođa de Rênal se nije osjećala sigurna, jer

nije poznavala misli koje je možda netko natuknuo čovjeku o kojemu je ovisila njezina sudbina. Jer u provinciji muževi su gospodari javnog mnijenja. Muž koji se žali postaje smiješan, što u Francuskoj svaki dan biva sve manje opasno; ali njegova žena, ako joj on ne da novca, postaje radnica s dnevnicom od petnaest sua, i još se dobre duše nećkaju da ju uposle.

Odaliska u haremu može svakako ljubiti sultana; on je svemoćan, i ona nema nimalo nade da bi mu kojekakvim malim lukavstvima mogla oteti autoritet. Gospodarova je osveta strašna, krvava, ali vojnička i plemenita: udarac bodežom dovršava sve. U XIX. stoljeću muž ubija ženu izlažući se javnom preziru i zatvarajući joj vrata svih salona.

Osjećaj opasnosti oživio je kod gospođe de Rênal kad se vratila u svoju sobu; nemilo je se dojmio nered u kojem ju je našla. Ključanice svih njezinih lijepih škrinjica bile su razbijene; nekoliko je daščica parketa bilo istrgnuto. »On ne bi imao smilovanja za me!« pomisli ona. »Tako pokvariti ovaj pod od raznobojnog drveta koji toliko voli! Kad koje od djece uđe ovamo u vlažnim cipelama, on pocrveni od bijesa. A sad je taj pod zauvijek pokvaren!« Pogled na to nasilje raspršio je smjesta i posljednju grižnju savjesti zbog njezine brze pobjede.

Julien se s djecom vratio nešto prije nego je zazvonilo na ručak. Pri svršetku ručka, kad se služinčad povukla, gospođa de Rênal mu reče vrlo hladnim glasom:

- Vi ste mi izrazili želju da provedete dva tjedna u Verrièresu. Gospodin de Rênal pristaje da vam dade dopust. Možete otići kad god želite. Ali da djeca ne bi gubila vrijeme, slat ćemo vam svaki dan njihove zadaće da ih ispravite.

- Ja vam nikako neću odobriti više od tjedan dana - doda gospodin de Rênal vrlo neugodnim glasom. Julien opazi na njegovu licu uznemirenost čovjeka koji je vrlo izmučen.

- Još se ni na što nije odlučio - reče Julien svojoj prijateljici kad su načas ostali sami u salonu.

Gospođa de Rênal mu brzo ispriča sve što je od jutra do tada učinila.

- Noćas ćeš čuti pojedinosti - doda ona smijući se.

»Eto ženske pokvarenosti!« pomisli Julien. »Kakvo ih zadovoljstvo, kakav nagon potiče da nas varaju?«

- Držim da vas je ljubav u isti mah i prosvijetlila i zaslijepila - reče joj on hladno. - Vaše je današnje ponašanje divno, samo je li razborito da se večeras pokušamo sastati? Ova je kuća puna neprijatelja; mislite na Elizinu strastvenu mržnju prema meni.

- Ta mržnja mnogo liči na strastvenu ravnodušnost koju vi pokazujete prema meni.

- Sve da sam i ravnodušan, dužan sam vas izbaviti iz opasnosti u koju sam vas gurnuo. Ako se slučajno dogodi da gospodin de Rênal razgovara s Elizom, ona mu jednom riječju može sve otkriti. Zar se on ne bi mogao dobro naoružan sakriti pokraj moje sobe ...

- Što! Čak ni hrabri niste više! - reče gospođa de Rênal sa svom ohološću plemićke kćeri.

- Nikada se ne bih tako nisko spustio da govorim o svojoj hrabrosti - reče Julien hladno - to je bijedno. Neka svijet sudi po djelima! Ali - doda on uzimajući je za ruku - vi i ne slutite koliko sam vam odan i koliko se radujem što se mogu s vama oprostiti prije nego odem na taj neugodni dopust.

XXII.

KAKO SE POSTUPALO GODINE 1830.

Čovjeku je dana riječ da bi mogao
sakriti svoju misao.
R. P. MALAGRIDA

Tek što je stigao u Verrières, Julien se stade prekoravati zbog svoje nepravednosti prema gospođi de Rênal. »Da je ona iz slabosti podbacila u sceni s gospodinom Rênalom, prezirao bih je kao ženskicu. Ovako, ona se izvukla kao kakav diplomat, a ja suosjećam s poraženim, koji je moj neprijatelj. U mome držanju ima buržujske uskogrudnosti; moja je taština povrijeđena jer je gospodin de Rênal muškarac! Sjajnog li velikog društva kojemu imam čast pripadati! Baš sam glupan.«

Župnik Chélan bio je odbio sve stanove koje su mu najodličniji liberali onoga kraja, natječući se međusobno, ponudili kad je morao napustiti župni dvor. Dvije sobe koje je unajmio bile su zatrpane njegovim knjigama. Julien, htijući pokazati Verrièresu što je svećenik, ode k svom ocu po dvanaestak jelovih dasaka, koje je sam na leđima pronio cijelom glavnom ulicom. Od jednog svog bivšeg druga posudio je alat i ubrzo izgradio police, na koje je poslagao knjige velečasnog Chélana.

- Mislio sam da te svjetska taština pokvarila - reče mu starac plačući od radosti. - Eto, ovime si popravio onu djetinjariju što si navukao sjajnu odoru počasne garde, koja ti je pribavila toliko neprijatelja.

Gospodin de Rênal naredio je Julienu da stanuje u njegovoj kući. Nitko nije ni slutio što se dogodilo. Treći dan nakon svog dolaska Julien vidje kako u njegovu sobu ulazi nitko manji nego gospodin potprefekt de Maugiron. Tek nakon puna dva sata dosadna razgovora i beskrajnih jadikovanja nad ljudskom zlobom, nad slabim poštenjem onih koji upravljaju javnom imovinom, nad opasnostima koje prijete jadnoj Francuskoj, itd., itd., Julien napokon poče nazirati razlog toga posjeta. Bili su već na stubištu, i siromašni odgojitelj, koji je bio napola u nemilosti, ispraćao je s dužnim poštovanjem budućeg prefekta nekog sretnog departmana, kad je ovaj izvolio pozabaviti se Julienovom sudbinom, pohvaliti njegovu umjerenost u stvarima osobne koristi, itd., itd. Napokon ga gospodin de Maugiron zagrli kao rođeni otac, predloži mu da napusti gospodina de Rênala i da stupi u službu kod jednog činovnika s djecom koju valja odgojiti, a koji, kao kralj Filip, zahvaljuje nebu, ne toliko zato što mu ih je dalo, nego zato što su se rodila u blizini gospodina Juliena. Njihov će odgojitelj imati osam stotina franaka plaće, koja mu se neće isplaćivati svaki mjesec, jer to nije otmjeno, reče gospodin de Maugiron, nego svaka tri mjeseca, i to uvijek unaprijed.

Sad je bio red na Julienu, koji je već sat i po s dosadom čekao da dođe do riječi. Njegov je odgovor bio savršen i, prije svega, dug kao pastirska poslanica; sve je u tom odgovoru bilo natuknuto, ali ništa jasno rečeno. U njemu je istovremeno bilo izraženo poštovanje prema gospodinu de Rênalu, duboko štovanje verrierske javnosti i priznanje slavnom potprefektu. Začuđen što je naišao na još većeg jezuita no što je sam, potprefekt je uzalud nastojao izmamiti neki određen odgovor. Julien je, ushićen, iskoristio priliku da se vježba, te je iznova počeo svoj govor, ali drugim riječima. Nikada rječit ministar koji hoće da iskoristi kraj sjednice, kad se čini da će se skupština probuditi, nije s više riječi manje rekao. Tek što je gospodin de Maugiron

otišao, Julien se stade smijati kao lud. Da iskoristi svoj jezuitski polet, napiše gospodinu de Rênalu pismo od devet stranica u kojemu ga izvještava o svemu što mu je rečeno i ponizno ga moli za savjet. »Taj mi lupež ipak nije rekao ime osobe koja je stavila ponudu! Bit će da je to gospodin Valenod, koji u mom izgnanstvu u Verrières vidi posljedicu svoga anonimnog pisma.«

Odaslavši pismo, Julien - zadovoljan poput lovca koji jednog lijepog jesenjeg dana u šest sati izjutra izbije odjednom na ravnicu punu divljači - iziđe da posjeti župnika Chélana i da ga zamoli za savjet. Ali prije no što je stigao do dobrog župnika, nebo kao da mu hoće pribaviti što više užitaka, dovede mu ususret gospodina Valenoda. Julien nije tajio od njega brige što mu razdiru srce. Siromašan mladić kao što je on, reče, treba da se sav posveti pozivu koji mu je nebo usadilo u srce, ali na ovom žalosnom svijetu nije sve u pozivu. Da bi čovjek u vinogradu gospodnjem dostojno radio i da ne bi bio posve nevrijedan tolikih učenih suradnika, potrebno mu je obrazovanje; trebalo bi da provede dvije vrlo skupe godine u bogosloviji u Besançonu. Stoga je prijeko potrebno da štedi, a to može mnogo lakše s plaćom od osam stotina franaka, koje bi primao četiri puta na godinu, nego šest stotina franaka, koji se potroše od mjeseca do mjeseca. Ali s druge strane, nije li mu nebo, smjestivši ga kod djece de Rênala, a osobito pobudivši u njemu posebnu sklonost prema njima, donekle i nagovijestilo da nije pravo napustiti njihov odgoj radi nekog drugog?

Julien je dostigao takav stupanj savršenstva u toj vrsti rječitosti, koja je nadomjestila brzinu akcije iz doba carstva, da mu je napokon i samome dosadio zvuk vlastitih riječi.

Vrativši se kući, zatekao je jednog slugu gospodina Valenoda, u svečanoj livreji, koji ga je tražio po cijelom gradu s pozivom da još istog dana dođe na ručak.

Nikada Julien nije bio kod tog čovjeka; još prije nekoliko dana mislio je samo na to kako bi ga izmlatio batinom a da ne dođe u sukob s redarstvom. I premda je ručak bio zakazan tek za jedan sat, Julien je smatrao pristojnim da se već u dvanaest i po pojavi u radnoj sobi gospodina upravitelja ubožnice. Našao ga je kako se usred gomile spisa razmeće svojom važnošću. Njegovi veliki crni zalisci, njegova neobično gusta kosa, grčka kapica naherena na vrhu glave, golema lula, izvezene papuče, veliki zlatni lanci na njegovim prsima isprepleteni u svim pravcima - sav taj sjaj provincijskog novčara, koji sebe smatra ljubimcem žena, nimalo se nije dojmio Juliena; samo je još više mislio na udarce batinom koje mu duguje.

Zamolio je za čast da bude predstavljen gospođi Valenod; no ona se upravo odijevala, pa ga nije mogla primiti. Zato je smio prisustvovati odijevanju gospodina upravitelja ubožnice. Nakon toga su pošli do gospođe Valenod, koja mu je sa suzama u očima predstavila svoju djecu. Ta gospođa, jedna od najuglednijih u Verrièresu, imala je grubo muškaračko lice, koje je za tu svečanu priliku narumenila. Pokazujući mu djecu, ona je razvila sav svoj materinski patos.

Julien pomisli na gospođu de Rênal. Zbog svoga nepovjerenja bio je osjetljiv samo za uspomene koje su izazvane suprotnostima, ali bi ga one znale duboko dirnuti. To se njegovo raspoloženje još i pojačalo kad je vidio kuću upravitelja ubožnice, kojom su ga proveli. Sve je tu bilo sjajno i novo, i za svaki su mu predmet namještaja rekli cijenu. Ali na Juliena je kuća djelovala prostački; činilo mu se da ona odiše ukradenim novcem. Sve do posljednjeg sluge, svi su se u njoj držali kao da se brane od prezira.

Prvi dođoše poreznik, carinik, oružnički zapovjednik i dva-tri druga činovnika zajedno sa svojim ženama. Zatim je stiglo nekoliko bogatih liberala. Započe ručak. Julien, koji je već bio vrlo loše raspoložen, pomisli da se s druge strane zida ove blagovaonice nalaze bijedni kažnjenici kojima, možda, zakidaju obroke mesa da bi platili svu tu neukusnu raskoš kojom ga žele zabljesnuti.

»Oni su možda u ovom času gladni«, govorio je sebi; grlo mu se steglo, i nije mogao jesti, a zamalo ni govoriti. Četvrt sata poslije bilo je još mnogo gore; tu i tamo čuli su se zvuci neke pučke i, valja priznati, ponešto prostačke pjesme, koju je pjevao neki od kažnjenika. Gospodin Valenod pogleda jednog od svojih svečano odjevenih slugu, koji nestade. Začas je pjevanje

zamuklo. U tom je času jedan sluga ponudio Julienu rajnsko vino u zelenoj čaši, a gospođa Valenod se pobrinula da ga upozori kako to vino stoji devet franaka po boci, i to kod proizvođača. Julien je, držeći zelenu čašu, rekao gospodinu Valenodu:

- Ne čuje se više ona ružna pjesma.

- Dabome! I ja mislim - pobjedonosno odvrati upravitelj - naredio sam onom lupežu da umukne.

To je bilo previše za Juliena; on je, naime, već bio poprimio ponašanje svoga staleža, ali još nije bio stekao njegovu bešćutnost. Usprkos licemjerju, kojim se tako često služio, osjeti kako mu krupna suza klizi niz obraz.

Pokušao je zelenom čašom sakriti tu suzu, ali mu je bilo posve nemoguće da ispije rajnsko vino. »Spriječiti ga da pjeva!« mislio je on. »Bože moj, i ti to dopuštaš!«

Srećom nitko nije opazio njegovo neumjesno ganuće. Poreznik zapjeva neku rojalističku pjesmu. Dok su svi zajedno bučno pjevali pripjev, Julienu je savjest govorila: »Evo prljavog bogatstva do kojeg ćeš se uspeti i u kojem ćeš uživati na isti način i u istom društvu! Imat ćeš, možda, službu koja će ti donositi dvadeset tisuća franaka, ali je za to potrebno da, dok se sam gušiš u mesu, priječiš bijednog zatvorenika da pjeva; prireĎivat ćeš gozbe novcem koji si ukrao od njegova bijednog obroka, a on će za vrijeme tvoga ručka biti još nesretniji! O, Napoleone! Kako je bilo slatko u tvoje vrijeme uspeti se do bogatstva kroz opasnosti u nekoj bitki! A kako je kukavno uvećavati bol bijednika!«

Priznajem da sam zbog slabosti koju je Julien pokazao u tom monologu stekao o njemu slabo mišljenje! Bio bi dostojan drug onim zavjerenicima u žutim rukavicama koji žele iz temelja izmijeniti poredak neke velike zemlje, a prezaju od toga da se uprljaju zadavši nekome i najmanju ogrebotinu.

Juliena uskoro grubo podsjetiše na njegovu ulogu. Nije on bio pozvan na ručak u tako dobrom društvu zato da bi sanjario i šutio.

Neki bivši tvorničar šarenog platna, dopisni član akademije u Besançonu i Uzèsu, obrati mu se s drugog kraja i zapita ga da li je istina ono što se općenito govori o njegovu izvanrednom napretku u proučavanju »Novog zavjeta«.

Najednom zavlada duboka tišina. Kao nekim čudom našao se u rukama toga učenog člana dviju akademija »Novi zavjet« na latinskom jeziku. Na Julienov zahtjev, netko nasumce pročita početak nove latinske rečenice. Ovaj je dovrši i nastavi recitirati; pamćenje ga nije izdalo, i tom su se čudu divili sa svom bučnom energijom koja se stvara pri svršetku ručka. Julien je gledao zažarena lica gospođa; neke od njih nisu bile ružne. Osobito je zapazio ženu poreznika koji je lijepo pjevao.

- Zaista me je stid pred gospođama tako dugo govoriti latinski - reče on gledajući je. - Ako bi gospodin Rubigneau (to je bio član dviju akademija) bio tako dobar da nasumce pročita koju latinsku rečenicu, ja bih, umjesto da dalje recitiram latinski tekst, pokušao da ga odmah prevodim.

Taj drugi pokus dovede ga do vrhunca slave.

Bilo je tu nekoliko bogataša liberala, ali sretnih očeva djece koja bi mogla dobiti stipendije, koji su zbog toga nakon posljednje misije nenadano promijenili svoje uvjerenje. Usprkos tom znaku lukave politike, gospodin de Rênal ih nikada nije htio primiti u svoju kuću. Ti dobri ljudi, koji su Juliena poznavali samo po njegovu dobru glasu i po tome što su ga na dan dolaska kralja*** vidjeli na konju, najbučnije su mu se divili. »Kad će se ti glupani zamoriti da slušaju ovaj biblijski stil, od kojeg ništa ne razumiju?« pomisli on. Međutim, njih je taj stil zabavljao svojom neobičnošću, smijali su mu se. Ali Julienu dojadi.

Kad je izbilo šest sati, on ozbiljno ustade i poče govoriti o jednom poglavlju Ligorijeve nove teologije koje mora naučiti i sutradan ga naizust govoriti pred župnikom Chélanom. - Jer moje je zanimanje - doda on šaljivo - da drugima zadajem zadaće i da ih sam učim napamet.

Mnogo su se smijali i divili mu se; takve se izjave smatraju duhovitima u Verrièresu. Julien je već ustao i svi se digoše unatoč društvenim propisima; tolika je moć genija. Gospođa Valenod ga zadrža još četvrt sata; morao je saslušati kako djeca naizust govore katekizam; napravili su najsmješniju zbrku, koju je jedino on opažao. Ali on nije htio da je otkrije. »Kojeg li neznanja osnovnih vjerskih načela!« mislio je. Napokon je pozdravio i nadao se da će moći izmaknuti, no morao je još podnijeti jednu La Fontaineovu basnu.

- Taj je pisac vrlo nemoralan - reče Julien gospođi Valenod. - U jednoj basni o milostivom gospodinu Jeanu Chouartu drznuo se izvrgavati ruglu ono što zaslužuje najveće poštovanje. I najbolji su ga komentatori oštro osudili. - Prije no što je otišao, primio je četiri ili pet poziva na ručak. - Taj je mladić dika našeg departmana - povikaše u isti čas svi vrlo razveseljeni gosti. Pošli su čak tako daleko da su govorili o pomoći iz općinskih sredstava da bi mu se omogućio nastavak školovanja u Parizu.

Dok je ta nesmotrena misao odzvanjala u blagovaonici, Julien je brzo stigao do kućnih vrata. »Ah, fukara, fukara!« uzviknu on tri-četiri puta tihim glasom udišući s užitkom svjež zrak.

U tom se času osjećao kao pravi aristokrat, on, kojega je dugo vremena toliko vrijeđao prezirni smiješak i ohola nadmoć što ju je nalazio u biti svih pristojnosti koje su mu iskazivali u kući gospodina de Rênala. Nije mogao ne osjetiti golemu razliku. »Zaboravimo čak i to«, mislio je on odlazeći, »da se radi o novcu ukradenom siromašnim kažnjenicima, kojima još zabranjuju i pjevati: Ali bi li gospodinu de Rênalu ikada palo na um da svojim gostima kaže cijenu svake boce vina kojom ih nudi? A taj gospodin Valenod, kad nabraja svoj imetak, na što se neprestano vraća, ne može, ako mu je žena nazočna, govoriti o svojoj kući, o svom posjetu, itd., a da ne kaže *tvoja* kuća, *tvoj* posjed.«

Ta gospođa, koja je očito vrlo uživala u vlasništvu, upravo je za ručkom strahovito izgrdila slugu koji je razbio jednu vinsku čašu i tako *raspario jedno od tuceta* njezinih čaša, a sluga joj je odgovorio s najvećom drskošću.

»Divnog li društva!« mislio je Julien: »Ni kad bi mi dali polovicu svega što pokradu, ne bih htio uživati s njima. Jednog bih se dana izdao! Ne bih se mogao uzdržati i ne pokazati prezir koji u meni pobuđuju.«

Međutim je po nalogu gospođe de Rênal morao sudjelovati kod nekoliko takvih objeda. Julien je došao u modu; oprostili su mu odoru počasne garde, ili točnije, taje nerazboritost bila pravi uzrok njegovih uspjeha. Uskoro se u Verrièresu nije govorilo ni o čemu drugome doli o tome tko će pobijediti u toj borbi i za sebe predobiti učenog mladića, da li gospodin de Rênal ili upravitelj ubožnice. Ta su gospoda zajedno s gospodinom Maslonom sačinjavala trijumvirat, koji je već godinama tiranizirao grad. Načelniku su svi zavidjeli, a liberali su imali i razloga da se na njega potuže; ali uza sve to on je bio plemić i stvoren da bude iznad drugih, dok gospodinu Valenodu otac nije bio ostavio ni šest stotina livara rente. Samilost, koju su prema njemu osjećali zbog lošeg zelenog odijela u kojem su ga svi poznavali dok je bio mlad, pretvorila se s vremenom u zavist zbog njegovih normandijskih konja, zlatnih lanaca, odijela što ih je naručivao iz Pariza i cijelog njegova sadašnjeg imetka.

Julien je držao da je u tom mnoštvu ljudi, za njega novih, otkrio jednog čestitog čovjeka; bio je to geometar imenom Groš, kojega su smatrali jakobincem. Julien, koji se zavjetovao da će uvijek govoriti samo ono što se njemu samome čini neistinito, morao se prema gospodinu Grosu držati vrlo oprezno. Iz Vergyja je primio velike pošiljke zadaća. Savjetovali su mu da često posjećuje svoga oca a on se pokoravao toj tužnoj potrebi. Jednom riječju, prilično je već bio popravio svoj glas, kadli ga jednog jutra probude dvije ruke koje su mu zaklapale oči.

Bila je to gospođa de Rênal, koja je doputovala u grad i koja je, preskačući po četiri stepenice i ostavljajući svoju djecu da se bave najmilijim kunićem, što su ga ponijela sa sobom na put, stigla nekoliko časaka prije njih u Julienovu sobu. Taj je časak bio divan, ali vrlo kratak: gospođa de Rênal je nestala kad su djeca ušla s kunićem, kojega su htjela pokazati svom prijatelju. Julien ih sve lijepo dočeka, čak i kunića. Činilo mu se da je ponovno našao svoju

obitelj; osjećao je da voli tu djecu i da mu godi brbljati s njima. Čudio se njihovim nježnim glasovima, jednostavnosti i plemenitosti njihova ponašanja; osjećao je potrebu da svoju maštu opere od svih prostačkih postupaka i od svih neugodnih misli kojima je bio okružen u Verrièresu. Uvijek samo vječni strah da se nešto ne promaši i vječna borba između raskoši i bijede! Ljudi kod kojih je objedovao povjeravali su u vezi sa svojom pečenkom stvari koje su njih ponižavale, a koje su se morale zgaditi slušaču.

- Vi plemići imate razloga da budete ponosni - reče Julien gospođi de Rênal. I pripovijedao joj je o ručkovima koje je morao podnijeti.

- Vi ste, dakle, sada, u modi! - reče gospođa de Rênal smijući se od srca pri pomisli na rumenilo koje je gospođa Valenod smatrala da mora staviti svaki put kad je očekivala Juliena. - Čini se da ima neke ljubavne namjere prema vama - doda ona.

Doručak je bio divan. Premda se činilo da im nazočnost djece smeta, ona je zapravo uvećavala zajedničku sreću. Jadna djeca nisu znala kako bi iskazala svoju radost što opet vide Juliena. Služinčad nije propustila da im ispriča da je Julienu ponuđeno dvije stotine franaka više za *odgoj* Valenodove djece.

Usred doručka Stanislas-Xavier, još uvijek blijed od teške bolesti koju je prebolio, najednom zapita majku koliko vrijedi njegov srebrni pribor i čaša iz koje pije.

- Zašto pitaš?

- Hoću da ih prodam i dadem novac gospodinu Julienu, da ne bude *budala* zato što ostaje s nama.

Julien ga suznih očiju poljubi. Njegova je majka doista plakala, a Julien mu je, uzevši ga na krilo, tumačio kako ne treba da se služi riječju *budala* jer je u tom smislu upotrebljavaju samo sluge. Videći zadovoljstvo koje time čini gospođi de Rênal, nastojao je slikovitim primjerima, koji djecu zabavljaju, protumačiti što to znači biti budala.

- Razumijem - reče Stanislas - to je gavran što je tako glup da ispušta sir, koji uzima lisica koja mu je laskala.

Gospođa de Rênal, luda od radosti, obasipala je djecu poljupcima, što nije mogla učiniti a da se malo ne nasloni na Juliena.

Najednom se otvoriše vrata; bio je to gospodin de Rênal. Njegovo strogo i zlovoljno lice čudnovato je odudaralo od blage radosti koju je njegova nazočnost otjerala. Gospođa de Rênal problijedi; osjećala se nesposobnom da išta porekne. Julien uze riječ i, govoreći vrlo glasno, ispriča gospodinu načelniku kako je Stanislas htio prodati svoju srebrnu čašu. Bio je siguran da će ta priča biti loše primljena. Najprije se gospodin de Rênal namrštio, što je bio njegov običaj čim bi čuo riječ *srebro.* - Spominjanje te kovine - govorio je on - uvijek je uvod u neki napadaj na moju kesu.

Ali ovdje se radilo o nečem važnijem no što je srebro: bilo je u tome nešto zbog čega je njegova sumnja porasla. Sreća koja je ispunjavala njegovu obitelj kad on nije bio nazočan nije mogla udobrovoljiti čovjeka kojim je ovladala tako osjetljiva taština. Kad mu je njegova žena stala hvaliti način, pun ljubaznosti i duhovitosti, kojim Julien svojim đacima izlaže nove misli, reče on:

- Da, da, ja to znam! Zbog njega ću ja svojoj djeci omrznuti. Lako njemu da bude s njima sto puta ljubazniji nego ja, koji sam, zapravo, gospodar. U ovom stoljeću sve ide za tim da *zakonitu* vlast učini omraženom. Jadne li Francuske!

Gospođa de Rênal se nimalo nije obazirala na nijanse načina kojim ju je njezin muž dočekao. Nazrela je mogućnost da provede dvanaest sati sa Julienom. Imala je koješta nabaviti u gradu, te izjavi da će svakako ručati u gostionici, i premda se njezin muž tome žestoko protivio, ostade pri svojoj nakani. Djeca su bila oduševljena samom riječju *gostionica,* koju suvremena tobožnja krepost tako voli izgovarati.

Gospodin de Rênal ostavi svoju ženu u prvom pomodnom dućanu u koji je ušla i ode da obavi neke posjete. Vratio se još mrzovoljniji no što je bio ujutro; bio je uvjeren da se cijeli

grad bavi njime i Julienom. A zapravo mu još nitko nije bio dao da nasluti ono što je u govorkanju javnosti bilo za njega uvredljivo. Jer ono što su gospodinu načelniku kazali odnosilo se isključivo na to hoće li Julien ostati kod njega za plaću od šest stotina franaka, ili će prihvatiti osam stotina franaka koje mu nudi upravitelj ubožnice.

Upravitelj je sreo gospodina de Rênala u društvu i bio je prema njemu leden. Takvo je ponašanje bilo donekle opravdano; u provinciji ima malo lakoumnosti, a senzacije su tako rijetke da ih ljudi do kraja iskorištavaju.

Gospodin Valenod bio je ono što stotinu milja daleko od Pariza nazivaju *faraud;* to je neka vrsta grubijana i bezobraznika. Njegovi uspjesi sve od godine 1815. učvrstili su njegove lijepe sklonosti. On je, da tako kažemo, vladao u Verrièresu pod okriljem gospodina de Rênala; ali on je bio mnogo aktivniji, nije se stidio ničega, miješao se u sve, neprestano je hodao, govorio, pisao, zaboravljao poniženja, nije bio uobražen, te je konačno kod crkvenih vlasti stekao jednako povjerenje kao i načelnik. Gospodin Valenod je sitničarima govorio otprilike ovako: - Dajte mi dvojicu koji su među vama najgluplji! - Sucima bi rekao: - Pokažite mi dvije najveće neznalice! - Liječnicima: - Nađite mi dva najveća šarlatana! - Pa skupivši najdrzovitije iz svakog zanimanja, on im je rekao: - Vladajmo, zajedno!

Način tih ljudi vrijeđao je gospodina de Rênala. Valenodovu surovost, naprotiv, ništa nije vrijeđalo, čak ni to da ga je mali župnik Maslon znao javno natjerati u laž.

Ali usred tog blagostanja osjećao je gospodin Valenod potrebu da se sitnim i neznatnim drzovitostima osigura protiv krupnih istina za koje je točno znao da mu ih svaki s pravom može kazati. Bojazni koje je u njemu pobudio posjet gospodina Apperta udvostručile su njegovu djelatnost. Tri puta je odlazio u Besançon; svakom je poštom slao po nekoliko pisama, a ostala je slao po nepoznatim osobama koje su k njemu dolazile po mraku. Možda je pogriješio što je tražio da se otpusti stari župnik Chélan, jer su ga zbog tog osvetničkog čina mnoge pobožne žene iz plemićkih obitelji smatrale vrlo zlim čovjekom. Uostalom, ta ga je uloga dovela u potpunu ovisnost o velikom vikaru de Frilairu, od kojega je dobivao čudnovate zadatke. Tako je stajalo s njegovom politikom u času kad se sa zadovoljstvom upustio u to da napiše anonimno pismo. Da neprilika bude još veća, njegova je žena izjavila da želi imati u kući Juliena; smatrala je to pitanjem časti.

U takvu je položaju gospodin Valenod predviđao odlučan obračun sa svojim starim saveznikom gospodinom de Rênalom. Očekivao je da će doći do žestokih riječi, što ga nije mnogo diralo, ali gospodin de Rênal bi mogao pisati u Besançon, ili čak u Pariz. Neki bi se rođak kakvog ministra mogao najednom stvoriti u Verrièresu i oduzeti mu ubožnicu. Gospodin Valenod je pomišljao na to da se približi liberalima; to je i bio razlog što ih je nekolicinu pozvao na ručak na kojemu je bio Julien. Oni bi ga snažno poduprli protiv načelnika. Ali mogli su doći izbori, a bilo je odviše očito da su ubožnica i glasanje za opoziciju nespojivi. Tu je politiku gospođa de Rênal, koja ju je dobro prozrela, opisala Julienu, i to za vrijeme dok je pod ruku s njim išla iz dućana u dućan; u tom su se razgovoru napokon našli na Šetalištu vjernosti, gdje su proveli nekoliko sati gotovo isto onako mimo kao i u Vergyju.

Za to je vrijeme gospodin Valenod pokušavao odgoditi obračun sa svojim nekadašnjim gospodarom držeći se drsko prema njemu. Toga je dana tim sistemom uspio, ali je to povećalo načelnikovu zlovolju.

Nikada taština, u borbi s onim što je u niskoj ljubavi prema novcu najsurovije i najkukavnije, nije nekoga dovela u bjednije stanje od onoga u kojemu se nalazio gospodin de Rênal ulazeći u gostionicu. A njegova djeca, naprotiv, nikada nisu bila veselija. Ta ga je suprotnost dokraja povrijedila.

- Kako vidim - reče on ulazeći, glasom kojim je htio uliti štovanje - ja sam u svojoj obitelji suvišan!

Umjesto svakog odgovora, njegova ga je žena povukla u stranu i rekla mu da je potrebno da se Julien udalji. Sati sreće koje je upravo provela vratili su joj lakoću i odlučnost potrebnu da

provede plan o kojemu je već dva tjedna razmišljala. Ono što je potpuno smutilo jadnog verrierskog načelnika, bila je svijest da se u gradu javno rugaju njegovoj privrženosti novcu. Gospodin Valenod bio je darežljiv kao kradljivac, a on se pokazao više oprezan nego izdašan prilikom posljednjih pet-šest kolekta za bratovštinu svetog Josipa, za kongregaciju blažene Djevice, za kongregaciju Presvetog Sakramenta, itd.

Ime gospodina de Rênala našlo se više nego jednom na posljednjem mjestu među imenima ladanjskih plemića u Verrièresu i okolici, koji su u listama braće sakupljača bili svrstani točno po visini svojih priloga. Uzalud se on branio da ništa ne zarađuje. Svećenstvo u takvim stvarima ne zna za šalu.

XXIII.

BRIGE JEDNOG FUNKCIONARA

Il piacere di alzar la testa tutto
I'anno é ben pagato da certi quarti
d'ora che bisogna passar.[17]
CASTI

Ali prepustimo toga sićušnog čovjeka njegovim sitnim bojaznima. Zašto je uzeo u kuću srčana čovjeka, kad mu je trebala sluganska duša? Zašto ne zna birati svoje ljude? U

XIX. stoljeću redovita je pojava da kad moćan i ugledan čovjek naiđe na srčana čovjeka, on ga ubija, progoni, zatvara ili vrijeđa tako da ovaj učini glupost te zbog toga umire od tuge. Ovdje, slučajno, nije srčan čovjek onaj koji trpi. Velika nesreća malih gradova u Francuskoj i izbornih vlada, poput one u New Yorku, sastoji se u tome da ne mogu zaboraviti da na svijetu postoje stvorenja kao što je gospodin de Rênal. U gradu od dvadesetak tisuća stanovnika takvi ljudi stvaraju javno mnijenje, a u zemlji koja ima ustav javno je mnijenje strašno. Čovjek otmjene i plemenite duše koji bi bio vaš prijatelj, ali koji živi sto milja od vas, sudi o vama na osnovi javnog mnijenja vašega grada, koje stvaraju glupani što su se slučajno rodili kao plemići, bogataši i umjereni. Jao onome tko se ističe!

Odmah nakon ručka gospodin i gospođa de Rênal krenuše natrag u Vergy; ali već za dva dana cijela se obitelj vratila u Verrières.

Nije prošao ni jedan sat, a Julien je na svoje veliko začuđenje otkrio da gospođa de Rênal nešto taji od njega. Čim bi se pojavio, prekidala je razgovor sa svojim mužem i gotovo je izgledalo da želi da se on udalji. Juliena nije trebalo dva puta na to upozoriti. Postao je hladan i suzdržljiv. Gospođa de Rênal je to opazila, ali nije tražila objašnjenja. »Hoće li mi uzeti nasljednika?« pitao se Julien. »Još prekjučer je bila sa mnom tako iskrena! Ali kažu da velike dame baš tako postupaju. One su kao kraljevi: najsusretljiviji su prema ministru koji, došavši kući, nalazi obavijest da je pao u nemilost.«

Julien je opazio da se u tim razgovorima, koji su se naglo prekidali kad bi se on približio, često spominje velika, stara, ali prostrana i udobna kuća, vlasništvo verrierske općine, koja se nalazila nasuprot crkvi, u onom dijelu grada gdje je bila najživlja trgovina. »Kakve veze ima ta kuća s nekim novim ljubavnikom?« pitao se Julien. U svom je jadu ponavljao one lijepe stihove Franje I., koji su mu se činili novi jer nije prošao ni mjesec dana kako ih je naučio od gospođe de Rênal. S koliko je zakletvi, s koliko milovanja ona tada poricala svaki od tih stihova!

»Žena je često prevrtljiva,
I baš je lud, tko joj vjeruje.«

Gospodin de Rênal je poštanskim kolima otputovao u Besançon. Na taj se put odlučio u roku od dva sata; izgledao je vrlo uzrujan. Vrativši se, bacio je na stol velik zavežljaj zamotan u siv papir.

---

[17] Zadovoljstvo da cijelu godinu
dižeš glavu skupo se plaća stanovitim četvrtima
sata koje čovjek mora proživjeti.

- Evo te budalaštine - reče on svojoj ženi.

Sat poslije Julien je vidio kako je čovjek koji lijepi oglase odnio taj zavežljaj; pošao je brzo za njim. »Na prvom ću uglu doznati tajnu«, mislio je.

Nestrpljivo je čekao pokraj toga čovjeka, koji je svojim velikim kistom premazivao stražnju stranu oglasa. Čim je oglas bio prilijepljen, Julienova je radoznalost ugledala vrlo potanku objavu o tome da se putem javne dražbe daje pod zakup ona velika i stara kuća koju su tako često spominjali gospodin de Rênal i njegova žena. Dražba tog zakupa bila je najavljena za sutradan u dva sata u općinskoj dvorani, kada dogori treća svijeća. Julien je bio vrlo iznenađen; smatrao je da je rok nešto kratak. »Kako da dotada svi natjecatelji budu obaviješteni?« Taj oglas, koji je, uostalom, nosio datum od prije petnaest dana i koji je on u cijelosti pročitao na tri različita mjesta, nije mu ništa objašnjavao.

Ode da pogleda kuću što se daje pod zakup. Vratar, koji nije vidio da se on približava, tajnovito je govorio nekom susjedu;

- Koješta, koješta, sve je to uzaludan trud! Gospodin Maslon mu je obećao da će je dobiti za tri stotine franaka; a kako se načelnik opirao, pozvao ga je veliki vikar, gospodin de Frilair, u biskupski dvor.

Julienov je dolazak, čini se, mnogo smeo ta dva prijatelja, te nisu više rekli ni riječi.

Julien nije propustio doći na dražbu. U slabo osvijetljenoj dvorani nalazilo se mnoštvo ljudi; ali svi su oni nekako čudnovato mjerili jedan drugoga. Sve su oči bile uprte u jedan stol, na kojemu je Julien opazio tri krajička zapaljenih svijeća u kositrenoj zdjelici. Ovrhovoditelj je vikao; »Tri stotine franaka, gospodo!«

- Tri stotine franaka! To je nečuveno! - reče neki čovjek tiho svom susjedu. Julien se nalazio između te dvojice. - Ona vrijedi više od osam stotina; ponudit ću više.

- To ti je isto kao da pljuješ u vjetar. Koja ti korist od toga da se zamjeriš gospodinu Maslonu, gospodinu Valenodu, biskupu, njegovu groznom velikom vikaru de Frilairu, i svoj toj kliki.

- Tri stotine i dvadeset franaka! - povikne onaj prvi. - Blesane! - dobaci mu susjed. - A evo upravo pokraj nas jednog načelnikova špijuna - doda pokazujući na Juliena.

Julien se naglo okrene da odgovori na te riječi, ali se dvojica seljaka nisu na njega više ni osvrtali. Njihova hladnokrvnost smiri i njega. U taj se čas posljednji krajičak svijeće utrnuo i ovrhovoditelj je otegnutim glasom dosudio kuću na devet godina gospodinu de Saint-Giraudu, predstojniku ureda na prefekturi u***, i to za tri stotine i trideset franaka.

Čim je načelnik napustio dvoranu, započelo je ogovaranje.

- Eto - rekao je jedan. - Grogeotova glupost donosi sada općini trideset franaka.

- Ali gospodin de Saint-Giraud će se osvetiti Grogeotu. Vidjet će on! - odgovori netko.

- Koje li sramote! - reče neki krupan čovjek lijevo od Juliena. - Kuća za koju bih ja bio dao osam stotina franaka da u nju smjestim tvornicu, i još bih učinio dobar posao.

- Što ćete? - odgovori mu neki mladi tvorničar, liberal. - Zar gospodin de Saint-Giraud ne pripada kongregaciji? Nema li četvero njegove djece stipendije? Siromah čovjek! Verrierska općina treba da mu na plaću dade još dodatak od pet stotina franaka, eto, to je.

- I da to načelnik nije mogao spriječiti! - primijeti treći. - On je, istinabog, ultramontanac, ali ne krade.

- Ne krade? - prihvati neki drugi. - Ne, to golub krade. Sve to ulazi u veliku zajedničku blagajnu i sve se to dijeli na koncu godine. Ali evo malog Sorela; hajdemo!

Julien se vratio loše volje; našao je gospođu de Rênal vrlo žalosnu.

- Dolazite li s dražbe? - upita ona.

- Da, gospođo, i imao sam čast da me ondje smatraju špijunom gospodina načelnika.

- Da je mene poslušao, bio bi otišao na put.

U tom se času pojavi gospodin de Rênal; bio je vrlo mrk. Ručak je prošao bez riječi. Gospodin de Rênal zapovjedi Julienu da i on ode s djecom u Vergy. Putovanje je bilo žalosno. Gospođa de Rênal je tješila muža.

- Vi ste se na to već morali priviknuti, prijatelju.

Uvečer su šutke sjedili oko kućnog ognjišta; praskanje užarenih bukovih cjepanica bila im je jedina razonoda. Bio je to jedan od onih časova tuge koje nalazimo i u najsložnijim obiteljima. Uto jedno od djece veselo poviče:

- Netko zvoni, netko zvoni!

- Do đavola! Ako to gospodin de Saint-Giraud, pod izgovorom da mi se hoće zahvaliti dolazi opet da mi dosađuje, reći ću mu što ga ide; to je već previše! - poviče načelnik. - Zahvalnost duguje gospodinu Valenodu, a ja sam se kompromitirao. Što ću ako one proklete jakobinske novine doznaju za taj događaj i ako me uzmu na nišan?

U taj čas iza sluge uđe vrlo lijep čovjek s velikim crnim zaliscima.

- Gospodine načelniče, ja sam signor Geronimo. Evo pisma koje mi je pri mom dolasku dao za vas gospodin vitez de Beauvaissis, član ambasade u Napulju, nema tome ni devet dana - doda veselo signor Geronimo, gledajući gospođu de Rênal. - Signor de Beauvaissis, vaš rođak i moj dobar prijatelj, gospođo, rekao mi je da govorite talijanski!

Dobro raspoloženje tog Napolitanca pretvorilo je žalosnu večer u vrlo veselu. Gospođa de Rênal je svakako htjela da mu priredi večeru. Pokrenula je cijelu kuću; na svaki je način htjela rastresti Juliena kako bi smetnuo s uma riječ špijun, koju je njegovo uho toga dana dva puta čulo. Signor Geronimo bio je slavan pjevač, iz dobra društva a ipak vrlo veseo; svojstva koja u Francuskoj više nisu spojiva. Nakon večere je s gospođom de Rênal pjevao mali duet. Pričao je zabavne priče. U jedan sat ujutro, kad je Julien predložio djeci da pođu spavati, ona su se usprotivila.

- Još samo ovu priču - reče najstariji.

- To je povijest mog života, *signorino* - prihvati signor Geronimo. - Prije osam godina bio sam, kao vi, mlad đak konzervatorija u Napulju; to jest, bio sam vaših godina, ali nisam imao sreću da budem sin slavnog načelnika lijepog grada Verrièresa.

Na te je riječi gospodin de Rênal uzdahnuo i pogledao svoju ženu.

- Signor Zingarelli - nastavi mladi pjevač pretjerujući malo svoj naglasak, kojem su se djeca od srca smijala - signor Zingarelli bio je pretjerano strog učitelj. Nisu ga voljeli na Konzervatoriju; ali on je zahtijevao da se svi drže kao da ga vole. Izlazio sam iz Konzervatorija kad god sam mogao; odlazio sam u malo kazalište San-Carlino, gdje sam slušao božansku glazbu. Ali, o bože, kako da sakupim osam sua, koliko je stajao ulaz u parter? Golema svota! - reče on gledajući djecu, a djeca prasnu u smijeh. - Signor Giovannone, upravitelj San-Carlina, čuo me kako pjevam. Bilo mi je šesnaest godina. »Taj je dječak pravo blago«, reče on.

»Hoćeš li da te namjestim, dragi prijatelju?« predloži mi.

»A koliko ćete mi dati?«

»Četrdeset dukata na mjesec«. - Gospodo, to je sto i šezdeset franaka. Mislio sam da mi se nebo otvorilo.

»Ali kako da od strogog Zingarellija ishodim da me pusti?« zapitah ja Giovannona.

»Lascia fare a me.«

- Prepustite vi to meni! - poviče najstarije dijete.

- Točno, mladi moj gospodine. Signor Giovannone mi je rekao: *»Caro,* najprije mali ugovor.« Potpisao sam. Dao mi je tri dukata. Nikada nisam bio vidio toliko novaca. Zatim mi je rekao što treba da radim.

Sutradan zatražim audijenciju kod strašnog signora Zingarellija. Njegov me stari sobar uvede.

»Što hoćeš od mene, nevaljalče?« upita Zingarelli.

»Maestro«, nato ću ja, »kajem se zbog svojih pogrešaka; nikad više neću izlaziti iz Konzervatorija preskačući preko željezne ograde. Podvostručit ću svoju marljivost.«

»Kad se ne bih bojao da ću pokvariti najljepši bas koji sam čuo, stavio bih te na dva tjedna u zatvor, o kruhu i vodi, nevaljalče.«

»Maestro«, prihvatih ja, »bit ću uzor cijeloj školi, *credete a me.*[18] Ali ako netko dođe da traži da pjevam izvan Konzervatorija, ja vas molim za milost da to odbijete. Smilujte se, recite da to ne možete dopustiti.«

»A koji će vrag tražiti takvog nevaljalog obješenjaka kakav si ti? Zar bih ja ikada dopustio da ti napustiš Konzervatorij? Hoćeš li da mi se rugaš? Tornjaj se van«, reče on pokušavajući me udariti nogom u s ... ili se čuvaj suhog kruha i vode!«

Sat poslije stigao je signor Giovannone k upravitelju.

»Dolazim da vas zamolim«, reče on, »da me učinite bogatim. Dajte mi Geronima! Neka pjeva u mom kazalištu, i ove zime udat ću svoju kćer.«

»Što ćeš s tom ništarijom?« reče mu Zingarelli. - »Ja neću, ne dam ti ga; uostalom, kad bih i pristao, on nikada ne bi htio napustiti Konzervatorij, upravo mi se na to zakleo.«

»Ako se radi samo o njegovoj volji«, reče ozbiljno Giovannone izvukavši iz džepa ugovor, *»carta canta!*[19] Evo njegova potpisa.«

Zingarelli, bijesan, odmah pozvoni. »Istjerajte Geronima iz Konzervatorija«, poviče on kipeći od bijesa. Istjerali su me, dakle, a ja sam pucao od smijeha. Iste sam večeri pjevao ariju *del Moltiplico.* Pulcinella hoće da se ženi, te računa na prste što će mu sve trebati u kućanstvu i svaki se čas u svom računu buni.

- Ah, gospodine, hoćete li nam zapjevati tu ariju! - zamoli gospođa de Rênal.

Geronimo zapjeva i svima od silnog smijeha poteku suze. Signor Geronimo je tek u dva sata izjutra pošao spavati, ostavivši cijelu obitelj oduševljenu svojim dobrim ponašanjem, svojom ljubaznošću i veselošću.

Sutradan mu gospodin i gospođa de Rênal dadoše pisma koja su mu bila potrebna na francuskom dvoru.

»Dakle, svagdje samo licemjerstvo«, pomisli Julien. »Eto tog signora Geronima, koji ide u London s plaćom od šezdeset tisuća franaka. Bez snalažljivosti upravitelja San-Carlina njegov bi božanski glas bio možda poznat i slavljen tek deset godina poslije... Bogami, više bih volio biti Geronimo nego Rênal. Nije tako poštovan u društvu, ali mu barem ne zadaju briga dražbe kao ona danas, i njegov je život veseo.«

Jedna je stvar čudila Juliena: samotni tjedni provedeni u Verrièresu, u kući gospodina de Rênala, bili su za njega doba sreće. Gnušanje i tužne misli dolazile su mu samo za vrijeme objeda. Zar nije mogao u toj osamljenoj kući nesmetano čitati, pisati, razmišljati? Ondje ga nije svaki čas odvlačila od njegovih sjajnih snova okrutna nužda da proučava namjere neke niske duše i da je osim toga još i vara licemjernim postupcima ili riječima.

»Zar mi je sreća tako blizu? ... Troškovi za takav život su maleni; mogao bih se, kad bih htio, oženiti gospođicom Elizom ili postati Fouquéov ortak.« Ali putnik koji se upravo popeo na strmu planinu sjeda na vrhunac i nalazi potpuno zadovoljstvo u tome da se odmara. Bi li on bio sretan kad bi bio prisiljen da se uvijek odmara?

Gospođi de Rênal nametale su se kobne misli. Usprkos svojim odlukama, priznala je Julienu cijeli skandal oko one dražbe. »On će me još navesti da zaboravim sve svoje zakletve!« pomisli ona.

Ona bi bila bez krzmanja žrtvovala svoj život da spasi život svoga muža kad bi vidjela da je u opasnosti. Bila je to jedna od onih plemenitih i romantičnih duša, koje, kad opaze mogućnost za plemenit čin, a ne učine ga, trpe od grižnje savjesti gotovo jednako kao da su počinile zločin. Ipak je bilo i nesretnih dana, kad nije mogla otjerati sliku prevelike sreće koju bi doživjela kad bi najednom postala udovica i mogla se udati za Juliena.

On je njezine sinove volio mnogo više nego njihov otac; usprkos njegovoj strogoj pravednosti oni su ga obožavali. Dobro je znala da bi, udavši se za Juliena, morala napustiti taj Vergy čije su joj sjenovite aleje tako drage. Vidjela se gdje živi u Parizu i omogućuje svojim

[18] Vjerujte mi.

[19] U smislu: riječi odlaze, a pisma ostaju, tj. imam uza se dokaz.

sinovima dalje obrazovanje, kojemu se svi dive. Njezina djeca, ona, Julien - svi bi bili savršeno sretni.

Kako je čudnovato djelovanje braka, onakva kakvim ga je učinilo devetnaesto stoljeće! Dosada bračnog života sigurno ubija ljubav, ako je prije braka bilo ljubavi. Pa ipak, rekao bi kakav filozof, brak kod ljudi koji su dovoljno bogati da ne moraju raditi uskoro dovodi do toga da im temeljito dosade svi mirni užici. I jedino u onih žena kojima je duša neosjetljiva ta dosada ne izaziva spremnost da se zaljube.

Razmišljanje tog filozofa opravdava gospođu de Rênal u mojim očima, ali u Verrièresu joj nisu praštali, i cijeli se grad, a da to ona nije ni slutila, bavio isključivo njezinim ljubavnim skandalom. Zbog toga krupnog događaja nisu se te jeseni ondje toliko dosađivali kao obično.

Jesen i jedan dio zime prohujali su. Valjalo je ostaviti šume Vergyja. Verriersko se dobro društvo počelo ljutiti što su njegove anateme tako slabo djelovale na gospodina de Rênala. Ozbiljne osobe koje se za svoju uobičajenu ozbiljnost odštećuju zadovoljstvom da ispunjavaju zadatke takve vrste, pobudile su za nepunih osam dana u njemu najokrutnije sumnje služeći se pri tome najumjerenijim riječima.

Gospodin Valenod, koji je igrao vrlo oprezno, smjestio je Elizu u jednu plemićku i vrlo uglednu obitelj, gdje je bilo pet žena. Bojeći se da preko zime ne ostane bez službe, kako je govorila, Eliza je tražila od te obitelji samo dvije trećine od plaće koju je dobivala kod gospodina načelnika. Ta je djevojka sama od sebe došla na izvrsnu misao da se ode ispovjediti k bivšem župniku Chélanu, a istovremeno i k novom župniku, da bi obojici ispričala pojedinosti Julienove ljubavi.

Sutradan iza Julienova dolaska u Verrières župnik Chélan je već u šest sati izjutra poslao po njega.

- Ništa vas ne pitam - reče on. - Ja vas molim, a ako je potrebno, ja vam i naređujem da ništa ne govorite, i zahtijevam da u roku od tri dana otputujete u sjemenište u Besançon ili k svom prijatelju Fouquéu, koji je još uvijek spreman da vam stvori divnu budućnost. Sve sam predvidio, sve uredio, treba samo da odete i da se godinu dana ne vraćate u Verrières.

Julien nije ništa odgovorio; razmišljao je bi li se morao smatrati povrijeđenim u svojoj časti zbog brige što mu je ukazuje župnik Chélan, koji, uostalom, nije njegov otac.

- Bit će mi čast da vas sutra u isto vrijeme opet posjetim - reče on napokon župniku.

Velečasni Chélan, koji je bio uvjeren da će nad tako mladim čovjekom izvojevati punu pobjedu, govorio je mnogo. Julienovo je ponašanje i lice bilo najponiznije, ali nije progovorio ni riječi.

Napokon je izišao i otrčao da obavijesti gospođu de Rênal. Zatekao ju je očajnu. Njezin je muž malo prije prilično otvoreno s njom razgovarao. Njegov slab karakter, kao i nada na nasljedstvo u Besançonu, naveli su ga da je smatra posve nevinom. Upravo joj je priznao kako je čudne glasine zatekao u Verrièresu. - Javnost nema pravo, zaveli su je zavidnici, ali, konačno, što da se radi?

Gospođa de Rênal je načas pomislila da bi Julien mogao prihvatiti ponudu gospodina Valenoda i ostati u Verrièresu. Ali to nije više bila ona jednostavna i bojažljiva žena od prošle godine; njezina kobna strast i kajanje prosvijetlili su je. I dok je slušala svoga muža, s bolom je sebi dokazivala da je rastanak, makar i kratak, postao prijeko potreban. »Daleko od mene Julien će se opet prepustiti svojim slavoljubivim planovima, koji su tako prirodni kad čovjek ništa ne posjeduje. A ja sam, bože moj, tako bogata! No to je za moju sreću bez ikakve koristi. On će me zaboraviti. Ovako dostojan ljubavi, bit će ljubljen i sam će ljubiti. Ah, nesretnice! ... Na što se mogu potužiti? Nebo je pravedno; ja nemam zasluge da sam prekinula taj zločin i sad mi ono oduzima sposobnost rasuđivanja. Mogla sam Elizu predobiti novcem, ništa lakše od toga. Ni trenutak se nisam potrudila da o tome razmišljam, luda ljubavna maštanja ispunjavala su sve moje vrijeme. Zato propadam.«

Julien je bio iznenađen što se gospođa de Rênal, doznavši strašnu vijest o njegovu odlasku, nije tome suprotstavila ni jednom egoističnom primjedbom. Vidjelo se da s mukom suzdržava suze.

- Moramo biti čvrsti, prijatelju.

Odrezala je pramen svoje kose.

- Ne znam što ću učiniti - reče mu ona - ali ako umrem, obećaj mi da nikada nećeš zaboraviti moju djecu. Izdaleka ili izbliza nastoj učiniti od njih čestite ljude! Ako dođe do nove revolucije, svi će plemići biti pogubljeni: otac će im možda napustiti zemlju zbog onog seljaka koji je ubijen na krovu. Bdij nad mojom obitelju!... Daj mi ruku! Zbogom, prijatelju moj! Ovo su naši posljednji časovi. Kad ta velika žrtva bude prinesena, nadam se da ću smoći hrabrosti da mislim na svoj dobar glas.

Julien je očekivao očajanje. Jednostavnost toga rastanka potresla ga je.

- Ne, neću da se tako od vas rastanem. Otići ću; oni to hoće, i vi sami to želite. Ali tri dana nakon svog odlaska doći ću noću da vas posjetim.

Život se za gospođu de Rênal sav izmijenio. Julien je dakle doista ljubi, kad je sam došao na pomisao da je posjeti! Njezina se strahovita bol pretvori u najživlju radost koju je ikada u životu osjetila. Sve joj je postalo lako. Sigurnost da će opet vidjeti svoga prijatelja oduzela je tim posljednjim časovima svu njihovu težinu. Od toga časa ponašanje kao i lice gospođe de Rênal bili su plemeniti, odlučni i besprijekorni.

Uskoro se vratio gospodin de Rênal; bio je izvan sebe. Konačno je svojoj ženi progovorio o pismu što ga je primio prije dva mjeseca.

- Odnijet ću ga u Kasino i svima ću pokazati da je od onog podlog Valenoda, kojemu sam pomogao da od prosjaka postane jedan od najbogatijih građana u Verrièresu. Osramotit ću ga javno a zatim ću ga izazvati na dvoboj. Jer to je ipak previše!

»Bože moj, mogla bih postati udovica!« pomisli gospođa de Rênal. Ali gotovo u istom trenutku reče sebi:

»Ako ne spriječim taj dvoboj, a ja ga svakako mogu spriječiti, bit ću ubojica svoga muža.«

Nikada nije s toliko spretnosti iskoristila njegovu taštinu. Za nepuna dva sata uvjerila ga je, i to uvijek razlozima koje je on sam pronalazio, kako treba da prema gospodinu Valenodu pokazuje veće prijateljstvo nego ikada, pa čak i da Elizu opet uzme u kuću. Gospođi de Rênal bila je potrebna hrabrost da se odluči da ponovno viđa tu djevojku koja je uzrok svih njezinih nesreća. Ali ta je misao potjecala od Juliena.

Konačno je gospodin de Rênal, nakon što ga je ona tri-četiri puta dovela na pravi put, potpuno sam došao na misao, koja mu je u novčanom pogledu bila vrlo nemila, da bi za njega bilo najneugodnije kad bi Julien, usred te uzbuđenosti i govorkanja cijelog Verrièresa, ipak ondje ostao kao odgojitelj Valenodove djece. Julienu je, očito, u interesu da prihvati ponudu upravitelja ubožnice. Međutim, čast gospodina de Rênala zahtijeva da Julien napusti Verrières i da uđe u sjemenište u Besançonu ili u Dijonu. Ali kako ga na to skloniti i od čega da ondje živi?

Videći opasnost novčane žrtve, gospodin de Rênal bio je očajniji od svoje žene. Što se nje tiče, ona je nakon tog razgovora bila u položaju srčana čovjeka koji je, umoran od života, uzeo dozu *stramonija;* takav čovjek radi još samo automatski i ništa ga više ne zanima. Tako je bilo i s Lujem XIV. kad je umirući rekao: »Kad sam bio kralj.« Divnih li riječi!

Sutradan rano izjutra dobio je gospodin de Rênal anonimno pismo. Bilo je napisano na najuvredljiviji način. Najnepristojnije riječi koje su se dale primijeniti na njegov slučaj nalazile su se u svakom retku. To je pismo bilo djelo nekog podređenog zavidljivca. Ono ga ponovno navede na misao da izazove gospodina Valenoda na dvoboj. Uskoro se toliko zagrija te poželje tu nakanu smjesta provesti u djelo. Iziđe sam i ode k oružaru da nabavi pištolje, koje dade napuniti.

»Zaista«, pomisli on, »sve da se i vrati stroga uprava cara Napoleona, ja ne bih morao sebi predbacivati lopovština ni za jedan su. Najviše ako sam katkada zatvarao oči, ali ja imam u svom pisaćem stolu pisma koja me na to ovlašćuju.«

Gospođa de Rênal se prepala hladnog bijesa svog muža; to ju je opet navelo na kobnu misao njezina udovištva, koju je s toliko muke otklanjala od sebe. Zatvorila se s njim u sobu. Nekoliko mu je sati uzalud govorila; novo ga je anonimno pismo natjeralo da se odluči. Napokon joj ipak pođe za rukom njegovu odvažnost da ćušne gospodina Valenoda pretvoriti u hrabrost da Julienu ponudi šest stotina franaka za godinu dana opskrbe u sjemeništu. Gospodin de Rênal je, proklinjući tisuću puta dan kad mu je pala na um nesretna misao da uzme u kuću odgojitelja, zaboravio na anonimno pismo.

Jedna ga je misao donekle tješila, ali je nije saopćio svojoj ženi. On se, naime, nadao da će, s nešto vještine i iskoristivši romantične ideje tog mladića, polučiti da on i za manju svotu odbije ponudu gospodina Valenoda.

Gospođu de Rênal stajalo je mnogo više muke da Julienu dokaže kako on, žrtvujući ugledu njezina muža mjesto s plaćom od osam stotina franaka, koje mu javno nudi upravitelj ubožnice, može bez stida primiti neku odštetu.

- Ali ja nikada, čak ni načas nisam imao nakanu prihvatiti te ponude - neprestano je govorio Julien. - Vi ste me odviše navikli na otmjen život; prostaštvo tih ljudi bi me ubilo.

Okrutna je nužda gvozdenom rukom slomila Julienovu volju. No njegov ga je ponos naveo da sam sebe zavarava kako svotu koju mu nudi verrierski načelnik prima samo kao zajam i da mu za nju dade obveznicu da će mu za pet godina vratiti novac zajedno s kamatama.

Gospođa de Rênal imala je još uvijek nekoliko tisuća franaka sakrivenih u maloj spilji u planini.

Ponudila mu ih je drščući jer je znala da će on ljutito odbiti.

- Hoćete li - reče joj Julien - da uspomenu na našu ljubav učinite odvratnom?

Napokon je Julien napustio Verrières. Gospodin de Rênal bio je vrlo sretan. Julienu je u odsudnom času, kad je trebalo da primi novac, ta žrtva bila odviše teška. Odlučno je otklonio. Gospodin de Rênal ga je sa suznim očima zagrlio, a kad ga je Julien zamolio za svjedodžbu o dobrom ponašanju, nije u svom oduševljenju našao dovoljno pohvalnih izraza kojima bi veličao njegovo vladanje. Naš je junak imao ušteđenih pet zlatnika, a kanio je isto toliko zamoliti od Fouquéa.

Bio je vrlo uzbuđen. Ali već na jednu milju od Verrièresa, gdje je ostavio toliko ljubavi, mislio je samo na sreću da vidi glavni grad, veliki vojnički grad kakav je Besançon.

Za njegova kratkog trodnevnog izbivanja gospođa de Rênal se zavaravala jednom od najokrutnijih ljubavnih obmana. Njezin je život bio snošljiv jer se između tog života i krajnje nesreće nalazio posljednji sastanak što ga je trebala imati sa Julienom. Brojila je sate i minute koji su je dijelili od tog časa. Konačno, noću trećeg dana, čula je već izdaleka ugovoreni znak. Prošavši kroz tisuću opasnosti, Julien se stvorio pred njom.

Od tog je trenutka ovladala njome samo jedna misao: »To je posljednji put što ga vidim.« Ne samo da nije mogla odgovoriti na žar svog prijatelja, nego je bila kao napola mrtva. Kad bi se prisilila da mu kaže da ga ljubi, izgovarala je to tako nespretno te se činilo da govori neistinu. Ništa je nije moglo otrgnuti od okrutne misli na vječni rastanak. Sumnjičavi je Julien jednog časa pomislio da ga je već zaboravila. Na njegove zajedljive riječi odgovarala je ona samo krupnim suzama koje su tiho tekle i gotovo grčevitim stiskom ruke.

- Ali, veliki bože, kako hoćete da vam vjerujem? - odvraćao je Julien na hladno poricanje svoje prijateljice; - vi biste sto puta više iskrenog prijateljstva pokazali prema gospođi Derville, svojoj običnoj znanici.

Gospođa de Rênal, skamenjena, nije znala što da odgovori.

- Nije moguće da je itko nesretniji od mene ... Nadam se da ću umrijeti... Osjećam kako mi se srce ledi...

Takvi su bili najdublji odgovori koje je dobivao.

Kad je pred zoru došao čas rastanka, suze gospođe de Rênal su posve presušile. Ne uzvraćajući mu poljupce i ne govoreći ni riječi, gledala ga je kako za prozor pričvršćuje uže s uzlovima. Uzalud joj je Julien govorio:

- Evo nas u položaju koji ste toliko željeli. Odsada ćete živjeti bez grižnje savjesti. Nećete više pri najbezazlenijoj bolesti vidjeti svoju djecu u grobu.

- Žao mi je što ne možete poljubiti Stanislasa - reče mu ona hladno.

Hladni poljupci toga živog leša duboko su se dojmili Juliena, i on nekoliko milja nije mogao misliti ni na što drugo. Bio je potresen do dna duše, i prije nego je prešao planinu, sve dok je mogao vidjeti verrierski zvonik, on se često okretao.

XXIV.

GLAVNI GRAD

Koliko buke, koliko zaposlenih ljudi!
Koliko misli o budućnosti u glavi
dvadesetogodišnjeg mladića!
Kako li sve to odvraća od ljubavi!
BARNAVE

Konačno je na nekom udaljenom brijegu opazio tamne zidine: bila je to besançonska tvrđava. »Kako bi to bilo posve drugačije kad bih dolazio u taj plemeniti vojnički grad da budem potporučnik u jednoj od pukovnija koje ga brane!«

Besançon nije samo jedan od najljepših gradova Francuske, on obiluje i hrabrim i duhovitim ljudima. Ali Julien je bio samo mali seljačić i nije imao nikakvih mogućnosti da se približi odlučnim ljudima.

Od Fouquéa je bio uzeo građansko odijelo, i u njemu je prešao lančane mostove. Kako je bio pun znanja o povijesti opsade toga grada godine 1674, htio je, prije nego se zatvori u sjemenište, vidjeti bedeme njegove tvrđave. Umalo ga dva-tri puta nije uhapsila straža, jer je došao do onih mjesta na koja je vojska općinstvu zabranila pristup, da bi svake godine mogla prodati za dvanaest do petnaest franaka sijena.

Visina zida, dubina jaraka i strašan izgled topova zaokupljali su ga nekoliko sati, dok nije prošao pokraj velike kavane na bulevaru. Od udivljenja je stao kao ukopan; uzalud je čitao riječ »kavana« ispisanu velikim slovima iznad dvojih vrata, nije mogao vjerovati svojim očima. Svladao je svoju plašljivost, osmjelio se da uđe i našao se u dvorani dugoj trideset do četrdeset stopa, kojoj je strop bio najmanje dvadeset stopa visok. Toga ga je dana sve oduševljavalo.

Upravo su se igrale dvije partije biljara; konobari su izvikivali bodove; igrači su trčali oko biljarskih stolova, koji su bili opkoljeni gledaocima. Talasi duhanskog dima izvijali su se iz svih usta i obavijali sve u plavkast oblak. Visok stas tih ljudi, njihova zaobljena ramena, težak hod, veliki zalisci, dugi salonski kaputi, sve je to privlačilo Julienovu pažnju. Ta plemenita djeca starog Bisontiuma govorila su tako glasno kao da viču; htjeli su izgledati poput strašnih ratnika. Julien se kao ukopan divio; mislio je na veličinu i divotu glavnog grada kao što je Besançon. Nije se nikako mogao odvažiti da jednoga od one nadute gospode koji su izvikivali bodove kod biljara zamoli za šalicu kave.

Ali gospođica koja je sjedila za blagajnom spazila je krasno lice toga mladog provincijalca, koji je, stojeći na tri koraka od peći i držeći svoj mali zavežljaj pod rukom, promatrao kraljevo poprsje od lijepe bijele sadre. Ta gospođica iz Franche-Comtéa, visoka, vrlo stasita i dobro odjevena, kako se to priliči u takvoj kavani, već ga je nekoliko puta pozvala tihim glasom da bi je mogao čuti samo Julien: »Gospodine, gospodine!« Julien susretne blagi pogled njezinih velikih očiju i shvati da to njemu govori.

Brzo se približi blagajni i lijepoj djevojci kao da pristupa k neprijatelju. Kako se prebrzo okrenuo, pao mu je zavežljaj.

Kakvu bi samilost naš provincijalac izazvao kod pariških srednjoškolaca, koji već s petnaest godina znaju vrlo otmjeno ući u kavanu! Ali ta djeca, koja su s petnaest godina tako uglađena, s osamnaest postaju posve *obična.* Strasnu plahost koju susrećemo u provinciji neki mladići uspiju savladati i ona tada razvija u njima odlučnu volju. Približujući se toj lijepoj djevojci koja

se udostojila da ga oslovi, Julien, koji je pobijedivši plahost postao hrabar, pomisli: »Treba da joj kažem istinu.«

- Gospođo, prvi put u životu dolazim u Besançon; želio bih, za novac, komad kruha i šalicu kave.

Gospođica se malo osmjehne a zatim porumeni: strahovala je da se na tog lijepog mladića ne osvrnu svojim ironičnim primjedbama i šalama igrači biljara. On bi se poplašio i ne bi više došao.

- Smjestite se ovdje, blizu mene - reče mu ona pokazujući mramorni stol gotovo posve sakriven golemom blagajnom od mahagonija, koja je bila isturena u dvoranu.

Gospođica se nagnula izvan blagajne, tako da joj se pružila prilika da pokaže svoj divan stas. Julien je to opazio; sve su mu se misli poremetile. Lijepa je gospođica postavila pored njega šalicu, šećer i žemičku. Skanjivala se da pozove konobara i naruči kavu jer s konobarovim dolaskom ne bi više bila sa Julienom nasamo.

Julien je, zamišljen, uspoređivao tu plavu i veselu ljepotu s uspomenama koje su ga često uzbuđivale. Pomisao na ljubav koju je doživio gotovo ga je posve oslobodila od bojažljivosti. Lijepoj je gospođici samo časak bio dovoljan, čitala je u njegovim pogledima.

- Ovaj vas dim iz lula tjera na kašalj, sutra dođite na doručak prije osam ujutro; tada sam gotovo posve sama.

- Kako vam je ime? - upita Julien s ljupkim smiješkom blažene bojažljivosti.

- Amanda Binet.

- Biste li mi dopustili da vam za jedan sat pošaljem zavežljaj, velik kao ovaj?

Lijepa je Amanda malo razmišljala.

- Nadziru me. To što vi tražite, moglo bi me izvrgnuti neugodnosti, ali ću vam napisati svoju adresu na kartu, koju ćete pričvrstiti na zavežljaj. Pošaljite mi ga bez bojazni.

- Zovem se Julien Sorel - reče mladić. - U Besançonu nemam ni rođaka ni znanaca.

- Ah, razumijem - reče ona veselo - vi ste došli studirati pravo?

- Na žalost, ne! - odgovori Julien. - Šalju me u sjemenište.

Na Amandinu se licu odrazilo najveće razočaranje. Pozvala je konobara; sada se usudila. Konobar natoči Julienu kavu i ne pogledavši ga.

Amanda je na blagajni primala novac; Julien je bio ponosan što se usudio govoriti. Kod jednog biljarskog stola izbi svađa. Povici i pobijanje igrača orili su se tom golemom dvoranom i stvarali buku, kojoj se Julien čudio. Amanda se zamislila i oborila pogled.

- Ako želite, gospođice - reče on iznenada i sa sigurnošću - reći ću da sam vaš rođak.

Taj ponešto samosvjesni način svidi se Amandi. »Nije to kakav god čovjek«, pomisli ona. Odgovori mu brzo i ne gledajući ga, jer je pazila ne približuje li se tko blagajni.

- Ja sam iz Genlisa pokraj Dijona; recite da ste i vi iz Genlisa i da ste rođak moje majke.

- Svakako ću tako učiniti.

- Ljeti svakog četvrtka u pet sati gospoda bogoslovi prolaze ovdje ispred kavane.

- Ako mislite na me, držite u ruci kitu ljubica kad budem ovuda prolazio.

Amanda ga začuđeno pogleda; taj je pogled pretvorio Julienovu hrabrost u preveliku smionost; ipak jako porumeni rekavši joj:

- Osjećam da vas volim najsnažnijom ljubavlju.

- Govorite tiše! - reče mu ona ustrašeno.

Julien se nastojao prisjetiti rečenice iz jednog nepotpunog sveska »Nove Heloïse« koji je bio našao u Vergyju. Pamćenje ga nije izdalo, i on je deset časaka gospođici Amandi napamet govorio »Novu Heloïsu«, a ona ga je slušala ushićena; bio je sretan zbog te svoje majstorske izvedbe, kadli se najednom lijepoj gospođici iz Franche-Comtéa sledi lice. Jedan od njezinih ljubavnika pojavio se na vratima kavane.

On se fićukajući i mičući u hodu ramenima približi blagajni i pogleda Juliena. U Julienovoj mašti, koja je uvijek bila sklona krajnostima, smjesta iskrsne misao na dvoboj. On sav

problijedi, odgurne šalicu i stade sa samosvjesnim izrazom lica vrlo pozorno mjeriti svoga suparnika. Kako je taj suparnik sagnuo glavu, i, kao da je u svojoj kući, natočio sebi na blagajni čašicu rakije, Amanda je pogledom naredila Julienu da obori oči. On posluša i dvije je minute posve mirno sjedio na svom mjestu, blijed, odlučan i misleći samo na ono što će se dogoditi; u tom je trenutku zaista bio lijep. Suparnik se začudio Julienovu pogledu; ispivši na dušak čašicu rakije, reče nešto Amandi, turi ruke u džepove svoga velikog kaputa i približi se jednom biljarskom stolu fićukajući i gledajući Juliena. Ovaj, sav bijesan, ustade, ali nije znao kako bi se ponašao da bude bezobrazan. Ostavi svoj zavežljaj i s najnehajnijim izrazom lica i kretnjama pođe prema biljarskom stolu.

Uzalud mu je razbor govorio: »Pobiti se u dvoboju tek što si stigao u Besançon, znači upropastiti svećeničku karijeru.«

»Svejedno! Barem nitko neće moći reći da sam se povukao pred jednim drznikom.«

Amanda je opazila njegovu odlučnost, koja je bila u lijepoj opreci s njegovim naivnim ponašanjem; načas joj se više sviđao nego onaj veliki mladić u salonskom kaputu. Ustala je i, držeći se kao da pogledom prati nekoga tko prolazi ulicom, postavila se između njega i biljarskog stola.

- Da se niste usudili poprijeko gledati onog gospodina, on je moj šurjak!

- Što me se tiče? On me pogledao izazovno.

- Hoćete li da zbog vas budem nesretna? Svakako, on vas je gledao, možda će čak doći i da govori s vama. Rekla sam mu da ste rođak moje majke i da ste došli iz Genlisa. On je iz pokrajine Franche-Comté i nikada nije bio dalje od Dola na cesti prema Bourgognei, recite dakle što god hoćete, ništa se ne bojte.

Julien je još oklijevao; ona brzo nastavi, jer ju je mašta kavanske blagajnice u izobilju opskrbljivala lažima.

- Bez sumnje, gledao vas je, ali to je bilo u času kad me pitao tko ste vi; on je prema svakome tako neotesan, nije vas htio uvrijediti.

Julien je pogledom pratio tobožnjeg šurjaka; vidio je kako je platio ulog za igru u najudaljenijem biljarskom stolu. Čuo je njegov grubi glas koji je prijeteći vikao: - Ja počinjem! - Brzo promakne pokraj gospođice Amande i zakorači prema biljarskom stolu. Amanda ga zgrabi za ruku:

- Najprije mi platite! - reče mu ona.

»Tako je pravo«, pomisli Julien, »ona se boji da bih mogao otići ne plativši.« Amanda je bila jednako uzrujana kao i on i vrlo crvena; vraćala mu je sitan novac što je polaganije mogla, ponavljajući mu tihim glasom:

- Smjesta izađite iz kavane ili vas više neću voljeti; a ja vas jako volim.

Julien je zaista izišao, ali polagano. »Nije li moja dužnost«, ponavljao je sebi, »da sada ja odem i promjerim onog grubijana.« Ta ga je neizvjesnost držala cio sat na bulevaru ispred kavane: gledao je da li će taj čovjek izići. Ali on se nije pojavio, i Julien se udalji.

Bio je u Besançonu tek nekoliko sati, a već ga je obuzela grižnja savjesti. Stari mu je major-kirurg, usprkos svojoj kostobolji, bio dao nekoliko lekcija iz mačevanja; to je bilo sve znanje koje je stajalo na raspolaganju Julienovu bijesu. Ali to ne bi bila nikakva zapreka, samo da je znao kako da izazove sukob a da ne ćušne suparnika; jer kad bi došlo do šakanja, njegov bi ga protivnik, onakva ljudeskara, izmlatio i ostavio osramoćena.

»Za bijednika kakav sam ja«, mislio je Julien, »bez zaštitnika i bez novca, nema velike razlike između sjemeništa i zatvora; treba da ovo građansko odijelo ostavim u nekoj gostionici, gdje ću opet obući svoje crno odijelo. Ako kada izađem na koji sat iz sjemeništa, moći ću vrlo lako u svom građanskom odijelu posjetiti gospođicu Amandu.« Takvo je razmišljanje bilo vrlo lijepo, ali Julien se, prolazeći pokraj mnogih gostionica, nije usudio ući ni u jednu.

Napokon, kad je opet prošao pokraj hotela »Ambasador«, njegov se nemirni pogled sreo s pogledom neke debele, još prilično mlade rumene žene sretna i vesela lica. Približio joj se i ispričao joj svoj slučaj.

- Svakako, lijepi moj popiću - reče mu vlasnica »Ambasadora«. - Čuvat ću vam vaše građansko odijelo, štoviše, često ću dati da ga ispraše. U ovo doba nije dobro da se sukneno odijelo ostavlja netaknuto. - Ona uze ključ i sama ga odvede u jednu sobu, preporučivši mu da zapiše sve što će tu pohraniti.

- Bože moj, kako ste lijepi ovako, velečasni gospodine Sorele! - reče mu debela žena kad je sišao u kuhinju. - Naručit ću vam dobar ručak; stajat će vas samo dvadeset sua umjesto pedeset, koliko svi plaćaju - dometnu tiho - jer valja štedjeti vašu mršavu kesu.

- Ja imam deset zlatnika - odvrati Julien sa stanovitim ponosom.

- Ah, bože moj - odgovori uplašeno dobra gostioničarka - nemojte tako glasno govoriti! Ima u Besançonu mnogo zlih ljudi. Začas bi vam to ukrali. A osobito, nemojte nikada ići u kavane, one su prepune lopova.

- Zaista! - reče Julien, koga su te riječi ponukale da razmišlja.

- Dođite uvijek samo k meni, kuhat ću vam kavu. Sjetite se da ćete ovdje uvijek naći prijateljicu i dobar ručak za dvadeset sua; bit ćete zadovoljni, nadam se. Sjedite sada za stol, sama ću vas podvoriti.

- Ne mogu jesti - reče joj Julien - previše sam uzbuđen; od vas odlazim ravno u sjemenište. - Dobra mu žena nije dopustila da ode dok mu nije džepove natrpala hranom. Napokon se Julien uputio prema tom strašnom mjestu; gostioničarka mu je s vrata pokazala put.

XXV.

SJEMENIŠTE

Trista trideset i šest ručkova po 85 santima,
trista trideset i šest večera po 38 santima,
čokolade onome koji na nju ima pravo;
koliko se tu može zaraditi na pokornosti?
BESANÇONSKI VALENOD

Već izdaleka je spazio pozlaćeni željezni križ na vratima; polagano se približavao; koljena su mu klecala »Evo, dakle, tog pakla na zemlji, iz kojega neću moći izaći!« Konačno se odlučio pozvoniti. Zvuk zvona odjekne kao da je tu sve pusto. Nakon deset časaka dođe da mu otvori neki blijedi, u crno odjeveni čovjek. Julien ga pogleda i odmah obori oči. Taj je vratar imao čudnovatu fizionomiju. Zelene i izduljene zjenice njegovih očiju bile su okrugle kao u mačke; nepomični obrisi vjeđa nagovještavali su da je tu isključen svaki osjećaj simpatije; njegove su tanke usne činile polukružnice nad zubima koji strše. Ali to lice nije bilo zločinačko, nego je ono prije pokazivalo onu savršenu bešćutnost koja mladim ljudima ulijeva mnogo više straha. Jedini osjećaj koji je Julienov brzi pogled mogao otkriti na tom dugom, pobožnom licu, bio je dubok prezir za sve što bi mu netko htio reći, ako to nema veze s nebom.

Julien s naporom podigne pogled i, glasom koji je drhtao od snažnog lupanja srca, objasni da želi govoriti s gospodinom Pirardom, ravnateljem sjemeništa. Ne rekavši ni riječi, crni mu čovjek dade znak da ga slijedi. Uspeše se na drugi kat širokim stubištem s drvenom ogradom; iskrivljene stepenice posve su se nagnule na protivnu stranu od zida, te se činilo da će se svakog časa srušiti. Mala vratašca, nad kojima je visio velik nadgrobni križ od mekog drva, crno oličen, s mukom su se otvorila; vratar ga uvede u mračnu i nisku sobu, gdje su na bijelo okrečenim zidovima visjele dvije slike pocrnjele od starosti. Ovdje Julien ostade sam; bio je satrven, srce mu je žestoko lupalo; najradije bi bio zaplakao da se usudio. U cijeloj je kući vladala grobna tišina.

Nakon četvrt sata, što mu se učinilo kao cijela vječnost, vratar zloslutna lica opet se pojavio na nekim vratima na drugom kraju sobe i, ne udostojivši se progovoriti, dade mu znak da dođe. Julien uđe u vrlo slabo osvijetljenu sobu, još veću od prve. Zidovi su također bili okrečeni, ali namještaja nije bilo. Samo je u jednom kutu pokraj vrata Julien opazio krevet od mekog drva, dvije slamnate stolice i jedan mali naslonjač od jelovih dasaka bez jastuka. Na drugom kraju sobe, pokraj malog prozora s požutjelim staklima, koji je bio ukrašen prljavim loncima cvijeća, opazi za jednim stolom čovjeka u otrcanoj reverendi; izgledao je vrlo ljut i uzimao je iz jedne hrpe jedan za drugim male četverouglaste papire, koje je slagao po stolu nakon što bi na njima zapisao nekoliko riječi. Nije opažao Julienovu nazočnost: ovaj je nepomično stajao usred sobe, tamo gdje ga je ostavio vratar, koji je izišao zatvorivši vrata.

Tako je prošlo deset časaka; čovjek u pohabanom odijelu neprestano je pisao. Julien je bio tako uzbuđen i uplašen te mu se činilo da će se srušiti. Neki bi filozof, možda i varajući se, rekao: »To je snažan dojam ružnoga na dušu stvorenu da voli ono što je lijepo.«

Čovjek koji je pisao podiže glavu; Julien je to opazio tek časak poslije, ali je i dalje ostao nepomičan kao da je smrtno pogođen strašnim pogledom onoga koji ga je motrio. Julienove zbunjene oči jedva su razabirale dugačko lice, posve pokriveno crvenim pjegama, izuzevši na čelu, koje je bilo mrtvački blijedo. Između tih crvenih obraza i blijedog čela sjajila su se dva

mala crna oka, stvorena da ustraše i najhrabrijeg čovjeka. Široko čelo bilo je obrubljeno gustom kosom, glatkom i crnom kao smola.

- Hoćete li prići, da ili ne? - napokon će taj čovjek nestrpljivo.

Julien pođe naprijed nesigurnim korakom i konačno se, gotovo da se sruši i blijed kako još nikad u svom životu nije bio, zaustavi tri koraka pred malim stolom od mekog drva prekrivenim četverouglastim papirićima.

- Još bliže! - reče čovjek.

Julien priđe još bliže pružajući ruku kao da hoće da se za nešto primi.

- Vaše ime?

- Julien Sorel.

- U velikom ste zakašnjenju - reče mu onaj čovjek uprijevši opet u njega svoj strašni pogled.

Julien nije mogao podnijeti taj pogled i, ispruživši ruku kao da će se zadržati, sruši se na tlo svom svojom dužinom.

Čovjek pozvoni. Julien nije izgubio svijest, samo nije mogao otvoriti oči ni micati se; čuo je korake koji su se približavali.

Podigoše ga i smjestiše u mali naslonjač od jelovine. Čuo je strašnog čovjeka kako govori vrataru:

- Po svoj prilici boluje od padavice. Samo bi nam još to trebalo!

Kad je Julien opet otvorio oči, vidio je čovjeka crvenog lica kako i dalje piše; vratar je nestao. »Moram biti hrabar«, mislio je naš junak, »a prije svega, moram skrivati ono što osjećam.« Bilo mu je strašno mučno. »Ako mi se što dogodi, bog zna što će o meni misliti.« Napokon čovjek prestane pisati i gledajući Juliena postrance, reče:

- Jeste li sposobni da mi odgovarate?

- Jesam, gospodine - odgovori Julien oslabljenim glasom.

- To je dobro.

Čovjek u crnom napola se uspravio i nestrpljivo tražio jedno pismo u ladici svoga jelovog stola, koja se škripeći otvorila. Nađe ga, polako sjedne i ponovno gledajući Juliena kao da mu hoće iščupati ono malo života što mu je još preostalo, reče:

- Preporučio vas je župnik Chélan; on je bio najbolji župnik u biskupiji, čovjek neobično bogat vrlinama i moj prijatelj već trideset godina.

- Ah, pa to ja imam čast govoriti s velečasnim Pirardom! - reče Julien samrtnim glasom.

- Čini se - odgovori ravnatelj sjemeništa gledajući ga ljutito.

Njegove male oči jače zabliješte a mišići u kutovima usta nehotice mu zadršću. Izgledao je poput tigra koji unaprijed uživa u zadovoljstvu što će proždrijeti svoju žrtvu.

- Chélanovo je pismo kratko - reče on kao da govori sam sebi. - *Intelligenti pauca*[20]*;* dan danas čovjek ne može pisati dovoljno kratko. - Čitao je naglas:

»Šaljem vam Juliena Sorela, iz ove župe, kojega sam krstio prije dvadesetak godina; sin je bogata tesara, ali mu otac ništa ne daje. Julien će biti vrijedan radnik u vinogradu gospodnjem. U njega je dobro pamćenje i inteligencija i znade razmišljati. Hoće li njegov poziv biti trajan? Da li je iskren?«

- Iskren? - ponovi opat Pirard začuđeno, gledajući Juliena; ali sada opatov pogled više nije bio lišen svake čovječnosti. - *Iskren!* - ponovi on tišim glasom i nastavi čitati:

»Molim Vas da Julienu Sorelu dodijelite stipendiju; on će je zavrijediti položivši potrebne ispite. Nešto sam ga poučavao u teologiji, u onoj staroj i dobroj teologiji našeg Bossueta, Arnaulta, Fleuryja. Ako vam taj mladić ne odgovara, vratite mi ga; upravitelj ubožnice, kojega vi dobro poznajete, nudi mu osam stotina franaka ako prihvati mjesto odgojitelja njegove djece. - Moja je duša, hvala budi bogu, smirena. Privikavam se na strašan udarac. *Vale et me ama.*[21]

Opat Pirard, usporavajući glas dok je čitao potpis, izgovori s uzdahom riječ *Chélan.*

---

[20] Pametnome ne treba mnogo govoriti.

[21] Zdravo i voli me.

- Njegova je duša smirena - reče on. - Zaista je njegova vrlina zaslužila tu nagradu. Želio bih da je bog i meni dodijeli kad bude za to vrijeme!

On pogleda u nebo i prekriži se. Videći taj sveti znak, Julien osjeti kako ga napušta onaj duboki užas od kojega se sledio čim je ušao u tu kuću.

- Imam ovdje tri stotine dvadeset i jednog kandidata za najsvetije zvanje - reče napokon opat Pirard strogim ali ne zlim glasom. - Samo su mi sedmoricu ili osmoricu od njih preporučili takvi ljudi kakav je župnik Chélan; tako ćete vi od tri stotine dvadeset i jednog kandidata biti deveti. Ali moja zaštita ne znači ni naklonost ni slabost, ona je samo pojačanje brige i strogosti protiv poroka. Zaključajte ona vrata!

Juliena je stajalo muke da zakorači, ali uspio je da se ne sruši. Opazio je da jedan mali prozor blizu ulaznih vrata gleda na otvoreno polje. Gledao je stabla; taj mu je vidik godio kao da je opazio stare prijatelje.

- *Loquerisne linguam latinam?* (Govoriš li latinski?) - upita ga opat Pirard kad se vratio.

- *Ita, pater optime* (Da, časni oče) - odgovori Julien, komu su se polako vraćale snage. Bez sumnje mu se još nikada nijedan čovjek nije činio manje častan nego u posljednjih pola sata opat Pirard.

Razgovor se nastavio latinski. Izražaj opatovih očiju ublažavao se; Julien je opet stekao nešto hladnokrvnosti. »Kako sam slab kada dopuštam da me se dojmi ovakav privid vrline«, pomisli on. »Taj je čovjek možda obična lopuža poput župnika Maslona«, i Julien se obraduje što je gotovo sav svoj novac sakrio u čizme.

Opat Pirard je Juliena ispitivao teologiju; iznenadio se opsegu njegova znanja. Njegovo je čuđenje još poraslo kad ga je posebno ispitivao Sveto pismo. Ali kad je došao do pitanja o učenju svetih otaca, opazio je da Julien o tome gotovo ništa ne zna i da je jedva čuo za imena svetog Jeronima, svetog Augustina, svetog Bonaventure, svetog Bazilija, itd.

»Doista«, pomisli opat Pirard, »tu se vidi ona nesretna sklonost za protestantizam koju sam Chélanu uvijek predbacivao: duboko i preduboko poznavanje Svetog pisma.«

(Julien mu je upravo, a da ga on nije ni pitao, govorio o tome u koje je vrijeme zaista napisana Geneza, Petoknjižje, itd.)

»Kuda vode ta beskonačna razglabanja Svetog pisma«, mislio je opat Pirard, »ako ne *osobnom provjeravanju,* a to znači najstrašnijem protestantizmu? A uz takvo neoprezno učenje, ništa o svetim očima, čime bi se ta opasnost mogla smanjiti.«

Ali čuđenju ravnatelja sjemeništa nije bilo granica kad je Juliena pitao o papinskoj vlasti i očekivao da će čuti načela stare galikanske crkve, a mladić mu stao naizust govoriti cijelu knjigu de Maistrea.

»Čudan li je čovjek taj Chélan«, mislio je opat Pirard; »je li mu tu knjigu pokazao kako bi ga ponukao da joj se ruga?«

Ispitujući Juliena, uzalud je nastojao doznati da li on ozbiljno vjeruje u de Maistreovu nauku. Mladić se odgovarajući služio samo svojim pamćenjem. Od tog se časa Julien vrlo dobro osjećao, opažao je da vlada sobom. Nakon vrlo duga ispitivanja učinilo mu se da je strogost opata Pirarda prema njemu još samo hinjena. Zaista, da nije već prije petnaest godina sam sebi nametnuo načela stroge ozbiljnosti prema svojim učenicima teologije, ravnatelj sjemeništa bi u ime logike bio zagrlio Juliena, toliko je u njegovim odgovorima nalazio bistrine, točnosti i jasnoće.

»Eto, to je smion i zdrav duh«, govorio je sebi, »ali *corpus debile* (tijelo je slabo).«

- Padate li vi često onako? - upita on Juliena francuski pokazujući mu prstom pod.

- To je prvi put u mom životu. Vratarovo me lice zastrašilo - doda Julien pocrvenjevši kao dijete.

Opat Pirard se gotovo nasmiješi.

- To je posljedica taštog sjaja ovoga svijeta; vi ste očito navikli na nasmijana lica, prave pozornice laži. Istina je ozbiljna, gospodine. A nisu li i naše dužnosti na ovom svijetu ozbiljne?

Morate pripaziti da se vaša savjest čuva ove slabosti: *Suvišne osjetljivosti za varave čari vanjskog svijeta.*

- Da mi niste preporučeni - reče opat Pirard prešavši opet s očitim zadovoljstvom na latinski - da mi niste preporučeni od takva čovjeka kakav je Chélan, govorio bih vam ispraznim jezikom ovoga svijeta, na koji ste, kako se čini, odviše navikli. Rekao bih vam da je dobiti punu stipendiju, kako vi to želite, najteža stvar na svijetu. Ali župnik Chélan bi za pedeset i šest godina svoga apostolskog rada vrlo malo zaslužio kad ne bi mogao raspolagati jednom stipendijom u sjemeništu.

Nakon tih riječi opat Pirard preporuči Julienu da bez njegove privole ne stupi ni u koje društvo ili tajnu kongregaciju.

- Dajem vam časnu riječ - reče Julien sa zanosom poštena čovjeka.

Ravnatelj sjemeništa se prvi put nasmiješi.

- Te riječi nisu ovdje na mjestu - reče mu on - one odviše podsjećaju na ispraznu čast svjetskih ljudi, koja ih vodi do tolikih pogrešaka, a često i do zločina. Vi mi dugujete poslušnost na osnovi paragrafa sedamnaestog bule »Unam Ecclesiam« pape Pija V. Ja sam vaš crkveni starješina. U ovoj kući, dragi sinko, čuti znači isto što i poslušati. Koliko imate novca?

»Eto ti ga«, pomisli Julien, »zato sam mu bio dragi sinko.«

- Trideset i pet franaka, oče.

- Brižno bilježite na što trošite novac, morat ćete mi položiti račun.

To mučno ispitivanje potrajalo je tri sata. Julien pozove vratara.

- Smjestite Juliena Sorela u ćeliju broj 103 - reče opat Pirard vrataru.

Dodijelio je Julienu zasebnu sobu, što je bilo veliko odlikovanje.

- Odnesite onamo i njegov kovčeg - doda on.

Julien spusti pogled i točno nasuprot sebi opazi svoj kovčeg, u koji je tri sata gledao a da ga nije prepoznao.

Stigavši u ćeliju broj 103, malu sobicu osam stopa dugu i osam stopa široku, u najgornjem katu zgrade, Julien opazi da ona gleda na bedeme, a iza njih se vidi lijepa ravnica koju Doubs dijeli od grada.

- Divnog li vidika! - usklikne Julien i ne znajući što tim riječima izražava.

Tolika snažna uzbuđenja koja je doživio u ovo kratko vrijeme što se nalazi u Besançonu potpuno su iscrpila njegove snage. Sjeo je pokraj prozora na jedinu drvenu stolicu koja se nalazila u njegovoj ćeliji i odmah je usnuo dubokim snom. Nije čuo zvono koje je pozivalo na večeru ni ono koje je zvalo na molitvu; zaboravili su ga.

Kad su ga sutradan probudile prve sunčane zrake, našao se gdje leži na podu.

XXVI.

SVIJET, ILI ONO ŠTO NEDOSTAJE BOGATAŠU

Sam sam na svijetu; nitko na me i ne misli.
Svi oni koje vidim da uspijevaju u životu
drzoviti su i imaju tvrdo srce, kakvo ja nikako
nemam. Mrze me zbog moje prirodne dobrote!
Ah! Uskoro ću umrijeti bilo od gladi bilo
od jada što su ljudi tako bešćutni.
YOUNG

Požurio se da očetka svoje odijelo i da siđe; zakasnio je. Nadzornik ga strogo ukori; umjesto da se pokuša opravdati, Julien prekriži ruke na prsima i reče pokajničkim glasom:

- *Peccavi, pater optime* (Zgriješio sam, časni oče).

Taj njegov početak imao je velik uspjeh. Lukaviji bogoslovi vidješe odmah da imaju posla s čovjekom koji u tom zanatu nije početnik. Kad je došlo vrijeme odmora, Julien primijeti da je postao predmet opće radoznalosti. Ali on se pokazao krajnje uzdržljiv i šutljiv. Držeći se načela koja je sebi postavio, smatrao je tri stotine dvadeset i jednog druga svojim neprijateljima; najopasniji je u njegovim očima bio opat Pirard.

Nekoliko dana poslije Julien je morao izabrati ispovjednika; uručili su mu popis.

»Ah, bože moj! Za koga li me smatraju?« reče on sebi. »Zar misle da ja ne razumijem što to znači?« i izabere opata Pirarda.

Taj je korak bio odsudan, ali on to nije ni slutio. Neki posve mladi bogoslov, rodom iz Verrièresa, koji se od prvog dana izjasnio njegovim prijateljem, poučio ga je da bi možda pametnije učinio da je izabrao opata Castanèdea, podravnatelja sjemeništa.

Opat Castanède je neprijatelj Pirardov, kojeg sumnjiče zbog jansenizma - dodao je mali seminarist nagnuvši se prema Julienovu uhu.

Svi prvi koraci našeg junaka, koji je sam sebe smatrao tako mudrim, bili su, kao i izbor ispovjednika, same budalaštine. Smućen svim mogućim pretpostavkama čovjeka bujne mašte, smatrao je svoje namjere gotovim djelom i bio je uvjeren da je savršen licemjer. U svojoj ludosti išao je tako daleko da se čak prekoravao zbog uspjeha u toj vještini slabosti.

»Na žalost, to je moje jedino oružje«, govorio je sebi. »Da živim u neko drugo doba, *zarađivao bih svoj kruh* rječitim djelima licem u lice s neprijateljem.«

Zadovoljan svojim ponašanjem, gledao je oko sebe; svuda je nalazio privid najčistije kreposti.

Osmorica ili devetorica bogoslova uživali su glas svetosti i imali su priviđenja kao sveta Tereza i kao sveti Franjo, kad je na brdu Vernia u Apeninima primio znakove rana Isusovih. Ali to je bila velika tajna, njihovi su je prijatelji krili. Ti jadni mladići s priviđenjima ležali su gotovo uvijek u bolesničkoj sobi. Stotinjak drugih sjedinjavalo je u sebi čvrstu vjeru s neumornom marljivošću. Radili su toliko da su gotovo oboljeli, ali nisu baš mnogo naučili. Dvojica-trojica odlikovala su se pravom darovitošću, među njima i neki Chazel; ali Julien je zazirao od njih, a oni od njega.

Ostali su bili surova stvorenja, koja nisu bila posve sigurna da razumiju latinske riječi što su ih cijeli dan ponavljali. Gotovo svi su bili seljačka djeca i više su voljeli zarađivati kruh recitirajući neke latinske riječi nego kopajući zemlju. Ta su zapažanja već od prvog dana

uvjerila Juliena da će postići brze uspjehe. »U svakoj su službi potrebni pametni ljudi jer, konačno, treba da se obavi neki posao«, mislio je Julien. »Pod Napoleonom bio bih zapovjednik, među tim ću budućim župnicima biti veliki vikar.«

»Svi su ti bijednici«, nastavljao je on u mislima, »težaci od djetinjstva i hranili su se do svog dolaska ovamo kiselim mlijekom i crnim kruhom. U svojim su kolibama jeli meso samo pet-šest puta godišnje. Kao što su rimski vojnici rat smatrali odmorom, tako su i ovi grubi seljaci ushićeni divotama sjemeništa.«

U njihovim tupim očima Julien nije nikada mogao pročitati ništa drugo doli odraz zadovoljene tjelesne potrebe nakon ručka i očekivanja tjelesnog zadovoljstva prije obroka. Takvi su bili ljudi među kojima je trebalo da se istakne. Ali Julien nije znao nešto, a oni su se čuvali da mu to kažu, naime, da je biti prvi u različitim predmetima koji se uče u sjemeništu, u dogmi, crkvenoj povijesti, itd., u njihovim očima samo *sjajan* grijeh. Od Voltaireova vremena, od vremena vlade dvaju domova - što je zapravo samo znak *nepovjerenja i osobnog provjeravanja* i što duh naroda potiče na lošu naviku da sumnja - Crkva je u Francuskoj, čini se, shvatila da su knjige njezini pravi neprijatelji. Pokornost srca, to je u njezinim očima najvažnije. Uspjeh u naukama, čak i svetima, njoj je sumnjiv, i to s razlogom. Tko će nadmoćan duh spriječiti da ne prijeđe na drugu stranu, kao Sieyes ili Grégoire! Crkva, koja strepi, drži se pape kao jedine mogućnosti spasa. Jedino papa može pokušati zapriječiti osobno provjeravanje i, pobožnim sjajem svečanosti svoga dvora, utjecati na umorni i bolesni duh ljudi iz visokog društva.

Kad je Julien napola prozreo sve te istine, koje, uostalom, svaka riječ izgovorena u sjemeništu neprestano pobija, pao je u duboku melankoliju. Mnogo je radio i brzo je uspio naučiti stvari koje su svećeniku vrlo korisne, ali koje su u njegovim očima bile lažne i koje su mu se činile nezanimljive. Smatrao je da nema što drugo raditi.

»Zar me cijeli svijet zaboravio?« pitao se on. Nije znao da je opat Pirard primio i spalio nekoliko pisama sa žigom iz Dijona, u kojima se usprkos najdoličnijem stilu osjećala najdublja strast. Činilo se kao da se velika grižnja savjesti bori protiv te ljubavi. »To bolje«, mislio je opat Pirard, »žena koju je taj mladić ljubio barem nije bezbožna.«

Jednoga je dana opat Pirard otvorio pismo napola izbrisano suzama. Bio je to oproštaj zauvijek. »Napokon me je«, stajalo je u tom pismu, »nebo obdarilo milošću da mogu mrziti, i to ne uzročnika svoga grijeha, jer on će uvijek ostati ono što mi je najmilije na svijetu, nego sam svoj grijeh. Žrtva je prinesena, prijatelju moj. Kako vidite, to nije išlo bez suza. Spasenje bića kojima treba da se posvetim, a koja ste vi toliko voljeli, nadvladalo je. Pravedni, ali strašni bog neće se više na njima osvećivati zbog zločina njihove majke. Zbogom Juliene, budite pravedni prema ljudima!«

Kraj pisma bijaše gotovo posve nečitljiv. Bila je navedena neka adresa u Dijonu, ali je usprkos tome bila izrečena nada da Julien nikada neće odgovoriti, ili barem da će se služiti riječima što bi ih žena koja se vratila na put kreposti mogla čuti a da ne pocrveni.

Julienova je melankolija, povećana slabom hranom kojom ih je za 83 santima po obroku opskrbljivao opskrbljivač sjemeništa, počela utjecati na njegovo zdravlje, kad se jednog jutra Fouqué iznenada pojavi u njegovoj sobi.

- Napokon mi je uspjelo ući. Neću da ti prigovaram, ali već sam pet puta dolazio u Besançon da te posjetim. Svaki sam se put našao pred zatvorenim vratima. Postavio sam nekoga da stražari pred sjemeništem; do đavola, zar ti nikada ne izlaziš?

- Tu sam kušnju sam sebi nametnuo.

- Čini mi se da si se mnogo izmijenio. Ali konačno te opet vidim. Dva zlatnika po pet franaka poučila su me da sam bio glup što ih nisam već kod prvog dolaska ponudio.

Razgovoru dvojice prijatelja nije bilo ni kraja ni konca. Julien je pocrvenio kad mu je Fouqué rekao:

- Uostalom, znaš li da se majka tvojih učenika predala najdubljoj pobožnosti?

Govorio je o tome na onaj neusiljen način koji se tako neobično doima strastvene duše kada sugovornik, i ne sluteći ništa, dira u njezine najživlje osjećaje.

- Da, prijatelju, upravo pretjeranoj pobožnosti. Kažu da odlazi na hodočašća. Ali, na vječnu sramotu župnika Maslona, koji je tako dugo uhodio onog jadnog Chélana, gospođa de Rênal ga nikako nije htjela za ispovjednika. Odlazi na ispovijed u Dijon ili u Besançon?

- Ona dolazi u Besançon? - reče Julien, a čelo mu pocrveni - Prilično često - začuđeno odgovori Fouqué.

- Imaš li pri sebi koji broj »Constitutionnela«?

- Što kažeš? - upita Fouqué.

- Pitam te imaš ii koji broj »Constitutionnela« - ponovi Julien najmirnijim glasom. - Ovdje se prodaje po 30 sua broj.

- Što! Zar čak i u sjemeništu ima liberala! - poviče Fouqué. - Jadna Francuska! - doda on oponašajući licemjerni glas i blagi ton župnika Maslona.

Ovaj bi posjet ostavio vrlo dubok dojam na našeg junaka da ga već sutradan riječi onog malog bogoslova iz Verrièresa, kojega je smatrao tako djetinjastim, nisu navele na vrlo važna otkrića. Otkad je bio u sjemeništu, Julienovo je ponašanje bilo samo niz pogrešnih postupaka. Gorko se narugao samome sebi.

Istina, važne pothvate u svom životu pametno je vodio, ali se nije brinuo za sitnice, a prepredeni su bogoslovi gledali baš samo na sitnice. I već su ga njegovi drugovi smatrali *kritičnim duhom.* Odao se mnoštvom sitnih postupaka.

U njihovim očima, on je bio počinio golem grijeh da *misli;* on je *samostalno rasuđivao* umjesto da se slijepo drži *autoriteta* i primjera. Opat Pirard mu nije bio ni od kakve pomoći; ni jedan jedini put nije mu upravio riječ, osim u ispovjedaonici, a i ondje je više slušao nego govorio. Bilo bi posve drugačije da je izabrao opata Castanèdea.

Od časa kad je postao svjestan svoje ludosti, Julien nije više gubio vrijeme. Htio je spoznati svu zamašnost zla, te je stoga malo popustio u oholoj i upornoj šutnji kojom je dotada odbijao svoje drugove. No sad su mu se oni osvećivali. Njegove su pokušaje dočekali s prezirom koji je prelazio u ismijavanje. Spoznao je da od njegova dolaska u sjemenište nije bilo jednog sata, osobito za vrijeme odmora, koji ne bi imao posljedica, povoljnih ili nepovoljnih za njega, koji ne bi uvećao broj njegovih neprijatelja ili mu pribavio sklonost kojega zaista kreposnog ili nešto manje surovog bogoslova no što su ostali. Zlo koje je trebalo ispraviti bilo je golemo, zadatak je bio vrlo težak. Odsada je Julien bio neprestano na oprezu; trebalo je da se prikaže kao posve drugačiji čovjek.

Imao je mnogo muke, na primjer, da vlada svojim pogledima. Nije to bez razloga što na tim mjestima ljudi idu oborenih očiju. »Što li sam ja sebi utvarao u Verrièresu!« govorio je Julien. »Mislio sam da živim, a samo sam se pripremao za život. Evo me napokon u svijetu u kojemu ću živjeti do konca svoje uloge, okružen pravim neprijateljima. Kakva je strašna muka ovo neprekidno licemjerstvo! Herkulov posao nije ništa prema tome! Herkul modernog doba je Siksto V, što je svojom smjernošću petnaest godina varao četrdeset kardinala koji su ga za cijele njegove mladosti znali kao vatrena i ohola čovjeka.«

»Znanje, dakle, ovdje ništa ne vrijedi!« govorio je on bijesno. »Samo se prividno cijeni napredovanje u dogmatici, u crkvenoj povijesti i u ostalim predmetima. Sve što se ovdje o tome govori, govori se samo zato da bi se lude, kao što sam ja, uhvatile u zamku. Moja se jedina zasluga, na žalost, sastojala u mom brzom napretku, u mojoj sposobnosti da ovladam svim tim glupostima. Tko zna da li ih oni, u stvari, ne cijene prema njihovoj pravoj vrijednosti i ne misle o njima kao i ja? A ja sam bio toliko glup da se ponosim tim znanjem! Najbolje ocjene, koje uvijek dobivam, samo su mi stvorile ogorčene neprijatelje. Chazel, koji ima više znanja nego ja, uvijek umeće u svoje sastavke neku budalaštinu, koja ga baca na pedeseto mjesto; ako dođe na prvo mjesto, to je iz rastresenosti. Ah, kako bi mi jedna riječ, jedna jedina riječ opata Pirarda bila pomogla!

Od časa kad je Julien uvidio svoju zabludu duge vježbe u asketskoj pobožnosti, kao što je moliti krunicu pet puta na tjedan, pjevati presvetom srcu Isusovu i slično, koje su mu se prije činile nepodnošljivo dosadne, postale su sada za njega najzanimljiviji časovi rada. Razmišljajući strogo o samome sebi i pazeći osobito da ne precijeni svoje snage, Julien u prvi mah nije težio za tim da, kao oni bogoslovi koji služe za uzor drugima, svakog časa učini neko *značajno* djelo, to jest da pokaže neku vrstu kršćanskog savršenstva. U sjemeništu postoji stanovit način jedenja meko kuhanog jaja koji odaje napredak u bogobojaznom životu.

Neka se čitalac, koji se možda smiješi, udostoji sjetiti svih pogrešaka što ih je jedući jaje počinio opat Delille kad je bio pozvan na ručak k nekoj velikoj dami na dvoru Luja XVI.

Julien je najprije nastojao dostići stupanj *non culpa,* stanje u kojemu mladi bogoslov svojim hodom, kretnjama ruku, pogledima, itd., ne odaje zaista ništa svjetovno, ali još ne pokazuje da je zaokupljen jedino mišlju na drugi svijet i na *puko ništavih* ovoga.

Julien je neprestano na zidovima hodnika nalazio ugljenom bojom ispisane rečenice poput ove: »Što je šezdeset godina kušnje prema vječnosti nebeskih slasti ili prema vječnosti vrelog ulja u paklu!« Nije ih više prezirao; shvatio je da te rečenice valja neprestano držati na umu. »Što ću ja raditi cijelog života?« pitao se. »Prodavat ću vjernicima mjesto u nebu. A kako ću im to mjesto učiniti vidljivim? Razlikom u vanjštini između mene i laika.«

Premda je Julien nekoliko mjeseci neprestano na sebe pazio, još je uvijek izgledao kao čovjek *koji misli.* Način kako je otvarao i zatvarao oči i micao ustima još ni sada nije pokazivao slijepu vjeru spremnu da sve prihvati i sve podnese, pa čak i mučeništvo. Julien je bio bijesan videći kako su ga u tome pretekli i najgrublji seljaci. No kod njih je postojalo više razloga da ne izgledaju kao mislioci.

Koliko li se on trudio da bi stekao tu fizionomiju slijepe i gorljive vjere, pripravne da sve vjeruje i sve izdrži, koju tako često nalazimo u talijanskim samostanima, a o kojoj je nama laicima Guerchin ostavio tako savršene uzore na svojim crkvenim slikama.[22]

Na velike su blagdane bogoslovi dobivali kobasice s kiselim kupusom. Julienovi su susjedi kod stola opazili da je on neosjetljiv za tu sreću. To je bio jedan od njegovih prvih grijeha. U tome su njegovi drugovi vidjeli ružan znak najglupljeg licemjerstva; to mu je pribavilo najviše neprijatelja. »Gledajte tog buržuja, gledajte njegov prezir«, govorili su oni, »pretvara se kao da uopće ne cijeni mesnu hranu, kobasice s kiselim kupusom! Pi! Gad, oholica, prokletnik!«

»Ah«, uzdahnuo bi Julien u časovima očaja, »neznanje tih seoskih mladića, mojih drugova, golema je prednost za njih! Kad su došli u bogosloviju, profesori ih nisu morali oslobađati od onog strahovitog mnoštva svjetovnih nazora koje sam ja donio sa sobom i koje mi čitaju na licu što god ja učinio!«

Julien je s pomnjom, koja nije bila daleko od zavisti, proučavao najgrublje među tim seljačićima što su dolazili u sjemenište. U času kad su im skidali kaput od gruba sukna da ga zamijene crnom haljom, sav njihov odgoj bio je golemo i beskrajno poštovanje *zvečećeg i tekućeg novca,* kako se to kaže u pokrajini Franche-Comté.

To je posvećen i herojski način kojim se izražava uzvišen pojam o *gotovu novcu.*

Za bogoslove, kao i za junake Voltaireovih romana, sreća se sastoji prije svega u dobru jelu. Julien je gotovo kod svih otkrio prirođeno poštovanje prema čovjeku koji nosi odijelo od *skupog sukna.* Taj osjećaj cijeni *distributivnu* pravdu kakvu nam dijele naši sudovi onoliko koliko vrijedi, čak i manje nego što vrijedi. - Kakva ti korist - često su ponavljali između sebe - ako se parničiš s kakvim *krupnim?*

To je riječ kojom se u dolinama Jure označuje bogat čovjek. Zamislite sada njihovo poštovanje prema najvećem od svih bogataša - prema vladi!

---

[22] Vidi u muzeju Louvra sliku br. 1130., koja prikazuje akvitanskog vojvodu Franju kako skida oklop i uzima redovničku mantiju.

Ne nasmiješiti se s poštovanjem pri samom spomenu imena gospodina prefekta smatraju seljaci pokrajine Franche-Comté nerazboritim; a nerazboritost se kod siromaha brzo kažnjava nedostatkom kruha.

Nakon što ga je prvo vrijeme, tako reći, gušio osjećaj prezira, Julien je konačno osjetio samilost; očevima većine njegovih drugova često se događalo da, vrativši se zimi u svoje kolibe, ne nađu ni kruha, ni kestena, ni krumpira. »Zar je onda čudo«, mislio je Julien, »da je u njihovim očima sretan čovjek onaj koji je dobro ručao, a zatim onaj koji posjeduje dobro odijelo! Moji drugovi osjećaju nepokolebljiv poziv, što znači da oni u svećeničkom zvanju vide dugo trajanje ove sreće: dobro ručati i imati zimi toplo odijelo.«

Julien je čuo nekog mladog bogoslova bujne mašte kako govori svome drugu:

- Zašto ja ne bih postao papa kao Siksto V, koji je čuvao svinje?

- Samo Talijani postaju pape - odgovori mu prijatelj. - Ali sigurno će neki od nas biti izabrani na položaje velikih vikara, a možda i biskupa. Gospodin P..., biskup u Châlonsu, sin je bačvara. I moj otac je bačvar.

Jednoga dana usred sata dogmatike opat Pirard pozove Juliena. Jadni mladić bio je presretan što može načas napustiti fizičku i moralnu okolinu u koju je utonuo.

Kod gospodina ravnatelja bi primljen na isti onaj način koji ga je na dan njegova ulaska u sjemenište tako prestrašio.

- Objasnite mi što je napisano na ovoj igraćoj karti - reče opat gledajući ga kao da ga hoće satrti u prah.

Julien pročita:

»Amanda Binet, kavana »Kod Žirafe«, prije osam sati. Treba reći da ste iz Genlisa i da ste rođak moje majke.«

Julien je shvatio svu veličinu opasnosti. Policija opata Castanèdea ukrala mu je tu adresu.

- Onog dana kad sam stigao ovamo bio sam vrlo zastrašen - odgovori on gledajući u čelo opata Pirarda jer nije mogao podnijeti njegov strašni pogled. - Gospodin Chélan mi je kazao da ovdje vrvi denuncijacijama i pakostima svake vrste i da se tu potiče uhođenje i potkazivanje među drugovima. To tako hoće nebesa da bi mladim svećenicima pokazala život onakav kakav jest i pobudila u njima odvratnost prema svijetu i njegovim užicima.

- Zar meni govorite te fraze! - bijesno reče opat Pirard. - Lupežu nijedan!

- U Verrièresu su me braća tukla kad su imala razloga da mi budu zavidna ... - nastavi hladno Julien.

- Na stvar! Na stvar! - vikne opat Pirard gotovo izvan sebe.

Julien, ni najmanje zastrašen, nastavi svoje pričanje:

Na dan dolaska u Besançon, oko podne, bio sam gladan, te sam ušao u jednu kavanu. Srce mi je bilo puno odvratnosti prema tako bezbožnu mjestu, ali sam mislio da će tu moj doručak biti jeftiniji nego u gostionici. Neka gospođa, koja je izgledala kao vlasnica, smilovala se videći da sam novajlija. » Besançon je pun zlih ljudi, strah me za vas, gospodine«, rekla mi je. »Ako vas snađe kakvo zlo, obratite se meni, pošaljite po mene prije osam sati. Ako vam vratar sjemeništa odbije tu uslugu, recite da ste moj rođak i da ste rodom iz Genlisa ...«

- Sve će te brbljarije biti provjerene - poviče opat Pirard, koji nije mogao ostati miran, nego je šetao po sobi.

- Vratite se u svoju ćeliju!

Opat je slijedio Juliena i zaključao ga, a ovaj je odmah stao pregledavati svoj kovčeg, na dnu kojega je bio brižno sakrio onu kobnu cedulju. U kovčegu ništa nije manjkalo, ali je mnogo toga bilo pobrkano. A on je uvijek imao ključ uza se. »Koje li sreće«, pomisli Julien, »što u vrijeme svoje zaslijepljenosti nikad nisam iskoristio dozvolu da izađem, što mi je gospodin Castanède tako često nudio s dobrohotnošću koju sada razumijem. Možda ne bih odolio iskušenju da se presvučem i pohodim lijepu Amandu, a tada bih stradao. Kad su izgubili nadu da će na taj način iskoristiti onaj podatak, upotrijebili su ga za denuncijaciju, da ne bi propao.«

Dva sata poslije bio je pozvan k ravnatelju.

- Niste lagali - reče mu opat s blažim pogledom - ali čuvati takvu adresu neopreznost je kojoj vi ne možete dokučiti posljedica. Nesretno dijete! I za deset godina to će vam još možda škoditi.

XXVII.

PRVO ŽIVOTNO ISKUSTVO

Sadašnjost, veliki bože, to je kovčeg zavjetni;
jao onome tko u nju dirne!
DIDEROT

Neka nam čitalac dopusti da o ovom razdoblju Julienova života iznesemo vrlo malen broj jasnih i točnih podataka. Ne zbog toga što ih ne bismo imali, baš naprotiv, ali bi možda ono što je on vidio u sjemeništu bilo odviše crno za umjerene boje koje želimo sačuvati na ovim stranicama. Suvremenici koji trpe zbog stanovitih stvari mogu na njih misliti samo s užasom, koji im onemogućava svako uživanje, pa i ono da čitaju jednu priču.

Julienu su slabo polazili za rukom pokušaji da u svojim kretnjama bude licemjeran; bilo je časova kad ga je obuzimalo gnušanje, pa i potpuna malodušnost. Nije imao uspjeha, i to u tako gadnoj karijeri. Najmanja pomoć izvana bila bi dovoljna da ga ohrabri, teškoća koju je valjalo svladati nije bila tako velika. Ali on je bio sam kao barka napuštena usred oceana. »Pa da i uspijem«, mislio je on, »preda mnom je cio život koji moram provesti u tako lošem društvu! Proždrljivoj, koji misle samo na pržena jaja sa slaninom što će ih proždrijeti za ručak, ili opati kakav je Castanède, kojima nijedan zločin nije odviše crn! Oni će doći do vlasti, ali uz koju cijenu, veliki bože!«

»Čovjekova volja je moćna, svuda to čitam, ali je li dovoljna da svlada takvu odvratnost? Zadatak je velikih ljudi bio lak; kako god strašna bila opasnost, oni su je smatrali divnom. A tko, osim mene, može razumjeti rugobu onoga što me okružuje?«

Bio je to čas najveće kušnje u njegovu životu. Tako bi mu bilo lako stupiti u jednu od lijepih pukovnija posade u Besançonu! Mogao bi postati učitelj latinskog jezika; tako mu malo treba za opstanak! Ali tada ne bi više bilo karijere, u njegovoj mašti ne bi više bilo budućnosti: to bi značilo umrijeti. Evo pojedinosti jednoga od njegovih tužnih dana.

»U svojoj uobraženosti tako sam se često radovao što se razlikujem od ostalih seoskih mladića!« mislio je on jednog jutra. »A eto, sad sam iskusio kako *razlika rađa mržnju«.* Tu mu je veliku istinu otkrio jedan od njegovih najbolnijih neuspjeha. Osam se dana nastojao umiliti jednom đaku koji je bio poznat sa svoje svetosti. Šetao je s njime dvorištem, pokorno slušajući gluposti od kojih bi čovjek stojeći zaspao. Najednom se vrijeme promijenilo, nastade oluja, grom zatutnji, a sveti učenik poviče odgurnuvši grubo Juliena:

- Slušajte: na ovom svijetu svatko čuva svoju glavu, ja neću da moju munja spali. Bog bi vas mogao ubiti gromom jer ste bezbožnik kao Voltaire.

Sa stisnutim zubima od bijesa i s pogledom uprtim u nebo izbrazdano munjama, Julien uskliknu: »Zavrijedio bih da se utopim ako usnem dok oluja traje! Pokušajmo predobiti neku drugu budalu!«

Zvono je najavljivalo predavanje opata Castanèdea iz crkvene povijesti.

Tim je mladim seljacima, koje je mučan rad i siromaštvo njihovih otaca toliko zaplašilo, opat Castanède toga dana tumačio da ona koja je tako strašna u njihovim očima, to jest vlada, ima stvarnu i zakonitu vlast samo onda ako ju je dobila od pape, božjeg namjesnika na zemlji.

- Pokažite se dostojni papine dobrote svetošću svoga života i poslušnošću. Budite *kao batina* u njegovim rukama - dodao je on - pa ćete dobiti divno mjesto, gdje ćete samostalno

zapovijedati, daleko od svakog nadzora, doživotno mjesto, za koje vlada daje trećinu plaće a dvije ostale trećine daju vjernici koje vi svojim propovijedima odgajate.

Nakon predavanja opat Castanède se zaustavio u dvorištu.

- Za župnika se svakako može reći: koliko vrijedi čovjek toliko vrijedi i mjesto - tumačio je on đacima koji su ga okružili. - Ja sam poznavao župe u brdima gdje su uzgredni prihodi vrijedili više nego u mnogim gradskim župama. Nosile su isto toliko novca ada se i ne broje debeli kopuni, jaja, svježi maslac i tisuću sitnih darova. A tamo je župnik svakako prvi: nema dobra ručka na koji ne bi bio pozvan, svečano dočekan, itd.

Tek što je opat Castanède otišao u svoju sobu, đaci se podijeliše u dvije skupine. Julien nije pripadao ni jednoj: ostaviše ga po strani kao šugavu ovcu. U svakoj je skupini vidio po jednoga đaka kako u zrak baca po jedan su; ako bi u igri pismo-glava pogodio, njegovi bi drugovi zaključili da će on uskoro dobiti jednu od onih župa s bogatim uzgrednim prihodima.

Zatim su došle na red anegdote. Taj i taj mladi svećenik, zaređen tek prije godinu dana, darovao je gazdarici nekog starog župnika pripitomljena kunića, i zato ga je župnik tražio za kapelana. Nekoliko mjeseci nakon toga župnik je umro, i mladi svećenik ga je naslijedio u toj dobroj župi. Neki je drugi, opet, uspio da bude postavljen za nasljednika u župi nekog vrlo bogatog trgovišta zato što je prisustvovao svim obrocima starog uzetog župnika i predano mu rezao piletinu.

Bogoslovi su, kao i mladići u svim drugim zanimanjima, precjenjivali učinak tih sitnih sredstava koja su im se činila neobična i uzbuđivala njihovu maštu.

»Treba«, pomisli Julien, »da se naviknem na te razgovore.« Kad se nije govorilo o kobasicama i o dobrim župama, razgovarali su o svjetovnoj strani crkvenih doktrina, o razmiricama između biskupa i prefekta, između načelnika i župnika. Julien je opažao kako se pojavljuje ideja jednog drugog boga, kojega se valja mnogo više bojati i koji je moćniji od prvoga; taj drugi bog bio je papa. Govorili su, ali šapćući i samo onda kad su bili posve sigurni da ih ne čuje opat Pirard, kako papa samo zato ne daje sebi truda da imenuje sve prefekte i sve načelnike u Francuskoj što je tu brigu prepustio francuskom kralju, imenovavši ga najstarijim sinom crkve.

U to je vrijeme Julien pomislio da bi »Knjigu o papi« gospodina de Maistrea mogao iskoristiti da poveća svoj ugled. I zaista, zapanjio je svoje drugove; ali i to je bila nesreća. Izlažući im njihove vlastite misli bolje od njih samih, on ih je ozlovoljio. Župnik Chélan bio je neoprezan za Juliena kao što je to bio i za sebe. Nakon što ga je navikao da ispravno sudi i da se ne zadovoljava praznim riječima, propustio mu je reći kako je za nesmotrene ljude takva navika zločin: jer svako ispravno rasuđivanje vrijeđa.

Julienovo su vješto izražavanje smatrali, dakle, novim zločinom. Njegovi su drugovi, razmišljajući o njemu, pronašli konačno jednu jedinu riječ da izraze sav užas koji im je ulijevao: nazvaše ga *Martin Luther.* »Osobito«, govorili bi, »zbog te paklene logike kojom se toliko ponosi.«

Mnogi su bogoslovi imali svježiju boju lica i mogli su se smatrati ljepšim mladićima no što je bio Julien; ali je on imao bijele ruke i nije mogao prikriti stanovite navike profinjene čistoće. To nipošto nije bila prednost u žalosnoj kući u koju ga je sudbina bila bacila. Prljavi seljaci među kojima je živio izjavljivali su da je on vrlo raspuštena morala. Ali, bojimo se da ćemo zamoriti čitaoca nabrajanjem tisuću nezgoda našega junaka. Na primjer, najjači među njegovim drugovima htjeli su ga tući; bio je prisiljen naoružati se željeznim šestarom i dati im na znanje, ali samo kretnjama, da će se njime i poslužiti. Kretnje, naime, uhoda u svom potkazivanju ne može tako iskoristiti kao riječi.

XXVIII.

PROCESIJA

Sva su srca bila ganuta. Činilo se da je sam
bog sišao u te uske, gotske ulice koje su
brigom vjernika bile ukrašene sagovima
i posute pijeskom.
YOUNG

Uzalud se Julien upinjao da se prikaže skromnim i glupim; nije se mogao svidjeti jer se previše razlikovao od ostalih. »Međutim«, mislio je on, »svi su ti profesori vrlo pronicavi ljudi, odabrani između tisuća; kako to da ne vole moju pokornost?« Činilo mu se da samo jedan iskorišćuje njegovu spremnost da sve vjeruje i da tobože svemu nasjeda. Bio je to opat Chas-Bernard, ravnatelj ceremonije u katedrali, gdje su mu već petnaest godina obećavali mjesto kanonika; čekajući to mjesto, poučavao je u sjemeništu crkveno govorništvo. U vrijeme dok je Julien bio zaslijepljen njegov je predmet bio jedan od onih u kojima je on obično bio najbolji. To je bio razlog što mu je opat Chas iskazivao prijateljstvo i nakon predavanja rado bi ga uzimao pod ruku da s njim malo prošeta vrtom.

»Što on time namjerava?« pitao se Julien. Sa čuđenjem je slušao opata, koji mu je satima govorio o svečanim crkvenim ornatima što ih katedrala posjeduje. Osim žalobnih ornata imala je ona sedamnaest ukrašenih misnih odjeća. Mnogo se još očekivalo od stare predsjednice de Rubempré; ta gospođa, devedesetogodišnja starica, čuva već najmanje sedamdeset godina svoje vjenčane haljine od divnog lyonskog sukna protkanog zlatom. - Zamislite, prijatelju - govorio je opat Chas zaustavivši se naglo i razrogačivši oči - te haljine stoje uspravno, toliko je u njima zlata. U Besançonu se općenito misli da će se oporukom predsjednice riznica katedrale obogatiti za više od deset misnih odjeća, ne računajući tu četiri do pet plašteva za velike svetkovine. A ja očekujem još i više - doda opat Chas tišim glasom - i s razlogom mislim da će nam predsjednica ostaviti osam veličanstvenih svijećnjaka od pozlaćena srebra, za koje kažu da ih je kupio u Italiji vojvoda burgundski Karlo Smjeli, kojemu je jedan od njezinih predaka bio najmiliji ministar.

»Što li smjera taj čovjek sa svim tim starudijama?« pitao se Julien. »Te vješte pripreme traju već cijelu vječnost, a ništa se još ne vidi. Mora da baš nema povjerenja u mene! Mnogo je spretniji od svih ostalih, kojima čovjek za dva tjedna točno prozre tajne ciljeve. Ali to je razumljivo; njegovo častoljublje trpi već petnaest godina!«

Jedne večeri, usred, pouke u mačevanju, opat Pirard pozove Juliena i reče mu:

- Sutra je blagdan *Corpus Domini* (Tijelovo). Gospodin opat Chas-Bernard treba vas da mu pomognete ukrasiti katedralu. Idite i slušajte ga!

Opat Pirard ga zovne da se vrati i s izrazom sažaljenja nadometne:

- Na vama je da odlučite hoćete li iskoristiti tu priliku da prođete gradom.

- *Incedo per ignes* - odgovori Julien. (Imam potajnih neprijatelja).

Sutradan, ranom zorom, Julien ode oborenih očiju u katedralu. Godio mu je pogled na ulice i život koji se budio u gradu. Svuda su radi procesije ukrašavali kućna pročelja. Sve vrijeme koje je proveo u sjemeništu učinilo mu se samo kao trenutak. Njegove su misli bile u Vergyju i kod lijepe Amande Binet, koju je mogao susresti jer njezina kavana nije bila daleko. Već je izdaleka opazio opata Chas-Bernarda na vratima njegove drage katedrale; bio je to krupan

čovjek vesela i otvorena lica. Toga je dana izgledao pobjedonosno. - Čekao sam vas, dragi sinko - povikao je već izdaleka čim je spazio Juliena. - Dobro mi došli! Posao će danas biti dugotrajan i naporan, okrijepimo se prvim doručkom, drugi će biti u deset sati za vrijeme velike mise.

- Želim - reče mu Julien ozbiljnim glasom - da ne budem ni časa sam; izvolite primijetiti - doda on pokazujući na sat iznad njihovih glava - da sam stigao jednu minutu prije pet sati.

- Ah, bojite se onih mladih zlobnika iz sjemeništa! Oni ne zaslužuju da na njih mislite - reče opat Chas. - Zar je neka staza manje lijepa zato što u živici uz put ima trnja? Putnici idu dalje i ostavljaju zlo trnje da čami na svome mjestu. Uostalom, dragi prijatelju, na posao, na posao!

Opat Chas je imao pravo kad je rekao da će posao biti naporan. Uoči toga dana bila je u katedrali neka velika posmrtna svečanost, te se ništa nije moglo pripraviti. Valjalo je, dakle, u jedno jedino dopodne sve gotske stupove, koji su stvarali tri lađe, presvući nekom vrstom prevlake od crvene svile koja je sezala trideset stopa u visinu. Gospodin biskup bio je naručio iz Pariza četiri tapetara, ali oni nisu mogli sami obaviti sav posao i još su svojim podrugivanjem povećali nespretnost svojih besançonskih drugova umjesto da je umanje.

Julien je vidio da se sam mora popeti na ljestve; njegova mu je okretnost mnogo koristila. Preuzeo je dužnost da nadgleda mjesne tapetare. Opat Chas ga je razdragano gledao kako skače s ljestava na ljestve. Kad su svi stupovi bili presvučeni svilom, trebalo je pet golemih perjanica pričvrstiti na veliki baldahin iznad glavnog oltara. Bogata kruna od pozlaćena drva počivala je na osam velikih stupova od talijanskog mramora. No, da bi se dospjelo do središta baldahina, iznad tabernakula, moralo se hodati po jednom starom drvenom vijencu, možda i crvotočnom, na visini od četrdeset stopa.

Pogled na taj teški put raspršio je blistavu veselost pariških tapetara; promatrali su ga odozdo, mnogo su raspravljali, ali se nisu uspinjali. Julien dohvati te perjanice i potrča po ljestvama. Perjanice je vrlo lijepo smjestio na ukrasu u obliku krune, u sredini baldahina. Kad je sišao s ljestava, opat Chas-Bernard ga je zagrlio.

- *Optime!* - povikao je dobri svećenik. - Pripovijedat ću to monsinjoru.

Doručak u deset sati proveli su vrlo veselo. Nikada opat Chas nije svoju crkvu vidio tako divnu.

- Dragi učeniče - reče on Julienu - moja je majka u ovoj časnoj bazilici iznajmljivala stolice, tako da sam ja othranjen u ovoj velikoj zgradi. Robespierreov nas je teror upropastio, ali ja sam s već osam godina, koliko mi je tada bilo, ministrirao po kućama, i toga bih dana dobivao ručak. Nitko nije znao misnu odjeću složiti bolje od mene, nikada joj nisam polomio trake. Otkad je Napoleon obnovio bogoslužje, imam sreću da u ovoj časnoj crkvi upravljam svim poslovima. Moje je oči gledaju pet puta godišnje urešenu ovim lijepim ukrasima, ali još nikada nije bila tako divna, nikada ova široka svila nije bila tako dobro pričvršćena kao danas niti je ikada tako prianjala uza stupove.

»Sad će mi, napokon, odati svoju tajnu«, mislio je Julien. »Eto, govori mi o sebi, otvorit će mi svoje srce.« Ali tom očito ushićenom čovjeku nije umaklo ništa neoprezno. »Pa ipak«, mislio je Julien »on je mnogo radio; sretan je, dobro se vino nije štedjelo. Kakvog li čovjeka! Kojeg li primjera za mene! Baš je sila! (Taj je izraz naučio od starog kirurga.)

Kad je za velike mise zazvonio *sanctus,* Julien je htio obući misničku košulju i ići za biskupom u veličanstvenoj procesiji.

- A kradljivci, prijatelju, a kradljivci? - poviče opat Chas. - Zar ne mislite na njih? Procesija će izići iz crkve, a mi ćemo ovdje paziti, vi i ja. Bit ćemo vrlo sretni ako nam bude nedostajalo samo nekoliko aršina ove lijepe vrpce kojom je opasan donji dio stupova. I to je također dar gospođe de Rubempré i potječe od njezina pradjeda, slavnoga grofa; od suhog je zlata, dragi moj prijatelju, ništa nije lažno! - dodao je opat šapćući mu u uho, očito zanesen. - Vama povjeravam da pazite na sjeverno krilo, ne ostavljajte ga, ja ću paziti na južno krilo i na glavnu lađu. Pazite na ispovjedaonice! Odanle uhode, žene kradljivaca, vrebaju čas kad im okrenemo leđa.

Dok je to govorio, izbijalo je jedanaest sati i tri četvrt; odmah se oglasilo i veliko zvono. Zvonilo je iz sve snage, a ti zvuci, tako puni i svečani, dirnuli su Juliena. Njegova je mašta napustila zemlju.

Miris tamjana i ružinih latica, koje su mala djeca, odjevena poput svetog Ivana, prosipala pred svetim sakramentom, potpuno ga je zanio.

Duboki zvuci toga zvona bili bi smjeli probuditi u Julienu samo misao na rad dvadesetorice ljudi, od kojih je svakome plaćeno po pedeset santima, i kojima je pomagalo petnaest do dvadeset vjernika. Trebalo je da misli na to da se uže i grede troše, da prijeti opasnost od samog zvona, koje se svaka dva stoljeća sruši, da razmišlja kako bi se mogla smanjiti plaća zvonarima ili kako bi se oni mogli namiriti nekim oprostom ili kojom drugom milošću iz crkvene riznice koja ne bi naškodila njezinoj kesi.

Umjesto da se preda tim razboritim razmišljanjima, Julienova je duša, ponesena tim snažnim i punim zvucima, bludila u carstvu snova. Nikada on neće biti ni dobar svećenik ni dobar činovnik. Duše koje se tako uzbuđuju najviše ako mogu čovjeka učiniti umjetnikom. Ovdje se potpuno jasno očitovala Julienova taština. Pedesetak njegovih drugova bogoslova, upozoreni na životnu stvarnost općom mržnjom i jakobinstvom, za koje im govore da iza svakog plota vrebaju u zasjedi, pomišljali bi slušajući zvukove velikog zvona katedrale samo na plaće zvonara. Oni bi s Bareâmeovom genijalnošću ispitivali da li je ganuće vjernika u razmjeru s novcem koji su dobili zvonari. Da je Julien htio misliti na materijalne interese katedrale, njegova bi mašta, vinuvši se iznad cilja, tražila način kako da crkvenoj imovini uštedi četrdeset franaka, a propustila bi priliku da izbjegne izdatak od dvadeset i pet santima.

Dok je procesija po najdivnijem vremenu polagano prolazila Besançonom i zaustavljala se kod blistavih žrtvenika što su ih vlasti podigle natječući se između sebe, crkva je ostala u dubokoj tišini. U njoj je vladala polutama i ugodna svježina; bila je još puna mirisa cvijeća i tamjana.

Tišina, duboka samoća, svježina dugih lađa, sve je to povećavalo milinu Julienova sanjarenja. Nije se bojao da će ga smetati opat Chas, koji je boravio u drugom dijelu crkve. Njegova je duša gotovo napustila svoj smrtni omotač, što se šetao laganim koracima po sjevernom krilu, koje je bilo povjereno njegovu nadzoru. Bio je to mirniji što se uvjerio da se u ispovjedaonicama nalazi samo nekoliko pobožnih žena; oči su mu gledale, ali nisu ništa zamjećivale.

Njegove je rastresenosti, međutim, napola nestalo kad je spazio dvije vrlo lijepo odjevene žene koje su klečale, jedna u ispovjedaonici a druga na klecalu tik do nje. Gledao je a da nije vidio. Međutim, bilo zato što je ipak bio nekako neodređeno svjestan svoje dužnosti, bilo zato što se divio otmjenoj i jednostavnoj odjeći tih gospođa, opazio je da u ispovjedaonici nema svećenika. »Čudnovato«, pomisli on, »da te lijepe gospođe ne kleče vani pred kojim oltarom, ako su pobožne, ili se ne nalaze na nekom balkonu, u prvom redu, da ih svi vide, ako pripadaju otmjenom društvu. Kako je ta haljina dobro skrojena! Koje li dražesti!« Usporio je korak da bi ih promatrao.

Ona koja je klečala u ispovjedaonici, čuvši usred te velike tišine šum Julienovih koraka, malo je okrenula glavu. Najednom vrisnu i onesvijesti se.

Izgubivši svijest, ona je gospođa pala natraške. Njezina prijateljica, koja je bila blizu nje, priskoči da joj pomogne. U isti čas Julien spazi ramena gospođe koja je pala natraške. Udari mu u oči ogrlica s krupnim upredenim biserima, koju je dobro poznavao. A kako mu je tek bilo kad je prepoznao kosu gospođe de Rênal! Bila je to ona. Gospođa koja je nastojala da joj pridrži glavu i spriječi da posve ne padne bila je gospođa Derville. Julien, izvan sebe, priskoči; pad gospođe de Rênal bio bi možda za sobom povukao i njezinu prijateljicu da ih Julien nije zadržao. Vidio je glavu gospođe de Rênal, blijedu, potpuno bez svijesti, kako se njiše na ramenu. Pomogao je gospođi Derville da tu dražesnu glavu položi na naslon jedne slamnate stolice. On je klečao.

Gospođa Derville se okrenula i prepoznala ga.

- Bježite, gospodine, bježite! - reče mu ona gnjevnim glasom. - I pogotovu, da vas ona ne vidi ponovno. Vaša joj pojava zaista mora ulijevati užas, ta bila je prije tako sretna! Vaš postupak je grozan. Bježite, udaljite se, ako vam je još preostalo nešto stida!

Te su riječi bile izrečene s toliko odlučnosti, a Julien je u tom času bio tako slab da se udaljio. »Uvijek me mrzila«, govorio je sebi misleći na gospođu Derville.

U isti je čas odjeknuo u crkvi unjkav pjev prvih svećenika u procesiji; ona se vraćala. Opat Chas-Bernard je više puta zovnuo Juliena, koji ga najprije nije čuo; napokon ga uhvati za ruku iza jednog stupa, gdje se Julien, polumrtav, bio sklonio. Htio ga je predstaviti biskupu.

- Vama nije dobro, dijete moje - reče mu opat opazivši da je blijed i da gotovo ne može hodati. - Previše ste radili. - Opat ga uze ispod ruke. - Dođite, sjednite na ovu klupicu iza mene, na kojoj inače sjedi čovjek koji dijeli blagoslovljenu vodu; ja ću vas sakriti. - Nalazili su se pokraj velikih vrata. - Umirite se, proći će još dobrih dvadeset časaka dok se biskup pojavi. Nastojte se oporaviti; kad bude prolazio, ja ću vas poduprijeti; jer ja sam usprkos svojim godinama jak i snažan.

No kad je biskup prolazio, Julien je toliko drhtao da je opat Chas odustao od zamisli da ga predstavi.

- Nemojte se previše žalostiti - reče mu on - ja ću već naći priliku da vas predstavim.

Uvečer je poslao u kapelicu sjemeništa deset funta svijeća, koje su, reče, ušteđene Julienovom brigom i brzinom kojom ih je pogasio. U tome nije bilo ni truna istine. Siromašni je mladić sam bio ugašen; otkad je vidio gospođu de Rênal, bio je bez ijedne misli.

XXIX.

PRVO UNAPREĐENJE

Upoznao je svoje stoljeće, upoznao je svoj
departman i bogat je
LE PRECURSEUR

Julien se još nije povratio iz dubokog sanjarenja u koje ga je bacio doživljaj u katedrali, kadli ga jednog jutra strogi opat Pirard pozva k sebi.

- Evo mi gospodin opat Chas-Bernard piše vrlo pohvalno o vama. Uglavnom sam prilično zadovoljan vašim ponašanjem. Krajnje ste neoprezni, pa i lakoumni, iako se to ne opaža; međutim, srce vam je dosada dobro, čak plemenito; duh vam je izvanredan. Sve u svemu, vidim u vama jednu iskru koju ne valja zapustiti.

Nakon petnaestogodišnjeg rada ja napuštam ovu kuću: moja je krivica u tome što sam bogoslove prepustio slobodnom rasuđivanju i što nisam ni zaštićivao ni pobijao ono tajno društvo o kojem ste mi govorili u ispovjedaonici. Prije nego odem, želim nešto učiniti za vas. Da nije bilo one klevete osnovane na adresi Amande Binet, koju su kod vas pronašli, bio bih to učinio već prije dva mjeseca, jer vi to zaslužujete. Imenujem vas repetitorom za Novi i Stari zavjet.

Julien je, ponesen zahvalnošću, pomislio da padne na koljena i da zahvali bogu, ali je popustio jednoj iskrenijoj pobudi. Pristupio je ocu Pirardu, dohvatio njegovu ruku i poljubio je.

- Što je to sada? - vikne ravnatelj ljutito. Ali Julienov je pogled govorio i više nego njegova kretnja.

Opat Pirard ga začuđeno pogleda, kao čovjek koji se već odavna odvikao susretati nježna uzbuđenja. Taje pažnja izdala ravnatelja; njegov se glas promijenio.

- Da, dijete moje, ja sam ti sklon. Nebesa znaju da je to protiv moje volje. Morao bih biti pravedan i ne bih smio ni prema kome osjećati ni mržnju ni ljubav. Tvoj će put biti težak. Opažam u tebi nešto što prosječan čovjek ne voli. Pratit će te zavist i kleveta. Kamo god te Providnost smjestila, tvoji će te drugovi uvijek gledati s mržnjom, a ako budu hinili da te vole, bit će to zato da bi te što sigurnije mogli izdati. Tome ima samo jedan lijek: obraćaj se samo bogu, koji, da bi te kaznio zbog tvoje taštine, svakako hoće da te mrze; neka tvoje ponašanje bude ispravno; jedino u tome vidim tvoj spas. Ako nepokolebljivom upornošću ustraješ uz istinu, tvoji će neprijatelji prije ili poslije biti poraženi.

Julien već tako dugo nije bio čuo prijateljsku riječ da mu valja oprostiti jednu slabost: briznuo je u plač. Opat Pirard ga zagrli; taj je trenutak bio vrlo sladak za obojicu.

Julien je bio lud od sreće; to je bilo njegovo prvo unapređenje; prednosti koje je time dobio bile su goleme. Da bi ih shvatio, čovjek mora biti osuđen da provede mjesece i mjesece bez ijednog časka samoće, u neposrednom dodiru s drugovima koji su u najmanju ruku neugodni, a većinom nepodnošljivi. I sami njihovi povici dostajali bi da uznemire neko nježnije biće. Bučna veselost tih dobro hranjenih i dobro odjevenih seljaka nije znala uživati sama za sebe i smatrala se potpunom samo onda kad je svom snagom vikala.

Sada je Julien ručao sam, ili gotovo sam, sat kasnije nego ostali bogoslovi. Imao je ključ od vrta i mogao se šetati kad u njemu nije bilo nikoga.

Na svoje veliko čudo, opazio je da ga manje mrze; on je, naprotiv, očekivao da će se njihova mržnja udvostručiti. Potajna želja da ga nitko ne oslovljava, koja je bila previše očita i pribavila mu tolike neprilike, nije više bila znak smiješne oholosti. U očima surovih stvorenja koja su ga okruživala bio je to opravdan osjećaj vlastitog dostojanstva. Mržnja se osjetno smanjila, osobito među njegovim najmlađim drugovima, koji su postali njegovi đaci i prema kojima se odnosio s mnogo uljudnosti. Malo pomalo stekao je čak i pristaša; postalo je neumjesnim nazivati ga Martin Luther.

Ali čemu spominjati njegove prijatelje i njegove neprijatelje? Sve je to gadno, to gadnije što je slika vjernija. A ipak su oni jedini učitelji morala koje narod ima, i što bi on kad njih ne bi bilo? Hoće li novine ikada moći zamijeniti župnika?

Otkad je Julien zauzeo svoj novi položaj, ravnatelj sjemeništa je nastojao da nikada s njim ne govori bez svjedoka. Bilo je u takvu postupku opreznosti i za učitelja i za učenika; ali je prije svega bilo *iskušenja* Nepromjenljivo je načelo strogog jansenista Pirarda bilo: »Ako ti se neki čovjek čini darovit, stavljaj zapreke svim njegovim željama, svim njegovim pothvatima. Ako je zaista darovit, on će umjeti oboriti ili ukloniti te zapreke.«

Bilo je vrijeme lova. Fouquéu je palo na pamet da kao dar Julienovih roditelja pošalje u sjemenište jednog jelena i jednog vepra. Ubijene su životinje bile obješene u prolazu između kuhinje i blagovaonice. Tu su ih svi bogoslovi, idući na ručak, vidjeli. Bile su predmet velike radoznalosti. Najmlađi su se plašili vepra, iako je bio mrtav; dirali su njegove kljove. Osam dana nije se ni o čemu drugom govorilo.

Taj dar, koji je Julienovu obitelj svrstao u onaj dio društva koji valja poštovati, zadao je smrtan udarac zavisti. Njegova je nadmoć bila potvrđena bogatstvom. Chazel i najugledniji bogoslovi postadoše prema njemu vrlo susretljivi i umalo mu se nisu potužili što ih nije upozorio na bogatstvo svojih roditelja i tako skrivio da su propustili iskazati poštovanje novcu.

Provodilo se novačenje, od kojega je Julien kao bogoslov bio izuzet. Ta ga je okolnost duboko uzbudila. »Eto, izgubio se, dakle, u nepovrat trenutak u kojemu bi, prije dvadeset godina, bio započeo za mene herojski život!«

Šetajući sam vrtom sjemeništa, čuo je razgovor zidara koji su radili na zidu ograde.

- Evo nam novog novačenja, treba ići.

- U vrijeme *onog drugog* bila je to sreća! Zidar je mogao postati oficir, pa i general; bilo je toga.

- A vidi kako je sada! Samo siromašni odlaze. Oni koji imaju *čime* ostaju kod kuće.

- Tko se rodio kao siromah, taj i ostaje siromah, eto, to ti je.

- Ah, je li zbilja istina što govore, da je onaj mrtav? - upita treći radnik.

- To govore bogataši, znaš. Oni su se njega bojali.

- Kakva razlika! Koliko se samo u njegovo vrijeme gradilo! I kad čovjek pomisli da su ga izdali njegovi maršali! Kako netko može biti takva izdajica?!

Taj je razgovor malo utješio Juliena. Udaljujući se, ponavljao je s uzdahom:

»Jedini kralj kojemu je narod sačuvao uspomenu!«

Došlo je vrijeme ispita. Julien je sjajno odgovarao; opazio je da i sam Chazel nastoji pokazati sve svoje znanje.

Prvog su se dana ispitivači, koje je imenovao glasoviti veliki vikar de Frilair, vrlo ljutili što su neprestano morali stavljati na prvo ili barem na drugo mjesto svoga popisa tog Juliena Sorela, a bili su upozoreni da je on ljubimac opata Pirarda. U sjemeništu su se neki kladili da će Julien biti prvi na popisu cjelokupnog ispita, što sa sobom donosi čast da se ruča kod biskupa. Ali, pri koncu jednog ispitivanja, kad je bila riječ o crkvenim očima, jedan je spretan ispitivač, nakon što je Juliena pitao o svetom Jeronimu i njegovoj ljubavi prema Ciceronu, stao govoriti o Horaciju, Vergiliju i drugim svjetovnim piscima. Julien je, a da to njegovi drugovi nisu ni znali, naizust naučio mnoga mjesta iz djela tih pisaca. Zanesen svojim uspjesima, zaboravio je gdje se nalazi te je na opetovana pitanja toga ispitivača sa žarom recitirao i tumačio nekoliko

Horacijevih oda. Nakon što ga je pustio dvadesetak časaka da se tako zalijeće, ispitivač je najednom promijenio izraz lica i s ogorčenjem mu predbacio što je gubio vrijeme na te svjetovne nauke i napunio sebi glavu beskorisnim i grešnim mislima.

- Ja sam budala, gospodine, a vi imate pravo - reče Julien skromno, spoznavši spretnu varku kojoj je pao žrtvom.

Čak se i u sjemeništu lukavstvo toga ispitivača smatralo ružnim, što nije spriječilo opata de Frilaira - toga spretnog čovjeka, koji je tako smišljeno organizirao mrežu besançonske kongregacije i koji je svojim brzojavima u Pariz tjerao strah u kosti sucima, prefektu, pa i višim oficirima posade - da svojom moćnom rukom stavi pokraj Julienova imena broj 198. Radovao se što na taj način može poniziti svoga neprijatelja, jansenista Pirarda.

Već mu je deset godina glavna briga bila da Pirardu oduzme upravu sjemeništa. Taj opat, koji se i sam držao onih načela što ih je preporučio Julienu, bio je iskren, pobožan, revan u svojim dužnostima i nije spletkario. Ali su mu nebesa u svom gnjevu dala žučljivu ćud, koja je duboko osjećala nepravdu i mržnju. Ni jedna od uvreda koje su mu nanosili nije promašila tu vatrenu dušu. Već bi stotinu puta dao ostavku, ali je smatrao da je koristan na mjestu na koje ga je Providnost smjestila. »Sprečavam napredovanje jezuitima i idolopoklonstva«, govorio je sebi.

U doba ispita već koja dva mjeseca nije bio progovorio ni riječi sa Julienom, a ipak je bio osam dana bolestan kad je u službenom izvještaju o uspjehu pokraj imena đaka kojega je smatrao ponosom svoje škole vidio brojku 198. Tom čovjeku stroga karaktera bila je jedina utjeha da usredotoči na Juliena sva svoja sredstva nadzora. S ushićenjem je otkrio da u njega nema ni srdžbe, ni planova za osvetu, ni malodušnosti.

Nekoliko tjedana poslije Julien je zadrhtao primivši neko pismo; na njemu je bio pariški žig. »Napokon se gospođa de Rênal sjetila svojih obećanja«, pomisli on. Neki gospodin, koji se potpisao kao Paul Sorel i naveo da je njegov rođak, slao mu je novčanom uputnicom pet stotina franaka. Dodavao je da će Julien, ako s uspjehom nastavi proučavati dobre latinske pisce, primati svake godine toliku svotu.

»To je ona, to je njezina dobrota!« raznježeno pomisli Julien. »Hoće da me utješi; ali zašlo nema nijedne prijateljske riječi?«

Varao se u pogledu toga pisma. Gospođa de Rênal, kojom je upravljala njezina prijateljica, gospođa Derville, posve se predala svom dubokom kajanju. I protiv svoje volje često je mislila na ono čudnovato stvorenje koje je posve izmijenilo njezin život, ali se čuvala da mu piše.

Kad bismo govorili jezikom sjemeništa, mogli bismo u toj pošiljci od pet stotina franaka vidjeti neko čudo i reći da se nebo poslužilo samim opatom de Frilairom da bi Julienu poslalo taj dar.

Dvanaest godina prije opat de Frilair bio je došao u Besançon s posve malom putnom torbom, koja je, po navodima kronike, sadržavala sav njegov imetak. Sada je bio jedan od najbogatijih posjednika u departmanu. U vrijeme svoga bogaćenja kupio je polovicu jednog posjeda kojega je druga polovica nasljeđem pripala gospodinu de La Moleu. Zbog toga je među njima došlo do velike parnice.

Usprkos svom sjajnom položaju u Parizu i dužnostima koje je vršio na dvoru, markiz de La Mole je osjetio da je opasno boriti se u Besançonu protiv jednog velikog vikara za kojega se smatralo da postavlja i svrgava prefekte. Umjesto da traži naknadu od pedeset tisuća franaka, prikrivenu pod bilo kojim imenom što ga budžet dopušta, i da opatu Frilairu prepusti taj mršavi proces od pedeset tisuća franaka, markiz se tvrdoglavio. Smatrao je da ima pravo; kao da je to neki razlog.

- Ali - ako smijem tako reći - gdje je taj sudac koji nema sina ili barem nekog rođaka kojega bi htio progurati u visoko društvo?

Da otvori oči i onima koji su potpuno slijepi, osam dana nakon prve sudske presude opat de Frilair uze kočiju preuzvišenog biskupa i odveze se k svom odvjetniku da mu osobno preda križ

Legije časti. Gospodin de La Mole, ponešto zbunjen prisutnošću protivničke stranke i osjećajući da odlučnost njegovih odvjetnika slabi, zamoli za savjet župnika Chélana, koji ga stavi u vezu s opatom Pirardom.

Te su veze u vrijeme naših događaja trajale već nekoliko godina. Opat Pirard je u tu borbu unio svu svoju strastvenu ćud. Neprestano u dodiru s markiževim odvjetnicima, proučavao je njegov predmet i, smatrajući da je pravedan, otvoreno se stavio na stranu markiza de La Molea a protiv svemoćnog velikog vikara. Taj je bio razjaren takvom drskošću, i to drskošću jednog malog jansenista!

- Vidite li kakvo je to dvorsko plemstvo, koje smatra da je tako moćno! - govorio je opat de Frilair svojim prisnim prijateljima. - Gospodin de La Mole ne samo da svom zastupniku u Besançonu nije pribavio ni jedno jedincato odlikovanje, nego će čak i dopustiti da ga naprosto svrgnu. Pišu mi, međutim, da taj otmjeni per ne propušta ni jednog tjedna otići u salon ministra pravosuđa, bez obzira tko to bio, da se razmeće svojim odlikovanjem s modrom lentom.

Usprkos svim nastojanjima opata Pirarda, i premda je gospodin de La Mole uvijek bio u prijateljstvu s ministrom pravosuđa, a osobito s njegovim osobljem, ipak se sve što je postigao nakon šest godina zalaganja sastojalo u tome da nije posve izgubio parnicu.

Kako se neprestano dopisivao s opatom Pirardom o stvari koju su obojica pratila sa strašću, markiz je napokon zavolio način mišljenja opata Pirarda. Malo pomalo njihovo je dopisivanje, usprkos golemoj razlici u društvenom položaju, poprimilo prijateljski ton. Opat Pirard je saopćio markizu da ga uvredama hoće prisiliti da preda ostavku. U srdžbi koju je u njemu izazvalo podlo lukavstvo upotrijebljeno protiv Juliena, kako on reče, ispričao je markizu njegovu povijest.

Taj velikaš, premda vrlo bogat, nije bio nimalo škrt. Nikad još nije bio uspio privoliti opata Pirarda da primi makar samo naknadu za poštanske troškove prouzročene parnicom. I tako je došao na pomisao da njegovu najmilijem đaku pošalje pet stotina franaka. Gospodin de La Mole se sam potrudio da napiše popratno pismo; pri tome je mislio na opata.

Jednoga dana dobije ovaj pisamce kojim je bio zamoljen da bez odlaganja, u hitnoj stvari, dođe u neku gostionicu u predgrađu Besançona. Tamo je našao upravitelja imanja gospodina de La Molea.

- Gospodin markiz mi je naredio da vam dovezem njegovu kočiju - reče mu taj čovjek. - On se nada da ćete, kad pročitate ovo pismo, pristati da za četiri ili pet dana otputujete u Pariz. Ja ću vrijeme koje vi izvolite odrediti iskoristiti za to da pregledam imanja gospodina markiza koja leže u pokrajini Franche-Comté. Nakon toga otputovat ćemo u Pariz onoga dana koji vama odgovara.

Pismo je bilo kratko.

»Oslobodite se, dragi moj gospodine, svih provincijskih zanovijetanja i dođite u Pariz da odahnete. Šaljem Vam svoju kočiju, koja će četiri dana čekati na Vaše odredbe. Ja sam čekam Vas u Parizu do utorka. Potreban je samo pristanak s Vaše strane, gospodine, da u Vaše ime prihvatim jednu od najboljih župa u pariškoj okolici. Vaš najbogatiji budući župljanin nije Vas nikada vidio, ali Vam je odaniji no što mislite; to je markiz de La Mole.«

Strogi je opat Pirard, a da toga nije bio svjestan, volio sjemenište, u kojem je imao neprijatelja i kojemu je petnaest godina posvećivao sve svoje misli. Pismo gospodina de La Molea bilo je za njega isto što i dolazak kirurga koji treba izvršiti okrutnu i potrebnu operaciju. Ali bilo je posve sigurno da će biti otpušten. Ugovorio je s upraviteljem imanja sastanak za tri dana.

Četrdeset i osam sati mučila ga je groznica neizvjesnosti. Konačno je odgovorio gospodinu de La Moleu i sastavio za biskupa pismo, remek-djelo crkvenog stila, ali nešto predugo. Bilo bi teško naći izraze koji bi bili besprjekorniji i koji bi odavati iskrenije poštovanje. A ipak je to pismo, kojemu je bila svrha da gospodinu de Frilairu pripremi jedan neugodan sat kod njegova poglavara, točno izlagalo sve predmete ozbiljnih žalba i iznosilo čak i male prljave podvale

koje je opat Pirard strpljivo podnosio šest godina a koje ga sada sile da napusti biskupiju. Krali su mu drva iz drvarnice, otrovali mu psa, itd.

Dovršivši to pismo, dade probuditi Juliena, koji je u osam sati navečer već spavao kao i svi bogoslovi.

- Vi znate gdje se nalazi biskupski dvor? - upita ga on lijepom latinštinom. - Odnesite to pismo monsinjoru! Ne tajim vam da vas šaljem među vukove. Sav se pretvorite u oko i uho. Neka u vašim odgovorima ne bude laži, ali mislite na to da će onaj koji vas ispituje osjetiti možda veliko zadovoljstvo ako vam bude mogao naškoditi. Vrlo mi je drago, dijete moje, što vas mogu obogatiti tim iskustvom prije nego vas napustim, jer neću vam to zatajiti, pismo koje nosite sadrži moju ostavku.

Julien je stajao kao ukopan; volio je opata Pirarda. Razum mu je uzalud govorio:

»Nakon odlaska toga poštenog čovjeka stranka Presvetog srca Isusova svrgnut će me možda i protjerati.«

Nije mogao misliti na sebe. Zadavala mu je muke jedna rečenica koju je htio izraziti na vrlo uljudan način, a nikako ga nije bio kadar smisliti.

- Što je, prijatelju, zašto ne odlazite?

- Kažu, gospodine - reče bojažljivo Julien - da vi za svoga dugog službovanja niste ništa zaštedjeli. Ja imam šest stotina franaka.

Suze su ga spriječile da nastavi.

- I to će se pamtiti - reče hladno bivši ravnatelj sjemeništa. - Idite sada u biskupsku palaču, kasno je.

Slučaj je htio da te večeri opat de Frilair bude u službi u salonu biskupije; biskup je bio na večeri u prefekturi. Julien je, dakle, predao pismo samom gospodinu de Frilairu, ali on ga nije poznavao.

U čudu je gledao kako taj opat odlučno otvara pismo naslovljeno na biskupa. Na lijepom licu velikog vikara uskoro se pojavilo iznenađenje pomiješano sa živim zadovoljstvom, ali se odmah zatim uozbiljilo. Dok je on čitao, Julien je, iznenađen njegovom ljepotom, imao vremena promatrati ga. To bi lice bilo još dostojanstvenije da se u nekim crtama nije očitovala krajnja prepredenost, koja bi odavala čak i lažljivost da je vlasnik toga lijepog lica samo načas prestao misliti na njega. Vrlo isturen nos tvorio je jednu savršeno ravnu crtu i davao na nesreću njegovu profilu, inače vrlo otmjenu, nepopravljivu sličnost s fizionomijom lisice. Uostalom, taj opat, koji je izgledao vrlo zaokupljen Pirardovom ostavkom, bio je odjeven s elegancijom koja se Julienu vrlo sviđala i koju nije nikada bio zapazio ni kod jednog svećenika.

Julien je tek poslije doznao u čemu se sastoji posebni talent opata de Frilaira. Znao je zabavljati svoga biskupa, ljubaznog starca, koji je bio stvoren da živi u Parizu i koji je svoj boravak u Besançonu smatrao progonstvom. Biskup je bio vrlo slaba vida, a strastveno je volio ribe. Opat de Frilair je spretno vadio kosti iz riba koje su biskupu servirali.

Julien je šuteći promatrao opata, koji je ponovno čitao ostavku, kad se najednom vrata bučno otvoriše. Lakaj, bogato odjeven, brzo prođe, i Julien se jedva dospio okrenuti prema vratima; opazio je mala starca s križem na prsima. Smjerno se poklonio. Biskup mu se dobrohotno nasmiješi i prođe. Lijepi je opat pošao za njim, i Julien je ostao sam u salonu, te se po volji mogao diviti njegovoj pobožnoj uzvišenosti.

Besançonskom biskupu, čovjeku kome je duga bijeda progonstva stavila duh na tešku kušnju, ali ga nije skršila, bilo je više od sedamdeset i pet godina i nije se ama baš ništa uznemirivao zbog onoga što će biti za deset godina.

- Tko je onaj bogoslov oštroumna pogleda kojega sam, čini mi se, opazio u prolazu? - upita biskup. - Ne moraju li oni, po mojoj odredbi, u ovaj sat već spavati?

- Ovaj je vrlo budan, monsinjore, jamčim vam, i donosi veliku vijest: ostavku jedinog jansenista koji je ostao u vašoj biskupiji. Onaj strašni opat Pirard konačno je razumio što se od njega hoće.

- E pa, kladim se - reče biskup smijući se - da ga nećete moći zamijeniti čovjekom koji bi mu bio ravan. I da vam pokažem vrijednosti toga čovjeka, pozivam ga sutra na ručak.

Veliki je vikar htio ubaciti nekoliko riječi o izboru njegova nasljednika. Ali prelat nije bio raspoložen za razgovor o poslovima, te reče:

- Prije nego pozovemo drugoga, doznajmo nešto o tome kako ovaj odlazi. Uvedite tog bogoslova, istina je u dječjim ustima.

Pozvaše Juliena. »Naći ću se između dva inkvizitora«, pomisli on. Nikada se nije osjećao hrabrijim.

U času kad je ušao, monsinjora su svlačila dva sobara, ljepše odjevena i od samoga gospodina Valenoda. Prije nego povede razgovor o opatu Pirardu, prelat je smatrao da mora Juliena zapitati o njegovu učenju. Govorio je malo o dogmama, i začudio se. Uskoro su prešli na humaniste, na Vergilija, Horacija, Cicerona. »Ta su mi imena«, pomisli Julien, »pribavila brojku 198. Nemam što izgubiti, pokušat ću se proslaviti.« Uspio je: prelat, i sam izvrstan humanist, bio je oduševljen.

Na večeri u prefekturi neka djevojka, s pravom znamenita, bijaše recitirala pjesmu o Magdaleni. Bio je raspoložen da govori o književnosti te je uskoro zaboravio i opata Pirarda i sve poslove raspravljajući s bogoslovom o tome da li je Horacije bio bogat ili siromašan. Prelat je citirao nekoliko oda, ali čim bi ga njegovo pamćenje iznevjerilo, odmah bi Julien skromno dovršio cijelu odu. Biskupa je iznenadilo što Julien sve to govori tonom kao da razgovara: izgovorio je dvadeset-trideset latinskih stihova isto onako kako bi govorio o onome što se događa u njegovu sjemeništu. Dugo su govorili o Vergiliju i Ciceronu. Napokon se biskup nije mogao uzdržati da ne pohvali mladog bogoslova.

- Nemoguće je postići bolji uspjeh u učenju.

- Monsinjore - odgovori Julien - u vašem sjemeništu ima sto devedeset i sedam đaka koji su mnogo dostojniji vaše visoke pohvale.

- Kako to? - upita biskup, začuđen tom brojkom.

- To što sam imao čast reći pred monsinjorom, mogu potvrditi i službenim dokazom. Na godišnjem ispitu u sjemeništu, odgovarajući baš iz predmeta koji mi je u ovom času pribavio monsinjorovu pohvalu, prošao sam kao sto devedeset i osmi.

- Ah, pa to je ljubimac opata Pirarda - uzvikne biskup smijući se i gledajući gospodina Frilaira. - To smo morali i očekivati, ali to je dopušteno po ratnom pravu. Zar ne, prijatelju - doda on obraćajući se Julienu - probudili su vas da vas pošalju ovamo?

- Da, monsinjore. Samo sam jednom u životu izišao sam iz sjemeništa, i to na Tijelovo, da pomognem gospodinu opatu Chas-Bernardu ukrasiti katedralu.

- *Optime!* - reče biskup. - Zar ste vi onaj mladić koji je pokazao toliko hrabrosti stavivši perjanice na baldahin? Svake mi godine zadaju straha; uvijek se bojim da mi tko zbog njih ne izgubi život. Prijatelju moj, daleko ćete dotjerati, ali ja neću da prekinem vašu karijeru, koja će biti sjajna, puštajući vas da umrete od gladi.

Na biskupovu zapovijed donesoše biskvita i malage, kojih se Julien spremno prihvati, ali ne spremnije od opata de Frilaira, koji je znao da njegov biskup voli gledati kad se jede s veseljem i s tekom.

Prelat, sve zadovoljniji svršetkom te večeri, stade govoriti o crkvenoj povijesti. Vidio je da Julien ne razumije. Prešao je na moralno stanje u Rimskom carstvu za vrijeme vladara Konstantinova stoljeća. Svršetak poganstva pratilo je ono isto stanje uznemirenosti i sumnje koje u XIX. stoljeću muči umorne i tužne duhove. Monsinjor primijeti da Julien o Tacitu ne zna gotovo ništa osim imena. Čudio se Julienovu bezazlenu odgovoru da se taj pisac ne nalazi u knjižnici sjemeništa.

- To mi je vrlo drago - odvrati biskup veselo. - Izvukli ste me iz neprilike; već deset časaka tražim način da vam zahvalim na ugodnoj zabavi koju ste mi priredili ove večeri, i to zaista

posve iznenada. Nisam očekivao da ću u đaku svoga sjemeništa otkriti učenjaka. Darovat ću vam Tacita, premda taj dar nije baš kanonski.

Prelat naredi da mu donesu osam prekrasno uvezanih svezaka i na naslovnu stranicu prvog sveska vlastoručno napiše latinsku pohvalu Julienu Sorelu. Biskup se ponosio svojom lijepom latinštinom; na kraju mu vrlo ozbiljnim glasom, koji se mnogo razlikovao od ostalog razgovora, reče:

- Mladiću, budete li *pametni,* jednog ćete dana imati najbolju župu u mojoj biskupiji, ni stotinu milja od moje biskupske palače; ali treba *biti pametan.*

Ponoć je izbijala kad je Julien sa svojim knjigama i vrlo začuđen napustio biskupsku palaču.

Monsinjor mu nije rekao ni riječi o opatu Pirardu. Julien se najviše čudio izvanrednoj biskupovoj uljudnosti. On nikada ne bi bio mogao ni zamisliti takvu uglađenost forme spojenu s toliko prirodnog dostojanstva. Još mu je jače udarila u oči opreka kad je spazio tmurnog opata Pirarda, koji ga je nestrpljivo iščekivao.

- *Quid tibi dixerunt?* (Što su ti rekli?) - vikne on snažnim glasom izdaleka, čim ga je ugledao.

Prevodeći na latinski biskupove riječi, Julien se malo smeo.

- Govorite francuski i točno ponovite monsinjorove riječi, ne dodavajući i ne oduzimajući ništa - reče bivši ravnatelj sjemeništa svojim tvrdim glasom i na svoj savršeno neotmjeni način.

- Čudnovata li dara jednog biskupa mladom bogoslovu! - reče on listajući krasnog Tacita, čiji mu je pozlaćeni rez, kanda, ulijevao užas.

Dva su sata izbila kad je on, nakon vrlo potanka izvještaja, dopustio najmilijem učeniku da ode u svoju sobu.

- Ostavite mi prvi svezak Tacita na kojem je pohvala preuzvišenog biskupa! - reče on. - Taj će vam latinski redak, nakon mog odlaska, biti gromobran u ovoj kući.

Erit tibi, fili mi, successor meus tanquam leo quarens quem devoret. (Jer prema tebi će, sine moj, moj nasljednik biti kao bijesan lav koji traži koga će proždrijeti.)

Sutradan ujutro opazio je Julien nešto čudnovato u načinu kojim su njegovi drugovi s njim govorili. Postao je još povučeniji. »To su«, pomisli on, »posljedice ostavke opata Pirarda. Ona je svima poznata, a mene smatraju njegovim ljubimcem.« U njihovu ponašanju jamačno je bilo nešto uvredljivo, ali on to nije mogao opaziti. Naprotiv, u očima svih onih koje je sretao duž spavaonica nije bilo nimalo mržnje: »Šta bi to trebalo značiti? To je bez sumnje neka stupica. Treba biti na oprezu!« Konačno mu je mali bogoslov iz Verrièresa rekao smijući se: *»Cornelii Taciti opera omnia«* (cjelokupna djela Kornelija Tacita).

Te su riječi čuli i ostali te su svi, natječući se, čestitali Julienu, ne samo na divnom daru koji mu je monsinjor dao, nego i na dvosatnom razgovoru kojim ga je počastio. Znali su sve do najmanjih sitnica. Od toga časa više nije bilo zavisti; ponizno su mu se dodvoravali. Opat Castanède, koji se još dan prije odnosio prema Julienu s najvećom osornošću, uhvatio ga je pod ruku i pozvao ga na doručak.

Na nesreću je Julienov karakter bio takav da mu je drskost tih grubih stvorenja zadavala mnogo jada, ali njihova mu je puzavost bila odvratna i nije mu činila nikakvo zadovoljstvo.

Oko podneva opat Pirard se oprostio od svojih đaka ne propustivši da im održi strog govor: - Želite li časti ovoga svijeta - rekao im je on - sve društvene prednosti, zadovoljstvo da možete zapovijedati, ne poštovati zakone i nekažnjeno biti drski prema svima? Ili želite svoje vječno spasenje? Da biste razlikovali ta dva puta, dovoljno je i najzaostalijima među vama da otvore oči.«

Tek što je otišao, bogomoljci »Presvetog srca Isusova« pošli su u kapelu da zapjevaju *Te Deum.* Nitko u sjemeništu nije ozbiljno shvatio ravnateljev govor. - On se mnogo ljuti zbog toga što je otpušten - govorili su svi. Ni jedan bogoslov nije bio toliko lakovjeran da bi povjerovao u dobrovoljnu ostavku na položaj koji sa sobom donosi tolike veze s velikim dobavljačima. Opat Pirard se smjestio u najljepšem svratištu u Besançonu; tu je htio pod izlikom poslova, kojih nije imao, provesti dva dana.

Biskup ga je pozvao na ručak, i, da bi malo naljutio velikog vikara de Frilaira, nastojao mu je dati priliku da se odlikuje. Pri kraju ručka stigla je iz Pariza neobična vijest da je opat Pirard imenovan župnikom u divnoj župi N..., četiri milje od glavnog grada. Dobri mu je prelat iskreno čestitao. On je u cijeloj toj stvari vidio spretnu igru, koja ga je raspoložila i pobudila u njemu najbolje mišljenje o opatovim sposobnostima. Dao mu je prekrasnu svjedodžbu na latinskom jeziku, a opatu Frilairu, koji se usudio prigovoriti, naredio je da šuti.

Uvečer je monsinjor izrazio svoje divljenje kod markize de Rubempré. Bila je to velika novost za visoko Besançonsko društvo; gubili su se u nagađanjima o toj izvanrednoj milosti. Već su u opatu Pirardu gledali i biskupa. Najlukaviji su smatrali da će gospodin de La Mole postati ministar, te su se toga dana usudili podsmjehnuti oholom držanju opata de la Frilaira, kojim se on isticao u društvu.

Sutradan ujutro umalo što na ulicama nisu trčali za opatom Pirardom, a trgovci su izlazili na vrata svojih dućana kad je pošao da obiđe markiževe suce; bilo je to prvi put da su ga uljudno dočekali. Strogi jansenist, ozlojeđen svime što je vidio, obavio je sav posao s odvjetnicima koje je izabrao za markiza de La Molea, te je zatim otputovao u Pariz. Pogriješio je što je dvojici-trojici svojih prijatelja iz profesorskog zbora, koji su ga dopratili do kočije i divili se njezinu grbu, rekao da nakon petnaestogodišnjeg upravljanja sjemeništem napušta Besançon s uštedevinom od pet stotina i dvadeset franaka. Prijatelji su ga plačući zagrlili, a poslije su jedan drugome govorili: - Dobri je opat mogao sebi uštedjeti tu laž, previše je smiješna.

Taj prosti svijet, zaslijepljen ljubavlju za novcem, nije mogao shvatiti da je opat Pirard upravo u svojoj iskrenosti nalazio snagu koja mu je bila potrebna da se šest godina sam bori protiv Marie Alacoque, »Presvetog srca Isusova«, jezuita i svoga biskupa.

XXX.

ČASTOLJUBAC

Postoji samo jedan plemićki naslov, a to je
naslov vojvode; titula markiza je smiješna;
na riječ vojvoda ljudi se osvrću.
EDINBOURGH REVIEW

Markiz de La Mole dočekao je opata Pirarda bez ikakvih sitnih velikaških prenemaganja, koja su tako uglađena, a ipak tako uvredljiva za onoga tko ih razumije. Bilo bi to gubljenje vremena, a markiževi su važni poslovi toliko uznapredovali da nije mogao gubiti vrijeme.

Već je šest mjeseci spletkario kako bi privolio u isti mah i kralja i narod da prihvate neki ministarski kabinet koji bi ga, za uzvrat, učinio vojvodom.

Markiz je već godinama uzalud zahtijevao od svog besançonskog odvjetnika jasan i točan prikaz svojih parnica u Franche-Comtéu. Ali kako da mu ih slavni odvjetnik protumači kad ih ni sam nije razumijevao?

Mali komadić papira koji mu je predao opat objašnjavao je sve.

- Dragi moj opate - reče mu markiz nakon što je u manje od pet minuta odbacio sve fraze uljudnosti i pitanja o osobnim stvarima - dragi moj opate, ja usred svog tobožnjeg blagostanja nemam vremena da se ozbiljno bavim dvjema malim, a ipak dosta važnim stvarima: svojom obitelju i svojim poslovima. Brinem se u velikom za napredak svoje kuće i mogu je daleko dovesti, vodim brigu o svojim užicima, a to je važnije od svega ostaloga, barem u mojim očima - dodao je opazivši čuđenje u očima opata Pirarda. Iako je opat bio razuman čovjek, iznenadilo ga je da jedan starac tako otvoreno govori o svojim užicima.

- Bez sumnje, u Parizu postoji i rad - nastavi velikaš - ali je njegovo mjesto na petom katu; čim se ja približim nekom čovjeku, on uzima stan u drugom katu, a njegova žena uvodi dan primanja. Posljedica je toga da nema više rada ni drugih nastojanja osim da uđu u visoko društvo ili da izgledaju kao ljudi iz društva. To im je jedina misao čim dođu do kruha.

Za svoje parnice imam odvjetnike, i to za svaku parnicu posebnog; oni se ubijaju radeći. Prekjučer mi je jedan umro od sušice. Ali, biste li vjerovali, gospodine, da ima već tri godine što sam odustao da za svoje poslove, općenito uzevši, tražim čovjeka koji bi se, dok za mene piše, udostojio malo ozbiljnije misliti na ono što radi. Uostalom, sve je ovo samo uvod.

Ja vas cijenim i, usuđujem se dodati, ja vas volim, premda vas prvi put vidim. Hoćete li biti moj tajnik s plaćom od osam tisuća franaka ili s dvostruko toliko? Ja bih na tome još i zaradio, kunem vam se; a moja bi briga bila da vam sačuvam vašu lijepu župu do onog dana kad više ne bismo jedan drugome odgovarali.

Opat ga odbi, ali ga potkraj razgovora prava neprilika u kojoj se markiz nalazio navede na jednu misao.

- Ostavio sam u svom sjemeništu siromašna mladića, kojega će tamo, ako se ne varam, strahovito progoniti. Da je samo običan redovnik, bio bi već *in pače.*

Zasada taj mladić zna samo latinski i Sveto pismo, ali nije isključeno da će jednoga dana razviti velike sposobnosti, bilo kao propovjednik bilo kao dušobrižnik. Ne znam što će učiniti, ali u njemu je sveti plamen, on može daleko dotjerati. Kanio sam ga dati našem biskupu, ako bi nam ikada došao takav koji bi imao nešto od vaših pogleda na ljude i na poslove.

- Odakle je vaš mladić? - zapita markiz.

- Kažu da je sin nekog tesara iz naših brda, ali ja bih prije rekao da je nezakoniti sin kakva bogataša. Vidio sam da je primio anonimno ili pseudonimno pismo s doznačnicom od pet stotina franaka.

- Ah, to je Julien Sorel! - reče markiz.

- Odakle znate njegovo ime? - zapita opat u čudu. Pa kad je zbog svog pitanja pocrvenio, markiz mu odgovori:

- To vam neću reći.

- Pa dobro - nastavi opat - mogli biste pokušati njega učiniti svojim tajnikom, on je energičan i pametan; ukratko, moglo bi se pokušati.

- Zašto ne? - odgovori markiz. - Ali ne bi li se taj čovjek dao potkupiti od prefekta policije ili koga drugoga da bude uhoda u mojoj kući? To je jedino što imam primijetiti.

Kako ga je opat Pirard uvjeravao da je to nemoguće, markiz uze novčanicu od tisuću franaka i reče:

- Pošaljite ovo Julienu Sorelu za putni trošak i pobrinite se da dođe k meni.

- Vidi se doista da živite u Parizu - reče opat Pirard. - Ne poznajete tiraniju koja pritišće nas jadne provincijalce, osobito svećenike koji nisu prijatelji jezuita. Neće htjeti pustiti Juliena Sorela; znat će oni to opravdati najspretnijim izlikama, odgovorit će mi da je bolestan, da su se na pošti izgubila pisma, itd.

- Onda ću ovih dana zatražiti od ministra pismo za biskupa - reče markiz.

- Zaboravio sam vas upozoriti na nešto: taj mladić, premda je niska porijekla, ponosna je srca, vrlo je osjetljiv i nećete imati od njega koristi ako dirnete u njegov ponos; tada postaje glup.

- To mi se sviđa - reče markiz - bit će drug mojem sinu, je li to dovoljno?

Neko vrijeme nakon toga Julien primi pismo od nepoznate ruke, sa žigom iz Châlonsa, u kojemu je bila novčana uputnica na ime nekog trgovca u Besançonu i obavijest da se bez odlaganja uputi u Pariz. Pismo je bilo potpisano izmišljenim imenom, ali, otvorivši ga, Julien zadrhta: jedan list, otkinut od stabla, pade mu pred noge. Bio je to znak ugovoren s opatom Pirardom.

Nije prošao ni pun sat, a Juliena pozvaše u biskupiju, gdje ga dočekaše s pravom očinskom dobrotom. Citirajući Horacija, biskup mu je vrlo spretno čestitao na sjajnoj karijeri koja ga čeka u Parizu, te je, za uzvrat, očekivao objašnjenja. Julien nije mogao ništa reći, već i zato što nije ništa znao, i monsinjor je osjetio prema njemu veliko poštovanje. Jedan je neznatni svećenik biskupije pisao načelniku, a taj se požurio da sam donese potpisanu putnicu u kojoj nije bilo naznačeno ime putnika.

Još iste večeri, prije ponoći, Julien je bio kod Fouquéa, čiji se trijezni razum više začudio nego razveselio budućnosti koja je, čini se, čekala njegova prijatelja.

- To će za tebe svršiti tako - reče mu taj liberal - da ćeš dobiti službu kod vlade, što će te obvezati na neke postupke o kojima će novine pisati s prezirom. Vijesti koje ću dobivati o tebi bit će vijesti o tvojoj sramoti. Upamti da, čak i što se novčane strane tiče, više vrijedi zaraditi sto zlatnika u poštenoj trgovini drvom, kojoj si sam gospodar, nego primati četiri tisuće franaka od neke vlade, pa bila to i vlada kralja Salomona.

Julien je u tome vidio samo uskogrudnost provincijskog malograđanina. Ta on će se konačno pojaviti na pozornici velikih događaja! U njegovim je očima sve zasjenila sreća što ide u Pariz, u kojemu, zamišljaše on, žive ljudi koju su veliki spletkari i veliki licemjeri, ali uglađeni poput biskupa iz Agdea i biskupa iz Besançona. Svom je prijatelju predočio stvar tako kao da ga je pismo opata Pirarda lišilo slobodne odluke.

Sutradan oko podne stigao je u Verrières kao najsretniji čovjek na svijetu. Računao je da će ponovno vidjeti gospođu de Rênal. Najprije je otišao k svom zaštitniku, dobrom župniku Chélanu. Naišao je na vrlo strog doček.

- Smatrate li da imate prema meni neke obveze? - dočeka ga Chélan i ne odgovorivši na njegov pozdrav. - Ručat ćete sa mnom, dotle ćemo vam iznajmiti drugog konja, i vi ćete napustiti Verrières a da u njemu nikoga ne posjetite.

- Čuti znači pokoriti se - odgovori Julien s izrazom što ga je usvojio u sjemeništu; zatim su govorili samo o teologiji i o lijepoj latinštini.

Uzjahao je na konja i prevalio jednu milju, a zatim se, ugledavši šumu i videći da ga nitko ne motri, zavukao u nju. Kad je sunce zalazilo, pustio je konja da se vrati. Zatim je otišao k nekom seljaku, koji je pristao da mu proda ljestve i da ih ponese do šumarka iznad Šetališta vjernosti u Verrièresu.

»To je neki jadni vojni bjegunac ... ili krijumčar«, pomisli seljak opraštajući se s njim. »Ali što me se tiče! Moje su ljestve dobro plaćene, a i ja sam već koješta u životu prošao.«

Noć je bila vrlo tamna. Oko jedan sat u noći Julien je, noseći svoje ljestve, ušao u Verrières. Spustio se što je brže mogao u korito brzice koja protječe divnim vrtovima gospodina de Rênala u dubini od deset stopa i između dva zida. Julien se lako uspne ljestvama. »Kako će me dočekati psi čuvari?« pomisli on. »U tome leži sve.« Psi zalajaše i jurnuše prema njemu, ali on tiho zazviždi i oni priđoše umiljavajući se.

Penjući se zatim od terase do terase, premda su sva vrata na ogradama bila zatvorena, s lakoćom je došao pod prozor spavaće sobe gospođe de Rênal, koji je s vrtne strane bio samo osam do deset stopa iznad zemlje.

Na kapcima je bio mali otvor u obliku srca, koji je Julien dobro poznavao. Na njegovu veliku žalost kroz taj mali otvor nije prodirala svjetlost noćne svjetiljke.

»Veliki bože«, pomisli Julien, »zar gospođa de Rênal noćas nije u ovoj sobi! Gdje onda spava? Obitelj je u Verrièresu, jer su i psi ovdje; ali u ovoj sobi u kojoj ne gori svjetiljka mogao bih naići na samog gospodina de Rênala ili na kojeg stranca, a onda, koje li sablazni!«

Najpametnije bi bilo da ode; ali takva je odluka bila za Juliena užasna. »Ako je unutra kakav stranac, ostavit ću ljestve i pobjeći najvećom brzinom; ali ako je ona, kako će me dočekati? Ona se sva predala kajanju i najvećoj pobožnosti, o tome nema sumnje, ali ipak je sačuvala neku uspomenu na mene, kad mi je nedavno pisala.« Taj je razlog odlučio.

Sa strahom u srcu, ali spreman da pogine ili da je vidi, bacao je kamenčiće o kapke; odgovora nije bilo. Naslonio je ljestve uz prozor i sam je pokucao na kapke, najprije tiho, zatim jače. »Koliko god je mračno, netko bi mogao pripucati na mene«, pomisli Julien. Ta je pomisao svela ludi pothvat na pitanje hrabrosti.

»U ovoj sobi noćas nitko ne spava«, pomisli, »ili, ako ipak netko spava, sada se već probudio, tko god to bio. Zato ne treba više nikakvih obzira prema njemu; potrebno je samo da ništa ne primijete oni koji spavaju u drugim sobama.«

Siđe, prisloni ljestve na jedan od kapaka, ponovno se popne i, proturivši ruku kroz otvor u obliku srca, imao je sreću da prilično brzo napipa željezni zasun zakvačen o kuku kojim je kapak bio zatvoren. Povukao je zasun i s neizrecivom je radošću osjetio da kapak nije više pričvršćen i da popušta. Otvorio je kapak koliko je potrebno da uvuče glavu i tihim je glasom ponavljao: »Ja sam, prijatelj.«

Napevši sluh, uvjerio se da ništa ne narušava duboku tišinu te sobe. Na kaminu posve sigurno nije gorjela svjetiljka, čak ni napola ugašena; to je bio zaista loš znak.

»Valja se čuvati puščanog taneta!« Malo je razmišljao a zatim se odvažio zakucati prstom po staklu. Odgovora nije bilo; zakucao je jače. »Treba to privesti kraju, pa makar i okno razbio.« Dok je tako vrlo snažno kucao, učinilo mu se da usred tame vidi neku bijelu sjenu kako prolazi sobom. Napokon više nije moglo biti sumnje, zaista je vidio sjenu, koja se, kanda, posve polagano približavala. Najednom je opazio obraz, koji se prislonio uz staklo na kojem je bilo njegovo oko.

Zadrhtao je i malo se odmaknuo. Ali noć je bila tako tamna da čak ni na tu udaljenost nije mogao razabrati je li to gospođa de Rênal. Strahovao je da će začuti dozivanje u pomoć; čuo je

pse kako se oko njegovih ljestava šuljaju i muklo reže. - To sam ja - ponavljao je on prilično glasno - prijatelj. - Odgovora nije bilo a bijela je sjena nestala. - Budite dobri, otvorite mi, moram s vama govoriti, vrlo sam nesretan! - i pri tome je lupao kao da hoće razbiti staklo.

Čuo se tih i kratak šum; zasun je na prozoru popustio; gurnuo je prozor i lagano skočio u sobu.

Bijela se sjena udaljivala; uhvatio ju je za ruke; bila je to žena. Nestalo je sve njegove hrabrosti. »Ako je to ona, što će reći?« A kako mu je tek bilo kad ga je njezin tihi krik uvjerio da je to gospođa de Rênal?!

Zagrlio ju je; drhtala je i jedva je smogla snage da ga odgurne.

- Nesretnice! Što to radite?

S mukom je izgovorila te riječi, toliko joj se grlo steglo. Julien vidje u njima najiskreniju srdžbu.

- Dolazim da vas posjetim nakon četrnaest mjeseci strašnog rastanka.

- Odlazite, smjesta me ostavite! Ah, zašto mi je župnik Chélan zabranio da mu pišem? Bila bih spriječila ovu strahotu. - Odgurnula ga je zaista neobičnom snagom. - Kajem se zbog svoga zločina; nebo se smilovalo da me prosvijetli - ponavljala je ona isprekidanim glasom. - Odlazite! Bježite!

- Nakon četrnaest mjeseci patnje nipošto neću otići a da ne govorim s vama. Hoću da znam sve što ste radili. Ah, ja sam vas doista ljubio toliko da zaslužujem to povjerenje ... Hoću sve da znam.

I protiv volje gospođe de Rênal taj se odlučni način dojmio njezina srca.

Julien, koji ju je strastveno grlio opirući se njezinim pokušajima da se oslobodi, pustio ju je iz zagrljaja. To je gospođu de Rênal malo umirilo.

- Uvući ću ljestve - reče on - da nas ne bi izdale ako je kojeg slugu probudila buka te obilazi oko kuće.

- Ne, nego odlazite, odlazite! - reče mu ona s istinskim gnjevom. - Što me se tiču ljudi? Bog vidi strašan prizor koji mi priređujete i on će me zbog njega kazniti. Vi podlo zlorabite osjećaje koje sam prema vama gajila, ali kojih više nemam. Razumijete li, gospodine Juliene?

Uvukao je ljestve vrlo pažljivo da ne bi činio buke.

- Je li tvoj muž u gradu? - upita on, ne zato da bi joj prkosio, nego ponesen nekadanjom navikom.

- Ne govorite mi tako, zaklinjem vas, ili ću pozvati svoga muža. Već sam dovoljno kriva što vas nisam otjerala, pa bilo što bilo. Ali žao mi vas je - reče ona nastojeći povrijediti njegov ponos, za koji je znala da je vrlo osjetljiv.

To odbijanje da mu govori »ti« i grubi način kojim je kidala njihovu nježnu vezu, na koju je on još računao, dovedoše do ludila Julienov ljubavni zanos.

- Što! Zar je moguće da me više ne ljubite! - reče on onim usrdnim glasom koji je tako teško hladnokrvno slušati.

Ona ne odgovori; on je gorko plakao. Doista, više nije imao snage da govori.

»Eto, potpuno me zaboravilo jedino stvorenje koje me ikada ljubilo! Čemu dalje živjeti?« Napustila ga je sva njegova hrabrost čim više nije trebalo da se boji da će susresti nekog muškarca; iz njegova je srca nestalo sve osim ljubavi.

Dugo je šuteći plakao. Uhvatio je njezinu ruku; ona ju je htjela istrgnuti, ali nakon nekoliko gotovo grčevitih kretnja ipak mu je ostavi. Bio je potpun mrak, sjedili su jedno pokraj drugoga na krevetu gospođe de Rênal.

»Kako li je sve bilo drugačije prije četrnaest mjeseci!« pomisli Julien i suze mu još jače potekoše. »Tako odsutnost nesmiljeno razara ljudske osjećaje!«

- Budite dobri i recite mi što ste sve doživjeli - reče napokon Julien, zbunjen njezinom šutnjom i govoreći glasom isprekidanim od plača.

- Svakako su moje zablude bile poznate u gradu kad ste vi otišli - odgovori gospođa de Rênal tvrdim glasom, u kojemu je bilo nešto oporo i prijekorno za Juliena. - Ta u vašim je postupcima bilo toliko nesmotrenosti! Nakon nekog vremena, kad sam već bila očajna, došao mi je u posjet poštovani župnik Chélan. Uzalud je dugo vremena nastojao da mi izmami priznanje. Jednoga je dana zamislio da me odvede u onu crkvu u Dijonu u kojoj sam se prvi put pričestila. Tu se usudio prvi progovoriti... - Gospođu de Rênal su prekinule suze. - Kako sam se stidjela u onom trenutku! Sve sam priznala. Taj me čovjek, toliko dobar, nipošto nije šatro svojim prezirom; žalostio se zajedno sa mnom. U to sam vam vrijeme svaki dan pisala pisma, koja se nisam usudila slati; brižno sam ih skrivala, a kad sam bila previše nesretna, zaključavala sam se u svoju sobu i ponovno ih čitala.

Napokon me župnik Chélan sklonuo da mu ih predam. Neka od njih, koja su bila pisana nešto smotrenije, poslana su vam, ali vi mi niste ništa odgovorili.

- Kunem ti se, da u sjemeništu nikada nisam primio ni jedno pismo od tebe.

- Veliki bože, tko ih je onda zadržao?

- Zamisli moju bol; do onog dana kad sam te vidio u katedrali, nisam ni znao jesi li još živa.

- Bog mi je udijelio milost da shvatim koliko sam zgriješila prema njemu, prema svojoj djeci i svome mužu - nastavi gospođa de Rênal. - On me nikada nije volio onako kako sam tada vjerovala da me vi volite ...

Julien joj se baci oko vrata, zaista bez neke namjere i sav izvan sebe. Ali gospođa de Rênal ga odgurnu i nastavi s priličnom odlučnošću:

- Moj časni prijatelj, gospodin Chélan, objasnio mi je da sam se udajom za gospodina de Rênala obvezala da ću sve svoje osjećaje njemu posvetiti, čak i one koje nisam poznavala i koje prije one kobne veze nisam nikad ni osjetila... Nakon one velike žrtve, kad sam se odrekla pisama koja su mi bila tako draga, moj je život prolazio, iako ne sretno, a ono barem prilično mimo. Nemojte ga uznemiravati; budite mi prijatelj... moj najbolji prijatelj! - Julien joj je ruke obasuo poljupcima; osjetila je da još plače.

- Nemojte plakati, zadajete mi toliku bol... Sada vi meni pričajte što ste radili. - Julien nije mogao govoriti.

- Hoću da čujem kako ste živjeli u sjemeništu - doda ona - a zatim ćete otići.

Ne misleći na ono što priča, Julien je govorio o zavisti i bezbrojnim spletkama s kojima se najprije susretao, a zatim o svom mirnijem životu, kad je bio imenovan repetitorom.

- Bilo je to onda - dodao je on - kada ste mi nakon duge šutnje, koja me je, bez sumnje, imala uvjeriti o onome što danas odviše dobro vidim, naime da me više ne ljubite i da sam vam postao ravnodušan ... - Gospođa de Rênal stisne njegove ruke. - Bilo je to onda kad ste mi poslali pet stotina franaka.

- Nikada vam ih nisam poslala - reče gospođa de Rênal.

- Na tom je pismu bio žig iz Pariza i potpis Paul Sorel, da bi se uklonila svaka sumnja.

Sad su malo raspravljali o tome tko je mogao poslati to pismo. Njihovo se moralno raspoloženje izmijenilo. A da nisu bili svjesni toga, napustili su svečani ton i vratili se na ton nježnog prijateljstva. Nisu vidjeli jedno drugo, toliko je mrak bio dubok, ali je zvuk njihova glasa govorio sve. Julien je rukom obujmio svoju prijateljicu oko pasa, a taje kretnja bila vrlo opasna. Ona je pokušala ukloniti Julienovu ruku, no on je u taj čas prilično spretno privukao njezinu pažnju na neku zanimljivu pojedinost svoje priče. Ruka kao da je bila zaboravljena i ostala je ondje gdje se nalazila.

Nakon mnogog nagađanja o porijeklu pisma s pet stotina franaka Julien je nastavio pričati; ovladao je opet sobom pričajući o svom proteklom životu, koji ga je vrlo malo zanimao u usporedbi s onim što se upravo zbivalo. Svu svoju pažnju usredotočio je na to kako će se ovaj posjet završiti. - Treba da odete - ponavljala mu je od vremena do vremena gospođa de Rênal odrešitim glasom.

»Koje li sramote za mene ako me tako otpravi! Uspomena na to zatrovat će mi cijeli život, i ona mi nikada neće pisati«, mislio je on. »Bog zna kad ću se vratiti u ovaj kraj!« Od toga je časa iz Julienova srca naglo nestalo sve što je bilo nebesko u njegovu položaju. Sjedeći pokraj žene koju je obožavao i držeći je gotovo u zagrljaju, u sobi u kojoj je nekad bio tako sretan, usred duboke tame, u kojoj je već neko vrijeme točno razabirao da ona plače i po nadimanju njezinih grudi osjećao da jeca, njegova je nesreća bila u tome što je postao hladan političar, gotovo jednako proračunan i leden kao onda kad je u dvorištu sjemeništa bio izložen zlobnim šalama kojega od svojih drugova jačega od njega. Julien je svoje pričanje rastegnuo i govorio o nesretnom životu što ga je vodio otkad je napustio Verrières. »Tako je, dakle, on«, govorila je gospođa de Rênal u sebi, »nakon godine dana odsutnosti, gotovo bez ikakva znaka sjećanja od mene i dok sam ga ja zaboravljala, neprestano mislio samo na sretne dane provedene u Vergyju.« Njezini se jecaji podvostručiše. Julien je opazio uspjeh svoga pričanja. Shvativši da treba pokušati posljednjim sredstvom, prešao je naglo na pismo što ga je upravo primio iz Pariza.

- Oprostio sam se s preuzvišenim biskupom.

- Što, zar se više ne vraćate u Besançon! Zar nas zauvijek ostavljate?

- Jest - odgovori Julien odlučnim glasom. - Jest, ostavljam kraj gdje me zaboravlja i ono biće koje sam u svom životu najviše volio, ostavljam ga da se nikada više ne vratim. Idem u Pariz ...

- Ti ideš u Pariz! - poviče prilično glasno gospođa de Rênal.

Njezin je glas bio gotovo ugušen suzama i svjedočio je o njezinu krajnjem uzbuđenju. Julienu je to ohrabrenje bilo potrebno; namjeravao je pokušati korak koji je mogao sve okrenuti protiv njega; prije tog uzvika, kako ništa nije vidio, nije mogao predvidjeti dojam koji će pobuditi. Sada nije više oklijevao; strah od grižnje savjesti vratio mu je svu sigurnost. Ustajući, rekao je hladno:

- Da, gospođo, ostavljam vas zauvijek, budite sretni, zbogom!

Zakoračio je prema prozoru; već ga je otvarao. Gospođa de Rênal poleti prema njemu i baci mu se u naručje.

Tako je nakon trosatnog razgovora Julien postigao ono što je s toliko strasti želio prva dva sata. Da se gospođa de Rênal nešto prije vratila nježnim osjećajima, njezino bi zatomljivanje grižnje savjesti značilo za njega božansku sreću, ali ovako, polučeno spretnošću, bilo mu je samo užitak. Usprkos upornoj molbi svoje prijateljice, Julien je na svaki način htio zapaliti svjetiljku.

- Zar hoćeš - govorio je on - da mi ne ostane nikakva uspomena na to da sam te vidio? Zar da ljubav koja se odražava u tim krasnim očima bude za mene izgubljena? Da ne vidim bjelinu ove divne ruke? Misli na to da te ostavljam možda na vrlo dugo vrijeme!

Pri toj pomisli, koja joj je tjerala suze na oči, gospođa de Rênal nije mogla ništa odbiti. Ali zora je počela živo ocrtavati obrise u planini istočno od Verrièresa. Umjesto da ode, Julien je, pijan od sladostrasti, zamolio gospođu de Rênal da smije cio dan provesti skriven u njezinoj sobi i otići tek iduće noći.

- Zašto ne? - odgovori ona. - Ovaj moj kobni ponovni pad oduzima mi svako poštovanje prema samoj sebi i bit će zauvijek moja nesreća - reče i pritisne ga na srce. - Moj muž nije više onaj isti, on sumnja; uvjeren je da sam ga prevela žedna preko vode i vrlo je ljut na mene. Ako čuje i najmanju buku, izgubljena sam, protjerat će me kao nevaljalu ženu, što i jesam.

- Ah, to su fraze opata Chélana! - reče Julien. - Prije moga nesretnog odlaska u sjemenište ne bi tako govorila; onda si me ljubila!

Julien je bio nagrađen za hladnokrvnost koju je unio u te riječi; vidio je kako njegova prijateljica najednom zaboravlja opasnost u koju je dovodi blizina njezina muža i kako razmišlja o mnogo većoj opasnosti da Julien ne posumnja u njezinu ljubav. Naglo se danilo i u sobu je prodirala jaka svjetlost. Julien je doživio svu nasladu ponosa što je mogao u

svom zagrljaju i gotovo do svojih nogu gledati tu krasnu ženu, jedinu koju je ljubio, a koja je još prije nekoliko sati bila puna užasa pred strašnim bogom i sva predana svojim dužnostima. Odluke što ih je cijelu godinu učvršćivala postojanošću nisu mogle odoljeti njegovoj odvažnosti.

Uskoro se u kući začula buka. Nešto, na što nije bila mislila, uznemirilo je sada gospođu de Rênal.

- Ona pakosna Eliza ući će u sobu; što da radim s tim golemim ljestvama? - upita ona svoga prijatelja. - Gdje da ih sakrijem? Odnijet ću ih na tavan - povikne ona najednom nekako veselo.

- Ali treba proći kroz sobu gdje je sluga - reče Julien začuđeno.

- Ostavit ću ljestve u hodniku, dozvat ću slugu i poslati ga po nekom poslu.

- Smisli što ćeš reći u slučaju da sluga, prolazeći hodnikom, opazi ljestve.

- Hoću, anđele moj - reče gospođa de Rênal poljubivši ga. - A ti misli na to da se što brže sakriješ pod krevet ako Eliza uđe dok mene nema.

Julien je bio iznenađen tom nenadanom veselošću. »Nju, dakle, blizina stvarne opasnosti ne zbunjuje, nego joj, dapače, vraća veselost, jer zaboravlja na grižnju savjesti! Zaista izvanredna žena. Ah, slavno je vladati takvim srcem!« Julien je bio oduševljen.

Gospođa de Rênal uze ljestve; očito su bile preteške za nju. Julien joj htjede pomoći. Divio se njezinu elegantnom stasu koji je odavao sve prije nego snagu, kadli ona dohvati ljestve te ih bez pomoći podigne kao da diže neku stolicu. Brzo ih odnese u hodnik na trećem katu, gdje ih položi uzduž zida. Pozove slugu i, da bi mu ostavila vremena da se obuče, popne se u golubinjak. Pet časaka zatim, kad se vratila u hodnik, ljestava više nije bilo. »Što se s njima dogodilo?« Da Julien nije bio u kući, taje opasnost ne bi nimalo dirnula. Ali kad bi njezin muž sada spazio te ljestve, mogao bi taj događaj biti užasan! Gospođa de Rênal je trčala posvuda. Napokon je ljestve otkrila pod krovom, kamo ih je sluga odnio te ih čak i sakrio. Ta je okolnost bila vrlo čudnovata i nekada bi je bila zbunila.

»Što me se tiče«, pomislila je, »što se može dogoditi za dvadeset i četiri sata, kad Julien ne bude više ovdje? Neće li tada za mene sve biti grižnja savjesti i užas?«

U glavi joj je bila kao neka nejasna misao da se mora oprostiti sa životom, no ona nije za nju marila. Nakon rastanka koji je smatrala vječnim, on joj se vratio, opet ga je vidjela, a ono što je on učinio da bi došao do nje, odavalo je toliko ljubavi!

Ispriča Julienu što se dogodilo s ljestvama.

- Što da odgovorim svome mužu ako mu sluga kaže da je našao ljestve? - Načas se zamislila. - Trebat će im dvadeset i četiri sata da pronađu seljaka koji ti ih je prodao. - Bacivši se Julienu u naručaj i stežući ga grčevito, ponavljala je:

- Ah, umrijeti, umrijeti ovako! - i obasipala ga poljupcima.

- Ali ne treba da ti umreš od gladi - uzvikne smijući se.

- Dođi! Najprije ću te sakriti u sobu gospođe Derville, koja je uvijek zaključana. - Otišla je na kraj hodnika da pripazi, a Julien je potrčao. - Nemoj otvoriti ako netko kuca - reče mu ona zaključavajući ga - to bi u šali mogla učiniti samo djeca igrajući se.

- Dovedi ih u vrt pod prozor da mogu uživati gledajući ih i navedi ih da govore.

- Hoću, hoću - dovikne mu gospođa de Rênal udaljujući se.

Uskoro se vratila s narančama, biskvitom i bocom malage; nije uspjela ukrasti kruha.

- Što radi tvoj muž?

- Sastavlja nacrte za ugovor sa seljacima.

Ali osam sati je izbilo, i u kući je bilo vrlo bučno. Da nisu vidjeli gospođu de Rênal, bili bi je svuda tražili; zato ga je morala ostaviti. Uskoro se bez ikakve opreznosti vratila noseći mu šalicu kave; bojala se da on ne umre od gladi. Nakon doručka joj je uspjelo dovesti djecu pod prozor sobe gospođe Derville. Činilo mu se da su narasla, ali da ne izgledaju više onako otmjeno, ili su se to možda njegovi nazori promijenili. Gospođa de Rênal im je govorila o

Julienu. Iz odgovora najstarijeg vidjelo se da on još voli bivšeg odgojitelja i da žali za njim, no pokazalo se da ga je dvoje mlađih gotovo zaboravilo.

Gospodin de Rênal nije toga jutra izlazio, neprestano je između prizemlja i prvog kata išao gore dolje, zaokupljen sastavljanjem ugovora sa seljacima kojima je prodavao krumpir. Do ručka nije gospođa de Rênal imala ni časka vremena za svog zatočenika. Kad je zvono pozvalo na ručak i kad je trebalo sjesti za stol, palo joj je na pamet da za njega ukrade tanjur vruće juhe. Približavajući se posve tiho vratima sobe u kojoj je bio Julien i noseći oprezno tanjur našla se licem u lice sa slugom koji je ujutro bio sakrio ljestve. U tom se času i on nečujno približavao hodnikom kao da osluškuje. Vjerojatno je Julien neoprezno hodao po sobi. Sluga se udaljio nešto smeten. Gospođa de Rênal odvažno uđe k Julienu; ugledavši je, on protrne.

- Ti se bojiš! - reče mu ona. - A ja bih prkosila svim opasnostima ovoga svijeta a da ni okom ne trepnem. Samo se jednoga bojim: časa kad ću nakon tvog odlaska ostati sama. - I ona ga ostavi i otrča.

»Ah«, reče u zanosu Julien sam sebi, »grižnja savjesti je jedina opasnost koje se ta uzvišena duša boji!«

Konačno dođe i večer. Gospodin de Rênal ode u Kasino.

Njegova žena izjavi da je strahovito boli glava i povuče se u svoju sobu. Elizu je brzo otpravila i odmah opet ustala da bi otvorila Julienu.

Pokazalo se da on zaista umire od gladi. Gospođa de Rênal ode u smočnicu da donese kruha. Julien je začuo oštar vrisak. Gospođa de Rênal se vrati i ispriča mu da je, ušavši u smočnicu bez svjetla i približivši se ormaru gdje stoji kruh, pružila ruku i dotaknula neku žensku ruku. To što je Julien čuo bio je Elizin vrisak.

- Što je ona tamo radila?

- Krala je slatkiše ili nas je vrebala - odgovori gospođa de Rênal sa savršenom ravnodušnošću. - Ali ja sam srećom našla paštete i kruha.

- Što imaš tu? - upita Julien pokazujući džepove njezine pregače.

Gospođa de Rênal je zaboravila da su joj već od ručka džepovi bili puni kruha.

Julien ju je s najvećom strašću stisnuo u zagrljaj; nikad mu se nije učinila tako lijepa. »Ni u Parizu«, mislio je on zbunjeno, »neću naići na uzvišeniji karakter.« U nje je bila sva nespretnost žene koja nije navikla na takve brige, a u isto vrijeme i istinska hrabrost bića koje se boji samo opasnosti druge vrste što su kudikamo strašnije.

Dok je Julien s velikim tekom večerao, a njegova se prijateljica šalila na račun jednostavnosti toga obroka, jer se bojala ozbiljno govoriti, netko najednom snažno prodrma vrata. Bio je to gospodin de Rênal.

- A zašto si se zatvorila? - poviče on.

Julien se jedva stigao uvući pod kanape.

- Što, vi ste posve odjeveni! - reče gospodin de Rênal ulazeći. - Večerate, a zaključali ste vrata!

U svako drugo doba to bi pitanje, postavljeno sa svom bračnom osornošću, zbunilo gospođu de Rênal, ali ona je bila svjesna da se njezin muž treba samo malo sagnuti pa da opazi Juliena, jer se gospodin de Rênal bacio na stolicu nasuprot kanapeu na kojoj je čas prije sjedio Julien.

Jaka je glavobolja poslužila kao isprika za sve. Dok joj je sada njezin muž nadugo pričao pojedinosti partije biljara koju je dobio u Kasinu, »dobitak od devetnaest franaka, vjere mi«, spazila je ona na jednoj stolici, tri koraka pred njima, Julienov šešir. Njezina se hladnokrvnost udvostruči; ona se poče svlačiti i, u jednom času, prolazeći brzo iza svog muža, baci haljinu na stolicu sa šeširom.

Konačno je gospodin de Rênal otišao. Ona zamoli Juliena da joj ponovno priča o svom životu u sjemeništu. - Jučer te nisam slušala; dok si govorio, mislila sam kako bih sebe prisilila da te otpravim.

Bila je do krajnosti neoprezna. Govorili su vrlo glasno i bilo je možda oko dva sata u noći kad ih je prekinuo snažan udarac na vrata. Bio je to opet gospodin de Rênal.

- Otvorite mi brzo, lopovi su u kući! - reče on. - Saint-Jean je jutros našao njihove ljestve.

- Sad je svemu kraj - uzviknu gospođa de Rênal bacivši se Julienu u naručaj. - On će nas oboje ubiti, ne vjeruje on u lopove. Umrijet ću u tvom zagrljaju, sretnija u svojoj smrti no što sam bila u životu. - Uopće nije odgovarala svome mužu koji je bjesnio; strastveno je cjelivala Juliena.

- Spasi Stanislasovu majku! - reče joj on sa zapovjednim pogledom. - Skočit ću u dvorište kroz prozor kabineta i pobjeći kroz vrt, psi su me prepoznali. Smotaj moje odijelo i baci ga u vrt što prije možeš, a dotle ga pusti da provali vrata. I nikakvih priznanja, to ti osobito zabranjujem! Bolje je da sumnja nego da bude siguran.

- Ubit ćeš se skačući! - bio je njezin jedini odgovor i njezina jedina bojazan.

Pošla je s njim do prozora kabineta; zatim je dospjela sakriti njegovo odijelo. Konačno je svom razbješnjelom mužu otvorila vrata. On je pregledao sobu pa kabinet i udaljio se ne govoreći ništa. Bacila je Julienu odijelo, on ga je dohvatio i brzo otrčao na kraj vrta, prema Doubsu.

Dok je trčao, čuo je fijuk taneta i odmah zatim hitac iz puške.

»To nije gospodin de Rênal«, pomisli, »on odviše loše puca.« Psi su tiho protrčali pokraj njega; drugi je hitac po svoj prilici razmrskao šapu jednom psu, jer je stao tužno zavijati. Julien preskoči zid jedne terase, protrča u zaklonu pedeset koraka, a zatim stane trčati u drugom pravcu. Čuo je glasove koji se dozivaju i točno je vidio slugu, svog neprijatelja, kako puca iz puške; jedan je zakupnik s druge strane vrta također ispalio nekoliko hitaca, ali je Julien već bio stigao do obale Doubsa, gdje se obukao.

Sat kasnije bio je već milju daleko od Verrièresa, na putu u Ženevu. »Ako sumnjaju«, mislio je Julien, »tražit će me na cesti koja vodi u Pariz.«

DRUGI DIO

Ona nije lijepa, nije narumenjena.
SAINTE - BEUVE

I.

LADANJSKA ZADOVOLJSTVA

O rus, quando ego te aspiciam![23]
VERGIL

- Gospodin bez sumnje čeka poštanska kola za Pariz? - zapita ga gazda jedne gostionice gdje se zaustavio da doručkuje.

- Današnja ili sutrašnja, svejedno mi je - odgovori Julien.

Dok je on glumio ravnodušnost, stigoše poštanska kola. Dva su mjesta bila slobodna.

- Što! Zar si to ti, jadni moj Falcoze? - reče putnik koji je stigao iz Ženeve putniku koji se istodobno sa Julienom uspinjao u kola.

- Mislio sam da si se nastanio u okolini Lyona, u nekoj divnoj dolini uz Rhônu - odvrati Falcoz.

- Baš sam se lijepo nastanio! Ja bježim!

- Kako! Ti bježiš? Ti, Saint-Giraud! Zar si ti, s tim svojim čestitim licem, počinio kakav zločin? - upita Falcoz smijući se.

- Bogami, kao da jesam. Bježim od groznog života kojim se živi u provinciji. Kao što znaš, ja volim svježinu šuma i seoski mir; često si me optuživao da sam romantičan. U cijelom svom životu nisam htio znati za politiku, a sad me politika otjerala.

- A kojoj stranci pripadaš?

- Nijednoj, i to je baš ono što me upropaštava. Evo ti cijelog mog političkog života: volim glazbu i slikarstvo, a dobra je knjiga za mene doživljaj. Uskoro ću navršiti četrdeset i četiri godine. Koliko mi još ostaje da živim? Petnaest, dvadeset, trideset godina najviše! E, pa dobro. Držim da će ministri za trideset godina biti nešto spretniji od današnjih, ali nimalo pošteniji od njih. Povijest Engleske služi mi kao ogledalo naše budućnosti. Uvijek će se naći kralj koji će htjeti povećati svoja prava; uvijek će netko imati ambiciju da postane poslanik; uvijek će slava i stotine tisuća franaka koje je stekao Mirabeau oduzimati san bogatašima u provinciji; oni će to nazivati liberalnošću i ljubavlju za narod. Ultramontance će uvijek izjedati želja da postanu perovi ili komornici. Na državnom brodu svi žele upravljati jer je to unosno. Zar se na njemu nikada neće naći kakvo bijedno mjestance za skromnog putnika?

- Na stvar, na stvar! Ona je, sudeći po tvojoj mirnoj naravi, sigurno vrlo zabavna. Tjeraju li te iz provincije posljednji izbori?

- Moja je nesreća počela mnogo prije. Prije četiri godine imao sam četrdeset godina i pet stotina tisuća franaka; danas imam četiri godine više i, vjerojatno, pedeset tisuća franaka manje, koliko upravo gubim prodajom svog dvorca u Montfleuryju, na krasnom položaju blizu Rhone. U Parizu mi je dodijala vječna komedija na koju čovjeka obvezuje ono što nazivate civilizacijom XIX. stoljeća. Žeđao sam za prostodušnošću i jednostavnošću. Kupio sam imanje u brdima blizu Rhone - ništa ljepše pod suncem.

Šest mjeseci su mi udvarali vikar i mali ladanjski plemići iz susjedstva; dolazili su mi na ručak; govorio sam im: »Ostavio sam Pariz zato da nikada više ne bih morao govoriti ni slušati

[23] O selo, koliko čeznem za tobom!

o politici. Kao što vidite, nisam pretplaćen ni na jedne novine. Što mi listonoša donosi manje pisama, to sam zadovoljniji.«

To nije išlo u račun vikaru. Uskoro su me napali stotinama neumjesnih molba i dosađivali mi. Htio sam davati dvjesta-trista franaka na godinu za siromahe, a oni su ih tražili za pobožna društva, kao što je Društvo svetog Josipa, Blažene djevice, itd. Odbio sam. Tada su me počeli vrijeđati. Bio sam toliko glup da se ljutim. Nisam više mogao jutrom izići da uživam u ljepoti naših planina a da ne naiđem na neku nepriliku koja bi me trgla iz mojih sanjarenja i neugodno me podsjetila na ljude i njihovu zlobu. Na procesijama kojima se moli za usjeve, na primjer, i kod kojih mi se sviđa pjevanje (vjerojatno je to grčka melodija), nisu više blagosiljali moje njive jer one, kako je govorio vikar, pripadaju jednom bezbožniku. Uginula je krava neke stare pobožne seljanke, a ona je rekla da je zbog blizine ribnjaka što pripada meni, bezbožniku i filozofu koji je došao iz Pariza, i osam dana poslije našao sam svoje ribe s trbuhom uvis, otrovane vapnom. Okružuju me zadijevanja svake ruke. Mjesni mi sudac, čovjek dobar ali u strahu za svoje mjesto, nikada ne daje pravo. Seoski je mir postao za mene pakao. Kad su opazili da me napustio vikar, glavar kongregacije u selu, i da me ne podupire ni penzionirani kapetan, vođa liberala, svi su udarili po meni, pa i zidar kojemu sam godinu dana davao posla, i kolar, koji me, popravljajući moje plugove, htio nekažnjeno prevariti.

Da bih se mogao na nekoga osloniti i da ipak dobijem koju parnicu, postao sam liberal; ali, kao što si rekao, došli su ti prokleti izbori i oni zatražiše moj glas ...

- Za nekog nepoznatog?

- Nipošto, nego za čovjeka kojega sam odviše dobro poznavao. Odbio sam. Užasne li nesmotrenosti! Od tog sam časa imao i liberale na vratu. Moj je položaj postao nepodnošljiv Da se u vikarovoj glavi rodila misao da me optuži zbog umorstva moje služavke, vjerujem da bi od obiju stranaka dobio dvadeset svjedoka koji bi se zakleli da su vidjeli kako sam počinio taj zločin.

- Hoćeš živjeti na selu, a nećeš služiti strastima svojih susjeda, čak ni slušati njihove brbljarije. Koje li pogreške!...

- Konačno sam je popravio! Montfleury se prodaje. Izgubit ću, ako treba, i pedeset tisuća franaka, ali sam presretan što napuštam taj pakao licemjerja i zadijevanja. Potražit ću samoću i seoski mir na jedinom mjestu gdje u Francuskoj postoje, na nekom četvrtom katu s izgledom na Champs-Elysèes. Ali još razmišljam ne bih li započeo političku karijeru u četvrti Roule darivajući župi posvećeni kruh.

- Sve se to pod Bonapartom ne bi dogodilo - reče Falcoz s pogledom koji je sijevao od gnjeva i žaljenja.

- Tako je! Ali zašto se taj tvoj Bonaparte nije znao održati? Za sve što danas trpim kriv je on.

Ovdje se Julienova pozornost podvostručila. Već je kod prvih riječi shvatio da je bonapartist Falcoz nekadanji prijatelj iz djetinjstva gospodina de Rênala, kojega je on 1816. odbacio, a filozof Saint-Giraud mora da je brat onog načelnika prefekture u ..., koji se znao jeftino domoći općinskih zgrada.

- Sve je to učinio tvoj Bonaparte - nastavio je Saint-Giraud. - Pošten i nadasve bezazlen čovjek četrdesetih godina s pet stotina tisuća franaka ne može se nastaniti u provinciji i tamo naći mir; njegovi ga popovi i plemići tjeraju odanle.

- Ah, nemoj o njemu ružno govoriti! - uzvikne Falcoz.

- Nikada ostali narodi nisu toliko cijenili Francusku kao za njegove trinaestogodišnje vladavine. Tada je u svemu što se radilo bilo veličine.

- Neka đavo nosi tvoga cara! - nastavi čovjek od četrdeset i četiri godine. - On je bio velik samo na bojnim poljima i kad je oko 1802. sredio financije. A što da se kaže o svim njegovim kasnijim postupcima? Svojim komornicima, svojom raskoši, svojim primanjima u Tuilerijama stvorio je novo izdanje svih monarhističkih gluposti. To je izdanje bilo popravljeno, moglo je

izdržati još stoljeće-dva. Plemići i svećenici htjeli su se vratiti na staro, ali im je nedostajala čvrsta ruka koja je potrebna da bi se ono moglo nametnuti javnosti.

- Govoriš kao pravi bivši tiskar!

- A tko me tjera s moje zemlje? - nastavi tiskar ljutito.

- Popovi, koje je Napoleon svojim konkordatom pozvao natrag, umjesto da s njima postupa kao što država postupa s liječnicima, odvjetnicima i astronomima i da u njima gleda samo građane, ne brinući se za djelatnost kojom oni nastoje zaraditi svoj kruh. Zar bi danas bilo drzovitih plemića da tvoj Bonaparte nije stvarao barune i grofove? Ne, oni više nisu bili u modi. Mali su ladanjski plemići oni koji su mi nakon popova zadali najviše jada i natjerali me da postanem liberal.

Razgovoru nije bilo ni kraja ni konca; ta će tema zaokupljati Francusku još pola stoljeća. Kako je Saint-Giraud neprestano ponavljao da je nemoguće živjeti u provinciji, Julien je bojažljivo spomenuo primjer gospodina de Rênala.

- Bogami, mladiću, imate pravo! - poviče Falcoz. - On je postao čekić da ne bude nakovanj, i to strašan čekić. Ali već vidim kako će ga Valenod nadmašiti. Poznajete li tog lupeža? To je onaj pravi! Što će reći vaš gospodin de Rênal kad jednog lijepog dana bude svrgnut, a na njegovo mjesto dođe Valenod?

- Ostat će licem u lice sa svojim zločinima - reče Saint-Giraud. - Vi, dakle, poznajete Verrières, mladiću? Bonaparte, đavo ga odnio, njega i njegove monarhističke starudije - omogućio je vladavinu Rênala i Chélana, koja je dovela vladavinu Valenoda i Maslona.

Julienu je taj sumorni politički razgovor bio čudan i odvodio ga od njegova sladostrasna sanjarenja.

Prvi pogled na Pariz, koji se vidio u daljini, slabo ga se dojmio. Kule u oblacima koje je gradio o svojoj budućoj sudbini morale su se boriti s još svježim uspomenama na posljednja dvadeset i četiri sata provedena u Verrièresu. Zaklinjao se da nikada neće napustiti djecu svoje prijateljice i da će sve ostaviti da bi njih zaštitio, ako drzovitost popova dovede do republike i do progona plemića.

Što bi se bilo dogodilo one noći kad je stigao u Verrières da je u času kad je naslanjao svoje ljestve na prozor spavaće sobe gospođe de Rênal u sobi bio neki stranac ili gospodin de Rênal!?

Ali koje je zato slasti doživio u prva dva sata, kad ga je njegova prijateljica iskreno nastojala otpraviti i kad je on, sjedeći pokraj nje u mraku, branio svoju stvar! Dušu kao što je Julienova takve uspomene prate cijeli život. Ostalo vrijeme njihova susreta već se u njegovu sjećanju pomiješalo s prvim danima njihove ljubavi prije četrnaest mjeseci.

Kola se zaustaviše i Julien se trgne iz dubokih sanjarenja. Ušli su u poštansko dvorište u Ulici J. J. Rousseaua. »Vozite me u Malmaison!« dovikne on kočijašu koji se približio sa svojim kabrioletom.

- U ovaj sat, gospodine? Što ćete ondje?

- Ne tiče vas se! Naprijed!

Svaka prava strast misli samo na sebe. Zato se, rekao bih, strasti smatraju smiješnima u Parizu, gdje susjed uvijek zahtijeva da se o njemu mnogo misli. Čuvat ću se pričanja o Julienovu zanosu u Malmaisonu. Plakao je. Što!? Zar usprkos ružnim bijelim zidovima sagrađenima te godine, koji sijeku park kao na komade?

Da, gospodine; za Juliena, kao i za potomstvo, između Arcole, Sv. Helene i Malmaisona nije bilo ničega.

Uvečer je Julien dugo oklijevao prije no što je ušao u kazalište; imao je čudne nazore o tom mjestu propasti.

Duboko ga je nepovjerenje priječilo da se divi živom Parizu; dirali su ga samo spomenici koje je ostavio njegov junak.

»Evo me, dakle, u središtu spletaka i licemjerstva! Ovdje vladaju zaštitnici opata de Frilaira.«

Uvečer trećeg dana radoznalost je pobijedila njegovu namjeru da sve vidi prije negoli se javi opatu Pirardu. Taj mu opat hladnim glasom razloži način života koji ga čeka kod gospodina de La Molea.

- Ako za nekoliko mjeseci ne budete od koristi, vratit ćete se u sjemenište, ali na častan način. Stanovat ćete kod markiza, jednog od najvećih velikaša u Francuskoj. Nosit ćete crno odijelo, ali kao čovjek koji je u koroti, a ne kao svećenik. Zahtijevam da nastavite svoje teološke studije i da zato tri puta tjedno odlazite ujedno sjemenište, gdje ću vas ja predstaviti. Svakog ćete dana u podne doći u markizovu knjižnicu; on vas kani zaposliti time da sastavljate pisma za njegove parnice i druge poslove. Markiz na rubu svakog pisma koje primi napiše u dvije riječi odgovor koji treba sastaviti. Tvrdio sam da ćete za tri mjeseca biti kadri pisati te odgovore tako da će markiz od dvanaest koje mu budete donosili na potpis moći potpisati osam do devet. U osam sati navečer uredit ćete njegovu radnu sobu, a u deset ćete biti slobodni.

- Može se dogoditi - nastavi opat Pirard - da vam koja stara gospođa ili koji slatkorječiv čovjek obećaju goleme koristi ili vam posve grubo ponude novac da im pokažete pisma koja markiz prima ...

- Ah, gospodine! - uzvikne Julien pocrvenjevši.

- Čudnovato - reče opat uz gorki smiješak - da ste usprkos svom siromaštvu i nakon godine dana sjemeništa još sačuvali tu kreposnu indignaciju. Mora da ste i kod zdravih očiju bili slijepi!

- Je li to, možda, moć krvi? - reče opat tiho i kao da govori sam sebi. - A najčudnije je - doda on gledajući Juliena - da vas markiz pozna ... Ne znam kako. Davat će vam za početak stotinu zlatnika plaće. To je čovjek koji se ravna samo po svojim hirovima, to mu je mana; prepirat će se s vama o djetinjarijama. Ako bude zadovoljan, vaša se plaća može postupno popeti i do osam tisuća franaka.

- Ali vi uviđate - nastavi opat oštrim glasom - da vam on ne daje sav taj novac radi vaših lijepih očiju. Treba da budete korisni. Ja bih na vašem mjestu vrlo malo govorio, a osobito ne bih nikada govorio o onome što ne znam.

- Ah! - nastavi opat. - Prikupio sam za vas sve obavijesti; a zaboravio sam vam spomenuti obitelj gospodina de La Molea. On ima dvoje djece: kćerku i devetnaestogodišnjeg sina, koji je izvanredno otmjen, ali je neka vrsta luđaka koji u podne nikada ne zna što će raditi u dva sata. Duhovit je i hrabar; ratovao je u Španjolskoj. Markiz se nada, ne znam zašto, da ćete postati prijatelj mladoga grofa Norberta. Rekao sam da ste izvrstan latinac, možda računa da ćete njegova sina naučiti nekoliko fraza o Ciceronu i Vergiliju.

Da sam na vašem mjestu, ne bih tom lijepom mladiću nikada dopustio da se mnome šali, i prije nego bih se odazvao njegovim susretljivostima, koje su savršeno uljudne, ali ih ironija ponešto kvari, pustio bih da mi ih više puta ponovi.

Neću vam kriti da će vas mladi grof de La Mole isprva prezirati jer ste samo sitni građanin. Jedan je njegov predak pripadao dvoru i imao čast da mu, zbog neke političke spletke, 26. travnja 1574. na Trgu Grève odrube glavu. A vi ste sin tesara iz Verrièresa i, povrh toga, namješteni ste kod njegova oca. Odmjerite dobro razlike i proučite u Moreriju povijest te obitelji; svi laskavci koji kod njih ručaju čine na to od vremena do vremena, kako to oni zovu, fine aluzije.

Pazite kako ćete odgovarati na šale grofa Norberta de La Molea, zapovjednika husarskog eskadrona i budućeg pera Francuske, i nemojte da mi poslije dolazite jadikovati.

- Čini mi se - reče Julien jako pocrvenjevši - da ne bih smio ni odgovoriti čovjeku koji me prezire.

- Vi taj prezir uopće ne poznajete; on će se očitovati samo u pretjeranim pohvalama. Ako ste glupi, mogli biste se time dati uhvatiti, a ako želite uspjeti, morali biste se time dati uhvatiti.

- Ako se onoga dana kad mi sve to ne bude više odgovaralo vratim u svoju ćeliju br. 103, hoće li me smatrati nezahvalnikom?

- Bez sumnje - odgovori opat - svi će vas laskavci ovdje klevetati, ali tada ću se ja pojaviti. *Adsum qui feci.*[24] Reći ću da sam ja tako odlučio.

Juliena je duboko rastužio žučljivi gotovo zlobni ton koji je zapažao kod opata Pirarda; taj je ton posve pokvario dojam njegova posljednjeg odgovora.

U stvari, opat je imao skrupula zbog svoje naklonosti prema Julienu i samo se s nekom vrstom vjerskog straha tako izravno upletao u njegovu sudbinu.

- Vi ćete još viđati i gospođu de La Mole - dodao je on s istom mrzovoljom i kao da obavlja neku tešku dužnost. - Ona je visoka, plavka, pobožna, ohola, savršeno uljudna i, više od svega beznačajna. Kćerka je starog vojvode de Chaulnesa, koji je tako poznat po svojim plemićkim predrasudama. Ta je velikašica kao neki vrlo izraziti izvadak iz onoga što je u biti karakter žena njezina položaja. Ona i ne taji da je jedina prednost koju cijeni imati pretke koji su sudjelovali u križarskim vojnama. Novac dolazi tek daleko nakon toga. Zar se tome čudite? Nismo više u provinciji, prijatelju moj.

U njezinu ćete salonu ćuti mnoge velikaše kako o našim prinčevima govore neobično nehajnim tonom. Što se tiče gospođe de La Mole, ona svaki put kad spomene nekog princa ili, pogotovu, neku princezu, iz poštovanja govori tišim glasom. Ne bih vam savjetovao da pred njom kažete da su Filip II. ili Henrik VIII. bili čudovišta. Oni su bili kraljevi, a to im daje neosporno pravo da budu poštovani od svih bića niska porijekla, kao što smo to vi i ja. Međutim - doda opat Pirard - mi smo svećenici, jer ona će i vas takvim držati; zbog toga nas ona smatra lakajima koji su potrebni za njezino spasenje.

- Gospodine - reče Julien - čini mi se da neću ostati dugo u Parizu.

- Dobro je; ali upamtite da za čovjeka našeg staleža nema uspjeha bez pomoći velike gospode. S onim nečim što je u vašem karakteru, a što se ne da objasniti, barem ja to ne mogu, vi ćete, ako ne uspijete, biti proganjani; za vas ne postoji srednji put. Ne zavaravajte se! Ljudi vide da vam nije drago kad vas nagovore; u zemlji tolike društvenosti kao što je ova, vas će snaći nesreća ako se ne domognete ugleda.

Što bi bilo od vas u Besançonu da nije bilo tog hira markiza de La Molea? Jednoga ćete dana shvatiti kako je jedinstveno ono što on za vas čini i vi ćete, ako niste neko čudovište, biti i njemu i njegovoj obitelji vječno zahvalni. Koliko je siromašnih svećenika, učenijih no što ste vi, godinama živjelo u Parizu s petnaest sua što bi ih dobivali za svoje mise i s deset sua za svoj rad na Sorboni! Sjetite se što sam vam prošle zime pričao o prvim godinama onog nevaljalog kardinala Duboisa! Ili ste možda toliko oholi da se smatrate darovitijim od njega?

Ja sam, na primjer, računao da ću, kao čovjek miran i osrednjih sposobnosti, i umrijeti u svom sjemeništu; bio sam toliko djetinjast da ga zavolim. Pa ipak su me u času kad sam dao ostavku upravo htjeli otpustiti. Znate li koliko je iznosio moj imetak? Posjedovao sam pet stotina i dvadeset franaka, ni više ni manje. Nisam imao ni jednog prijatelja, jedva dva-tri poznanika. Gospodin de La Mole, kojega nikada nisam bio vidio, izvukao me iz neprilike; trebalo je da kaže samo jednu riječ, i ja sam dobio župu s imućnim župljanima koji nemaju grubih poroka, a prihod me posramljuje, toliki je nerazmjer između njega i mog rada. Iz ložio sam vam sve to tako naširoko samo zato da biste se malo opametili.

Još vam nešto moram reći, jer sam, na nesreću, nagao, pa bi se moglo dogoditi da nas dvojica prestanemo govoriti jedan s drugim.

Ako vam markizina oholost ili neslane šale njezina sina učine boravak u toj kući posve nemogućim, savjetujem vam da svoje nauke dovršite u nekom sjemeništu na 30 milja od Pariza, i to radije prema sjeveru nego prema jugu. Na sjeveru ima više civilizacije a manje nepravde i, moram priznati - dodade tišim glasom - mali se tirani plaše blizine pariških novina.

Ako i nadalje budemo nalazili zadovoljstvo u tome da se viđamo, a markizova vam kuća ne bi odgovarala, nudim vam mjesto svog vikara i dijelit ću s vama napola cijeli prihod župe. Ja

[24] Evo me, ja sam to učinio.

vam to dugujem, čak i više od toga - dometne prekidajući Julienovo zahvaljivanje - za onu izvanrednu ponudu koju ste mi učinili u Besançonu. Da nisam imao onih pet stotina i dvadeset franaka, vi biste me bili spasili.

Opatov je glas izgubio svoj opori zvuk. Na veliku svoju sramotu, Julien je osjetio suze u očima; spopala ga je neodoljiva želja da se baci u naručaj svog prijatelja; nije se mogao uzdržati da mu ne kaže, glumeći pri tome muškost što je više mogao:

- Moj me otac mrzio od kolijevke; to je bila jedna od mojih velikih nesreća. Ali ja se više neću tužiti na sudbinu; u vama sam našao oca, gospodine.

- Dobro, dobro - reče opat zbunjeno, a zatim je našao riječ koja je za ravnatelja sjemeništa bila najprikladnija: - Nemojte nikada, dijete moje, reći sudbina, recite uvijek Providnost.

Kola se zaustaviše; kočijaš podignu bronČani zvekir na nekim golemim vratima: bila je to palača de La Mole; i da prolaznici ne budu u neizvjesnosti, te su riječi stajale na crnom mramoru iznad vrata.

Ta se afektacija Julienu nije svidjela. »Toliko se boje jakobinaca! Iza svakog plota vide jednog Robespierrea i njegova krvnička kola; zbog toga bi im se čovjek često do suza nasmijao, a svoju kuću, evo, ovako ističu da bi je svjetina u slučaju pobune raspoznala i opljačkala.« Te je svoje misli priopćio opatu Pirardu.

- Ah, jadno moje dijete, vi ćete brzo biti moj vikar. Kako vam je strašna misao pala na pamet!

- Meni se ona čini vrlo jednostavna - reče Julien.

Zadivio se vratarovoj ozbiljnosti, a još više čistoći dvorišta. Sjalo je prekrasno sunce.

- Kakve li raskošne arhitekture! - reče on svom prijatelju.

Bila je to jedna od onih palača s neukusnim pročeljem u četvrti Saint-Germain, sagrađenih u vrijeme Voltaireove smrti. Nikada moda i ljepota nisu bile tako daleko jedna od druge.

II.

ULAZAK U DRUŠTVO

Smiješne li i dirljive uspomene: prvi salon u kojemu sam se, s osamnaest godina, pojavio sam i bez oslona! Bilo je dovoljno da me koja žena pogleda, pa da se zastrašim. Što sam više želio da se svidim, to sam postajao nespretniji. O svemu sam donosio posve pogrešne sudove; ili bih se nekome bez razloga povjeravao, ili bih u nekom čovjeku vidio neprijatelja zato što me pogledao ozbiljno. Ali kako je tada, usred tih strašnih jada moje plašljivosti, lijep dan bio lijep!
KANT

Julien je zapanjen stao nasred dvorišta.

- Ta ponašajte se pametno! - reče mu opat Pirard. - Padaju vam na pamet strašne misli, a zatim se ponašate kao pravo dijete! Gdje vam je Horacijevo *nil mirari?* (Ničemu se ne diviti). Mislite na to da će to mnoštvo lakaja, kad vidi da ste se ovdje smjestili, pokušati da vam se ruga; gledat će u vama sebi ravna koji je nepravedno postavljen iznad njih. Pod izlikom dobroćudnosti, dobrih savjeta i želje da vas vode, oni će vas pokušati gurnuti u kakvu krupnu budalaštinu.

- Neka samo pokušaju! - odvrati Julien ugrizavši se za usnu i u njemu se opet probudi sve njegovo nepovjerenje.

Saloni na prvom katu kojima su ta gospoda prošla prije negoli su stigla do markizove radne sobe izgledali bi vam, dragi čitaoče, isto toliko žalosni koliko i veličanstveni. Kad bi vam ih dali takve kakvi jesu, odbili biste da u njima stanujete; to je zavičaj zijevanja i tužna razmišljanja. Oni su povećali Julienovo oduševljenje. »Kako netko može biti nesretan«, pomislio je on, »ako živi u tako divnu prebivalištu!«

Napokon stigoše do najružnije sobe tog gospodskog stana: jedva je u njoj bilo nešto svjetla. Tu se nalazio malen, mršav čovjek, živa pogleda ispod plave vlasulje. Opat se okrene prema Julienu i predstavi ga. Taj čovjek bio je markiz. Julien ga je teškom mukom prepoznao, toliko je izgledao ljubazno. To više nije bio onaj velikaš ohola držanja iz opatije Bray-le-Haut. Julienu se činilo da u njegovoj vlasulji ima previše kose. Zahvaljujući tim zapažanjima, nije bio nimalo zbunjen. Najprije je pomislio kako je taj potomak prijatelja Henrika III. prilično neugledne vanjštine. Bio je vrlo mršav i nemiran. Ali uskoro je primijetio da je markizova uljudnost prema sugovorniku ugodnija i od uljudnosti samog besançonskog biskupa. Audijencija je potrajala svega tri minute. Kad su izlazili, opat reče Julienu:

- Vi ste markiza gledali kao što biste gledali kakvu sliku. Nisam baš osobit poznavalac onoga što ti ljudi nazivaju uljudnošću, i uskoro ćete o tome više saznati nego ja, ali smjelost vašeg pogleda učinila mi se prilično neuljudna.

Opet sjednu u kola. Kočijaš zaustavi fijaker u blizini bulvara i opat uvede Juliena u niz velikih salona. Julien je opazio da tu nema namještaja. Gledao je neku divnu pozlaćenu uru njihalicu koja je, po njegovu sudu, predstavljala neki vrlo nepristojan prizor, kadli mu se sa smiješkom približi neki vrlo elegantan gospodin. Julien ga tek napola pozdravi.

Gospodin mu se osmjehne i stavi mu ruku na rame. Julien se lecne i odskoči. Pocrvenio je od bijesa. Opat Pirard se usprkos svojoj ozbiljnosti nasmije do suza. Taj je gospodin bio krojač.

- Vraćam vam vašu slobodu na dva dana - reče mu opat kad su izlazili. - Tek tada ću vas moći predstaviti gospođi de La Mole. Netko drugi bi vas u prvim časovima boravka u tom novom Babilonu čuvao kao mladu djevojku. Ako treba da propadnete, propadnite odmah, pa ću se tako osloboditi slabosti da mislim na vas. Preksutra prije podne taj će vam krojač poslati dva odijela; momku koji će obaviti probu dajte pet franaka. Uostalom, nemojte pred tim Parižanima otvoriti usta. Ako kažete i jednu riječ, oni će naći načina da vam se narugaju. Imaju dara za to. Preksutra u podne budite kod mene!... Idite, upropastite se!... Zaboravio sam vam reći da naručite cipele, košulje i šešir; evo vam adresa.

Julien pogleda rukopis kojim su bile zapisane te adrese.

- To je markizov rukopis - reče opat. - Markiz je aktivan čovjek koji na sve misli i koji više voli uraditi nego zapovjediti. On vas uzima k sebi za to da mu oduzmete takve brige. Hoćete li imati dovoljno duha da dobro izvršite sve poslove koje vam taj živahni čovjek samo natukne? To će tek budućnost pokazati: pazite se!

Julien bez ijedne riječi obiđe obrtnike za koje je imao adrese; opazio je da ga primaju s poštovanjem, a cipelar je zapisujući njegovo ime u knjigu napisao »gospodin Julien de Sorel.«

Na groblju Pere-Lachaise neki gospodin, vrlo uslužan i još više liberalan u govoru, ponudi se da mu pokaže grob maršala Neya, koga neka vješta politika lišava počasti da ima epitaf. Ali kad se rastao s tim liberalom, koji ga suznih očiju umalo nije zagrlio, Julien više nije imao sata. Obogaćen tim iskustvom, pojavio se za dva dana u podne pred opatom Pirardom, koji ga je dugo promatrao.

- Vi ćete, možda, postati kicoš - reče mu opat strogo. Julien je izgledao kao vrlo mlad čovjek u dubokoj koroti; zaista je bio vrlo pristao, ali dobri je opat i sam bio odviše provincijalac da bi mogao zapaziti kako Julien još i sad drži ramena na način koji je u provinciji istovremeno znak otmjenosti i dostojanstva. Kad je markiz ugledao Juliena, on je njegovu pristalu vanjštinu procijenio posve drugačije nego dobri opat, te ga upita:

- Biste li imali što protiv toga da gospodin Sorel uči plesati?

Opat se skameni.

- Ne bih - odgovori on napokon. - Julien nije svećenik.

Grabeći dvije po dvije stepenice pokrajnog stubišta, markiz pođe sam da smjesti našeg junaka u lijepu mansardu s vidikom na golemi vrt uz palaču. Zapita ga koliko je košulja naručio kod krojačice.

- Dvije - odgovori Julien sav zbunjen što se tako velik gospodin spušta do takvih pojedinosti.

- Vrlo dobro - odvrati markiz ozbiljnim glasom i nekako zapovjednički i kratko, što je Juliena potaknulo na razmišljanje - vrlo dobro! Uzmite još dvadeset i dvije košulje. Evo vam prve četvrtine vaše plaće.

Silazeći s mansarde, markiz pozva jednog postarijeg slugu. - Arsene - reče mu on - vi ćete posluživati gospodina Sorela. - Nekoliko minuta zatim Julien se našao sam u prekrasnoj knjižnici; to je bio divan trenutak. Da ga ne bi zatekli onako uzbuđena, sakrije se u jedan tamni kut; odatle je s divljenjem promatrao sjajne hrptove knjiga. »Sve ću to moći čitati«, govorio je sebi. »Kako mi se tu ne bi sviđalo? Gospodin de Rênal smatrao bi se zauvijek poniženim da je učinio i stoti dio onoga što je markiz de La Mole upravo učinio za mene.«

»Ali da vidim pisma koja treba prepisati načisto!« Kad ih je prepisao, Julien se usudi prići knjigama; umalo nije poludio od sreće otkrivši jedno izdanje Voltairea. Otrča da otvori vrata knjižnice da ga tkogod ne iznenadi. Zatim se predade užitku da rasklopi svaki od osamdeset svezaka. Svesci su bili prekrasno uvezani; bilo je to remek-djelo najboljeg londonskog majstora. Ali sve to nije bilo potrebno da bi Julienovo divljenje dosegnulo vrhunac.

Sat poslije uđe markiz, pregleda prepisana pisma i utvrdi s čuđenjem da Julien piše »ćela« s dva »ll«; »cella«. »Je li sve ono što mi je opat govorio o njegovu znanju samo obična priča?« Vrlo obeshrabren, markiz ga blago zapita;

- Vi niste sigurni u pravopisu?

- To je istina - odgovori Julien, ni najmanje ne misleći na zlo koje sebi nanosi; bio je dirnut markizovom dobrotom, koja ga je podsjetila na bahati način gospodina de Rênala.

»Cijeli taj pokus s popićem iz Franche-Comtéa samo je izgubljeno vrijeme««, mislio je markiz. »Ali meni je bio toliko potreban pouzdan čovjek!«

- »Ćela« se piše samo s jednim »l« - reče markiz. - Kad prepišete pisma, potražite u rječniku one riječi za koje niste sigurni kako se pišu.

U šest sati markiz pošalje po njega; s očitim je nezadovoljstvom gledao Julienove čizme. - Propustio sam nešto; nisam vam rekao da se svaki dan u pet i pol morate obući.

Julien ga je gledao u nedoumici.

- Hoću reći da morate navući čarape. Arsen će vas na to podsjetiti, a za danas ću vas ispričati.

Izgovorivši te riječi, gospodin de La Mole povede Juliena u salon koji se sav sjajio od pozlata. Gospodin de Rênal u sličnim zgodama nikada ne bi propustio ubrzati korake kako bi imao prednost da prvi uđe kroz vrata. Naviknut na tu sitnu taštinu svoga bivšeg gospodara, Julien stane markizu na nogu i zada mu, zbog njegove kostobolje, veliku bol. »Ah, povrh svega još je i zvekan«, pomisli markiz. On ga predstavi ženi visoka stasa i dostojanstvene pojave. Bila je to markiza. Julienu se ona učini neuljudna i pomalo nalik na gospođu de Maugiron, ženu potprefekta verrierskog okruga, kad prisustvuje ručku na dan svetog Karla. Ponešto zbunjen izvanrednom raskoši salona, nije čuo što je rekao gospodin de La Mole. Markiza se jedva udostojila pogledati ga. Bilo je tu nekoliko osoba, među kojima je Julien s neizrecivom radošću prepoznao mladog biskupa iz Agdea, koji se nekoliko mjeseci prije, na svečanosti u Bray-le-Hautu, udostojio s njime progovoriti nekoliko riječi. Taj se mladi prelat bez sumnje uplašio nježna pogleda što ga je u njega bojažljivo upro Julien i nimalo se nije potrudio da prepozna tog provincijalca.

Ljudi koji su se okupili u salonu izgledali su Julienu nekako tužni i usiljeni; u Parizu se govori tiho i ne preuveličavaju se sitnice.

Oko šest i po sati uđe lijep mladić s brcima, vrlo blijed i vrlo vitak; glava mu je bila vrlo malena.

- Vi uvijek kasnite - reče markiza, kojoj je poljubio ruku.

Julien shvati da je to grof de La Mole. Na prvi mu se pogled vrlo svidio.

»Je li moguće«, pomisli on, »da je to čovjek koji bi me svojim uvredljivim šalama mogao otjerati iz ove kuće?«

Promatrajući uporno grofa Norberta, Julien opazi da je on u čizmama s ostrugama. »A ja treba da budem u cipelama, očito kao podčinjeni.« Sjeli su za stol. Julien je čuo markizu kako nešto strogo govori podigavši malo glas. Gotovo u isti čas opazio je neku mladu djevojku, neobično plavu i vrlo lijepa stasa, koja je sjela nasuprot njemu. Nije mu se nimalo svidjela: međutim, gledajući je pažljivo, pomislio je da nikada nije vidio tako lijepih očiju; no one su odavale veliku hladnoću duše. Zatim je Julien opazio da te oči izražavaju dosadu koja promatra, ali koja ne zaboravlja dužnost da bude dostojanstvena. »I gospođa de Rênal je imala vrlo lijepe oči, svi su joj pravili komplimente zbog njih, ali one nisu imale ništa zajedničko s ovim očima.« Julien nije bio dovoljno iskusan da zapazi kako od vremena do vremena u očima gospođice Matilde - tako je čuo da je zovu - bljesne sjaj duhovitosti. Kad bi oči gospođe de Rênal zasjale, bilo je to od žara strasti ili od plemenitog ogorčenja zbog nekog ružnog djela o kojem se upravo pričalo. Potkraj večere Julien je našao izraz kojim će obilježiti njihovu ljepotu: »One se iskre«, pomisli on. Inače je nemilo ličila na majku, koja mu se sve manje sviđala, te ju je prestao promatrati. Grof Norbert činio mu se, naprotiv, u svakom pogledu krasan. Juliena je on toliko

očarao da mu nije ni na pamet palo da mu bude zavidan i da ga mrzi zato što je bogatiji i otmjeniji od njega.

Julienu se činilo da je markizu dosadno.

Nešto prije drugog jela reče on svom sinu: - Norberte, molim te da budeš dobar prema gospodinu Julienu Sorelu, kojega sam uzeo u svoj štab i kojega namjeravam učiniti čovjekom, ako je to moguće.

- On je moj tajnik - reče markiz svom susjedu - a piše »ćela« s dva »ll«.

Svi su pogledali Juliena, koji se malo preduboko naklonio Norbertu, ali su, uglavnom, svi bili zadovoljni njegovim pogledom.

Mora da je markiz već govorio o vrsti obrazovanja koje je Julien stekao, jer je jedan od gostiju stao s njim govoriti o Horaciju. »Upravo sam govoreći o Horaciju uspio kod besançonskog biskupa«, pomisli Julien, »oni očito poznaju samo tog pisca.« Od tog je trenutka postao gospodar nad samim sobom. Taj je obrat bio olakšan i time što je zaključio da gospođica de La Mole nikada neće biti žena po njegovu ukusu. Od vremena u sjemeništu sudio je o ljudima najgore i teško se od njih dao zastrašiti. Njegova bi hladnokrvnost bila savršena, samo da blagovaonica nije bila tako sjajno namještena. Još uvijek su mu imponirala dva ogledala, svako osam stopa visoko, u kojima bi, govoreći o Horaciju, vidio koji put svog subesjednika. Njegove rečenice, s obzirom na to da je provincijalac, nisu bile preduge. Imao je lijepe oči, kojima je sjaj povećavala bojažljivost puna strepnje ili, kad bi dobro odgovorio, puna sreće. Zaključili su da je ugodan. Taje vrsta ispita unijela malo života u ozbiljnu večeru. Markiz je znacima ponukao Julienova subesjednika da živo nastavi. »Zar je doista moguće da on nešto zna?« pomislio je.

Julien je odgovarao prikupljajući misli i toliko se oslobodio svoje bojažljivosti da je mogao pokazati, ako već ne duhovitost - što je nemoguće onome koji ne poznaje jezik kojim se služe u Parizu - a ono barem nove ideje; iako ih nije izlagao ni lijepo ni vješto, vidjelo se da savršeno zna latinski.

Julienov je protivnik bio neki član Arheološke akademije i slučajno je znao latinski; utvrdio je da je Julein vrlo dobar humanist, te se više nije bojao da će ga posramiti, nego ga je zaista nastojao smesti. Julien je u žaru tog okršaja zaboravio divni namještaj blagovaonice, te je o latinskim pjesnicima stao izlagati misli koje njegov subesjednik nije nigdje čitao. Kao pošten čovjek, on je mladom tajniku odao priznanje. Srećom se povela rasprava o tome da li je Horacije bio siromašan ili bogat, da li je bio ljubazan, razbludan i bezbrižan čovjek koji je pisao stihove da bi se zabavio, kao Chapelle, Molièreov i La Fontaineov prijatelj, ili je bio siromašan službeni dvorski pjesnik koji je sastavljao ode za kraljev rođendan, kao Southey, napadač lorda Byrona. Govorilo se o stanju društva za vrijeme Augusta i Georga IV; u obje te epohe aristokracija je bila svemoćna, ali u Rimu joj je vlast preoteo Mecena, koji je bio samo običan vitez, a u Engleskoj je ona Georga IV. potisnula na položaj mletačkog dužda. Taje rasprava kanda trgnula markiza iz mrtvila dosade u koju je bio upao na početku večere.

Julien nije ništa znao o svim tim modernim imenima, kao što su Southey, lord Byron, George IV, koja je sada prvi put čuo. Ali nikome nije izmaknulo da je njegova nadmoć neosporna kad je riječ o događajima koji su se zbili u Rimu i o kojima se moglo steći znanje proučavajući djela Horacija, Marcijala, Tacita, itd. Julien je bez oklijevanja prisvojio neke misli koje je čuo od besançonskog biskupa u onom slavnom razgovoru što ga je vodio s tim prelatom, i te su misli naišle na odobravanje.

Kad su se zamorili razgovorom o pjesnicima, markiza se udostojila pogledati Juliena, jer ona se obvezno divila svemu što je zabavljalo njezina muža. - Možda se pod nespretnim ponašanjem tog mladog svećenika krije učen čovjek - reče markizi akademik, koji je sjedio pokraj nje, a Julien je to načuo. Gotove su fraze prilično odgovarale duhu domaćice. Ona usvoji tu frazu o Julienu i bila je zadovoljna što je akademika pozvala na večeru. »On zabavlja gospodina de La Mola«, pomisli ona.

III.

PRVI KORACI

Ta beskrajna dolina puna blistavih svjetlosti
i tolikih tisuća ljudi zasljepljuje me. Baš nitko
me ne poznaje a svi me nadmašuju.
Ja gubim glavu.
POEMI DELL' AV. REINA

Sutradan vrlo rano Julien je u knjižnici prepisivao pisma, kadli uđe gospođica Matilda kroz mala sporedna vrata, koja su knjigama bila vrlo dobro sakrivena. Dok se Julien divio tom izumu, gospođica Matilda je izgledala vrlo začuđena i prilično zlovoljna što ga nalazi ondje. Julienu se ona, sa papilotama u kosi, učinila gruba, ohola i gotovo muškobanjasta. Gospođica de La Mole krala je potajno knjige iz očeve knjižnice a da se to ne primijeti. Julienova je nazočnost učinila toga jutra njezin dolazak uzaludnim; naljutilo ju je to još i više što je došla po drugi svezak Voltaireove »Babilonske princeze«, dostojne dopune jednog nadasve monarhističkog i vjerskog odgoja, remek-djela panzionata »Sacré-Coeur«! Toj je jadnoj djevojci s devetnaest godina već bilo potrebno da roman bude zajedljiva duha da bi je zanimao.

Grof Norbert se pojavio u knjižnici oko tri sata; došao je da prouči neke novine kako bi uvečer mogao govoriti o politici, te mu je bilo vrlo drago što je zatekao Juliena, na kojega je bio posve zaboravio. Ponio se prema njemu savršeno i ponudio mu da zajedno izjašu.

- Otac nam daje slobodu do večere.

Julien je shvatio to *nam* i bio je njime očaran.

- Bože moj, gospodine grofe - reče Julien - kad bi trebalo oboriti stablo osamdeset stopa visoko, otesati ga i od njega načiniti daske, usuđujem se tvrditi da bih to dobro izveo; ali ne znam da li sam šest puta u životu jahao na konju!

- To će, dakle, biti sedmi put - reče Norbert.

U stvari, Julien se sjećao dolaska kralja*** u Verrières i vjerovao je da izvrsno jaše, ali je na povratku iz Bulonjske šume, baš u sredini Ulice du Bac, htijući naglo izmaknuti jednim kolima, pao i sav se zablatio. Dobro mu je došlo što je imao dva odijela. Za večerom ga markiz, htijući zapodjenuti s njime razgovor, upita kako je bilo u šetnji; Norbert se požuri i odgovori posve općenito.

- Gospodin grof je prema meni neizrecivo ljubazan - prihvati Julien - ja mu zahvaljujem i znam to cijeniti. Izvolio je narediti da mi daju najmirnijeg i najljepšeg konja, ali me, razumije se, nije mogao za njega i privezati, te sam zbog nedostatka te mjere opreznosti pao baš usred one duge ulice pokraj mosta.

Gospođica Matilda je uzalud nastojala sakriti smijeh, a zatim radoznalo zatraži pojedinosti. Julien se izvuče iz neprilike s mnogo jednostavnosti; djelovao je ljupko a da to nije ni slutio.

- Ja tom malom svećeniku proričem lijepu budućnost - reče markiz akademiku. - Da jedan provincijalac u takvoj prilici bude jednostavan - to se još nikada nije dogodilo! I tu svoju nesreću još priča pred gospođama!

Julien je svojom nevoljom toliko odobrovoljio slušaoce da je pri koncu večere, kad je već razgovor bio krenuo drugim tokom, gospođica Matilda stala ispitivati svoga brata o pojedinostima tog nesretnog događaja. Kako su se njezina pitanja nastavljala, Julien se, susrevši

više puta njezin pogled, usudio izravno odgovoriti, premda nije bio zapitan, i završilo se time da se sve troje smijalo onako kako bi se smijalo troje mladih seljaka usred šume.

Sutradan Julien ode na dva predavanja iz teologije a zatim se vrati da prepiše dvadesetak pisama. U knjižnici, pokraj njegova stola, sjedio je neki mladić odjeven s mnogo pažnje, ali neugledne vanjštine i fizionomije u kojoj se odražavala zavist.

Uđe markiz.

- Što radite ovdje, gospodine Tanbeau? - upita on pridošlicu strogim glasom.

- Mislio sam ... - prihvati mladić sa smiješkom ulizice.

- Ne, gospodine, *vi niste mislili.* To je samo pokušaj, ali neuspjeli.

Mladi Tanbeau bijesno ustane i izgubi se. Bio je to nećak onog akademika, prijatelja gospođe de La Mole, a posvetio se književnosti. Akademik je bio ishodio da ga markiz uzme za tajnika. Tanbeau je radio u jednoj pokrajnjoj sobi i doznavši za naklonost koju uživa Julien, htio ju je s njime dijeliti, pa je smjestio svoj pisaći pribor u knjižnici.

U četiri sata se Julien, nakon kratka oklijevanja, usudio pojaviti kod grofa Norberta. Ovaj se spremao na jahanje i našao se u neprilici, jer je bio savršeno uljudan.

- Mislim - reče on Julienu - da ćete uskoro poći u školu za jahanje i za nekoliko će mi tjedana biti vrlo drago da mogu s vama jahati.

- Htio sam vam se zahvaliti na dobroti koju ste mi iskazali; vjerujte, gospodine - doda Julien vrlo ozbiljno - da osjećam što vam sve dugujem. Ako vaš konj zbog moje jučerašnje nespretnosti nije ranjen i ako je slobodan, želio bih danas na njemu izjahati.

- Bogami, dragi moj Sorele, na vašu odgovornost. Uzmite kao da sam vas upozorio na sve što razboritost iziskuje; sada su četiri sata, ne smijemo više gubiti vrijeme.

Kad je već bio na konju, Julien zapita mladog grofa:

- Što treba raditi da ne padnem?

- Mnogo toga - odgovori Norbert prasnuvši u smijeh. - Treba, na primjer, nagnuti tijelo unatrag.

Julien pojaha brzim kasom. Bili su na trgu Luja XVI.

- Ah, neustrašivi mladiću - reče Norbert - ovdje ima previše kola, a njima upravljaju nesmotreni ljudi! Kad se jednom nađete na zemlji, njihove će vas kočije pregaziti; oni se neće htjeti naglo zaustaviti da ne bi možda time svome konju pokvarili čeljusti.

Dvadesetak se puta Norbertu činilo da Julien mora pasti, ali se konačno šetnja svršila bez nezgode. Vrativši se, mladi je grof rekao svojoj sestri:

- Predstavljam vam neustrašiva vratolomnika.

- Za večerom je, razgovarajući s ocem s jednog kraja stola na drugi, odao priznanje Julienovoj neustrašivosti; ali to je bilo sve što se na njegovu jahanju moglo pohvaliti. Mladi je grof ujutro čuo kako se sluge koji su u dvorištu timarili konje uvredljivo podruguju Julienu zbog njegova pada.

Usprkos tolikoj dobroti Julien se usred te obitelji uskoro osjećao potpuno osamljen. Svi su mu se njihovi običaji činili čudnovati i on je u svima griješio. Njegove su krupne omaške zabavljale sve sobare.

Opat Pirard je otputovao u svoju župu. »Ako je Julien slaba trska, neka propadne, a ako je hrabar čovjek, neka se sam snalazi«, mislio je on.

IV.

PALAČA DE LA MOLE

Što će on ovdje? Zar bi mu se moglo ovdje
sviđati? Zar bi mogao i misliti da će se on
ovdje nekome svidjeti?
RONSARD

Kao što se Julienu u otmjenom salonu palače de La Mole sve činilo čudno, tako je i taj mladić, blijed i odjeven u crno, izgledao vrlo čudnovat osobama koje bi se udostojite zapaziti ga. Gospođa de La Mole predloži mužu da Juliena pošalju po nekom poslu i da ga tako uklone u one dane kad im dolaze na večeru neke ugledne osobe.

- Želim izvesti taj pokušaj do kraja - odgovori joj markiz. - Opat Pirard tvrdi da činimo krivo kad kršimo samoljublje ljudi koje primamo u svoju kuću. *Treba se osloniti samo na ono što je otporno,* itd. Ovaj je mladić nepriličan samo zato što je nepoznat, on je inače kao gluhonijem.

»Da bih se mogao ovdje snaći«, mislio je Julien, »moram zapisati imena i po koju riječ o karakteru osoba koje dolaze u ovaj salon.«

U prvi je red stavio pet-šest prijatelja kuće, koji su mu, za svaki slučaj, laskali smatrajući da ga markiz zbog nekog svog hira zaštićuje. To su bili bijednici, više-manje niski; ali treba reći u pohvalu te vrste ljudi koju danas susrećemo u salonima aristokracije da nisu bili jednako niski za sve. Poneki bi između njih dopuštao da markiz s njim postupa loše, ali bi se uzbudio na neku grubu riječ koju bi mu rekla markiza de La Mole.

Bilo je odviše oholosti i odviše dosade u samom karakteru gospodara te kuće; bili su previše navikli vrijeđati kako bi time razbili svoju dosadu a da bi se mogli nadati iskrenim prijateljima. No bili su uvijek savršeno uljudni, izuzev u kišne dane i u časovima nepodnošljive dosade, koji su bili rijetki.

Da je onih pet-šest laskavaca koji su Julienu iskazivali tako očinsko prijateljstvo napustilo palaču de La Mole, markiza bi ostala izvrgnuta velikoj samoći, a u očima žena tog društvenog položaja samoća je grozna: ona je simbol *nemilosti.*

Markiz je bio savršeno pažljiv prema svojoj ženi; brinuo se da njezin salon bude dovoljno pun, ali ne članova Gornje kuće, jer nije smatrao svoje nove kolege dovoljno otmjenima da zalaze k njemu kao prijatelji ni dovoljno zabavnima da ih prima kao niže od sebe.

Tek je mnogo poslije Julien prozreo te tajne. O službenoj politici, koja je predmet razgovora u građanskim kućama, govori se u kućama klase kojoj pripada markiz samo u časovima opasnosti.

Tako je još silna, čak i u ovom stoljeću dosade, potreba za zabavom da bi se i u dane velikih večera svi razbježali čim bi markiz napustio salon. Bilo je zabranjeno zbijati šale na račun boga, svećenika, kralja, ljudi na položaju umjetnika koje štiti dvor, svega što je priznato i ustaljeno, govoriti lijepo o Bérangeru, o opozicijskim novinama, o Voltaireu, o Rousseauu i o svakome tko sebi dopušta malo slobode govora i, pogotovu, bilo je zabranjeno spominjati politiku - inače se moglo slobodno raspravljati o svemu.

Nema tog prihoda od sto tisuća talira ni tog odlikovanja koji bi se mogli boriti protiv te salonske povelje. I najmanja se živa misao smatrala prostaštvom. Usprkos dobrom odgoju, savršenoj uljudnosti, nastojanju da budu ugodni, dosada se čitala na svim licima. Mladići koji bi dolazili po dužnosti bojali su se govoriti o nečemu što bi moglo pobuditi sumnju da misle ili

odati da čitaju neke zabranjene knjige, i zato su šutjeli nakon što bi izgovorili nekoliko elegantnih riječi o Rossiniju i o vremenu.

Julien je opazio da razgovor obično održavaju dva grofa i pet baruna koje je gospodin de La Mole upoznao u emigraciji. Ta su gospoda uživala rente od šest do osam tisuća funta; četvorica su bila pristaše »Quotidiennea«, a trojica »Gazette de France«. Jedan od njih pričao bi svaki put po jednu anegdotu s dvora, u kojoj se riječ »divan« nije štedjela. Julien je primijetio da taj čovjek ima pet odlikovanja; ostali su ih većinom imali samo tri.

U naknadu za to stajalo je u predsoblju deset lakaja u livrejama, koji su cijele večeri, svako četvrt sata, posluživali sladoledom ili čajem, a pred ponoć se iznosila neka vrsta večere sa šampanjcem.

To je bio razlog zbog kojega bi Julien katkada ostao sve do kraja; inače gotovo nije shvaćao kako netko može ozbiljno slušati razgovor koji se obično vodio u tom tako divno pozlaćenom salonu. Kadikad bi promatrao one koji su razgovarali, da vidi ne rugaju li se i sami onome što govore. »Moj de Maistre, kojega znam napamet, rekao je to sto puta bolje, a ipak je prilično dosadan«, mislio je on.

Julien nije bio jedini koji je zapažao to moralno mrtvilo. Jedni su se tješili obilnim obrocima sladoleda, a drugi zadovoljstvom što će nakon cijele večeri moći kazati: »Upravo dolazim iz palače de La Mole, gdje sam saznao da Rusija«, itd.

Julien je od nekog laskavca doznao da još nema ni šest mjeseci kako je gospođa de La Mole nagradila dvadesetogodišnju revnost baruna Le Bourgignona isposlovavši da jadni barun, potprefekt još od vremena Restauracije, postane per.

Taj je veliki događaj prekalio revnost sve te gospode. Već i prije toga bilo je malo stvari koje su ih mogle rasrditi, a sad ih ništa više nije srdilo. Rijetko je nedostatak pažnje bio očit, ali Julien je bio načuo za stolom dva-tri kratka razgovora između markiza i njegove žene, uvredljiva za one koji su se nalazili pokraj njih. Ta otmjena gospoda nisu skrivala svoj iskren prezir za sve one koji ne potječu od ljudi što su se *vozili u kraljevskim kočijama.* Julien je opazio da jedino riječi *križarski rat* daju njihovu licu izraz duboke ozbiljnosti pomiješane s poštovanjem. Obično je poštovanje imalo uvijek primjesu snishodljivosti.

Usred te raskoši i te dosade Juliena je zanimao samo gospodin de La Mole; jednoga je dana s uživanjem čuo kako odlučno izjavljuje da on nije ništa učinio za unapređenje jadnoga Le Bourgignona. To je bila pažnja prema markizi; Julien je znao istinu od opata Pirarda.

Jednoga jutra, dok je opat radio sa Julienom u markizovoj knjižnici na vječnoj de Frilairovoj parnici, odjednom će Julien.

- Gospodine, je li jedna od mojih dužnosti večerati svakog dana s markizom ili je to dobrota koja mi se iskazuje?

- To je izvanredna čast! - odgovori opat zgražajući se. - Gospodin N ..., akademik koji već petnaest godina ustrajno udvara markizi, nije to mogao postići za svog nećaka gospodina Tanbeaua.

- Za mene je to, gospodine, najmučniji dio moje službe. Ni u sjemeništu se nisam toliko dosađivao. Katkad vidim da zijeva čak i gospođica de La Mole, koja ipak mora da je navikla na ljubaznosti prijatelja njihove kuće. Bojim se da ne zaspim. Molim vas, izradite mi dopuštenje da mogu večerati u kakvoj neuglednoj gostionici za četrdeset sua.

Opat, pravi skorojević, držao je mnogo do časti da večera s nekim velikašem. Dok se trudio da taj osjećaj objasni Julienu, lagani ih šum obojicu potakne da okrenu glave. Julien ugleda gospođicu de La Mole gdje sluša i zacrveni se. Ona je bila došla po jednu knjigu i sve je čula; osjetila je za Juliena neko poštovanje. »Ovaj se nije rodio na koljenima kao taj stari opat«, pomisli ona. »Bože, kako je ružan!«

Za večerom se Julien nije usudio pogledati gospođicu de La Mole, ali je ona bila ljubazna i upravila mu nekoliko riječi. Toga su dana očekivali mnogo gostiju, i ona ga pozove da ostane. Mlade Parižanke nimalo ne vole ljude u stanovitim godinama, pogotovu ako su nemarno

odjeveni. Julienu nije trebalo mnogo oštroumnosti da primijeti kako su kolege gospodina de Le Bourgignona koji su ostali u salonu imali čast da budu uobičajeni predmet ruganja gospođice de La Mole. Toga dana - bijaše li to kod nje izvještačeno ili ne - ona je bila upravo okrutna prema dosadnim gostima.

Gospođica de *La* Mole bila je središte male grupe koja se gotovo svake večeri skupljala iza golema markizina naslonjača. Tu su bili markiz Croisenois, grof Caylus, vikont Luz i još dva-tri mlada oficira, Norbertovi prijatelji ili prijatelji njegove sestre. Ta su gospoda sjedila na veliku modru divanu. Julien bi se smjestio tiho uz kraj divana, na malu onisku slamnatu stolicu, nasuprot onoj na kojoj je sjedila duhovita Matilda. Na tom su mu skromnom mjestu zaviđali svi laskavci; Norbert se uljudno obraćao mladom tajniku svoga oca, razgovarao s njim ili ga jedanput-dvaput u toku večeri spominjao. Toga dana zapita ga gospođica de La Mole kolika bi mogla biti visina brda na kojem leži tvrđava u Besançonu. Julien ne znade reći je li to brdo više ili niže od Montmartra. Često se od srca smijao onome što se pričalo u toj maloj grupi, ali se osjećao nesposobnim da izmisli bilo što poput toga. Kao da su se zabavljali nekim stranim jezikom koji je on razumio, ali kojim nije znao govoriti.

Matildini su prijatelji toga dana bili neprijateljski raspoloženi prema osobama koje su ulazile u taj prostrani salon. Prijatelji kuće imali su u početku prednost jer su ih bolje poznavali. Lako je zamisliti kako je Julien pažljivo slušao; sve ga je zanimalo, i bit stvari, i način kako su se njome šalili.

- Ah, evo gospodina Descoulisa - reče Matilda - nema više perike; zar misli doći do prefekture svojom genijalnošću? Pokazuje tu svoju ćelavu glavu za koju kaže da je puna uzvišenih misli.

- Taj čovjek svakoga poznaje - reče markiz de Croisenois. - On zalazi i k mom ujaku kardinalu. Sposoban je godinama održavati neku laž kod svakog od svojih prijatelja, a ima ih dvije-tri stotine. On zna održavati prijateljstvo, to je njegov talent. Ovakav kao što ga vidite dolazi zimi već u sedam sati ujutro blatnih cipela pred vrata kojeg od svojih prijatelja. Kadikad se posvadi i napiše u znak raskida sedam-osam pisama. Poslije se izmiri i piše sedam-osam pisama u zanosu prijateljstva. Ali najsjajniji je sa svojim otvorenim i iskrenim izljevima poštena čovjeka koji ne krije ništa što mu je na srcu. Tom se izlikom služi kad traži kakvu uslugu. Jedan od velikih vikara mog ujaka znade divno pričati život gospodina Descoulisa još od vremena Restauracije. Jednom ću vam ga dovesti.

- Koješta! Ne vjerujem ja u ta brbljanja; to je profesionalna ljubomora između malih ljudi - reče grof Caylus.

- Ime gospodina Descoulisa ostat će zabilježeno u povijesti - prihvati markiz - on je sudjelovao u Restauraciji s opatom Pradtom i s gospodinom Talleyrandom i Pozzom di Borgom.

- Taj je čovjek rukovao milijunima - reče Norbert - i ja ne shvaćam zašto dolazi ovamo i trpi podrugljive primjedbe moga oca, koje su često užasne. »Koliko ste već puta izdali svoje prijatelje, dragi moj Descoulis?« doviknuo mu je nedavno s jednog kraja stola na drugi.

- Je li istina da ih je izdao? - upita gospođica de La Mole. - Ali tko nije izdao.

- Što - reče grof de Caylus Norbertu. - Vidim kod vas gospodina Sainclaira, tog glasovitog liberala; što, do đavola, traži on ovdje? Moram mu prići, govoriti s njim i navesti ga da priča; kažu da je vrlo duhovit.

- A tvoja majka, kako će ga ona primiti? - reče gospodin de Croisenois. - On ima tako ekstravagantne, tako plemenite, tako nezavisne ideje ...

- Pogledajte! - reče gospođica de La Mole. - Eno tog nezavisnog čovjeka gdje se klanja gospodinu Descoulisu sve do zemlje i hvata ga za ruku. Gotovo sam pomislila da će je prinijeti usnama.

- Mora da Descoulis stoji s vlastima bolje nego i mislimo - odvrati de Croisenois.

- Sainclair dolazi ovamo da postane akademik - reče Norbert. - Croisenois, vidite li kako pozdravlja baruna L...?

- Manje bi se ponizio da klekne - odvrati gospodin de

Luz.

- Moj dragi Sorele - reče Norbert - vi, koji imate duha, ali dolazite iz planina, nastojte da nikada ne pozdravljate kao što pozdravlja taj veliki pjesnik, pa ni samog boga oca.

- Ah, evo pravog duhovitog čovjeka, baruna Batona! - reče gospođica de La Mole oponašajući malo glas sluge koji ga je upravo najavio.

- Ja mislim da mu se čak i vaši sluge rugaju. Kakvog li imena! Barun Baton! - reče gospodin de Caylus.

- »Pa što znači ime?« rekao je on nedavno - prihvati Matilda. - »Zamislite kako je to zvučalo kad su prvi put najavili vojvodu Bouillona; ja mislim da treba da se ljudi samo malo naviknu« ...

Julien napusti društvo oko divana. Nije još bio dosta osjetljiv za dražesne doskočice lakog podrugivanja, i smatrao je da šala mora imati neki razlog da joj se možeš nasmijati. U brbljanju tih mladića vidio je samo način općeg ogovaranja i to ga je vrijeđalo. Njegova je provincijska ili engleska krepost išla čak tako daleko da je u tome vidio zavist, no tu se sigurno varao.

»Grof Norbert, kojega sam vidio kako tri puta sastavlja koncept za pismo od dvadeset redaka što ga piše svom pukovniku, bio bi presretan da je u svom životu napisao jednu stranicu kao što su stranice gospodina Sainclaira«, mislio je on.

Prolazeći neprimijećen zbog svoje neuglednosti, Julien je redom prilazio raznim grupama; izdaleka je slijedio baruna Batona, htio ga je čuti. Taj toliko duhoviti čovjek izgledao je zabrinut i Julien je primijetio da se udobrovoljio tek onda kad je izgovorio tri-četiri duhovite rečenice. Julienu se činilo da tom načinu duhovitosti treba prostora.

Barun nije znao biti kratak u riječima, trebale su mu barem četiri rečenice, od šest redaka svaka, da bude duhovit.

- *Ovaj čovjek ne govori, on raspravlja* - primijeti netko iza Juliena. On se okrene i pocrveni od zadovoljstva kad je čuo ime grofa Chalveta. To je bio najoštroumniji čovjek stoljeća. Julien je često nalazio njegovo ime u »Memorialu sa Svete Helene« i u onim historijskim odlomcima koje je Napoleon diktirao. Grof Chalvet bio je kratak u govoru; njegove su primjedbe bile kao blijesak - točne, oštre, duboke. Kad bi govorio o nekoj stvari, odmah se osjećalo da diskusija napreduje. On bi navodio činjenice, bio je užitak slušati ga. U politici je, međutim, bio bezočan cinik.

- Ja sam nezavisan - govorio je on nekom gospodinu koji je nosio tri odlikovanja i kojemu se po svoj prilici rugao. - Zašto se traži od mene da imam danas isto mišljenje kao i prije šest tjedana? U tom bi slučaju moje mišljenje bilo moj tiranin.

Četiri ozbiljna mladića koja su ga okruživala namršte se; ta gospoda nisu voljela takav šaljivi način. Grof opazi da je pretjerao. Srećom primijeti i čestitog gospodina Ballanda, licemjera poštenja. Grof mu stane govoriti; neki se približiše; razumjeli su da će jadni Balland biti žrtva. Zahvaljujući silnom moralu i moralnosti, gospodin Balland se, premda je bio strašno ružan, nakon prvih koraka u otmjenom društvu o kojima je nezgodno pripovijedati, oženio nekom vrlo bogatom ženom, koja je umrla; zatim je uzeo neku drugu vrlo bogatu ženu, koja ne zalazi u društvo. On posve skromno uživa rentu od šezdeset tisuća funta, a ima i svoje laskavce. Grof Chalvet govorio mu je o svemu tome, i to bez milosrđa. Uskoro se stvorio oko njih krug od tridesetak osoba. Svi su se smješkali, čak i ozbiljni mladići, nada svoga stoljeća.

»Zašto dolazi k gospodinu de La Moleu, gdje je očito predmet poruge?« pomisli Julien. On se približi opatu Pirardu da ga to upita.

Gospodin Balland uteče.

- Dobro! - reče Norbert. - Jedan je od uhoda koji špijuniraju moga oca otišao, ostaje još samo mali šepavac Napier.

»Da nije to odgonetka tajne?« pomisli Julien. »No zašto u tom slučaju markiz prima gospodina Ballanda?«

Ozbiljni se opat Pirard mrštio u jednom kutu salona slušajući kako sluge najavljuju goste.

- To je, dakle, neka jazbina - reče on kao Basile - vidim da ovamo dolaze samo ljudi na zlu glasu.

Strogi opat naime nije znao što odgovara visokom društvu, ali je od svojih prijatelja jansenista bio dobro obaviješten o tim ljudima, koji dolaze u salone samo pomoću svoje izvanredne lukavosti koja služi svim partijama ili pomoću svog sramotnog bogatstva. Nekoliko je minuta te večeri odgovarao od srca iskreno na Julienova užurbana pitanja; no zatim naglo stane, duboko ožalošćen što uvijek mora o svima govoriti zlo, što je sebi upisivao u grijeh. Kako je bio žučljiv, jansenist i uvjeren u dužnost kršćanske ljubavi prema bližnjemu, njegov je život u društvu bio borba.

- Kakvo lice ima taj opat Pirard! - reče gospođica de La Mole baš u času kad se Julien približavao divanu.

Juliena to razljuti, ali je ona ipak imala pravo. Opat Pirard je sigurno bio najpošteniji čovjek u tom salonu, no njegovo crveno, bubuljičavo lice, koje je mučila grižnja savjesti, činilo ga je u tom času ružnim. »Pa neka onda čovjek vjeruje u fizionomije!« pomisli Julien. »Upravo u času kad osjetljivost opata Pirarda predbacuje sebi neku sitnu pogrešku, njegov je izražaj užasan, a na licu tog Napiera, kojega svi poznaju kao uhodu, čita se čista i mirna sreća.« Opat Pirard je, međutim bio učinio velike ustupke svojoj stranci: uzeo je slugu i bio je vrlo dobro odjeven.

Julien primijeti u salonu nešto neobično: sve su se oči okrenule prema vratima, gotovo svi su šutjeli. Sluga je najavio čuvenog baruna de Tollyja, na koga su nedavni izbori privukli sve poglede. Julien se približi i dobro ga promotri. Barun je bio predsjedao jednom izbornom odboru i pala mu je na um sjajna misao da vješto ukrade listiće s glasovima za pojedine stranke, ali, da bi ih nadoknadio, on ih je postupno zamjenjivao drugim listićima, na kojima je bilo ime koje je njemu bilo po volji. Taj je smjeli pothvat primijetilo nekoliko birača i oni su pohitali da čestitaju barunu de Tollyju. Jadnik je bio još blijed od toga velikog događaja. Zlobnici su spomenuli i riječ robija. Gospodin de La Mole ga hladno primi. Jadni barun pobjegne.

- On nas ostavlja tako brzo jer ide gospodinu Comtéu - reče grof Chalvet, i svi se nasmiju.

Usred tih nekoliko šutljivih velikaša i nekoliko spletkara, većinom pokvarenih ali duhovitih ljudi, koji su tu večer u velikom broju dolazili u salon gospodina de La Molea (govorilo se o njemu kao o kandidatu za neku ministarsku fotelju), mali je Tanbeau prvi put okušao svoje sposobnosti. Ako i nije još stekao oštrinu zapažanja, nadoknađivao je to, kao što ćemo vidjeti, energičnim riječima.

- Zašto tog čovjeka ne bi osudili na deset godina zatvora? - govorio je u času kad se Julien približavao njegovoj grupi. - Gmazove treba zatvoriti na dno podzemne tamnice, treba da umru u tami, jer se inače njihov otrov raspali i postane još opasniji. Čemu ga osuditi na tisuću talira kazne? Siromašan je, istina, to bolje, ali njegova će stranka platiti za njega. Trebalo bi ga osuditi na pet stotina franaka globe i na deset godina podzemne tamnice.

»Bože moj, o kakvom li se čudovištu govori?« - pomisli Julien diveći se žestokom tonu i naglim kretnjama svoga kolege. Malo, mršavo i otegnuto lice akademikova nećaka bilo je u tom času odvratno. Ubrzo je Julien doznao da on govori o najvećem pjesniku epohe.

- Ah, čudovište! - uzvikne Julien poluglasno i plemenite mu suze ovlaže oči. »Ah, lupežu mali«, pomisli on, »vratit ću ti ja milo za drago.«

»A to je ipak«, mislio je, »mrtva straža one stranke kojoj je markiz jedan od vođa! Zar slavni čovjek kojega on ogovara ne bi bio zgrnuo svu silu odlikovanja i sinekura da se htio prodati, i to ne ništavom ministarstvu gospodina de Nervala, nego jednom od onih prilično poštenih ministara koje smo vidjeli kako se redaju jedan za drugim.«

Opat Pirard je izdaleka dao znak Julienu; gospodin de La Mole mu je upravo bio nešto rekao. Ali kad je Julien, koji je u tom času oborenih očiju slušao jadanje nekog biskupa, bio napokon slobodan da se približi svom prijatelju, našao je pokraj njega odvratnog malog Tanbeaua, koji ga je zaokupio. To je malo čudovište mrzilo Pirarda kao uzročnika milosti koju je Julien uživao, a ipak je prišao da mu laska.

»Kad će nas smrt osloboditi te stare truleži?« Takvim je riječima biblijske snage govorio u tom času taj mali književnik o časnom lordu Hollandu. Njegova se zasluga sastojala u vrlo dobrom poznavanju biografija živih ljudi, i on je upravo izložio letimični pregled svih onih osoba koje bi se pod vladom novog engleskog kralja mogle nadati da će doći do nekog utjecaja.

Gospodin Pirard prijeđe u susjedni salon. Julien je pošao za njim.

- Markiz ne voli piskarala, na to vas upozoravam, to je njegova jedina antipatija. Znajte latinski i grčki i, ako možete, povijest Egipćana, Perzijanaca itd., i on će vas cijeniti i štititi kao učenjaka. Ali nemojte napisati ni jednu stranicu na francuskom jeziku, osobito o ozbiljnim predmetima i o onima koji su iznad vašeg društvenog položaja, jer će vas nazvati piskaralom i zamrziti vas. Kako to da vi, koji stanujete u kući jednog velikaša, ne znate riječi vojvode de Castriesa o D'Alembertu i Rousseauu: »Taj hoće o svemu da rasuđuje, a nema ni tisuću talira prihoda?«

»Ovdje se sve zna kao i u sjemeništu!« pomisli Julien. Bio je napisao osam do deset prilično emfatičnih stranica, neku vrst historijske pohvale starom majoru kirurgu, koji ga je, tvrdio je on, učinio čovjekom. »Pa ta je mala bilježnica«, reče Julien sam sebi, »bila uvijek pod ključem!« On ode u svoju sobu, spali rukopis i vrati se u salon. Duhoviti su lupeži bili već otišli, ostali su samo ljudi s odlikovanjima.

Oko stola, koji su sluge upravo unijele zajedno s jelima, nalazilo se sedam-osam žena, vrlo otmjenih, vrlo pobožnih vrlo neprirodnih, između trideset i trideset i pet godina. Sjajna maršalica de Fervaques ušla je ispričavajući se što je zakasnila. Ponoć je već bila prošla; ona sjedne pokraj markize. Julien je bio duboko uzbuđen: u nje su bile oči i pogled kao u gospođe de Rênal.

Grupa gospođice de La Mole bila je još uvijek brojna. Ona se zajedno sa svojim prijateljima rugala nesretnom grofu de Thaleru. To je bio jedinac sin poznatog Židova, glasovita po bogatstvu koje je stekao pozajmljujući novce kraljevima da mogu ratovati protiv naroda. Židov je umro i ostavio sinu sto tisuća talira mjesečnog prihoda i ime, na žalost, odviše poznato. Takav neobični položaj zahtijevao bi jednostavnost karaktera, ili mnogo snage i volje. Na nesreću grof je bio dobričina puna svakojakih pretenzija, koje su njegovi laskavci u njemu pobuđivali.

Gospodin de Cavlus je tvrdio da su oni u njemu potaknuli volju da zaprosi gospođicu de La Mole (njoj je udvarao markiz de Croisenois, koji je trebao postati vojvoda sa sto tisuća funta rente).

- Ah, nemojte ga optuživati da ima neku volju! - reče samilosno Norbert.

Ono što je možda najviše nedostajalo jadnom grofu de Thaleru, to je bila sposobnost da nešto hoće. Tim svojstvom svog karaktera bio je dostojan da bude kralj. Primao je savjet od svakoga, ali nije imao odvažnosti da ikoje mišljenje izvede do kraja.

- I sama bi njegova fizionomija - reče gospođica de La Mole - bila dovoljna da me vječno održava u dobrom raspoloženju. - To je bila čudnovata mješavina zabrinutosti i razočaranja, ali bi se na njoj tu i tamo na mahove jasno opažao izražaj važnosti i one odlučnosti koju treba imati najbogatiji čovjek u Francuskoj, osobito ako je lijepe vanjštine i ako mu još nema trideset i šest godina. - On je plašljivo drzak - reče gospodin de Croisenois. Grof Caylus, Norbert i dva-tri brkata mladića ismijavali su ga koliko su god htjeli a da to on nije ni opažao; konačno su ga, kad je izbio jedan sat, otpravili kući.

- Čekaju li vas i po ovakvu vremenu pred vratima vaši glasoviti arapski konji? - upita ga Norbert.

- Ne, nego jedna nova zaprega, mnogo jeftinija - odgovori gospodin de Thaler. - Lijevi me konj stoji pet tisuća franaka, a da ne vrijedi više od sto luja; ali vas molim da mi vjerujete da ga dajem uprezati samo noću, i to zato što je njegovo kasanje potpuno jednako kao u lijevog konja.

Norbertova je primjedba navela grofa na misao da je za čovjeka poput njega otmjeno da bude ljubitelj konja i da ih ne valja ostavljati da kišnu. On ode, a malo za njim i ostala gospoda rugajući mu se.

»Tako mi je bilo omogućeno«, mislio je Julien slušajući ih kako se smiju na stubištu, »da vidim i drugu krajnost svoga položaja! Nemam ni dvadeset luja prihoda, a našao sam se pokraj čovjeka koji ima dvadeset luja rente na sat, pa ipak su njega ismijavali... Takva te spoznaja liječi od zavisti.«

V.

OSJEĆAJNOST I OTMJENA POBOŽNA DAMA

Svaka imalo živa misao ispada tu kao
prostaštvo, toliko su navikli na bezizražajne
riječi. Jao onome tko je u govoru domišljat!
FAUBLAS

Eto, dokle je dospio Julien kad mu je, nakon iskušavanja od nekoliko mjeseci, upravitelj markizove kuće predao treću četvrtinu njegove plaće. Gospodin de La Mole mu je povjerio upravu svojih imanja u Bretagni i Normandiji. Julien je često tamo putovao. Povjereno mu je da vodi korespondenciju u glasovitoj parnici protiv opata de Frilaira. Opat Pirard ga je uputio.

Na temelju kratkih bilježaka koje bi markiz nadrljao na rubovima primljenih pisama svake vrste Julien je sastavljao pisma, a markiz de La Mole je gotovo sva ta pisma otprve potpisivao.

U bogosloviji su se njegovi profesori tužili da rijetko dolazi na predavanja, ali su ipak u njemu gledali jednoga od svojih najodličnijih đaka. Različiti poslovi, kojih se prihvaćao svim žarom osjetljive ambicije, ubrzo su Juliena lišili svježih boja lica što ih je bio donio iz provincije. Njegova je bljedoća u očima mladih bogoslova, njegovih drugova, bila zasluga. Činilo mu se da oni nisu tako zli i da ne pužu toliko pred novcem kao njegovi bivši drugovi u Besançonu. A oni su držali da je on bolestan na plućima. Markiz mu je dao konja.

Bojeći se da ga ne susretnu pri njegovim šetnjama na konju, Julien im je rekao da su mu tu vježbu propisali liječnici. Opat Pirard ga je vodio u nekoliko jansenističkih društava. Julien je bio začuđen; u njegovu je duhu mišljenje o vjeri bilo nerazrješivo povezano s licemjerstvom i nadom da se zaradi novac. Divio se tim pobožnim i strogim ljudima koji nisu mislili na prihode. Nekoliko ga je jansenista zavoljelo i davalo mu savjete. Pred njim se otvorio nov svijet. Kod jansenista je upoznao nekog grofa Altamiru, visokog gotovo šest stopa, koji je bio liberal i u svojoj zemlji osuđen na smrt; uz to je bio pobožan. Juliena je iznenadila ta čudnovata suprotnost: pobožnost i ljubav za slobodom.

S mladim grofom bio je u hladnim odnosima. Norbertu se činilo da on odviše živo odgovara na šale nekih njegovih prijatelja. Nakon što se jedanput-dvaput ogriješio o propise pristojnosti, Julien je odlučio da nikada ne oslovljava gospođicu Matildu. U palači de La Mole su i dalje bili prema njemu savršeno pristojni, ali on se osjećao kao da je svrgnut. Njegov zdrav provincijski razum objašnjavao je to pučkom izrekom:

Svako čudo za tri dana.

Možda je bio nešto pronicaviji nego prvih dana, ili je prvo oduševljenje koje je pariška uglađenost u njemu pobudila već prošlo.

Čim bi prestao raditi, mučila bi ga smrtna dosada. To je zatupljujuća posljedica divne uljudnosti kojom se odlikuje visoko društvo, uljudnost koja je toliko odmjerena i tako savršeno gradirana prema položajima. Ali osjetljiva duša zapaža njezinu izvještačenost.

Bez sumnje se provincijalcima može prigovoriti njihov način, koji je priprost ili ponešto neuglađen, ali se oni barem malo uzbude kad vam odgovaraju. Nikad u palači de La Mole Julienovo samoljublje nije bilo povrijeđeno, pa ipak je često na izmaku dana osjećao potrebu da zaplače. U provinciji se konobar zanima za vas ako vam se, dok ulazite u njegovu kavanu,

dogodi kakva nezgoda; ali ako je ta nezgoda vašem samoljublju neugodna, on će, dok vas bude sažalijevao, deset puta ponoviti riječ koja vas boli. U Parizu se nastoje sakriti dok vam se smiju, ali vi uvijek ostajete stranac.

Šutke ćemo prijeći preko mnogo malih događaja zbog kojih bi Julien ispao smiješan, da on na neki način nije bio ispod toga da bude smiješan. Zbog svoje bezumne osjetljivosti počinio je tisuću nezgrapnosti. Sve su se njegove zabave sastojale u mjerama opreznosti: svakog je dana pucao iz pištolja i bio je jedan od dobrih đaka najglasovitijih učitelja mačevanja. Čim bi raspolagao kojim slobodnim časom, umjesto da ga upotrijebi za čitanje, kao nekada, trčao bi u jahaonicu i tražio najdivljije konje. Kad bi jahao s učiteljem jahanja, konj bi ga gotovo redovito zbacio na zemlju.

Markizu je on odgovarao zbog svoga upornog rada, svoje šutljivosti i svoje inteligencije, te mu je malo pomalo stao povjeravati sve poslove koje je bilo malo teže razmrsiti. U časovima kad bi mu njegova visoka ambicija dopustila da malo predahne, markiz bi vješto sklapao poslove, a kako je imao mogućnost da bude obavještavan, s uspjehom je igrao na burzi. Kupovao je kuće i šume, ah bi se vrlo lako naljutio. Stotine bi zlatnika darivao, a parničio se za stotinjak franaka. Bogati ljudi koji imaju ponosa traže u poslovima razonodu, a ne dobitak. Markizu je trebao pomoćnik koji će sve njegove novčane poslove sređivati jasno i pregledno.

Gospođa de La Mole, premda je bila vrlo odmjerena, rugala se koji put Julienu. *Neočekivano,* kao plod osjetljivosti, vrlo je mrsko velikim damama, ono je upravo suprotno od uglađenosti. Dva-tri puta je markiz ustao u njegovu obranu: - Neka je smiješan u vašem salonu, ah on se odlikuje u kancelariji.

A Julien je, sa svoje strane, mislio da je otkrio markizinu tajnu. Ona bi se udostojila da se za sve zanima čim bi najavili baruna de La Joumate. To je bio neki hladan čovjek ravnodušne fizionomije. Bio je visok, tanak, ružan, vrlo dobro odjeven, provodio je život u svom dvorcu i, uglavnom, ni o čemu ništa nije govorio. Takav je bio njegov način mišljenja. Gospođa de La Mole bi prvi put u svom životu bila zanosno sretna da ga je mogla učiniti mužem svoje kćeri.

VI.

NAČIN IZGOVARANJA

Ako je uobraženost oprostiva, onda je to u prvoj mladosti, jer u toj dobi ona je pretjerivanje jednog prijatnog svojstva. Potreban joj je izgled ljubavi, veselost, bezbrižnost. Ali uobraženost koja hoće da bude važna! Uobraženost s ozbiljnim i samozadovoljnim izrazom! Takva je prekomjerna glupost bila namijenjena XIX. stoljeću. I takvi ljudi hoće da okuju »hidru revolucija«!
LE JOHANNISBERG,
pamflet

Ako se uzme u obzir da je bio novajlija i da iz gordosti nikada ništa nije pitao, Julien i nije činio prevelike gluposti. Jednoga dana iznenadni ga je pljusak natjerao u neku kavanu u ulici Saint-Honore, gdje ga je neki krupan čovjek u kaputu od dabrovine, iznenađen njegovim mrkim pogledom, i sam stao promatrati posve onako kao ono nekada u Besançonu ljubavnik gospođice Amande.

Julien je sebe odviše prekoravao što je prešao preko one prve uvrede a da bi mogao otrpjeti taj pogled. Tražio je objašnjenje. Čovjek u kaputu sasuo je odmah na njega najružnije pogrde. Okružiše ih svi koji su se nalazili u kavani, a prolaznici se zaustaviše pred vratima. Julien je, oprezan kao pravi provincijalac, uvijek nosio uza se male pištolje; njegova ih je ruka grčevito stiskala u džepu. No ipak je bio mudar, te se ograničio na to da svom protivniku svaki čas ponavlja: - *Gospođine, vaša adresa? Ja vas prezirem.*

Upornost kojom je ponavljao tih šest riječi konačno se dojmila sakupljena svijeta.

- Doista, treba da mu ovaj što neprestano sam govori dade svoju adresu! - Čovjek u kaputu, koji je čuo kako se taj odlučni poziv neprestano ponavlja, baci Julienu u lice pet-šest posjetnica. Srećom ga nijedna nije pogodila u lice; bio je, naime, sam sebi zadao riječ da će pištolje upotrijebiti jedino u slučaju ako ga onaj dotakne. Čovjek ode okrećući se od vremena do vremena, prijeteći šakom i dobacujući mu uvrede.

Julien se sav uznojio. »I zadnji me, dakle, čovjek može tako uzbuditi!« mislio je bijesan. »Kako da ubijem u sebi tu osjetljivost koja me toliko ponizuje?«

Gdje da nađe svjedoka? Nije imao ni jednog prijatelja. Imao je nekoliko poznanika, ali svi bi ga nakon šest tjedana poznanstva redovito napustili. »Ja sam nedruževan, i sad sam, evo, okrutno kažnjen za to«, mislio je on. Napokon mu padne na pamet da potraži nekog bivšeg poručnika 96. pukovnije, po imenu Liévena, siromaška s kojim se često mačevao. Prema njemu je Julien bio iskren.

- Bit ću rado vaš svjedok - reče Liéven - ali pod jednim uvjetom: ako ne ranite svog protivnika, smjesta ćete se tući sa mnom.

- Pristajem - poviče Julien oduševljeno. Zatim odu da potraže gospodina C. de Beauvoisisa, na adresu označenu na posjetnici, negdje na kraju četvrti Saint-Germain.

Bilo je sedam sati ujutro. Tek kad se dao najaviti, Julien se sjetio da bi to mogao biti mladi rođak gospođe de Rênal koji je nekada služio u ambasadi u Rimu ili Napulju, onaj koji je pjevaču Geronimu dao preporuku.

Julien preda nekom visokom sobaru jednu od posjetnica koje su mu jučer bile dobačene i jednu svoju.

Pustili su ga da čeka pune tri četvrti sata, njega i njegova svjedoka; konačno ih uvedoše u izvanredno elegantnu prostoriju. Tu nađu visoka mladića odjevena poput lutke; u njegovim je crtama lica bilo savršenstvo i beznačajnost grčke ljepote. Na neobično uskoj glavi imao je divnu plavu kosu; bio je nakovrčan s osobitom pažnjom, ni jedna vlas nije stršila. »Zato nas je taj prokleti kicoš pustio da čekamo, da bi se dao ovako počešljati!« pomislio je poručnik 96. pukovnije. Šareni kućni haljetak, jutarnje hlače, izvezene papuče, sve je bilo besprijekorno i nadasve njegovano. Njegovo je lice, otmjeno i prazno, odražavalo pristojne ali rijetke misli; bio je to Metternichov ideal diplomata. Ni Napoleon nije među oficirima koji su ga okruživali volio mislioce.

Julienu je njegov poručnik 96. pukovnije bio objasnio da je to dugo čekanje, nakon što mu je posjetnica bila grubo bačena u lice, nova uvreda, i on je otresito ušao u sobu gospodina de Beauvoisisa. Namjeravao je biti drzak, ali se istodobno želio ponašati po bontonu.

Toliko ga je iznenadio blag način gospodina de Beauvoisisa, njegovo držanje, koje je istovremeno bilo odmjereno, važno i samozadovoljno, izvanredna otmjenost svega što ga je okruživalo, da je u tren oka nestalo njegove namjere da bude drzak. To i nije bio njegov sinoćnji protivnik. Njegovo čuđenje što je našao tako otmjeno stvorenje umjesto surove osobe koju je tražio bilo je tako veliko da je ostao bez riječi. Pružio je jednu od posjetnica koje su mu bile dobačene.

- To je moje ime - reče mladi diplomat, kojemu je crno Julienovo odijelo u sedam sati ujutro ulijevalo vrlo malo štovanja - ali ne razumijem, časti mi...

Način kojim su te posljednje riječi bile izgovorene ponovno je razljutio Juliena.

- Dolazim da se s vama pobijem u dvoboju, gospodine. - I on u nekoliko riječi razloži cijelu stvar.

Gospodin Charles de Beauvoisis, kad je temeljito razmislio o Julienovu crnom odijelu, bio je prilično zadovoljan njegovim krojem. »Ono je od Stauba, to je jasno«, mislio je slušajući Juliena; »prsluk pokazuje dobar ukus, obuća je dobra; ali, s druge strane, to crno odijelo u rano jutro!... To će biti zato«, pomisli de Beauvoisis, »da bi lakše izmaknuo tanetu.«

Čim je našao to objašnjenje, postao je opet savršeno uljudan i smatrao Juliena gotovo ravnopravnim. Razgovor je bio prilično dug, stvar je bila teška; ali konačno nije Julien mogao nijekati ono što je bilo očito. Mladić savršena ponašanja koji je stajao pred njim nije bio nimalo sličan grubijanu koji ga je jučer uvrijedio.

Julienu je bilo nesavladivo odvratno da ode, te je produživao objašnjavanje. Promatrao je taštinu viteza de Beauvoisisa; tako je ovaj sam sebe nazvao, povrijeđen time što ga je Julien nazivao naprosto gospodinom.

Divio se njegovoj ozbiljnosti, pomiješanoj s nekom skromnom uobraženošću, koja ga ni u jednom času nije ostavljala. Čudio se njegovu posebnom načinu kako je micao jezikom dok je izgovarao riječi... Ali u svemu tome nije bilo ni najmanje razloga da s njime zameće kavgu.

Mladi je diplomat vrlo ljubazno ponudio da se pobiju, ali je bivši poručnik 96. pukovnije, koji je već cio sat sjedio raskrečenih nogu držeći ruke na bedrima i iskrenuvši laktove, odlučio da njegov prijatelj, gospodin Sorel, nije čovjek koji će bez razloga zametnuti kavgu s nekim zato što je ovome netko ukrao posjetnice.

Julien je izišao vrlo zlovoljan. U dvorištu, pred stubama, čekala je kočija viteza de Beauvoisisa; Julien slučajno podigne pogled i prepozna u kočijašu svoga jučerašnjeg protivnika.

Spazio ga, povukao ga za njegov dugački kaput, zbacio ga sa sjedala i obasuo udarcima biča - sve to u jednom trenu. Dvije sluge pokušaše obraniti druga; Julien dobi nekoliko udaraca šakom, no u isti čas nabi jedan od svojih malih pištolja i odape u njih. Pobjegoše. Sve je to trajalo samo jedan čas.

Vitez de Beauvoisis je silazio stepenicama s izvanredno smiješnom ozbiljnošću i ponavljao svojim izgovorom velikog gospodina: »Što je to? Što je to? Očito je bio vrlo radoznao, ali mu ugled diplomata nije dopuštao da pokaže veće zanimanje. Kad je doznao o čemu se radi, na njegovu se licu još borila oholost s ponešto podrugljivom hladnokrvnošću, koja nikada ne smije napustiti lice diplomata.

Poručnik 96. pukovnije je shvatio da se gospodin de Beauvoisis želi pobiti, no on je također na diplomatski način želio za svog prijatelja zadržati prednost inicijative. - Ovaj put - poviče on - ima razloga za dvoboj! - I ja bih rekao - prihvati diplomat.

- Otjerat ću tog lupeža - reče on svojim slugama - neka netko drugi zauzme njegovo mjesto! - Otvoriše vrata kočije; vitez je na svaki način htio iskazati čast Julienu i njegovu svjedoku, i pozove ih u kočiju. Pošli su po jednog prijatelja gospodina de Beauvoisisa, koji im je označio neko mirno mjesto. Razgovor je za vrijeme puta bio zaista ugodan. Jedino je bilo čudno to što je diplomat bio u kućnom haljetku.

»Ova gospoda«, mislio je Julien, »premda su vrlo otmjena, nisu ni izdaleka tako dosadna kao osobe koje dolaze na večeru gospodinu de La Moleu. Sad znam«, pomisli on čas poslije »zašto oni sebi dopuštaju da budu nepristojni.« Govorilo se o plesačicama kojima se općinstvo na nekom baletu dan prije osobito divilo. Ta su gospoda aludirala na golicave anegdote, koje su Julienu i njegovu svjedoku, poručniku 96. pukovnije, bile potpuno nepoznate. Julien nije počinio glupost da se pretvara kao da ih pozna; on je drage volje priznao svoje neznanje. Ta se otvorenost svidjela prijatelju viteza de Beauvoisisa; ispričao im je i najneznatnije pojedinosti tih anegdota, i to vrlo lijepo.

Julien se jednoj stvari vrlo začudio. Žrtvenik koji su za tijelovsku procesiju postavljali nasred ulice zaustavio je načas kočiju. Ta gospoda dopustiše sebi nekoliko podrugljivih šala; za župnika su rekli da je nadbiskupov sin. Nikada se u kući markiza de La Mole, koji je želio postati vojvodom, nitko ne bi usudio tako nešto izgovoriti.

Dvoboj se začas svršio. Julienu je kugla probila ruku; obaviše mu je rupcima koje su natopili rakijom, a vitez de Beauvoisis vrlo uljudno zamoli da ga smije odvesti kući u istoj kočiji koja ih je dovezla. Kad je Julien spomenuo palaču de La Mole, mladi se diplomat i njegov prijatelj pogledaše. Julienova su kola također bila ondje, ali njemu se razgovor dvojice gospode činio mnogo zanimljiviji nego razgovor s dobrim poručnikom 96. pukovnije.

»Bože moj! Zar je dvoboj samo to!« mislio je Julien. »Kako sam sretan da sam pronašao onog kočijaša! Kakva bi bila moja nesreća da sam morao pretrpjeti i tu uvredu u kavani!« Zanimljivi se razgovor nije gotovo ni prekidao. Julien spozna tada da diplomatsko prenemaganje ima i dobrih strana.

»Dosada, dakle, nije bitna i neizbježna osobina razgovora između ljudi visoka roda!« pomisli on. »Ovi zbijaju šalu s tijelovskom procesijom i usuđuju se pričati vrlo sablažnjive anegdote, i to s najslikovitijim pojedinostima. Jedino im nedostaje rasuđivanje o političkim pitanjima, ali taj je nedostatak više nego nadoknađen ljupkošću njihova načina i savršenom pravilnošću njihova izražavanja.« I on osjeti prema njima veliku naklonost. »Kako bih bio sretan kad bih ih često viđao!«

Tek što su se rastali, požuri se vitez de Beauvoisis da prikupi obavijesti; one nisu bile sjajne.

Vrlo ga je zanimalo da sazna nešto o svom protivniku; bi li mu dolikovalo da ga posjeti? One malobrojne obavijesti koje je mogao dobiti nisu ga na to poticale.

- Sve je to strašno! - reče on svom svjedoku. - Nemoguće mi je priznati da sam se pobio s običnim tajnikom gospodina de La Mola, i to još zato što mi je moj kočijaš ukrao posjetnice.

- Sigurno je da sve to može izazvati smijeh.

Još su iste večeri vitez de Beauvoisis i njegov prijatelj svagdje govorili da je taj gospodin Sorel, uostalom savršen mladić, nezakoniti sin jednog prisnog prijatelja markiza de La Molea. Ljudi su lako povjerovali u to, a kad se glasina i proširila, mladi diplomat i njegov prijatelj

udostojili su se nekoliko puta posjetiti Juliena za ona dva tjedna koja je proveo u svojoj sobi. Julien im prizna da je samo jednom u životu bio u operi.

- To je užasno - rekoše mu oni - ta to je jedino kamo valja ići; kad prvi put izađete, treba da odete na predstavu »Comté Oryja«.

U operi ga je vitez de Beauvoisis predstavio slavnom pjevaču Geronimu, koji je tada imao golem uspjeh.

Julien je vitezu gotovo udvarao; oduševljavala ga je ta mješavina poštovanja prema samome sebi, tajanstvene važnosti i uobraženosti mlada čovjeka. Vitez je, na primjer, malo zamuckivao, jer je često imao čast sastajati se s nekim velikašem koji je imao tu manu. Nikada još Julien nije u jednom jedinom stvorenju našao smiješno što zabavlja spojeno sa savršenstvom ponašanja na koje siromašni provincijalac mora nastojati da se ugleda.

Viđali su ga u operi s vitezom de Beauvoisisom; zbog te se veze stalo o njemu govoriti.

Jednoga dana zapita ga gospodin de La Mole:

- Vi ste, dakle, nezakoniti sin nekog bogatog plemića iz Franche-Comtéa, mog prisnog prijatelja?

Markiz prekine Juliena, koji je htio dokazivati kako on ni na koji način nije pridonio tome da se šire takve glasine.

- Gospodin de Beauvoisis nije htio da se priča kako se pobio sa sinom nekog tesara.

- Znam, znam - reče gospodin de La Mole. - Sada ja treba da podržim tu priču, koja mi odgovara. Ali vas moram zamoliti za jednu ljubaznost koja će vas stajati jedva pola sata vremena; svaki dan kad je u operi predstava, budite u jedanaest i po u predvorju da gledate kako otmjeni svijet izlazi. Opažam naime još katkada da se ponašate kao provincijalac, treba da se toga oslobodite; uostalom, nije loše da upoznate, barem po viđenju, uglednike kojima bih vas jednoga dana mogao poslati po nekom zadatku. Otiđite na kazališnu blagajnu da vas tamo upoznaju; imat ćete slobodan ulaz.

VII.

KOSTOBOLJA

I bio sam unaprijeđen, ne zbog svojih zasluga,
nego zato što je moj gospodar imao kostobolju.
BERTOLOTTI

Čitalac se možda čudi tom slobodnom i gotovo prijateljskom načinu općenja; zaboravili smo reći da markiz zbog kostobolje već šest tjedana nije izlazio.

Gospođica de La Mole i njezina majka bile su u Hyèresu kod markizine majke. Grof Norbert je viđao oca samo na koji čas; oni su se voljeli, ali nisu imali što reći jedan drugome. Gospodin de La Mole, kojemu je preostao jedino Julien, čudio se što u njemu otkriva misli. Naredio je da mu čita novine. Uskoro je mladi tajnik umio odabirati zanimljiva mjesta. Bio je tu i neki novi časopis od kojega je markiz zazirao; zakleo se da ga nikada neće čitati, a svaki je dan o njemu govorio. Julien se smijao. Markiz, nezadovoljan sadašnjošću, naredio mu je da čita Tita Livija; njegovo ga je improvizirano prevođenje latinskog teksta zabavljalo.

Jednog mu je dana markiz rekao onim pretjerano uljudnim načinom koji je Julienu često bio nesnosan:

- Dopustite mi, dragi moj Sorele, da vam darujem jedno modro odijelo. Kad vam se bude sviđalo da ga obučete i da dođete k meni, vi ćete u mojim očima biti mlađi brat grofa Chaulnesa, to jest sin staroga vojvode, mog prijatelja.

Julien nije pravo razumio o čemu se radi; još iste večeri pokuša učiniti posjetu u modrom odijelu. Markiz je s njim postupao kao sa sebi ravnim. Julien je imao dobar osjećaj za istinsku uljudnost, ali o sitnim razlikama nije ništa znao. Prije te markizove mušice bio bi se zakleo da je nemoguće da on nekoga primi s više pažnje. »Kojeg li divnog talenta!« pomisli Julien. Kad je ustao da ode, markiz mu se ispričao što ga zbog kostobolje ne može ispratiti.

Julienu se nametala ova čudnovata pomisao: »Ruga li se on meni?« Otišao je da traži savjeta u opata Pirarda, ali mu on, koji nije bio tako uljudan kao markiz, odgovori fićukajući i govoreći o drugim stvarima. Sutradan ujutro se pred markizom pojavio u crnom odijelu sa svojom torbom i s pismima za potpise. Bio je dočekan na stari način. Uvečer je u modrom odijelu bio primljen posve drugačije i isto onako uljudno kao dan prije.

- Budući da vam nisu odviše dosadni posjeti koje ljubazno činite jadnu, bolesnu starcu - reče markiz - trebalo bi da mi pričate o svim malim događajima svoga života, ali iskreno i ne misleći ni na što drugo, nego samo na to da pričate jasno i na zabavan način. Jer - nastavi markiz - čovjek treba da se zabavlja, to je jedino stvarno u životu. Ne može mi netko svaki dan spasiti život u ratu ili mi svaki dan darovati milijun, ali da ovdje pokraj svog naslonjača svaki dan imam Rivarola, olakšao bi mi on jedan sat patnje i dosade. Ja sam se mnogo s njim družio u Hamburgu za vrijeme emigracije.

I markiz je Julienu pripovijedao anegdotu o Rivarolu i Hamburžanima, koji bi po četvero zajedno odgonetali njegove dosjetke.

Gospodin de La Mole, prepušten društvu tog malog svećenika, htio ga je razigrati i potaknuo je njegov ponos. Budući da se od njega zahtijevala istina, Julien je odlučio reći sve, samo je prešutio dvije stvari: svoje fanatično divljenje prema jednom imenu koje je markiza ljutilo i svoje potpuno bezvjerstvo, koje baš nije priličilo budućem župniku. Njegov mali događaj s

vitezom de Beauvoisisom dobro mu je došao. Markiz se do suza smijao prizoru s kočijašem koji ga je u kavani u ulici Saint-Honore obasuo najružnijim pogrdama. Bilo je to doba savršene iskrenosti u odnosu između gospodara i štićenika.

Gospodina de La Molea stao je zanimati taj neobični karakter. Isprva je povlađivao Julienovim smiješnim osobinama da bi se njima zabavljao, no uskoro ga je više zanimalo da posve neprimjetno ispravlja pogrešne nazore tog mladića. »Drugi se provincijalci koji dolaze u Pariz svemu dive«, mislio je markiz, »a ovaj sve mrzi. Oni se previše prenemažu, a ovaj premalo, te ga glupani smatraju glupanom.«

Kostobolja se zbog velike studeni produžila i potrajala je nekoliko mjeseci.

»Čovjeku omili i prepeličar«, mislio je markiz, »zašto bih se, dakle, stidio što sam zavolio tog malog popa? On je originalan. Postupam s njime kao sa sinom. Pa zašto bi to bilo nezgodno? Ako ta moja mušica potraje, stajat će me ona u mojoj oporuci dijamant od pet stotina lujdora.«

Kad je markiz upoznao čvrst značaj svoga štićenika, stao mu je povjeravati svakog dana sve nove poslove.

Julien je s užasom opazio da se tom velikašu događa da mu o istom predmetu daje protuslovne naloge.

To ga je moglo dovesti u ozbiljne neprilike. Julien je odsada radio s njim samo tako da bi uvijek donosio upisnik, u koji je bilježio naloge, a markiz ih je potpisivao. Julien je uzeo pisara, koji je prepisivao naloge za svaki predmet u poseban zapisnik. U taj su se zapisnik unosili i prijepisi svakog pisma.

Ta se zamisao isprva činila krajnje smiješna i dosadna. Ali za nepuna dva mjeseca markiz je osjetio njezine prednosti. Julien mu predloži da uzme u službu pisara koji je napustio nekog bankara i koji je vodio dvostruko knjigovodstvo svih primitaka i izdataka za posjede povjerene Julienovoj upravi.

Te su mjere toliko razbistrile markizu stanje njegovih vlastitih poslova da se bez pomoći svog zastupnika, koji ga je potkradao, mogao sa zadovoljstvom upustiti u dvije-tri nove spekulacije.

- Uzmite tri tisuće franaka za sebe - reče on jednoga dana svom mladom pomoćniku.

- Gospodine, moj bi postupak mogli oklevetati.

- A što biste vi htjeli? - upita markiz ljutito.

- Da budete tako dobri i da tu odluku vlastoručno upišete u upisnik; tom ću odlukom dobiti tri tisuće franaka. Uostalom, cijelo je to knjigovodstvo zamislio opat Pirard. - Markiz upiše tu odluku s izrazom dosade markiza de Moncada kad sluša račune svog upravitelja Poissona.[25]

Uvečer, kad bi se Julien pojavio u modrom odijelu, nikada se nije govorilo o poslovima. Markizova je dobrota bila tako laskava za vječno ranjeno samoljublje našeg junaka da je on uskoro i protiv svoje volje osjetio prema tom ljubaznom starcu neku vrstu privrženosti. Julien nije bio osjećajan u onom smislu u kojem se to shvaća u Parizu, ali nije bio ni neko čudovište, a od smrti starog majora-kirurga nitko nije s njim govorio s toliko dobrote. Sa čuđenjem je opazio da se markiz prema njegovu samoljublju odnosi s uljudnom pažnjom, što nikada nije zapazio kod starog kirurga. Napokon se uvjerio da se kirurg više ponosio svojim križem nego markiz lentom. Markizov je otac bio velikaš.

Jednog je dana nakon jutarnje poslovne audijencije u crnom odijelu zabavljao markiza, koji ga je zadržao dva sata i svakako mu htio dati nekoliko novčanica što mu ih je njegov zastupnik bio upravo donio s burze.

- Nadam se, gospodine markiže, da se neću ogriješiti o duboko poštovanje koje vam dugujem ako vas zamolim da mi dopustite da kažem nekoliko riječi.

- Govorite, prijatelju!

---

[25] Stendhal aludira na d'Allainvalov kazališni komad »L'ecole des Bourgeois«, iz kojega su spomenute osobe.

- Neka mi gospodin markiz izvoli dopustiti da odbijem taj dar. On nije namijenjen čovjeku u crnom odijelu i posve bi pokvario ponašanje koje ste imali dobrotu podnositi od čovjeka u modrom odijelu. - Pozdravio je s mnogo poštovanja i otišao ne obazrevši se.

Taj se neočekivani odgovor svidio markizu. Uvečer ga je ispričao opatu Pirardu.

- Treba da vam napokon nešto priznam, dragi moj opate. Julienovo porijeklo mi je poznato, i ja vas ovlašćujem da to saopćenje ne držite u tajnosti.

»Njegov je postupak jutros bio plemenit«, mislio je markiz, »i ja ću ga učiniti plemićem.«

Neko vrijeme nakon toga markiz je konačno mogao izići.

- Idite na dva mjeseca u London - reče on Julienu. - Posebnom i redovitom poštom slat će vam se pisma koja budem primao i na kojima će biti moje bilješke. Sastavit ćete odgovore i vratiti mi ih stavljajući svako pismo u njegov odgovor. Izračunao sam da zakašnjenje neće biti veće od pet dana.

Vozeći se prema Calaisu, Julien se čudio ništavnosti tobožnjih poslova zbog kojih ga markiz šalje.

Nećemo spominjati s kakvim je osjećajem mržnje, gotovo užasa, stao na englesko tlo. Poznajemo njegovu ludu ljubav za Bonapartea. U svakom je oficiru vidio sira Hudsona Lowa, u svakom velikašu lorda Bathursta, koji je naređivao sramotne postupke na Svetoj Heleni, dobivši za uzvrat desetogodišnje ministarstvo.

U Londonu je konačno upoznao visoko gizdelinstvo. Sprijateljio se s mladim ruskim plemićima, koji su ga u to uputili.

- Vi ste predestinirani, dragi Sorele - govorili su mu oni - u vas je od prirode hladan izražaj lica kao da ste *na tisuću milja od trenutnih uzbuđenja,* koji mi toliko nastojimo steći.

- Vi niste shvatili svoje stoljeće - rekao mu je princ Karasov: *Činite uvijek obratno od onoga što se od vas očekuje!«* To je, tako mi časti, jedina religija ove epohe. Ne budite ni ludi ni usiljeni, jer će se tada od vas očekivati ludosti i prenemaganje, i onda pravilo ne bi bilo ispunjeno.

Jednoga se dana Julien proslavio u salonu vojvode de Fitz-Folka, koji ga je pozvao na večeru zajedno s princom Karasovim. Čekali su ga cio sat. Način na koji se Julien ponio pred dvadesetak osoba koje su čekale još se spominje među mladim tajnicima ambasade u Londonu. Izraz njegova lica bio je nedostižan.

Htio je vidjeti, usprkos dendijima, svojim prijateljima, slavnog Phillippa Vanea, jedinog filozofa kojega je Engleska imala nakon Lockea. Našao ga je gdje dovršava sedmu godinu u zatvoru. »Aristokracija se u ovoj zemlji ne šali«, pomisli Julien; »štoviše, Vane je obeščašćen, prezren, itd.«

Julien ga je zatekao vesela; bijes aristokracije ga je zabavljao. »Eto«, mislio je Julien izlazeći iz zatvora, »to je jedini veseli čovjek što sam ga vidio u Engleskoj.«

- *Ideja koja je tiranima najkorisnija, jest ideja o bogu* - rekao mu je Vane ...

Ostatak sistema ispustit ćemo jer je ciničan.

Kad se vratio, gospodin de La Mole ga zapita:

- Kakve mi zabavne misli donosite iz Engleske? - On je šutio. - Kakve mi misli donosite, bile one zabavne ili ne? - ponovi markiz živahno.

- Prvo - reče Julien - i najrazumniji je Englez jedan sat na dan lud; njime ovlada zloduh samoubojstva, koji je bog te zemlje.

Drugo, kad se duhovitost i genijalnost iskrcaju u Engleskoj, gube dvadeset i pet posto od svoje vrijednosti.

Treće, nema na svijetu ništa ljepše, divnije ni dirljivije od engleskog krajolika.

- A sada, da ja kažem svoje - reče markiz:

- Prvo, zašto ste na plesu kod ruskog ambasadora rekli da u Francuskoj ima trista tisuća mladića od dvadeset i pet godina koji strastveno žele rat? Mislite li da je to kraljevima ugodno?

- Čovjek ne zna kako da postupa kad govori s našim diplomatima - reče Julien. - Oni imaju čudnu naviku da zapodijevaju ozbiljne razgovore. Ako se u tim razgovorima čovjek drži općih misli iz novina, smatraju ga glupanom. A ako se usudi reći nešto istinito i novo, začude se, ne znaju što da odgovore, i sutradan vam u sedam sati po prvom tajniku ambasade poručuju da ste se ponijeli neprilično.

- Nije loše - reče markiz smijući se. - Uostalom, kladim se, dubokoumni gospodine, da niste otkrili zašto ste bili u Engleskoj.

- Oprostite - odgovori Julien - bio sam tamo da bih jednom u tjednu večerao kod kraljeva ambasadora, koji je najuljudniji čovjek na svijetu.

- Otišli ste onamo po ovo odlikovanje - reče mu markiz. - Neću da napustite svoje crno odijelo, a navikao sam na zabavniji način kojim razgovaram s čovjekom u modrom odijelu. Do slijedećeg naloga upamtite ovo: kad god vidim ovo odlikovanje, bit ćete najmlađi sin mog prijatelja vojvode de Chaulnesa, sin koji se, a da to i ne sluti, već šest mjeseci nalazi u diplomatskoj službi. Znajte - doda markiz vrlo ozbiljno presjekavši njegovo zahvaljivanje - ja nipošto neću da vas izvučem iz vašeg staleža. To je uvijek pogreška i nesreća, i za zaštitnika, i za štićenika. Kad vam moje parnice dosade ili kad mi više ne budete odgovarali, zatražit ću za vas jednu dobru župu, kao što je župa našeg prijatelja opata Pirarda, *i gotovo* - doda markiz vrlo suho.

To je odlikovanje godilo Julienovu ponosu; sada je mnogo više govorio. Činilo mu se da ga rjeđe vrijeđaju i da ga ne uzimaju na nišan riječima koje se mogu protumačiti kao nepristojne, a koje u živahnom razgovoru svakome mogu izmaknuti.

To mu je odlikovanje pribavilo jedan čudan posjet: pohodio ga je, naime, barun de Valenod, koji je došao u Pariz da se ministarstvu zahvali na barunstvu i da se s njime sporazumi. Trebao je biti imenovan načelnikom Verrièresa namjesto gospodina de Rênala.

Julien se u sebi mnogo smijao kad mu je gospodin Valenod saopćio kako se nedavno otkrilo da je gospodin de Rênal jakobinac. Činjenica je da je u novim izborima, koji su se pripremali, novi barun bio kandidat ministarstva i da su na izbornoj skupštini departmana, u stvari vrlo rojalističkoj, liberali istaknuli gospodina de Rênala.

Julien je uzalud nastojao doznati nešto o gospođi de Rênal; barun se, kako se činilo, sjećao njihova nekadanjeg suparništva te je uporno šutio. Na kraju je zamolio Juliena za glas njegova oca na idućim izborima. Julien obeća da će pisati ocu.

- Trebalo bi, gospodine viteže, da me predstavite markizu de La Moleu.

»Zaista, *trebalo bi«,* mislio je Julien, »ali takvu hulju! ...«

- Istinu govoreći - odvrati on - ja sam u palači de La Mole odviše neznatan da bih vas mogao predstaviti.

Julien je sve to rekao markizu; uvečer mu je ispričao Valenodov zahtjev i njegova djela i držanje sve do 1814.

- Ne samo da ćete mi sutra predstaviti tog novog baruna - prihvati gospodin de La Mole vrlo ozbiljno - nego ga ja i pozivam preksutra na večeru. Bit će to jedan od naših novih prefekata.

- U tom slučaju - reče Julien hladno - molim mjesto ravnatelja ubožnice za svog oca.

- U dobar čas - reče markiz veselo - pristajem. Očekivao sam od vas moralne pouke. Vi se razvijate.

Julien je od gospodina Valenoda saznao da je korisnik poslovnice za prodaju srećaka u Verrièresu umro; zabavljalo ga je da to mjesto pribavi gospodinu de Cholinu, onoj staroj budali čiju je molbu nekada našao u sobi gospodina de La Molea. Markiz se od svega srca nasmijao toj molbi, koju je Julien govorio napamet dajući mu da potpiše pismo kojim je od ministra financija tražio to mjesto.

Tek što je gospodin Cholin bio imenovan, Julien je doznao da je jedna deputacija departmana zatražila to mjesto za gospodina Grosa, znamenitog geometra. Taj je plemeniti čovjek imao

samo tisuću i četiri stotine franaka rente, a svake je godine prijašnjem korisniku koji je nedavno umro posuđivao šest stotina franaka da bi mu pomogao odgojiti djecu.

Julien se začudio onome što je učinio. »Nije to ništa«, pomisli on; »morat ću počiniti mnogo gore nepravde i znati ih još i prikriti lijepim sentimentalnim riječima, ako hoću da stignem do cilja. Jadni gospodin Groš! On je zaslužio odlikovanje, a ja sam ga dobio i moram raditi po željama vlade koja mi ga je dala.

VIII.

KOJE ODLIČJE ODLIKUJE ČOVJEKA

- Tvoja me voda ne osvježava - reče ožednjeli genij. - A ipak je to najhladniji zdenac u cijelom Diar-Bekiru.
PELLICO

Jednoga se dana Julien vratio s ubavog posjeda u Villequieru na obalama Seine, kojemu je gospodin de La Mole posvećivao mnogo pažnje jer je od svih njegovih imanja to bilo jedino koje je pripadalo slavnom Bonifaceu de La Moleu. U palači je zatekao markizu i njezinu kćer, koje su stigle iz Hyèresa.

Julien je sada bio dendi i znao je kako u Parizu treba živjeti. Prema gospođici de La Mole bio je savršeno hladan. Činilo se kao da je posve zaboravio vrijeme kad ga je ona veselo zapitkivala o pojedinostima njegova pada s konja.

Gospođici de La Mole se činilo da je narastao i postao bljeđi. U njegovu stasu i držanju više nije bilo ništa provincijsko. Međutim, u vještini konverzacije još nije bio toliko napredovao, tu se još uvijek zapažalo previše ozbiljnosti i stvarnosti. Zahvaljujući njegovu ponosu, unatoč toj razboritosti u njegovu govoru nije bilo ničega podređenog, samo se osjećalo da on još mnogo toga smatra važnim. Ali se zapažalo da je to čovjek koji zna braniti ono što kaže.

- Nedostaje mu lakoće, ali ne i duha - reče gospođica de La Mole svom ocu šaleći se s njim zbog odlikovanja koje je pribavio Julienu. - Moj vas je brat molio za to odlikovanje godinu i po, a on je jedan de La Mole!...

Najviše vojvodu de Retza.

Matildu je spopalo nesavladivo zijevanje, prepoznala je starodrevne pozlate i stare goste roditeljskog salona. Život koji je imala nastaviti u Parizu bio joj je strahovito dosadan. U Hyèresu je, međutim, žalila za Parizom.

»A menije devetnaest godina!« pomisli ona: »To je sretno doba, kako kažu svi ti glupani u knjigama s pozlaćenim rezom.« Ona je gledala osam do deset svezaka novih pjesama koji su se nagomilali na stoliću u salonu za vrijeme njezina putovanja po Provenci. Njezina je nesreća bila što je imala više duha nego gospoda de Croisenois, de Caylus, de Luz i ostali njezini prijatelji. Zamišljala je sve što će joj oni reći o lijepom nebu Provence, o pjesništvu, o jugu, itd., itd.

Te toliko lijepe oči, u kojima se odražavala najveća dosada i, što je još gore, u kojima nije bilo nikakve nade da će naći zadovoljstvo, zaustaviše se na Julienu. On barem nije posve onakav kao što su drugi.

- Gospodine Sorele - reče mu ona onim živim i odsječenim glasom u kojem nema nimalo ženstvenosti a kojim govore mlade žene iz visokog društva - gospodine Sorele, hoćete li večeras doći na ples gospodina de Retza?

- Gospođice, ja nisam imao čast biti predstavljen gospodinu vojvodi. - (Činilo se da te riječi i taj naslov ranjavaju usta ponosnog provincijalca.)

- On je mom bratu stavio u dužnost da vas dovede k njemu; ako dođete, moći ćete me izvijestiti o pojedinostima posjeda u Villequieru; možda ćemo u proljeće poći onamo. Htjela bih znati da li se u dvorcu može stanovati i da li je okolica zaista tako lijepa kako se govori. Ima mnogo toga što neopravdano uživa dobar glas.

Julien ne odgovori.

- Dođite na ples s mojim bratom! - doda ona vrlo hladno.

Julien se nakloni s poštovanjem. »Tako, čak i na plesu treba da polažem računa svim članovima ove obitelji. Ta zar me ne plaćaju kao poslovnog čovjeka?« I u svojoj zlovolji doda još: »Bog neka zna neće li se ono što kažem kćerki kositi s namjerom oca, brata ili majke! Ovo je pravi dvorac suverena princa. Tu moraš biti savršena ništica, a ipak nikome ne dati pravo da se tuži.«

»Što mi se ta visoka djevojka ne sviđa!« pomisli on gledajući za gospođicom de La Mole, koju je majka pozvala da bi je predstavila nekim svojim prijateljicama. »Ona pretjeruje u svakoj modi, ta haljina joj pada s ramena ... Još je bljeđa nego što je bila prije putovanja ... Kosa joj je toliko plava da je gotovo bezbojna! Reklo bi se da je prozirna!... Koje li oholosti u njezinu načinu pozdravljanja, u njezinu pogledu! Kojih li kraljevskih gesta!« Gospođica de La Mole je pozvala brata upravo u času kad je napuštao salon.

Grof Norbert priđe Julienu.

- Dragi moj Sorele - reče mu on - kamo želite da u ponoć dođem po vas pa da odemo na ples k gospodinu de Retzu? On je izričito zamolio da vas dovedem.

- Dobro mi je poznato kome dugujem toliko dobrote - odgovori Julien naklonivši se do zemlje.

Njegova zlovolja nije mogla ništa prigovoriti uljudnom načinu, čak i zanimanju, s kojim je Norbert s njim govorio; i zato je stao ispitivati svoj odgovor na te ljubazne riječi. U njemu je pronašao trunak niskosti.

Uvečer, stigavši na ples, zadivio se raskoši palače de Retz. Ulazno je dvorište bilo natkriveno golemim zastorom od tamnocrvena sukna sa zlatnim zvijezdama; ništa nije moglo biti elegantnije. Dvorište je pod tim zastorom bilo pretvoreno u šumu naranča i oleandara u cvatu. Pobrinuli su se da lonce ukopaju duboko, tako da se činilo kao da naranče i oleandri rastu iz zemlje. Put kojim su prolazile kočije bio je posut pijeskom.

Sve se to našem provincijalcu činilo izvanredno. On nikad nije ni sanjao da postoji takva raskoš; začas je njegova uzbuđena mašta bila stotinu milja daleko od zlovolje. U kočiji, dok su se vozili na ples, Norbert je bio sretan, a on je sve vidio crno; tek što su ušli u dvorište, njihove se uloge izmijeniše.

Norbert je zapažao samo neke sitnice koje su, usred tolike divote, bili zanemarili. Procjenjivao je izdatke za svaku stvar i što je više uviđao da je ukupna svota vrlo visoka, to je postajalo očitije da je gotovo zavidan i da postaje ljut.

Što se Juliena tiče, on je stigao u prvi salon u kojem se plesalo sav očaran, zadivljen i od uzbuđenja gotovo zaplašen. Svijet se gurao na vratima drugog salona i stiska je bila tolika da nije mogao prodrijeti naprijed. Dekoracija tog drugog salona predstavljala je Alhambru u Granadi.

- To je kraljica plesa, valja priznati - reče neki mladić s brcima, čije se rame utisnulo u Julienova prsa.

- Gospođica Fourmont, koja je cijelu zimu bila najljepša, uviđa da silazi na drugo mjesto. Pogledaj kakvo lice pravi! - odvrati mu njegov susjed.

- Zaista, ona čini sve da bi se svidjela. Gledaj, gledaj taj dražesni smiješak u času kad pleše sama u toj četvorci. To je nedostiživo, časti mi.

- Gospođica de La Mole savršeno prikriva zadovoljstvo zbog svog trijumfa, kojega je i te kako svjesna. Reklo bi se da strahuje da će se svidjeti onome s kim govori.

- Izvrsno! To je prava umjetnost zavođenja!

Julien se uzalud naprezao da ugleda tu zavodljivu ženu; sedam-osam muškaraca viših od njega smetalo mu je da je vidi.

- Ima mnogo koketerije u toj toliko otmjenoj uzdržljivosti - prihvati mladić s brcima.

- A te velike modre oči, koje se lagano obaraju u času kad bi čovjek pomislio da im prijeti opasnost da se izdaju! - nastavi susjed. - Vjere mi, ništa vještije od toga.

- Gledaj kako pokraj nje lijepa Fourmont izgleda posve obična - reče treći.

- Taj uzdržljivi izraz kao da govori: »Koliko bih umjela biti ljubazna prema vama da ste čovjek dostojan mene!«

- A tko može biti dostojan divne Matilde? - zapita prvi.

- Možda koji suvereni princ, lijep, duhovit, stasit, junak u ratu, i nipošto stariji od dvadeset godina.

- Nezakoniti sin ruskog cara ... kojega bi u čast tog vjenčanja učinili vladarem, ili, naprosto, grof de Thaler sa svojim licem prerušena seljaka ...

Ljudi se na vratima razidoše, i Julien je mogao ući.

»Kad je ona u očima tih lutaka tako značajna, vrijedna je da je proučim«, pomisli on. »Tako ću shvatiti što taj svijet smatra savršenim.«

Dok ju je on tražio očima, Matilda ga pogleda. »Zove me dužnost«, pomisli Julien, no prijašnja se njegova zlovolja još bila zadržala jedino u izrazu lica. Radoznalost ga je poticala, tako da se približavao sa zadovoljstvom, koje je duboki izrez haljine na Matildinim ramenima vrlo brzo uvećavao, i to na način koji za njegovo samoljublje nije bio nimalo laskav. »U njezinoj ljepoti ima mladosti«, mislio je. Između nje i njega nalazilo se pet-šest mladića, među kojima Julien prepozna one koje je slušao na vratima.

- A vi, gospodine, koji ste cijelu zimu bili ovdje - upita ga ona - zar ne smatrate da je to najljepši ples u ovoj sezoni? - On ne odgovori.

- Ta mi se Coulonova četvorka čini divna i ove je gospođe savršeno plešu. - Mladići se okrenuše da bi vidjeli koji je to sretnik od koga Matilda svakako želi čuti odgovor. No taj odgovor nije baš bio ohrabrujući.

- Ja ne mogu biti dobar sudac, gospođice; ta ja provodim život u pisanju. Ovo je prvi tako raskošni ples koji vidim.

Mladići s brkovima se zaprepastiše.

- Vi ste mudrac, gospodine Sorele - prihvati ona s još izrazitijim zanimanjem - vi na sve te plesove, na sve te svečanosti, gledate kao filozof, kao J. J. Rousseau. Vi se tim ludostima čudite, ali vas one ne očaravaju.

Jedna je riječ ugasila Julienovu maštu i protjerala iz njegova srca svaku iluziju. Usta mu zadobiše izraz prezira, možda i nešto pretjeran.

- J. J. Rousseau je, kad sudi o visokom društvu, po mom mišljenju samo budala; on ga nije shvaćao i pristupio mu je sa srcem čovjeka koji je od sluge postao skorojević.

- Napisao je »Društveni ugovor« - reče Matilda s poštovanjem.

- Premda je propovijedao republiku i obaranje kraljevske vlasti i dostojanstva, taj je skorojević bio pijan od sreće kad bi neki vojvoda promijenio pravac svoje popodnevne šetnje da bi pratio kojega od njegovih prijatelja.

- Ah, da, vojvoda de Luxembourg je u Montmorencyju pratio nekog gospodina Coindeta prema Parizu... - prihvati gospođica de La Mole sa zadovoljstvom i zanosom prvog uživanja u svojoj učenosti. Bila je opijena svojim znanjem, malone kao akademik koji je otkrio postojanje kralja Feretriusa. Julienov je pogled postao prodoran i strog. Matilda je bila jedan čas oduševljena, ali ju je hladnoća njezina sugovornika jako zbunila. Iznenadila se tome to više što je inače ona na druge tako djelovala.

U taj je čas gospođici de La Mole užurbano prilazio markiz de Croisenois. Časkom je zastao na tri koraka od nje, ne mogavši joj se zbog mnoštva posve približiti. Gledao ju je smješkajući se zbog te zapreke. Mlada markiza de Rouvray, Matildina rođaka, stajala je pokraj njega. Držala je ispod ruke svoga muža, koji je to bio tek dva tjedna. Markiz de Rouvray, također vrlo mlad, bio je glupavo zaljubljen kao čovjek koji, sklopivši samo iz interesa brak što su ga pripremili bilježnici, otkriva da je dobio za ženu savršenu ljepoticu. Markiz de Rouvray trebao je postati vojvoda nakon smrti nekog vrlo starog strica.

Dok je markiz de Croisenois, koji se nije mogao progurati kroz mnoštvo, sa smiješkom gledao Matildu, zaustavila je ona svoje velike oči, modre kao nebo, na njemu i na njegovim susjedima. »Ima li išta plićе«, pomisli ona, »no što je ta skupina ljudi! Evo Croisenoisa, koji me namjerava uzeti za ženu; on je blag, ljubazan, savršena ponašanja, kao i gospodin de Rouvray. Da nisu toliko dosadni, ta bi gospoda bila vrlo ugodna. I on bi mene pratio na plesove s tim istim ograničenim i zadovoljnim izrazom lica. Godinu dana nakon vjenčanja moja kočija, moji konji, moje haljine, moj dvorac na dvadeset milja od Pariza, sve bi to bilo da ne može ljepše i bolje; bilo bi takvo da bi neka skorojevićka, kao na primjer grofica de Roiville, mogla umrijeti od zavisti; i onda?« ...

I sama pomisao na to bila je Matildi dosadna. Markiz de Croisenois napokon stigne do nje i stane joj nešto govoriti, ali ona je sanjarila i nije ga slušala. Za nju se zvuk njegovih riječi pomiješao sa žamorom plesa. Nesvjesno je pogledom pratila Juliena, koji se udaljio s izrazom punim poštovanja, ali ponosnim i nezadovoljnim. U jednom je kutu, daleko od ljudi koji su se komešali, spazila grofa Altamiru, koji je u svojoj zemlji bio osuđen na smrt i kojega čitalac već pozna. Za vrijeme Luja XIV. jedna se njegova rođakinja udala za princa de Contija; uspomena na to štitila ga je donekle pred policijom kongregacije.

- »Čini mi se da samo osuda na smrt može odlikovati čovjeka«, pomisli Matilda. »To je jedino što se ne kupuje. Ah, baš sam dobru dosjetku smislila! Šteta što mi nije pala na pamet tako da se njome iskažem!« Matilda je imala odviše ukusa a da bi u razgovoru upotrijebila unaprijed spremljenu dosjetku, ali je također bila odviše tašta a da se ne oduševi sama sobom. U njezinu je licu izraz sreće potisnuo izražaj dosade. Gospodinu de Croisenoisu, koji je neprestano govorio, učinilo se da zamjećuje uspjeh svojih riječi, te udvostruči rječitost.

»Što bi neki zlobnik mogao prigovoriti mojoj dosjetki?« zapitala se Matilda. »Tom bih kritičaru odgovorila: naslov baruna i vikonta se kupuje, odlikovanje se podjeljuje - moj ga je brat nedavno dobio, a što je učinio? - položaj se dobiva. Tko deset godina služi u garnizonu ili je rođak ministra rata, taj postaje zapovjednik čete, kao Norbert. A veliko bogatstvo? To se još najteže stječe, te prema tome i zaslužuje najviše poštovanja! Kako je to smiješno! Upravo je obratno od onoga što stoji u knjigama ... Da bi netko stekao bogatstvo, ženi se kćerkom gospodina Rotschilda. Doista, moja je dosjetka duboka. Smrtna osuda je još jedino za što ljudima nije palo na um da se otimaju!«

- Poznajete li grofa Altamiru? - upita ona gospodina de Croisenoisa.

Činilo se da se u mislima nalazi vrlo daleko, i to je pitanje bilo bez ikakve veze s onim što joj je jadni markiz već pet minuta govorio, tako da je njegova ljubaznost bila time zbunjena. A ipak je to bio duhovit čovjek i poznat kao takav.

»Matilda je čudnovata«, pomisli on; »to je nezgodno, ali ona svom mužu donosi vrlo lijep položaj u društvu. Ne znam kako to postiže taj markiz de La Mole; povezan je sa svim najboljim ljudima iz svih stranaka. On je čovjek koji ne može propasti. Uostalom, ta se Matildina neobičnost može smatrati genijalnošću. Ako je čovjek visoka roda i vrlo bogat, genijalnost nije nimalo smiješna, ona je tada odlika! Uostalom, ima u nje, kad ona to hoće, one mješavine duhovitosti, karaktera i dosjetljivosti koja privlačivost čini savršenom ...

Budući da je teško dobro obavljati dva posla istodobno, markiz je Matildi odgovarao bezizražajnim glasom i kao da govori naučenu zadaću:

- Tko ne poznaje tog jadnog Altamiru? - I on je ispričao povijest njegove promašene zavjere, smiješne i besmislene.

- Posve besmislene! - reče Matilda kao da govori sama sebi. - Ali on je barem nešto učinio. Hoću da vidim pravog muškarca; dovedite mi ga! - reče ona markizu, koji je bio vrlo neprijatno dirnut.

Grof Altamira bio je jedan od najizrazitijih obožavatelja oholog i gotovo drskog načina gospođice de La Mole; po njegovu je sudu ona bila jedna od najljepših žena u Parizu.

- Kako bi bila lijepa na prijestolju! - reče on gospodinu de Croisenoisu i spremno pođe k njoj.

U otmjenom društvu ima uvijek dovoljno ljudi koji žele dokazati da nema ništa neukusnije od zavjere u XIX. stoljeću; to miriše na jakobinstvo. A ima li išta ružnije od jakobinaca bez uspjeha?

U pogledu što ga je Matilda dobacila gospodinu de Croisenoisu bilo je poruge na račun Altamirina liberalizma, ali je ona sa zadovoljstvom slušala njegove riječi.

»Zavjerenik na plesu, to je lijep kontrast«, mislila je. Činilo joj se da je on sa svojim crnim brcima nalik na lava koji se odmara. Ali ubrzo spozna da njegov duh zaokuplja samo jedno: *korisnost, divljenje za ono što je korisno.*

Mladi je grof smatrao da ništa osim onoga što bi njegovoj zemlji moglo pribaviti vladu dvaju predstavničkih domova nije vrijedno njegove pažnje. Vrlo je rado napustio Matildu, najljepšu ženu na tom plesu, jer je vidio da ulazi jedan peruanski general. Izgubivši nadu u Evropu, kako ju je uredio Metternich, siromašnom je Altamiri preostalo da misli na to kako će države Južne Amerike, kad budu jake i moćne, moći Evropi vratiti slobodu koju je njima poslao Mirabeau.[26]

Matildu je okružio roj brkatih mladića. Ona je dobro vidjela da Altamira nije njome očaran i njegov ju je odlazak povrijedio. Opazio je kako mu se oči krijese dok govori s peruanskim generalom. Gospođica de La Mole je gledala mlade Francuze s dubokom ozbiljnošću, koju ni jedna od njezinih suparnica ne bi mogla oponašati. »Koji bi se od njih«, mislila je ona, »dao osuditi na smrt, čak i u najpovoljnijim okolnostima?«

Njezin je čudnovati pogled laskao onima u kojih je bilo malo duha, ali je ostale uznemirivao. Bojali su se neke zlobne primjedbe i teškoće da na nju odgovore.

»Visoko porijeklo donosi sa sobom stotinu prednosti bez kojih bih se osjećala ponižena; Julien mi je za to primjer«, mislila je Matilda. »Ali ono ubija ona svojstva duha zbog kojih nekoga osuđuju na smrt.«

U taj je čas netko pokraj nje rekao: - Taj grof Altamira je drugi sin princa od San Nazaro-Pimentela; onih Pimentala od kojih je jedan pokušao spasiti Conradina, kojemu je 1268. odrubljena glava. To je jedna od najplemenitijih obitelji napuljskih.«

»Eto«, pomisli Matilda, »kako to lijepo potvrđuje moje pravilo da visoko porijeklo oduzima karakteru onu snagu bez koje se čovjek neće dati osuditi na smrt! Zar sam večeras osuđena na to da mislim same gluposti? Budući da sam samo žena kao i svaka druga, treba da plešem?« Popustila je navaljivanju markiza de Croisenoisa, koji ju je već jedan sat molio da s njime zapleše brzu polku. Da bi zaboravila svoj neuspjeh u filozofiranju, Matilda je htjela biti savršeno neodoljiva. Gospodin de Croisenois bio je očaran.

Ali ni ples ni želja da se svidi jednom od najljepših muškaraca na dvoru - ništa nije moglo rastresti Matildu. Veći se uspjeh nije mogao postići: bila je kraljica plesa i ona je to vidjela, ali je ostajala hladna.

»Kako li ću prazan život provoditi uz čovjeka kakav je Croisenois!« govorila je sebi kad ju je on sat kasnije vodio na njezino mjesto ... »Gdje mogu naći zadovoljstvo«, doda ona tužno, »ako ga nakon šestomjesečnog izbivanja ne nalazim na plesu za kojim žude sve žene u Parizu? A osim toga, najbolje društvo što ga ima okružuje me s najvećim poštovanjem. Ovdje i nema građana, osim nekoliko perova i, možda, jednog ili dvojice Juliena. A kakve mi je sve prednosti sudbina darovala!« mislila je ona dalje sve tužnije. »Visoko porijeklo, bogatstvo, mladost, sve, samo ne sreću!

Još su najsumnjivije one moje prednosti o kojima su mi govorili cijelu večer. Duha, čini se, imam, jer im očito svima ulijevam strah. Ako se usude načeti kakvu ozbiljnu temu, izgube nakon pet časaka razgovora dah i kao veliko otkriće iznose ono što sam im ja već cio sat ponavljala. Lijepa sam, imam i tu prednost za koju bi gospođa de Stael bila sve žrtvovala, a

[26] Ova je stranica napisana 25. srpnja 1830., bila štampana 4. kolovoza. (Bilješka izdavača).

ipak je činjenica da umirem od dosade. Postoji li ikakav razlog da se manje dosađujem kad zamijenim svoje ime imenom Croisenoisa?«

»Ali, bože moj!« mislila je ona dalje i dolazilo joj je da zaplače. »Zar on nije savršen čovjek? On je remek-djelo odgoja svoga stoljeća; ne možeš ga pogledati a da ti ne kaže nešto ljubazno, čak duhovito; hrabar je ... Ali taj Sorel je čudan«, pomisli ona, a njezin sumorni pogled postade ljut. »Rekla sam mu da hoću s njim govoriti, a on se nije udostojio ni da se ponovno pojavi!«

IX.

PLES

Raskoš haljina, sjaj svijeća, mirisi, toliko lijepih ruku, krasnih ramena, mnogo cvijeća, zanosnih Rossinijevih melodija. Cicerijevih slika! Ja sam izvan sebe!
VOYAGES D'UZERI

- Vi ste zlovoljni - reče joj markiza de La Mole - upozoravam vas da se to na plesu ne pristoji.

- Samo me glava boli - odgovori Matilda s prezirom - ovdje je previše vruće.

U taj čas, kao u opravdanje gospođici de La Mole, pozlije starom barunu de Tollyju i on se onesvijesti; morali su ga iznijeti. Govorilo se o kapi; bio je to neugodan događaj.

Matilda se nije nimalo obzirala na to. Ona se držala odluke da nikad ne vodi računa o starcima ni, uopće, o osobama za koje se zna da govore žalosne stvari.

Plesala je da izbjegne razgovor o kapi, koji je, uostalom, bio neosnovan, jer se barun za dva dana opet pojavio.

»Ali gospodin Sorel nikako ne dolazi«, sjetila se ona opet kad je prestala plesati. Gotovo ga je tražila pogledom, kadli ga ugleda u drugom salonu. Bilo je zaista čudnovato; činilo se da je odbacio onaj izraz ravnodušne hladnoće koji je kod njega bio tako naravan; nije više izgledao kao Englez.

»Pa on razgovara s grofom Altamirom, mojim osuđenikom na smrt!« pomisli Matilda. »Njegovo je oko puno sumornog plamena; on izgleda kao prerušen princ, u njegovu je pogledu dvostruko više gordosti nego inače.«

Neprestano razgovarajući s Altamirom, Julien se približio mjestu gdje se ona nalazila; uporno ga je gledala proučavajući crte njegova lica da u njima pronađe ona izvanredna svojstva koja čovjeku mogu pribaviti čast da bude osuđen na smrt.

Prolazeći pokraj nje, on reče grofu Altamiri:

- Da, Danton je bio čovjek!

»O, nebesa, zar bi on mogao biti neki Danton!« pomisli Matilda. »Ta njegovo je srce tako otmjeno, a Danton je bio strahovito ružan, krvnik, ako se ne varam.« Julien joj se nalazio još dosta blizu i ona nije oklijevala da ga pozove; u nje je bilo i svijesti i ponosa da postavi pitanje neobično za mladu djevojku.

- Zar Danton nije bio krvnik? - upita ona.

- Da, u očima stanovitih ljudi - odgovori joj Julien s izrazom vrlo slabo prikrivena prezira, a u oku mu je još ostao plamen od razgovora s Altamirom. - No on je na nesreću ljudi visoka roda bio odvjetnik u Méry-sur-Seine; to znači, gospođice - doda on zlobno - da je započeo poput nekih perova koje ovdje vidim. Istina je da je Danton u očima ljepote imao golem nedostatak, bio je neobično ružan.

Te je posljednje riječi izgovorio brzo, na neki osobit način i zaista nimalo uljudno. Julien počeka časak, pognuvši malo gornji dio tijela s izrazom ponosne skromnosti. Činilo se kao da govori: »Plaćen sam da vam odgovaram, a živim od svoje plaće.« Nije se udostojio upraviti pogled u Matildu. Ona je sa svojim divnim, neobično otvorenim očima, koje su bile uprte u njega, izgledala kao njegova robinja. Napokon, kako su oboje šutjeli, pogleda je on kao što sluga gleda gospodara od kojega očekuje zapovijedi. I premda su se njegove oči izravno srele

s Matildinima, koje su neprestano upirale u njega čudnovat pogled, on se udaljio pokazujući da mu se žuri.

»On, koji je zaista tako lijep«, pomisli napokon Matilda trgnuvši se iz svog sanjarenja, »pa da tako hvali rugobu! Nikada ne govori o sebi! Nije on kao Caylus ili Croisenois. Taj Sorel ima neke sličnosti s mojim ocem kad na plesu vrlo uspješno oponaša Napoleona.« Posve je zaboravila Dantona. »Večeras se doista dosađujem.« Ona uhvati svoga brata ispod ruke te ga posve protiv njegove volje prisili da prođu kroz plesnu dvoranu. Palo joj na pamet da prisluškuje razgovor između osuđenoga na smrt i Juliena.

Mnoštvo je bilo golemo. Ona ih ipak uspije stići u času kad se Altamira, na dva koraka ispred nje, približio stolu da uzme sladoled. Govorio je Julienu i napola se okrenuo. Spazio je ruku u izvezenom odijelu koja je uzimala sladoled pokraj njegova. Vezivo je, čini se, pobudilo njegovu pažnju; posve se okrenu da bi vidio osobu kojoj pripada ta ruka. U tom se trenutku u njegovim očima, tako plemenitima i tako bezazlenima, pojavio jedva primjetan izraz prezira.

- Vidite li onog čovjeka - reče on prilično tiho Julienu - to je princ d'Araceli, ambasador kraljevine***. Jutros je od vašeg ministra vanjskih poslova Francuske, gospodina de Nervala, zatražio moju ekstradiciju. Pazite, eno ga tamo, karta se. Gospodin de Nerval je voljan izručiti me jer smo mi vama godine 1816. izručili dva-tri zavjerenika. Ako me vrate mome kralju, bit ću obješen u roku od dvadeset i četiri sata. A *ščepat* će me koji od ove lijepe gospode s brcima.

- Bestidnici! - uzvikne Julien prigušenim glasom.

Matildi nije izmicala ni jedna riječ njihova razgovora.

Njezine je dosade nestalo.

- Nisu oni baš toliko bestidni - prihvati grof Altamira.

- Govorio sam vam o sebi da vam dadem živ primjer. Gledajte princa d'Aracelija; svakih pet časaka baca pogled na svoje Zlatno runo, nikako da se načudi što taj tričavi nakit vidi na svojim prsima. Taj jadni čovjek je u biti anakronizam. Prije sto godina Runo je bilo izvanredno odlikovanje, no tada bi ono bilo previsoko da ga se on domogne. Danas čovjek plemenita roda treba biti Araceli da bude njime očaran. Da ga dobije, ne bi prezao da dade povješati cio jedan grad.

- Zar ga je po tu cijenu dobio? - upita Julien sa strepnjom.

- Ne, ne baš posve! - odgovori Altamira hladno - on je možda dao pobacati u rijeku tridesetoricu bogatih posjednika svoga kraja za koje se govorilo da su liberali.

- Kojeg li čudovišta! - reče Julien.

Gospođica de La Mole, nagnuvši glavu s najvećim zanimanjem, bila mu je tako blizu da umalo nije svojom lijepom kosom dodirivala njegovo rame.

- Vi ste vrlo mladi! - odgovori Altamira. - Rekao sam vam da imam sestru udanu u Provenci; ona je još lijepa, dobra je, blaga, izvrsna majka obitelji, odana svim svojim dužnostima, pobožna, a opet nije bogomoljka.

»Kuda on to smjera?« upita se gospođica de La Mole.

- Ona je sretna - nastavi grof Altamira - bila je sretna godine 1815. Tada sam se kod nje sakrivao, na njezinu posjedu u blizini Antibesa; no u času kad je doznala za smaknuće maršala Neya, zaplesala je!

- Je li to moguće? - upita Julien preneraženo.

- To je duh strančarstva - prihvati Altamira. - U XIX. stoljeću više nema pravih strasti, zato se ljudi u Francuskoj toliko i dosađuju. Počinjaju najveće okrutnosti, ali bez okrutnosti.

- To gore! - reče Julien. - Kad netko vrši zločine, treba barem da ih vrši s užitkom; to je jedino dobro na njima i samo se time mogu donekle opravdati.

Gospođica de La Mole, zaboravljajući potpuno što duguje samoj sebi, toliko se približila da se gotovo utisnula između Altamire i Juliena. Njezin brat, kojega je držala ispod ruke i koji je bio navikao da joj se pokorava, gledao je po dvorani i pravio se kao da ga je mnoštvo zaustavilo, da bi opravdao svoje zastajkivanje.

- Imate pravo - reče Altamira - sve se čini bez užitka i sve se zaboravlja, čak i zločini. Mogu vam na ovom plesu pokazati desetak ljudi koji će zbog ubojstva biti osuđeni na vječno prokletstvo. Oni su to zaboravili, a i svijet također.

Mnogi su do suza ganuti ako njihov pas slomi nogu. Na Pere-Lachaiseu, kad bacaju cvijeće na njihov grob, kako vi to u Parizu šaljivo kažete, doznajemo da su posjedovali sve vrline hrabrih vitezova i slušamo o velikim djelima njihovih pradjedova koji su živjeli u doba Henrika IV. Ako usprkos nastojanju princa Aracelija ne budem obješen i ako ikada budem uživao svoj imetak u Parizu, pozvat ću vas na ručak s osmoricom ili desetoricom ubojica koji su štovani i nemaju grižnje savjesti.

Vi i ja bit ćemo na tom ručku jedini koji nisu okrvavili ruke: ali će mene prezirati i gotovo mrziti kao krvoločnu jakobinsku neman, a vas će prezirati naprosto kao čovjeka iz naroda koji se uvukao u otmjeno društvo.

- Ništa nije istinitije! - reče gospođica de La Mole.

Altamira je začuđeno pogleda, a Julien je ne udostoji ni jednog pogleda.

- Imajte na umu da revolucija kojoj sam bio na čelu nije uspjela samo zato - nastavi grof Altamira - što nisam dopustio da padnu tri glave i da se među naše pristaše podijeli sedam-osam milijuna, koji su se nalazili u blagajni od koje sam ja imao ključ. Moj kralj, koji danas gori od želje da me objesi, a koji mi je prije pobune govorio *ti,* bio bi mi dao veliku lentu svog ordena da sam dao odrubiti te tri glave i da sam razdijelio novac iz te blagajne. Jer ja bih, u najmanju ruku, polučio polovičan uspjeh, i moja bi zemlja dobila kakav-takav ustav ... Tako je to na svijetu; sve je to kao partija šaha.

- Tada još niste poznavali igru - prihvati Julien vatrena pogleda. - Ali sada ...

- Sada bih dao odrubiti glave, hoćete reći, i ne bih bio žirondinac, kako ste mi to neki dan natuknuli? ... Odgovorit ću vam - reče Altamira žalosno - kad u dvoboju ubijete kojeg čovjeka, što ni izdaleka nije tako gadno kao da ga date smaknuti po krvniku.

- Vjere mi - reče Julien - tko želi cilj, taj želi i sredstva. Da nisam beznačajan atom i da imam neku vlast, dao bih objesiti trojicu da spasim život četvorici.

Njegove su oči odražavale žar uvjerenja i prezir prema ništavim ljudskim predrasudama; one se sukobiše s pogledima gospođice de La Mole, koja mu je bila posve blizu, ali njegov prezir ne samo da se nije pretvorio u ljubaznost i uglađenost, nego kao da se još i udvostručio.

To ju je duboko povrijedilo; ali sad više nije bilo u njezinoj moći da zaboravi Juliena. Ona se ljutito udalji povukavši za sobom svoga brata.

»Treba da pijem punča i da mnogo plešem«, reče ona sebi; »izabrat ću ono što je najbolje i pod svaku ću se cijenu istaknuti. Baš dobro, evo glasovitog drznika, grofa de Fervaquesa!« Prihvatila je njegov poziv i zaplesali su. »Hajde da vidimo tko je od nas dvoje drskiji«, pomisli ona. »Ali, da bih mu se mogla dobrano narugati, moramo ga navesti da govori.« Uskoro su svi ostali plesači četvorke plesali još samo zato da ne bi propustili ni jedan od Matildinih brzih, duhovitih i zajedljivih odgovora. Gospodin de Fervaques se zbunio, te je umjesto misli nalazio samo elegantne riječi i prenemagao se. Matilda, koja je bila zlovoljna, ponijela se prema njemu okrutno, i on ju je zamrzio. Plesala je do zore i konačno je otišla strahovito umorna. Ali je u kočiji još i ono malo preostale snage bilo dovoljno da je rastuži i učini nesretnom. Julien ju je prezreo, a ona njega nije mogla prezirati.

Julien se nalazio na vrhuncu sreće. Očarala ga, a da ni sam nije bio svjestan, glazba, cvijeće, lijepe žene, opća otmjenost i, pogotovu, vlastita mašta, koja je sanjarila o odlikovanjima za njega i o slobodi za sve. »Kako je lijep ovaj ples!« - reče on grofu. - Nema ništa što bi mu nedostajalo.

- Nedostaje mu misao - odgovori Altamira.

Njegovo je lice odavalo prezir, koji je bio to oštriji što se opažalo da njegova uljudnost smatra za dužnost da ga sakrije.

- Tako je, gospodine grofe! Misao, zar ne, i to zavjerenička?

- Ja sam ovdje zbog svog imena. Ali u vašim salonima mrze misao. Ona ne smije nadmašiti duhom vodviljske stihove: samo je tada nagrađuju. Ako čovjek koji misli ima energije i ako su njegove duhovite misli nove, vi ga nazivate *cinikom.* Nije li jedan od vaših sudaca tako nazvao Couriera? Strpali ste ga u zatvor, kao i Bérangera. Sve što kod vas po svom duhu nešto vrijedi, to kongregacija predaje kaznenoj policiji, a otmjeno društvo joj pljeska.

To je stoga što vaše ostarjelo društvo iznad svega cijeni konvencionalnosti. Vi se nikada nećete izdignuti iznad vojničke hrabrosti; imat ćete Murate, ali nikada Washingtone. Ja u Francuskoj nalazim samo taštinu. Čovjek koji govoreći improvizira lako izlane neku nesmotrenu misao, a domaćin onda drži da je osramoćen.

Kod tih se riječi grofova kočija, kojom se Julien vozio kući, zaustavila pred palačom de La Mole. Julien je bio zaljubljen u svog zavjerenika. Altamira mu je učinio ovaj lijepi kompliment, koji je očito potekao iz iskrena uvjerenja: »U vas nema francuske lakoumnosti i vi razumijete načelo *korisnosti.«* Slučajno je Julien upravo prije dva dana bio gledao tragediju Casimira Delavignea »Marino Faliero«.

»Nema li Israël Bertuccio više karaktera nego svi oni mletački plemići?« pitao se naš pobunjeni plebejac. »A ipak su to ljudi kojih dokazano plemstvo seže sve do godine 700., jedno stoljeće prije Karla Velikoga, dok sve što je večeras na plesu kod gospodina de Retza bilo najplemenitije potječe tek iz XIII. stoljeća, a i to nekako šepajući. I pored svih tih mletačkih plemića tako visoka porijekla sjećamo se baš Israëla Bertuccia.

Zavjera ukida sve titule koje je stvorila društvena samovolja. Tu čovjek odmah stječe položaj koji mu određuje njegov način gledanja na smrt. Pa i sam duh gubi tu svoju vlast.

Što bi danas bio Danton, u ovom stoljeću Valenoda i Rênala? Čak ni zamjenik državnog tužioca ...

Ali što ja to govorim? Bio bi se prodao kongregaciji i bio bi ministar, jer, uostalom, taj je veliki Danton krao. I Mirabeau se prodao. Napoleon je u Italiji pokrao milijune; inače ne bi mogao dalje zbog neimaštine, kao Pichegru. Jedini La Fayette nije nikada krao. Treba li krasti, treba li da se čovjek proda?« pitao se Julien. Na tom se pitanju zadržao. Ostatak noći proveo je čitajući povijest Revolucije.

Sutradan, pišući u knjižnici pisma, nije mogao misliti ni na što drugo doli na razgovor s grofom Altamirom.

»Zapravo«, govorio je u sebi nakon duga sanjarenja, »da su ti španjolski liberali kompromitirali narod zločinima, ne bi ih bili tako lako istjerali. Oni su bili ohola i brbljava djeca ... kao ja!« uzvikne najednom Julien kao da se trgnuo iza sna.

»A što sam ja tako veliko izvršio, da imam pravo suditi o tim jadnicima, koji su se, konačno, jednom u životu usudili, koji su započeli nešto raditi? Ja sam nalik na čovjeka koji dižući se od stola kliče: 'Sutra neću ručati, ali me to neće spriječiti da budem snažan i veseo kao što sam danas!' Tko zna što čovjek osjeća na po puta jednog velikog pothvata?« ... Te je duboke misli prekinuo neočekivani dolazak gospođice de La Mole, koja je ušla u knjižnicu. Bio je toliko uzbuđen divljenjem za velika svojstva Dantona, Mirabeaua, Carnota, koji su umjeli ostati neporaženi, da se njegov pogled zaustavio na gospođici de La Mole a da on nije mislio na nju, nije je pozdravio, pa čak je gotovo nije ni vidio. Kad su njegove velike razrogačene oči konačno zamijetile njezinu nazočnost, njegov pogled ugasne. Gospođica de La Mole je to s gorčinom zapazila.

Uzalud je tražila da joj dohvati jedan svezak Vélyjeva djela »Povijest Francuske«, koji je bio na najgornjoj polici, zbog čega je Julien otišao po najveće ljestve. Julien je približio ljestve, potražio svezak i pružio joj ga a da još nije mogao na nju misliti. Kad je vraćao ljestve na mjesto, udario je u pretjeranoj žurbi laktom o staklo jednog ormara za knjige; zveket krhotina koje su padale na pod napokon ga je probudio. Nastojao se ispričati gospođici de La Mole; htio je biti uljudan, i bio je samo uljudan. Matilda je jasno vidjela da ga je uznemirila i da bi on volio sanjariti o onome što ga je zaokupljalo prije njezina dolaska nego s njom razgovarati. Nakon

što ga je dugo gledala, polagano se udaljila. Julien je gledao za njom. Uživao je u razlici između jednostavnosti njezine sadašnje haljine i veličanstvene elegancije haljine što ju je imala dan prije. Razlika između jednog i drugog izražaja lica bila je gotovo isto tako uočljiva. Pogled te mlade djevojke, koja je na plesu kod vojvode de Retza bila tako ohola, bio je upravo tužan i kao da moli. »Zaista«, pomisli Julien, »ta crna haljina još više ističe ljepotu njezina stasa. Ona ima kraljevsko držanje, ali zašto je u crnini?

Ako koga zapitam za razlog toj crnini, mogao bih time opet počiniti kakvu nesmotrenost.« Potpuno je izronio iz dubina svoga oduševljenja. »Treba da iznova pročitam sva pisma koja sam jutros napisao; bog zna kakve ću nepromišljene riječi i gluposti u njima naći!« Dok je s napetom pažnjom čitao prvo od tih pisama, začuo je pokraj sebe šuštanje svilene haljine i naglo se okrenuo; gospođica de La Mole bila je na dva koraka od njegova stola i smijala se. To ponovno prekidanje naljutilo je Juliena.

Što se Matilde tiče, ona je živo osjetila da tom mladiću ništa ne znači; njezin je smijeh trebao prikriti njezinu zabunu; to joj je uspjelo.

- Očito ste mislili na nešto vrlo zanimljivo, gospodine Sorele. Možda na kakvu čudnu dogodovštinu koja nam je poslala u Pariz grofa Altamiru? Recite mi o čemu se radi; gorim od želje da to saznam. Bit ću diskretna, kunem vam se! - I sama se začudila kad je čula što je izgovorila. Što, zar ona da moli jednog potčinjenog! Dok se njezina zbunjenost povećavala, ona je naoko bezbrižno rekla:

- Tko je to uspio vas, koji ste obično tako hladni, pretvoriti u nadahnuto biće, u neku vrstu Michelangelova proroka?

To živo i neumjesno pitanje duboko je povrijedilo Juliena i vratilo mu svu njegovu ludost.

- Je li Danton dobro činio što je krao? - reče joj on naglo i s izrazom lica koji je bivao sve divljiji. - Je li trebalo da revolucionari Pijemonta i Španjolske zločinima kompromitiraju narod; da ljudima bez zasluga daju sve položaje u vojsci, sva odlikovanja? Ne bi li se ljudi koji bi nosili ta odlikovanja bojali kraljeva povratka? Je li trebalo riznicu u Torinu izložiti pljački? Ukratko, gospođice - reče on približujući joj se strašna lica - mora li čovjek koji hoće da sa zemlje potjera neznanje i zločin harati kao vihor i nasumce činiti zlo?

Matilda se uplašila, nije mogla podnijeti njegov pogled te je uzmaknula dva koraka. Jedan ga je čas promatrala; zatim je, zastidjevši se svoga straha, laganim korakom izišla iz knjižnice.

X.

KRALJICA MARGARETA

Ljubavi! U kakvoj ludosti ne bismo nalazili
zadovoljstva ako ti to hoćeš?
PISMA PORTUGALSKE REDOVNICE

Julien je još jednom pročitao svoja pisma. Kad je zvono pozvalo na ručak, on je pomislio: »Kako mora da sam ispao smiješan u očima te pariške lutke! Koje li ludosti, reći joj zaista ono što sam mislio! No možda ludost i nije bila tako velika. Istina je u tom slučaju bila dostojna mene.

A zašto je došla da me ispituje o intimnim stvarima! Njezino je pitanje bilo neumjesno, ona se ogriješila o uljudnost. Moje misli o Dantonu nisu sastavni dio službe za koju me njezin otac plaća.«

Stigavši u blagovaonicu, Julien je zaboravio na svoju zlovolju kad je opazio duboku crninu gospođice de La Mole, koja mu je to više udarila u oči što nitko drugi od obitelji nije bio odjeven u crno.

Nakon ručka posve ga je napustio zanos kojemu se cijeli dan nije mogao oteti. Srećom je na ručku bio i onaj akademik koji je znao latinski. »Evo čovjeka«, pomisli Julien, »koji će mi se još najmanje rugati ako pitanje o crnini gospođice de La Mole bude neprikladno kao što to pretpostavljam.«

Matilda ga je gledala s čudnovatim izrazom lica. »To je, evo, ona koketerija ovdašnjih žena koju mi je opisala gospođa de Rênal«, reče Julien sebi. »Nisam jutros bio ljubazan prema njoj, nisam popustio njezinu prohtjevu da razgovara sa mnom. Zbog toga mi je vrijednost u njezinim očima porasla. Đavo tu bez sumnje ništa ne gubi. Poslije će mi se njezina oholost puna prezira svakako osvetiti. Od nje se može svašta doživjeti. Ne bi mogla biti gora. Kako li je bila posve drugačija ona koju sam izgubio! Kakva ljupka narav! Kakva prostodušnost! Ja sam njezine misli znao prije nje same, gledao sam kako se rađaju; u njezinu sam srcu imao samo jednog protivnika: bojazan da joj ne umru djeca. Bila je to razumna i prirodna ljubav, koja je godila čak i meni koji sam zbog nje trpio. Bio sam budala. Predodžbe koje sam sebi stvarao o Parizu priječile su me da cijenim onu plemenitu ženu.

Koje li razlike, bože moj! Što nalazim ovdje? Praznu i oholu taštinu, sve nijanse samoljublja i ništa više.«

Ustadoše od stola. »Ne smijem dopustiti da mi otmu mog akademika«, pomisli Julien. Približio mu se dok su svi išli u vrt te se blagim i poniznim glasom pridružio njegovoj srdžbi zbog uspjeha »Hernanija«.

- Da barem živimo u vrijeme tajnih kraljevskih naloga o hapšenju!... - reče on.

- Tada se on ne bi bio usudio! - poviče akademik učinivši kretnju poput Talme.

Ugledavši jedan cvijet, Julien je citirao nekoliko riječi iz Vergilijevih »Georgica« i izrazio mišljenje da ništa nije ravno stihovima Delillea. Ukratko, on je na sve načine laskao akademiku. Nakon toga reče, tobože posve ravnodušno: - Čini se da je gospođica de La Mole naslijedila nekog ujaka za kojim nosi crninu.

- Što! Vi ste član ove kuće, a ne znate za njezinu ludost? - zapita akademik i naglo se zaustavi. - Zaista je čudnovato da joj majka dopušta takve stvari. Ali, među nama budi rečeno,

u toj se kući baš ne odlikuju snagom karaktera. Gospođica Matilda ga posjeduje za sve njih zajedno, i oni svi plešu kako ona svira. Danas je 30. travnja - reče akademik, zaustavi se i lukavo pogleda Juliena. Julien se smješkao najduhovitije što je mogao.

»Kakva li veza može postojati između okolnosti da svi plešu kako ona svira, crne haljine i 30. travnja?« mislio je on. »Čini se da sam gluplji nego sam i slutio.«

- Priznat ću vam ... - reče on akademiku, a njegov ga je pogled i dalje ispitujući promatrao. - Prošećimo se vrtom - reče akademik naslućujući s ushićenjem priliku za dugo i elegantno pripovijedanje.

- Što! Zar je moguće da vi ne znate što se odigralo 30. travnja 1574.?

- A gdje? - upita Julien zapanjeno.

- Na Trgu Grève.

Julien je bio toliko začuđen da mu ta riječ nije ništa objasnila. Radoznalost i očekivanje nečeg tragičnog, što je bilo toliko u skladu s njegovom naravi, unijelo je u njegove oči onaj sjaj koji pripovijedač voli vidjeti u svoga slušaoca. Akademik je bio oduševljen što je našao neupućeno uho, te je nadugo pričao Julienu kako su 30. travnja 1574. najljepšem mladiću svoga stoljeća, Bonifaceu de La Moleu i njegovu prijatelju Hanibalu de Coconassu, pijemontskom plemiću, odrubili glavu na Trgu Grève. La Mole je bio obožavani ljubavnik kraljice Margarete Navarske. - A treba znati - doda akademik - da se gospođica de la Mole zove *Matilda-Margareta.* La Mole je istodobno bio ljubimac vojvode od Alençona i prisni prijatelj navarskog kralja, poslije Henrika IV, muža svoje ljubavnice. Na pokladni utorak godine 1574. dvor se nalazio u Saint-Germainu s jadnim kraljem Karlom IX, koji je bio na samrti. La Mole je htio osloboditi prinčeve, svoje prijatelje, koje je kraljica Katarina de Medici držala na dvoru kao zatočenike. Uputio je dvije stotine konja pod bedeme Saint-Germaina; vojvodu od Alençona je spopao strah, i La Mole bude predan krvniku.

Ali ono, što je dirnulo gospođicu Matildu - ona mi je to sama priznala prije sedam-osam godina, kad joj je bilo dvanaest - jer to je glava, glava!... - i akademik podiže pogled prema nebu. - Ono što je nju potreslo u toj političkoj katastrofi, to je da se kraljica Margareta Navarska, sakrivena u jednoj kući na Trgu Grève, usudila od krvnika zatražiti glavu svoga ljubavnika. A iduće noći, u ponoć, ponijela je tu glavu u svojoj kočiji da je sama zakopa u nekoj kapelici na podnožju brežuljka Montmartre.

- Je li to moguće? - uzvikne Julien potresen.

- Gospođica de La Mole prezire svoga brata jer on, kao što vidite, nimalo ne misli na tu staru povijest i 30. travnja ne oblači crninu. Od vremena toga znamenitog smaknuća, da bi se sačuvala uspomena na prisno prijateljstvo de La Molea prema Coconassu, koji se, kao Talijan, zvao Hanibal, svi muškarci te obitelji nose to ime. A taj je Coconasso - doda akademik tišim glasom - po pričanju samog Karla IX, bio 24. kolovoza 1572. jedan od najokrutnijih ubojica. Ali kako je moguće da vi, dragi moj Sorele, koji sjedite za stolom ove kuće, ništa o tome ne znate?

- Zato je, dakle, gospođica de La Mole za stolom dva puta nazvala svog brata Hanibal. Mislio sam da nisam dobro čuo.

- To je bilo predbacivanje. Čudnovato da markiza dopušta takve ludosti... Muž te visoke djevojke koješta će doživjeti.

Na te je riječi nadovezao pet-šest satiričnih fraza. Veselje i neprijateljstvo koji su blistali u akademikovim očima neprijatno su dirnuli Juliena. »Nas smo dvojica, eto, kao služinčad koja ogovara gospodare«, pomisli on. »Ali kod tog čovjeka iz akademije ničemu ne treba da se čudim.«

Jednoga dana bio ga je zatekao gdje kleči pred markizom de La Mole; molio ju je za duhansku koncesiju za nekog svog nećaka iz provincije. Uvečer ga jedna mala sobarica gospođice de La Mole, koja je Julienu udvarala kao nekada Eliza, uvjeri kako njezina gospodarica nipošto nije obukla crninu zato da bi privukla poglede. Toj je nastranosti korijen u

njezinu karakteru. Ona zaista voli tog La Molea, ljubljenog ljubavnika najduhovitije kraljice svoga stoljeća, koji je umro jer je htio osloboditi svoje prijatelje. I to kakve prijatelje. Prvog princa kraljevske krvi i Henrika IV.

Navikao na savršenu prirodnost koja je izbijala iz cjelokupnog ponašanja gospođe de Rênal, Julien je imao dojam da se sve Parižanke samo prenemažu, i čim je bio malo sjetan, nije znao što da govori s njima. Gospođica de La Mole bila je izuzetak.

Sada je onu vrstu ljepote koja dolazi od otmjena držanja prestao smatrati dokazom hladnoće srca. Počeo je voditi duge razgovore s gospođicom de La Mole, koja bi se gdjekada nakon ručka šetala s njim u vrtu pred otvorenim prozorima salona. Jednog mu je dana rekla da čita povijest d'Aubignéa i Brantômea. »Čudna lektira«, pomisli Julien. »A markiza joj ne dopušta da čita romane Waltera Scotta!«

Jednog mu je dana pričala, a oči joj se sjajile od onog zadovoljstva koje svjedoči o iskrenom divljenju, djelo neke mlade žene iz doba Henrika III, što ga je upravo pročitala u Estoileovim »Memoarima«: zatekavši svoga muža u nevjeri, probola ga je bodežom.

Julien je bio polaskan. Ta djevojka koja je bila okružena tolikim poštovanjem i koja je, po akademikovim riječima, zapovijedala cijeloj kući, udostojila se s njime razgovarati na način koji se gotovo mogao smatrati prijateljskim.

»Prevario sam se«, pomislio je uskoro Julien; »nije to prisnost; ja sam samo pouzdanik iz tragedije; ona osjeća potrebu da s nekim govori. U ovoj me obitelji smatraju učenim. Čitat ću Brantômea, d'Aubignéa, Estoilea! Moći ću pobiti neke anegdote o kojima mi priča gospođica de La Mole. Hoću da prekinem s tom ulogom pasivnog pouzdanika.«

Malo pomalo njegovi razgovori s tom mladom djevojkom tako dostojanstvena, ali istodobno i tako neusiljena držanja postadoše zanimljiviji. Zaboravio je svoju tužnu ulogu pobunjena plebejca. Vidio je da ona mnogo zna, pa čak i da je razborita. Nazori koje mu je izlagala u vrtu vrlo su se razlikovali od onih koje je izražavala u salonu. Gdjekada je pred njim pokazivala oduševljenje i iskrenost koji su bili u savršenoj protivnosti s njezinim uobičajenim ponašanjem, tako ponositim i hladnim.

- Ratovi Lige su herojsko doba Francuske - reče mu ona jednoga dana, a u očima joj je blistao duh i oduševljenje. - Tada se svatko borio da postigne ono što želi, da omogući pobjedu svoje stranke, a ne samo da naprosto zaradi odlikovanje, kao u vrijeme vašega cara. Priznajte da je tada bilo manje sebičnosti i sitničavosti. Ja volim to stoljeće.

- A Boniface de La Mole bio je junak toga stoljeća - reče joj on.

- Bio je barem ljubljen onako kako je, možda, divno biti ljubljen. Koja se žena u ovo naše doba ne bi grustila da dodirne glavu svoga pogubljenog ljubavnika?

Gospođa de La Mole pozva svoju kćer. Licemjerstvo se, da bi bilo korisno, mora skrivati, a Julien je, kako smo vidjeli, gospođici de La Mole napola otkrio da se divi Napoleonu.

»To je ona golema prednost koju oni imaju pred nama«, govorio je Julien u sebi ostavši sam u vrtu.

»Povijest njihovih predaka diže ih iznad običnih svakodnevnih osjećaja pa ne moraju neprestano misliti na svoje držanje. Koje li bijede!« doda on ogorčeno. »Ja sam nedostojan da razmišljam o tim velikim stvarima. Moj je život samo niz licemjerstava jer nemam tisuću franaka rente da kupim hljeba.«

- O čemu sanjarite, gospodine? - upita ga Matilda, koja se trčeći vratila.

Julienu je već dodijalo prezirati samoga sebe. Iz ponosa je otvoreno izrekao svoju misao. Zacrvenio se govoreći o svom siromaštvu tako bogatoj djevojci. Nastojao je svojim ponosnim tonom jasno istaknuti kako ništa ne traži. Nikada se još Matildi nije učinio tako lijep; našla je u njemu izraz osjećajnosti i iskrenosti, koji mu je često nedostajao.

Nepun mjesec dana nakon toga Julien se zamišljeno šetao vrtom palače de La Mole; ali s njegova je lica nestalo tvrdoće i filozofske nadutosti, koju je na nj bio utisnuo osjećaj neprestane

podređenosti. Upravo je bio otpratio do vrata salona gospođicu de La Mole, koja je tvrdila da je ozlijedila nogu trčeći s bratom.

»Oslonila se na moju ruku na zaista čudnovat način«, govorio je Julien sebi. »Jesam li ja uobražen ili je istina da joj se sviđam? Ona me sluša s tako blagim izrazom lica, čak i onda kad joj priznajem sve patnje svoga ponosa! I to ona, koja je prema svima tako ohola! U salonu bi se silno čudili kad bi vidjeli to njezino lice. Posve je sigurno da ni prema kome ne pokazuje tu blagost i dobrotu.«

Julien je nastojao ne preuveličavati sebi značenje toga čudnovatog prijateljstva. Sam ga je uspoređivao s naoružanim mirom. Svaki dan kad bi se susreli, prije nego bi nastavili razgovarati gotovo intimno kao dan prije, oni bi se u neku ruku zapitali: »Hoćemo li danas biti prijatelji ili neprijatelji?« Julien je dobro znao da bi sve bilo izgubljeno kad bi dopustio da ga ta tako ohola djevojka makar i jedan jedini put nekažnjeno uvrijedi. »Ako treba da se zavadimo, nije li bolje da to učinim odmah, braneći osnovna prava svoga ponosa, nego odbijajući znakove prezira koji će se smjesta pojaviti, čim i najmanje zanemarim ono što dugujem svomu osobnom dostojanstvu?«

Matilda je nekoliko puta, kad je bila loše raspoložena, pokušala govoriti s njim tonom velike dame; ona je u te svoje pokušaje unosila neobično lukavstvo, no Julien ih je bezobzirno odbijao.

Jednog ju je dana oštro prekinuo. - Ima li gospođica de La Mole što zapovjediti tajniku svoga oca? - upita je on. - Njemu je dužnost slušati njezine zapovijedi i s poštovanjem ih izvršiti. Ali on nije dužan s njom razgovarati. On nije plaćen zato da joj priopćuje svoje misli.

Takvo ponašanje i čudnovate sumnje koje su se Julienu nametale raspršile su dosadu što ga je redovito obuzimala u tom salonu koji je bio tako veličanstven, ali u kojem se čovjek svega bojao i gdje nije bilo zgodno da se ičim šali.

»Bilo bi zabavno da me voli! No voljela me ona ili ne«, nastavljao je u mislima Julien, »ja imam za prisnu pouzdanicu duhovitu djevojku, pred kojom vidim da strepi cijela kuća, a markiz de Croisenois više od svih ostalih. Taj mladić, tako uljudan, tako blag i tako hrabar, koji ima sve prednosti porijekla i bogatstva, od kojih bi i jedna jedina bila dovoljna da me usreći, ludo je u nju zaljubljen i treba da se njome oženi. Koliko mi je samo pisama gospodin de La Mole naredio da napišem dvojici bilježnika radi sklapanja ženidbenog ugovora! A ja, koji sam s perom u ruci u tako podređenu položaju, dva sata poslije, ovdje u vrtu, odnosim pobjedu nad tim mladićem dostojnim ljubavi. Jer, zaista, znaci su njezine naklonosti očiti i neposredni. No možda ona u njemu mrzi budućeg muža; dovoljno je ohola za to. A dobrotu koju mi iskazuje uživam, možda, kao podređeni pouzdanik!

Ali ne, ili sam lud, ili mi ona udvara; što sam prema njoj hladniji i uljudniji, to me ona više traži. To bi mogla biti i neka smišljena igra, neko prenemaganje, ali ja opažam kako joj pogled oživi kad se iznenada pojavim. Znaju li se Parižanke do te mjere pretvarati? Što me se tiče! Privid govori meni u prilog; uživajmo u prividu! Bože moj, kako je lijepa! Kako mi se sviđaju njezine velike modre oči kad ih gledam izbliza i kad one mene gledaju, kao što to često čine. Koje li razlike između ovog proljeća i lanjskog, kad sam među tri stotine zlobnih i prljavih licemjera živio nesretan i održavao se jedino snagom svoje volje! Bio sam gotovo isto toliko zao kao i oni.«

U danima sumnje mislio je: »Ta mi se djevojka ruga. U sporazumu s bratom zbija sa mnom šalu. Ali opet, reklo bi se da toliko prezire nedostatak energije tog brata! 'On je hrabar, i to je sve', govori mi. 'U njega nema ni jedne misli koja bi se usudila udaljiti od mode.' Uvijek ga ja moram uzimati u obranu. Devetnaestogodišnja djevojka! Može li djevojka u toj dobi svakog trenutka u danu biti vjerna licemjerstvu koje je sebi propisala?

U drugu ruku opet, grof Norbert se uvijek udalji kad gospođica de La Mole upre u me svoje velike modre oči s nekim čudnovatim izražajem. To mi je sumnjivo; ne vrijeđa li ga možda što njegova sestra odlikuje jedno *služinče* njihove kuće? Ta čuo sam da vojvoda de Chaulnes tako

o meni govori.« Kad bi se toga sjetio, srdžba bi zamijenila svaki drugi osjećaj. »Je li to kod tog luckastog vojvode ljubav za stari način izražavanja?«

»Da, ona je lijepa!« nastavljao je Julien s pogledom tigra. »Imat ću je, a zatim ću nestati, i teško onome tko me bude sprečavao u bijegu!«

Ta je misao posve zaokupila Juliena; nije više mogao misliti ni na što drugo. Dani su mu prolazili kao sati.

Svaki put kad bi se nastojao prihvatiti nekog ozbiljnog posla, njegova bi misao napuštala sve, i on bi se četvrt sata poslije trgnuo ustreptala srca, pomućene glave i s jednom mišlju: »Voli li me ona?«

XI.

MOĆ MLADE DJEVOJKE

Divim se njezinoj ljepoti, ali se
plašim njezina duha.
MÉRIMÉE

Da je Julien ono vrijeme što ga je trošio na to da uveličava Matildinu ljepotu ili da se gnjevi na oholost koja je bila svojstvena njezinoj obitelji, a koju je ona radi njega zatomljivala, radije upotrijebio na to da promatra što se zbiva u salonu, shvatio bi u čemu je njezina moć nad svima koji je okružuju. Čim se netko gospođici de La Mole ne bi svidio, znala ga je kazniti podrugivanjem, tako odmjerenim, tako dobro odabranim, naoko tako pristojnim i u pravi čas izrečenim, da je uvreda svakog časa i što se o njoj više mislilo bivala sve veća i malo pomalo postajala strašna za povrijeđeno samoljublje. Kako nije pridavala nikakve vrijednosti mnogo čemu što je bilo predmetom ozbiljnih želja ostale obitelji, to je ona u njihovim očima bila uvijek hladnokrvna. Aristokratske ti je salone ugodno spomenuti kad iz njih izlaziš, ali to je sve; uglađenost ti sama po sebi nešto znači samo prve dane. Julien je to osjetio: nakon prvog ushićenja, prvo iznenađenje. »Uljudnost je samo odsutnost srdžbe koju bi sa sobom donijelo nepristojno ponašanje«, pomislio je on. Matilda se često dosađivala; možda bi se ona svagdje dosađivala. Zato je za nju bila zabava i pravo zadovoljstvo smisliti koju podrugljivu primjedbu.

Možda je zato da bi imala malo zabavnije žrtve no što su to njezin djed i baka, akademik i još pet-šest potčinjenih koji su joj se dodvoravali, davala nade markizu de Croisenoisu, grofu de Caylusu i dvojici-trojici najuglednijih mladića. Oni su za nju bili samo novi ciljevi podrugljivih primjedaba.

Teško nam je priznati, jer volimo Matildu, da je od nekolicine njih primala pisma i da im je koji put i odgovarala. Ali odmah dodajemo da je ona iznimka što se tiče običaja ovog stoljeća. Pitomicama plemićkog samostana »Sacre-Coeur« uglavnom se ne može predbaciti nedostatak opreznosti.

Jednog je dana markiz de Croisenois vratio Matildi jedno pismo koje bi je moglo prilično kompromitirati a koje mu je ona dan prije napisala. Bio je uvjeren da će tim dokazom velikog opreza znatno popraviti svoj položaj. Ali ono što je Matilda u svom dopisivanju voljela, bila je baš neopreznost. Uživala je u tome da se poigrava svojom sudbinom. Šest tjedana nakon toga nije ga oslovljavala.

Pisma tih mladića su je zabavljala; ali ona su, po njezinu mišljenju, vrlo ličila jedno na drugo. U njima je uvijek bila riječ o najdubljoj i najsjetnijoj ljubavi.

- Svi su oni isti savršeni muškarac spreman krenuti u Palestinu - govorila je svojoj rođaki. - Poznajete li išta dosadnije? To su, dakle, pisma koja ću primati cijeli život! Ta će se pisma mijenjati samo svakih dvadeset godina, u skladu sa zanimanjem koje je upravo u modi. U doba Carstva ona sigurno nisu bila tako bezbojna. Tada su svi ti mladići iz visokog društva vidjeli ili činili djela u kojima je *doista* bilo veličine. Vojvoda od N ..., moj ujak, sudjelovao je kod Wagrama.

- Pa zar je zato da se zada udarac sabljom potrebno imati duha? A kad jednom zbilja zadaju koji udarac, onda tako često o tome govore! - reče gospođica de Sainte-Hérédité, Matildina rođaka.

- Ali meni ti opisi bitaka čine zadovoljstvo. Biti u pravoj bici, u Napoleonovoj bici, u kojoj je pobijeno deset tisuća vojnika, to je dokaz hrabrosti. Izložiti se opasnosti, to uzdiže duh i spasava ga od dosade u koju su, čini se, utonuli moji jadni obožavaoci. A taje dosada zarazna. Kojemu između njih pada na pamet da učini nešto izvanredno? Oni nastoje dobiti moju ruku, lijepog li junaštva! Ja sam bogata i moj će otac pomoći svom zetu da napreduje. Ah, kad bi on barem mogao naći jednoga koji bi bio makar malo zabavan!

Matildini živi, jasni i slikoviti pogledi kvarili su, kako se vidi, njezin način govora. Često je u očima njezinih uglađenih prijatelja neka njezina riječ bila vrlo nezgodna. Da je bila manje u modi, bili bi sebi gotovo priznali da je njezin način izražavanja odviše slikovit i nepriličan za žensku nježnost.

Ona je zaista bila vrlo nepravedna prema lijepim kavalirima što šeću po Bulonjskoj šumi. U budućnost nije gledala sa strahom - to bi bio živ osjećaj - nego s odvratnošću koja je u njezinoj dobi vrlo rijetka.

Što je mogla željeti? Bogatstvo, visoko porijeklo, duhovitost, ljepotu? Sudeći po onome što se govorilo i što je ona sama mislila, slučaj je njoj sve to obilato podijelio.

To su, eto, bile misli nasljednice kojoj su u četvrti Saint-Germain najviše zavidjeli, u doba kad je počela nalaziti zadovoljstvo u šetnjama sa Julienom. Iznenadio ju je njegov ponos; divila se snalažljivosti tog malog građanina. »On će umjeti postati biskup, kao opat Maury«, mislila je.

Uskoro ju je stao zanimati onaj iskreni i nenamješteni otpor kojim je naš junak dočekivao mnoge njezine misli; razmišljala je o njemu; svojoj je prijateljici pričala najsitnije pojedinosti tih razgovora i uvidjela je da joj ih nikada neće uspjeti posve vjerno prikazati.

Odjednom se pojavi u njoj jedna misao: »Imam sreću da ljubim«, reče ona jednoga dana sebi u zanosu nevjerojatne sreće. »Ja ljubim, ja ljubim, to je jasno! Gdje da mlada, lijepa i duhovita djevojka mojih godina nađe uzbuđenje, ako ne u ljubavi? Uzalud sve, nikad ja ne bih osjetila ljubavi za Croisenoisa, Caylusa i *tutti quanti.*[27] Oni su savršeni, možda i odviše savršeni, ali su mi dosadni.«

U mislima je ponovila svoje opise strasti koje je pročitala u »Manon Lescaut«, u »Novoj Heloisi«, u »Pismima jedne portugalske redovnice«, itd., itd. U pitanju je bila, naravno, samo velika strast; površna je ljubav bila nedostojna djevojke njezine dobi i njezina roda. Ljubavlju je ona nazivala samo onaj herojski osjećaj što se nalazio u doba Henrika II. i Bassompierrea. Takva se ljubav nije bijedno povlačila pred zaprekama, nego je, naprotiv, poticala na velika djela. »Koje li nesreće za mene što sada nema pravog dvora, kao što je to bio dvor Katarine de Medici ili Luja XIII! Osjećam se sposobnom za sve što je najsmionije i najveće. Što ja ne bih znala učiniti od kralja hrabrog poput Luja XIII, koji bi uzdisao do mojih nogu! Povela bih ga u Vendeju, kako to često kaže barun de Tolly, i on bi opet osvojio svoje kraljevstvo; zatim ne bi više bilo ustava ... a Julien bi mi pomogao. Što njemu nedostaje? Ime i bogatstvo. On bi sebi stvorio ime i stekao bi bogatstvo.

Croisenois ima sve, a ipak će cijeli život biti samo vojvoda napola desničar, napola liberal, stvorenje neodlučno, uvijek daleko od krajnosti i prema tome svugdje drugo po redu.

Koje veliko djelo ne predstavlja, u času kad se započinje, krajnost? Tek kad je dovršeno, čini se običnim ljudima moguće. Da, mojim će srcem zavladati ljubav sa svim svojim čudesima; osjećam to po žaru koji me prožima. Nebesa su mi morala dati tu milost. Nisu ona uzalud skupila u jednom biću sve prednosti. Moja će sreća biti dostojna mene. Ni jedan moj dan neće biti posve nalik na jučerašnji. Već u tome ima veličine i hrabrosti što se usuđujem ljubiti

[27] Za sve ostale.

čovjeka koji je po svom društvenom položaju toliko udaljen od mene. Vidjet ćemo da li će on i nadalje biti mene vrijedan. Kad u njemu opazim prvu slabost, napustit ću ga. Djevojka moga roda, s viteškim karakterom koji mi pridaju (to su bile riječi njezina oca), ne smije se ponašati kao budala.

Ne bi li baš to bila uloga koju bih igrala kad bih voljela markiza de Croisenoisa? Doživjela bih novo izdanje sreće mojih rođaka, koje tako prezirem. Već unaprijed znam sve što bi mi rekao jadni markiz i sve što bih mu morala odgovoriti. Kakva je to ljubav od koje se zijeva? To bi bilo isto kao da sam bogomoljka. Potpisala bih ugovor, kao moja najmlađa rođaka, pri čemu bi se moj djed i baka raznježili, ukoliko se ne bi naljutili zbog nekog posljednjeg uvjeta što bi ga uoči vjenčanja bilježnik protivne strane ubacio u ugovor.«

XII.

MOŽDA JE ON NEKI DANTON?

Potreba za nespokojstvom bila je u naravi lijepe
Margarete de Valois, moje tetke, koja se uskoro
udala za kralja od Navare, koji sada vlada Francuskom
pod imenom Henrika IV. Sva je tajna karaktera te
ljubazne princeze bila u potrebi da se poigrava;
to je razlog njezinim svađama i mirenjima s braćom
već u dobi od šesnaest godina. A čime se mlada
djevojka može poigravati? Onim što joj je najdragocjenije:
svojim glasom, ugledom cijelog svog života!
MEMOARI VOJVODE OD ANGOULÊMEA,
nezakonitog sina Karla IX.

»Između Juliena i mene nema potpisa ni na kakvu ugovoru, nema bilježnika; sve je herojsko, sve će biti plod slučaja. Jedino što Julien nije plemić, inače je to kao ljubav Margarete de Valois prema mladom La Moleu, najodličnijem čovjeku svoga doba. Zar je moja krivnja što se mladići s dvora tako strogo drže onoga što *dolikuje,* da problijede pri samoj pomisli na kakvu malo neobičniju pustolovinu? Malo putovanje u Grčku ili Afriku za njih je vrhunac smjelosti, a i to poduzimaju samo u skupinama. Čim vide da su sami, hvata ih strah, i to ne od beduinskih kopalja, nego od toga da ne ispadnu smiješni; taj ih strah dovodi do ludila.

Moj mali Julien, naprotiv, voli sve sam poduzimati. Nikada tom izvanrednom stvorenju ne pada na um da od drugih ljudi zatraži podršku ili pomoć! On ljude prezire, i zato ja njega ne prezirem.

Kad bi Julien uza svoje siromaštvo bio plemić, moja bi ljubav bila obična glupost, neukusna mezalijansa. Ja bih je odbacila jer bi joj nedostajalo ono što je bitno za velike strasti: neizmjernost teškoće koju valja savladati i mračna neizvjesnost ishoda.«

Gospođica de La Mole bila je tako zaokupljena tim lijepim razmatranjima da je sutradan pred markizom de Croisenoisom i svojim bratom posve nesvjesno hvalila Juliena. Njezina ih je rječitost povrijedila.

- Dobro se čuvajte tog mladića koji ima toliko energije - uzvikne njezin brat. - Ako opet dođe do revolucije, sve će nas giljotinirati.

Ona ne odgovori na to, nego se požuri da im se naruga zbog njihova straha od energije. To je zapravo strah da ne naiđeš na nešto nepredviđeno, bojazan da ne ostaneš bespomoćan pred nečim neočekivanim ...

- Uvijek i uvijek, gospodo, taj strah od smiješnosti, tog čudovišta koje je, na nesreću, umrlo 1816. godine.

- Nema više smiješnoga u zemlji u kojoj postoje dvije stranke - govorio je gospodin de La Mole.

Njegova je kći razumjela tu misao.

- Tako ćete se vi, gospodo - reče ona Julienovim neprijateljima - cijeli život mnogo strašiti, a zatim će vam reći:

»To ne bijaše vuk, nego samo njegova sjena.«

Matilda ih uskoro ostavi. Zgrozila se od riječi svoga brata; jako su je uznemirile, ali je već sutradan u njima vidjela najljepšu pohvalu.

»U ovom stoljeću, u kojem je svaka energija mrtva, njegova ih energija plaši. Reći ću mu što je moj brat kazao; da vidim što će odgovoriti. Ali odabrat ću trenutak kad mu pogled bude plamtio. Tada mi ne može lagati.

Možda je on neki Danton?« doda ona nakon dugog i neodređenog sanjarenja. »E, pa dobro! Da revolucija opet plane, kakvu bi ulogu odigrali Croisenois i moj brat? Već je unaprijed odlučeno: uzvišena rezignacija. Bili bi herojski jaganjci koji bi se bez riječi dali zaklati. Oni bi se još i umirući bojali samo toga da se ne ogriješe o dobar ukus. Moj bi mali Julien prostrijelio mozak jakobincu koji bi ga došao uhapsiti, ako bi bilo imalo nade da će se spasiti. Ta on se ne boji da će počiniti nešto neukusno.«

Ta je posljednja riječ potakne na razmišljanje, probudi u njoj bolne uspomene i oduže joj svu smjelost. Podsjetila ju je na podrugivanje gospode Caylusa, Croisenoisa, de Luza i njezina brata. Ta su gospoda jednoglasno predbacivala Julienu *popovsko* držanje: ponizno i licemjerno.

»Ali«, nastavi ona odjednom a pogled joj zablista od radosti, »gorčina i učestalost njihovih podrugivanja dokazuju, njima usprkos, da je to najodličniji muškarac kojega smo ove zime vidjeli. Zar su važni njegovi nedostaci i mane? U njemu ima veličine i to ih vrijeđa, njih koji su inače tako dobri i tako blagi. Istina je da je siromašan i da se spremao za svećenika; oni su zapovjednici eskadrona i nisu morali učiti; to je mnogo lakše.

Usprkos svim nedostacima što ih ima zbog svog vječnog crnog odijela i zbog te popovske fizionomije, koju siromašni mladić mora imati ako neće da umre od gladi, njegova im vrijednost ulijeva strah, to je jasno. Pa i te popovske fizionomije nestaje čim nekoliko trenutaka ostanemo sami. A kad ta gospoda kažu nešto što smatraju duhovitim i neočekivanim, ne pogledaju li najprije Juliena? To sam vrlo dobro opazila. A ipak znaju da on nikada s njima ne razgovara, osim ako ga nešto pitaju. Jedino mene oslovljava, jer drži da imam plemenitu dušu. Na njihove primjedbe uzvraća upravo onoliko koliko to zahtijeva pristojnost i odmah se ograđuje držanjem punim poštovanja. Sa mnom raspravlja cijele sate i nije siguran u svoje misli dokle god im ja i najmanje mogu prigovoriti. Konačno, cijele ove zime nije bilo većih događaja; čovjek je samo riječima mogao privući na sebe pažnju. Uostalom, moj otac, koji je vrlo značajan čovjek i koji će našu obitelj još daleko dovesti, poštuje Juliena. Svi ga ostali mrze, ali ga nitko ne prezire, osim pobožnih prijateljica moje majke.«

Grof de Caylus bio je strastven ljubitelj konja, ili se barem takvim prikazivao; život je provodio u svojoj konjušnici i često je tamo i ručao. Ta velika strast, spojena s navikom da se nikada ne smije, pribavila mu je među prijateljima velik ugled; on je bio središte tog malog kruga.

Tek što su se sutradan, u Julienovoj odsutnosti, okupili iza naslonjača gospođe de La Mole, gospodin de Caylus je uz pomoć svojih prijatelja de Croisenoisa i Norberta žestoko napao Matildino dobro mišljenje o Julienu, i to bez ikakva povoda i gotovo u istom času kad je spazio gospođicu de La Mole. Ona je odmah prozrela to lukavstvo i bila je očarana.

»Svi su se, eto, udružili protiv jednog genijalnog čovjeka«, pomisli ona, »koji nema deset lujdora rente i koji im može odgovarati samo kad ga pitaju. Boje ga se u njegovu crnom odijelu, a što bi tek bilo da ima epolete?«

Nikada nije bila duhovitija. Već je kod prvog napadaja obasula de Cavlusa i njegove saveznike podrugljivim sarkazmima. A kad se žar podrugivanja tih duhovitih oficira ugasio, ona reče gospodinu de Cavlusu:

- Neka se sutra neki ladanjski plemić iz brda u Franche-Comtéu sjeti da je Julien njegov nezakoniti sin i dade mu ime i koju tisuću franaka, on će za šest tjedana nositi brkove poput vas, a za šest će mjeseci biti husarski oficir, kao vi, gospodo. Tada veličina njegova karaktera više ne bi bila smiješna. A vama, gospodine budući vojvodo, preostala bi jedino ona stara, slaba izlika: da dvorsko plemstvo nadvisuje provincijsko plemstvo. Ali što bi vam ostalo kad bi mi

se prohtjelo da vas dovedem do krajnosti, kad bih bila toliko zlobna da Julienu dam za oca nekog španjolskog vojvodu koji je za Napoleonovih vremena bio u Besançonu kao ratni zarobljenik a koji bi ga zbog grižnje savjesti priznao na samrtnoj postelji?

Sve su te pretpostavke nezakonitog rođenja gospoda Cavlus i Croisenois smatrali prilično neukusnima. To je bilo sve što su oni u Matildinu razlaganju zapazili.

Iako je Norbert bio pod utjecajem svoje sestre, njezine su riječi bile toliko jasne da mu se lice uozbiljilo, što je, valja priznati, prilično loše stajalo njegovoj nasmijanoj i dobroćudnoj fizionomiji. Usudio se reći nekoliko riječi.

- Jeste li bolesni, prijatelju? - upita ga Matilda s podrugljivom ozbiljnošću. - Mora da vam je vrlo zlo kad na šale odgovarate moralnom poukom. Vi i moralna pouka! Zar se natječete za mjesto prefekta?

Matilda je ubrzo zaboravila uvriježeno lice grofa de Cavlusa, Norbertovo neraspoloženje i tihi očaj gospodina de Croisenoisa. Trebalo je da se odluči u jednoj kobnoj misli koja joj je zaokupila dušu.

»Julien je prema meni prilično iskren«, mislila je ona; »čovjek u njegovoj dobi, u podređenu položaju, nesretan zbog neobične ambicije, osjeća potrebu za prijateljicom. Možda sam ja ta prijateljica; ali ja kod njega ne opažam nimalo ljubavi. Kako je smiona karaktera, on bi mi o toj ljubavi već govorio.«

Ta neizvjesnost, to raspravljanje sa samom sobom, koje je odsada ispunjavalo svaki Matildin časak i za koje je svaki put kad je Julien s njom razgovarao nalazila nove razloge, posve su raspršili onu dosadu koja ju je inače toliko mučila.

Kao kći čovjeka s mnogo duha, koji je mogao postati ministar i biti koristan svećenstvu, gospođica de La Mole je u samostanu »Sacre-Coeur« bila predmetom najpretjeranijeg laskanja. Ta se nesreća nikad ne može ispraviti. Uvjerili su je da ona zbog svih svojih prednosti visokog porijekla, bogatstva, itd. treba biti sretnija od svih ostalih. To je izvor svih prinčevskih dosada i svih njihovih ludosti.

Ni Matilda nije izmaknula kobnom djelovanju tih nazora. Koliko god netko bio razborit, ne može se u dobi od deset godina očuvati od laskanja cijelog samostana, koje je osim toga naoko još i vrlo opravdano.

Od časa kad je sebe uvjerila da ljubi Juliena, nije se više dosađivala. Svakog je dana čestitala sebi na odluci koju je stvorila da se preda velikoj strasti. »Taje zabava puna opasnosti«, mislila je ona. »To bolje, tisuću puta bolje!«

»Ja sam, bez velike strasti, umirala od dosade u najljepšoj dobi života, od šesnaeste do dvadesete godine. Već sam ionako izgubila najljepše godine; jedina mi je zabava bila slušati glupe razgovore majčinih prijateljica, koje u Coblentzu godine 1792. nisu, kako se priča, bile tako stroge kao što su to danas njihove riječi.«

Za sve vrijeme dok je ta velika neizvjesnost mučila Matildu, Julien nije shvaćao njezinih dugih pogleda koji su se na njemu zaustavljali. Dobro je zapažao porast hladnoće u postupcima grofa Norberta i novi val oholosti u ponašanju gospode de Caylusa, de Luza i de Croisenoisa, ali se na to bio već navikao. Ta bi mu se nesreća događala gdjekada nakon večernjeg razgovora u kojem bi se istaknuo više nego to odgovara njegovu položaju. Da nije bilo one osobite Matildine susretljivosti i radoznalosti što su je u njemu budili svi ti ljudi, izbjegavao bi da s tim sjajnim, brkatim mladićima ide u vrt kad bi oni nakon večere pratili onamo gospođicu de La Mole.

»Jest, ne mogu da to samome sebi ne priznam«, mislio je Julien, »gospođica de La Mole me čudno gleda. Ali i onda kad su njezine lijepe plave oči uprte u mene s najviše samozaborava, ja im u dnu čitam kao neko istraživanje, hladnokrvnost i zlobu. Je li moguće da je to ljubav? Kako su drugačiji bili pogledi gospođe de Rênal!«

Jednom se nakon večere Julien, koji je bio otpratio gospodina de La Molea u njegovu radnu sobu, naglo vratio u vrt. Kako se neopažen približio Matildinoj skupini, čuo je nekoliko vrlo

glasno izgovorenih riječi. Ona je mučila svoga brata. Julien je dva puta razgovijetno čuo svoje ime. Pojavio se; najednom nasta duboka šutnja; napori da je prekinu ostali su jalovi. Gospođica de La Mole i njezin brat bili su odviše uzbuđeni da bi mogli naći drugi predmet razgovora. Gospoda de Caylus, de Croisenois, de Luz i jedan njihov prijatelj učiniše se Julienu hladni kao led. On se udalji.

XIII.

UROTA

Nevezani razgovori i slučajni susreti pretvaraju
se u očima čovjeka koji ima mašte i nešto žara
u srcu u najočitije dokaze.
SCHILLER

Sutradan je opet zatekao Norberta i njegovu sestru kako govore o njemu. Kad se pojavio, nastala je grobna tišina kao i dan prije. Njegovim sumnjama više nije bilo granica. »Da mi se nisu ovi prijazni mladi ljudi nakanili rugati? Treba priznati da je to mnogo vjerojatnije, mnogo prirodnije, nego tobožnja strast gospođice de La Mole za bijedna tajnika. Prije svega, ima li u tih ljudi uopće strasti? Njihova je snaga u obmanjivanju. Oni mi zavide na mojoj bijednoj nadmoći u riječima. Zavidjeti, to je također jedna od njihovih slabosti. Time se sve objašnjava. Gospođica de La Mole hoće me uvjeriti da me pretpostavlja drugima, samo zato da me time pred svojim zaručnikom izloži ruglu.«

Ta je strašna sumnja posve izmijenila Julienovo moralno stanje i lako je razorila početke ljubavi koje je zatekla u njegovu srcu. Ova se ljubav osnivala samo na neobičnoj Matildinoj ljepoti, ili, točnije na njezinu kraljevskom ponašanju i prekrasnim haljinama. U tome je Julien još bio skorojević. Lijepa je žena iz otmjenog društva, kažu, ono čemu se najviše divi seljak koji ima duha kad prodre u prve društvene slojeve. Nije Matildin karakter poticao proteklih dana Juliena na to da sanjari. Imao je dovoljno pameti da shvati da njezin karakter nimalo ne poznaje. Sve što je o njemu znao mogao je biti tek privid.

Matilda, na primjer, ne bi ni za što na svijetu propustila otići nedjeljom na misu, a gotovo je danomice pratila majku u crkvu. Ako bi u salonu palače de La Mole kakav nesmotrenjak zaboravio gdje se nalazi, i usudio se, makar i posve izdaleka, spomenuti neku šalu uperenu protiv stvarnih i tobožnjih interesa prijestolja ili oltara, Matilda bi u tren oka postala ledeno ozbiljna. Njezin pogled, koji je bio tako živ, poprimio bi svu bešćutnu oholost nekog starog obiteljskog portreta.

Ali Julien se uvjerio da ona uvijek u svojoj sobi ima po jedan ili dva sveska najfilozofskijih Voltaireovih djela. On je sam često krao koji svezak toga lijepog, prekrasno uvezanog izdanja. Razmaknuvši malo sveske jedan od drugoga, on bi prikrio nedostatak onoga koji je odnio, ali je uskoro opazio da još netko čita Voltairea. Poslužio se lukavstvom iz sjemeništa: pričvrstio je nekoliko dlaka na sveske za koje je mislio da bi mogli zanimati gospođicu de La Mole. Oni bi nestajali na cijele tjedne.

Nezadovoljan svojim knjižarom, koji mu je slao sve *lažne memoare,* gospodin de La Mole je naredio Julienu da kupuje sva zanimljiva djela. Ali da se otrov ne raznese po kući, tajniku je naloženo da te knjige spremi u mali ormar koji se nalazio u samoj markizovoj sobi. Uskoro se uvjerio da brzo nestaju i te nove knjige, ako su imalo uperene protiv interesa prijestolja i oltara. Norbert ih sigurno nije čitao.

Julien je, pretjerujući značenje otkrića, pomislio da je u gospođice de La Mole makijavelistička dvoličnost. Ta tobožnja pokvarenost bila je u njegovim očima draž, i to gotovo jedina moralna draž koju je posjedovala. Licemjerstvo i kreposne brbljarije toliko su mu bili dojadili da je pao u tu krajnost.

On je više raspaljivao svoju maštu no što je bio zanesen ljubavlju.

Tek kad bi utonuo u sanjarenje o eleganciji stasa gospođice de La Mole, o izvrsnom ukusu njezinih haljina, o bjelini njezine ruke, o ljepoti njezinih ramena, o neusiljenosti svih njezinih kretnja, počinjao je osjećati da je zaljubljen. A zatim, da bi čar bila potpuna, zamišljao ju je kao Katarinu de Medici. Ništa nije bilo previše duboko ni previše opako za karakter koji joj je pridavao. Bio je to ideal Maslona, Frilaira i Castanèdea, kojima se on u mladosti divio. Ukratko, to je za njega bio ideal Pariza.

Je li uopće išta smješnije nego zamišljati da u pariškom karakteru ima dubine ili opačine?

»Može biti da mi se taj *trio* izruguje«, mislio je Julien. Vrlo bi slabo poznavao njegov karakter tko ne bi već zamišljao mrk i hladan izraz njegovih pogleda kojima je uzvraćao Matildine poglede. S gorkom je ironijom odbio uvjeravanje o prijateljstvu koje mu se iznenađena gospođica de La Mole dva-tri puta usudila izraziti.

Potaknuto tom iznenadnom ćudljivošću, srce te mlade djevojke, koje je po svojoj naravi bilo hladno, zlovoljno i osjetljivo za duhovitosti, postalo je toliko strastveno koliko je to po svojoj prirodi moglo biti. Alije u Matildinu karakteru bilo i mnogo slabosti, te je rađanje osjećaja koji svu njezinu sreću čini ovisnom o drugome bilo popraćeno nekom sumornom tugom.

Od svoga dolaska u Pariz Julien je već bio dosta naučio, te je mogao zapaziti da to nipošto nije prazna tuga izazvana dosadom. Umjesto da hlepi, kao nekada, za večernjim zabavama, za kazalištem i za razonodom svake vrste, ona ih je izbjegavala.

Francuske opere bile su Matildi smrtno dosadne, a ipak je Julien, koji je smatrao svojom dužnošću promatrati otmjeni svijet koji izlazi iz Opere, opazio da ona odlazi onamo kad god ima priliku za to. Činilo mu se da je ona ponešto izgubila od savršene mjere kojom se odlikovala u svakom svom postupku. Katkada je svojim prijateljima odgovarala šalama koje su zbog uporne zajedljivosti bile uvredljive.

Činilo mu se da se osobito okomila na markiza de Croisenoisa. »Taj mladić mora da luđački voli novac kad ne ostavlja tu djevojku, kako god ona bila bogata«, mislio je Julien. Ozlojeđen njezinim vrijeđanjem muškog dostojanstva, on je postao još hladniji prema njoj. Često su njegovi odgovori bili čak i neuljudni.

No premda je bio čvrsto odlučio da se neće dati prevariti znacima Matildine naklonosti, bilo je dana kad su oni bili toliko očiti da je to Juliena - kome su se stale otvarati oči, te je opažao koliko je lijepa - gdjekada zbunjivalo.

»Spretnost i strpljivost tih mladih ljudi iz otmjenog društva naposljetku bi ipak nadvladale moje nedovoljno iskustvo«, mislio je on. »Treba da odem i da svemu tome učinim kraj.« Markiz mi je upravo povjerio upravu nad većim brojem malih zemljišta i kuća što ih je posjedovao u Donjem Languedocu. Bilo je potrebno da otputuje. Gospodin de La Mole mu je to dopustio teška srca. Osim u pitanju visokih ambicija, Julien je bio postao njegovo drugo ja.

»Sve u svemu«, govorio je Julien sebi pripremajući se na odlazak, »oni me ipak nisu nasamarili. Bilo da su šale koje gospođica de La Mole zbija s tom gospodom iskrene ili im je samo svrha da mi uliju povjerenje, mene su zabavljale.

Ako tu nema zavjere protiv tesarova sina, tada je gospođica de La Mole neshvatljiva, ali je ona to za markiza de Croisenoisa najmanje toliko koliko i za mene. Jučer je, na primjer, njezina zlovolja bila vrlo iskrena, i ja sam doživio zadovoljstvo da je iz naklonosti prema meni zapostavila mladića upravo toliko plemenita roda i toliko bogata koliko sam ja siromašan i niska porijekla. To je moja najljepša pobjeda, ona će me razveseljavati dok budem poštanskim kolima prolazio ravnicama Languedoca.«

Svoj je odlazak držao u tajnosti, ali je Matilda znala bolje od njega da će on sutradan napustiti Pariz, i to na dulje vrijeme. Ispričavajući se jakom glavoboljom, koju još pojačava zagušljiv zrak u salonu, mnogo je šetala vrtom, a Norberta, markiza de Croisenoisa, de Luza i još neke druge mladiće koji su ručali kod njih toliko je napadala svojim zajedljivim šalama da ih je prisilila da je napuste. Juliena je gledala na neki čudan način.

»Taj je pogled možda komedija«, mislio je Julien: »ali to ubrzano disanje, pa sva ta uzbuđenost! Ah!« reče on sebi, »tko sam ja, da o svemu tome sudim? U pitanju je jedna od najnedohvatnijih i najlukavijih žena Pariza. Ovo ubrzano disanje, koje me umalo nije dirnulo, bit će da je naučila od Leontine Fay, koju toliko voli.«

Ostali su sami. Razgovor je očito zamirao. »Ne, Julien ništa ne osjeća za mene!« mislila je Matilda, zaista nesretna.

Kad se s njom opraštao, ona mu snažno stisne mišku.

- Večeras ćete od mene primiti pismo - reče mu toliko izmijenjenim glasom da mu se zvuk nije mogao prepoznati.

To je odmah ganulo Juliena.

- Moj otac opravdano cijeni vaše usluge - nastavi ona. - *Morate* odgoditi putovanje; pronađite neku izliku. - I ona se trčeći udalji.

Njezin stas bio je divan. Bilo je nemoguće imati ljepšu nogu; dražest s kojom je otrčala očarala je Juliena. Ali, pogađate li koja je bila njegova druga misao nakon što je ona nestala? Uvrijedio ga je zapovijedni ton kojim je izgovorila riječ *morate.* I Luj XV. je u smrtnom času bio vrlo povrijeđen riječju *morate,* koju je nesmotreno upotrijebio njegov glavni liječnik, a ipak Luj XV. nije bio skorojević.

Sat poslije sluga uruči Julienu pismo; to je naprosto bila izjava ljubavi.

»U stilu nema odviše prenemaganja«, mislio je Julien, nastojeći tim književnim zapažanjima svladati radost koja mu je grčila obraze i silila ga da se i protiv volje smije.

»Konačno«, vikne on odjednom, jer je strast bila odviše snažna a da bi je mogao zatomiti, »ja, siromašan seljak, primio sam ljubavnu izjavu od jedne otmjene dame!«

»Što se mene tiče, nije loše«, nastavi on potiskujući svoju radost što je više mogao. »Znao sam sačuvati dostojanstvo svoga karaktera. Nisam rekao da je volim.« Stao je proučavati oblik slova; gospođica de La Mole pisala je lijepim engleskim rukopisom. Osjećao je potrebu za nekim fizičkim zanimanjem da bi se tako odvratio od veselja koje je prelazilo u mahnitost.

»Vaš me odlazak primorava da progovorim ... Ne bih mogla podnijeti da vas više ne vidim ...«

Jedna je misao sinula Julienu poput otkrića, prekinula njegovo promatranje Matildina pisma i udvostručila njegovu radost. »Pobijedio sam markiza de Croisenoisa«, povikne on, »ja, koji govorim samo ozbiljne stvari! A on je tako lijep! On ima brkove i divnu uniformu i uvijek u pravi čas nalazi duhovitu i prikladnu riječ.«

Julien je proživljavao predivne časove; bez cilja je lutao vrtom, lud od sreće.

Zatim ode u svoju radnu sobu i najavi se markizu de La Moleu, koji srećom nije bio izišao. Pokazavši mu neke spise sa žigom koji su stigli iz Normandije, lako ga je uvjerio kako poslovi oko normandijskih parnica zahtijevaju da odgodi svoj odlazak u Languedoc.

- Vrlo mi je drago što ne odlazite - reče markiz kad su dovršili razgovor - *volim da vas vidim ovdje.* - Julien izađe; te su ga riječi zbunile.

»A ja hoću da mu zavedem kćer i možda onemogućim taj brak s markizom de Croisenoisom, koji je sva nada njegove budućnosti! Ako već on nije vojvoda, barem će njegova kći imati pravo na vojvodsku stolicu.« I Julien načas pomisli da otputuje u Languedoc usprkos Matildinu pismu i usprkos objašnjenju koje je dao markizu. No taj je blijesak vrline vrlo brzo ugasnuo.

»Kako sam dobar«, reče on sam sebi, »kad ja, plebejac, imam smilovanja prema obitelji toga ranga! Ja, koga vojvoda de Chaulnes zove služinčetom! Kako markiz povećava svoj golemi imetak? Prodajući vrijednosne papire kad na dvoru dozna da će sutra izgledati kao da predstoji državni udar. A ja, koga je maćuhinska Providnost bacila u zadnji red, ja, kojemu je dala plemenito srce a nije dala ni tisuću franaka rente, to jest ni kruha, *doslovce ni kruha,* zar da ja otklonim zadovoljstvo koje mi se nudi! Bistar izvor što će utažiti moju žeđ u pustinji koja kipti osrednjošću i kojom se tako mučno probijam. Bogami, nisam tako glup! Neka se u toj pustinji sebičnosti, koju zovu životom, svatko brine sam o sebi!«

I on se sjeti nekih pogleda punih prezira što mu ih je upravila gospođa de La Mole, a osobito gospođe njezine prijateljice.

Zadovoljstvo zbog pobjede nad markizom de Croisenoisom dokraja je raspršilo njegovu pomisao na vrlinu.

»Kako bih želio da se on naljuti!« mislio je Julien. »S kakvom bih mu sigurnošću sada zadao udarac sabljom!« I on načini kretnju kao da će udariti. »Prije toga bio sam učeni siromašak koji nisko zlorabi ono malo svoje hrabrosti. Nakon ovog pisma, ja sam mu ravan.

»Jest«, govorio je on sebi polako i s beskrajnom nasladom, »naše su zasluge, markizove i moje, bile ocijenjene, i siromašni je drvosječa iz Jure pobijedio.«

»Dobro!« uzvikne on, »našao sam odgovor! Nemojte možda misliti, gospođice de La Mole, da zaboravljam svoj društveni položaj. Znat ću se ponašati tako da razumijete i da dobro osjetite kako ste se radi tesarova sina iznevjerili potomku slavnog Guyja de Croisenoisa, koji je Luja Svetog pratio u križarski rat.«

Julien nije mogao zatomiti veselja. Morao je sići u vrt. Njegova soba, u koju se bio zaključao, činila mu se odviše tijesnom a da bi u njoj mogao disati.

»Ja, siromašan seljak iz Jure«, ponavljao je sebi neprestano, »ja, osuđen da vječno nosim ovo tužno crno odijelo! Ah! Prije dvadeset bih godina i ja nosio uniformu poput njih! Tada bi čovjek kao što sam ja ili poginuo ili bi s trideset i šest godina bio general.« Pismo koje je stiskao u ruci bilo je razlog da se uspravio i držao kao junak. »Međutim, sada se u ovom crnom odijelu može sa četrdeset godina imati prihod od sto tisuća franaka i modra lenta, kao biskup u Beauvoisu.

E, pa dobro«, reče on sebi smijući se poput Mefista, »ja sam oštroumniji od njih. Znao sam odabrati uniformu svog stoljeća.« I on osjeti kako u njemu raste slavoljublje i privrženost svećeničkom odijelu. »Koliko je kardinala bilo nižeg porijekla nego ja, a ipak su vladali! Na primjer, moj zemljak Gravelle.«

Malo pomalo Julienovo se uzbuđenje stišalo; razbor je nadvladao. Govorio je sebi, kao njegov uzor Tartuffe, čiju je ulogu znao naizust;

»Je puis croire ces mots: un artifice honnête

Je ne me fierai point â des propos si donx,
Qu'un peu de ses faveurs, aprês quoi je soupire,
Ne vienne m'assurer tout ce qu'ils m'ont pu dire.«[28]
(TARTUFFE, IV. 5)

I Tartuffa je upropastila jedna žena, premda zaista nije bio budala... Ona bi mogla nekome pokazati moj odgovor ... To ćemo spriječiti time«, doda on izgovarajući riječi polagano i s izrazom uzdržane okrutnosti, »što ćemo ga započeti najizražajnijim rečenicama iz pisma predivne Matilde.

Da, ali mogu se četiri sluge gospodina de Croisenoisa baciti na mene i oteti mi original.

Neće, jer sam dobro naoružan i jer imam običaj, kao što je poznato, pucati na sluge.

Ipak, uzmimo da je jedan od njih hrabar i da me napadne. Obećana mu je nagrada od sto napoleondora. Ja ću ga ubiti ili raniti; ništa bolje, to oni upravo i žele! Bacit će me u zatvor, posve po zakonu. Pojavit ću se pred kaznenim redarstvom i poslat će me, uza svu pravičnost i

---

[28] Mogu smatrati te izjave poštenim pretvaranjem

Nipošto neću povjerovati tako slatkim riječima
Ako mi malo od njezinih naklonosti, za kojima uzdišem,
Ne potvrdi sve ono što mi one kažu.

ispravnost sudaca, da u Poissyju pravim društvo gospodinu Fontanu i Magalonu.[29] Tamo ću spavati zajedno s četiri stotine lupeža ... I ja da imam neku samilost prema tim ljudima!« vikne uspravivši se plahovito. »Imaju li oni smilovanja za ljude iz trećeg staleža kad ih zgrabe!« Taje riječ bila posljednji uzdah njegove zahvalnosti prema gospodinu de La Moleu, koja ga je do tog časa i protiv njegove volje mučila.

»Polako, gospodo plemići, shvaćam ja taj mali makijavelistički potez. Ni župnik Maslon, ni opat Castanède u sjemeništu ne bi to bolje izveli. Vi ćete mi oteti to provokatorsko pismo, a ja ću nastradati poput pukovnika Carona u Colmaru.[30]

Samo časak, gospodo! Ja ću to kobno pismo, u dobro zapečaćenu omotu, poslati u pohranu opatu Pirardu. On je pošten čovjek, jansenist, i kao takav ne dolazi u kušnju da se dade zavesti od novca. Da, ali on otvara pisma ... Poslat ću ovaj list Fouquéu.«

Valja priznati da je Julienov pogled bio užasan a njegova fizionomija odvratna; na njoj se odražavao pravi zločin. Bio je to nesretan čovjek koji se zaratio s cijelim društvom.

»Na oružje!« poviče Julien. U jednom skoku preskoči stepenice pred palačom i uleti u bijednu radnju uličnog pisara, koji se prestrašio. »Prepišite!« reče on pruživši mu pismo gospođice de La Mole.

Dok je pisar radio, on je i sam pisao Fouquéu. Molio ga je da mu pohrani jedan dragocjen polog. »Ali«, pomisli on prekinuvši se, »crni će kabinet na pošti otvoriti moje pismo i predati vama ono koje tražite ... Ne, gospodo!« On ode i kod nekog protestantskog knjižara kupi golemu Bibliju, sakrije vrlo spretno u korice Matildino pismo, načini zamotak i otpravi ga poštanskim kolima, naslovivši ga na nekog Fouquéova radnika, čije ime u Parizu nitko nije poznavao.

Učinivši to, vrati se veseo i odlučan u palaču de La Mole. »A sad, *da se ogledamo!«* uzvikne on zaključavši se u svoju sobu i zbacivši sa sebe odijelo.

- »Što, gospođice«, pisao je on Matildi, »zar to gospođica de La Mole po Arsenu, slugi svoga oca, uručuje odviše zavodljivo pismo siromašnom tesaru iz Jure, zacijelo samo zato da se poigra njegovom prostodušnošću ... « I on prepiše najjasnije rečenice iz pisma koje je malo prije bio primio.

Njegovo bi pismo služilo na čast diplomatskoj opreznosti viteza de Beauvoisisa. Bilo je tek deset sati. Julien, pijan od sreće i osjećaja vlastite moći, tako novog za bijedna siromaška, pođe u Talijansku operu. Čuo je pjevati svog prijatelja Geronima. Nikada ga još glazba nije toliko ushitila. Osjećao se kao bog.

[29] Direktori nekog satiričkog lista, zatvoreni zbog pamfleta protiv Restauracije.
[30] Žrtva bijelog terora, strijeljan kao urotnik 1822. godine.

XIV.

MISLI MLADE DJEVOJKE

Koje li smetenosti! Koliko probdjevenih noći!
Veliki bože! Zar da na sebe navučem prezir!
On će me i sam prezirati. Ali on odlazi,
on se udaljuje.
ALFRED DE MUSSET

Matilda nije napisala ono pismo bez unutarnje borbe. Kakav god bio početak njezine naklonosti prema Julienu, ona je uskoro nadvladala ponos, koji je, otkad je znala za sebe, jedini vladao njezinim srcem. Ta je ohola i hladna duša prvi put bila ponesena strastvenim osjećajem. Ali ako je on i svladao njezin ponos, ipak je još bio vjeran navikama toga ponosa. Dva mjeseca borba i nepoznatih uzbuđenja obnovila su, tako reći, cijelo njezino moralno biće.

Matilda je bila uvjerena da nazire sreću. To uvjerenje, svemoćno kod ljudi koji uz hrabru dušu imaju i jak duh, moralo se dugo boriti protiv dostojanstva i svih osjećaja običnih dužnosti. Jednog je dana ušla u sobu svoje majke u sedam sati izjutra i zamolila je za dopuštenje da se povuče u Villequier. Markiza joj se nije udostojila ni odgovoriti, nego joj je savjetovala da se vrati u postelju. To je bio posljednji napor obične mudrosti i obzirnosti prema stečenim nazorima.

Bojazan da ne učini nešto loše i da ne dođe u sukob s nazorima koje ljudi poput Caylusa, Luza i Croisenoisa smatraju svetinjom, imala je malu moć nad njezinom dušom. Takva su joj se bića činila nesposobna da je shvate; s njima bi se posavjetovala da se radilo o kupovanju kočije ili imanja. Zapravo se bojala jedino toga da Julien ne bude njome nezadovoljan.

»A možda je i on samo naoko izvanredan čovjek?«

Mrzila je nedostatak karaktera; to je bio jedini njezin prigovor lijepim mladićima koji su je okruživali. Što su se više rugali svakome tko odstupa od mode ili se krivo za njom povodi, a misli da se ponaša po modi, to su se u njezinim očima sve više srozavali.

»Oni su hrabri i to je sve. A i na koji su način hrabri?« mislila je ona. »U dvoboju, a dvoboj je samo još ceremonija. Sve je unaprijed određeno, čak i to što netko mora reći dok pogođen pada. Ispružen na tratini, s rukom na srcu, treba da plemenito oprosti protivniku i da spomene svoju ljepoticu, često i izmišljenu, ili takvu koja na dan njegove smrti ide na ples iz straha da ne pobudi sumnju.

Opasnosti se prkosi na čelu eskadrona koji se sav blista od čelika, ali opasnosti osamljenoj, čudnovatoj, nepredviđenoj, zaista ružnoj?

Ah, na dvoru Henrika III. bilo je ljudi, velikih po karakteru i po porijeklu! E, da je Julien služio kod Jamaca ili Moncontoura, ja ne bih više sumnjala! U ono doba snage i jakosti Francuzi nisu bili lutke. Dan bitke bio je dan najmanje smetenosti.

Njihov život nije bio uvijen, poput neke egipatske mumije, u omot koji je uvijek za sve jednak, uvijek isti. Da«, doda ona, »bilo je više istinske hrabrosti u tome da se čovjek sam u jedanaest sati uvečer vraća iz palače de Soissons, u kojoj je stanovala Katarina de Medici, nego što je danas potrebno da se putuje u Alžir. Život čovjeka bio je niz slučajnosti. Civilizacija je isključila slučaj, nema više ništa nepredviđeno. Ako se pojavi u mislima, nikad kraja rugalicama; ako se pojavi u događajima, nikakav kukavičluk neće nadmašiti naš strah. Na kakvu nas god ludost natjerao strah, ona se prašta. Izopačenog li i dosadnog stoljeća! Što bi

rekao Boniface de La Mole da je godine 1793, pomolivši iz groba svoju odrubljenu glavu, vidio sedamnaestoricu svojih potomaka kako se daju uhvatiti kao ovce, da bi dva dana poslije na giljotini izgubili glavu? Smrt im je bila sigurna, ali smatrali su da ne bi bilo dolično braniti se i ubiti barem jednoga ili dva jakobinca. Ah, u junačko doba Francuske, u stoljeću Bonifacea de La Mole, Julien bi bio zapovjednik eskadrona, a moj brat mlad svećenik uglađena ponašanja, kojemu bi u očima bila mudrost a u ustima razboritost.«

Koji mjesec prije toga Matilda nije imala nade da će sresti stvorenje koje se imalo razlikuje od običnog kalupa. Nalazila je stanovito zadovoljstvo kad bi sebi dopustila da piše nekim mladićima iz otmjenog društva. Ta smjelost, tako neprilična, tako nerazborita za mladu djevojku, mogla ju je osramotiti u očima gospodina de Croisenoisa, vojvode de Chaulnesa, njegova oca, i cijele obitelji de Chaulnes, koja bi, vidjevši da se namjeravani brak razvrgava, tražila da sazna razlog. Kad bi napisala jedno od tih pisama, Matilda nije mogla spavati. No ta su pisma bila samo odgovori.

A ovdje se usudila reći da ljubi. Ona je *prva pisala* (strašnih li riječi!) muškarcu koji se nalazi u posljednjim redovima društva.

Ta bi je okolnost, u slučaju da bude otkrivena, posve sigurno zauvijek osramotila. Koja bi se od žena što posjećuju njezinu majku usudila stati na njezinu stranu? Koje bi se opravdanje moglo među njima proširiti da bi se ublažio strašan prezir salona?

I govoriti je već strašno, a kamoli pisati! *»Ima stvari koje se ne pišu«,* povikao je Napoleon doznavši za predaju Baylena. I upravo joj je Julien rekao te riječi! Kao da joj je unaprijed želio dati lekciju.

Ali sve to još nije bilo ništa. Matildina je tjeskoba imala drugih uzroka. Bez obzira na strašan dojam što će ga pobuditi u društvu i na neizbrisivu i nadasve sramotnu ljagu, zbog toga što je obeščastila svoju kastu, Matilda se spremala pisati stvorenju koje je i po svojoj naravi posve drugačije nego de Croisenoisi, de Luzi i de Caylusi.

Dubina, ono *nepoznato* u Julienovu karakteru, prestravili bi i onoga tko s njime uspostavlja posve obične odnose. A ona je bila na putu da ga učini svojim ljubavnikom, možda i gospodarom!

»Kakvi li će biti njegovi zahtjevi ako jednom bude imao svu vlast nada mnom? Pa neka! Onda ću reći sebi poput Medeje: *'Usred tolikih opasnosti ostaje mi moje JA'.«*

Smatrala je da u Juliena nema nimalo poštovanja za plemstvo po krvi. Štoviše, možda čak ni za nju ne osjeća nimalo ljubavi!

U tim se posljednjim časovima strašnih sumnja pojavila misao o ženskom ponosu. »U sudbini djevojke kakva sam ja sve mora biti neobično!« viknula je Matilda nestrpljivo. Tada se ponos, koji su joj ulijevali od kolijevke, stao boriti protiv vrline. I upravo je u tom času Julienov odlazak sve pospješio.

(Takvi su karakteri srećom vrlo rijetki.)

Uvečer, vrlo kasno, pala je Julienu na pamet zlobna misao da dade odnijeti vrlo težak kovčeg k vrataru; pozvao je slugu koji je udvarao sobarici gospođice de La Mole i naredio mu da to izvrši. »Taj će manevar možda ostati bez uspjeha«, pomisli on. »Ali ako uspije, ona će povjerovati da sam otputovao.« Zbog te je šale zaspao vrlo veseo. Matilda nije ni oka sklopila.

Sutradan je Julien u ranu zoru nezapažen izišao iz palače, ali se vratio prije osam sati.

Tek što je ušao u knjižnicu, pojavila se na vratima gospođica de La Mole. Predao joj je svoj odgovor. Smatrao je svojom dužnošću da s njom govori: ništa, barem, nije bilo lakše od toga; ali ga gospođica de La Mole ne htjede slušati i nestade. Julien je time bio očaran jer nije znao što da joj kaže.

»Ako sve to nije igra dogovorena s grofom Norbertom, onda je jasno da su tu čudnu ljubav, koju ta djevojka visoka roda misli da osjeća prema meni, raspalili moji pogledi puni hladnoće. Bio bih gluplji no što mi priliči kad bih se ikada dao toliko zavesti da se zagrijem za tu veliku

plavokosu lutku.« To ga je razmišljanje potaknulo da bude hladniji i proračunaniji no što je ikada bio.

»U okršaju koji se priprema«, nastavi on u mislima, »njezin ponos na visoko porijeklo bit će kao neki brežuljak što se diže između nje i mene poput vojničkog položaja. Na njega će trebati vješto udarati. Jako sam pogriješio što sam ostao u Parizu; odgađanje moga odlaska ponizuje me, i ako je sve to samo igra, izlaže me pogibelji. Kakva bi bila opasnost u tome da sam otišao? Ako su se oni meni rugali, i ja bih se njima narugao, a ako u njezinoj naklonosti prema meni ima išta istinito, tada bih tu naklonost ustostručio.«

Pismo gospođice de La Mole toliko je polaskalo Julienovoj taštini da je, smijući se onome što se zbiva, zaboravio ozbiljno razmisliti da li ne bi bilo zgodno da otputuje.

Jedna je od nesreća njegova karaktera bila u tome da je bio neobično osjetljiv za svoje pogreške. Strašno se ljutio zbog ove koju je upravo zamijetio, i gotovo više nije mislio na nevjerojatnu pobjedu koja je prethodila tom sitnom porazu, kadli se oko devet sati na vratima knjižnice pojavila gospođica de La Mole, dobacila mu pismo i pobjegla.

»Čini se da će to biti roman u pismima«, pomisli on podižući taj list. »Neprijatelj je načinio lažan manevar, odgovorit ću mu hladnoćom i krepošću.«

Ona je tražila odlučan odgovor, i to s bolom koji je uvećavao njegovu nutarnju radost. Dopustio je sebi zadovoljstvo da na dvije stranice zavarava osobe koje bi mu se htjele narugati, a pri koncu odgovora opet je podrugljivo najavio svoju odluku da otputuje sutradan ujutro.

Kad je dovršio to pismo, pomislio je: »Predat ću joj ga u vrtu«, i uputio se onamo. Pogledao je u prozor sobe koja je pripadala gospođici de La Mole.

Soba se nalazila na prvom katu, uz odaje njezine majke, ali je međukat bio visok.

Visina kata bila je tolika da on, šećući alejom lipa s pismom u ruci, nije mogao biti zapažen s prozora gospođice de La Mole. Svod što su ga tvorile vrlo lijepo okresane lipe priječio je da ga vidi. »Eto«, pomisli Julien ljutito, »i opet sam neoprezan! Ako mi se kane rugati, onda ja, dopuštajući da me vide s pismom u ruci, činim uslugu svojim neprijateljima.«

Norbertova je soba bila točno iznad sobe njegove sestre, i kad bi Julien izišao ispod svoda što su ga tvorile okresane grane lipa, mogli bi grof i njegovi prijatelji promatrati svaki njegov pokret.

Gospođica de La Mole pojavila se iza prozora: on joj napola pokaza pismo, a ona kimnu glavom. Julien se odmah trčeći popne u svoju sobu te slučajno u glavnom stubištu sretne lijepu Matildu, koja, nasmijanih očiju, savršeno neusiljeno prihvati pismo.

»Koliko li je strasti bilo u očima jadne gospođe de Rênal«, mislio je Julien, »kad se, nakon cijelih šest mjeseci intimnih odnosa, usudila primiti pismo od mene! Ona me, mislim, nikad u životu nije pogledala nasmijanim očima.«

U ostalom dijelu svog razmatranja više nije tako jasno nizao misli. Možda se stidio ništavosti svojih razloga? »Ali zato, koje li razlike u eleganciji jutarnje haljine i otmjenosti držanja! Čovjek od ukusa i na trideset će koraka udaljenosti pogoditi koji položaj gospođica de La Mole zauzima u društvu. To je, eto, ono što se naziva izričitom zaslugom.«

Zabavljajući se tako u mislima, Julien još nije priznao sebi cijelu svoju misao. Gospođa de Rênal nije imala markiza de Croisenoisa da ga njemu žrtvuje. Jedini suparnik bio mu je onaj odurni potprefekt, gospodin Charcot, koji se sam nazvao de Maugiron jer Maugirona nije više bilo.

U pet sati Julien je primio treće pismo; bilo mu je dobačeno kroz vrata knjižnice. Gospođica de La Mole je i opet pobjegla. »Kakva je to manija pisanja, kad možemo posve nesmetano razgovarati!« pomisli on smijući se. »Neprijatelj hoće da posjeduje moja pisma, i to više njih, to je jasno!« Nije se žurio da otvori ovo pismo. »Sigurno još nekoliko elegantnih fraza«, mislio je, ali je čitajući ga problijedio. Bilo je u svemu osam redaka.

»Potrebno je da s vama govorim; moram još večeras govoriti s vama. Kad izbije sat nakon ponoći, budite u vrtu. Uzmite velike vrtlarove ljestve pokraj bunara, prislonite ih na moj prozor i uspnite se k meni. Bit će mjesečina, ali to ne smeta.«

XV.

JE LI TO ZAVJERA?

Ah, kako je mučan razmak koji dijeli zamisao
nekog velikog pothvata od njegova ostvarenja!
Koliko li uzaludnih bojazni! Koliko krzmanja!
U pitanju je život. U pitanju je još i mnogo više:
čast!
SCHILLER

»To postaje ozbiljno«, mislio je Julien ..»i malo odviše prozirno«, doda razmislivši. »Ta lijepa gospođica može u knjižnici govoriti sa mnom nesmetano i, hvala bogu, potpuno slobodno; markiz u nju nikada ne dolazi, od straha da mu ne pokažem kakve račune. Gospodin de La Mole i grof Norbert, jedine osobe koje ovamo ulaze, odsutne su gotovo cijeli dan. Njihov se povratak u palaču može lako predvidjeti, a divna Matilda, za čiju ruku ni vladajući princ ne bi bio previše uzvišen, hoće da počinim užasnu neopreznost!

Jasno je, hoće da me unište ili, u najmanju ruku, da mi se narugaju. Najprije su me htjeli upropastiti pomoću mojih pisama, ali su ona pametno sastavljena. Sad im je, dakle, potreban čin koji bi bio jasniji nego dan. Ti me lijepi gospodičići smatraju previše glupim ili previše uobraženim. Do đavola! Zar da se za najljepše mjesečine penjem ljestvama na prvi kat, koji je dvadeset i pet stopa visok! Imali bi vremena da me vide čak i iz susjednih palača. Lijepo bih izgledao na tim ljestvama!« Julien ode u svoju sobu i stade fićukajući spremati kovčeg. Odlučio je otputovati a da i ne odgovori.

Ali ta razborita odluka nije ga umirila. »A ako je Matilda slučajno ipak iskrena!« pomisli on najednom kad je već bio zatvorio kovčeg. »U tom sam slučaju u njezinim očima savršena kukavica. Ja nisam visoka porijekla, zato moram imati velike vrline, i to očite, ne vrline koje mi se ljubazno pripisuju, nego takve koje su dokazane rječitim djelima ...«

Razmišljao je četvrt sata. »Čemu poricati?« pomisli napokon. »U njezinim bih očima bio kukavica. Izgubio bih ne samo najsjajniju djevojku otmjenog društva, kao što su to svi na plesu kod vojvode de Retza govorili, nego i božanski užitak da vidim kako ona zbog mene žrtvuje markiza de Croisenoisa, vojvodina sina, koji će i sam postati vojvoda, krasnog mladića koji posjeduje sva svojstva što meni nedostaju: dosjetljivost, visoko porijeklo, bogatstvo ...

Kajao bih se zbog toga dok sam živ, ne zbog nje, ta ljubavnica ima toliko!

... Ali čast je samo jedna!

kaže stari don Diègue, a ja ovdje jasno i očito uzmičem pred prvom opasnošću koja je iskrsla. Jer dvoboj se s gospodinom de Beauvoisisom pokazao kao neka šala. Ovo je nešto posve drugo. Mogao bi me ustrijeliti koji sluga, ali u tome je najmanja opasnost; mogao bih biti osramoćen.

»Stvar postaje ozbiljna, mladiću«, doda on veselo s gaskonjskim naglaskom. »Radi se o časti. Nikada se siromašku kojega je kob bacila tako duboko kao mene više neće pružiti takva prilika; imat ću uspjeha kod žena, ali nipošto kod tako otmjenih ...«

Dugo je razmišljao, šetao ubrzanim koracima zaustavljajući se naglo od vremena do vremena. U njegovu su sobu bili smjestili veličanstveno mramorno poprsje kardinala de Richelieua, koje je i protiv njegove volje privlačilo njegove poglede. Činilo se kao da ga taj

kip promatra nekako strogo i kao da mu predbacuje što nema onu srčanost koja francuskom karakteru treba biti prirođena. »Zar bih ja, veliki čovječe, i u tvoje doba krzmao?«

»Ako pretpostavimo najgore«, pomisli napokon Julien, »i ako je sve to zamka, ona je vrlo mračna i vrlo opasna za dobar glas mlade djevojke. Oni znaju da ja nisam čovjek koji će šutjeti. Morat će me, dakle, ubiti. To je bilo moguće 1574, u doba Bonifacea de La Molea, ali se sadašnji de La Mole ne bi to usudio. Ti ljudi nisu više isti. Gospođici de La Mole toliki zavide! U četiri stotine salona sutra bi se prepričavala njezina sramota, i to s kolikim zadovoljstvom!

Sluge brbljaju među sobom o njezinim očitim znakovima pažnje prema meni, ja to znam, čuo sam ih ...

S druge strane, opet, njezina pisma!... Oni mogu misliti da ih nosim uza se. Kad budem u njezinoj sobi, mogu me zaskočiti i oteti mi ih. Morat ću se ogledati s dvojicom, trojicom, četvoricom, tko zna? Ali gdje da uzmu te ljude? Gdje će u Parizu naći podređene koji su povjerljivi? Bojat će se suda ... Do đavola! Ta neće se valjda de Caylusi, de Croisenoisi, de Luzi sami toga prihvatiti! Zar ih možda mami taj čas i glupo lice koje bi im tada pokazao? Čuvajte se Abailardove[31] sudbine, gospodine tajniče!

Ostat će vam, bogami, ožiljci od mene, udarat ću vas po licu kao što su Cezarovi vojnici udarali kod Farsale ... Što se njezinih pisama tiče, mogu ih skloniti na sigurno mjesto.«

Julien prepiše oba posljednja pisma, sakrije ih u jedan svezak lijepog izdanja Voltaireovih djela u knjižnici, a originale sam odnese na poštu.

Kad se vratio, upitao se u čudu i stravi: »U kakvu se ja to ludost upuštam!?« Bio je proveo četvrt sata a da nije izravno mislio na pothvat što ga sprema te noći.

»Ali ako odbijem, prezirat ću poslije sam sebe. Za cijela bi mi života takav postupak bio predmetom velike sumnje, a za mene je takva sumnja najbolnija od svih nesreća. Nisam li to osjetio kod Amandina ljubavnika? Mislim da bih lakše sebi oprostio očit zločin, i kad bih ga jednom priznao, prestao bih misliti na nj.

Što! Zar da imam za protivnika čovjeka koji nosi jedno od najljepših imena u Francuskoj, i da dragovoljno priznam da mu nisam dorastao! Ako se pravo uzme, ne otići k njoj predstavljalo bi kukavičluk. Ova riječ sve odlučuje!« kliknu Julien dižući se ... »Uostalom, ona je vrlo lijepa!

Ako to nije prijevara, kakvu li ludost zbog mene čini!... Ako je to podrugivanje, tada, bogami, gospodo, ovisi samo o meni da tu šalu učinim ozbiljnom, a tako ću i uraditi!

Ali ako mi svežu ruke u času kad stupim u sobu? Možda su pripremili kakvu spretnu napravu!

To je kao neki dvoboj«, reče sebi smijući se. »Za svaki udarac postoji protuudarac, govorio je moj učitelj mačevanja; ali dragi bog, koji hoće da jednom bude kraj, udesi tako da se jedan od dvojice zaboravi braniti. Uostalom, evo čime ću im odgovoriti!« i on trgne svoje džepne pištolje! Premda su bili nabijeni, ponovno ih je nabio.

Imao je još dosta sati čekati; da ih nekako ispuni, Julien je pisao Fouquéu: »Prijatelju, ne otvaraj priloženo pismo osim u slučaju nesreće, ako, naime, čuješ da mi se nešto osobito dogodilo. U tom slučaju izbriši vlastita imena u rukopisu koji ti šaljem, prepiši ga u osam primjeraka i pošalji ih novinama u Marseillu, Bordeauxu, Lyonu, Bruxellesu, itd. Deset dana poslije pošalji ovaj rukopis u štampu i pošalji primjerak gospodinu markizu de la Moleu, a dva tjedna zatim razbacaj ostale primjerke noću po ulicama u Verrièresu.«

Taj mali izvještaj, koji ga je opravdavao i koji je Fouqué smio otvoriti samo u slučaju nesreće, imao je oblik priče. Julien ga je sastavio tako da što manje kompromitira gospođicu de La Mole, ali je ipak vrlo točno crtao njezin položaj.

Julien je upravo spremio svoj svežanj, kad je zvono pozvonilo na večeru. Srce mu je počelo lupati. Njegova je mašta, još sva ispunjena pričom koju je upravo sastavio, bila puna tragičnih predosjećaja. U mislima je već vidio kako su ga uhvatili sluge, čvrsto ga svezali i začepljenih

[31] Abailard ili Abélard, skolastičar iz 12. stoljeća, koji je zaveo Heloizu i bio za osvetu uškopljen od njezinih rođaka.

ga usta odveli u podrum. Ondje ga budno čuva jedan sluga, a ako bi čast plemenite obitelji zahtijevala da se ta pustolovina tragično završi, bilo bi lako sve dokrajčiti otrovima koji ne ostavljaju nikakva traga; rekli bi da je umro od neke bolesti i mrtvog bi ga prenijeli u njegovu sobu.

Uzbuđen svojom vlastitom pričom, kao kakav dramski pisac, Julien se, ulazeći u blagovaonicu, zaista bojao. Gledao je sve te sluge u svečanoj livreji. Proučavao je njihove fizionomije. »Koji su od njih odabrani za noćašnji pohod?« pitao se. »U ovoj su obitelji uspomene na dvor Henrika III. još toliko žive i tako se često osvježavaju da će oni, ako se smatraju uvrijeđeni, biti odlučniji nego drugi ljudi njihova položaja.« Promatrao je gospođicu de La Mole da bi u njezinim očima odgonetnuo namjere njezine obitelji. Bila je blijeda i imala je posve srednjovjekovnu fizionomiju. Nikada mu se nije činila toliko otmjena; zaista je bila lijepa i dostojanstvena. Gotovo se u nju zaljubio. *Pallida morte futura,* pomisli on. (Njezina bljedoća nagovještava njezine velike namjere.)

Uzalud se nakon večere osobito dugo šetao vrtom, gospođica de La Mole se nije pojavila. Da je u taj čas mogao s njom govoriti, svalio bi sa srca velik teret.

Zašto da ne priznam? Bojao se. Nakon što je čvrsto odlučio da će se upustiti u pothvat, predao se tom osjećaju bez stida. »Samo ako u odsudnom trenutku budem imao hrabrost koja mi je potrebna«, mislio je, »nimalo nije važno što u ovom času osjećam.« On ode da razmotri položaj i težinu ljestava.

»To je sprava kojom mi je suđeno da se uvijek služim!« reče sam sebi smijući se. »Ovdje kao i u Verrièresu. Ali koje li razlike! Tada nisam morao biti nepovjerljiv prema osobi zbog koje sam se izlagao«, nastavi on i uzdahnu. »A koje li razlike i u opasnosti!

Da su me i ubili u vrtu gospodina de Rênala, to za mene ne bi bilo nipošto nečasno. Lako bi moju smrt prikazali neobjašnjivom. A ovdje, kakve li se odvratne stvari neće pričati u salonima palače de Chaulnes, de Caylus, de Retz, itd., zapravo svuda. I potomstvo bi o meni govorilo kao o kakvu čudovištu.

Da, dvije ili tri godine«, doda on smijući se i rugajući se sam sebi. Ali ta ga je misao satirala. »A mene, tko bi mene mogao opravdati? Pretpostavivši da Fouqué tiska moj posmrtni pamflet, bila bi to samo još jedna sramota više. Što! Primili su me u kuću, a ja uzvraćam gostoprimstvo koje tu uživam i dobrotu kojom me obasipaju tiskanjem pamfleta o onome što se u njoj događa! Napadam čast žena! Ah, tisuću je puta bolje ispasti budala!«

Ta je večer bila strašna.

XVI.

JEDAN SAT NAKON PONOĆI

Taj je vrt bio vrlo velik, uređen nekoliko godina prije sa savršenim ukusom. Ali stablima je bilo više od sto godina. Bilo je tu nešto što je podsjećalo na ladanje.
MASSINGER

Upravo je htio napisati Fouquéu da opoziva svoje pismo, kad izbije jedanaest sati. Bučno je zalupio vratima svoje sobe, kao da se u nju zaključava. Nečujno se odšuljao da vidi što se događa u cijeloj kući, osobito na četvrtom katu, gdje je stanovala posluga. Nigdje ništa neobično. Kod jedne sobarice gospođe de La Mole bilo je društvo i služinčad je vrlo veselo pila punč. »Ovi koji se tako smiju«, mislio je Julien, »neće sudjelovati u noćašnjem pohodu; bili bi ozbiljniji.«

Konačno ode i smjesti se u jednom mračnom kutu vrta. »Ako je njihova namjera da kućna posluga o tome ništa ne dozna, oni će ljude koji treba da me uhvate ubaciti preko vrtnog zida.

Ako je gospodin de Croisenois u cijeloj toj stvari sačuvao imalo hladnokrvnosti, onda sigurno zna da će djevojku kojom hoće da se oženi manje kompromitirati dadne li me uhvatiti prije nego uđem u njezinu sobu.«

On izvrši vojničko izviđanje, i to vrlo temeljito. »U pitanju je moja čast«, mislio je. »Ako učinim kakvu krupnu pogrešku, neće u mojim očima biti nikakva isprika ako sam sebi kažem: 'Na to nisam mislio.'«

Vrijeme je bilo vedro da te natjera u očaj. Mjesec je izišao oko jedanaest sati, a pola sata nakon ponoći potpuno je osvjetljavao pročelje palače koje gleda na vrt.

»Ona je luda«, pomisli Julien. Kad je izbio jedan sat, još su prozori grofa Norberta bili osvijetljeni. Nikad se još u životu Julien nije toliko bojao. Vidio je u tom pothvatu samo opasnost i nije osjećao nikakvo oduševljenje.

Pođe po goleme ljestve, počeka pet minuta ne bi li dočekao kakvu protuzapovijed, pa u jedan sat i pet minuta prisloni ljestve uz Matildin prozor. Polako se uspinjao držeći pištolj u ruci i čudeći se što nije napadnut. Kad se približio prozoru, ovaj se bez buke otvori.

- Stigli ste, dakle, gospodine - reče mu Matilda vrlo uzbuđeno. - Već jedan sat motrim sve vaše pokrete.

Julien je bio vrlo zbunjen; nije znao kako da se ponaša; nije osjećao nimalo ljubavi. U svojoj je smetenosti smatrao da mora biti smion, te pokuša poljubiti Matildu.

- Pi! - reče ona odgurnuvši ga.

Vrlo zadovoljan što je odbijen, požurio se da pogleda oko sebe; mjesečina je bila tako sjajna da su sjene u sobi gospođice Matilde bile posve tamne. »Ovdje bi vrlo lako moglo biti sakrivenih ljudi a da ih ja i ne vidim«, pomisli Julien.

- Što to imate sa strane u džepu od kaputa? - upita ga Matilda, sretna što je našla predmet razgovora. Neobično je patila; svi osjećaji uzdržljivosti i plašljivosti, toliko prirodni kod djevojke plemenita roda, opet su njome ovladali i užasno su je mučili.

- Imam svakojako oružje i pištolje - odgovori Julien, ne manje zadovoljan što može nešto reći.

- Treba ukloniti ljestve - reče Matilda.

- One su goleme i mogu razbiti prozore salona u prizemlju ili u međukatu.

- Ne smiju se razbiti stakla na prozorima - prihvati Matilda, pokušavajući uzalud govoriti tonom svakodnevnog razgovora - čini mi se da biste mogli spustiti ljestve pomoću užeta koje biste pričvrstili na prvu prečku. Kod mene ima uvijek zaliha užeta.

»I to da je zaljubljena žena!« pomisli Julien. »Ona se usuđuje reći da ljubi! Toliko hladnokrvnosti, toliko razboritosti u mjerama opreza dovoljno mi pokazuju da nisam pobijedio gospodina de Croisenoisa, kako sam glupo mislio, nego da naprosto dolazim na njegovo mjesto. Uostalom, što me se to tiče! Zar je ja možda ljubim? Ja trijumfiram nad markizom utoliko što će se on silno ljutiti što ima nasljednika, a još više što sam ja taj nasljednik. S kojom li me hladnoćom gledao jučer u Kavani Tortoni, pretvarajući se da me ne prepoznaje! S kojom me zlobom zatim pozdravio kad to nije više mogao izbjeći!«

Julien je pričvrstio konop na zadnju prečku ljestava i spuštao ih polako naginjući se daleko preko balkona da ne bi dodirnule prozore. »Baš zgodan trenutak da me ubiju, ako je tko sakriven u Matildinoj sobi«, pomisli on; ali duboka je tišina i nadalje vladala svuda.

Ljestve dodirnuše tlo; Julienu je pošlo za rukom da ih položi u gredicu egzotičnog cvijeća duž zida.

- Što će reći moja majka kad ugleda ove lijepe biljke posve zgažene!... - reče Matilda. - Treba baciti konop - doda ona s velikom hladnokrvnošću. - Ako tko opazi da konop vodi na balkon, tu bi okolnost bilo teško objasniti.

- A kako ću ja otići? - upita Julien šaljivim tonom i oponašajući govor Kreolaca. (Jedna je sobarica te kuće bila rodom iz San-Dominga.)

- Vi ćete izići kroz vrata - reče Matilda prihvaćajući oduševljeno Julienov šaljivi način govora.

»Ah, koliko je taj čovjek dostojan sve moje ljubavi!« mislila je.

Julien je upravo ispustio konop, koji je pao u vrt; Matilda mu je stisnula ruku. On pomisli da ga je zgrabio neki neprijatelj, te se naglo okrene i trgne bodež. Njoj se učinilo da čuje kako se negdje otvara prozor. Ostadoše nepomični, zadržavajući dah. Mjesec ih je posve obasjavao. Žamor se nije ponovio, i uznemirenosti je nestalo.

Tada opet zavlada smetenost; oboje su bili vrlo zbunjeni. Julien provjeri da li su vrata zatvorena svim zasunima; pomislio je, doduše, da pogleda i pod krevet, ali se nije usudio; mogli su tamo smjestiti jednog ili dvojicu slugu. Napokon se poboja da se poslije ne bi morao prekoravati zbog neopreza, te ipak pogleda.

Matildu su obuzele sve tjeskobe krajnje stidljivosti. Grozila se svoga položaja.

- Što ste učinili s mojim pismima? - upita ona napokon.

»Kakve li sjajne prilike da zbunim tu gospodu, ako prisluškuju, i da izbjegnem borbu!« pomisli Julien.

- Prvo je sakriveno u jednoj velikoj protestanskoj bibliji koju su poštanska kola sinoć odnijela vrlo daleko odavde.

Govorio je vrlo razgovijetno ulazeći u te pojedinosti, i tako da ga je mogao čuti svatko tko bi bio sakriven u dva velika ormara od mahagonija, koje se nije usudio pregledati.

- Druga dva su na pošti i otići će istim putem kao i prvo.

- Ah, veliki bože, čemu sva ta opreznost? - upita Matilda prestrašeno.

»Zašto da lažem?« pomisli Julien i povjeri joj sve svoje sumnje.

- To je, dakle, uzrok hladnoći tvojih pisama! - uzviknu Matilda više mahnito nego nježno.

Julien nije zapazio tu nijansu. Njezino mu je tikanje oduzelo prisebnost ili je barem raspršilo sve njegove sumnje; usudio se zagrliti tu djevojku koja je bila tako lijepa i ulijevala mu toliko poštovanja. Ona ga nije ozbiljno odgurnula.

Poslužio se svojim pamćenjem, kao nekada u Besançonu kod Amande Binet, i recitirao joj nekoliko najljepših mjesta iz »Nove Heloïse.«

- U tebe je muško srce - odgovori ona ne slušajući pravo njegove rečenice. - Htjela sam iskušati tvoju hrabrost, priznajem. Tvoje prve sumnje i tvoja odluka dokazuju da si još srčaniji no što sam mislila.

Matilda se morala truditi da bi mu govorila »ti« i očito je više pazila na taj neobičan način govora nego na smisao onoga što govori. To njezino »ti« bez prizvuka nježnosti nije činilo Julienu nikakvo zadovoljstvo, i on se čudio što ne osjeća sreće. Konačno, da bi je osjetio, pribjegao je razumu. Vidio je da ga cijeni ta mlada, toliko ponosna djevojka koja nikada ne hvali bez uzdržavanja. To mu je razmišljanje pomoglo da osjeti sreću samoljublja.

Istina, nije to bilo ono duševno sladostrašće što ga je gdjekada nalazio pokraj gospođe de Rênal. U osjećajima ovih prvih trenutaka nije bilo ništa nježno. Bila je to sreća častoljublja, a Julien je više od svega bio častoljubiv. Ponovno je govorio o ljudima na koje sumnja i o mjerama opreza koje je pripremio. Dok je govorio, razmišljao je kako bi mogao iskoristiti tu pobjedu.

Matilda, koja je još i sad bila vrlo zbunjena i kao satrvena zbog svog postupka, bila je, činilo se, oduševljena što je našla temu za razgovor. Govorili su o tome na koji bi se način opet sastali. Julien je uživao u duhovitosti i hrabrosti koju je ponovno dokazao za vrijeme tog razgovora. Priznali su da imaju posla s vrlo pronicavim ljudima; mali Tanbeau je sigurno uhoda, ali ni Matilda ni on sam nisu nespretni.

Ništa lakše nego sastati se u knjižnici i tamo se o svemu dogovoriti.

- Ja se mogu pojaviti, a da ne izazovem sumnju, u svim dijelovima palače, gotovo i u sobi gospođe de La Mole - doda Julien. Svakako treba proći kroz njezinu sobu da se dođe u sobu njezine kćeri. Ako Matilda smatra da je bolje da svaki put dođe ljestvama, on će se, srca pijana od sreće, izložiti toj maloj opasnosti.

Slušajući ga kako govori, Matilda je bila preneražena njegovim pobjedničkim izrazom. »On je, dakle, moj gospodar!« pomisli ona, i odmah je obuze kajanje. Njezin se razbor zgrozio zbog neizmjerne ludosti koju je počinila. Da je mogla, bila bi uništila i sebe i Juliena. A kad bi na trenutak snagom svoje volje ušutkala kajanje, bila je nesretna zbog osjećaja bojažljivosti i stidljivosti. Ona nipošto nije predvidjela strašan položaj u kojem se sada nalazila.

»Međutim, potrebno je da s njim govorim«, reče ona sebi konačno, »to se pristoji, sa svojim ljubavnikom valja razgovarati.« I tada, kao da ispunjava neku dužnost, ona je s nježnošću, koja se više sastojala u izboru riječi negoli u zvuku glasa, pričala o različitim odlukama što ih je posljednjih dana stvorila u vezi s njim.

Odlučila je da će biti potpuno njegova ako se on usudi doći k njoj pomoću vrtlarovih ljestava i na način koji mu je ona odredila. No nikada takve nježnosti nisu bile izrečene hladnijim i uljudnijim tonom. Do tog je časa sastanak bio leden da čovjeku omrzne ljubav. Koje li moralne pouke mladoj nepromišljenoj djevojci? Vrijedi li zbog takva trenutka izgubiti budućnost?

Nakon duga oklijevanja, koje bi se površnom promatraču moglo učiniti kao posljedica krajnje mržnje - tako su teško osjećaji koje žena duguje sebi uzmicali čak i pred ovako snažnom voljom - Matilda mu konačno postade nježnom ljubavnicom.

Zapravo su ti zanosi bili prilično *usiljeni.* Strastvena im je ljubav bila prije neki uzor koji su oponašali nego stvarnost. Gospođica de La Mole je smatrala da time ispunjava dužnost i prema sebi i prema svom ljubavniku. »Jadni je mladić«, mislila je ona, »pokazao savršenu hrabrost, zaslužio je da bude sretan, inače ću ja biti ona koja nema karaktera.« Ali bi ona bila i uz cijenu vječne nesreće voljela popraviti grozni položaj u kojem se nalazila.

Iako se teškom mukom svladavala, bila je potpuni gospodar svojih riječi.

Nikakvo žaljenje, nikakvo predbacivanje nije pokvarilo tu noć, koja se Julienu činila prije čudnovata negoli sretna. Bože moj, koje li razlike između te noći i njegova posljednjeg boravka od dvadeset i četiri sata u Verrièresu! »Pariška je uglađenost pronašla način kako će sve pokvariti, čak i ljubav«, mislio je on u svojoj krajnjoj nepravednosti.

O tome je razmišljao dok je stajao u jednome od velikih ormara od mahagonija, u koji ga je ona strpala pri prvom šumu što su ga čuli iz susjedne sobe, koja je pripadala gospođi de La Mole. Zatim je Matilda otišla s majkom na misu. Sobarice su uskoro napustile odaju, i Julien se lako izgubio prije nego su se vratile da dovrše svoje poslove.

Izjahao je na konju i potražio najsamotnije mjesto u nekoj šumi blizu Pariza. Bio je mnogo više začuđen nego sretan. Sreća koja je od vremena do vremena obuzimala njegovu dušu naličila je sreći mlada potporučnika kojega je vrhovni zapovjednik zbog nekog izvanrednog pothvata imenovao pukovnikom; osjećao se uzdignut na silnu visinu. Sve što je još sinoć bilo iznad njega, sada je bilo na njegovoj razini ili čak ispod njega. I što je Julien više odmicao, njegova je sreća rasla.

Ako u Matildinoj duši nije bilo nimalo nježnosti, bilo je to zato što je ona cijelim svojim ponašanjem prema njemu samo izvršila jednu dužnost, kako god to čudno zvučilo. U svim događajima te noći nije za nju bilo ništa nepredviđeno, osim nesreće i sramote koje je osjetila umjesto onog blaženstva o kojem govore romani.

»Da se nisam prevarila? Možda ga ipak ne ljubim?« pitala se ona.

XVII.

STARI MAČ

I now mean to be serious; - it is time.
Since laughter now-a-days is deem'd too serious.
A jest at vice by virtue's called a crime.[32]
DON JUAN, c. XIII

Nije došla na ručak. Uvečer se načas pojavila u salonu, ali Juliena nije ni pogledala. Njemu se takvo ponašanje činilo čudnovato. »No ja ne poznam njihove običaje«, mislio je on; »ona će mi sve to opravdati valjanim razlozima.« Međutim, obuzet krajnjom radoznalošću, proučavao je izražaj Matildina lica; morao je sebi priznati da je izraz njezina lica hladan i zao. To očito nije bila ona ista žena koja je prošle noći osjetila, ili se pretvarala da osjeća, zanose sreće, tako pretjerane da nisu mogli biti istiniti.

I sutradan i naksutra ostala je jednako hladna; nije ga gledala, nije ni primjećivala da on postoji. Julien, kojega je mučio silan nemir, bio je sada tisuću milja daleko od pobjedonosnih osjećaja, koji su ga prvog dana oduševljavali. »Da to nije povratak na krepost?« mislio je on. Ali za ponosnu je Matildu ta riječ bila odviše građanska.

»U svakodnevnom životu ona nije nimalo religiozna«, mislio je Julien. »Ona voli vjeru kao vrlo korisnu za interese svoje kaste.«

No ne može li se ona i iz obične tankoćutnosti prekoravati zbog pogreške koju je počinila?« Julien je vjerovao da je on njezin prvi ljubavnik.

»Međutim, valja priznati«, govorio je on sebi u drugim časovima, »da u cijelom njezinu biću nema ništa bezazleno, jednostavno ni nježno; nikada je nisam vidio ponosniju. Prezire li me? Bilo bi nje dostojno da jedino zbog mog niskog porijekla predbacuje sebi zbog onoga što je učinila za mene.«

Dok se Julien, pun predrasuda crpenih iz knjiga i sav u uspomenama na Verrières, predavao tlapnji o nježnoj ljubavnici, koja od časa kad je usrećila svog ljubavnika prestaje misliti na vlastito postojanje, Matildina je taština bjesnjela protiv njega.

Kako se već dva mjeseca nije dosađivala, nije se više bojala dosade; tako je Julien izgubio svoju najveću prednost a da to nije mogao ni slutiti.

»Sama sam sebi nametnula gospodara«, mislila je gospođica de La Mole, koju je mučio najstrašniji jad. »On, srećom, mnogo drži do časti; ali ako njegovu taštinu natjeram u krajnost, osvetit će se otkrivši prirodu naših odnosa.« Matilda nikada nije imala ljubavnika, a sad su je, u toj životnoj okolnosti koja i u najbešćutnijim dušama pobuđuje neke nježne iluzije, salijetale gorke misli.

»On ima nada mnom golemu vlast jer vlada s pomoću straha i može me okrutno kazniti ako ga natjeram u krajnost.« Sama je ta pomisao bila Matildi dovoljan razlog da ga vrijeđa. Hrabrost je bila prva odlika njezina karaktera. Jedino ju je pomisao da stavlja na kocku cio svoj život mogla donekle uzbuditi i izliječiti od dosade koja se uvijek nanovo pojavljivala.

---

[32] Sad mislim biti ozbiljan; vrijeme je.
Jer danas se smijeh smatra za odviše ozbiljnu šalu
Kad vrlina porok zove zločinom.

Kad je gospođica dc La Mole i trećeg dana uporno ustrajala u tome da ga ne gleda, Julien je nakon ručka, očito protiv njezine volje, pošao za njom u dvoranu za biljar.

- Zar vi, gospodine, smatrate da ste nada mnom stekli neka velika prava, kad i protiv moje jasno izražene volje hoćete sa mnom govoriti? - reče mu ona s jedva uzdržanim bijesom. - Znate li vi da se to još nitko na svijetu nije usudio?

Ništa nije bilo čudnije od dijaloga tog ljubavnika i ljubavnice; osjećali su jedno za drugo najžešću mržnju a da to nisu ni slutili. Kako po svom karakteru ni jedno ni drugo nisu bili strpljivi i kako su, inače, oboje imali navike dobra ponašanja, brzo je među njima došlo do odrešite izjave da se zauvijek razilaze.

- Kunem vam se da ću vječno čuvati tajnu - reče Julien - dodajem čak da vas nikada neću osloviti, ukoliko vaš dobar glas ne bi trpio od te odviše upadljive promjene. - S poštovanjem je pozdravi i ode.

Nije ga baš stajalo mnogo muke da izvršava ono što je smatrao svojom dužnošću; bio je vrlo daleko od pomisli da je jako zaljubljen u gospođicu de La Mole. Sigurno je da je prije tri dana, kad je bio sakriven u ormaru od mahagonija, nije ljubio. Ali u času kad je vidio da se zauvijek s njom razišao, u njegovoj se duši sve najednom izmijenilo.

Njegovo nemilosrdno pamćenje stalo mu je predočivati i najneznatnije okolnosti one noći koja ga je, u stvarnosti, ostavila tako hladnim.

U noći nakon te izjave o vječnom raskidu Julien je mislio da će poludjeti kad je morao sam sebi priznati da ljubi gospođicu de La Mole.

To je otkriće izazvalo strahovite borbe; svi su njegovi osjećaji bili poremećeni.

Dva dana poslije, umjesto da bude ohol prema gospodinu de Croisenoisu, bio bi ga najradije zagrlio briznuvši u plač.

Vičnost nesreći potaknula je u njemu jednu razumnu misao, te on odluči otputovati u Languedoc. Pripremi kovčeg i ode na poštu.

Kad je, stigavši u ured poštanskih kola, doznao da će čudnim slučajem već sutradan biti slobodno mjesto u kolima što putuju u Toulouse, umalo se nije onesvijestio. Najmi to mjesto i vrati se u palaču de La Mole da markizu najavi svoj odlazak.

Gospodin de La Mole bio je izišao. Više mrtav nego živ, Julien je otišao u knjižnicu da ga tamo čeka. Kako li mu je bilo kad je ondje zatekao gospođicu de La Mole?

Kad ga je ugledala, na licu joj se pojavio opak izraz, koji on nikako nije mogao previdjeti.

Obuzet svojom nesrećom i zbunjen iznenadnim susretom, Julien je počinio pogrešku i rekao joj, govoreći iz duše i najnježnijim glasom: - Vi me, dakle, više ne ljubite?

- Grozim se što sam se predala prvome koji je naišao - odgovori Matilda plačući od bijesa na samu sebe.

- *Prvome koji je naišao!* - vikne Julien i poleti prema jednom starom srednjovjekovnom maču, koji se kao znamenita rijetkost čuva u knjižnici.

Njegova bol, koju je već u času kad je nagovorio gospođicu de La Mole smatrao neizdrživom, utrostručila se još kad je opazio suze što ih ona od stida prolijeva. Bio bi najsretniji čovjek na svijetu da ju je mogao ubiti.

U času kad je s priličnom mukom izvukao mač iz njegovih starinskih korica, Matilda mu se, sretna zbog tog novog uzbuđenja, ponosno približila: njezine su suze presahnule.

U Julienu je živo iskrsnula pomisao na markiza de La Molea, njegova dobročinitelja. »Ubio bih njegovu kćer!« pomisli on. »Koje li grozote!« I on načini kretnju kao da će odbaciti mač. »Ona će sigurno zbog te melodramatične kretnje prasnuti u smijeh«, pomisli on. Ta mu je misao vratila svu hladnokrvnost. Sa zanimanjem je gledao oštricu starog mača, kao da traži kakvu mrlju rđe, a zatim ga turi natrag u korice i s najvećim ga mirom opet objesi na klin od pozlaćene bronce o kojem je visio.

Cijela ta kretnja, koja je pri svršetku bila vrlo polagana, trajala je dobar čas; gospođica de La Mole ga je zapanjeno promatrala. »Zamalo me, dakle, moj ljubavnik nije ubio!« pomisli ona.

Ta ju je misao prenijela u najljepše doba stoljeća Karla IX. i Henrika III.

Stajala je nepomično pred Julienom, koji je upravo stavio mač na mjesto, i gledala ga očima u kojima više nije bilo mržnje. Valja priznati da je u tom času bila zamamna i da nikada nijedna žena nije bila manje nalik na parišku lutku (ta je riječ sadržavala velik Julienov prigovor pariškim ženama).

»Opet ću pasti u neku slabost prema njemu«, mislila je Matilda. »Ovaj bi se put, nakon ponovnog pada, i to baš u času kad sam s njim tako odlučno govorila, pogotovu osjećao mojim vladarom i gospodarom.« I ona pobjegne.

»Bože moj, kako je lijepa!« pomisli Julien gledajući je kako trči. »Eto, to se stvorenje prije nepunih tjedan dana s toliko strasti bacilo u moj naručaj... I ti se trenuci nikada više neće vratiti! I to mojom krivnjom. A ja u času tog čina, tako neobičnog i za mene toliko zanimljivog, nisam to ni shvaćao... Valja priznati da sam se rodio s vrlo tupim i nesretnim karakterom.«

Pojavio se markiz. Julien požuri da mu najavi svoj odlazak.

- Kamo? - upita ga gospodin de La Mole.

- U Languedoc.

- Nipošto, molim vas. Predviđeni ste za mnogo važnije zadatke, a ako otputujete, ići ćete na sjever... ja vam čak, vojnički rečeno, nalažem da ne napuštate palaču. Učinit ćete mi uslugu ako nikada ne budete odsutni više od dva-tri sata, jer vas svaki čas mogu trebati.

Julien pozdravi i ode ne izustivši ni riječi i ostavivši markiza vrlo začuđena. Nije bio sposoban da govori, zatvorio se u svoju sobu. Tu se slobodno mogao predati preuveličavanju svoje okrutne sudbine.

»I tako se ja ne mogu više ni udaljiti!« mislio je. »Bog sam neka zna koliko će me dana markiz zadržati u Parizu. Veliki bože! Što se biti sa mnom? A nemam ni jednog prijatelja s kojim bih se mogao posavjetovati. Opat Pirard ne bi mi dopustio da izrečem ni prvu rečenicu, a grof Altamira predložio bi mi da se pridružim nekoj uroti.

A međutim, ja sam lud, ja to osjećam, ja sam lud!

Tko će me voditi, što će biti sa mnom?«

XVIII.

STRAŠNI TRENUCI

I ona mi to priznaje! Potanko opisuje i najsitnije okolnosti! Njezine tako lijepe oči, uprte u moje, odražavaju ljubav koju je osjetila za drugoga!
SCHILLER

Gospođica de La Mole, očarana, nije mislila ni na što drugo doli na sreću da umalo nije bila ubijena. Išla je tako daleko da je sama sebi govorila: »On je dostojan da bude moj gospodar jer se jedva uzdržao da me ne ubije. Koliko bi lijepih mladića iz visokog društva trebalo stopiti zajedno da se dobije takav izljev strasti?

Valja priznati da je bio vrlo lijep u času kad se popeo na stolicu da vrati mač u isti onaj slikoviti položaj u koji ga je tapetar bio stavio. Sve u svemu, nisam baš ni bila tako luda, što sam ga ljubila.«

U tom bi času sa zadovoljstvom bila prihvatila svaku časnu priliku za pomirenje, da se takva prilika pružila. Julien je dotle, dvostruko zaključan u svojoj sobi, bio žrtva najcrnjeg očajanja. U svom je ludilu pomišljao da joj se baci pred noge. Da je, umjesto što se sakrio na samotnu mjestu, lutao vrtom i palačom i bio na dohvat kakve povoljne prilike, bio bi možda za tren oka svoju strašnu nesreću pretvorio u najveću sreću.

Ali takva spretnost, koje mu predbacujemo nedostatak, bila bi isključila onu divnu kretnju kojom je posegnuo za mačem i zbog koje je u tom času bio tako lijep u očima gospođice de La Mole. Taj je hir, povoljan za Juliena, potrajao cijeli dan. Matilda je u mislima stvarala krasne predodžbe o onim kratkim trenucima u kojima ga je ljubila, i žalila je za njima.

»U stvari«, mislila je ona, »moja je strast za tog jadnog mladića trajala u njegovim očima samo od jednog sata po ponoći, kad sam ga vidjela kako se uspinje ljestvama sa svim svojim pištoljima u džepu od kaputa, pa do osam sati ujutro. A četvrt sata poslije, dok sam u crkvi Svete Valerije bila na misi, počela sam pomišljati na to kako će se on sada smatrati mojim gospodarom i kako će me možda pokušati u ime straha prisiliti na pokornost.«

Nakon ručka je gospođica de La Mole, umjesto da izbjegava Juliena, razgovarala s njim i nekako ga navela da pođe s njom u vrt; poslušao je. Ta mu je kušnja još nedostojala. Matilda je i ne sluteći popustila ljubavi prema njemu, koja ju je opet obuzela. Osjećala je silno zadovoljstvo što se s njim šeće i sa zanimanjem je gledala te ruke koje su ujutro bile zgrabile mač da je ubiju.

Nakon takva postupka i nakon svega što se dogodilo nije više moglo biti ni govora o njihovim nekadanjim razgovorima.

Malo pomalo Matilda mu je stala s prisnim povjerenjem govoriti o svom duševnom stanju. Nalazila je čudnovatu nasladu u toj vrsti razgovora; čak mu je opisivala i uzbuđenja onog zanosa što ga je bila osjetila za gospodina de Croisenoisa, za gospodina de Cavlusa ...

- Što! Zar i za gospodina de Caylusa! - poviče Julien, i u tim je riječima došla do izražaja sva gorka ljubomora napuštena ljubavnika. Matilda je to tako i shvatila i nimalo se nije uvrijedila.

Nastavila je mučiti Juliena, opisujući mu na najslikovitiji način pojedinosti svojih nekadanjih osjećaja, i to s naglaskom najiskrenije istinosti. Vidio je da ona opisuje ono što joj je pred očima. Opažao je s bolom da ona govoreći otkriva mnogo toga u svom vlastitu srcu.

Nesreća zbog ljubomore ne može biti veća.

Sumnjati da je suparnik ljubljen, već je dovoljno bolno, ali doživjeti da ti žena koju obožavaš potanko priznaje ljubav što je on u njoj pobuđuje, bez sumnje je vrhunac muka.

Ah, kako su u tom času bili kažnjeni svi osjećaji oholosti koji su Juliena potaknuli da se smatra boljim od raznih de Caylusa i Croisenoisa! S kakvim li je dubokim i iskrenim jadom sada preuveličavao i najmanje njihove prednosti! S kojim li je plamenim uvjerenjem prezirao samoga sebe!

Matilda mu se činila dostojna obožavanja, sve su riječi preslabe da izraze pretjeranost njegova divljenja. Šećući pokraj nje, krišom je pogledao njezine ruke, njezina ramena, njezino kraljevsko držanje. Jedva se suzdržavao da joj se, srvan ljubavlju i nesrećom, ne baci pred noge i vikne: »Smilujte se!«

»I to toliko lijepo stvorenje, toliko iznad ostalih, koje me jednom ljubilo, bez sumnje će uskoro ljubiti gospodina de Caylusa.«

Julien nije mogao sumnjati u iskrenost gospođice de La Mole; prizvuk istinosti bio je odviše očit u svemu što je govorila. I da baš ništa ne bi nedostajalo njegovoj nesreći, bilo je trenutaka kad je Matilda, misleći na osjećaje koje je jednom imala za gospodina de Caylusa, govorila o njemu kao da ga i sada ljubi. U njezinu je glasu sigurno bilo ljubavi. Julien je to točno zapažao.

Da su mu u grudi ulili rastopljeno olovo, ne bi toliko trpio. Kako je taj jadni mladić u svojoj neizrecivoj nesreći mogao i slutiti da gospođica de La Mole u sjećanju na prolazne ljubavne prohtjeve, koje je nekoć osjećala prema gospodinu de Caylusu ili gospodinu de Luzu, nalazi toliko zadovoljstva samo zato što ih njemu priča?

Ništa ne bi moglo izraziti Julienove duševne patnje. Slušao je ta potanka povjeravanja o ljubavi koju je ona osjećala za druge, u onom istom drvoredu lipa u kojem je tek nekoliko dana prije čekao da izbije jedan sat da bi ušao u njezinu sobu. Veću muku nije ljudsko biće u stanju podnijeti.

Taje vrsta okrutne iskrenosti trajala cijelih osam dana. Matilda je, činilo se, sad sama tražila, sad opet nije izbjegavala priliku da s njim govori, a predmet razgovora, na koji kao da su se oboje vraćali s nekom jetkom nasladom, bio je izlaganje osjećaja što ih je imala za druge. Pričala mu je o pismima koja je pisala, ponavljala mu točno riječi i navodila mu cijele rečenice. Posljednjih se dana činilo kao da promatra Juliena s nekom vrsti zlobne radosti. Njegove su joj muke priređivale velik užitak.

Vidi se da Julien nije imao nikakvo životno iskustvo, čak ni romane nije čitao. Da je bio malo manje nespretan i da je toj mladoj djevojci, koju je toliko obožavao, a koja mu je povjeravala tako čudnovate tajne, hladnokrvno rekao: - Priznajte da ipak upravo mene ljubite, premda ne vrijedim koliko sva ta gospoda ...

Možda bi ona bila sretna da ju je prozreo: u najmanju bi ruku uspjeh posve ovisio o ljupkosti s kojom bi Julien izrazio tu misao i o času koji bi zato odabrao. Svakako bi se dobro izvukao, i još s prednostima za sebe, iz položaja koji je Matildi počinjao bivati dosadan.

- A mene više ne volite, mene, koji vas obožavam! - reče joj jednog dana Julien, lud od ljubavi i jada. To je bila gotovo najveća glupost što ju je mogao počiniti.

Te su riječi za tren oka uništile sve zadovoljstvo koje je gospođica de La Mole nalazila u tome da mu priča o svom duševnom stanju. Ona se počinjala čuditi što se on, nakon svega što se dogodilo, ne vrijeđa zbog njezina pričanja, te je u času kad je on izgovorio te glupe riječi, već pomišljala i na to da je on možda više ne ljubi. »Ponos je, bez sumnje, ugasio njegovu ljubav«, mislila je ona. »Nije on čovjek koji bi nekažnjeno dopustio da mu se pretpostavljaju stvorenja poput de Caylusa, de Luza, de Croisenoisa, za koje on priznaje da su toliko nad njim. Ne, neću ga više vidjeti pred svojim nogama!«

Prethodnih je dana Julien u naivnosti svoje nesreće često iskreno pred njom hvalio sjajna svojstva te gospode; čak je u tome i pretjerivao. Ta nijansa nije gospođici de La Mole nipošto

izmaknula, čudila joj se, ali uzroka nije otkrila. Julienova je pomamna duša, hvaleći suparnika za kojega je vjerovao da je ljubljen, suosjećala s njegovom srećom.

Njegove riječi, toliko iskrene ali toliko glupe, u tili su čas sve promijenile. Sigurna da je on ljubi, Matilda ga je potpuno prezrela.

Upravo su se šetali kad mu je izmaknula ta nespretna izjava; ona ga napusti, a njezin je posljednji pogled izražavao najstrašniji prezir. Vrativši se u salon, cijelu ga večer nije više ni pogledala. Sutradan je taj prezir zaokupljao svu njezinu dušu; više nije bilo ni govora o osjećajima zbog kojih je osam dana nalazila toliko zadovoljstvo u tome da se prema Julienu odnosi kao prema najprisnijem prijatelju; bilo joj je neugodno vidjeti ga. Matildini su osjećaji graničili s gnušanjem i ništa ne bi moglo izraziti krajnji prezir što ga je osjećala kad bi ga srela.

Julien nije shvaćao ništa od svega što se u posljednjih osam dana odigravalo u Matildinu srcu, ali je zapazio njezin prezir. Bio je dovoljno razuman da se pred njom pojavljuje što je moguće manje i nikada je nije pogledao.

Ali nije se on bez smrtnih muka tako reći odrekao njezine prisutnosti. Činilo mu se da se njegova nesreća time još povećala. »Hrabrost ljudskog srca ne može biti veća«, mislio je on. Provodio je dane uz mali prozor u potkrovlju palače; kapci su bili brižno zatvoreni, i odatle je barem mogao spaziti gospođicu de La Mole kad bi se pojavila u vrtu.

Kako li mu je bilo kad ju je nakon ručka vidio gdje šeće s gospodinom de Caylusom, s gospodinom de Luzom ili s nekim drugim za koga mu je bila priznala da je prema njemu nekoć osjećala prolaznu ljubav?

Julien nije nikada ni slutio da postoji tako silna nesreća i dolazilo bi mu da jauče. Ta toliko snažna duša bila je konačno posve satrvena.

Svaka misao koja nije bila u vezi s gospođicom de La Mole postala mu je mrska; nije bio sposoban da napiše ni najjednostavnije pismo.

- Vi ste ludi - reče mu markiz.

Bojeći se da ga markiz ne prozre, Julien se stade ispričavati bolešću i uspije ga uvjeriti. Na njegovu sreću, markiz mu se za vrijeme ručka podrugivao u vezi s njegovim skorim putovanjem. Matilda je razumjela da bi to putovanje moglo potrajati vrlo dugo. Julien ju je već nekoliko dana izbjegavao, a sjajni mladići, koji su imali sve ono što je nedostajalo tom blijedom i sumornom stvorenju koje je ona nekada ljubila, nisu više bili kadri trgnuti je iz njezinih sanjarenja.

»Obična bi djevojka odabrala svoga miljenika među tim mladićima koji privlače sve poglede u salonu«, govorila je ona sebi, »ali jedno je svojstvo genija u tome da njegova misao ne kroči putovima što ih je utrla gomila.

Kao drugarica čovjeka kakav je Julien, kojemu nedostaje jedino imetak, koji ja posjedujem, neprestano bih pobuđivala pažnju i ne bih u životu prolazila neprimijećena. Umjesto da neprestano strepim od revolucije, kao moje rođake, koje se, u strahu od naroda, ne usuđuju izgrditi kočijaša koji ih loše vozi, bila bih sigurna da ću odigrati neku ulogu, i to veliku ulogu, jer čovjek kojega sam odabrala ima jak značaj i beskrajno je slavoljubiv. Što mu nedostaje? Prijatelji, novac? To ću mu ja dati.« Ali njezina je misao postupala donekle sa Julienom kao s nižim stvorenjem, kojemu dopuštamo da nas voli kad mi to hoćemo.

XIX.

ŠALJIVA OPERA

O how this spring of love resembleth
The uncertain glory of an April day:
Which now shows ali the beauty of the sun,
And by and by a cloud takes all away.[33]
SHAKESPEARE

Misleći neprestano na budućnost i na izvanrednu ulogu kojoj se nadala, Matilda je uskoro stala žaliti čak i za suhoparnim metafizičkim razgovorima koje je često vodila sa Julienom. Izmorena tako visokim mislima, žalila je katkad i za časovima sreće koje je proživjela uz njega. Te je uspomene pratilo kajanje, koje ju je u nekim trenucima upravo satiralo.

»Ali, ako već djevojka poput mene osjeća neku naklonost«, govorila je sebi, »ona smije zaboraviti svoje dužnosti jedino zbog vrijedna čovjeka. Neka nitko ne kaže da su me osvojili njegovi lijepi brci ili način kako on sjedi u sedlu, nego njegovi duboki razgovori o budućnosti koja čeka Francusku, njegove misli o sličnosti između događaja koji nas mogu zadesiti i revolucije u Engleskoj godine 1688. Bila sam zavedena, ja sam slaba žena«, odvraćala je ona na prigovore svoje savjesti, »ali me barem nisu kao neku lutku zaludile prednosti vanjštine.

Ako dođe do revolucije, zašto Julien Sorel ne bi igrao ulogu Rolanda, a ja ulogu gospođe Roland?[34] Ta mi se uloga više sviđa nego uloga gospođe de Stael: nemoralno će ponašanje biti smetnja u našem stoljeću. Sigurno je da neću sebi dopustiti još jednu slabost; umrla bih od stida.«

Valja priznati da nisu svi Matildini snovi bili toliko ozbiljni kao misli koje smo upravo izložili.

Gledala je Juliena i u najmanjim je njegovim postupcima nalazila divnu ljupkost.

»Bez sumnje mi je uspjelo«, mislila je ona, »uništiti u njemu i najmanju pomisao da ima neka prava nada mnom.

To, uostalom, dokazuje i izraz nesreće i duboke strasti s kojim mi je jadni mladić prije osam dana govorio o svojoj ljubavi. Moram priznati da sam bila baš čudna što sam se razljutila na riječi u kojima je bilo toliko poštovanja i toliko strasti. Nisam li ja njegova žena? Njegove su riječi bile posve prirodne, i on je, treba priznati, bio vrlo drag. Julien me voli još i nakon onih beskrajnih razgovora u kojima sam mu pričala - i to s mnogo okrutnosti - priznajem - samo o ljubavnim prohtjevima što mi ih je dosadan život koji provodim nametnuo prema onim mladićima iz otmjena društva na koje je on toliko ljubomoran. Ah, kad bi on znao kako su oni za mene neopasni! Koliko mi se oni pokraj njega čine blijedi i svi nalik jedan na drugoga!«

Razmišljajući o tome, Matilda je nasumce olovkom crtala po jednoj stranici svog albuma. Jedan profil što ga je dovršila iznenadi je i oduševi: upadljivo je bio sličan Julienu. »To je glas neba! Eto jednog čuda ljubavi«, klikne zaneseno. »I ne misleći nacrtala sam njegov portret.«

---

[33] O, kako ovo proljeće ljubavi nalikuje
Nestalnoj slavi jednog aprilskog dana,
Koji sad odrazuje svu ljepotu sunca,
A zamalo će neki oblak sve to uništiti!

[34] Francuski političar, žirondinac, ministar unutrašnjih poslova 1792. Njegova žena držala je salon koji je imao velik politički utjecaj za vrijeme Velike revolucije. Giljotinirana je 1793. godine.

Pobjegla je u svoju sobu, zaključala se te se mnogo trudila i ozbiljno nastojala naslikati Julienov portret, ali joj to nije uspjelo. Profil što ga je nasumce naslikala bio je svakako najsličniji. Matilda je time bila oduševljena, vidjela je u tome očit dokaz velike strasti.

Ostavila je album vrlo kasno, tek kad ju je markiza pozvala da pođu u Talijansku operu. Mislila je samo na to da pogledom pronađe Juliena, kako bi ga njezina majka pozvala da ih prati.

No on se nije pojavio, i gospođama su se pridružili u loži samo neki nezanimljivi ljudi. Za vrijeme prvog čina Matilda je sa zanosom najživlje strasti sanjarila o čovjeku kojega ljubi. No u drugom ju je činu dirnula u srce jedna ljubavna maksima komponirana u melodiji koja je, treba priznati, bila dostojna Cimarose. Junakinja je pjevala: »Moram se kazniti zbog pretjeranog obožavanja koje za njega osjećam, previše ga ljubim!«

Od časa kad je Matilda čula tu prekrasnu pjesmu ništa drugo na svijetu nije za nju postojalo. Kad bi joj se tko obratio, ona nije odgovarala. Majka ju je grdila, a ona se jedva toliko svladala da je pogleda. Njezino je ushićenje dospjelo do onog stanja zanosa i strasti koje se može usporediti s najsnažnijim osjećajima što ih je Julien već nekoliko dana za nju osjećao. Melodija, puna božanske miline u kojoj je bila komponirana izreka koja, kako joj se činilo, tako čudesno pristaje njezinu položaju, ispunjavala joj je sve časove kad nije neposredno mislila na Juliena. Zahvaljujući svojoj ljubavi za muziku, ona je te večeri bila onakva kakva je gospođa de Rênal bila uvijek kad je mislila na Juliena. Razumska ljubav svakako ima više duha od istinske ljubavi, ali se njezina oduševljenja javljaju samo na mahove; takva ljubav odviše poznaje samu sebe, ona se neprestano ispituje i daleko je od toga da pomuti razum; ta na razumu se i osniva.

Kad su se vratili kući, Matilda je, ne obzirući se ni najmanje na prigovore gospođe de La Mole, pod izgovorom da ima groznicu, jedan dio noći provela ponavljajući uz klavir onu pjesmu. Pjevala je riječi slavne melodije koja ju je očarala:

»Devo punirmi, devo punirmi,
Se troppo amai, etc.«

Posljedica te lude noći bila je da je počela vjerovati kako je uspjela nadvladati svoju ljubav. (Ova će stranica u mnogom pogledu škoditi nesretnom piscu. Hladne će ga duše optuživati zbog nepristojnosti. On nipošto ne želi uvrijediti mlade žene koje blistaju u pariškim salonima pretpostavljajući da bi ikoja od njih bila sposobna za takve lude osjećaje koji unizuju Matildin karakter. Taj je lik potpuno izmišljen, i to izmišljen posve izvan društvenih običaja koji će civilizaciji XIX. stoljeća osigurati tako odlično mjesto među svim ostalim stoljećima.

Mladim djevojkama koje su te zime bile ukras plesova nipošto ne nedostaje razboritost.

Ne mislim ni to da bi ih čovjek mogao optužiti kako odviše preziru velik imetak, konje, lijepa imanja i sve ono što osigurava ugodan položaj u društvu. Daleko od toga da te prednosti smatraju dosadnima, one ih, uglavnom, najustrajnije priželjkuju, pa ako u njihovim srcima ima ikakve strasti, to je strast prema njima.

A ne može se reći ni da ljubav pomaže darovitim mladićima, kao što je Julien, da uspiju u životu. Oni se neraskidivo povezuju s nekom koterijom, i kad ona nešto postigne, onda na nju pljušte sve društvene prednosti. Teško učenu čovjeku koji ne pripada ni jednoj koteriji; predbacivati će mu sve, pa i najmanje, vrlo sumnjive uspjehe, a uzvišena će krepost nadvladati i okrasti ga. Da, gospodine, roman je kao ogledalo koje čovjek prenosi cestom. U njemu ćete vidjeti kako se odrazuje čas nebesko plavetnilo, a čas blato drumskih kaljuža. Zar ćete čovjeka koji u svom košu nosi ogledalo optužiti da je nemoralan! Njegovo ogledalo odrazuje blato, a vi optužujete ogledalo! Bilo bi mnogo bolje da optužite cestu na kojoj je ta kaljuža, a još više nadglednika cesta koji trpi da se voda ustoji i da se stvaraju kaljuže.

Sada, kad smo utvrdili da je karakter poput Matildina nemoguće naći u našem stoljeću, koje je isto toliko razborito koliko i kreposno, manje se bojim da ću koga razljutiti ako nastavim pričati o ludostima te ljubazne djevojke.)

Sutradan je sve vrijeme vrebala priliku da se osvjedoči kako je svladala svoju ludu strast. Njezin je glavni cilj bio da u svemu omrzne Julienu, ali joj nije izmaknula ni jedna njegova kretnja.

Julien je bio previše nesretan i, pogotovu, previše uzrujan a da bi mogao prozreti tu nadasve zamršenu ljubavnu igru; još je manje mogao opaziti sve što je u tome bilo za njega povoljno; bio je žrtva te igre. Nikada, možda, nije bio tako strahovito nesretan. Njegov je duh tako malo upravljao njegovim postupcima da ne bi bio shvatio mrzovoljna filozofa koji bi mu rekao: »Gledajte da brzo iskoristite raspoloženje koje je za vas povoljno, jer u toj vrsti razumske ljubavi kakvu nalazimo u Parizu isto duševno stanje ne može potrajati dulje od dva dana.« No koliko je god Julien bio zanesen, imao je časti. Njegova je prva dužnost bila šutljivost; to je shvatio. Tražiti savjet, pričati svoje muke prvome koji naiđe, to bi za njega bila sreća koja se može usporediti sa srećom onog nesretnika što prolazi užarenom pustinjom pa mu nebo podari kapljicu ledene vode. Ali poznavao je opasnost: bojao se da na pitanje nekog znatiželjnika koji bi ga ispitivao ne odgovori bujicom suza. Zatvorio se u svoju sobu.

Vidio je Matildu kako dugo šeta vrtom; kad ga je konačno napustila, sišao je on u vrt. Približio se grmu s kojega je ona ubrala ružu.

Noć je bila tamna, mogao se prepustiti svojoj nesreći bez straha da ga tko opazi. Njemu je bilo jasno da gospođica de La Mole sada ljubi jednoga od onih mladih oficira s kojim je malo prije tako veselo razgovarala. Njega je nekoć ljubila, ali je otkrila kako malo vrijedi.

»Zaista, vrlo malo vrijedim!« govorio je Julien sebi s potpunim uvjerenjem. - »Ja sam, sve u svemu, vrlo plitko stvorenje, vrlo obično, ljudima vrlo dosadno, a samome sebi upravo nepodnošljivo.« Smrtno su mu se ogadila sva njegova dobra svojstva, sve što je s oduševljenjem volio; i u tom stanju *izvrnute mašte* stao je upravo svojom maštom suditi o životu. To je zabluda nadmoćna čovjeka.

Više puta je pomislio na samoubojstvo; ta je predodžba bila puna čara, kao neki sladak odmor, čaša ledene vode pružena bijedniku koji u pustinji umire od žeđi i vrućine.

»Moja će smrt uvećati prezir što ga za mene osjeća!« povikne on. »Kakvu bih uspomenu ostavio!«

Kad ljudsko biće padne u taj najdublji ponor nesreće, ne preostaje mu drugi izlaz doli hrabrost. Julien nije imao dovoljno odlučne snage da kaže samome sebi: »Treba da se usudim!« No gledajući prozor Matildine sobe, vidio je kroz kapke da je ugasila svjetlo. Zamislio je tu krasnu sobu, koju je, na žalost, vidio samo jednom u životu. Njegova mašta nije išla dalje.

Izbio je jedan sat. Kako je čuo zvono, u isti je tren pomislio: »Popet ću se ljestvama.«

Bio je to blijesak genija, a dobri razlozi smjesta nagrnuše. »Zar mogu biti nesretniji?« pomisli on. Potrčao je po ljestve. Vrtlar ih je bio svezao lancem. Pomoću otponaca jednog malog pištolja, koji je otkinuo, Julien, koji je u tom času bio pun natčovječne snage, iskrivi jednu kariku lanca kojim su ljestve bile vezane. Začas se mogao njima služiti i prislonio ih je na Matildin prozor.

»Ljutit će se, sasut će na me sav svoj prezir, ali što mari? Poljubit ću te posljednji put, otići ću u svoju sobu i ubit ću se ... Prije nego umrem, moje će se usne dotaknuti njezina obraza!«

Letio je po ljestvama i pokucao na kapke. Za nekoliko ga je časaka Matilda čula i htjela je otvoriti kapke, ali su ljestve to sprečavale. Julien se grčevito uhvati za željeznu kuku koja drži kapke otvorenima te, uz golemu opasnost da se strovali, snažno odgurne ljestve i malo ih pomakne. Matilda je mogla otvoriti kapke.

Skočio je u sobu više mrtav nego živ.

- To si ti! - usklikne ona i baci mu se u naručje ...

Tko bi mogao opisati Julienovu beskrajnu sreću? Matildina je sreća bila gotovo isto tolika.

Govorila mu je protiv same sebe, optuživala se.

- Kazni me zbog moje okrutne oholosti - govorila mu je ona stežući ga u zagrljaju kao da će ga zadaviti. - Ti si moj gospodar, ja sam tvoja robinja. Moram te na koljenima moliti da mi oprostiš što sam se htjela pobuniti. - Izvila mu se iz naručja da bi se bacila pred njegove noge. - Da, ti si moj gospodar - govorila mu je ona, pijana od sreće i ljubavi - vladaj zauvijek nada mnom i strogo kažnjavaj svoju robinju kad se bude htjela pobuniti.

Zatim se opet istrgnula iz njegova naručja i zapalila svijeću, i Julien je imao mnogo muke dok ju je spriječio da ne odreže svu kosu na jednoj strani glave.

- Hoću da se podsjetim - reče mu ona - da sam tvoja sluškinja: Ako me ikada prokleta oholost zavede, pokaži mi tu kosu i reci: »Nije više u pitanju ljubav, nije više riječ o uzbuđenju koje je vaša duša kadra u ovom času osjetiti; vi ste se zakleti na poslušnost, pokoravajte se zbog svoje časti.«

Ali bit će pametnije da prestanemo opisivati toliku mahnitost i blaženstvo.

Julienova je vrlina bila ravna njegovoj sreći. - Treba da se spustim ljestvama - reče on Matildi kad je iznad vrtova, nad udaljenim dimnjacima na istoku, vidio kako zora sviće. - Žrtva koju sebi namećem dostojna je vas. Oduzimam sebi nekoliko sati najčudesnije sreće koju ljudska duša može iskusiti. To je žrtva koju prinosim vašem dobrom glasu. Ako poznajete moje srce, razumjet ćete kakvo nasilje vršim nad samim sobom. Hoćete li prema meni uvijek biti takvi kakvi ste u ovom času? Ali čast govori, to je dovoljno. Znajte da prilikom našeg prvog sastanka nisu posumnjali samo na kradljivce. Gospodin de La Mole je naložio da se u vrtu postavi straža. Gospodin de Croisenois je okružen uhodama, zna se što radi svake noći...

Na te riječi Matilda prasnu u glasan smijeh. Njezina se majka i jedna sobarica probudiše. Iznenada je pozvaše kroz zatvorena vrata. Julien je pogleda, a ona problijedi grdeći sobaricu; majci se ne udostoji reći ni riječi.

- Ali ako im padne na pamet da otvore prozor, vidjet će ljestve! - reče joj Julien.

Još je jednom zagrli, baci se na ljestve i više spuzne niz njih no što siđe, začas je bio na zemlji.

Tri sekunde poslije ljestve su bile u drvoredu lipa, i Matildina je čast bila spašena. Kad se Julien pribrao, opazio je da je post e raskrvavljen i gotovo gol: ozlijedio se dok se neoprezno sklizao.

Neizmjerna mu je sreća povratila svu energiju njegova karaktera. Da se pojavilo dvadesetak ljudi, on bi ih sve sam napao i to bi mu u tom času bilo jedno zadovoljstvo više. Srećom, te njegove vojničke vrline nisu bile stavljene na kušnju. Položio je ljestve na njihovo obično mjesto i vratio lanac kojim su bile vezane. Nije zaboravio ni ukloniti tragove koje su ljestve ostavile u gredici egzotičnog cvijeća pod Matildinim prozorom.

Dok je u mraku rukom prelazio po mekoj zemlji da se uvjeri jesu li tragovi potpuno izbrisani, osjetio je kako mu je nešto palo na ruke; bio je to jedan dio Matildine kose, koji je odrezala i bacila mu.

Bila je na prozoru.

- Evo, što ti šalje tvoja služavka! - dovikne mu ona prilično glasno. - To je znak vječne poslušnosti. Odričem se vlastitog razuma, budi mi gospodar!

Julien, obezumljen, zamalo nije ponovno otišao po ljestve i popeo se opet do nje. Napokon razbor nadvlada.

Nije bilo lako vratiti se iz vrta u palaču. Uspjelo mu je provaliti vrata jednog podruma; stigavši u kuću, morao je, najtiše što je moguće, provaliti vrata svoje sobe. Onako uzbuđen, on je u sobici koju je maločas tako naglo napustio bio ostavio čak i ključ, koji mu je bio u džepu od kaputa. »Samo da ona ne zaboravi sakriti sve te moje smrtne ostatke!« pomisli on.

Napokon umor nadvlada sreću, i kad je sunce izlazilo, pao je u dubok san.

Zvono koje je pozivalo na ručak jedva ga je probudilo. Ušao je u blagovaonicu. Uskoro zatim ušla je Matilda. Julienov je ponos doživio vrlo sretan trenutak kad je opazio ljubav koja se odražavala u očima te djevojke toliko lijepe i okružene tolikim poštovanjem, ali se njegova razboritost ubrzo prestravila.

Pod izgovorom da nije imala dovoljno vremena da počešlja kosu, Matilda ju je tako namjestila da je Julien na prvi pogled mogao opaziti svu veličinu žrtve koju mu je prinijela odrezavši je prošle noći. Da je išta moglo nagrditi tako lijepo lice, Matilda bi se bila uspjela nagrditi. Cijela jedna strana njezine lijepe pepeljastoplave kose bila je odsječena na pola palca od glave.

Za ručkom je cijelo Matildino ponašanje bilo u skladu s tom prvom neopreznošću. Čovjek bi rekao da smatra svojim zadatkom da cijelom svijetu obznani svoju ludu ljubav prema Julienu. Srećom su toga dana gospodin de La Mole i markiza bili vrlo zauzeti narednim podjeljivanjem modrih lenta, kojim gospodin de Chaulnes nije bio obuhvaćen. Potkraj ručka Matilda je u razgovoru nehotice nazvala Juliena *moj gospodaru.* Pocrvenio je do ušiju.

Bilo slučajno ili namjerno, gospođa de La Mole nije toga dana ostavila Matildu ni časak samu. Uvečer, prelazeći iz blagovaonice u salon, Matilda je ipak ugrabila čas da reče Julienu:

- Hoćete li misliti da je to s moje strane neka izlika? Majka je odlučila da jedna od njezinih sobarica spava noću u mojoj sobi.

Taj je dan protekao kao munja. Julien je bio na vrhuncu sreće. Sutradan se već od sedam sati izjutra nalazio u knjižnici; nadao se da će se gospođica de La Mole udostojiti da se u njoj pojavi. Napisao joj je beskonačno pismo.

Vidio ju je tek nekoliko sati poslije, kod ručka. Tog je dana bila najbrižljivije počešljana; divnom je vještinom umjela prekriti mjesto gdje je kosa bila odrezana. Jedanput-dvaput je pogledala Juliena, ali uljudnim i mirnim pogledom; nije više bilo govora o tome da ga nazove *moj gospodaru.*

Julien se toliko iznenadio da nije mogao disati... Matilda je sebi predbacivala gotovo sve što je za njega učinila.

Razmislivši zrelo, zaključila je da on doduše nije posve svakodnevno stvorenje, ali ipak nije ni toliko izvanredno da bi zasluživao sve one čudnovate ludosti koje se usudila počiniti zbog njega. Sve u svemu, uopće nije mislila na ljubav; tog joj je dana dojadilo da bude zaljubljena.

Što se Juliena tiče, osjećaji njegova srca bili su kao u šesnaestogodišnjeg dječaka. Za vrijeme tog ručka, koji mu se činio beskrajan, obuzimale su ga izmjenično strašne sumnje, čuđenje i očajanje.

Čim je pristojnost dopustila da ustane od stola, on je više poletio no što je potrčao u staju, sam je osedlao konja i u kasu odjurio. Bojao se da se ne osramoti kakvom slabošću. »Moram tjelesnim umorom ubiti svoje srce«, govorio je sebi jašući galopom po Meudonskoj šumi. »Što li sam učinio, što li rekao, da sam zaslužio takvu nemilost!«

»Danas ne smijem ništa učiniti i ništa reći«, mislio je vraćajući se u palaču. »Moram biti mrtav tjelesno kao što sam mrtav duševno. Julien više ne živi, samo se njegovo tijelo još miče.«

XX.

JAPANSKA VAZA

Njegovo srce nije isprva shvaćalo svu neizmjernost njegove nesreće, bio je više uzbuđen nego potresen. Ali kako mu se razum postupno vraćao, tako je sve više osjećao težinu svoje nesreće. Sva su životna zadovoljstva bila za njega mrtva, osjećao je jedino snažne ubode očajanja koji su ga razdirali. Ali čemu govoriti o tjelesnim mukama? Koja se samo tjelesna bol može usporediti s ovom?
JEAN-PAUL

Zvono je pozivalo na večeru; Julien se jedva imao vremena presvući. U salonu je zatekao Matildu kako navaljuje na svog brata i na gospodina de Croisenoisa da bi ih odvratila od toga da te večeri pođu u Suresnes k maršalici de Fervaques.

Nikada još nije bila prema njima zavodljivija ni ljubaznija. Nakon večere dođoše gospoda de Luz, de Caylus i nekoliko njihovih prijatelja. Reklo bi se da je gospođica de La Mole uz kult bratske ljubavi ponovno prihvatila i kult najstrože uljudnosti. Premda je te večeri vrijeme bilo divno, ona je zahtijevala da ne idu u vrt; htjela je da se ne udaljuju od naslonjača gospođe de La Mole. Modri je divan bio središte te grupe, kao i zimi.

Matilda je zazirala od vrta, ili joj se barem činio strahovito dosadan: bio je povezan s uspomenom na Juliena.

Nesreća slabi duh. Naš je junak počinio nepretnost da je stao uz onu slamnatu stolicu koja je nekada bila svjedok njegovih tako sjajnih pobjeda. Danas nitko nije s njim progovorio. Kao da ga i ne zapažaju, ili još gore. Oni prijatelji gospođice de La Mole koji su bili uz njega na kraju divana nastojali su da izgleda kao da mu okreću leđa, ili se barem njemu tako činilo.

»Ovo je dvorska nemilost«, pomisli on. I odluči malo proučavati te ljude koji ga nastoje obasuti svojim prezirom.

Stric gospodina de Luza vršio je na dvoru neku važnu službu, i zato je taj lijepi oficir na početku razgovora sa svakim na koga bi naišao spominjao zanimljivu okolnost da je njegov stric u sedam sati pošao u Saint-Cloud i da tamo kani provesti noć. Gledao je da tu stvar spomene naoko posve prostodušno, ali se neprestano na nju vraćao.

Promatrajući gospodina de Croisenoisa pogledom koji je nesreća učinila strogim, Julien je opazio da taj ljubazni i dobri mladić pridaje veliku važnost okultnim uzrocima. To je išlo dotle da bi se ražalostio i ozlovoljio kad bi netko kojem imalo važnijem događaju nalazio posve jednostavan uzrok. »Ima u tome malo ludosti«, pomisli Julien. »Taj je karakter neobično sličan karakteru cara Aleksandra kako mi ga je opisao knez Karasov.« Prve godine svog boravka u Parizu jadni je Julien, tek izišavši iz sjemeništa, bio očaran ljupkošću tih prijaznih mladića, koja je za njega bila posve nova te ga je zablještila. Pred njegovim se očima tek sada počeo ocrtavati njihov pravi karakter.

»Ja ovdje igram nedostojnu ulogu«, pomisli on najednom. Kako da napustim malu slamnatu stolicu na način koji ne bi bio odviše nespretan? Htio je to smisliti i od svoje je mašte - koja se odviše bavila drugim mislima - tražio nešto novo. Trebalo je da dozove u pomoć svoje sjećanje, no valja priznati da je ono bilo vrlo siromašno iskustvima te vrste. Jadni je mladić posjedovao

još vrlo malo uglađenosti, i zato, kad je ustao da napusti salon, učinio je to nespretno i tako da su to svi zapazili. Cijelo je njegovo držanje odviše očito odavalo nesreću. Već je tri četvrt sata igrao ulogu neke nametljive podređene osobe pred kojom se nitko ne trudi da sakrije što o njoj misli.

Pa ipak, kritična zapažanja koja je upravo bio učinio na račun svojih suparnika spriječila su ga da svoju nesreću shvati odviše tragično. Njegov je ponos podržavala uspomena na ono što se zbilo prije dva dana. »Kakve god bile njihove prednosti«, mislio je on ulazeći sam u vrt, »Matilda ni za jednoga od njih nije bila ono što se dva puta udostojila biti za mene.«

Njegova pronicavost nije sezala dalje. Nikako nije razumijevao karakter te čudnovate osobe koju je slučaj učinio potpunom gospodaricom njegove sreće.

Idućeg je dana nastojao umorom ubiti sebe i svoga konja. Nije se više ni pokušavao uvečer približiti modrom divanu, kojem je Matilda bila vjerna. Primijetio je da se grof Norbert nije udostojio ni pogledati ga kad ga je sreo u kući. »On je po naravi toliko uljudan pa mora da se na to osobito prisiljava«, mislio je Julien.

San bi za Juliena bio sreća. Usprkos tjelesnom umoru, uspomene, odviše zavodljive, stale su zaokupljati svu njegovu maštu. Nedostajala mu je sposobnost da shvati kako svojim dalekim šetnjama na konju po šumama pariške okolice djeluje samo na sebe, a nimalo na Matildino srce i duh, te tako prepušta svoju sudbinu slučaju.

Činilo mu se da ima nešto što bi donijelo neizmjerno olakšanje njegovim mukama: razgovor s Matildom. Ali što bi joj se on usudio kazati?

O tome je jednog jutra u sedam sati duboko razmišljao, kadli je najednom spazi kako ulazi u knjižnicu.

- Znam, gospodine, da želite sa mnom razgovarati.

- Veliki bože, tko vam je to rekao?

- Što vas se tiče, ja to znam. Ako nemate časti, možete me upropastiti ili to barem pokušati, ali me ta opasnost, za koju ne vjerujem da odista postoji, nipošto neće spriječiti da budem iskrena. Ja vas više ne ljubim, gospodine, moja me luda mašta prevarila ...

Nakon toga strašnog udarca, Julien se, izvan sebe od ljubavi i boli, pokušao opravdati. Ništa besmislenije od toga. Može li se čovjek opravdati što se nekome ne sviđa? Ali razum više nije imao vlasti nad njegovim postupcima. Neki ga je slijepi nagon gonio da odgađa odluku o svojoj sudbini. Činilo mu se da tako dugo dok govori ništa nije svršeno. Matilda nije slušala njegove riječi, njihov ju je zvuk ljutio; nije shvaćala odakle mu drskost da je prekida.

I ona je tog jutra bila nesretna jer je u svojoj vrlini i oholosti osjećala grižnju savjesti. Ponižavala ju je strahovita pomisao da je malom svećeniku, seljačkom sinu, dala pravo nad sobom. »To je gotovo isto«, mislila je u časovima kad je preuveličavala svoju nesreću, »kao da moram sebi predbacivati slabost prema kojemu od slugu.«

Kod hrabrih i ponosnih karaktera samo je jedan korak od srdžbe prema samome sebi do jarosti prema drugima; izljevi bijesa su u tom slučaju veliko zadovoljstvo.

U jednom je trenutku gospođica de La Mole otišla tako daleko da je Juliena zasula izjavama krajnjeg prezira. Ona je posjedovala neizrecivo mnogo duha i taj je duh trijumfirao u vještini da muči nečije samoljublje i da zadaje okrutne rane.

Julien se prvi put u životu našao podvrgnut postupcima nadmoćna duha koji je protiv njega podbadala žestoka mržnja. Daleko od toga da bi pomišljao da se brani, on je u tom času prezirao samoga sebe. Slušajući kako na nj padaju izljevi tako okrutna prezira, smišljeni s mnogo duhovitosti da razore svako dobro mišljenje koje bi on mogao imati o sebi, činilo mu se da Matilda ima pravo i da mu još nije dosta rekla.

Što se nje tiče, ona je nalazila divno zadovoljstvo oholosti u tome da tako kazni i sebe i njega zbog toga što ga je nekoliko dana prije obožavala.

Nije bilo potrebno da pronalazi i da izmišlja okrutnosti koje mu je dobacivala s toliko zadovoljstva. Samo je ponavljala ono što je već osam dana u njezinu srcu govorio zastupnik stranke protivne ljubavi.

Svaka je riječ ustostručivala Julienovu strahovitu nesreću. Htio je pobjeći, no gospođica de La Mole ga je zapovjednički zaustavila rukom.

- Izvolite misliti na to - reče joj on - da govorite vrlo glasno, čut će vas u susjednoj sobi.

- Što me se tiče! - odvrati ponosno gospođica de La Mole. - Tko bi se usudio reći da me čuje? Hoću da jednom zauvijek izliječim vaše sitno samoljublje od misli koje je ono moglo stvoriti na moj račun.

Kad je Julien mogao izići iz knjižnice, bio je toliko ošamućen da je manje osjećao svoju nesreću. »E, pa dobro! Ona me više ne ljubi«, ponavljao je samome sebi glasno, kao da sebi razlaže svoj položaj. »Čini se da me ljubila osam do deset dana, a ja ću je ljubiti cijeli život.

Je li moguće da ona još nedavno nije mome srcu značila ništa, baš ništa!«

Matildino je srce prožimala gorda radost; ona je dakle uspjela zauvijek prekinuti! To što je tako potpuno pobijedila jednu toliko snažnu naklonost činilo ju je savršeno sretnom. »Tako će taj mladi gospodičić razumjeti, i to jednom za svagda, da nema i da nikada neće imati nikakve vlasti nada mnom.« Bila je toliko sretna da zaista u tom času u nje više nije bilo ljubavi.

Kod stvorenja manje strastvenog no što je Julien ljubav bi postala nemoguća nakon tako grozna i ponižavajućeg razgovora. Ne odstupajući ni na jedan časak od onoga što duguje samoj sebi, gospođica de La Mole mu je rekla tako neugodne stvari i tako dobro smišljene da su mogle izgledati istinite čak i onda kad čovjek hladnokrvno razmišlja o njima.

Zaključak što ga je Julien u prvom trenutku stvorio o tom čudnom napadaju bio je da je Matildina oholost beskrajna. Čvrsto je vjerovao da je među njima sve zauvijek svršeno, a ipak je sutradan kod ručka bio pred njom plašljiv i nespretan. Bila je to mana zbog koje mu se dotada nije moglo prigovoriti. U velikim i malim stvarima točno je znao što treba i hoće činiti, te bi to i ostvarivao.

Kad je toga dana nakon ručka gospođa de La Mole zamolila da joj doda neku buntovničku a ipak rijetku brošuru koju joj je ujutro bio potajno donio njezin župnik, Julien je uzimajući je s jednog stolića, srušio neku staru i nadasve ružnu vazu od modra porculana.

Gospođa de La Mole ustane kriknuvši od užasa i pođe da izbliza pogleda ostatke svoje drage vaze. - Bio je to stari japanski porculan - reče ona - dobila sam ga od svoje pratetke, nadstojnice samostana u Chellesu; vaza je bila dar Holanđana vojvodi namjesniku od Orleansa, koji ju je darovao svojoj kćeri...

Matilda je promatrala kretnje svoje majke, ushićena što se razbila ta modra vaza koja joj se činila strahovito ružna. Julien je šutio i nije bio baš osobito zbunjen; vidio je gospođicu de La Mole posve blizu sebe.

- Ta je vaza zauvijek razbijena - reče joj on. - Tako je i s jednim osjećajem koji je nekada bio gospodar mog srca; molim vas da mi oprostite sve ludosti do kojih me taj osjećaj doveo. - I on iziđe.

- Čovjek bi zbilja rekao da je taj gospodin Sorel ponosan i zadovoljan onim što je učinio - reče gospođa de La Mole kad je on otišao.

Taje riječ pogodila Matildu u srce. »Istina je«, pomisli ona, »moja je majka točno pogodila, to je osjećaj koji ga obuzima.« Tek tada iščezne radost koju je osjećala zbog sinoćnjeg napadaja na njega. »Dobro, dakle, sve je svršeno«, reče ona sebi naoko mirno; »ostaje mi veliko iskustvo. Ta je zabluda strašna, ponižavajuća; ona će mi biti pouka za cijeli život.«

»Zašto nisam rekao istinu?« mislio je Julien. »Zašto me ljubav koju sam osjećao za tu ludu još uvijek muči?«

Ta ljubav ne samo da se nije gasila, kako se on nadao, nego je brzo napredovala. »Ona je luda, to je istina«, govorio je sebi, »ali je li zato manje vrijedna divljenja? Može li itko biti ljepši? Nisu li sva velika uživanja što ih najotmjenija civilizacija može pružiti kao za okladu

sjedinjena u gospođici de La Mole?« Uspomene na prošlu sreću ovladale su Julienom i brzo su razorile sve što je razum sagradio.

Razum se uzalud bori protiv takvih uspomena; njegovi ozbiljni pokušaji samo još povećavaju njihovu draž.

Dvadeset i četiri sata nakon što je razbio vazu od starog japanskog porculana Julien je zacijelo bio najnesretniji čovjek na svijetu.

XXI.

TAJNA NOTA

Jer sve što pričam, to sam i vidio; i ako sam
se mogao prevariti gledajući, sigurno je da
vas ne varam pričajući vam.
PISMO AUTORU

Markiz ga pozove k sebi. Gospodin de La Mole je izgledao pomlađen, oko mu je sjalo.

- Da čujemo malo o vašem pamćenju - reče on Julienu; kažu da je čudesno! Biste li mogli naučiti četiri stranice napamet, otići u London i tamo ih izgovoriti naizust? Ali tako da ne izmijenite riječi? ...

Markiz je ljutito gužvao »Quotidienne« od toga dana i uzalud je nastojao sakriti ozbiljan izraz lica, koji Julien u njega još nikada nije vidio, čak ni onda kad je bila u pitanju parnica Frilair.

Julien je bio već dosta iskusan da osjeti kako se mora pretvarati kao da potpuno vjeruje markizovu nemarnom tonu.

- Ovaj broj »Ouotidienna« možda nije jako zabavan, ali ako gospodin markiz dopusti, bit će mi čast da mu ga sutra ujutro cijela izgovorim naizust.

- Što! Zar i oglase?

- Upravo tako, i ni slovke neću izostaviti.

- Dajete li mi svoju riječ? - prihvati markiz s iznenadnom ozbiljnošću.

- Da, gospodine, i jedino bi mi bojazan da je neću održati mogla pomutiti pamćenje.

- Jučer sam vas to zaboravio pitati. Ne tražim od vas zakletvu da nikada nećete pričati dalje ono što čujete. Odviše vas dobro poznajem a da bih vam nanio tu uvredu. Ja sam za vas jamčio; odvest ću vas u jedan salon gdje će se okupiti dvanaest osoba. Zabilježit ćete što svaki od njih bude govorio.

Ne bojte se, to neće biti zbrkan razgovor; svak će govoriti kad na njega dođe red; neću reći da će govoriti sređeno - doda markiz vrativši se svom ugodnom i laganom načinu, koji mu je bio tako prirođen. - Dok mi budemo govorili, vi ćete napisati dvadesetak stranica. Vratit ćete se sa mnom ovamo, i mi ćemo tih dvadesetak stranica sažeti u četiri. To su te četiri stranice koje ćete mi sutra izgovoriti naizust umjesto cijelog broja »Ouotidienna«. Odmah zatim otputovat ćete poštanskim kolima, kao mladić koji putuje za svoj užitak. Vaš je zadatak da nikome ne padnete u oči. Doći ćete do jedne visoke ličnosti. Tamo će vam biti potrebno više spretnosti. Radi se o tome da se zavaraju svi koji ga okružuju, jer među njegovim tajnicima i slugama ima ljudi koji su se prodali našim neprijateljima pa vrebaju naše izaslanike da bi ih zadržali.

Dobit ćete pismo s nekom beznačajnom preporukom.

U času kad vas Njegova Ekselencija pogleda, izvući ćete ovaj moj sat, koji vam posuđujem za vrijeme vašeg putovanja. Uzmite ga, time smo već nešto obavili, a meni dajte svoj.

Vojvoda će se udostojiti da osobno zapiše po vašem diktatu one četiri stranice koje ćete ovdje naučiti napamet.

Tek nakon toga i nikako prije, upamtite to, moći ćete, ako vas Njegova Ekselencija zapita, izvijestiti o sjednici na kojoj ćete biti.

Neće vam biti nimalo dosadno na putovanju, jer između Pariza i ministrove rezidencije ima ljudi koji ništa ne žele toliko koliko ispaliti hitac na gospodina Sorela. Tada bi njegova misija bila završena i došlo bi do velikog zakašnjenja. Jer, dragi moj, kako bismo saznali za vašu smrt? Vaša revnost ne može ići tako daleko da nas sami o tome izvijestite.

Otrčite smjesta i kupite jedno potpuno odijelo - nastavi markiz ozbiljnim glasom. - Obucite se po modi od prije dvije godine. Potrebno je da večeras izgledate pomalo zapušteno. Na putovanju, naprotiv, treba da budete kao obično. To vas iznenađuje; sluti li vaše nepovjerenje štogod? Da, prijatelju, jedna od časnih osoba koje ćete čuti kako izražavaju svoje mišljenje, kadra je poslati obavijesti zbog kojih bi vam vrlo lako jedne večeri, u kakvu dobru svratištu u kojemu ćete naručiti večeru, mogli dati, u najmanju ruku, opijuma.

- Bolje će biti - reče Julien - da prevalim trideset milja više i ne idem najkraćim putem. Pretpostavljam da se radi o Rimu ... - Markiz poprimi tako ohol i nezadovoljan izraz kakav Julien nije kod njega vidio još od Bray-le-Hauta.

- To ćete saznati gospodine, kad ja budem smatrao zgodnim da vam kažem, ne volim pitanja.

- To nije bilo pitanje - odvrati Julien iskreno - kunem vam se, gospodine, rekao sam ono što sam mislio, tražio sam u duhu najsigurniji put.

- Da, čini se da je vaš duh vrlo daleko. Ne zaboravite nikad da jedan poslanik, pogotovu poslanik vaših godina, ne smije činiti dojam kao da želi na silu steći povjerenje.

Julien je bio vrlo povrijeđen, imao je krivo. Njegovo je samoljublje tražilo ispriku, ali je nije nalazilo.

- Shvatite - doda gospodin de La Mole - da se čovjek poziva na svoje srce kad počini kakvu glupost.

Sat poslije Julien je bio u markizovu predsoblju i izgledao je kao neka podređena osoba, u odijelu starinskoga kroja, s pomalo prljavom kravatom i s nečim smiješno školničkim u cijeloj pojavi.

Vidjevši ga, markiz prasnu u smijeh, i tek je tada Julienovo opravdanje bilo potpuno.

»Ako me taj mladić izda, u koga da se pouzdam?« pomisli gospodin de La Mole. »Međutim, ako čovjek radi, mora se u nekoga pouzdati. Moj sin i njegovi odlični prijatelji istoga kova imaju hrabrosti i vjernosti za stotine tisuća; kad bi se trebalo tući, oni bi izginuli na stepenicama prijestolja. Oni znaju sve ... izuzevši ono što je u ovom času potrebno. Neka me đavo odnese ako među njima mogu naći i jednoga koji je kadar naučiti napamet četiri velike stranice i prevaliti sto milja a da ne bude uhvaćen! Norbert bi bio sposoban da se dade ubiti kao i njegovi pređi, ali tu vrlinu ima i svaki novak ...

Markiz utonu u duboko razmišljanje. »A dati se ubiti«, pomisli i uzdahne, »možda bi čak i to taj Sorel znao jednako kao i on ... «

- Uđimo u kočiju - reče markiz kao da želi otjerati neku nametljivu misao.

- Gospodine - reče Julien - dok su mi udešavali ovo odijelo, naučio sam naizust prvu stranicu današnjeg »Quotidienna«.

Markiz uze novine a Julien stade govoriti naizust ne buneći se ni u jednoj jedinoj riječi. »Dobro«, pomisli markiz, koji je te večeri bio velik diplomat, »mladić tako ne primjećuje kroz koje ulice prolazimo.«

Stigoše u velik salon koji je izgledao prilično žalosno i bio djelomice obložen drvom a djelomice zastrt zelenim baršunom. Usred salona jedan je namrgođen sluga dovršavao prostiranje velikog stola za jelo, koji je kasnije pretvorio u radni stol prekrivši ga golemim zelenim suknom punim mrlja od crnila i uzetim iz nekog ministarstva.

Gospodar kuće bio je golem čovjek, čije ime nitko nije izgovorio. Julienu se učinilo da je u njega fizionomija i rječitost čovjeka koji probavlja večeru.

Julien je na markizov znak ostao pri dnu stola. Da bi pokazao svoju ravnodušnost, stao je šiljiti pera. Ispod oka je nabrojio sedam ljudi koji su razgovarali, ali ih je vidio samo s leđa.

Činilo mu se da dvojica s gospodinom de La Moleom govore kao sa sebi ravnim, a ostali su pred njim više-manje pokorni.

Jedna je nova osoba ušla a da nije bila najavljena. »To je čudno«, pomisli Julien, »u ovom salonu nikoga ne najavljuju. Da to nije neka mjera opreza meni u čast?« Svi su ustali da pozdrave pridošlicu. Nosio je isto najviše odlikovanje kao još trojica koja su već bila u salonu. Govorilo se prilično tiho. Julien je pridošlicu mogao ocijeniti samo po crtama lica i po držanju. Bio je nizak i zdepast, rumena, sjajna oka i bez ikakva drugog izražaja osim zlobe, kao u vepra.

Julienovu je pažnju potpuno odvratio posve drugačiji čovjek koji je došao gotovo neposredno nakon njega. Bio je visok, vrlo mršav, i imao je na sebi tri-četiri prsluka. Njegov je pogled bio blag a kretnje uglađene.

»To je posve ista fizionomija kao u starog besançonskog biskupa«, mislio je Julien. Taj je čovjek očito pripadao Crkvi i nije mu moglo biti više od pedeset do pedeset i pet godina. Bilo je nemoguće izgledati više očinski od njega.

Ušao je mladi biskup iz Agdea. Vrlo se začudio kad je, promatrajući nazočne, ugledao Juliena. Nije s njim govorio sve od one svečanosti u Bray-le-Hautu. Njegov je iznenađeni pogled zbunio i razjario Juliena. »Zar će uvijek«, govorio je on sebi, »biti za mene nesreća što poznajem nekog čovjeka? Svi ti velikaši koje nisam nikada vidio nimalo me ne plaše, a ledim se od pogleda tog mladog biskupa. Valja priznati da sam vrlo čudno i vrlo nesretno bića.«

Uskoro bučno uđe jedan onizak čovjek, neobično crnomanjast, te već s vrata stade govoriti; bio je žute puti i izgledao malo luckast. Čim je taj nesmiljeni govornik stigao, prisutni su se stali okupljati u grupe, očito zato da ga ne bi morali slušati.

Udaljujući se od kamina, približavali su se dnu stola, gdje je sjedio Julien. Njega je obuzimala sve veća zbunjenost jer, koliko se god trudio, ipak nije mogao čuti, i kako god malo iskustva imao, shvaćao je svu važnost stvari o kojima su posve otvoreno govorili. A koliko je ličnostima, po svoj prilici vrlo visokima, koje je sada gledao pred sobom, moralo biti stalo do toga da te stvari ostanu u tajnosti!

Već je, najpolaganije što je mogao, naoštrio dvadesetak pera, no i tog će mu utočišta uskoro ponestati. Uzalud je nastojao u pogledu gospodina de La Molea otkriti kakav nalog; markiz je na njega posve zaboravio.

»Smiješno je što činim«, mislio je Julien režući pera, »ali ljudi koji imaju tako prosječnu fizionomiju a kojima su drugi, ili oni sami, povjerili tako krupne zadatke, mora da su vrlo osjetljivi. U mom nesretnom pogledu ima nešto ispitivačko, u njemu je premalo poštovanja, a to bi ih, bez sumnje, povrijedilo. Ako pak naprosto oborim pogled, činit će se kao da sakupljam njihove riječi.«

Bio je u najvećoj neprilici; čuo je čudnovate stvari.

XXII.

DISKUSIJA

Republika! - Danas na jednoga koji bi se žrtvovao
općem dobru dolaze tisuće i milijuni onih koji
znaju samo za svoje užitke i svoju taštinu.
U Parizu čovjeka cijene zbog njegove kočije,
a ne zbog njegove vrline.
NAPOLEON, *MEMORIAL*

Sluga uleti u sobu i najavi: »Vojvoda de***«

- Šutite, glupane! - reče vojvoda ulazeći. Te je riječi izgovorio tako sigurno i s toliko dostojanstva da je Julien nehotice pomislio kako se sve znanje te visoke ličnosti sastoji u tome da se zna obrecnuti na slugu. Julien podiže pogled i odmah ga obori. On je tako točno pogodio važnost toga čovjeka da se bojao da njegov pogled ne bi bio neumjestan.

Vojvoda je bio čovjek pedesetih godina, kicoški odjeven i elastična hoda. Imao je usku glavu, velik nos i izbočeno i posve istureno lice. Teško bi se u ikoga našao otmjeniji i beznačajniji izražaj. Njegovim je dolaskom započela sjednica.

Juliena je u promatranju fizionomija naglo prekinuo glas gospodina de La Molea. - Predstavljam vam svećenika Sorela - govorio je markiz - u njega je izvanredno pamćenje. Nije prošao ni jedan sat što sam mu govorio o zadatku koji će možda imati čast da dobije, a on je, da bi dokazao sposobnost svoga pamćenja, naučio napamet prvu stranicu »Ouotidienna«.

- Ah, strane vijesti o onom jadnom N ... - reče domaćin. On žurno uze novine i gledajući Juliena s izrazom koji je trebao da bude važan, a bio je smiješan, reče: »Govorite, gospodine!«

Zavladala je duboka tišina, sve su oči bile uprte u Juliena. On je tako dobro govorio naizust da mu je nakon dvadesetak redaka vojvoda rekao: - Dosta je. - Zatim onaj onizak čovjek u kojega je bio pogled kao u vepra sjede. On je bio predsjednik, jer je, tek što je sjeo, pokazao Julienu kartaški stol i dao mu znak da ga donese do njega. Julien se s priborom za pisanje smjestio uz taj stol. Nabrojio je dvanaest osoba oko zelenog stola.

- Gospodine Sorele - reče vojvoda - otiđite u susjednu sobu, mi ćemo vas već pozvati.

Domaćin se jako uznemirio. - Kapci nisu zatvoreni - reče on tiho svom susjedu. - Nije potrebno da gledate kroz prozor - dovikne on glupo Julienu. - »Sad sam, u najmanju ruku, uvučen u neku zavjeru«, pomisli on. »Srećom, nije to jedna od onih koje vode na Trg Grève. No bilo kako bilo, ja dugujem markizu da se zbog njega izložim takvoj opasnosti, pa i mnogo većoj. Bit ću sretan ako mi se ukaže prilika da ga oštetim za sav jad koji će mu možda moje ludosti jednoga dana prouzročiti!«

Misleći na svoje ludosti i svoju nesreću, promatrao je mjesto gdje se nalazi, tako da ga nikada ne bi zaboravio. Tek tada se sjetio da uopće nije čuo da bi sluga spomenuo ime ulice i da je markiz naručio fijaker, što inače nikada ne čini.

Julien je dugo bio prepušten svojim razmišljanjima. Nalazio se u salonu obloženu crvenim baršunom sa širokim zlatnim tracima. Na jednom je stolu stajalo raspelo od slonove kosti, a na kaminu de Maistreova »Knjiga o papi«, pozlaćenih rubova i divno uvezana. Julien je rasklopi da ne bi izgledalo kao da prisluškuje. U susjednoj se prostoriji od vremena do vremena govorilo vrlo glasno. Napokon se vrata otvoriše i pozvaše ga.

- Mislite na to, gospodo - reče predsjednik - da od ovoga časa govorimo pred vojvodom de***. Gospodin je - nastavi on pokazujući na Juliena - mlad svećenik, odan našoj svetoj stvari, i on će, zahvaljujući svom izvanrednom pamćenju, s lakoćom ponoviti sve što mi ovdje kažemo, pa i najmanje pojedinosti.

- Riječ ima gospodin - reče on i pokaže osobu koja je imala očinski izraz lica i nosila tri-četiri prsluka. Julien je smatrao da bi bilo prirodnije nazvati toga gospodina u prslucima imenom. Uzeo je papir i mnogo je pisao.

(Ovdje je pisac htio umetnuti jednu stranicu punu točkica.) - To bi bilo nezgodno - rekao je izdavač - a ako ovako isprazno djelo ne učini barem dobar dojam, to znači gotovu propast.

- Politika je - prihvatio je pisac - kamen svezan za vrat književnosti, zbog kojega ona mora potonuti prije nego protekne šest mjeseci. Politika je u carstvu mašte isto što i hitac iz pištolja usred nekog koncerta. Ako i nije snažan, taj je prasak vrlo neugodan. On se ne slaže sa zvukom ni jednog instrumenta. Ta će politika smrtno povrijediti polovinu čitača i biti dosadna drugoj polovini, koja ju je u jutarnjim novinama našla mnogo bolje i snažnije prikazanu ...

- Ako vaša lica ne govore o politici - odgovori izdavač - onda to više nisu Francuzi iz godine 1830, a vaša knjiga više nije ogledalo, kako vi to tvrdite i želite ...)

Julienov je zapisnik iznosio dvadeset i šest strana. Evo njegova blijeda izvoda, jer je, kao i uvijek, bilo potrebno ispustiti ono što je smiješno, budući da bi se njegova prekomjernost mogla učiniti odvratna ili nevjerojatna. (Vidi »Gazette des Tribunaux«.)

Čovjek u prslucima s očinskim izrazom lica (možda je to bio neki biskup) često se smješkao, i tada bi njegove oči, obrubljene treptavim vjeđama, poprimale čudnovat sjaj i izražaj manje odlučan nego obično. Taje ličnost, koju su pustili da prva govori pred vojvodom (»ali kojim vojvodom?« pitao se Julien) - po svoj prilici zato da izloži mišljenja i izvrši dužnost državnog odvjetnika - postajala, kako se Julienu činilo, nesigurna i nedostajali su joj odlučni zaključci, što se tim činovnicima često predbacuje. U toku raspravljanja vojvoda mu je to čak i zamjerio.

Nakon nekoliko fraza punih moralne pouke i filozofske trpeljivosti, čovjek u prslucima reče:

- Plemenita Engleska pod vodstvom velika čovjeka, besmrtnog Pitta, potrošila je četrdeset milijardi franaka da bi osujetila revoluciju. Ako mi ovaj skup dopusti da sa stanovitom iskrenošću dodirnem jednu žalosnu misao, onda moram reći da Engleska nije dovoljno shvatila da se s čovjekom kakav je bio Bonaparte, pogotovu ako nemaš što da mu suprotstaviš osim hrpe dobrih namjera, može obračunati samo osobnim sredstvima ...

- Ah, i opet pohvala umorstva! - reče domaćin uznemireno.

- Poštedite nas svojih sentimentalnih prodika! - vikne predsjednik ljutito; njegovo je oko kao u vepra zasjalo divljim sjajem. - Nastavite! - reče on čovjeku u prslucima. Predsjednikovo čelo i obrazi zališe se tamnim rumenilom.

- Plemenita je Engleska - nastavi izvjestilac - danas uništena jer je svaki Englez, prije nego plati svoj kruh, obvezan platiti kamate na četrdeset milijardi franaka koje su upotrijebljene protiv jakobinaca. Ona više nema Pitta ...

- Ona ima vojvodu Wellingtona - reče neka vojna ličnost držeći se vrlo važno.

- Molim mir, gospodo - povikne predsjednik. - Ako se i opet budemo prepirali, onda nije bilo potrebno pozvati gospodina Sorela.

- Poznato je da gospodin ima mnogo ideja - reče vojvoda zajedljivo, gledajući prekidača, bivšeg Napoleonova generala. Julien je opazio da su te riječi aluzija na nešto lično i vrlo uvredljivo. Svi su se smješkali. General-otpadnik bio je kanda izvan sebe od bijesa.

- Nema više Pitta, gospodo - nastavi izvjestilac s potištenim izrazom čovjeka koji gubi nadu da će moći išta dokazati slušačima. - A kad bi u Engleskoj i bio jedan novi Pitt, ne da se jedan narod dva puta istim sredstvima obmanuti.

- I baš je zato posve nemoguće da se u Francuskoj pojavi još jedan pobjednički general, jedan Bonaparte - uzvikne vojna ličnost koja mu je upala u riječ.

Ovoga se puta ni predsjednik ni vojvoda ne usudiše razljutiti, premda se Julienu činilo da u njihovim očima vidi veliku volju da to učine. Oni su oborili poglede, a vojvoda se zadovoljio time da uzdahne tako da ga svi čuju.

Ali se izvjestilac razljutio.

- Svi bi htjeli da što prije dovršim - reče on sa žestinom, okanivši se posve one uljudnosti i onih nadasve umjerenih izraza koje je Julien smatrao osobinom njegova karaktera. - Svi bi htjeli da što prije dovršim i nitko ne cijeni što se trudim da ne povrijedim ničije uši, kako god one bile duge. E pa dobro, gospodo, bit ću kratak.

Reći su vam posve jednostavno: Engleska nema više ni sua da ga dade za pravednu stvar. Da se i sam Pitt vrati, čak ni on, uza svu svoju genijalnost, ne bi uspio obmanuti engleske male posjednike, jer oni znaju da ih je već sam kratki pohod kod Waterlooa stajao milijardu franaka. Budući da želite da govorim jasno - dodao je on raspaljujući se sve više - to ću vam reći: *Pomozite sami sebi kako znate,* jer Engleska nema za vas nijedne gvineje, a kad Engleska ne plaća, tada Austrija, Rusija i Pruska, koje raspolažu samo hrabrošću a ne novcem, mogu protiv Francuske povesti samo jednu do dvije vojne.

Možemo se još nadati da će mladi vojnici koje je jakobinstvo ujedinilo biti poraženi u prvoj vojni, možda i u drugoj, ali u trećem pohodu - pa makar me vi, koji ste neskloni, nazvali i revolucionarom - u trećem ćete pohodu imati vojnike iz 1794, koji nisu više bili novaci od 1792.

Tu su ga prekinuli s tri-četiri strane istodobno.

- Gospodine - reče predsjednik Julienu - otiđite u susjednu sobu i prepišite na čisto početak zapisnika koji ste sastavili! - Julien iziđe na svoju veliku žalost. Izvjestilac se upravo počeo doticati onih mogućnosti koje su bile predmet njegovih uobičajenih razmišljanja.

»Boje se da im se ne narugam«, mislio je on. Kad su ga pozvali da se vrati, upravo je gospodin de La Mole govorio s ozbiljnošću, što se Julienu, koji ga je poznavao, činila smiješnom.

- ... Da, gospodo, baš se za ovaj nesretni narod može reći:

»Hoće li biti bog, stol ili umivaonik?«

Bit će bog! kliknuo je pisac basana. Na vama je, čini se, gospodo, da kažete tako plemenitu i tako duboku riječ. Sami se prihvatite posla, i plemenita će Francuska opet uskrsnuti gotovo isto onakva kakvu su je stvorili naši pradjedovi i kakvu su je još i naše oči vidjele pri je smrti Luja XVI.

Engleska, ili barem njezini plemeniti lordovi, gnuša se odvratnog jakobinstva baš kao i mi. Bez engleskog se zlata Austrija i Pruska mogu upustiti samo u dvije-tri bitke. Bi li to dostajalo da se uspostavi onakva sretna okupacija kakvu je gospodin de Richelieu tako glupo upropastio godine 1817? Ja u to ne vjerujem.

Ovdje je došlo do upadice, ali su je opći povici *pst!* ugušili. I taje upadica potjecala od bivšeg carskog generala, koji je žudio za modrom lentom i htio se istaknuti među sastavljačima tajne note.

- Ja u to ne vjerujem - ponovi gospodin de La Mole kad se buka stišala. Osobito je naglasio ono *ja,* s drskošću koja je očarala Juliena. »To je dobro izveo«, mislio je Julien dok mu je pero letjelo gotovo jednako brzo kao i markizove riječi. »Svojom spretno kazanom riječju gospodin de La Mole je poništio dvadeset vojnih pohoda tog otpadnika.«

- No novu vojnu okupaciju ne bismo dugovali jedino inozemstvu - nastavi markiz odmjerenim glasom.

- Sva ona omladina koja piše plamene članke u »Globu« dat će vam tri do četiri tisuće mladih kapetana, među kojima se može naći i koji Kléber, Hoche, Jourdan, koji Pichegru, samo što oni ne bi bili toliko dobronamjerni kao on.

- Nismo znali da mu stvorimo slavu - reče predsjednik. - Trebalo ga je održati besmrtnim.

- Konačno - nastavi gospodin de La Mole - u Francuskoj treba da postoje dvije stranke, ali ne dvije stranke samo po imenu, nego dvije točno određene, posve različite stranke. Znajmo koga treba uništiti. Sjedne strane novinare, birače, ukratko javno mišljenje, omladinu i sve koji joj se dive. Dok se ona omamljuje zvukom svojih jalovih riječi, mi imamo tu sigurnu prednost da trošimo budžet.

Ovdje je opet došlo do upadice.

- Vi, gospodine - reče gospodin de La Mole prekidaču s ohološću i s divnom lakoćom - vi ne trošite, ako vas ta riječ smeta, vi proždirete četrdeset tisuća franaka unesenih u državni budžet i osamdeset tisuća koje primate na civilnoj listi.

E pa dobro, gospodine, kad ste me već na to prisilili, otvoreno ću iznijeti vaš slučaj. Kao što su učinili vaši plemeniti preci, koji su Luja Svetoga pratili u križarski rat, tako biste nam i vi za tih sto i dvadeset tisuća franaka morali pokazati barem jednu pukovniju, jednu četu, makar polovicu čete, pa ma samo od pedeset ljudi spremnih da se bore i odanih na život i smrt pravednoj stvari. A vi imate samo sluge kojih biste se, u slučaju pobune, i sami bojali.

Prijestolje, oltar, plemstvo, sve to može već sutra propasti, gospodo, ako u svakom departmanu ne stvorite silu od pet stotina *odanih* ljudi; kad kažem odanih, ne mislim samo na francusku hrabrost, nego i na španjolsku upornost.

Polovica tih četa treba da se sastoji od naše djece, naših nećaka, ukratko, od pravih plemića. Svaki će od njih imati uza se ne nekog brbljavog malograđanina, spremnog da istakne trikoloru ako opet nastane godina 1815, nego dobrog, jednostavnog i iskrenog seljaka poput Cathelineaua; to mora biti čovjek koga je naš plemić pridobio i koji mu je, po mogućnosti, brat po mlijeku. Neka svaki od nas žrtvuje *petinu* svoga prihoda za stvaranje takve male odane čete od pet stotina ljudi u svakom departmanu. Tek tada možete računati na stranu okupaciju. Nikada se strani vojnik neće usuditi doći ni do Dijona ako nije siguran da će u svakom departmanu naći pet stotina prijateljskih vojnika.

Strani će vas kraljevi poslušati samo onda ako im javite da je dvadeset tisuća plemića spremno prihvatiti oružje da bi im otvorilo vrata Francuske. To je težak teret, reći ćete vi. Gospodo, to je cijena za naše glave. Između slobode štampe i našeg života kao plemića vodi se rat do istrebljenja. Postanite tvorničari, seljaci, ili dohvatite svoje puške. Budite plašljivi ako hoćete, ali ne budite glupi. Otvorite oči!

Stvarajte svoje bataljone! kaže jakobinska pjesma a i ja vam to kažem. Tada će se naći neki plemeniti Gustav Adolf, koji će, potaknut opasnošću što prijeti monarhističkom principu, pohitati tri stotine milja daleko od svoje zemlje i učiniti za vas ono što je Gustav učinio za protestantske vladare. Hoćete li još i dalje samo govoriti, a ništa ne poduzimati? Za pedeset će godina u Evropi biti samo predsjednici republika, a nijedan kralj. A s ova četiri slova, K-R-A-LJ, nestat će i svećenika i plemića. Vidim još jedino *kandidate* koji se dodvoravaju prljavim *većinama.*

Uzalud govorite da u ovom času nema u Francuskoj ugledna generala koga svi poznaju i vole, da je vojska organizirana samo u interesu prijestolja i oltara i da je ostala bez svojih starih vojnika, dok svaka pruska i austrijska pukovnija broji pedeset podoficira koji su bili u borbi.

Dvjesta tisuća mladića koji pripadaju sitnoj buržoaziji zaljubljeno je u rat...

- Dosta je neugodnih istina! - reče oholim tonom jedna ugledna ličnost, očito visoka crkvenog položaja, jer se gospodin de La Mole uslužno nasmiješio umjesto da se naljuti; to je za Juliena bio važan znak.

- Dostaje neugodnih istina, ponovimo stoga ukratko, gospodo: čovjek kome treba odrezati nogu načetu gangrenom loše bi učinio kad bi kazao svome kirurgu: »Ova je bolesna noga posve zdrava.« Dopustite mi da kažem, gospodo, da je plemeniti vojvoda de*** naš kirurg.

»Napokon je izgovoreno ono glavno«, pomisli Julien; »noćas ću hitno putovati prema ...«

XXIII.

SVEĆENSTVO, ŠUME, SLOBODA

Prvi je zakon svakog živog bića da se održi, da živi. Vi šijete kukutu, a hoćete da vam rodi žito!
MACHIAVELLI

Ugledna je ličnost nastavljala. Vidjelo se da zna o čemu govori. Blagom je i umjerenom rječitošću, što se neobično sviđalo Julienu, izlagala ove velike istine:

1. Engleska nema ni jedne gvineje za naše potrebe; tamo je u modi Hume i štednja. Ni sami nam Sveci[35] neće dati novaca, a gospodin Brougham će nam se narugati.

2. Bez engleskog zlata nemoguće je od evropskih kraljeva očekivati više od dvije vojne, a protiv sitne buržoazije dvije vojne nisu dovoljne.

3. Potrebno je u Francuskoj stvoriti jednu naoružanu stranku, inače monarhistički princip Evrope neće poduzeti ni ta dva vojna pohoda.

Četvrta točka koju vam se usuđujem predložiti kao očitu jest ova:

Nemoguće je u Francuskoj stvoriti naoružanu stranku bez svećenstva. Kažem vam to otvoreno jer ću vam to i dokazati, gospodo. Svećenstvu se mora sve dati.

1. Jer obavlja svoje poslove danju i noću i jer ga vode ljudi visokih sposobnosti koji su daleko od ovih oluja, tri stotine milja daleko od vaših granica...

- Ah, Rim, Rim! - uzvikne domaćin ...

- Da, gospodine, *Rim* - prihvati kardinal ponosno. - Kakve god bile šale, više-manje duhovite, koje su bile u modi kad ste vi bili mladi, ja ću sada, 1830, smjelo reći da jedino svećenstvo kojim upravlja Rim govori malom čovjeku.

Pedeset tisuća svećenika ponavlja iste riječi na dane koje odrede njihovi poglavari, a narod, koji uostalom daje vojnike, bit će više dirnut riječima svojih svećenika nego svim stihovima na svijetu ... (Ova je ličnost izazvala mrmljanje.)

Svećenstvo je duhom nad vama - nastavi kardinal povišenim glasom. - Sve što ste dosad postigli u glavnom pitanju, u pitanju *stvaranja oružane stranke u Francuskoj,* naša je zasluga. - Stao je iznositi činjenice ... - Tko je poslao osamdeset tisuća pušaka u Vendeju? ... - itd., itd.

- Dok svećenstvo nema svojih šuma, nema ništa. U prvom ratu ministar financija javit će svojim činovnicima da nema novca za drugo doli za župnike. U Francuskoj ljudi, zapravo, ne vjeruju, a vole ratove. Tko god joj donese rat, bit će dvostruko popularan, jer ratovati znači - da se poslužimo pučkim govorom - izgladniti isusovce, ratovati znači osloboditi ta čudovišta oholosti, Francuze, od strahovanja pred stranom intervencijom.

Kardinala su slušali s naklonošću ... - Trebalo bi - reče on - da gospodin de Nerval dade ostavku na položaju ministra predsjednika, njegovo ime nepotrebno razdražuje.

Na te su riječi svi poustajali i počeli govoriti u isti mah. »Opet će me udaljiti«, pomisli Julien; ali je i sam razboriti predsjednik zaboravio da je Julien nazočan i da uopće postoji.

Svi su pogledi potražili nekog čovjeka, kojega Julien prepozna. Bio je to gospodin de Nerval, ministar predsjednik, kojega je vidio na plesu kod vojvode de Retza.

---

[35] Sveci, naziv za engleske puritance, pobornici ideja Oliwera Cromwella.

Gungula je bila na vrhuncu, kako kažu novinari kad govore o skupštini. Nakon dobrih četvrt sata mir se donekle uspostavio.

Tada ustade gospodin de Nerval i poče govoriti u apostolskom tonu. - Nipošto neću tvrditi - reče nekim čudnim glasom - da mi nije stalo do položaja ministra predsjednika.

Jasno mi je rečeno, gospodo, da moje ime udvostručuje snage jakobinaca svrstavajući protiv nas mnoge umjerene. Ja bih se, dakle, drage volje povukao; ali putovi gospodnji dokučivi su samo malom broju ljudi. Ja imam, naime, jedan zadatak - reče on gledajući čvrsto kardinala. - Nebo mi je reklo: »Ili ćeš izgubiti glavu na stratištu, ili ćeš u Francuskoj obnoviti kraljevstvo i Skupštinu svesti na ono što je pod Lujem XV. bio parlament, i *ja ću to,* gospodo, *i učiniti.*

Ušutio je i sjeo. Nastade duboka tišina.

»Evo dobra glumca«, pomisli Julien. Prevario se kao obično kad bi kod ljudi pretpostavljao odviše duha. Potaknut raspravljanjima jedne toliko uzbudljive večeri, a osobito iskrenošću prepirke, gospodin de Nerval je toga časa i vjerovao u svoju misiju. Bio je to čovjek vrlo hrabar, ali slabe pameti.

Za vrijeme šutnje, koja je nastala nakon lijepih riječi *ja ću to i učiniti,* izbila je ponoć. Julienu se činilo da je zvuk sata nekako svečan i koban. Bio je uzbuđen.

Raspravljanje se uskoro nastavilo s povećanom žestinom i, pogotovu, s nevjerojatnom naivnošću. »Ovi će ljudi narediti da me otruju«, mislio je Julien u nekim trenucima. »Kako mogu govoriti takve stvari pred jednim plebejcem?«

Dva su sata izbijala, a još se uvijek govorilo. Domaćin je već odavna spavao; gospodin de La Mole je morao pozvoniti da bi se donijele nove svijeće. Gospodin ministar de Nerval otišao je u četvrt do dva; on je često u ogledalu pokraj sebe proučavao Julienovo lice. Njegov je odlazak, kako se činilo, bio svima ugodan.

Dok su obnavljali svijeće, čovjek u prslucima reče posve tiho svom susjedu: - Bog neka zna što će taj čovjek reći kralju! Može nas prikazati smiješnima i upropastiti nam budućnost.

- Treba priznati da je u njega rijetka uobraženost, čak i drskost, kada dolazi ovamo. On se ovdje pojavljivao prije nego je postao ministar, ali ministarska lisnica sve mijenja i guši sve interese čovjeka. Morao je to osjetiti.

Tek što je ministar otišao, Bonapartin je general sklopio oči; stao je pričati o svom zdravlju, o svojim ranama, pogledao je na sat i otišao.

- Kladio bih se - reče čovjek u prslucima - da general trči za ministrom; ispričat će se što je bio ovdje i tvrdit će da nas vuče za nos.

Kad su sluge, koje su već napola spavale, obnovile svijeće, reče predsjednik:

- Vijećajmo konačno, gospodo, i ne pokušavajmo se više međusobno uvjeravati. Mislimo na sadržaj note koja će se za četrdeset i osam sati nalaziti pred očima naših prijatelja u inozemstvu. Govorilo se o ministrima. Sada, kad je gospodin de Nerval otišao, možemo reći: Što nas se tiču ministri? Natjerat ćemo ih da prihvate ono što mi hoćemo.

Kardinal je odobrio finim smiješkom.

- Ništa nije lakše, čini mi se, nego sažeto izložiti naše stajalište - reče mladi biskup iz Agdea prigušenim i uzdržanim žarom najžešćeg fanatizma. Dosada je šutio. Njegov pogled, koji je Julien promatrao, najprije blag i miran, bio se upalio u toku prvog sata raspravljanja. Sada se njegova duša izlijevala poput lave iz Vezuva.

- Od 1806. do 1814. Engleska je počinila samo jednu pogrešku - reče on - naime tu što nije neposredno i lično nastupila protiv Napoleona. Čim je taj čovjek imenovao vojvode i komornike, čim je uspostavio prijestolje, misija koju mu je bog povjerio bila je dovršena; trebalo ga je svakako žrtvovati. Sveto nas pismo na više mjesta uči kako treba obračunavati s tiranima. (Ovdje je naveo nekoliko latinskih citata.)

Danas, gospodo, treba žrtvovati ne samo jednog čovjeka, nego Pariz. Cijela se Francuska povodi za Parizom. Čemu da naoružavate svojih pet stotina ljudi u svakom departmanu? To je opasan pothvat, a nećete time postići ništa. Čemu miješati Francusku u stvari koje su svojstvene

Parizu? Jedini je Pariz sa svojim novinama i svojim salonima uzrokovao zlo, i neka propadne taj novi Babilon!

Treba se dokrajčiti borba između Crkve i Pariza. Ta bi katastrofa podigla ugled prijestolju. Zašto se Park pod Bonapartom nije usudio ni pisnuti? Pitajte to topove pred crkvom Saint-Roch...

Bila su već tri sata ujutro kad je Julien izišao s gospodinom de La Moleom.

Markiz je bio posramljen i umoran. Prvi put je u razgovoru s Julienom u njegovu glasu bilo molbe. Tražio je od njega da nikada nikome ne oda pretjeranu revnost - kako je on to nazvao - kojoj je slučajno bio svjedokom. - Našem prijatelju u inozemstvu pričajte o tome samo onda ako to ozbiljno bude zahtijevao da bi upoznao naše mlade lude. Što se njih tiče ako država bude srušena? Oni će postati kardinali i pobjeći će u Rim. A nas će u našim dvorcima poklati seljaci.

Tajna nota, koju je markiz sastavio prema velikom zapisniku od dvadeset i šest stranica što ga je Julien napisao, bila je gotova tek četvrt sata prije pet.

- Smrtno sam umoran - reče markiz - i to se dobro vidi i na ovoj noti, kojoj pri kraju nedostaje jasnoće. Nezadovoljan sam njome više nego bilo čime što sam dosada u svom životu učinio. Slušajte, prijatelju - dodade on - pođite se koji sat odmoriti, a ja ću vas zaključati u vašoj sobi jer se bojim da vas ne otmu.

Sutradan markiz odvede Juliena u neki usamljeni dvorac, prilično daleko od Pariza. Ondje su bili neki čudnovati domaćini, koji su se Julienu činili kao svećenici. Dadoše mu putnicu na kojoj je ime bilo lažno, ali je na njoj konačno bio naznačen pravi cilj njegova putovanja, koji mu je, kako je hinio, uvijek bio nepoznat. Sjeo je sam u kočiju.

Markiz nije bio nimalo zabrinut zbog njegova pamćenja, jer mu je Julien nekoliko puta izgovorio tajnu notu, ali se jako bojao da ga ne uhvate.

- Prije svega - reče mu on prijateljski u času kad je napuštao salon - nastojte da izgledate kao neki kicoš koji putuje jedino zato da utuče vrijeme. Na našem je skupu sinoć bio možda više nego jedan izdajica.

Putovanje je bilo kratko i vrlo žalosno. Tek što je Julien iščezao markizu iz očiju, zaboravio je i na tajnu notu i na svoj zadatak te je mislio samo na Matildin prezir.

U jednom selu nekoliko milja iza Metza glavar pošte mu reče da nema konja. Bilo je deset sati uvečer. Julien, vrlo ljut, zatraži večeru. Šetao je pred vratima te je neprimjetno i kao slučajno ušao u dvorište za konjušnice. Konja tu nije vidio.

»Liceje toga čovjeka ipak bilo čudnovato«, mislio je Julien; »njegov me surovi pogled ispitivački promatrao.«

Kao što vidimo, prestao je vjerovati baš sve što mu se kaže. Namjeravao je nakon večere umaknuti, a da bi ipak nešto doznao o tom kraju, izišao je iz svoje sobe i otišao u kuhinju da se grije na vatri. Kakva li je bila njegova radost kad je tamo našao signora Geronima, slavnog pjevača!

Smjestivši se u naslonjač koji je dao postaviti pokraj vatre, Napuljac je glasno stenjao i sam je govorio više nego dvadeset zapanjenih njemačkih seljaka koji su ga okružavali.

- Ovi me ljudi upropaštavaju - doviknuo je Julienu. - Obećao sam da ću sutra pjevati u Mainzu. Sedam je vladajućih knezova dojurilo da me čuju. Ali pođimo na zrak! - doda on sa značajnim izrazom.

Kad je prošao stotinu koraka cestom i više ga nitko nije mogao čuti, reče Julienu:

- Znate li što je na stvari? Poštar je lupež. Izišao sam da se prošećem i dao sam dvadeset sua jednom malom deranu, koji mi je sve rekao. U jednoj konjušnici na drugom kraju sela ima dvadeset konja. Hoće da zadrže nekog kurira.

- Zaista? - reče Julien tobože bezazleno.

Nije bilo dovoljno prijevaru samo otkriti, trebalo je i otići. To Geronimu i njegovu prijatelju nije uspjelo. »Pričekajmo dok svane - reče napokon pjevač - oni paze na nas. Možda nešto

spremaju protiv vas ili protiv mene. Sutra ujutro naručit ćemo dobar ručak, i dok ga oni budu pripremali, otići ćemo u šetnju, pobjeći ćemo, iznajmit ćemo dva konja i stići do iduće postaje.

- A vaše stvari? - upita Julien pomišljajući da su možda baš Geronima poslali da ga uhvati. Valjalo je večerati i leći. Julien je upravo bio zadrijemao, kadli ga trgne iza sna glas dviju osoba koje su u njegovoj sobi razgovarale bez. mnogo ustezanja. Prepoznao je glavara pošte; on je imao fenjer koji se mogao zastrti. Svjetlost je padala na putni kovčeg, koji je Julien dao dopremiti u svoju sobu. Uz glavara pošte stajao je neki čovjek i mirno prekopavao po otvorenom kovčegu. Julien je raspoznao samo rukave njegove odjeće, crne i vrlo uske.

»To je reverenda«, pomisli on i lagano se maši malih pištolja, koje je bio stavio pod jastuk.

- Ne bojte se da će se probuditi, gospodine župniče - govorio je glavar pošte. - Vino kojim smo ih poslužili bilo je ono što ste ga sami spremili.

- Ne nalazim ni traga papirima - odgovori župnik. - Mnogo rublja, mirisavih ulja, pomada, trica; to je neki svjetovni mladić koji ide samo za svojim užicima. Prije će izaslanik biti onaj drugi, koji se pretvara govoreći talijanskim naglaskom.

Ti se ljudi primakoše Julienu da bi pretražili džepove njegova putnog odijela. Bio je u velikom iskušenju da ih ustrijeli kao kradljivce. No posljedice bi bile vrlo opasne. Osjećao je snažnu želju da to učini... »Bio bih glupan«, pomisli on, »upropastio bih svoju misiju.« Pretraživši Julienovu odjeću, svećenik reče: »Ovaj nije diplomat.« On se udalji, i dobro je učinio.

»Ako me dotakne u krevetu, jao njemu!« mislio je Julien. »Mogao bi doći da me probode, a to ne bih dopustio.«

Župnik je okrenuo glavu, i Julien napola otvori oči. Kako li se začudio! Bio je to opat Castanède! Zaista, koliko god su te dvije osobe nastojale govoriti tiho, njemu se odmah bilo učinilo da prepoznaje jedan od tih glasova. Obuze ga neizmjerna želja da oslobodi svijet jednog od njegovih najpodlijih lupeža ...

»A moja misija!« - pomisli on.

Župnik i njegov pratilac iziđoše. Četvrt sata kasnije Julien se tobože probudio. Dozivao je i razbudio cijelu kuću.

- Otrovan sam - vikao je on - užasno trpim! - Tražio je izliku da bi otišao u pomoć Geronimu. Našao ga je obamrla od opijuma koji je bio u vinu.

Julien je, bojeći se šala te vrste, bio večerao čokoladu koju je ponio iz Pariza. Nije mu pošlo za rukom da dovoljno razbudi Geronima kako bi ga sklonio na odlazak.

- Da mi daju cijelo Napuljsko kraljevstvo - reče pjevač - ne bih se ovoga časa odrekao naslade koju pruža san.

- A sedam vladajućih knezova!

- Neka čekaju!

Julien otputuje sam, te bez daljnjih neugodnosti stigne do visoke ličnosti. Izgubio je cijelo prijepodne zahtijevajući uzalud audijenciju. Srećom je vojvoda oko četiri sata zaželio izići na svježi zrak. Julien ga vidje gdje izlazi pješice i ne oklijevajući zamoli ga za milostinju. Približivši se na dva koraka visokoj ličnosti, izvuče sat markiza de La Molea i napadno ga pokaže. - *Slijedite me izdaleka!* - reče mu vojvoda i ne pogledavši ga.

Četvrt milje dalje vojvoda iznenada uđe u neku kavanu. U jednoj je sobi te gostionice najgore vrste Julien imao čast da vojvodi izgovori svoje četiri stranice. Kad je dovršio, bilo mu je rečeno: *Počnite iznova i govorite polaganije.*

Knez je bilježio. - *Otiđite pješice do susjedne pošte. Svoje stvari i svoju kočiju ostavite ovdje. Pođite u Strasbourg kako znate, a dvadeset drugog ovog mjeseca* (bio je deseti u mjesecu) *nađite se u dvanaest i pol u ovoj istoj kavani. Iziđite tek za pola sata. Tiho!«*

To su bile jedine riječi koje je Julien čuo. Bile su dovoljne da ga ispune najvećim divljenjem. »Tako se«, mislio je on, »obavljaju poslovi; što bi rekao taj veliki državnik da je prije tri dana čuo one strastvene brbljavce?«

Julienu je trebalo dva dana da stigne u Strasbourg. Činilo mu se da nema ondje nikakva posla. Išao je vrlo zaobilaznim putem. »Ako me taj vražji opat Castanède prepoznao, neće on tako lako izgubiti moj trag ... A narugati mi se i upropastiti moju misiju, kakvo bi to za njega bilo zadovoljstvo!«

No opat Castanède, poglavar kongregacijine policije na cijeloj sjevernoj granici, nije ga srećom bio prepoznao. A jezuiti u Strasbourgu, premda vrlo revni, nisu ni pomišljali na to da motre na Juliena, koji je, sa svojim odlikovanjem i u modrom salonskom kaputu, izgledao kao neki mladi vojnik koji je vrlo zaokupljen sam sobom.

XXIV.

STRASBOURG

Očaranosti! Ti imaš svu snagu ljubavi i svu njezinu
moć da učini čovjeka nesretnim. Jedino su njezini
čarobni užici i njezine slatke slasti izvan tvoga domašaja.
Gledajući je gdje spava nisam mogao reći:
»Ona je sva moja, sa svom svojom anđeoskom ljepotom
i sa svojim ljupkim slabostima! Evo, izručena je
mojoj vlasti onakva kakvu su je u svom milosrđu stvorila
nebesa da očaraju jedno muško srce.«
SCHILLEROVA *ODA*

Prisiljen da provede osam dana u Strasbourgu, Julien se nastojao zabaviti mislima na vojničku slavu i na odanost domovini. Je li bio zaljubljen? On to nije znao, jedino je u svojoj ispaćenoj duši nalazio Matildu kao potpunu gospodaricu svoje sreće i svoje mašte. Sva mu je snaga njegova karaktera bila potrebna da bi se spasio od očaja. Bilo je izvan njegove moći da misli o bilo čemu što nije u nekoj vezi s gospođicom de La Mole. Častoljublje i obični uspjesi taštine odvraćali su ga nekoć od čuvstava što ih je u njemu budila gospođa de Rênal. Ali Matilda ga je svega zaokupila. Nalazio ju je svagdje u svojoj budućnosti.

U toj je budućnosti Julien na sve strane vidio neuspjehe. Tim stvorenjem, koje smo u Verrièresu vidjeli tako puno taštine, tako oholo, ovladala je neka pretjerana smiješna skromnost.

Još prije tri dana bio bi sa zadovoljstvom ubio opata Castanèdea, a da se sada u Strasbourgu neko dijete s njime posvađalo, on bi dao pravo tom djetetu. Pomišljajući iznova na svoje protivnike, na neprijatelje koje je u životu susreo, uvijek bi utvrdio da je on, Julien, imao krivo.

Bilo je to stoga što je sad njegov nesmiljeni neprijatelj bila ona snažna mašta koju je nekada neprekidno upotrebljavao za to da zamišlja sjajne uspjehe u budućnosti.

Potpuna je samoća putničkog života uvećavala moć te sumorne mašte. Kakvo bi mu blago bio koji prijatelj! »Ali«, mislio je Julien, »postoji li i jedno srce koje za mene kuca? A sve kad bih i imao prijatelja, ne bi li mi čast nalagala vječnu šutnju?«

Tužno je jahao okolinom Kehla. To je trgovište na obali Rajne, kojega su ime Desaix i Gouvion Saint-Cyr ovjekovječili. Jedan mu je njemački seljak pokazivao potočiće, putove i otočiće na Rajni kojima je hrabrost tih velikih generala proslavila ime. Vodeći konja lijevom rukom, Julien je u desnoj držao raširenu prekrasnu kartu koja resi »Memoare« maršala Saint-Cyra. Jedan ga veseo uzvik ponuka da digne glavu.

Bio je to knez Karasov, onaj prijatelj iz Londona koji mu je prije nekoliko mjeseci otkrio prva pravila visokog gizdelinstva. Vjeran toj velikoj umjetnosti, Karasov, koji je dan prije stigao u Strasbourg i tek jedan sat bio u Kehlu a nije nikada pročitao ni retka o opsadi godine 1796, stane sve tumačiti Julienu. Njemački ga je seljak gledao zapanjeno, jer je znao toliko francuski da je mogao uočiti goleme pogreške koje je knez činio. Julien je bio tisuću milja daleko od seljakovih misli; on je s čuđenjem gledao tog lijepog mladića i divio se ljupkosti s kojom je jahao.

»Sretne li naravi«, mislio je on. »Kako mu dobro stoje hlače, kako li mu je kosa elegantno šišana! Ah, da sam bio takav, možda me ona, nakon tri dana što me ljubila, ne bi bila omrznula!«

Kad je knez dovršio svoj opis opsade Kehla, reče Julienu:

- Izgledate poput nekog trapista, vi pretjerujete u načelu ozbiljnosti koje sam vam dao u Londonu. Tužan izraz lica nije u skladu s bontonom, potreban je izraz dosade. Ako ste tužni, znači da vam nešto nedostaje, da vam nešto nije pošlo za rukom.

To znači pokazati se inferiornim. Međutim, ako se dosađujete, onda je inferioran onaj tko je uzalud pokušavao da vam se svidi. Shvatite, dakle, dragi moj, u kakvoj ste teškoj zabludi!

Julien dobaci jedan talir seljaku, koji ih je otvorenih usta slušao.

- Dobro - reče knez - ima u tome ljupkosti, ima otmjena prezira! Vrlo dobro! - I on pojaha galopom. Julien ga je slijedio, pun nekog tupog divljenja.

»Ah, da sam bio takav, ne bi mi ona pretpostavila de Croisenoisa!« Što su njegov um više vrijeđale smiješne kneževe osobine, to je više prezirao sama sebe što im se ne divi i smatrao se nesretnim što ih nema. Beskrajno se gadio samome sebi.

Vidjevši da je on zaista tužan, knez mu, kad su se vratili u Strasbourg, reče: - Što vam je, dragi moj, jeste li izgubili sav svoj novac, ili ste zaljubljeni u neku malu glumicu?

Rusi oponašaju francuske običaje, ali uvijek sa zakašnjenjem od pedeset godina. Oni su sada u stoljeću Luja XV.

Julienu su te šale o ljubavi izmamile suze na oči. »Zašto da ne zatražim savjeta u tog čovjeka koji je toliko ljubazan?« upita se on najednom.

- Pogodili ste, dragi moj - reče on knezu - zatekli ste me, evo, u Strasbourgu vrlo zaljubljena, pa čak i napuštena. Jedna me krasna žena koja živi u susjednom gradu ostavila nakon tri dana strastvene ljubavi, i ta me promjena ubija.

Služeći se izmišljenim imenima, ocrtao je knezu Matildine postupke i njezin karakter.

- Ne trebate dalje pričati - reče Karasov. - Da bih vam ulio povjerenje u liječnika, dovršit ću sam vašu ispovijest. Muž te mlade žene ima golemo bogatstvo, ili, još bolje, ona pripada najvišem ovdašnjem plemstvu. Mora da je zbog nečega vrlo ponosna.

Julien potvrdi glavom; više nije imao hrabrosti da govori.

- Vrlo dobro - reče knez. - Evo tri lijeka, prilično gorka, koja ćete uzeti bez odlaganja;

1. Svaki ćete dan posjećivati gospođu ... kako se ono zove?

- Gospođa de Dubois.

- Kakvog li imena! - reče knez prasnuvši u smijeh. - Ali oprostite, to je ime za vas uzvišeno. Treba da svakoga dana posjetite gospođu de Dubois. Prije svega, nemojte joj dolaziti na oči hladni i uvrijeđeni. Sjetite se velikog načela svog stoljeća: Budite upravo obratno od onoga što se očekuje. Pokažite se upravo onakvi kakvi ste bili osam dana prije negoli vas je počastila svojom milošću.

- Ah, tada sam bio miran - povikne Julien očajno - bio sam uvjeren da je sažaljevam ...

- Leptir se opeče na plamenu svijeće - nastavi knez - ta je usporedba stara kao svijet.

1. Posjećivat ćete je svakoga dana.

2. Udvarat ćete nekoj ženi iz njezina društva, ali se nećete pokazivati strastveno zaljubljeni, razumijete li? Ja vam ne krijem da je vaša uloga teška; glumit ćete komediju, a ako se otkrije da je glumite, izgubljeni ste.

- U nje je toliko duha, a u mene tako malo. Izgubljen sam - reče Julien tužno.

- Ne, vi ste samo zaljubljeni više nego sam mislio. Gospođa de Dubois je posve zaokupljena sobom, kao sve žene kojima su nebesa dala ili odviše plemstva ili odviše novaca. Umjesto da gleda vas, ona gleda sebe; ona vas, dakle, ne poznaje. Za ona dva-tri nastupa ljubavi što ih je osjetila za vas, uz velik napor mašte, gledala je u vama junaka o kojemu je sanjala, a ne ono što ste zaista ...

Ali, što vam ja tu govorim! Ta to su osnovne stvari, dragi moj Sorele, zar ste vi doista u tome tek đačić? ...

Do đavola! Uđimo u ovaj dućan. Evo krasna ovratnika, reklo bi se da ga je načinio John Anderson iz Ulice Burlington. Učinite mi zadovoljstvo i uzmite ga, a ovo ružno crno uže koje nosite oko vrata bacite što je moguće dalje!

Dakle - nastavi knez izlazeći iz najboljeg pomodnog dućana u Strasbourgu - kakvo je društvo gospođe de Dubois? Veliki bože! Kakvog li imena? Ne ljutite se, dragi moj Sorele, ne mogu se svladati... Kome ćete udvarati?

- Jednoj izvanrednoj kreposnoj ženi, kćeri neizmjerno bogata trgovca čarapama. U nje su najljepše oči na svijetu, koje mi se neobično sviđaju; ona je bez sumnje prva u ovom kraju. Ali čim netko stane govoriti o trgovini i dućanu, ona, unatoč svemu svom sjaju, pocrveni toliko da se sva smete. A na nesreću njezin je otac bio jedan od najpoznatijih trgovaca u Strasbourgu.

- Znači, kad se povede riječ o *industriji* - reče knez smijući se - vi ste sigurni da vaša ljepotica misli na sebe, a ne na vas. To je smiješno svojstvo divno i vrlo korisno, ono će spriječiti da vas njezine lijepe oči i na trenutak zalude. Uspjeh je siguran.

Julien je mislio na maršalicu de Fervaques, koja je često dolazila u palaču de La Mole. Bila je to lijepa strankinja koja se za maršala udala godinu dana prije njegove smrti. Činilo se kao da cijeli njezin život nema druge svrhe doli da baci u zaborav da je kćerka *industrijalca,* a da bi u Parizu nešto značila, stavila se na čelo kreposti.

Julien se iskreno divio knezu; što bi on dao da je mogao posjedovati njegove smiješne osobine! Razgovor između dva prijatelja bio je beskrajan. Karasov je bio oduševljen: još ga nikada ni jedan Francuz nije tako dugo slušao. »Napokon sam postigao«, mislio je razdragano, »da me moji učitelji slušaju kad im dajem pouke.«

- Mi smo se, dakle, sporazumjeli da ne bude ni traga nekoj strastvenoj ljubavi kad u prisutnosti gospođe de Dubois govorite mladoj ljepotici, kćerki trgovca čarapama u Strasbourgu - ponavljao je on Julienu po deseti put. - Naprotiv, kad pišete, strast neka bude plamena. Čitati dobro napisano ljubavno pismo najveći je užitak ženi koja se prikazuje kreposna; to je časak odmora. Ona tada ne glumi, ona se usuđuje slušati svoje srce. Treba, dakle, da pišete dva pisma na dan.

- Nikada, nikada! - reče Julien malodušno. - Milije mi je da me istucaju u stupi nego da sastavim tri rečenice. Ja sam leš, dragi moj, od mene se ničemu više ne nadajte. Ostavite me da umrem na rubu ceste!

- A tko vam kaže da sastavljate rečenice? Imam ja u svojoj torbi šest svezaka ljubavnih pisama u rukopisu. Ima ih za sve vrste ženskih karaktera, pa i za najkreposnije. Nije li Kalisky u Richemond-la-Terrasseu - to je, kako znate, tri milje od Londona - udvarao najljepšoj engleskoj kvekerici?

Julien više nije bio toliko nesretan kad se u dva sata u noći rastao sa svojim prijateljem.

Sutradan je knez pozvao jednog prepisivača, i dva dana kasnije Julien je imao pedeset i tri točno numerirana ljubavna pisma, namijenjena najuzvišenijoj i najžalosnijoj kreposti.

- Nema ih pedeset i četiri - reče knez - jer je ljepotica otpravila Kaliskoga. Ali, što vas se tiče da li će kćerka trgovca čarapama s vama loše postupati; ta vi želite djelovati samo na srce gospođe de Dubois.

Svakog su dana jahali. Knez se vrlo zagrijao za Juliena. Ne znajući kako da mu posvjedoči svoje prijateljstvo, ponudi mu konačno ruku jedne svoje rođake, bogate moskovske nasljednice. - A kad budete oženjeni - dodao je - moj će vas utjecaj i odlikovanje što ga nosite za dvije godine učiniti pukovnikom.

- Ali ovo mi odlikovanje nije dao Napoleon, daleko od toga.

- To nije važno - reče knez. - Nije li ga on uveo? To je odlikovanje još uvijek prvo u Evropi.

Julien zamalo nije prihvatio, ali dužnost ga je zvala k visokoj ličnosti. Rastajući se s Karasovim, obećao je da će mu pisati. Dobio je odgovor na tajnu notu koju je bio donio i pohitao je prema Parizu. Ali tek što je dva dana bio sam, njemu se učinilo da bi napustiti Francusku i

Matildu bila za njega muka gora od smrti. »Neću se oženiti milijunima koje mi nudi Karasov«, reče on sebi, »ali ću poslušati njegove savjete.

Uostalom, vještina zavođenja, to je njegov zanat; on jedino na to i misli već više od petnaest godina, jer sad mu je trideset. Ne može se reći da nema duha; lukav je i prepreden: oduševljenje i poezija posve su strani njegovoj naravi; on je kao neki tužilac, što je još jedan razlog više da se ne vara.

Udvarat ću gospođi de Fervaques, to je potrebno.

Ona će mi biti malo dosadna, ali ja ću gledati u njezine lijepe oči, koje su toliko slične onima što su me najviše na svijetu ljubile.

Ona je strankinja, a to je nov karakter za proučavanje.

Ja sam lud, upropastit ću se, moram se držati savjeta svog prijatelja i ne smijem vjerovati samome sebi.«

XXV.

SLUŽBA KREPOSTI

Ali ako budem lako smotreno i oprezno
uživao u lom zadovoljstvu, ono više neće
biti zadovoljstvo za mene.
LOPE DE VEGA

Tek što se vratio u Pariz i izišao iz radne sobe markiza de La Molea, koji je izgledao vrlo zbunjen primljenim porukama, naš je junak brzo otišao grofu Altamiri. Uz prednost da je osuđen na smrt, taj je lijepi stranac imao u sebi mnogo ozbiljnosti i sreću da je pobožan. Te dvije vrline i, više od svega, grofovo porijeklo, bili su upravo po ukusu gospođe de Fervaques, koja ga je često viđala.

Julien mu ozbiljno prizna da je u nju jako zaljubljen.

- To je najčistija i najuzvišenija krepost - odgovori Altamira - samo je malo jezuitska i patetična.

Ima dana kad razumijem svaku riječ kojom se služi, ali ne razumijem cijelu rečenicu. Slušajući je, često pomislim da ne znam tako dobro francuski kako mi kažu. To će poznanstvo pronijeti vaše ime, pribavit će vam ugled u društvu. Ali pođimo Bustosu - reče grof Altamira, koji je bio čovjek od reda - on je udvarao gospođi maršalici.

Don Diego Bustos je pustio da mu dugo tumače stvar a da sam nije ni progovorio, kao neki odvjetnik u svom uredu. Imao je debelo lice kao u redovnika, crne brkove i bio je besprimjerno ozbiljan; inače, bio je dobar karbonar.

- Razumijem - reče on napokon Julienu. - Je li maršalica de Fervaques imala ljubavnika ili ih nije imala? Imate li vi, prema tome, ikakve nade da ćete uspjeti? U tome je pitanje. Što se mene tiče, reći ću vam da sam propao. Sada, kad više nisam ljut, ja rasuđujem ovako: ona je često mušičava i, kako ću vam odmah dokazati, prilično je osjetljiva.

U nje nema onog žučljivog temperamenta koji posjeduju geniji i koji svakom njihovom postupku daje neki odsjev strasti. Naprotiv, ona svoju rijetku ljepotu i svoje svježe boje duguje tome što je u nje flegmatična i mirna ćud kao u Holanđana.

Julien je zbog Španjolčeve sporosti i nepokolebljive flegmatičnosti počeo gubiti strpljenje; od vremena do vremena nehotice bi mu izmakla po koja jednosložna riječ.

- Hoćete li me slušati? - upita ga ozbiljno don Diego Bustos.

- Oprostite, to je moja *furia francese,* inače sam se sav pretvorio u uho - reče Julien.

- Maršalica de Fervaques je, dakle, vrlo sklona mržnji; ona nemilosrdno progoni ljude koje nikada nije vidjela, odvjetnike, siromašne pisce, koji su ispjevali pjesmice poput Colléa, vi ih znate?

»J'ai la marotte
D'aimer Marote,« etc.[36]

[36] »Imam maniju
Da volim Marotu,« itd.

I Julien je morao do kraja saslušati tu pjesmicu. Španjolcu je bilo vrlo drago da pjeva na francuskom jeziku.

Tu božansku pjesmu još nitko nije slušao s toliko nestrpljenja. Kad ju je dovršio, don Diego Bustos reče: - Maršalica je naredila da se otpusti autor ove pjesme:

»Un jour l'amour au cabaret.«[37]

Julien se uplašio da će mu i ovu pjesmu otpjevati. Zadovoljio se time da je analizira. Zaista je bila bezočna i neukusna.

- Kad se maršalica razljutila na tu pjesmu, napomenuo sam joj da žena njezina položaja ne treba čitati svaku glupost koja se objavi - reče don Diego. - Koliko god pobožnost i ozbiljnost napredovale, u Francuskoj će uvijek biti kabaretske književnosti. A kad je gospođa de Fervaques lišila toga siromašnog autora bijedne plaće od tisuću i osam stotina franaka, ja joj rekoh: »Čuvajte se! Vi ste napali tog nadripjesnika svojim oružjem, a on vas može napasti svojim stihovima: ispjevat će pjesmu o kreposti. Pozlaćeni će saloni biti na vašoj strani, ali će ljudi koji se rado smiju ponavljati njegove epigrame.« Znate li, gospodine, što mi je maršalica odgovorila? »Za slavu gospodnju pošla bih na mučilište pred očima cijeloga Pariza. Bio bi to za Francusku nov prizor. Narod bi naučio cijeniti vrlinu. To bi bio najljepši dan moga života.« I nikada njezine oči nisu bile ljepše.

- A one su prekrasne! - uzvikne Julien.

- Vidim da ste zaljubljeni... Dakle - nastavi ozbiljno don Diego Bustos - ona nema žučljivu narav koja čini čovjeka osvetljivim. Ako ipak voli nauditi, to je zato što je nesretna; držim da je to neka *unutarnja nesreća.* Da nije ona pretjerano kreposna žena kojoj je dojadilo da bude kreposna?

Španjolac ga je šutke dugo gledao.

- Evo, u tome je cijelo pitanje - doda on ozbiljno - i odatle možete crpiti neku nadu. Mnogo sam o tome razmišljao one dvije godine dok sam bio njezin najpokorniji sluga. Za vas, gospodine, koji ste zaljubljeni, cijela budućnost ovisi o tom krupnom pitanju: Je li ona neka kreposna žena kojoj je dojadila krepost i koja je zla jer je nesretna?

- Ali se tu možda - reče Altamira prekinuvši napokon svoju šutnju - radi o onome što sam ti već dvadeset puta govorio? Naprosto o francuskoj taštini. Nesreća je toga po prirodi sumornog i osornog karaktera u sjećanju na njezina oca, poznatog trgovca suknom. Učinilo bi je sretnom samo jedno: da živi u Toledu i da je svaki dan muči ispovjednik pokazujući joj širom otvoren pakao.

Kad je Julien izlazio, reče mu don Diego, koji je bivao sve ozbiljniji: - Doznao sam od Altamire da ste naš. Jednoga ćete nam dana pomoći da opet steknemo slobodu, pa bih zato ja vama htio pomoći u toj maloj zabavici. Dobro će biti da upoznate maršaličin stil. Evo vam četiri njezina vlastoručna pisma.

- Prepisat ću ih i vratiti vam ih - uzvikne Julien.

- I nikada neće nitko od vas doznati ni riječi o onome što smo govorili?

- Nikada, časti mi! - uzvikne Julien.

- Onda neka vam bog pomogne! - doda Španjolac i bez riječi otprati Altamiru i Juliena do stepenica.

Taj je prizor malo razveselio našeg junaka; zamalo se nije smješkao. »I taj mi pobožni Altamira«, pomisli on, »pomaže u mome preljubničkom naumu.«

Za cijelo vrijeme ozbiljnog razgovora s don Diegom Bustosom Julien je pazio na sate koji su izbijali na tornju palače d' Aligre.

---

[37] »Jednog dana ljubav u kabareu«.

Vrijeme večere se primicalo, on će dakle opet vidjeti Matildu. Vratio se kući i obukao se s mnogo pažnje.

»To je prva glupost«, pomisli on silazeći niza stepenice. Treba se točno držati kneževih naloga.

Vratio se i preobukao se u najjednostavnije putno odijelo.

»Sada treba paziti na poglede«, pomisli on. Bilo je tek pet i pol, a večeralo se u šest sati. Pade mu na pamet da siđe u salon, koji je bio prazan. Vidjevši modri divan, ganuo se do suza. Njegovi su obrazi brzo porumenjeli. »Treba slomiti tu glupu osjetljivost«, reče on sebi gnjevno. »Ona će me izdati.« Dohvati neke novine da bi izgledao ravnodušan, i tri do četiri puta prođe iz salona u vrt.

Istom kad je dršćući stajao dobro sakriven iza velikog hrasta, usudio se upraviti pogled na prozor gospođice da La Mole. Bio je posve zatvoren. Umalo se nije srušio; dugo je ostao naslonjen na hrast. Zatim posrćući ode da pogleda vrtlarove ljestve. Karika lanca koju je nekada slomio u posve drugačijim okolnostima nije još bila popravljena. Julien je u nekom ludom zanosu pritisnu na usne.

Nakon što je dugo šetkao između salona i vrta, Julien je oćutio strahovit umor. Bio je to prvi uspjeh, koji je snažno osjetio. »Moj će pogled biti bez sjaja i neće me odati!« Malo po malo gosti su stizali u salon. Ni jedanput se vrata nisu otvorila a da Julienovo srce nije zadrhtalo u samrtnoj tjeskobi.

Sjeli su za stol. Napokon se pojavi gospođica de La Mole, vjerna svom običaju da uvijek kasni. Opazivši Juliena, jako pocrvenje; nitko joj nije rekao da se on vratio. Držeći se savjeta kneza Karasova, Julien je gledao njezine ruke; drhtale su. Kako je i sam bio neizmjerno uzbuđen tim otkrićem, bio je prilično sretan što je izgledao jedino umoran.

Gospodin de La Mole ga pohvali. Čas kasnije oslovila ga je i markiza, izrazivši se pohvalno o njegovu umornom izgledu. Julien je neprestano govorio sebi: »Ne treba da previše gledam gospođicu de La Mole, ali moji pogledi ne treba ni da je izbjegavaju. Treba da izgledam onakav kakav sam zaista bio osam dana prije svoje nesreće« ... Imao je razloga da bude zadovoljan uspjehom, te je ostao u salonu. Prvi je put bio pažljiv prema domaćici i svim se silama trudio da navede gospodu iz društva da govore i da uzdrži živahnost razgovora.

Njegova je uljudnost bila nagrađena. Oko osam sati najaviše maršalicu de Fervaques. Julien nestane i uskoro se opet pojavi odjeven s najvećom pomnjom. Gospođa de La Mole bila mu je neizmjerno zahvalna na tom znaku poštovanja te mu je svoje zadovoljstvo htjela posvjedočiti time što je gospođi de Fervaques govorila o njegovu putovanju. Julien je sjeo uz maršalicu, i to tako da Matilda nije mogla vidjeti njegove oči. Kad se tako smjestio po svim pravilima vještine, počeo se zapanjeno diviti gospođi de Fervaques. Prvo od pedeset i tri pisma što mu ih je poklonio knez Karasov počinjalo je tiradama o tom osjećaju.

Maršalica je spomenula da ide u Komičnu operu. Julien poleti onamo. Našao je viteza de Beauvoisisa, koji ga odvede u ložu dvorskih plemića, upravo uz ložu gospođe de Fervaques. Julien ju je neprestano gledao. »Potrebno je«, pomisli on vrativši se u palaču, »da vodim dnevnik o opsadi; inače bih mogao zaboraviti svoje navale.« Prisilio se da napiše dvije-tri strane o tom dosadnom predmetu i na taj način postigao - kojeg li čuda! - da gotovo i ne misli na gospođicu de La Mole.

Za vrijeme njegova putovanja Matilda ga je gotovo zaboravila. »Na kraju krajeva, on je neko posve obično stvorenje«, mislila je ona; »njegovo će me ime uvijek podsjećati na najveću pogrešku u mom životu. Treba se iskreno vratiti jednostavnim nazorima razuma i časti; žena koja ih zaboravi može sve izgubiti.« Pokazala se voljna da konačno dopusti zaključenje bračnog ugovora s markizom de Croisenoisom, koji se već odavna pripremao. On je bio lud od sreće. Da mu je tko rekao da se iza tog Matildina postupka, zbog kojega je bio toliko ponosan, krije rezignacija, bio bi se vrlo začudio.

Sve su se misli gospođice de La Mole izmijenile kad je ugledala Juliena. »Zapravo je on moj muž«, pomisli ona. »Ako se iskreno vratim razumnim nazorima, onda bih se svakako morala udati za njega.«

Ona je od Juliena očekivala dosadna moljakanja i nesretan izražaj lica. Pripremala je već svoje odgovore, jer će je on, u to je bila sigurna, nakon večeri pokušati osloviti. Ali daleko od toga; on je odlučno ostao u salonu, nije čak ni pogledao prema vrtu. Samo bog zna koliko ga je to muka stajalo! »Najbolje je da se odmah objasnimo«, pomisli gospođica de La Mole. Ona ode sama u vrt, ali Julien nije došao za njom. Matilda je stala šetati ispred staklenih vrata salona i vidjela ga je gdje vrlo živo opisuje gospođi de Fervaques ruševine starih dvoraca koji ukrašuju brežuljke na obalama Rajne i daju im toliko osobita čara. Bio se već počeo dobro služiti sentimentalnim i slikovitim rečenicama koje u stanovitim salonima zovu *duhovitošću.*

Da se knez Karasov nalazio u Parizu, bio bi vrlo ponosan. Ova je večer bila upravo ono što je on prorekao.

On bi bio odobrio i Julienovo ponašanje narednih dana.

Neka intriga među članovima tajne vlade dovela je do podjeljivanja stanovitog broja modrih lenta. Maršalica de Fervaques zahtijevala je da njezin ujak postane vitez toga reda. Markiz de La Mole je postavljao isti zahtjev za svoga tasta. Oni su ujedinili svoje napore, te je maršalica gotovo svakog dana dolazila u palaču de La Mole. Od nje je Julien doznao da će markiz postati ministar; on je *kamarili* predložio vrlo oštrouman plan za postupno i mimo ukidanje ustava u roku od tri godine.

Ako gospodin de La Mole postane ministar, Julien se mogao nadati da će dobiti biskupiju. Ali svi su ti krupni interesi u njegovim očima bili kao zastrti nekim velom. Njegova ih je mašta gledala samo vrlo neodređeno i, tako reći, u daljini. Strašna nesreća koja ga je činila manijakom dovodila je sve životne interese u ovisnost o njegovim odnosima s gospođicom de La Mole. Računao je da će je za pet do šest godina nastojanja uspjeti ponovno osvojiti.

Taj razum, toliko hladan, pao je, kako vidimo, u stanje potpune bezumnosti. Od svih svojstava kojima se nekada odlikovao preostalo mu je još jedino nešto odlučnosti. Stvarno vjeran ponašanju koje mu je odredio knez Karasov, svaku bi se večer smjestio dosta blizu naslonjača gospođe de Fervaques, ali nije bio kadar smisliti niti izgovoriti nijednu riječ.

Napor koji je sebi nametao da bi u Matildinim očima izgledao izliječen, trošio je svu snagu njegove duše. Sjedio je pokraj maršalice kao stvorenje koje još jedva živi. Čak mu je i pogled, kako to biva kod neizdržljivih tjelesnih boli, izgubio sav sjaj.

Budući da su mišljenja gospođe de La Mole uvijek bila samo odraz nazora njezina muža, koji je mogao da je učini vojvotkinjom, ona je u posljednje vrijeme hvalila do neba Julienove zasluge.

XXVI.

MORALNA LJUBAV

There also was of course in Adeline
That calm patrician polish in the adress,
Which ne'er can pass the equinoctial line
Of any thing which Nature would express:
Just as a Mandarin finds nothing fine,
At least his manner suffers not to guess
That any thing he views can greatly please.[38]
DON IVAN, c. XIII, stanza 84.

»Ima nešto ludo u nazorima cijele te obitelji«, mislila je maršalica. »Zaljubljeni su u toga svog malog svećenika, koji jedino zna slušati, premda su mu pri tome oči prilično lijepe, to je istina.«

Julien je, opet, u maršaličinu ponašanju nalazio gotovo savršen primjer onog *patricijskog mira* koji svjedoči o savršenoj učtivosti i, još više, o nemogućnosti svakog živog uzbuđenja. Neočekivani osjećaji, nesposobnost vladanja nad samim sobom sablaznili bi gospođu de Fervaques gotovo isto toliko kao i nedostatak dostojanstvenosti prema nižima. I najmanji znak osjećajnosti u njezinim bi očima bio ravan nekoj vrsti *duševnog pijanstva* zbog kojega valja crvenjeti i koje mnogo škodi onome što osoba visoka položaja duguje samoj sebi. Njezina se velika sreća sastojala u tome da govori o posljednjem kraljevu lovu, a njezina je najmilija knjiga bila »Memoari vojvode de Saint-Simona«, napose zbog rodoslovnog dijela.

Julien je znao koje mjesto, s obzirom na osvjetljenje, najviše odgovara ljepoti gospođe de Fervaques. On bi se već unaprijed tamo smjestio, ali se osobito brinuo da stolicu okrene tako da ne vidi Matildu. Začuđena upornošću kojom se skrivao od nje, ona jednog dana napusti modri divan pa dođe da nešto radi na malom stolu do maršaličina naslonjača. Julien ju je vidio prilično izbliza, ispod šešira gospođe de Fervaques. Te oči koje su odlučivale njegovom sudbinom najprije su ga prestrašile, a zatim ga snažno izbacile iz njegove uobičajene ravnodušnosti. Stao je govoriti, i to vrlo dobro.

On se obraćao maršalici, ali jedini mu je cilj bio djelovati na Matildinu dušu. Tako se uzbuđivao da gospođa de Fervaques nije više razumjela što on govori.

Bila mu je to prva zasluga. Da se Julien dosjetio i da je svoje riječi dopunio s nekoliko fraza njemačkog misticizma, duboke religioznosti i jezuitizma, maršalica bi ga smjesta svrstala među izvanredne ljude pozvane da preporode ovo stoljeće.

»Budući da je prilično neukusno da tako dugo i s tolikim žarom govori gospođi de Fervaques, neću ga više slušati«, mislila je gospođica de La Mole. Premda s mukom, održala je riječ do kraja te večeri.

---

[38] Svakako je bilo u Adelini
I one mirne plemićke uglađenosti u vladanju
Koja nikada ne može prijeći granicu
Ni u čemu što se u prirodi očituje.
Upravo kao što se ni mandarinu ništa ne čini krasno,
Ili barem njegovo držanje ne dopušta da se nasluti
Da bi mu se išta od onoga što gleda moglo jako svidjeti.

U ponoć uze svijećnjak svoje majke da bi je otpratila u njezinu sobu, a gospođa de La Mole se zaustavi na stepenicama i stade vrlo pohvalno govoriti o Julienu. To je Matildu do kraja ozlovoljilo; nije mogla zaspati. Jedna ju je pomisao smirila: »Onaj koga ja prezirem, može još u očima maršalice biti čovjek velikih zasluga.«

Što se Juliena tiče, on nije bio toliko nesretan, jer je nešto poduzeo. Pogled mu slučajno pade na torbu od ruske kože u koju je knez Karasov stavio pedeset i tri ljubavna pisma što mu ih je poklonio. Ispod prvog pisma opazio je Julien ovu napomenu: *»Pismo broj 1 treba odaslati osam dana nakon prvog sastanka.«*

»Zakasnio sam!« uzvikne Julien. »Već prilično dugo viđam gospođu de Fervaques.« Odmah je stao prepisivati to prvo ljubavno pismo. Bila je to neka homilija puna fraza o kreposti i smrtno dosadna. Julien je imao sreću da zaspi kod druge stranice.

Nekoliko sati kasnije probudilo ga je sunce, naslonjena na stol. Jedan od najtežih časova u životu bio je čas kad se svakog jutra budio sa sviješću o svojoj nesreći. Toga je dana gotovo sa smijehom do kraja prepisao svoje pismo. »Zar je moguće«, mislio je on, »da se našao mladić koji je tako pisao!« Nabrojao je nekoliko rečenica od devet redaka. Na dnu originala spazio je ovu bilješku olovkom:

»Ovo pismo valja osobno odnijeti, i to na konju, s crnom kravatom i u modru kaputu. Pismo treba predati vrataru sa skrušenim izrazom lica i s dubokom melankolijom u pogledu. Ako se pojavi koja sobarica, valja krišom obrisati oči i osloviti sobaricu.«

Sve je to točno izvršio.

»To što radim vrlo je smjelo«, mislio je Julien izlazeći iz palače de Fervaques, »ali to gore po Karasova. Usuditi se pisati tako slavnoj kreposti! Zbog toga će ona postupati sa mnom s krajnjim prezirom, a mene će to nadasve zabavljati. To je, zapravo, jedina komedija za koju se još mogu zanimati. Da, izvrgnuti ruglu to mrsko biće koje nazivam *ja,* to će me zabavljati. Kad bih sebe slušao, počinio bih kakav zločin, samo da se rastresem.«

Već mjesec dana najljepši trenutak Julienova života bio je onaj kad bi svog konja dovodio natrag u konjušnicu. Karasov mu je bio izričito zabranio da, pod bilo kojim izgovorom, gleda ljubavnicu koja ga je ostavila. Ali hod toga konja koji je ona tako dobro poznavala, način na koji je Julien udarao bičem na vrata konjušnice da bi dozvao kojeg momka, privukao bi katkad Matildu da gleda iza zavjesa na prozoru. Tkanina je bila toliko prozirna da je Julien vidio kroz nju. Gledajući na poseban način ispod oboda svog šešira, spazio bi Matildin stas a da nije vidio njezine oči. »Prema tome«, mislio je on, »ne može ni ona vidjeti moje oči, a to je kao da je ne gledam.«

Uvečer se gospođa de Fervaques držala prema njemu kao da uopće nije primila onu filozofsku, mističnu i vjersku raspravu koju je on prije podne s toliko melankolije predao njezinu vrataru. Dan prije slučaj je pokazao Julienu što treba učiniti da bude razgovoran; smjestio se tako da vidi Matildine oči. Ona je opet, čas prije maršaličina dolaska, napustila modri divan, a to je značilo pobjeći iz svog svakodnevnog društva. Gospodin de Croisenois bio je, vidjelo se, poražen zbog toga novog hira. Njegova je očita bol oslobodila Juliena onoga što je u njegovoj nesreći bilo najmučnije.

Ta neočekivana okolnost potaknula ga je da govori kao anđeo. A kako se samoljublje uvlači čak i u ona srca koja su kao neki hram najuzvišenije kreposti, maršalica je, ulazeći u svoju kočiju, pomislila: »Gospođa de La Mole ima pravo, u toga mladog svećenika ima otmjenosti. Čini se da ga je prvih dana moja nazočnost zbunjivala. Zaista, svi koje čovjek u toj kući susreće, vrlo su površni. Ovdje su kreposni samo oni kojima starost u tome pomaže i kojima je bilo vrlo potrebno da ih poodmakla dob malo ohladi. Taj je mladić umio uočiti razliku. On dobro piše, ali se vrlo bojim da je njegova molba, kojom u pismu traži da ga poučim svojim savjetima, zapravo jedan osjećaj koji nije svjestan sebe.

Pa ipak, kolika su obraćenja tako započela! Što kod ovoga smatram dobrim znakom, to je razlika između njegova stila i stila onih mladića kojih sam pisma imala priliku vidjeti.

Nemoguće je da čovjek ne zapazi u prozi toga mladog svećenika usrdnost, duboku ozbiljnost i mnogo uvjerenja; bit će da je u njega blaga vrlina kao u Massillona.«

XXVII.

NAJLJEPŠI POLOŽAJ U CRKVI

Služba! Darovitost! Zasluge!
Koješta! Pripadajte jednoj koteriji.
TÉLÉMAQUE

Tako se u glavi žene koja je prije ili poslije trebala podjeljivati najljepše crkvene položaje u Francuskoj prvi put pomisao na biskupiju spojila s mišlju na Juliena. Taj uspjeh nije Juliena nimalo dirnuo. U to se vrijeme njegova misao nije mogla vinuti ni do čega što nije u vezi s njegovom nesrećom; sve ju je uveličavalo. Pogled na njegovu sobu, na primjer, postao mu je nepodnošljiv. Uvečer kad bi se vraćao sa svojom svijećom, činilo mu se da svaki komad pokućstva, svaki mali ukras progovara da bi ga jetko upozorio na neku novu pojedinost njegove nesreće.

»Danas me čeka prisilni rad«, reče on sebi vrativši se u svoju sobu sa živahnošću koju već dugo nije poznavao. »Nadajmo se da će i drugo pismo biti jednako dosadno kao i prvo.«

Bilo je još dosadnije. To što je prepisivao izgledalo mu je toliko besmisleno da je počeo prepisivati red po red i ne misleći na smisao.

»Ovo je još neprirodnije«, mislio je on, »nego službeni tekst Münsterskog ugovora što mi ga je u Londonu moj profesor diplomacije naredio da prepišem.«

Tek tada se sjetio pisma gospođe de Fervaques; zaboravio ih je vratiti ozbiljnom Španjolcu don Diègu Bustosu. Potražio ih je. Zaista, ta su pisma bila gotovo isto toliko zbrkana kao i pisma mladog ruskog plemića. Nejasnost je tu bila potpuna. Riječi su mogle značiti i sve i ništa. »To je eolska harfa stila«, pomisli Julien. »Usred najuzvišenijih misli o ništavilu, o smrti, o beskonačnosti, itd., ne vidim ništa stvarno osim užasnog straha od smiješnosti.«

Monolog koji smo upravo skratili ponavljao se dva tjedna dan za danom. Zaspati prepisujući nešto poput komentara Apokalipse, odnijeti sutradan pismo s melankoličnim izrazom lica, dovesti konja natrag u konjušnicu s nadom da će opaziti Matildinu haljinu, raditi, uvečer se pojaviti u Operi ako gospođa de Fervaques ne bi došla u palaču de La Mole, to su, eto, bili jednolični događaji Julienova života. Taj je život bio zanimljiviji kad bi gospođa de Fervaques došla k markizi, jer bi tada ispod jednog krila maršaličina šešira mogao vidjeti Matildine oči i postao bi rječit. Njegove slikovite i sentimentalne rečenice stale su poprimati sve iznenadnije i istodobno sve elegantnije obrate.

Dobro je osjećao da je ono što govori u Matildinim očima besmisleno, ali ju je htio zapanjiti elegancijom izraza. »Što je lažnije ono što govorim, to joj se više moram sviđati«, mislio je Julien. I tada bi s užasnom smjelošću pretjerivao stanovite aspekte prirode. Vrlo je brzo spoznao da se prije svega treba čuvati jednostavnih i razumnih misli ako neće da u očima maršalice izgleda posve običan. On bi tako nastavljao ili bi prekidao svoja pretjerivanja, prema tome da li u očima tih dviju otmjenih gospođa kojima se trebao svidjeti zapaža uspjeh ili ravnodušnost.

Sve u svemu, njegov život nije sada bio tako strašan kao kad je provodio dane ne čineći ništa.

»Nego«, pomisli on jedne večeri, »prepisujem već petnaestu od ovih užasnih rasprava; prvih sam četrnaest točno predao maršaličinu vrataru. Imat ću čast da ispunim sve ladice njezina pisaćeg stola. A ona se, međutim, prema meni ponaša kao da joj uopće nisam pisao! Kakav li

će biti svršetak svega toga? Hoće li joj moja upornost dosaditi isto toliko kao meni? Treba priznati da je onaj Rus, prijatelj Karasova, koji je bio zaljubljen u lijepu kvekerku iz Richmonda, bio strašan čovjek; nemoguće je da itko bude nesnosniji od njega.«

Kao svi prosječni ljudi koji su slučajno nazočni manevrima nekog velikog generala, tako ni Julien uopće nije shvaćao napadaje kojima je onaj mladi Rus jurišao na srce lijepe Engleskinje. Četrdeset prvih pisama imalo je jedino tu svrhu da izmole oproštenje što se drznuo da joj piše. Trebalo je naviknuti to ljupko stvorenje, koje se možda neizmjerno dosađivalo, da prima pisma, možda malo manje dosadna nego je to bio njezin svakidašnji život.

Jednog je dana Julienu uručeno pismo. Prepoznao je grb gospođe de Fervaques i raskinuo pečat sa žurbom koja bi mu se nekoliko dana prije činila nemoguća. Bio je to samo poziv na večeru.

Tražio je upute u pismima kneza Karasova. Nesrećom je taj mladi Rus htio biti lakomislen dao Dorat, kad je trebao biti jednostavan i jasan. Julien nije mogao otkriti koje moralno držanje valja zauzeti na večeri kod maršalice.

Salon je bio osobito raskošan, pozlaćen poput Dijanine galerije u Tuilerijama, s uljenim slikama na zidovima obloženim drvom. Na tim je slikama bilo svijetlih mrlja. Julien je poslije doznao da se prizori na slikama nisu domaćici činili dovoljno pristojni te je dala ispraviti slike. *»Moralno stoljeće!«* pomisli Julien.

U tom je salonu opazio tri osobe koje su pribivale sastavljanju tajne note. Jedan od njih, biskup iz***, maršaličin ujak, raspolagao je beneficijama i, kako se govorilo, ništa nije mogao odbiti svojoj nećakinji. »Kakav sam golem napredak načinio«, pomisli Julien sjetno se nasmiješivši, a kako malo marim za to! Večeram, evo, sa slavnim biskupom iz***.«

Večera je bila osrednja a razgovor dosadan. »Ovo je društvo poput loše knjige«, mislio je Julien. »Tu se ponosno raspravlja o najvažnijim pitanjima ljudske misli. Ako to čovjek tri minute sluša, pita se tko će pobijediti: nadutost govornika ili njegovo užasno neznanje.«

Čitalac je bez sumnje zaboravio onog malog književnika, imenom Tanbeau, akademikova nećaka i budućeg profesora, koji je kanda svojim podlim klevetama nastojao zatrovati salon palače de La Mole.

Taj je sitni čovjek prvi naveo Juliena na misao da gospođa de Fervaques, iako ne odgovara na njegova pisma, možda ipak s blagošću gleda na osjećaj koji ih diktira. Crnu je dušu gospodina Tanbeaua mučila pomisao na Julienove uspjehe. Ali kako, u drugu ruku, vrijedan čovjek, jednako kao i budala, ne može istodobno biti na dva mjesta, to će Sorela, mislio je budući profesor, ako postane ljubavnik plemenite maršalice, ona smjestiti na neki vrlo povoljan položaj u Crkvi, pa će ga se on osloboditi u palači de La Mole.

Opat Pirard je također uputio Julienu duge prodike zbog njegovih uspjeha u palači de Fervaques. Bilo je tu *sektaške ljubomore* između starog jansenista i jezuitskog, obnoviteljskog i monarhističkog salona kreposne maršalice.

XXVIII.

MANON LESCAUT

A kada se posve uvjerio u priorovu glupost
i tupavost, gotovo je redovito uspijevao
nazivajući crnim ono što je bijelo,
a bijelim ono što je crno.
LICHTENBERG

Ruske su upute neopozivo nalagale da se usmeno nikada ne protuslovi osobi kojoj se piše. Ni pod kojom se izlikom ne smije napustiti uloga najushićenijeg obožavaoca. Pisma su uvijek polazila s te pretpostavke.

Jedne je večeri u Operi, u loži gospođe de Fervaques, Julien do neba uzdizao balet »Manon Lescaut«. Jedini je njegov razlog da tako govori bio u tome što je smatrao da je balet beznačajan.

Maršalica reče da taj balet mnogo zaostaje za romanom opata Prevosta.

»Kako!« u čudu je i sa zanimanjem pomislio Julien. »Osoba tako uzvišene kreposti, pa da hvali jedan roman!« Gospođa de Fervaques je dva-tri puta na tjedan javno izricala najpotpuniji prezir prema piscima što svojim plitkim djelima nastoje pokvariti mladež, koja je, na žalost, odviše sklona čulnim zabludama.

- U toj nemoralnoj i opasnoj književnoj vrsti »Manon Lescaut«, kažu, zauzima jedno od prvih mjesta - nastavljala je maršalica. - Slabosti i zaslužene tjeskobe jednog zaista zločinačkog srca tu su, kako kažu, prikazane s istinitošću koja ima dubine. To vašeg Bonaparta nije priječilo da na Svetoj Heleni izjavi da je to roman napisan za sluge.

Ta je riječ Julienovoj duši vratila svu njezinu živost. »Htjeli su me kod maršalice upropastiti; saopćili su joj moje oduševljenje za Napoleona. Ta ju je činjenica toliko povrijedila da je čak popustila iskušenju i dala mi da to osjetim.« To ga je otkriće cijelu večer zabavljalo i zbog njega je i sam bio zabavan. Kad se u predvorju Opere opraštao od maršalice, ona mu reče: - Ne zaboravite, gospodine, ako netko mene voli, ne može voljeti i Bonaparta. U najboljem ga slučaju može prihvatiti kao nešto nužno, nešto što je Providnost nametnula. Uostalom, taj čovjek nije imao toliko osjetljivu dušu da bi mogao shvatiti majstorska djela umjetnosti.

»Ako netko mene voli!« ponavljao je Julien u sebi. »To ne znači ništa ili znači sve. Evo, to su one tajne izražavanja koje nedostaju našim bijednim provincijalcima.« I on je, prepisujući jedno dugo pismo namijenjeno maršalici, mnogo mislio na gospođu de Rênal.

- Kako to - reče mu ona sutradan s ravnodušnim izražajem koji je, kako mu se činilo, loše glumila - da mi govorite o Londonu i o Richmondu u pismu koje ste jučer napisali, i to, kako se čini, vrativši se iz Opere?

Julien se vrlo zbuni. Bio je prepisao pismo redak po redak, ne misleći na ono što piše, te je očito zaboravio da umjesto riječi *London i Richmond,* koje su se nalazile u originalu, stavi *Pariz i Saint-Cloud.* Započeo je dvije-tri rečenice, ali ih nije znao dovršiti, umalo nije prasnuo u neobuzdan smijeh. Napokon, dok je tražio riječi, pade mu na pamet ova misao: - Zanesena raspravljanjem o najuzvišenijim i najvećim interesima ljudske duše, mora da je moja duša, dok sam vam pisao, bila rastresena.

»Načinio sam dubok dojam«, reče on sebi; »mogu, dakle, izbjeći dosadu preostalog dijela večeri.« I on trčeći napusti palaču de Fervaques. Te je večeri, pregledavajući original pisma

koje je dan prije prepisao, ubrzo došao do kobnog mjesta gdje mladi Rus govori o Londonu i Richmondu. Julien se vrlo začudio otkrivši da je to pismo gotovo nježno.

Suprotnost između prividne površnosti njegovih riječi i uzvišene i gotovo apokaliptične dubine njegovih pisama pobudila je osobitu pažnju. Maršalici se osobito sviđala dužina njegovih rečenica; nije to bio onaj vrckasti stil koji je uveo u modu Voltaire, taj nemoralni čovjek! Ako je naš junak činio sve moguće da bi iz svog razgovora potpuno isključio zdrav razum, ipak je on još zadržao neku antimonarhističku i bezbožnu boju, koja nije izmakla gospođi de Fervaques. Okružena osobama koje su bile nadasve moralne, ali koje često cijelu večer nisu imale nijedne misli, ta se gospođa duboko uzbuđivala zbog svega u čemu je bilo i malo novine, ali je istodobno smatrala svojom dužnošću da se zbog toga užasava. Ona je tu manu nazivala *žigom površnosti ovog stoljeća.*

Ali takve je salone zgodno posjećivati jedino kad čovjek kani nešto postići. Čitalac bez sumnje uviđa svu dosadu nezanimljiva života što ga je provodio Julien. To su pustare našeg putovanja.

Za cijelo to vrijeme koje je u Julienovu životu uzurpirala epizoda de Fervaques, gospođica de La Mole se morala truditi da ne misli na njega. U njezinoj su se duši vodile žestoke borbe. Kojiput bi sebi laskala da prezire toga toliko žalosnog mladića, ali bi je i protiv njezine volje njegov razgovor osvajao. Najviše se čudila njegovu savršenom pretvaranju. On nije maršalici rekao ni jedne riječi koja nije bila laž, ili barem užasno iskrivljavanje njegova mišljenja, koje je Matilda tako točno poznavala, i to o gotovo svim pitanjima. Taj ju je makijavelizam iznenađivao. »Koje li dubine!« mislila je ona. »Koje li razlike između njega i onih oholih budala ili običnih hulja, kakav je gospodin Tanbeau, koji isto tako govore!«

Julien je međutim proživljavao strašne dane. U maršaličinu se salonu pojavljivao svakog dana da bi izvršio svoju najtežu dužnost. Njegovi napori da glumi jednu ulogu napokon su mu oduzeli svu duševnu snagu. Često je noću, prolazeći kroz golemo dvorište palače de Fervaques, jedino snagom svog karaktera i razmišljanjem uspijevao da se donekle održi i da ne padne u očajanje.

»Nadvladao sam očajanje u sjemeništu«, mislio je on, »a kako su tada bile strahovite moje perspektive! Da sam uspio ili da sam zakazao, i u jednom i u drugom slučaju bio bih prisiljen cio život provesti u prisnom društvu s onim što najviše zaslužuje prezir i što je najodurnije pod svodom nebeskim. Već idućeg proljeća, samo jedanaest mjeseci kasnije, bio sam najsretniji mladić mojih godina.«

Ali vrlo su često sva ta lijepa razmišljanja bila bezuspješna protiv strahovite stvarnosti. Svaki je dan vidio Matildu pri ručku ili večeri. Po brojnim pismima koja mu je diktirao gospodin de La Mole znao je da predstoji njezina udaja za gospodina de Croisenoisa. Taj se ljubazni čovjek pojavljivao već dva puta na dan u palači de La Mole. Ljubomornom oku napuštenog ljubavnika ni je izmaknuo ni jedan od njegovih koraka.

Kad mu se činilo da gospođica de La Mole dobro postupa sa svojim zaručnikom, Julien bi, vrativši se u svoju sobu, s ljubavlju gledao svoje pištolje.

»Ah, koliko bi bilo pametnije«, mislio je on, da skinem znakove sa svog rublja pa da odem u neku pustu šumu dvadeset milja od Pariza i učinim kraj ovom odurnom životu! Kako sam u tom kraju nepoznat, za moju bi se smrt saznalo tek za dva tjedna, a tko bi nakon dva tjedna i pomišljao na mene!«

To je razmišljanje bilo vrlo razborito. Ali već sutradan bilo je dovoljno da spazi Matildinu ruku između rukava njezine haljine i rukavice pa da naš mladi filozof utone u bolne uspomene koje su ga ipak vezivale za život. »E, pa dobro!« rekao bi on tada samome sebi, »ustrajat ću do kraja u toj ruskoj politici. Kako li će se to završiti?«

Što se tiče maršalice, kad prepišem ova pedeset i tri pisma, neću joj nikako pisati druga. A što se tiče Matilde, tih šest tjedana tako mučne komedije neće u njezinu gnjevu ništa izmijeniti

ili će mi pribaviti časak izmirenja. Veliki bože, ta ja bih umro od sreće!« I on nije bio kadar da dovrši misao.

Kad bi se, nakon duga sanjarenja, opet vratio pametnu rasuđivanju, govorio je sebi: »Doživio bih, dakle, jedan dan sreće, a nakon toga bi opet započela njezina hladnoća, osnovana, na žalost, na mojoj nedovoljnoj moći da joj se svidim. I tada mi ne bi više bilo nikakve pomoći, bio bih upropašten, zauvijek uništen ... Kakvo mi jamstvo može ona dati kad je u nje takav karakter? Ah, u mojem će ponašanju biti za nju premalo otmjenosti, moj će joj način govora biti težak i jednoličan! Veliki bože! Zašto sam ja *ja?*

XXIX.

DOSADA

Da se netko žrtvuje svojim strastima, hajde
de, ali da se žrtvuje strastima kojih nema!
O, žalosno XIX. stoljeće!
GIRODET

Nakon što je najprije bez zadovoljstva čitala duga Julienova pisma, gospođa de Fervaques počela se za njih zanimati. Ali nešto ju je rastuživalo: »Koje li štete što taj gospodin Sorel nije svećenik u pravom smislu riječi! Tada bi bilo moguće da pristanem na neku tješnju vezu. No s tim njegovim odlikovanjem i gotovo građanskim odijelom izložila bih se okrutnim pitanjima, a što bih odgovorila?« Nije dovršila tu misao. »Neka bi zlobna prijateljica mogla posumnjati, pa čak i pronijeti glas da mi je to neki mali podređeni bratučed, rođak moga oca, neki trgovac kojeg je odlikovala narodna garda.«

Do časa kad je srela Juliena, gospođi de Fervaques je činilo najveće zadovoljstvo napisati uz svoje ime riječ *maršalica.* Zatim se bolesna i uvredljiva skorojevićka taština stala u njoj boriti protiv začetka naklonosti.

»Bilo bi mi tako lako«, mislila je maršalica, »da učinim od njega velikog vikara u nekoj biskupiji blizu Pariza! Ali jednostavno gospodin Sorel, i još k tome neznatan tajnik gospodina de La Molea! To je grozno!«

Prvi put je tu dušu *koja se svega bojala* uzbudila sklonost strana njezinim težnjama za položajem i društvenom nadmoći. Njezin je stari vratar primijetio da može biti siguran da će, kad joj donese pismo tog lijepog mladića s tako tužnim licem, s njezina lica nestati rastresen i nezadovoljan izraz koji bi maršalica brižno poprimala uvijek kad bi došao tkogod od njezine posluge.

Dosada takva načina života, kojemu je sva svrha da u društvu čini dojam, premda u dnu srca nema prave radosti zbog uspjeha te vrste, postala joj je toliko nepodnošljiva otkad je mislila na Juliena te je bilo dovoljno da s tim neobičnim mladićem provede uvečer jedan sat, pa da cijeli idući dan ne zlostavlja svoje sobarice. Njegov je sve veći ugled odolijevao i anonimnim pismima, koja su bila vrlo dobro sastavljena. Uzalud je Tanbeau natuknuo gospodi de Luzu, de Croisenoisu i de Caylusu tri vrlo spretne klevete, koje su ta gospoda s užitkom razglasila ne istražujući odviše istinitost optužaba. Maršalica, kojoj duh nije bio sposoban da se odupre tim prostačkim sredstvima, pričala je svoje sumnje Matildi, a ova bi je uvijek utješila.

Jednoga dana, kad je tri puta pitala ima li pisama, gospođa de Fervaques se iznenada odlučila da odgovori Julienu. Bila je to pobjeda dosade. Kod drugog pisma umalo nije maršalicu zadržala pomisao kako je nedolično da svojom rukom napiše tako priprostu adresu: *gospodin Sorel, kod markiza de Im Molea.*

- Treba da mi donesete omote na kojima će biti vaše ime - reče ona uvečer Julienu vrlo hladnim tonom.

»Postao sam, eto, ljubavnik-sobar«, mislio je Julien i duboko se poklonio, nalazeći zadovoljstvo u tome da namjesti lice kao Arsen, stari markizov sobar.

Iste je večeri donio omote a sutradan je već vrlo rano primio treće pismo. Pročitao je pet-šest redaka na početku i dva-tri posljednja retka. Pismo je sadržavalo četiri strane ispisane sitnim i gustim rukopisom.

Malo po malo maršalica je stekla slatku naviku da mu piše gotovo svakog dana. Julien je odgovarao vjernim prepisima ruskih pisama, i tolika je prednost neprirodnog stila da se gospođa de Fervaques nije nimalo čudila što odgovori nemaju nikakve veze s njezinim pismima.

Kako li bi bio povrijeđen njezin ponos da joj je mali Tanbeau, koji je postao dobrovoljni uhoda Julienovih postupaka, mogao saopćiti da Julien sva njezina pisma neotvorena baca u ladicu.

Jednog mu je jutra vratar donio u knjižnicu jedno maršaličino pismo. Matilda je toga čovjeka susrela i opazila je pismo i adresu napisanu Julienovim rukopisom. Kad je vratar izišao iz knjižnice, ona je ušla. Pismo je još bilo na rubu stola. Julien, vrlo zaokupljen pisanjem, nije ga još bio stavio u svoju ladicu.

- To ne mogu trpjeti - povikne Matilda, domogavši se pisma. - Vi mene posve zaboravljate, mene, svoju suprugu. Vaš je postupak strašan, gospodine.

Na te ju je riječi stao gušiti ponos, koji se zaprepastio zbog strahovite nedoličnosti njezina postupka; ona brižnu u plač i Julienu se uskoro učini da se ona bori s dahom.

Iznenađen i zbunjen, Julien nije pravo shvatio sve što je u tom prizoru divno i povoljno za njega. Pomogao je Matildi da sjedne. Ona mu je gotovo klonula u naručje.

U prvom je času, kad je shvatio tu kretnju, ovladala njime neopisiva radost. Drugog je časa pomislio na Karasova. »Jednom jedinom riječju mogu sve upropastiti.«

Njegove se ruke ukočiše, toliko mu je napor što ga je tražilo lukavstvo bio mučan. »Ne smijem čak ni pomisliti da to gipko i divno tijelo privinem na grudi, jer bi me ona tada prezirala i zlostavljala. Kakav strašan karakter!«

A dok je proklinjao Matildin karakter, on ju je još sto puta više ljubio; činilo mu se da u svom naručju drži kraljicu.

Julienova ravnodušna hladnoća udvostručila je patnje ponosa koje su razdirale dušu gospođice de La Mole. Ona je bila vrlo daleko od hladnokrvnosti potrebne da pročita u njegovim očima što on toga časa za nju osjeća. Nije se mogla odvažiti da ga pogleda. Drhtala je od straha da u njima ne nađe izraz prezira.

Sjedeći na divanu u knjižnici, nepomična, glave odvraćene od Juliena, bila je izložena najstrašnijim mukama koje ponos i ljubav mogu izazvati u ljudskoj duši. Kakav li je strašan korak učinila!

»Što sam doživjela, ja bijednica, da se tako nečedno nudim i da budem odbijena! I to tko da me odbije?« dodavao je njezin ponos, izbezumljen od boli. »Odbija me jedan sluga moga oca.«

- To neću trpjeti! - reče ona glasno.

Ustavši bijesno, otvori ladicu Julienova stola, koji se nalazio dva koraka ispred nje. Sledila se od užasa ugledavši osam do deset neotvorenih pisama u svemu sličnih onome koje je vratar malo prije donio. Na svim je adresama prepoznala Julienov rukopis, više-manje iskrivljen.

- Tako, dakle - vikne ona sva izvan sebe - ne samo da imate uspjeha kod nje, nego je još i prezirete. Vi, koji ste nitko i ništa, prezirete maršalicu de Fervaques!

- Ah, oprosti, prijatelju moj - doda ona bacivši se pred njim na koljena - preziri me, ako hoćeš, ali me ljubi, ne mogu više živjeti bez tvoje ljubavi. - I ona se sruši potpuno srvana.

»Evo, dakle, te ohole žene pred mojim nogama«, pomisli Julien.

XXX.

LOŽA U KOMIČNOJ OPERI

As the blackest sky
Foretells the heaviest tempest.[39]
DON JUAN, c. IV. SI. 75

Usred svih tih velikih uzbuđenja Julien je bio više začuđen nego sretan. Matildine su mu uvrede pokazale koliko je ruska politika bila mudra. *»Malo govoriti malo poduzimati,* to mi je jedini put spasenja.«

On podiže Matildu te je bez i jedne riječi posadi na divan. Malo po malo navriješe joj suze.

Da bi se nekako svladala, ona uze u ruke pisma gospođe de Fervaques; polagano ih je otvarala. Pokazala je jasan znak nervoze kad je ugledala maršaličin rukopis. Okretala je, ne čitajući ih, stranice tih pisama; većina ih je imala šest stranica.

- Odgovorite mi barem - reče napokon Matilda glasom koji je upravo zaklinjao, ali ne usuđujući se gledati Juliena - vi dobro znate da sam ponosna; to je nesreća moga položaja, a i moga karaktera, priznajem. Gospođa de Fervaques mi je, dakle, preotela vaše srce ... Je li vam i ona prinijela sve one žrtve na koje je mene navela ova kobna ljubav?

Sumorna je šutnja bila sav Julienov odgovor. »Kojim pravom traži ona od mene takvu indiskreciju nedostojnu poštena čovjeka?« mislio je on.

Matilda pokuša čitati pisma, ali nije mogla čitati jer su joj oči bile prepune suza.

Već mjesec dana bila je nesretna, ali ta ponosna duša nije htjela sebi priznati svoja čuvstva. Samo je slučaj doveo do ove provale osjećaja. U jednom su času ljubomora i ljubav nadvladale ponos. Sjedila je na divanu vrlo blizu njemu. On je vidio njezinu kosu i njezin alabastreni vrat; načas zaboravi sve što duguje sebi, obujmi je rukom oko struka i zamalo je nije privio na grudi.

Ona polagano okrenu glavu prema njemu, i on se iznenadi vidjevši neizrecivu bol koja se odražavala u njezinim očima i koja je gotovo izmijenila njezinu fizionomiju.

Julien osjeti kako ga ostavljaju snage, toliko je smrtno teško bilo hrabro držanje koje je sebi nametnuo.

»Te će oči uskoro izražavati samo najhladniji prezir«, pomisli Julien, »ako se prepustim sreći da je ljubim.« Ona ga je međutim u tom času prigušenim glasom i riječima, koje je jedva imala snage do kraja izgovoriti uvjeravala da neizrecivo žali zbog svojih postupaka, na koje ju je samo pretjerani ponos naveo.

- I ja imam ponosa - reče Julien jedva čujnim glasom, a njegovo je lice izražavalo krajnju tjelesnu klonulost.

Matilda se naglo okrene prema njemu. Čuti njegov glas bila je sreća kojoj se gotovo više nije ni nadala. Toga je časa mislila na svoju oholost samo zato da bi je proklinjala. Htjela je pronaći neobične, nevjerojatne postupke, da bi ga uvjerila koliko ga obožava i koliko prezire samu sebe.

---

[39] Kao što najcrnje nebo
Nagovješćuje najžešću oluju.

- Zbog toga ste me ponosa vjerojatno i zapazili načas - nastavi Julien. - Sigurno me i ovoga časa cijenite zbog one srčane postojanosti koja toliko pristaje muškarcu. Možda ja i volim maršalicu ...

Matilda zadrhta; njezine oči poprimiše čudnovat izražaj. Sad će, evo, čuti svoju osudu. Taj drhtaj nije izmaknuo Julienu; osjetio je kako mu nestaje hrabrosti.

»Ah!« uzdahnu on u sebi slušajući zvuk praznih riječi što su ih izgovarala njegova usta kao da sluša neki tuđi žamor. »Kad bih mogao pokriti poljupcima te toliko blijede obraze a da to ne osjetiš!«

- Možda ja i volim maršalicu - nastavi on ... a njegov je glas bivao sve slabiji - ali ja nemam nikakvih sigurnih dokaza o njezinoj sklonosti prema meni...

Matilda ga je gledala. Izdržao je njezin pogled; barem se nadao da ga izraz njegova lica nije izdao. Osjećao se prožet ljubavlju sve do zadnjih, najdubljih kutića svoga srca. Nikada je još nije toliko obožavao; bio je gotovo isto toliko lud kao i Matilda. Da je u nje bilo dovoljno hladnokrvnosti i hrabrosti da postupa vješto, on bi joj bio pao pred noge i odbacio bi svaku taštu komediju. U njega je još bilo dovoljno snage da nastavi govoriti. »Ah, Karasov!« uzviknu on u sebi, »zašto niste ovdje! Koliko mi je potrebna jedna riječ da bih po njoj udesio svoje držanje!« Za to je vrijeme njegov glas govorio:

- U nedostatku svih ostalih osjećaja, dostajala bi i zahvalnost da me priveže uz maršalicu. Ona je prema meni pokazala blagost, tješila me kad su me prezirali... Ja ne mogu imati beskrajno povjerenje u stanovite znakove koji su za mene, bez sumnje, vrlo laskavi, ali koji su možda i vrlo prolazni.

- Ah, veliki bože! - uzviknu Matilda.

- E pa dobro, kakvo mi jamstvo dajete? - prihvati Julien živahnim i čvrstim glasom koji kao da je začas napustio oprezne diplomatske oblike. - Koje će mi jamstvo i koji bog odgovarati za to da će položaj koji ste mi, čini se, ovog časa raspoloženi dati, trajati dulje od dva dana?

- Prevelika moja ljubav i moja golema nesreća ako me više ne ljubite - reče mu ona, uhvativši ga za ruke i okrenuvši se k njemu ...

Nagli je pokret koji je upravo učinila malo pomaknuo njezin ovratnik. Julien spazi njezina divna ramena. Njezina kosa, ponešto razbarušena, dozva mu u sjećanje jednu slatku uspomenu.

Zamalo nije popustio. »Jedna neoprezna riječ«, pomisli on, »i za mene će iznova započeti onaj dugi niz dana provedenih u očajanju. Gospođa de Rênal je nalazila razloge da učini ono što joj je srce nalagalo; ova mlada djevojka iz otmjena društva dopušta svom srcu da se uzbudi tek onda kad se dobrim razlozima uvjeri da ono treba da se uzbudi.«

On je tu istinu spoznao za tren oka, i u isti mu se čas vratila hrabrost.

Povukao je ruke, koje je Matilda stiskala u svojima, i s izrazitim se poštovanjem odmaknuo malo od nje. Veće hrabrosti ne može muškarac imati. Zatim se zaposli skupljanjem pisama gospođe de Fervaques, koja su bila razbacana po divanu te, naoko s najvećom učtivošću, koja je toga časa bila toliko okrutna, doda:

- Gospođica de La Mole će mi dopustiti da o svemu tome razmislim. - Na to se naglo udalji i napusti knjižnicu. Ona je čula kako zatvara jedna vrata za drugima.

»To se čudovište nije nimalo zbunilo«, pomisli ona ...

»Ali zašto čudovište? On je pametan, oprezan, dobar. Ja sam kriva više no što se može i zamisliti.«

Ta misao nije je napuštala. Matilda je toga dana bila gotovo sretna jer se sva prepustila ljubavi. Reklo bi se da tu dušu nikad nije pokretao ponos, i to kakav ponos!

Zadrhtala je od užasa kad je uvečer u salonu sluga najavio gospođu de Fervaques; glas toga čovjeka učinio joj se zlokoban. Nije mogla ni pogledati maršalicu i naglo se udalji. Julien, ne baš odviše ponosan na svoju teško stečenu pobjedu, bojao se svojih vlastitih pogleda i nije večerao u palači de La Mole.

Njegova ljubav i njegova sreća naglo su rasle što se više udaljavao od časa bitke; stao se već prekoravati. »Kako sam joj mogao odoljeti!« govorio je sebi. »A ako me više ne bude ljubila? Jedan časak može izmijeniti tu ponosnu dušu, a valja priznati da sam vrlo ružno postupao s njom.«

Uvečer je osjećao da bi se svakako morao pojaviti u Komičnoj operi, u loži gospođe de Fervaques. Ona ga je bila izričito pozvala. Matilda će sigurno doznati bilo za njegovu nazočnost, bilo za njegovu neuljudnu odsutnost. Usprkos tom jasnom razmišljanju nije imao snage u rane večernje sate da se otisne u društvo. Ako progovori, izgubit će polovinu svoje sreće.

Deset je sati izbilo, i svakako se trebalo pojaviti.

Srećom je u maršaličinoj loži zatekao mnogo gospođa, te se morao smjestiti blizu vrata, posve zaklonjen njihovim šeširima. Taj ga je položaj spasio da ne ispadne smiješan: božanski mu zvuci Karolinina očajanja u operi »Matrimonio segreto« natjeraše suze na oči. Gospođa de Fervaques je opazila suze. One su bile u tolikoj suprotnosti s muškom odlučnošću njegova uobičajenog izraza lica da su dirnule dušu te velike dame, već odavna zasićenu svim onim što najviše izjeda ponos skorojevićke. Ono malo ženskog srca što je u nje još ostalo, ponukalo ju je da govori. Toga je časa htjela uživati u svom glasu.

- Jeste li vidjeli gospođe de La Mole? - reče mu ona. - One su u loži u trećem katu. - Julien se smjesta nagnuo u gledalište naslonivši se prilično pristojno na prednju stranu lože. Vidio je Matildu. Njezine su oči blistale od suza.

»A danas nije njihov dan za operu«, pomisli Julien. »Koje li gorljivosti!«

Matilda je bila nagovorila majku da pođu u Komičnu operu, iako loža koju im je uslužno ponudila jedna prijateljica njihove obitelji nije po svom položaju bila za njih prikladna. Htjela je vidjeti hoće li Julien tu večer provesti s maršalicom.

XXXI.

DRŽATI JE U STRAHU

To je, dakle, to divno čudo vaše civilizacije!
Od ljubavi ste učinili običan posao.
BARNAVE

Julien otrči u ložu gospođe de La Mole. Njegove su se oči najprije srele s Matildinim suznim očima. Plakala je bez ikakva ustezanja, ta bile su tu samo neke niže osobe, prijateljica koja im je ponudila ložu i ljudi iz njezina kruga. Matilda stavi svoju ruku na Julienovu; kao da je zaboravila strah pred majkom. Gušeći se gotovo u suzama, rekla mu je samo jednu riječ: *»Jamstva!«*

»Ali govoriti nikako ne smijem s njom«, mislio je Julien i sam vrlo uzbuđen i zaklanjajući kako-tako oči rukom, pod izlikom da u ložama na trećem katu luster bliješti u oči. »Ako progovorim, otkrit će kako sam silno uzbuđen; zvuk moga glasa će me izdati, i opet bi sve moglo propasti.«

Njegove su unutrašnje borbe bile mnogo mučnije nego toga prijepodneva; njegova je duša imala vremena da se uzbudi. Strahovao je da će vidjeti kako je Matildom opet ovladala taština. Pijan od ljubavi i miline, odlučio je da ne govori.

Po mojemu je sudu to jedna od najljepših crta njegova karaktera; čovjek koji je kadar da ima takvu vlast nad sobom može daleko dospjeti *si fata sinant.*

Gospođica de La Mole je svakako htjela da Juliena odveze u palaču. Srećom je padala jaka kiša. Ali ga markiza smjesti nasuprot sebi i neprestano mu je nešto govorila, tako da on nije mogao reći ni riječi njezinoj kćeri. Reklo bi se da se markiza brine za Julienovu sreću. Ne bojeći se više da će sve izgubiti ako se potpuno prepusti svom zanosu, on mu se ludo predavao.

Smijem li reći da se Julien, došavši u svoju sobu, bacio na koljena i poljupcima obasuo ljubavna pisma koja mu je dao knez Karasov?

»O, veliki čovječe! Koliko li ti dugujem!« uzvikne on u svom ludilu.

Malo po malo vraćalo mu se nešto hladnokrvnosti. Uspoređivao se s generalom koji je napola izvojevao veliku bitku. »Napredak je siguran, golem«, pomisli on, »ali što će biti sutra? Jedan čas može sve upropastiti.«

Strastvenom kretnjom ruke rasklopi on Napoleonove »Memoare« diktirane na Svetoj Heleni, i dva se puna sata prisiljavao da ih čita. Čitale su samo njegove oči, ali svejedno, on se prisiljavao. Za vrijeme tog čudnovatog čitanja njegov mozak i njegovo srce, uzdignuvši se na najvišu visinu što postoji, radili su i bez njegova znanja. »To je srce«, pomisli on, »posve drugačije od srca gospođe de Rênal.« Ali dalje od te misli nije dospio.

»Držati je u strahu«, povikne on najednom bacivši knjigu daleko od sebe. »Neprijatelj će mi se pokoriti samo onda ako ga držim u strahu, tada se neće usuđivati da me prezire.«

Šetao je svojom malom sobom, pijan od sreće. U stvari, ta je sreća bila više ponos nego ljubav.

»Držati je u strahu!« ponavljao je on ponosno; a imao je i razloga da bude ponosan. »Čak i u najsretnijim je trenucima gospođa de Rênal uvijek sumnjala da moja ljubav nije ravna njezinoj. Ovdje podjarmljujem demona, treba ga, dakle, i *podjarmiti.«*

Dobro je znao da će sutradan Matilda već u osam sati ujutro biti u knjižnici. On se pojavio tek u devet, izgarajući od ljubavi, ali je njegov mozak vladao njegovim srcem. Nije možda prošla ni jedna jedina minuta a da sebi nije ponovio: »Valja je neprestano držati u ovoj velikoj sumnji: Ljubi li me on? Njezin sjajan položaj i laskanje svih koji joj se obraćaju čine je malo *odviše sigurnom.«*

Našao ju je blijedu kako sjedi na divanu, očito nesposobna da se uopće pomakne. Pružila mu je ruku.

- Prijatelju, uvrijedila sam te, istina je. Možeš li se na mene ljutiti? ...

Julien nije očekivao tako jednostavan ton. Zamalo se nije odao.

- Vi hoćete jamstva, prijatelju moj - doda ona nakon šutnje za koju se nadala da će je on prekinuti. - I pravo je tako. Otmite me, otputujmo u London ... Bit ću zauvijek upropaštena, osramoćena ... - Imala je hrabrosti da izvuče svoju ruku iz Julienove da bi njome pokrila oči. Svi su osjećaji ženske uzdržljivosti i kreposti opet zavladali tom dušom ... - E, pa dobro! Osramotite me! - reče ona napokon uzdahnuvši. - To je jamstvo.

»Jučer sam bio sretan jer sam imao odvažnosti da budem strog prema sebi«, mislio je Julien. Pošutjevši malo, toliko je savladao svoje srce da je ledenim glasom mogao izustiti:

- Kad budemo na putu za London i kad vi - da se poslužim vašim izrazom - budete osramoćeni, tko mi jamči da ćete me ljubiti i da vas neće smetati moja nazočnost u poštanskim kolima? Ja nisam nikakvo čudovište, i ako vas u očima javnosti osramotim, to će za mene biti samo još jedna nova nesreća. Nije smetnja vaš društveni položaj, nego, na žalost, vaš karakter. Možete li vi sami sebi jamčiti da ćete me osam dana ljubiti?

(»Ah, neka me ljubi osam dana, samo osam dana,« govorio je Julien u sebi, »i ja ću umrijeti od sreće. Što me se tiče budućnost, što me se tiče život? A ta božanska sreća može započeti već ovog trenutka ako ja to hoću. To ovisi samo o meni!«)

Matilda je vidjela da je zamišljen.

- Ja sam, dakle, potpuno nedostojna vas - reče ona uhvativši ga za ruku.

Julien je poljubi, ali istoga časa ovlada njegovim srcem gvozdena ruka dužnosti. »Ako ona opazi koliko je obožavam, izgubit ću je.« I, prije nego se izvio iz njezina zagrljaja, opet je zauzeo dostojanstveno držanje koje dolikuje muškarcu.

Toga dana i idućih dana znao je prikriti svoje preveliko blaženstvo. Bilo je časova kad se odricao čak i zadovoljstva da je stisne u svoj naručaj.

No u drugim trenucima mahnitost sreće nadvladala bi sve savjete razboritosti.

Imao je običaj da se smjesti u vrtu pokraj sjenice obrasle kozjom krvi, iza koje su bile spremljene ljestve, da izdaleka gleda u kapke Matildina prozora i da tuguje zbog njezine nestalnosti. Posve blizu nalazio se vrlo velik hrast i on se zaklanjao za njegovo deblo da ga ne opaze radoznali pogledi.

Dok je jednom prolazio s Matildom pokraj toga mjesta, koje ga je tako živo podsjećalo na njegovu preveliku nesreću, suprotnost između prošlog očajanja i sadašnjeg blaženstva pogodila ga je tako snažno da se nije mogao uzdržati. Oči mu se napuniše suzama i on, prinoseći usnama ruku svoje prijateljice, reče: - Ovdje sam živio misleći na vas, ovdje sam gledao one kapke, čekao sam cijele sate onaj sretni čas kad ću vidjeti ovu ruku kako ih otvara ...

Njegova je slabost bila potpuna. Istinskim joj je bojama, ne izmišljajući ništa, ocrtao tadašnja svoje neizmjerno očajanje. Kratki su uzvici svjedočili o njegovoj sadanjoj sreći koja je dokrajčila te okrutne muke.

»Što to radim, veliki bože!« pomisli Julien vrativši se najednom k svijesti. »Upropastit ću se.«

U pretjeranom mu se strahu već činilo kako u očima gospođice de La Mole opaža manje ljubavi. Varao se. Ali Julienovo se lice naglo izmijeni i na njemu se pojavi mrtvačko bljedilo. Njegov pogled ugasnu za tren oka, a izraz oholosti u kojoj je bilo i zlobe zamijeni brzo izraz najistinskije i najodanije ljubavi.

- Što vam je, prijatelju? - zapita ga Matilda nježno i uznemireno.

- Lažem - reče Julien ljutito - i to lažem vama. Osuđujem se zbog toga, bog mi je svjedok da vas toliko štujem da vam ne bih mogao lagati. Vi me volite, odani ste mi i nepotrebno je da izmišljam fraze da bih vam se svidio.

- Bože! Zar su sve one krasne riječi, što mi ih već deset časaka govorite, samo fraze?

- I sam se zbog toga prekoravam, draga prijateljice. Nekada sam te fraze kovao za neku ženu koja me ljubila a koja mi je bila dosadna ... To je pogreška moga karaktera, i sam sebe pred vama optužujem, oprostite mi.

Gorke suze obliše Matildine obraze.

- Čim se zbog kakve sitnice koja me dirnula načas predam neizbježnom sanjarenju - nastavljao je Julien - moje mi odvratno pamćenje - koje ovog časa proklinjem - dolazi u pomoć i ja to zlorabim.

- Ja sam, dakle, i ne znajući, počinila nešto što vam se nije svidjelo? - upita Matilda s dražesnom bezazlenošću.

- Sjetio sam se da ste jednog dana, prolazeći pokraj ove kozje krvi, ubrali cvijet; gospodin de Luz vam ga je oteo, a vi ste mu ga ostavili. Bio sam dva koraka udaljen od vas.

- Gospodin de Luz? To je nemoguće - reče Matilda s ponosom koji joj je bio tako prirođen. - To nipošto nije moj način.

- Ja sam u to siguran - odvrati živo Julien.

- E, pa dobro! Istina je, prijatelju moj - reče ona žalosno oborivši pogled. Ona je točno znala da već mnogo mjeseci nije de Luzu tako nešto dopustila.

Julien ju je gledao s neopisivom nježnošću. »Ne«, pomisli, »ona me ne ljubi *manje.«*

Uvečer mu ona smijući se predbaci sklonost prema gospođi de Fervaques. - Jedan građanin da ljubi jednu skorojevićku! Takva su srca možda jedina koja moj Julien ne može zaluditi. Ona je od vas načinila pravog dendija - reče ona igrajući se svojom kosom.

U vrijeme kad je bio uvjeren da ga Matilda prezire, Julien je postao jedan od najbolje odjevenih muškaraca u Parizu. Ali je u nečemu bio čak i iznad ljudi te vrste: kad bi se jednom dotjerao, nije na to više mislio.

Jedna je stvar grizla Matildu: Julien je nastavio prepisivati ruska pisma i slati ih maršalici.

XXXII.

TIGAR

Jao! Zašto ovo, a ne nešto drugo?
BEAUMARCHAIS

Neki engleski putnik priča o prijateljstvu u kojem je živio s jednim tigrom; on ga je odgojio i milovao, ali je na stolu uvijek držao nabijen pištolj.

Julien se svojoj prevelikoj sreći prepuštao samo u trenucima kad Matilda nije mogla da joj vidi odraz u njegovim očima. Točno je ispunjavao svoju dužnost da joj od vremena do vremena kaže koju grubu riječ.

Kad bi Matildina blagost, koju je s čuđenjem zapažao, i prekomjerna njezina odanost dovele u opasnost vlast nad samim sobom, imao je hrabrosti da je naglo ostavi.

Matilda je prvi put ljubila.

Život, koji joj se uvijek vukao poput kornjače, sada je letio.

Kako se ipak njezin ponos morao na neki način očitovati, ona se nastojala izložiti svim opasnostima u koje ju je njezina ljubav mogla dovesti. Julien je bio oprezan. No jedino onda kad bi se radilo o opasnosti ona nije popuštala njegovoj volji. Dok je prema njemu bila pokorna i gotovo ponizna, bila je nadasve ohola prema svima koji su joj u kući prilazili, i rođacima i slugama.

Navečer u salonu, među šezdeset osoba, pozvala bi Juliena da se s njim nasamo i dugo razgovara.

Kad se mali Tanbeau jednog dana smjestio uz njih, zamoli ga ona da ode u knjižnicu i da joj donese onaj svezak Smolletta u kojem je riječ o revoluciji godine 1688. A kako je on oklijevao, ona doda s izrazom uvredljive oholosti, koja je bila melem Julienovoj duši. - I nemojte se nimalo žuriti!

- Jeste li opazili pogled tog malog čudovišta? - upita on.

- Njegov ujak služi u ovom salonu već desetak godina; da nije njega, smjesta bih ga dala izbaciti.

Njezino ponašanje prema gospodi de Croisenoisu, de Luzu i ostalima, savršeno uljudno u formi, bilo je u biti vrlo izazovno. Matilda je sebi živo predbacivala zbog svega onoga što je nekada o njima Julienu povjeravala, to više što se nije usudila priznati mu da je preuveličala svoje gotovo posve nedužne znakove naklonosti prema toj gospodi.

Usprkos najljepšim odlukama, njezin ju je ženski ponos svakog dana sprečavao da Julienu kaže: - Ja sam samo zato što sam s vama govorila nalazila zadovoljstvo u tome da opisujem slabost zbog koje nisam mogla povući ruku kad ju je gospodin de Croisenois, položivši svoju ruku na mramorni stol, malo dotaknuo.

Danas, tek što bi koji od te gospode nekoliko časaka s njom govorio, ona bi već imala nešto da zapita Juliena i pod tom bi ga izlikom zadržala uza se.

Opazila je da je trudna i radosno je to saopćila Julienu.

- Sumnjate li još u mene? Nije li to jamstvo? Ja sam zauvijek vaša žena.

Ovo je saopćenje Juliena duboko potreslo. Zamalo nije zaboravio svoja načela ponašanja. »Kako da svjesno budem hladan i uvredljiv prema toj jadnoj djevojci koja se zbog mene upropašćuje?« Ako bi izgledala malo bolesna, tada on - čak ni u dane kad bi razboritost

progovorila svojim strašnim glasom - nije nalazio hrabrosti da joj kaže koju od onih okrutnih riječi koje su, po njegovu iskustvu, bile prijeko potrebne za trajnost njihove ljubavi.

- Pisat ću svom ocu - reče mu ona jednog dana - on je meni više nego otac, on mi je prijatelj. Smatrala bih nedostojnim i vas i sebe kad bih nastojala da ga prevarim makar i za trenutak.

- Veliki bože! Što ćete učiniti? - reče Julien prestravljen.

- Svoju dužnost - odgovori ona s pogledom koji je blistao od radosti.

Osjećala je da je velikodušnija od svoga ljubavnika.

- Ali on će me sramotno protjerati!

- To je njegovo pravo, treba ga poštovati. Ja ću vam tada pružiti ruku, i mi ćemo usred bijela dana izići kroz glavna vrata.

Julien, zapanjen, zamoli je da odgodi to priznanje za tjedan dana.

- Ne mogu - odvrati ona - čast mi to nalaže; spoznala sam svoju dužnost, treba da je izvršim, i to odmah.

- E, pa dobro! Ja vam zapovijedam da to odgodite - reče napokon Julien. - Vaša je čast zaštićena, ja sam vaš muž. Naš će položaj, i vaš i moj, biti znatno izmijenjen tim vašim velikim korakom. I ja imam neka prava. Danas je utorak; idući je utorak dan primanja kod vojvode de Retza. Uvečer, kad se gospodin de La Mole vrati, vratar će mu predati vaše kobno pismo ... On i ne misli na drugo doli na to da vas učini vojvotkinjom, u to sam siguran. Mislite na to kako će biti nesretan.

- Hoćete li time reći: mislite na to kako će se osvetiti?

- Ja mogu osjećati samilost prema svom dobročinitelju, mogu biti neizrecivo tužan što mu škodim, ali ja se nikoga ne bojim i nikada se neću bojati.

Matilda se pokori. Otkada ga je obavijestila o svom stanju, bilo je to prvi put da on s njom govori kao gospodar. Nikada je još nije toliko ljubio. Onaj dio njegove duše koji je znao za nježnost s radošću je uzimao njezino stanje kao izliku da joj ne mora govoriti okrutne riječi. Priznanje gospodinu de La Moleu duboko ga uznemiri. Hoće li ga rastaviti od Matilde? A kako god bude velika njezina bol, hoće li ona mjesec dana nakon njegova odlaska još misliti na njega?

Gotovo je jednak strah osjećao i pred opravdanim prijekorima koje će markiz., jamačno, na njega sručiti.

Uvečer prizna on Matildi taj drugi razlog svoje uznemirenosti, a zatim joj, zanesen svojom ljubavlju, prizna i prvi.

Boja se njezina lica izmijeni.

- Zaista - reče mu ona - zar bi šest mjeseci provedenih daleko od mene predstavljalo za vas nesreću?

- Golemu, jedinu na svijetu na koju gledam sa strahom.

Matilda je bila vrlo sretna. Julien je svoju ulogu igrao s toliko vještine da ju je uspio uvjeriti kako je u nje više ljubavi nego u njega.

Došao je i sudbonosni utorak. U ponoć, vrativši se kući, markiz nađe pismo s napomenom da ga mora vlastoručno otvoriti, i samo onda kad bude bez svjedoka.

»Oče,

Sve društvene veze između nas su raskinute, ostaju još samo veze koje je stvorila priroda. Nakon moga muža, vi ste biće koje mi je najdraže i uvijek će to biti. Oči mi se pune suzama, mislim na jad koji vam zadajem. Ali da moja sramota ne bi postala javna i da bih vam ostavila vremena da razmišljate i odlučite što ćete učiniti, ne mogu dulje odgađati priznanje koje vam dugujem. Ako mi vaše prijateljstvo, koje je prema meni, kako znam, vrlo veliko, hoće dodijeliti jedan mali prinos, otići ću živjeti sa svojim mužem gdje vi želite, u Švicarsku, na primjer. Njegovo je ime tako beznačajno da nitko neće prepoznati vašu kćer u gospođi Sorel, snahi jednog tesara iz Verrièresa. To je, eto, ime koje me stajalo toliko muke da ga napišem. Bojim se vašeg gnjeva, koji će na prvi pogled biti prema Julienu toliko opravdan. Neću postati

vojvotkinjom, oče, ali to sam znala kad sam ga zavoljela. Jer ja sam se prva zaljubila, ja sam ga zavela. Naslijedila sam od vas odviše uzvišenu dušu da bih obraćala pažnju na ono što je svakidašnje, ili mi se takvo čini. Uzalud sam, u nastojanju da vam ugodim, mislila na gospodina de Croisenoisa. Zašto ste mi stavili pred oči istinsku vrijednost? Vi ste mi, kad sam se vratila iz Hyèresa, sami rekli: »Taj je mladi Sorel jedino stvorenje koje me zabavlja.« Jadni je mladić jednako kao i ja - ako je to moguće - nesretan zbog bola što vam ga zadaje ovo pismo. Ne mogu spriječiti da se kao otac naljutite, ali volite me kao prijatelj.

Julien me poštovao. Ako bi me nekad oslovio, bilo je to jedino zbog duboke zahvalnosti prema vama. Jer prirođeni ga ponos njegova karaktera potiče da s onima koji su iznad njega govori uvijek samo službeno. On ima živ i prirođen osjećaj za razlike u društvenim položajima. Crveneći se priznajem svom najboljem prijatelju, i nikada to priznanje neću ponoviti nikome drugome: ja sam njemu jednog dana u vrtu stisnula mišku.

Zašto biste se vi nakon dvadeset i četiri sata još ljutili na njega? Moja je pogreška nepopravljiva. Ako budete tražili, očitovat će vam on po meni svoje duboko poštovanje i svoje očajanje što vam nanosi jad. Vi ga nikada više nećete vidjeti, a ja ću poći za njim kuda on bude htio. To je njegovo pravo, to je moja dužnost, on je otac moga djeteta. Ako nam vaša dobrota htjedne dodijeliti šest tisuća franaka za život, primit ću ih sa zahvalnošću. Ako ne, Julien se kani nastaniti u Besançonu, gdje će započeti obučavati u latinskom jeziku i književnosti. Kako god nisko započeo, sigurna sam da će se uzdignuti. Ne bojim se da ću uz njega ostati u sjeni. Ako dođe do revolucije, sigurna sam da će on igrati jednu od prvih uloga. Možete li vi to isto reći ma i za jednoga od onih koji su prosili moju ruku? Oni imaju velike posjede! U toj jedinoj činjenici ne nalazim razloga da im se divim. Moj bi Julien postigao visok položaj čak i pod sadanjim režimom kad bi imao jedan milijun i zaštitu moga oca ...«

Matilda je, znajući da je markiz čovjek časovitih raspoloženja, napisala osam stranica.

»Što da radim?« mislio je Julien dok je gospodin de La Mole čitao to pismo. »U čemu je: 1. moja dužnost, 2. moj interes? Moj je dug prema njemu golem. Bez njega bih bio nitko i ništa, a ipak ne tolika ništica da me drugi ne bi mrzili i proganjali. Učinio je od mene svjetskog čovjeka. Moji će *nužni* nitkovluci biti: 1. rjeđi, 2. manje niski. To je više nego da mi je dao jedan milijun. Dugujem mu ovo odličje i privid diplomatskih usluga, koji me odlikuju.

Ako uzme u ruku pero da mi propiše kako se imam vladati, što li će napisati? ...«

Juliena je naglo prekinuo stari sobar gospodina de La Molea.

- Markiz vas zove da smjesta dođete, odjeveni ili neodjeveni.

Hodajući pokraj Juliena, sluga šapatom doda: - Izvan sebe je, čuvajte se!

XXXIII.

PAKAO SLABOSTI

Bruseći taj dijamant, neki mu je nespretan brusač oduzeo nešto od njegova najblistavijeg sjaja. U Srednjem vijeku - što kažem? - još pod Richelieuom Francuz je imao snagu da nešto hoće.
MIRABEAU

Julien je zatekao markiza bijesna. Možda prvi put u svom životu, taj se velikaš ponio nepristojno. Obasuo je Juliena svim psovkama koje su mu pale na pamet. Naš je junak bio začuđen i uzrujan, ali to nije pokolebalo njegovu zahvalnost. »Koliko li se krasnih planova koje je taj jadni čovjek odavno gajio u dnu duše sada u jednom trenutku srušilo! Ali ja sam dužan da mu odgovorim, moja bi šutnja uvećala njegov gnjev.« Odgovor mu je pribavila uloga Tartuffa.

- *Ja nisam anđeo*... Vjerno sam vam služio, vi ste mi velikodušno plaćali... Bio sam zahvalan, ali meni su dvadeset i dvije godine ... U ovoj ste kući shvaćali moje misli samo vi i ono milo stvorenje ...

- Čudovište! - poviče markiz. - Milo stvorenje! Milo stvorenje! Onoga dana kad ste spoznali da je ona milo stvorenje, trebali ste pobjeći.

- Ja sam to pokušao; zamolio sam vas da odem u Languedoc.

Umoran od bijesnog šetanja, markiz se, svladan bolom, bacio u naslonjač. Julien je čuo kako je promrmljao: »To nije zao čovjek.«

- Ne, prema vama to nisam - uzvikne Julien bacivši se pred njim na koljena. Ali se strahovito zastidi te kretnje i vrlo brzo ustade.

Markiz je zaista bio posve smućen. Vidjevši tu kretnju, opet ga je stao obasipati okrutnim i kočijaškim pogrdama. Novost tih psovki donosila mu je možda neko olakšanje.

»Što! Moja će se kći zvati gospođa Sorel! Što! Moja kći neće biti vojvotkinja!« Svaki put kad bi mu se te dvije misli jasno pojavile u glavi, gospodina de La Molea bi spopale muke, i on više nije mogao vladati sobom. Julien se bojao da će ga tući.

U svijetlim trenucima, kad bi se markiz počinjao privikavati na svoju nesreću, obraćao se Julienu prilično razumnim predbacivanjima.

- Trebalo je bježati, gospodine - govorio mu je on. - Dužnost vam je bila da bježite ... Vi ste najgori čovjek ...

Julien priđe stolu i napiše:

»Već mi je odavna život nepodnošljiv, učinit ću mu kraj. Molim gospodina markiza da primi izraze moje bezgranične zahvalnosti i da mi oprosti neugodnost koju će možda moja smrt u njegovoj palači prouzročiti«

- Neka gospodin markiz izvoli ovo pročitati... Ubijte me - reče Julien - ili zapovjedite svom sobaru da me ubije. Sad je jedan sat u noći, šetat ću se u vrtu uz stražnji zid.

- Idite do sto đavola! - dovikne mu markiz kad je odlazio.

»Razumijem«, mislio je Julien; »on se ne bi ljutio kad bih njegova sobara oslobodio dužnosti da me ubije ... Neka me ubije, bilo mu sretno, to je zadovoljština koju mu nudim ... Ali, bogami, ja volim život... Dužan sam živjeti za svoga sina.«

Ta misao, koja se sada prvi put tako određeno pojavila u njegovoj mašti, posve ga je zaokupila nakon prvih časaka šetnje, u kojima je prevladavalo osjećanje opasnosti.

Taj toliko novi interes učini od njega razborito stvorenje. »Da bih se prema tom naprasitom čovjeku znao ponašati, potrebni su mi savjeti... On je posve nerazuman, sposoban je za sve. Fouqué je odviše daleko; on, uostalom, ne bi ni razumio osjećaje srca kakvo je u markiza.

Grof Altamira ... Jesam li siguran da će on vječno šutjeti? Moje traženje savjeta ne smije biti akcija niti još pogoršati moj položaj. Ah, ne preostaje mi nitko do tmurnog opata Pirarda ... Njegov je duh skučen jansenizmom ... Kakav jezuitski lupež poznavao bi svijet i bolje bi mi poslužio ... Gospodin me je Pirard kadar istući, samo kad mu spomenem svoj grijeh.«

Tartuffov duh priskoči Julienu u pomoć: »E, pa dobro, poći ću k njemu na ispovijed.« To je bila posljednja odluka koju je stvorio u vrtu nakon što je šetao puna dva sata. Nije više ni pomišljao na to da bi ga puščani metak mogao iznenaditi; obuzimao ga je san.

Sutradan u ranu zoru bio je Julien nekoliko milja daleko od Pariza i lupao je na vrata strogog jansenista. Na svoje veliko iznenađenje opazio je da njegovo priznanje nije baš odviše iznenadilo opata.

- Možda bih se morao prekoravati - reče opat više zabrinut nego ljut. - Nekako sam naslućivao tu ljubav. Moje me prijateljstvo prema vama, mali nesretniče, spriječilo da upozorim oca.

- Što će on sada učiniti? - živo upita Julien.

(On je u tom času volio opata i bilo bi mu vrlo teško da ga je ovaj izgrdio.)

- Vidim tri mogućnosti - nastavi Julien. - 1. gospodin de La Mole može narediti da me ubiju - i on ispriča o pismu koje je ostavio markizu i u kojem mu najavljuje samoubojstvo. - 2. On može odrediti da me grof Norbert izazove na dvoboj i ustrijeli.

- Zar biste pristali na dvoboj? - upita opat bijesno i ustane.

- Ne dopuštate mi da dovršim. Razumije se da nikada ne bih pucao na sina svog dobročinitelja.

3. On me može udaljiti. Ako mi kaže: »Otiđite u Edinburgh, u New-York«, poslušat ću ga. Tada bi bilo moguće prikriti stanje gospođice de La Mole; ali ja nipošto ne bih dopustio da moga sina proguta mrak.

- To bi bila, posve sigurno, prva misao toga pokvarenog čovjeka...

U Parizu je Matilda očajavala. Oko sedam sati pošla je k ocu. Pokazao joj je Julienovo pismo. Strepila je. »I to bez moga dopuštenja?« pomisli ona s bolom u kojem je bilo srdžbe.

- Ako je mrtav, i ja ću umrijeti - reče ona svom ocu. - Vi ćete biti uzrok njegovoj smrti... To će vas možda radovati... No, kunem vam se njegovom uspomenom, najprije ću se odjenuti u crninu, javno ću se predstavljati kao *udovica Sorel* i razaslat ću osmrtnice, računajte s tim!... Nećete me vidjeti ni malodušnu ni podlu.

Njezina je ljubav išla do ludila. Sada je gospodin de La Mole ostao bez riječi.

Počeo je na događaje gledati malo razumnije. Matilda se nije pojavila na ručku. Markizu je laknulo i osobito mu je laskalo kad je vidio da ona nije ništa rekla svojoj majci.

Julien se vrati s jahanja. Matilda ga pozove k sebi i baci mu se u naručaj gotovo na očigled sobarice. Julien joj nije bio osobito zahvalan za taj zanos; vratio se sa svog dugog vijećanja s opatom Pirardom kao veliki diplomat i račundžija. Njegovu je maštu ugušilo izračunavanje svih mogućnosti. Matilda mu suznih očiju saopći da je čitala njegovo pismo o samoubojstvu.

- Otac se može predomisliti; učinite mi uslugu i otputujte smjesta u Villequier. Uzjašite opet konja i napustite palaču prije nego ustanu od stola.

Kako je Julien ostao začuđen i hladan, spopade je grčevit plač.

- Pusti da ja vodim naše poslove! - povikne ona sa zanosom i stisne ga u svoj zagrljaj. - Dobro znaš da se ne rastajem od tebe dragovoljno. Piši na ime moje sobarice, i neka adresa bude napisana tuđom rukom. A ja, ja ću ti pisati cijele knjige. Zbogom! Bježi!

Ta posljednja riječ povrijedi Juliena, ali on ipak posluša. »Nesreća je«, mislio je on, »što ti ljudi čak i u svojim najboljim trenucima nehotice uspiju da me povrijede.«

Matilda se odlučno opirala svim *mudrim* prijedlozima svoga oca. Nikada nije pristajala da povede pregovore na drugim temeljima no što su ovi: ona će biti gospođa Sorel i živjet će siromaški sa svojim mužem u Švicarskoj ili kod svoga oca u Parizu. Nema ni govora o tome da bi ona potajno rodila.

- Tada bi se izložila mogućnosti klevetanja i sramote. Dva mjeseca nakon vjenčanja poći ću s mužem na putovanje; neće nam biti teško da prikažemo kako se moj sin rodio u pravo vrijeme.

Tu je odlučnost markiz najprije dočekivao s izljevima gnjeva, a konačno ona u njemu pobudi sumnju.

U jednom času nježnosti reče svojoj kćeri: - Slušaj, evo ti doznaka na deset tisuća livri rente, pošalji je svom Julienu i neka mi što prije onemogući da je povučem.

Znajući kako Matilda voli zapovijedati, Julien je, da bi je *poslušao,* bez potrebe prevalio četrdeset milja. Bio je u Villequieru i sređivao račune sa zakupnicima. Markizovo je dobročinstvo bilo razlog da se vratio. On zatraži sklonište kod opata Pirarda, koji je za vrijeme njegova izbivanja postao najkorisniji Matildin saveznik. Svaki put kad bi ga markiz zapitao, dokazivao mu je kako bi svako drugo rješenje osim javnog vjenčanja bilo u božjim očima zločin.

- A srećom je - dodavao je opat - svjetovna mudrost ovdje u skladu s vjerom. Može li se pri tako vatrenu karakteru kakav je u gospođice de La Mole i časak računati na tajnu koju ona nije sama sebi nametnula? Ako se ne odlučite na taj odvažan korak javnog vjenčanja, društvo će se mnogo dulje baviti tom čudnom mezalijansom. Treba sve reći najednom i bez i najmanje tajne, tobožnje ili stvarne.

- Istina je - reče markiz zamišljeno. - Pri ovakvu postupku, govoriti o toj ženidbi još tri dana nakon vjenčanja bilo bi brbljanje čovjeka koji nema ideja. Treba iskoristiti neku krupnu antijakobinsku mjeru vlade, pa se uz nju nezapaženo prošuljati.

Dva-tri prijatelja gospodina de La Molea mislila su kao i opat Pirard. U njihovim je očima velika zapreka bila odlučan Matildin karakter. Ali ni nakon tolikih pametnih dokazivanja, markizova se duša nije mogla naviknuti na to da se mora odreći svake nade da će mu kći postati vojvotkinja.

Njegovo pamćenje i njegova mašta bili su puni svakojakih lukavstava i smicalica koje su još bile moguće u doba njegove mladosti. Popustiti pred nuždom, bojati se zakona, činilo mu se besmisleno i nečasno za čovjeka njegova položaja. Skupo je sada plaćao čarobne snove koje je već deset godina snivao o budućnosti svoje drage kćeri.

»Tko je to mogao predvidjeti?« pitao se on. »Djevojka tako ohola karaktera, tako visoka duha, ponosnija od mene na ime koje nosi! Sve što je u Francuskoj najslavnije, unaprijed me molilo za njezinu ruku!«

Valja odbaciti svako mudrovanje. Ovo je stoljeće stvoreno da sve pobrka! Mi srljamo u kaos.«

XXXIV.

DUHOVIT ČOVJEK

Jašući putem, prefekt je sebi govorio: »Zašto ja ne bih postao ministar, predsjednik vlade, vojvoda? Evo, kako bih ja vodio rat... A ovako bih dao baciti u okove novatore...«
LE GLOBE

Nikoji argument nije kadar uništiti moć desetgodišnjih ugodnih sanja. Markiz nije smatrao razumnim da se ljuti, ali se nije mogao odlučiti ni da oprosti. »Kad bi taj Julien nekim nesretnim slučajem umro«, pomislio bi on kojiput... Tako je ta ožalošćena mašta u najbesmislenijim tlapnjama nalazila neko olakšanje. One su kočile utjecaj razboritih dokazivanja opata Pirarda. Tako je prošao mjesec dana a da pregovori nisu napredovali ni koraka.

U toj obiteljskoj borbi, kao i u političkim poslovima, markiz je dolazio do sjajnih zapažanja, kojima se zanosio tri dana. Tada mu se plan nekog postupka više ne bi sviđao jer je bio poduprt dobrim razlozima, a razlozi su u njegovim očima nalazili milost samo ukoliko su podupirali njegove omiljele nakane. Tri bi dana radio sa svim žarom pjesničkog zanosa da dovede stvari u neko određeno stanje, a sutradan više nije na to ni mislio.

Juliena je najprije zbunjivala markizova sporost, ali je za nekoliko tjedana stao otkrivati da gospodin de La Mole u toj stvari nema nikakav određen plan.

Gospođa de La Mole i svi ukućani mislili su da Julien putuje po pokrajini zbog upravljanja posjedima. On se krio u župnom dvoru opata Pirarda i viđao sa Matildom gotovo svakog dana. Ona je svakog jutra provodila jedan sat s ocem, ali katkada po cijele tjedne nisu govorili o pitanju koje je zaokupljalo sve njihove misli.

- Ne želim znati gdje je taj čovjek - reče joj jednog dana markiz. - Pošaljite mu ovo pismo! - Matilda je čitala:

»Posjedi u Languedocu donose 20.600 franaka. Svojoj kćeri dajem 10.600 franaka, a gospodinu Julienu Sorelu 10.000 franaka. Dajem i same posjede, razumije se. Recite bilježniku da sastavi dvije pojedinačne darovnice i da mi ih sutra donese. Nakon toga prestaje svaki odnos između nas. Ah, gospodine, zar sam to morao dočekati?

Markiz de La Mole.«

- Najljepša vam hvala - reče Matilda veselo. - Mi ćemo se nastaniti u dvorcu Aiguillon, između Agena i Marmanda. Kažu da je taj kraj lijep kao Italija.

Taj je dar neobično iznenadio Juliena. On više nije bio onaj strogi i hladni čovjek kojega smo poznavali. Sudbina njegova sina unaprijed je zaokupila sve njegove misli. Taj iznenadni imetak, prilično znatan za tako siromašna čovjeka, učini ga ambicioznim. Gledao je sebe i svoju ženu s prihodom od 36.000 livri. Što se Matilde tiče, njezina su se sva osjećanja iscrpljivala u obožavanju muža; tako je, naime, njezin ponos uvijek nazivao Juliena. Jedina i velika želja bila joj je da njezin brak bude priznat. Provodila je život precjenjujući osobitu mudrost koju je pokazala povezavši svoju sudbinu sa sudbinom jednog izvanrednog čovjeka. U njezinoj je glavi osobna zasluga bila u modi.

Gotovo trajna odsutnost, mnogobrojni poslovi, malo vremena da se govori o ljubavi, sve je to upotpunilo dobre posljedice mudre politike koju je Julien nekoć zamislio.

Matilda se stala uznemirivati što tako malo viđa čovjeka u kojega se zaista uspjela zaljubiti.

U jednom času lošeg raspoloženja napisala je ocu pismo i započela ga kao Otelo:

»Da sam Juliena pretpostavila zadovoljstvima koja je društvo pružalo kćeri gospodina de La Molea, to moj izbor dovoljno dokazuje. Zadovoljstvo ugleda i sitne taštine za mene ne znače ništa. Evo uskoro šest tjedana što živim rastavljeno od svog muža. Time sam vam dovoljno posvjedočila svoje poštovanje. Prije idućeg četvrtka napustit ću roditeljsku kuću. Vaša su nas dobročinstva obogatila. Osim poštovanog opata Pirarda nitko ne zna za moju tajnu. Otići ću k njemu; on će nas vjenčati, a sat kasnije bit ćemo na putu za Languedoc i nećemo se nikada pojaviti u Parizu, osim ako nam vi to naložite. Ali srce mi se para što će iz svega toga nastati uvredljiva govorkanja, uperena protiv mene i protiv vas. Neće li podrugljive primjedbe glupe javnosti prinuditi našeg Norberta da izazove Juliena na dvoboj? U tom slučaju ne bih imala nikakve vlasti nad njim, ja ga poznajem. U njegovoj bismo duši našli pobunjena plebejca. Na koljenima vas zaklinjem, oče moj, dođite na moje vjenčanje idućeg četvrtka u crkvi opata Pirarda. To će ublažiti žalce zlobnih priča, a život će vašeg jedinca sina i mog muža biti siguran«, itd.

To je pismo unijelo veliku zabunu u markizovu dušu. Treba se, dakle, konačno *odlučiti.* Sve sitne navike, svi obični prijatelji izgubili su utjecaj.

U toj su se neobičnoj prilici opet potpuno u njemu očitovale one crte njegova karaktera koje su ostale kao tragovi događaja iz njegove mladosti. Nevolje emigracije stvorile su od njega čovjeka sklona maštanju. Nakon što je dvije godine uživao golem imetak i sva odlikovanja na dvoru, godina 1790. bacila ga je u strašnu bijedu emigracije. Taje okrutna škola preobrazila dušu od dvadeset i dvije godine. Zapravo je on svojim sadanjim bogatstvom bio više okružen no što je ono njime vladalo. Ali ta ista mašta koja je sačuvala njegovu dušu od gangrene zlata učinila ga je robom lude strasti da svoju kćer vidi odlikovanu visokom titulom.

Za proteklih šest tjedana markiz bi katkada, gonjen hirom, poželio da Juliena učini bogatim. Siromaštvo mu se činilo ružno, nečasno za njega, gospodina de La Molea, i nemoguće za njegova zeta. Tada je rasipao novac. Sutradan bi njegova mašta krenula drugim pravcem: činilo mu se da će Julien razumjeti nijemi jezik te novčane velikodušnosti te će promijeniti ime, iseliti se u Ameriku i pisati Matildi da je on za nju mrtav. Gospodin de La Mole je već izmišljao to pismo i ispitivao njegov učinak na karakter svoje kćeri...

Onoga dana kad ga je Matildino *stvarno* pismo trgnulo iz tih mladenačkih snova, nakon što je dugo razmišljao bi li Juliena ubio ili mu zametnuo trag, upravo je sanjario o tome da mu omogući sjajnu budućnost. Dat će mu ime po jednome od svojih posjeda. A što mu ne bi izradio i perstvo? Otkad je u Španjolskoj ubijen jedini sin njegova tasta, vojvode od Chaulnesa, on mu je više puta govorio kako želi da svoj naslov prenese na Norberta ...

»Ne može se Julienu poreći neobična sposobnost za poslove, smjelost, možda čak i *briljantnost«,* mislio je markiz ... »ali u dnu toga karaktera nalazim nešto što me plaši. Taj dojam čini on na sve, bit će, dakle, nešto stvarno u tome.« (I što je to nešto stvarno bilo teže dokučiti, to je ono više plašilo dušu starog markiza, sklonu maštanju.)

»Moja mi je to kći neki dan vrlo vješto rekla.« (U pismu koje ovdje ne navodimo.)

'Julien se nije vezao ni uz jedan salon, ni uz koju koteriju.' On nije sebi priskrbio nikakav oslon protiv mene, ni najmanju pomoć ako ga ja napustim ... Da li je to nepoznavanje sadašnjeg stanja društva? ... Dva-tri puta sam mu rekao: 'Nema istinske ni probitačne kandidature izvan kandidature salona.'

Ne, u njega nije spretan i prepreden duh zastupnika koji ne gubi ni časka ni prilike ... To nipošto nije karakter kao u Luja XI. S druge strane, opet, nalazim kod njega najneplemenitije maksime ... Ne snalazim se ... Ponavlja li on te maksime da bi mu poslužile kao *brane* njegovim strastima;?

Uostalom, jedno je sigurno: on ne podnosi prezir, i time ću ga držati.

U njega nema vjere u visoko porijeklo, to je točno, on nas ne poštuje nagonski... To je pogreška. Ali bi se svakako duša jednog bogoslova morala uznemirivati jedino zbog nedostatka uživanja i novaca. On je, naprotiv, posve drugačiji i ni uz koju cijenu ne može podnijeti prezir.«

Kćerino je pismo prisililo gospodina de La Molea da uvidi potrebu da se odluči: »Napokon, veliko je pitanje u ovome: je li Julienova smionost išla dotle da se usudio mojoj kćeri udvarati zato što je znao da je ja volim više od svega i da imam sto tisuća škuda prihoda?

Matilda tvrdi protivno ... Ne, moj Juliene, u tom pitanju neću dopustiti da me išta zavara.

Je li tu doista postojala prava ljubav, neočekivana? Ili samo najobičnija želja da se uzdigne na lijep položaj? Matilda je oštroumna, ona je odmah osjetila da bi ga ta sumnja kod mene mogla upropastiti, i zato je napisala ono priznanje da mu je ona prva otkrila svoju ljubav ...

Zar bi se djevojka tako ponosna karaktera mogla toliko zaboraviti da učini prve korake? ... Da mu jedne večeri u vrtu stisne ruku, koje li strahote! Kao da nije imala na raspolaganju stotinu drugih načina da mu dade do znanja kako mu je sklona.

Tko se brani, taj se optužuje; ne vjerujem ja Matildi« ... Toga su dana markizovi zaključci bili odlučniji nego inače. Međutim je navika prevladala, i on odluči da dobije na vremenu i da napiše svojoj kćeri pismo. Oni su se, naime, dopisivali iz jednog krila palače u drugo. Gospodin de La Mole se nije usudio raspravljati s Matildom i otvoreno joj se suprotstaviti. Strahovao je da se sve ne dovrši nekim iznenadnim popuštanjem.

PISMO

»Čuvajte se da ne počinite kakvu novu ludost! Evo vam dekret husarskog poručnika za viteza Juliena Sorela de La Vernayea. Vidite što činim za njega. Ne protivite se i nemojte me ispitivati. Neka otputuje za dvadeset i četiri sata i neka se javi u Strasbourgu, gdje se nalazi njegova pukovnija. Evo i naloga mom bankaru. Poslušajte me!«

Matildinoj ljubavi i veselju nije bilo granica. Htjela je iskoristiti svoju pobjedu, te smjesta odgovori:

»Gospodin de La Vernaye bi, izvan sebe od zahvalnosti, pao pred vama na koljena kad bi znao što ste se sve udostojili za njega učiniti. Ali u svoj je toj plemenitosti moj otac mene zaboravio. Čast vaše kćeri je u opasnosti. Jedna nesmotrenost može na nju baciti vječnu ljagu, koju ni prihod od dvadeset tisuća škuda ne bi mogao odstraniti. Ja gospodinu de La Vernayu neću predati taj dekret dok mi ne zadate riječ da će se moje vjenčanje obaviti javno u toku idućeg mjeseca u Villequieru. Uskoro nakon toga roka, koji vas molim da ne prekoračite, vaša će se kći moći pojavljivati u javnosti jedino pod imenom gospođe de La Vernaye. Koliko sam vam zahvalna, dragi tata, što ste me oslobodili imena Sorel«, itd. itd.

Odgovor je bio neočekivan.

»Poslušajte me ili ću sve opozvati! Držćite, vi mlado, nepromišljeno čeljade! Ja još ne znam tko je taj vaš Julien, a vi sami znate to još manje nego ja. Neka ode u Strasbourg i neka se dobro vlada! Svoju ću vam odluku priopćiti za dva tjedna.«

Taj je odlučni odgovor začudio Matildu. *»Ja ne znam tko je Julien«;* te je riječi baciše u sanjarenje, koje se ubrzo završi najčarobnijim nagađanjima. No ona ih je smatrala istinom. »Duh se mog Juliena nije zaodjenuo malom, kukavnom salonskom uniformom, i moj otac ne vjeruje u njegovu superiornost upravo iz onih razloga koji je dokazuju ...

Ipak, ako se ne pokorim tom odlučnom prohtjevu, moglo bi doći do javnog raskida. Skandal bi naškodio mom položaju u društvu, a u Julienovim bi me očima mogao učiniti manje dostojnom ljubavi. Nakon skandala ... desetgodišnje siromaštvo. Ludost koju djevojka počini kad odabire muža zbog njegovih zasluga može se spasiti od smiješnosti jedino sjajnim

bogatstvom. Ako živim daleko od oca, može me on, kako je već u godinama, i zaboraviti... Norbert će se oženiti kakvom ljubaznom i vještom ženom. Starog je Luja XIV. očarala vojvotkinja de Bourgogne ...«

Ona odluči da se pokori, ali se čuvala da pismo svoga oca pokaže Julienu; taj divlji karakter mogao bi počiniti neku ludost.

Uvečer, kad je saopćila Julienu da je postao husarski poručnik, njegovu veselju nije bilo kraja. Čovjek može zamisliti to veselje jedino ako ima na umu njegovu životnu ambiciju i ljubav koju je sada osjećao prema svom sinu. Promjena imena duboko ga se dojmila i iznenadila ga.

»Konačno je«, mislio je on, »moj roman završen, a zasluga za to pripada samo meni. Uspio sam postići da me zavoli ovo čudovište ponosa«, dodao je on gledajući Matildu. »Njezin otac ne može živjeti bez nje, a ona ne može živjeti bez mene.«

XXXV.

OLUJA

Bože moj, podari mi prosječnost!
MIRABEAU

Zadubio se u misli; samo je napola uzvraćao usrdne nježnosti kojima ga je ona obasipala. Ostajao je šutljiv i mrk. Nikad još nije u Matildinim očima izgledao tako velik i toliko vrijedan obožavanja. Bojala se kakve osjetljivosti njegova ponosa koja bi pokvarila cijeli položaj.

Gotovo svakog jutra viđala je opata Pirarda gdje dolazi u palaču. Nije li Julien mogao od njega doznati nešto o namjerama njezina oca? Nije li mu možda pisao sam markiz u nekom trenutnom hiru? Nakon tako velike sreće, kako da protumači strogo Julienovo lice? Ona se nije usudila da ga pita.

Ona se *nije usudila,* ona, Matilda! Od toga je časa u njezinu osjećaju prema Julienu bilo nešto nesigurno, neočekivano, gotovo neka strava. Ta je hladna duša osjetila toliko strasti koliko je god može osjetiti stvorenje odgojeno usred one pretjerane civilizacije kojoj se Pariz divi.

Sutradan u ranu zoru došao je Julien u župni ured opata Pirarda. U dvorište su ušli poštanski konji s rasklimanim kolima, iznajmljeni na susjednoj poštanskoj postaji.

- Takva kočija nije više za vas - reče mu strogi opat zlovoljno. - Evo dvadeset tisuća franaka, koje vam poklanja markiz; on želi da ih potrošite za godinu dana, ali da pri tome budete što manje smiješni. (U tako velikoj svoti, dobačenoj nekom mladiću, svećenik je vidio jedino priliku za grijeh.)

- Markiz je dodao: »Gospodin Julien de La Vernaye primio je taj novac od svoga oca, koga nije potrebno točnije imenovati. Gospodin de La Vernaye smatrat će možda za zgodno da pokloni nešto gospodinu Sorelu, tesaru iz Verrièresa, koji se o njemu brinuo za vrijeme njegova djetinjstva« ... Ovaj bih dio naloga mogao izvršiti - doda opat. - Konačno sam privolio gospodina de La Molea da se nagodi s onim jezuitom, opatom de Frilairom. Njegov je utjecaj kudikamo veći od našega. Jedan od uvjeta toga sporazuma bit će svakako i to da taj čovjek, koji vlada Besançonom, prešutno prizna vaše visoko porijeklo. - Julien nije više bio gospodar svojih čuvstava, zagrlio je opata; vidio je da je priznat.

- Pi! - reče opat Pirard odgurnuvši ga. - Što ima značiti ta svjetovna taština? ... Glede Sorela i njegovih sinova ponudit ću im, u svoje ime, godišnju penziju od pet stotina franaka, koja će svakome od njih biti isplaćivana dok budem s njima zadovoljan.

Julien je već postao hladan i ohol. On zahvali, ali vrlo neodređenim riječima koje ga nisu ni na što obvezivale. »Je li zaista moguće«, mislio je on, »da sam ja nezakoniti sin nekog velikaša kojega je strašni Napoleon prognao u naše planine?« Svakog mu se trenutka ta misao činila sve manje nevjerojatnom ... »Moja mržnja prema ocu bila bi dokaz za to ... Ja ne bih više bio neko čudovište!«

Nekoliko dana nakon tog monologa vježbala je petnaesta husarska pukovnija, jedna od najodličnijih u cijeloj vojsci, na vježbalištu u Strasbourgu. Vitez de La Vernaye jahao je najljepšeg konja u Elzasu, koji ga je stajao šest tisuća franaka. Imenovan je poručnikom a da nikada nije bio potporučnik, osim u knjigama jedne pukovnije o kojoj nikada ništa nije čuo.

Njegov ravnodušni izraz lica, njegov strog i gotovo zao pogled, njegova bljedoća, njegova nepokolebljiva hladnokrvnost dovedoše ga na glas već od prvog dana. Uskoro zatim njegova

savršena uljudnost puna umjerenosti, njegova spretnost u rukovanju pištoljem i sabljom, koju je pokazivao bez osobitog razmetanja, onemogućili su i pomisao da se na njegov račun glasno zbijaju šale. Nakon pet-šest dana krzmanja javno se mišljenje pukovnije izrazilo njemu u prilog. - Taj mladić ima sve osim mladosti - govorili su stari oficiri šaljivci.

Iz Strasbourga je Julien pisao velečasnom Chélanu, bivšem župniku u Verrièresu, koji je sada već dosegao najdublju starost.

»Siguran sam da ste se obradovali saznavši za događaje koji su ponukali moju obitelj da me učini bogatim. Šaljem vam pet stotina franaka s molbom da ih bez buke i ne spominjući moga imena razdijelite nesretnicima koji su onako siromašni kako sam ja nekad bio, a koje vi, zacijelo, pomažete, kako ste nekada i mene pomagali.«

Julien je bio pijan od slavoljublja, ali ne i taštine; ipak je pridavao veliku pažnju svom vanjskom izgledu. Njegovi konji, njegove uniforme, livreje njegove posluge, sve je to bilo tako korektno da bi poslužilo na čast točnosti kakva engleskog velikaša. Bio je samo poručnik, i to milošću i tek dva dana, a već je računao da s dvadeset i tri godine mora biti više nego poručnik, ako bi najkasnije s trideset godina htio biti glavni komandant, kao što su to bili svi veliki generali. Mislio je samo na slavu i na svoga sina.

Usred tih osjećanja najneobuzdanijeg slavoljublja iznenadi ga jedan mladi sluga iz palače de La Mole, koji je stigao kao pismonoša.

»Sve je izgubljeno«, pisala mu je Matilda; »dođite što brže možete, žrtvujte sve, pobjegnite ako treba. Čim stignete, pričekajte me u kočiji pokraj malih vrtnih vrata u Ulici... br... Doći ću da s vama govorim; možda ću vas moći uvesti u vrt. Sve je izgubljeno, i to, bojim se, bez spasa. Računajte sa mnom: naći ćete me u nevolji odanu i čvrstu. Ljubim vas.«

Za nekoliko je časaka Julien dobio od pukovnika dopust i napustio Strasbourg jašući trkom. Ali strahovita neizvjesnost koja ga je mučila nije mu dala da dalje od Metza nastavi put na taj način. Bacio se u poštanska kola. Upravo je nevjerojatnom brzinom stigao na označeno mjesto pokraj malih vrtnih vrata palače de La Mole. Vrata se otvoriše i Matilda se začas, zaboravivši sve obzire, baci u njegov naručaj. Srećom je bilo tek pet sati izjutra, i ulica je bila još pusta.

- Sve je propalo; otac je, bojeći se mojih suza, otputovao u četvrtak noću. Kamo? Nitko to ne zna. Evo njegova pisma, čitajte! - I ona se s Julienom popne u kola.

»Sve sam mogao oprostiti, samo ne njegovu nakanu da vas zavede jer ste bogati. Evo, nesretna kćeri, strašne istine. Dajem vam časnu riječ da nikada neću pristati da se udate za toga čovjeka. Osigurat ću mu deset tisuća livri prihoda ako hoće da živi daleko, izvan granica Francuske, ili, još bolje, u Americi. Čitajte pismo koje sam primio kao odgovor kad sam zatražio obavještenja o njemu. Taj me bestidnik još sam naveo da pišem gospođi Rênal. Nikada neću pročitati ni jedan vaš redak koji bi se odnosio na toga čovjeka. Omrznuo sam Pariz i vas. Tražim od vas da obavijete najvećom tajnom ono što se mora dogoditi. Odrecite se *odlučno* jednog podlaca, pa ćete opet steći oca.«

- Gdje je pismo gospođe de Rênal? - upita hladno Julien.

- Evo ga. Nisam ti ga htjela pokazati prije nego te pripremim.

PISMO

»Dužnost prema svetoj stvari vjere i morala prisiljava me, gospodine, da poduzmem ovaj mučni korak; propis koji ne može pogriješiti naređuje mi ovog časa da naškodim svome bližnjemu kako bi se time spriječila mnogo veća sablazan. Bol koju pri tome osjećam neka nadvlada osjećaj dužnosti. Zaista je tako, gospodine, da vam je ponašanje osobe o kojoj hoćete da vam kažem potpunu istinu moglo izgledati neobjašnjivo, pa čak i pošteno. Moglo se smatrati pristojnim da se prikrije ili zataji jedan dio stvarnosti, to je nalagala razboritost kao i vjera. Ali to ponašanje koje vi želite upoznati treba, u stvari, najteže osuditi, i više nego ja to mogu izraziti. Siromašan a pohlepan, taj je čovjek najsavršenijim licemjerstvom i

zavođenjem jedne slabe i nesretne žene nastojao stvoriti sebi neki položaj i postati nešto. Svakako mi ova moja mučna dužnost nalaže i to da dodam kako sam se morala uvjeriti da u gospodina J ... nema nikakvih vjerskih načela. Govoreći iskreno, prisiljena sam da vjerujem kako se jedno od njegovih sredstava za postizavanje uspjeha u nekoj obitelji sastoji u tome da nastoji zavesti ženu koja ima najveći utjecaj. Skrivajući se iza tobožnje neproračunanosti i fraza iz romana, njegov je veliki i jedini cilj da raspolaže gospodarom kuće i njegovim imetkom. On ostavlja za sobom nesreću i vječno kajanje«, itd., itd.

To pismo, neobično dugo i napola izbrisano suzama, zaista je bilo napisano rukom gospođe de Rênal. Bilo je čak napisano i s više pažnje nego obično.

- Ne mogu zamjeriti gospodinu de La Moleu - reče Julien kad je pročitao pismo - on je pravedan i razuman. Koji bi otac dao svoju ljubljenu kćer takvu čovjeku! Zbogom!

Julien skoči iz kočije i potrča u svoja poštanska kola, koja su stajala na kraju ulice. Matilda, na koju je kanda zaboravio, učini nekoliko koraka da pođe za njim; ali pogledi trgovaca koji su izišli na vrata svojih trgovina i koji su je poznavali prisiliše je da se žurno povuče u vrt.

Julien je krenuo u Verrières. Na tom brzom putovanju nije Matildi mogao pisati kako je to kanio; njegova je ruka povlačila na papiru samo nečitljive crte.

U Verrières stigne nedjeljom ujutro. Svrati mjesnom oružaru, koji ga obasu čestitkama zbog njegove skorašnje sreće. To je bila glavna novost u tom kraju.

Juliena je stajalo mnogo muke dok mu je objasnio da želi jedan par pištolja. Na njegov zahtjev oružar nabije pištolje.

Zvono je tri puta zazvonilo; to je u selima Francuske dobro poznat znak koji, nakon različitih jutarnjih zvonjava, najavljuje početak mise.

Julien uđe u novu verriersku crkvu. Svi visoki prozori te građevine bijahu zastrti grimizno-crvenim zastorima. Julien stane nekoliko koraka iza klupe gospođe de Rênal. Činilo mu se da ona gorljivo moli. Kad je ugledao tu ženu koja ga je toliko ljubila, ruka mu se stala tako tresti da isprva nije mogao izvršiti svoju namjeru. »Ne mogu«, govorio je sebi, »ja to fizički ne mogu.«

U tom trenutku mladi svećenik koji je služio misu zazvoni na *podizanje.* Gospođa de Rênal spusti glavu, koja je načas bila gotovo posve pokrivena naborima njezine marame. Julien je više nije raspoznavao tako jasno, on ispali u nju hitac iz pištolja i promaši, zatim ispali drugi hitac, i ona se sruši.

XXXVI.

ŽALOSNE POJEDINOSTI

Ne očekujte od mene nikakve slabosti. Ja
sam se osvetio. Zaslužujem smrt, i evo me.
Molite za moju dušu!
SCHILLER

Julien ostade nepomičan, nije više ništa vidio. Kad se malo osvijestio, opazio je kako svi vjernici bježe iz crkve; svećenik je napustio oltar. Julien prilično polaganim koracima pođe za nekim ženama koje su vičući izlazile. Neka žena koja je htjela pobjeći brže nego ostale žestoko ga gurnu, i on pade. Noge su mu bile zapele o jednu stolicu koju je gomila prevalila. Kad je ustao, osjetio je da mu netko steže vrat. Bio je to oružnik u svečanoj odori koji ga je hapsio. Julien se nesvjesno htjede mašiti svojih malih pištolja, ali ga jedan drugi oružnik uhvati za ruke.

Odvedoše ga u zatvor. Uvedoše ga u jednu sobu, staviše mu okove na ruke i ostaviše ga sama. Vrata zaključaše dva puta. Sve je to bilo izvedeno vrlo brzo, i on nije bio ničega svjestan.

- Bogami, sve je svršeno - reče on glasno, dolazeći k sebi... - Da, za dva tjedna giljotina ... ili ću se dotle ubiti.

Nije dospio dalje u svom razmišljanju; imao je osjećaj kao da mu nešto snažno steže glavu. Pogledao je ne drži li ga to netko. Za nekoliko je časaka duboko zaspao.

Gospođa de Rênal nije bila smrtno ranjena. Prvo joj je tane probilo šešir; dok se okretala, prasnuo je drugi hitac. Tane ju je pogodilo u rame, ali se začudo odbilo od kosti, koje se razmrskalo, odletjelo u jedan gotski stup i odvalilo velik komad kamena.

Gospođa de Rênal se duboko rastužila kad joj je kirurg, ozbiljan čovjek, nakon dugotrajna i bolna previjanja rekao:

- Odgovaram za vaš život kao i za svoj.

Već odavna je iskreno željela umrijeti. Pismo što ga je po naređenju svog sadašnjeg ispovjednika napisala gospodinu de La Moleu zadalo je posljednji udarac tom biću koje je posve klonulo od duge, neprekidne nesreće. Taje nesreća bila Julienova odsutnost; ona ju je nazivala *kajanjem.* Ispovjednik, mlad, krepostan i gorljiv svećenik koji je nedavno došao iz Dijona, nije se u tome varao.

»Umrijeti ovako, ali ne od vlastite ruke, to nipošto nije grijeh«, mislila je gospođa de Rênal. »Bog će mi možda oprostiti što se radujem smrti.« Nije se usudila dodati: »A umrijeti od Julienove ruke, to je vrhunac blaženstva.«

Tek što se riješila kirurgove nazočnosti i svih prijatelja koji su nagrnuli k njoj, pošalje po svoju sobaricu Elizu te joj, jako pocrvenjevši, reče: - Tamničar je okrutan čovjek. Sigurno će ga zlostavljati misleći da mi time ugađa ... Ta mi je misao nepodnošljiva. Ne biste li mogli, kao u vlastito ime, predati tamničaru ovaj mali zamotak u kojemu ima nekoliko zlatnika? Reći ćete mu da vjera ne dopušta da ga zlostavlja ... No nipošto neka ne govori o tome da je primio novac.

Toj okolnosti dugovao je Julien čovječnost verrierskog tamničara; bio je to još uvijek gospodin Noiroud, savršen službenik kojemu je nekad, kako znamo, nazočnost gospodina Apperta zadala toliko straha.

U tamnici se pojavio sudac.

- Ubio sam s predumišljanjem - reče mu Julien. - Kupio sam i dao nabiti pištolje kod tog i tog oružara. Član 1342. Kaznenog zakonika je jasan, zaslužujem smrt, i ja je očekujem.

Sudac, iznenađen tim načinom odgovaranja, htjede uvećati broj pitanja kako bi natjerao optuženoga da u odgovorima *protuslovi* samome sebi.

- Ta zar ne vidite - reče mu Julien smijući se - da se sam okrivljujem koliko to samo možete poželjeti? Idite, gospodine, plijen kojega se želite domoći neće vam izmaknuti. Imat ćete zadovoljstvo da me osudite. Poštedite me svoje nazočnosti.

»Preostaje mi još ispuniti jednu neugodnu dužnost«, pomisli Julien. »Moram pisati gospođici de La Mole.«

»Osvetio sam se«, pisao joj je on. »Na nesreću moje će se ime pojaviti u novinama, i neću moći *incognito* otići s ovog svijeta. Umrijet ću za dva mjeseca. Osveta je bila žestoka, kao i bol što su me rastavili od vas. Od ovoga časa zabranjujem sebi da pišem ili izgovorim vaše ime. Ne govorite nikada o meni. Čak ni mom sinu. Šutnja je jedini način na koji možete odati poštovanje mojoj uspomeni. Za većinu ću ljudi biti običan ubojica ... Dopustite mi da vam u ovom svečanom času kažem istinu: vi ćete me zaboraviti. Ova velika katastrofa, o kojoj vam savjetujem da nikada ne progovorite živoj duši, iscrpit će za nekoliko godina sve što je bilo romantično i odviše pustolovno u vašem karakteru. Vi ste bili stvoreni da živite sa srednjovjekovnim junacima, pokažite da je u vas njihov čvrst karakter. Sve što mora doći, neka se obavi u tajnosti i neka vas ne kompromitira. Uzmite lažno ime i nemojte se nikome povjeravati. Ako vam pomoć jednog prijatelja bude prijeko potrebna, ostavljam vam opata Pirarda.

Ne govorite ni s kim drugim, a najmanje s ljudima iz vašeg društva; s de Luzima, s de Caylusima.

Godinu dana nakon moje smrti udajte se za gospodina de Croisenoisa, ja vam to, kao vaš muž, zapovijedam. Nipošto mi nemojte pisati, ne bih vam odgovorio. Nisam ni izdaleka tako zao, kao Jago, čini mi se, ali kažem kao i on *»From this time forth I never will speak word.*[40]

Neću više ni govoriti ni pisati, vama namjenjujem svoje posljednje riječi i svoje posljednje obožavanje.

J. S.«

Nakon što je poslao to pismo, Julien je, primirivši se malo, prvi put bio vrlo nesretan. Velike riječi: »Ja ću umrijeti« čupale su mu iz srca, po jednu, sve njegove slavoljubive nade. Smrt u njegovim očima nije sama po sebi bila strašna. Cio njegov život bio je samo jedno dugo pripremanje za nesreću, u kojemu nije zaboravljao na onu što se smatra najvećom od svih nesreća.

»Pa što!« mislio je on. »Kad bih se za šezdeset dana morao u dvoboju pobiti s čovjekom koji vrlo dobro vlada oružjem, zar bih i onda bio tako slab da na to neprestano mislim, i to sa stravom u duši?«

Proveo je više od jednoga sata nastojeći sebe u tom pogledu dobro upoznati.

Kad je oštro zagledao u svoju dušu i kad se istina ukazala pred njegovim očima tako jasno kao svaki stup njegova zatvora, on je pomislio na kajanje!

»Zašto da se kajem? Bio sam okrutno uvrijeđen, ubio sam, zaslužujem smrt, ali to je sve. Umirem nakon što sam uredio svoje račune s čovječanstvom. Ne ostavljam nijednu neispunjenu obvezu, nikome ništa ne dugujem. U mojoj smrti nema ništa sramotno osim načina. Istina, već i samo to i te kako dostaje da me u očima verrierskih građana osramoti. Ali, s duševnog stajališta, ima li što jadnije! Da u njihovim očima budem velik, preostaje mi još jedno jedino sredstvo, a to je da putem na stratište bacam narodu zlatnike. Uspomena na mene, ako bude vezana uz *zlato,* bit će za njih sjajna.«

[40] Od ovoga časa neću više progovoriti ni riječi.

Nakon tog razmatranja, koje mu se odmah učinilo očito, Julien reče sebi: »Nemam više što raditi na zemlji«, i zaspa dubokim snom.

Oko devet sati uvečer probudi ga tamničar donijevši mu večeru.

- Što se govori u Verrièresu?

- Gospodine Juliene, zakletva što sam je pred raspelom u kraljevskom sudu položio onoga dana kad sam nastupio službu obvezuje me na šutnju.

Umuknuo je, ali je ostao. Pogled na to vulgarno licemjerstvo zabavljalo je Juliena. »Valja ga pustiti da dugo čeka pet franaka za koje mi želi prodati svoju savjest.«

Kad tamničar vidje da je Julien povečerao a da ga nije pokušao podmititi reče s blagim i neiskrenim izrazom lica:

- Prijateljstvo koje za vas osjećam, gospodine Juliene, obvezuje me da govorim, premda kažu da je to protiv interesa pravde jer vam može poslužiti da udesite svoju obranu ... Gospodinu Julienu, koji je dobar mladić, bit će sigurno vrlo drago ako mu kažem da je gospođi de Rênal bolje.

- Što, zar ona nije mrtva? - poviče Julien izvan sebe.

- Pa zar vi niste znali! - reče tamničar s glupim licem, koje odmah poprimi izraz blažene lakomosti. - Bilo bi pravedno da gospodin dade nešto kirurgu, koji po zakonu i pravdi ne bi smio govoriti. Ali, da gospodinu učinim zadovoljstvo, pošao sam kirurgu i on mi je sve ispričao.

- Dakle, rana nije smrtonosna - upita Julien nestrpljivo - jamčiš li mi za to svojim životom?

Tamničar, orijaš od šest stopa, prestrašio se i ustuknuo prema vratima. Julien uvidi da je pošao krivim putem da dođe do istine, te ponovno sjede i baci gospodinu Noiroudu jedan zlatnik.

Što je iz pričanja toga čovjeka jasnije razabirao da rana gospođe de Rênal nije smrtonosna, to su mu više navirale suze na oči.

- Odlazite! - reče mu on osorno.

Tamničar posluša. Tek što su se vrata zatvorila, Julien uzvikne: - Veliki bože, ona nije mrtva! - I pade na koljena lijući vrele suze.

U tom je svečanom trenutku vjerovao u boga. »Što me se tiče licemjerstvo svećenika? Može li ono imalo umanjiti istinitost i uzvišenost boga?«

Tek tada se Julien počeo kajati zbog počinjenog zločina. Stjecajem prilika, koji ga je sačuvao od očajanja, tek toga je trenutka prestala tjelesna razdraženost i poluludilo u kojem je bio sve od časa svoga odlaska iz Pariza u Verrières.

Njegove su suze imale plemenit izvor; on nije nimalo sumnjao u osudu koja ga čeka.

»I tako će ona živjeti!« pomisli on ... »Ona će živjeti, da mi oprosti i da me voli...«

Sutradan vrlo kasno, kad ga je tamničar probudio, rekao mu je:

- Vi mora da imate izvanredno srce, gospodine Juliene. Dva puta sam dolazio, ali nisam vas htio buditi. Evo vam dvije boce izvrsna vina, koje vam šalje naš župnik, gospodin Maslon.

- Zar je taj lupež još ovdje? - upita Julien.

- Da, gospodine - odgovori tamničar tišim glasom - no ne govorite tako glasno, to bi vam moglo naškoditi.

Julien se od svega srca nasmijao.

- U položaju u kojem se nalazim, prijatelju moj, jedino mi vi možete škoditi, ako prestanete biti blagi i čovječni... Bit ćete dobro plaćeni - reče Julien prekinuvši se i poprimivši opet oholo držanje. To je držanje još istog časa opravdao time što mu je darovao jedan zlatnik.

Gospodin Noiroud je iznova i s najsitnijim pojedinostima pripovijedao sve što je čuo o gospođi de Rênal, ali nije ništa rekao o posjeti gospođice Elize.

Taj je čovjek bio do krajnosti nizak i pokoran. Jedna je misao prošla Julienovim mozgom: »Taj nakazni div može zaraditi tri do četiri stotine franaka, jer je njegov zatvor slabo posjećen. Ja bih mu mogao osigurati deset tisuća franaka kad bi htio sa mnom pobjeći u Švicarsku ... Teškoća bi bila u tome da ga uvjerim o svojoj poštenoj namjeri.« No pomisao na duge

razgovore s tako podlim stvorenjem ulijevala mu je odvratnost, i Julien stane misliti na druge stvari.

Uvečer je već bilo kasno. U ponoć su došla poštanska kola da ga odvezu. Bio je vrlo zadovoljan oružnicima, svojim putnim drugovima. Ujutro, kad je stigao u tamnicu u Besançonu, bili su tako dobri da ga smjeste u najgornjem katu jedne gotske kule. Procijenio je da ta građevina potječe negdje iz početka XIV. stoljeća; divio se njezinoj izvanrednoj ljupkosti i lakoći. Kroz razmak od dva zida, iznad dubokog dvorišta, imao je prekrasan vidik.

Sutradan je bio preslušan, a zatim su ga nekoliko dana ostavili na miru. Duša mu je bila spokojna. Njegova mu se stvar činila vrlo jednostavnom: »Htio sam ubiti, pa treba da budem ubijen.«

Nije se dugo zadržavao na tom razmatranju. Suđenje, neugodno pojavljivanje pred javnošću, obrana, sve je to smatrao beznačajnim neprilikama, dosadnim obredima o kojima će imati vremena da misli na sam dan suđenja. Ni čas smrti nije ga više zaokupljao. »O tome ću misliti nakon suđenja.« Život mu sada nije bio dosadan, sve je stvari prosuđivao s jednog novog gledišta. Nije više bio častoljubiv. Rijetko je mislio na gospođicu de La Mole. Mnogo ga je zaokupljalo njegovo kajanje i često mu predočivalo lik gospođe de Rênal, osobito za vrijeme noćnih tišina, koje je u tom visokom tornju narušavalo jedino kriještanje orla.

Zahvaljivao je nebu što je nije smrtno ranio. »Čudnovato!« mislio je. »Bio sam uvjeren da je ona svojim pismom gospodinu de La Moleu zauvijek razorila moju sreću, a nepuna dva tjedna nakon toga pisma ja više i ne mislim na sve ono što me tada zaokupljalo ... Dvije, tri tisuće livri rente za miran život u brdskom kraju poput Vergyja ... Tada sam bio sretan ... Nisam bio svjestan svoje sreće!«

U drugim bi trenucima opet iznenada skočio sa stolice. »Da sam gospođu de Rênal smrtno ranio, bio bih se ubio ... Potrebna mi je ta izvjesnost da se ne gnušam samoga sebe.

Da se ubijem? To je ono veliko pitanje«, mislio je. »Ti suci toliko su formalisti, toliko ogorčeni na bijednog optuženog, da bi objesili i najboljeg građanina samo da se domognu odlikovanja... Izmakao bih tako njihovoj vlasti, njihovim uvredama na lošem francuskom, koje će pokrajinske novine nazvati rječitošću ...

Ionako mogu živjeti još samo pet-šest tjedana ... Da se ubijem? Bogami, neću«, pomisli on nekoliko dana zatim. »Ni Napoleon se nije ubio ...

Uostalom, moj je život ugodan. Ovo je boravište mirno. Tu nema dosadnih ljudi«, doda on smijući se i stane sastavljati popis knjiga koje je htio naručiti iz Pariza.

XXXVII.

KULA

Grob nekog prijatelja.
STERNE

Začuo je veliku buku u hodniku, a nije bilo vrijeme kad obično obilaze njegov zatvor. Orao kriještеći poleti, vrata se otvoriše i časni mu se župnik Chélan, sav drščući i sa štapom u ruci, baci u naručaj.

- Ah, bože, je li moguće, dijete moje!... Trebalo bi da kažem - čudovište!

Dobri starac nije mogao dodati ni riječi. Julien je strahovao da ne padne. Morao ga je odvesti do stolice. Breme vremena pritislo je toga nekoć tako energična čovjeka. Julienu se činio još samo kao sjena samoga sebe.

Kad je opet došao do daha, starac reče: - Tek prekjučer sam primio vaše pismo iz Strasbourga s pet stotina franaka za siromahe u Verrièresu; donijeli su mi pismo u brda, u Liveru, kamo sam se povukao k svom nećaku Jeanu. A jučer doznao za katastrofu ... O, nebesa! Je li to moguće!! - Starac nije više plakao; izgledao je kao da uopće ne misli i dodao je nesvjesno: - Trebat će vam vaših pet stotina franaka, donio sam vam ih.

- Potrebno mi je da vas vidim, oče! - poviče Julien ganut. - Imam ja dosta novca.

Ali nije mogao više dobiti razuman odgovor. Od vremena do vremena prolio bi župnik Chélan nekoliko suza koje su lagano klizile preko njegovih obraza. Zatim je gledao Juliena i bio je kao smeten, videći ga kako mu hvata ruke i prinosi ih usnama. To lice, nekada tako živo, na kojemu se s tolikom energijom odražavahu najplemenitiji osjećaji, nije više gubilo apatičan izražaj. Uskoro je neki seljak došao po starca. - Ne valja ga zamarati - reče on Julienu, koji je shvatio da je to Chélanov nećak. Taj je dolazak bacio Juliena u tako ljut jad da nije mogao plakati. Sve mu se činilo žalosno i bez utjehe. Osjećao je kako mu se ledi srce u grudima.

Taj je čas bio najgrozniji od svih što ih je doživio otkad je počinio zločin. Vidio je smrt u svoj njezinoj rugobi. Sve iluzije o veličini duše i plemenitosti rasplinule su se kao oblaci pred olujom.

To je strašno stanje potrajalo nekoliko sati. Nakon duševnog otrovanja potrebni su tjelesni lijekovi i šampanjac. Julien bi se smatrao kukavicom da se utekao tim sredstvima. Potkraj toga groznog dana, kojeg je proveo šećući po svojoj tijesnoj kuli, najednom je uzviknuo: »Baš sam luda! Kad bih morao umrijeti kao drugi, tada bi me pogled na tog jadnog starca trebao baciti u ovu strahovitu tugu; ali brza smrt u cvijetu mladosti me zaštićuje od toga žalosnog propadanja.«

Ali kako god on mudrovao, taj ga je posjet ganuo kao nekog malodušnika, i bio je zbog njega nesretan.

Nije više u njemu bilo ništa čvrsto ni veličanstveno, nije više bilo rimskih vrlina. Smrt mu se činila viša i manje laka.

»To će biti moj toplomjer«, pomisli on. »Večeras imam deset stupnjeva ispod one hrabrosti koja treba da me vodi na giljotinu. Jutros sam imao tu hrabrost. Uostalom, što me se tiče? Samo da mi se vrati u trenutku kad mi bude potrebna!« Ta ga misao na toplomjer zabavi i konačno ga uspije rastresti.

Sutradan, kad se probudio, stidio se jučerašnjega dana. »Moja sreća i moj mir su ugroženi.« Zamalo se nije odlučio pisati državnom tužiocu i zatražiti da nikoga ne puštaju k njemu. »A Fouqué?« pomisli on. »Ako se on ipak odluči da dođe u Besançon, kako li će biti tužan!«

Već koja dva mjeseca nije bio ni pomislio na Fouquéa. »U Strasbourgu sam bio velika budala: moja misao nije stizala dalje od ovratnika na mom odijelu.« Sjećanje na Fouquéa jako ga je zaokupilo i vrlo raznježilo. Uzbuđeno se šetao. »Evo me sigurno dvadeset stupnjeva ispod razine smrti... Ako ova slabost poraste, bit će bolje da se ubijem. Koje li radosti za župnike Maslone i za Valenode ako umrem kao kakav sitni školnik!«

Stigao je Fouqué. Taj priprosti, dobri čovjek bio je lud od boli. Jedina njegova misao, ako je uopće bio kadar misliti, bila je da proda svu svoju imovinu kako bi podmitio tamničara i spasio Juliena. Dugo mu je govorio o bijegu gospodina de Lavalettea.

- Zadaješ mi bol - reče mu Julien. - Gospodin de Lavalette bio je nevin, a ja sam kriv. I nehotice me nagoniš da mislim na tu razliku ...

- Ali, je li istina? Zar bi ti prodao svu svoju imovinu? - upita ga Julien, koji je opet postao pronicav i nepovjerljiv.

Fouqué, oduševljen što njegov prijatelj napokon odgovara na njegovu glavnu misao, dugo mu je nabrajao pojedinosti i izračunao gotovo na stotinu franaka koliko će dobiti za svako od svojih imanja.

»Kojeg li uzvišenog nastojanja za jednog seoskog posjednika!« mislio je Julien. »Koliko štednje, koliko sitnih škrtarenja, zbog kojih sam se crvenio kad sam ih kod njega zapažao, žrtvuje za mene! Ni jedan od onih lijepih mladića koje sam sretao u palači de La Mole i koji čitaju »Renea« nema te smiješne osobine; ali, izuzevši one koji su vrlo mladi i koji su svoje bogatstvo baštinili, te ne znaju vrijednost novca, koji bi od tih lijepih Parižana bio sposoban za takvu žrtvu?«

Sve jezične pogreške, sve Fouquéove priproste kretnje nestadoše; bacio mu se u naručaj. Nikada nije nitko pokrajini, usporedivši je s Parizom, odao ljepše priznanje. Fouqué, oduševljen časovitim zanosom koji je čitao u očima svoga prijatelja, smatrao ga je pristankom na bijeg.

Taj prizor *uzvišenoga* povrati Julienu svu snagu koju mu je oduzeo posjet župnika Chélana. Bio je još vrlo mlad, ali mi se čini da je bio plemenita biljka. Umjesto da se razvija od nježnosti prema lukavstvu, kao većina ljudi, on bi se bio izliječio od ludog nepovjerenja ... Ali čemu ta jalova proricanja?

Ispitivanja učestaše usprkos Julienovu nastojanju i njegovim odgovorima, koji su svi išli za tim da skrate postupak: - Ubio sam, ili sam barem htio ubiti, i to s predumišljajem - ponavljao je on svakog dana. Ali sudac je prije svega bio formalist. Julienove izjave nisu nimalo skratile ispitivanja; sučevo je samoljublje bilo povrijeđeno. Julien nije znao da su ga htjeli premjestiti u neku strašnu, mračnu i tijesnu ćeliju i da su ga samo zahvaljujući Fouquéovu nastojanju ostavili u njegovoj lijepoj sobi na visini od osamdeset stepenica.

Opat de Frilair bio je jedan od onih uglednih ljudi koje je Fouqué opskrbljivao ogrjevom. Dobri je trgovac dopro do toga svemoćnog velikog vikara. Bio je neizrecivo ushićen kad mu je gospodin de Frilair saopćio da kani Juliena, zbog njegovih dobrih svojstava i usluga što ih je nekoć učinio u seminaru, preporučiti sucu. Fouqué nazre tračak nade da spasi prijatelja, te se na odlasku pokloni do zemlje i zamoli velikog vikara da dade za deset zlatnika služiti mise i moliti za oslobođenje optuženoga.

Fouqué se vrlo varao. Gospodin de Frilair nije nipošto bio neki Valenod. On odbije i čak pokuša dobrom seljaku objasniti kako će bolje učiniti ako sačuva novac. Videći da nije moguće biti jasniji a ne počiniti neku nesmotrenost, savjetovao mu je da taj iznos dade kao milostinju za siromašne zatvorenike, koji su zaista u svemu oskudijevali.

»Taj je Julien neko čudno stvorenje, njegov je postupak neshvatljiv, a za mene ništa ne bi smjelo biti neshvatljivo«, mislio je opat de Frilair ... »Možda ćemo od njega moći učiniti mučenika ... U svakom slučaju, saznat ću *pozadinu* te stvari, a možda ću naći i priliku da utjeram

u strah tu gospođu de Rênal, koja nas nimalo ne cijeni, a mene zapravo mrzi... Možda ću u svemu tome naći neku mogućnost da se javno izmirim s gospodinom de La Moleom, koji ima neku sklonost prema tom malom bogoslovu.«

Nagodba u njihovoj parnici bila je potpisana prije nekoliko tjedana i opat Pirard napustio je Besançon, nakon što je još s de Frilairom govorio o tajanstvenom Julienovu porijeklu, i to onog istog dana kad je nesretnik u Verrièresu ušao u crkvu da ubije gospođu de Rênal.

Julien je između sebe i smrti vidio još samo jedan neugodan događaj, i to posjetu svoga oca. Pitao je za savjet Fouquéa bi li pisao državnom tužiocu da ga oslobodi svih posjeta. Taj užas od susreta s ocem, i još u takvom času, duboko je zaprepastio pošteno i građansko srce trgovca drvom.

Pomislio je kako sad shvaća zašto toliki ljudi strastveno mrze njegova prijatelja. No iz poštovanja prema njegovoj nesreći prikrio je svoje osjećaje.

- U svakom slučaju - odgovori mu on hladno - ta zabrana ne bi važila za tvoga oca.

XXXVIII.

MOĆAN ČOVJEK

Ali njezini su postupci tako tajanstveni, a njezin stas tako elegantan! Tko bi to mogao biti?
SCHILLER

Sutradan se vrata kule otvoriše vrlo rano. Julien se trgne iza sna.

»Ah, sveti bože, evo mog oca!« pomisli on. »Neugodna li prizora!«

Istog mu se trenutka baci u naručaj neka žena u seljačkom odijelu. Jedva ju je prepoznao. Bila je to gospođica de La Mole.

- Nevaljalče, tek sam iz tvoga pisma doznala gdje si. Ono što ti zoveš zločinom, a što je samo plemenita osveta koja pokazuje svu veličinu srca koje kuca u tvojim grudima, doznala sam tek u Verrièresu ...

Usprkos svim predrasudama protiv gospođice de La Mole, koje, uostalom, nije ni samome sebi posve jasno priznavao, Julienu se ona učini vrlo lijepom. Kako da čovjek u njezinim postupcima i njezinim riječima ne vidi plemenit i nesebičan osjećaj, daleko iznad svega što bi se usudila učiniti neka sitna i obična duša? Opet pomisli kako ljubi jednu kraljicu, te joj za nekoliko trenutaka reče s izvanrednom plemenitošću izražavanja i misli:

- Ja sam u mislima posve jasno vidio budućnost. Htio sam da se nakon moje smrti preudate za gospodina de Croisenoisa, koji bi uzeo udovicu. Plemenita i malo romantična duša te krasne udovice, koju je čudnovat, tragičan i u njezinim očima velik događaj iznenadio i priveo k običnoj razboritosti, udostojit će se da shvati vrlo stvarnu vrijednost mladog markiza. Pomirit ćete se s time da budete sretni u onome što za cio ostali svijet znači sreću; ugled, bogatstvo, visok položaj... Ali, draga Matilda, vaš dolazak u Besançon, ako itko i nasluti da ste ovdje, zadat će smrtni udarac gospodinu de La Moleu, a ja to sebi nikada neću oprostiti. Već sam mu zadao toliko jada! Akademik će reći da je on u svojim njedrima gojio zmiju.

- Priznajem da nisam očekivala toliko hladnog razuma, tolike brige za budućnost - reče gospođica de La Mole napola uvrijeđena. - Moja sobarica, koja je gotovo jednako razborita kao i vi, uzela je putnicu na svoje ime i tako sam doputovala kao gospođa Michelet.

- A gospođu Michelet su tako lako pustili da dođe do mene?

- Ah, ti si još i sad izvanredan čovjek, onaj koga sam odabrala između svih! Najprije sam ponudila sto franaka jednom sudskom tajniku, koji je tvrdio da je moj ulazak u ovu kulu nemoguć. Ali, kad je primio novac, taj me poštenjak ostavio da čekam; nabrajao je kojekakve zapreke, te sam pomislila da me kani okrasti... - Ona zastade.

- A tada? - upita Julien.

- Ne ljuti se, mali moj Juliene - reče ona ljubeći ga - bila sam prisiljena da kažem svoje ime tom tajniku, koji je držao da sam neka pariška radnica zaljubljena u lijepog Juliena ... To su upravo bile njegove riječi. Zaklela sam mu se da sam tvoja žena, i tako imam dozvolu da te svakog dana posjećujem.

»Ludilo je potpuno, nisam ga mogao spriječiti«, mislio je Julien. »Uostalom, gospodin de La Mole je tako velik gospodin da će javno mišljenje znati pronaći ispriku za mladog pukovnika koji će se oženiti tom krasnom udovicom. Moja će smrt sve prikriti.« I on se sa slašću preda

Matildinoj ljubavi; bilo je u toj ljubavi ludila, veličine duše, svega onoga što je na svijetu najčudnovatije. Ona mu ozbiljno predloži da se zajedno ubiju.

Nakon tih prvih zanosa i kada se naužila sreće da gleda Juliena, njezinom dušom najednom ovlada živa radoznalost. Stala je ispitivati svoga ljubavnika i ustanovila je da on daleko nadmašuje sliku koju je sebi bila stvorila o njemu. Činilo joj se da je to uskrsnuo Boniface de La Mole, ali još herojskiji.

Matilda obiđe prve tamošnje odvjetnike i uvrijedi ih nudeći im odviše neuvijeno zlata; ali ga oni naposljetku ipak primiše.

Brzo je uvidjela da u Besançonu, u zapletenim stvarima koje su vrlo značajne, sve ovisi o opatu de Frilairu.

Pod nepoznatim imenom gospođe Michelet naišla je najprije na nepremostive poteškoće kada je pokušala prodrijeti do svemoćnog člana kongregacije. Ali se gradom pronio glas o ljepoti neke mlade kitničarke koja je, luda od ljubavi, stigla iz Pariza u Besançon da tješi mladog svećenika Juliena Sorela.

Matilda je pješice sama jurila ulicama Besançona; nadala se da je neće prepoznati. U svakom slučaju nije smatrala izlišnim za svoju stvar da kod pučanstva izazove dubok dojam. U svojoj je ludosti pomišljala i na to da pobuni narod i da tako spasi Juliena kad bude stupao na stratište. Gospođica de La Mole je držala da je odjevena jednostavno i kako to priliči ženi u tuzi, no njezina je odjeća privlačila sve poglede.

Bila je u Besançonu predmetom opće pažnje, kad je nakon osam dana upornih nastojanja dobila audijenciju kod opata de Frilaira.

Pozvonivši na vratima biskupije, ona je, kako je god inače bila hrabra, zadrhtala, toliko je predodžba o moćnom članu kongregacije bila u njezinu duhu povezana s dubokom i promišljenom pokvarenošću. Kada se trebala uspeti stepenicama koje vode do stana prvog velikog vikara, jedva je mogla hodati. Osamljenost biskupske palače prožimala ju je jezom. »Mogla bih sjesti u neki naslonjač koji bi me ščepao za ruke, i ja bih nestala. Kod koga bi me moja sobarica mogla tražiti? Oružnički bi se kapetan dobro čuvao da išta poduzme... Ja sam potpuno sama u ovom velikom gradu!«

Već prvi pogled na odaje umirio je gospođicu de La Mole. Prije svega, vrata joj je otvorio sluga u vrlo otmjenoj livreji. U salonu u kojem je čekala vidjela je onu biranu i ukusnu raskoš koja se toliko razlikuje od grube veličanstvenosti i koja se i u Parizu nalazi samo u najotmjenijim kućama. Čim je spazila opata de Frilaira, koji joj je prilazio s očinskim izrazom lica, nestadoše u njoj sve misli na užasan zločin. Na tom lijepom licu nije nalazila čak ni znaka one odlučne i pomalo divlje vrline koja je toliko antipatična pariškom društvu. Mali smiješak što je oživljavao crte lica toga svećenika koji vlada svime u Besançonu odavao je čovjeka iz dobrog društva, obrazovana prelata i spretna upravljača. Matildi se činilo da je u Parizu.

Opatu de Frilairu nije trebalo više od nekoliko trenutaka pa da Matildu navede na priznanje da je kćerka njegova moćnog protivnika, markiza de La Molea.

- Ja zaista nisam gospođa Michelet - reče ona poprimivši opet svoje oholo držanje - i nije mi to teško priznati, gospodine, jer dolazim k vama da se posavjetujem o mogućnosti bijega gospodina de La Vernayea. Prije svega, on je kriv samo zajedno nepromišljeno djelo; žena na koju je pucao živa je i zdrava. A zatim, da bi se podmitili podređeni, ja mogu smjesta dati pedeset tisuća franaka i obvezati se još na dvostruko toliko. Napokon, zahvalnost moja i moje obitelji neće ništa smatrati nemogućim za onoga koji spasi gospodina de La Vernayea.

Opat de Frilair se kanda začudio čuvši to ime. Matilda mu pokaza nekoliko pisama ministra rata adresirana Julienu Sorelu de La Vernayeu.

- Vidite, gospodine, da se moj otac pobrinuo za njegovu budućnost. Udala sam se za njega potajno; moj je otac želio da on postane viši oficir prije negoli se objavi taj brak, ponešto čudnovat za jednu de La Mole.

Matilda opazi da izražaj dobrote i neke blage veselosti naglo nestaje kako gospodin de Frilair dolazi do važnih otkrića. Na njegovu se licu odražavala lukavost pomiješana s krajnjom dvoličnošću.

Opat se dvoumio: ponovno je polagano čitao službene isprave.

»Kako bih se mogao okoristiti tom čudnovatom ispoviješću?« pitao se on. »Evo me najednom u tijesnoj vezi s prijateljicom poznate maršalice de Fervaques, svemoćne nećakinje nadbiskupa de***, koji u Francuskoj imenuje sve biskupe.

Ono što sam gledao kao daleku budućnost, pojavilo se iznenada preda mnom. To bi me moglo dovesti do cilja svih mojih želja.«

Najprije je Matildu prestravila nagla promjena u licu toga moćnog čovjeka s kojim se nalazila u tako osamljenoj prostoriji. »Ali što!« pomisli ona ubrzo. »Zar ne bi bilo najgore od svega da nisam proizvela nikakav dojam na hladni egoizam svećenika sitog vlasti i užitka.«

Zaslijepljen tim brzim i neočekivanim putem koji se otvarao pred njegovim očima i koji vodi do biskupske stolice, i diveći se Matildinu duhu, opat de Frilair nije bio načas na oprezu. Gospođica de La Mole ga je vidjela gotovo do svojih nogu kako uzbuđeno drhti od častoljublja i zanosa.

»Sve se bistri«, pomisli ona; »ništa ovdje neće biti nemoguće za prijateljicu gospođe de Fervaques.« Usprkos osjećaju još vrlo bolne ljubomore, imala je hrabrosti da kaže da je Julien maršaličin prisni prijatelj i da kod nje gotovo svakog dana susreće nadbiskupa de***

- Kad bi se redom četiri ili pet puta ždrijebom birao između odličnih stanovnika ovog departmana popis od trideset i šest porotnika, smatrao bih da me progoni zla sreća ako na svakom popisu ne bih nabrojao osam do deset prijatelja, i to najpametnijih u cijelom skupu - reče veliki vikar s pogledom punim častoljublja i naglašujući svaku riječ. - Imat ću gotovo uvijek većinu, čak i ako treba nekoga osuditi; vidite, dakle, gospođice, s kojom bih lakoćom mogao nekoga osloboditi...

Opat najednom zastade kao da je iznenađen zvukom svojih riječi; priznavao je stvari koje se nikada ne govore pred laicima.

Ali je i on, sa svoje strane, prenerazio Matildu kad joj je otkrio da se besançonsko društvo najviše zato čudi i zanima za tu čudnu Julienovu pustolovinu što je on nekada u gospođi de Rênal pobudio veliku ljubav i sam je dugo ljubio. Opat de Frilair je bez muke opazio kakvu je krajnju uzbuđenost izazvala ta njegova izjava.

»Vratio sam joj milo za drago!« mislio je on. »Eto napokon sredstva s pomoću kojega mogu upravljati tom malom a tako odlučnom osobom. Strahovao sam već da mi to neće uspjeti.« Njezin otmjen izgled i njezina samosvijest povećali su u njegovim očima čar rijetke ljepote koja je stajala pred njim gotovo zaklinjući ga. Bio je posve hladnokrvan i nije oklijevao da joj zarine nož u srce.

- Ja, uostalom, ne bih bio iznenađen - reče joj on s nehajnim izrazom - kad bi se pokazalo da je gospodin Sorel iz ljubomore pucao na tu ženu koju je nekad toliko ljubio. Ona nipošto nije bez čari, a od nedavna se često sastajala s nekim opatom Marquirotom iz Dijona, nekim jansenistom bez morala, kakvi su oni svi.

Opat de Frilair je s užitkom i polagano mučio srce te lijepe djevojke kojoj je pogodio slabu stranu.

- Zašto bi gospodin Sorel odabrao baš crkvu - govorio je on upirući u Matildu svoj plameni pogled - ako ne zato što je baš toga časa njegov suparnik služio misu? Svi priznaju neobično mnogo duha i još više opreznosti čovjeku koji ima sreću da ga vi štitite. Što bi bilo jednostavnije nego da se sakrio u vrtovima gospodina de Rênala, koje tako dobro pozna? Ondje bi, gotovo siguran da ga nitko neće ni vidjeti, ni uhvatiti, ni posumnjati u njega, mogao zadati smrt ženi na koju je bio ljubomoran.

To rasuđivanje, naoko tako ispravno, dokraja je smutilo Matildu. Ta ponosna duša, ali zasićena svom onom hladnom razboritošću za koju u otmjenom svijetu misle da vjerno

odražava ljudsko srce, nije bila kadra da brzo shvati sreću koja prezire svaku razboritost i koja za vatrene duše može biti vrlo snažna. U visokom pariškom društvu u kojem je Matilda živjela strast se vrlo rijetko odvaja od razuma. Jedino se ljubav koja živi u petom katu baca kroz prozor.

Ukratko, opat de Frilair je bio siguran u svoju moć. Natuknuo je Matildi (sigurno je lagao) da po svojoj volji može raspolagati državnim tužiocem koji treba da podigne optužnicu protiv Juliena.

Kad ždrijeb odredi trideset i šest porotnika, otići se on izravno i osobno do najmanje tridesetorice među njima i učiniti sve što treba.

Da se Matilda nije opatu de Frilairu učinila tako lijepom, on bi s njom govorio tako otvoreno tek kod petog ili šestog susreta.

XXXIX.

INTRIGA

Castres, 1676. - U susjednoj kući neki je brat ubio svoju sestru; taj je plemić već bio počinio jedno umorstvo. Njegov mu je otac spasio život podijelivši potajno sudskim vijećnicima pet stotina škuda.
LOCKE, *PUTOVANJE PO FRANCUSKOJ*

Izišavši iz biskupije, Matilda nije oklijevala da gospođi de Fervaques pošalje glasnika; bojazan da će se kompromitirati nije je ni časka zadržala. Zaklinjala je svoju suparnicu da za opata de Frilaira ishodi od nadbiskupa de*** pismo u cijelosti napisano njegovom rukom. Išla je čak tako daleko da ju je molila neka osobno dođe u Besançon. To je za jednu ljubomornu i ponosnu dušu zaista bio herojski čin.

Po Fouquéovu savjetu, bila je toliko oprezna da Julienu ništa ne govori o svojim koracima. Njezina ga je nazočnost i bez toga vrlo uzbuđivala. Sada, pred smrt, bio je pošteniji no što je to bio u toku svoga života i osjećao je grižnju savjesti ne samo prema gospodinu de La Moleu nego i prema Matildi.

»Što je to«, pitao se on, »da uz nju doživljavam časove rastresenosti, pa i dosade? Ona se radi mene upropaštava, a ja joj se tako odužujem! Jesam li ja zao čovjek?« To ga pitanje ne bi nimalo zanimalo dok je još bio častoljubiv: tada je u njegovim očima jedina sramota bila ne uspjeti.

Moralna je neugodnost koju je osjećao uz Matildu bila to izrazitija što je on u tom času pobuđivao u njoj najčudesniju i najluđu ljubav. Ona je govorila samo o nekim neobičnim žrtvama koje kani učiniti da bi ga spasila.

Zanesena osjećajem kojim se ponosila i koji je nadvladao svu njezinu oholost, ona nije htjela provesti nijedan čas svoga života a da ga ne ispuni nekim izvanrednim pothvatom. Najčudnovatiji planovi, planovi koji su za nju bili najopasniji, ispunjavali su njezine duge razgovore sa Julienom. Tamničari, dobro plaćeni, pustili su je da vlada u tom zatvoru. Matildine se zamisli nisu zadovoljavale samo time da žrtvuje svoj ugled; malo je se ticalo što će cijelo društvo upoznati njezin položaj. Baciti se na koljena pred kraljevu kočiju u punom trku da bi izmolila milost za Juliena, privući na se vladarovu pozornost uz opasnost da tisuću puta bude pregažena, to je bila jedna od najmanjih tlapnja kojima se zanosila ta pretjerana i hrabra mašta. Ona je bila sigurna da će preko svojih prijatelja u kraljevoj službi biti pripuštena u posebne dijelove parka u Saint-Cloudu.

Julienu se činilo da nije dostojan tolike požrtvovnosti; istinu govoreći, bio je zamoren herojstvom. On bi bio osjetljiv za jednostavnu, mirnu i gotovo bojažljivu nježnost, a Matildinoj je oholoj duši, naprotiv, neprestano bila potrebna misao na javnost i na *druge.*

Usred svih njezinih tjeskoba, svih bojazni za život ljubavnika, kojega nije htjela preživjeti, osjećala je potajnu potrebu da zapanji javnost prekomjernošću svoje ljubavi i uzvišenošću svojih pothvata.

Julien se ljutio što ga sve to herojstvo nimalo ne dira. Što bi tek bilo da je znao za sve ludosti kojima je Matilda mučila odani, ali izričito trijezni i ograničeni duh dobrog Fouquéa?

Ovaj nije pravo znao što da osudi u Matildinu požrtvovanju, jer i on bi bio žrtvovao cijeli svoj imetak i izložio svoj život najvećim opasnostima da spasi Juliena. Bio je zapanjen videći kakve količine zlata Matilda rasipa. Prvih su dana svote koje je ona tako izdavala izazivale divljenje kod Fouquéa, koji je prema novcu osjećao svo poštovanje provincijalca.

Napokon je otkrio da se planovi gospođice de La Mole često mijenjaju, i osjetio je veliko olakšanje kad je pronašao riječ kojom će osuditi taj karakter koji ga toliko umara: ona je *prevrtljiva.* Od toga epiteta pa do onoga *usijana glava,* koji je u provinciji najveća pogrda, samo je jedan korak.

»Čudnovato je«, mislio je Julien jednoga dana kad je Matilda otišla iz zatvora, »da me tako strastvena ljubav kojoj sam uz to ja sam predmet ostavlja tako ravnodušnim! A prije dva mjeseca sam je obožavao! Čitao sam, doduše, da blizina smrti dovodi do ravnodušnosti prema svemu. No ipak je strašno kad se čovjek osjeća nezahvalnikom, a ne može biti drugačiji. Zar sam ja egoist?« I on je to sebi s najvećim prezirom predbacivao.

Častoljublje je u njegovu srcu umrlo, a jedna se druga strast rodila iz njegova pepela. On je tu strast nazivao grižnjom savjesti zbog pokušaja da ubije gospođu de Rênal.

Zapravo je on bio ludo zaljubljen u nju. Nalazio je neku čudnu sreću kad bi se, posve sam i bez bojazni da će ga itko smetati, mogao sav predati sjećanjima na sretne dane što ih je nekad proveo u Verrièresu ili u Vergyju. I najmanji je događaj iz onoga vremena, koje je odviše brzo prohujalo, imao za njega neodoljivu svježinu i čar. Nikada nije pomišljao na svoje uspjehe u Parizu; bili su mu mrski.

Matildina je ljubomora djelomično naslućivala to njegovo raspoloženje, koje se danomice pojačavalo. Ona je vrlo točno opažala da se mora boriti protiv njegove ljubavi za samoću. Kojiput bi sa strahom izgovorila ime gospođe de Rênal. Vidjela bi kako je Julien zadrhtao. Otada njezina ljubav nije poznavala ni granica ni mjere.

»Ako umre, umrijet ću za njim«, mislila je ona s najvećom iskrenošću. »Što bi rekli u pariškim salonima kad bi vidjeli da djevojka moga položaja toliko obožava ljubavnika osuđena na smrt? Da bi se našli takvi osjećaji, valja se vratiti u doba heroja; od takve su ljubavi uzbuđeno kucala srca u stoljeću Karla IX. i Henrika III.«

Usred najvatrenijeg zanosa, kad bi pritiskala na srce Julienovu glavu, ona bi s užasom mislila: »Što? Zar je toj krasnoj glavi suđeno da bude odrubljena! E, pa dobro!« dodavala bi ona usplamtjevši heroizmom u kojemu je bilo i sreće, »moje će usne, koje sada cjelivaju tu lijepu kosu, biti također ledene nepuna dvadeset i četiri sata kasnije.«

Misli na te časove heroizma i strašne naslade čvrsto bi je držale u neodoljivu zagrljaju. Pomisao na samoubojstvo, tako primamljiva sama po sebi, a dosada tako udaljena od te ponosne duše, prodirala je u nju i uskoro je njome posve ovladala. »Ne, krv mojih predaka, doprijevši do mene, nipošto se nije smlačila«, s ponosom je mislila Matilda.

- Htio bih vas nešto zamoliti - reče joj jednoga dana njezin ljubavnik. - Dajte svoje dijete jednoj dojkinji u Verrièresu. Gospođa de Rênal će nadzirati tu dojkinju.

- To što mi govorite, vrlo je okrutno ... - I Matilda problijedi.

- Istina je, i ja te tisuću puta molim za oproštenje! - poviknu Julien prenuvši se iz svoga sanjarenja i stežući je u zagrljaju.

Kad je obrisao njezine suze, vratio se svojoj misli, ali s više spretnosti. On je svoj razgovor skrenuo na neko melankolično filozofiranje. Govorio je o budućnosti, koja će se za njega tako brzo dokrajčiti. - Valja priznati, draga prijateljice, da su strasti nesreća u životu, ali tu nesreću susrećemo samo kod uzvišenih duša ... Smrt moga sina bila bi za oholost vaše obitelji zapravo sreća. To bi podređeni brzo naslutili, i nebriga bi bila sudbina tog djeteta nesreće i sramote ... Nadam se da ćete u vrijeme koje ne želim odrediti, ali koje moja hrabrost ipak naslućuje, poslušati moj posljednji savjet i udati se za markiza de Croisenoisa.

- Što, zar ovako osramoćena?

- Sramota ne može pasti na takvo ime kakvo je vaše. Bit ćete udovica, i to udovica jednog luđaka, i to je sve. Idem još dalje: budući da uzrok mom zločinu nipošto nije novac, neće on za vas biti sramota. Možda će u to doba neki zakonodavac-filozof uspjeti da, usprkos predrasudama svojih suvremenika, ishodi ukidanje smrtne kazne. Tada će koji prijateljski glas navesti kao primjer: »Vidite, prvi muž gospođice de La Mole bio je luđak, ali on nije bio zao čovjek, nije bio zločinac. Bilo je besmisleno odrubiti mu glavu« ... Tada moja uspomena više neće biti nečasna, barem ne nakon stanovita vremena ... Vaš položaj u društvu, vaše bogatstvo i, dopustite mi da kažem, vaš duh, omogućit će gospodinu Croisenoisu, koji će postati vaš muž, da igra ulogu koju on sam ne bi bio kadar postići. On je samo odlična roda i hrabar, a sama ta svojstva, koja su do godine 1729. sačinjavala savršena muškarca, postala su jedno stoljeće kasnije posve nesuvremena i dovode samo do preuzetnosti. Da bi netko mogao stati na čelo francuske omladine, potrebna su mu i druga svojstva.

Vaš čvrsti i poduzetni karakter bit će od koristi stranci u koju gurnete svoga muža. Moći ćete poći stopama gospođe Chevreuse i Longueville iz doba Fronde. Ali tada će, draga prijateljice, ovaj nebeski plamen koji vas sada prožima biti već pomalo mlak.

- Dopustite mi da vam kažem - doda nakon mnogih drugih uvodnih rečenica - da ćete za petnaest godina ljubav koju ste za mene osjećali smatrati oprostivom ludošću, ali ipak ludošću ...

Najednom je zastao i zamislio se. Opet se našao pred mišlju koja je za Matildu bila toliko uvredljiva: »Za petnaest će godina gospođa de Rênal obožavati moga sina, a vi ćete na nj zaboraviti.«

XL.

SMIRENJE

Zato što sam tada bio lud, danas sam mudar.
O, filozofe, koji vidiš samo ono što je trenutno,
kako si kratkovidan! Tvoje oko nije stvoreno
da prati podzemno djelovanje strasti!
GOETHE

Taj je razgovor prekinulo preslušavanje, nakon kojega je slijedio sastanak s odvjetnikom kome je povjerena obrana. To su bili jedini zaista neugodni časovi u njegovu životu punom bezbrižnosti i nježnih sanjarenja.

- Radi se o ubojstvu, i to ubojstvu s predumišljanjem - rekao je Julien i sucu i odvjetniku. - Žao mi je, gospodo - dodao je on smiješeći se - ali vaš će posao biti posve neznatan.

»Na koncu konca«, mislio je Julien kad ih se konačno riješio, »mora da sam ipak hrabar, očito hrabriji od te dvojice. Oni smatraju za najveće zlo, za *krajnji užas,* taj dvoboj s nesretnim ishodom o kojemu ću ja ozbiljno razmisliti tek posljednjega dana.

»To je zato što sam upoznao i veću nesreću«, nastavi Julien filozofirajući sam sa sobom. »Mnogo sam više trpio za vrijeme svog prvog putovanja u Strasbourg, kad sam mislio da me Matilda ostavila... Tko bi mislio da sam s toliko strasti želio tu savršenu prisnost koja me danas ostavlja tako hladnim ... Ja sam zaista sretniji kad sam sam nego kad ta toliko lijepa djevojka dijeli sa mnom moju samoću« ...

Odvjetnik, čovjek od pravila i propisa, držao je da je on lud i mislio je, kao i sva javnost, da mu je ljubomora turila pištolj u ruku. Jednoga se dana usudio natuknuti Julienu da bi ta izlika, istinita ili lažna, bila izvrsno sredstvo obrane. No optuženi je u tren oka postao opet strastveno i bijesno stvorenje.

- Tako vam života, gospodine - vikao je Julien izvan sebe - da niste više izgovorili tu odvratnu laž! - Oprezni se odvjetnik načas prestrašio da će ga ubiti.

On je pripremao svoj obrambeni govor, jer se odlučni čas približavao. U Besançonu i u cijelom departmanu govorilo se samo o tom glasovitom slučaju. Julien to nije znao; on je bio zamolio da mu se o tim stvarima nikada ne govori.

Toga su mu dana Matilda i Fouqué htjeli saopćiti neke glasine koje su, po njihovu mišljenju, bile tako povoljne da su mogle pobuditi nade, ali ih je Julien prekinuo već kod prve riječi.

- Ostavite mi moj idealni život. Vaše bi me sitne brige i pojedinosti iz realnog života, koje su za mene više-manje neugodne, skinule s neba. Svatko umire kako može, a ja hoću da na smrt mislim samo na svoj način. Što me se tiču *drugi?* Moji će odnosi prema *drugima* biti naglo prekinuti. Smilujte se, ne govorite mi više o tim ljudima! Posve mi je dosta što moram viđati suca i odvjetnika.

»Čini se, zapravo«, govorio je samome sebi, »da mi je suđeno da umrem sanjareći. Neznatno stvorenje kakvo sam ja, koje je sigurno da će za dva tjedna biti zaboravljeno, bilo bi, valja priznati, vrlo glupo kad bi igralo komediju ...

Ipak je čudnovato da sam naučio uživati život tek sada kad vidim da mi se njegov svršetak sve više bliži.«

Svoje je posljednje dane provodio šećući uskom terasom na vrhu kule i pušeći izvrsne cigarete po koje je Matilda poslala teklića u Holandiju, i ne sluteći da svi dalekozori u gradu

svaki dan očekuju da se on pojavi. Njegove su misli bile u Vergyju. Nikada nije Fouquéu govorio o gospođi de Rênal, ali mu je prijatelj dva-tri puta spomenuo da se ona brzo oporavlja, i te su riječi odjeknule u njegovu srcu.

Dok je Julienova duša bila gotovo uvijek sva u carstvu misli, Matilda je, zaokupljena stvarnošću, kako to i dolikuje jednom plemićkom srcu, umjela izravno dopisivanje između gospođe de Fervaques i opata de Frilaira dovesti do takve prisnosti da je krupna riječ *biskupija* bila već izgovorena.

Časni prelat, koji je dijelio položaje, dodao je na rubu jednog pisma svoje nećakinje bilješku: *»Taj je jadni Soret samo neko nepromišljeno čeljade, nadam se da će nam ga vratiti*.«

Videći te retke, gospodin de Frilair je bio gotovo izvan sebe. Nije sumnjao da će spasiti Juliena.

- Da nema tog jakobinskog zakona koji je odredio sastavljanje popisa bezbrojnih porotnika, a kojemu je jedina stvarna svrha da oduzme svaki utjecaj ljudima odlična roda, ja bih preuzeo odgovornost za presudu, - reče on Matildi uoči ždrebanja trideset i šestorice porotnika koji će suditi. - Ta ja sam postigao da župnik N... bude oslobođen ...

Sutradan je opat de Frilair sa zadovoljstvom među izabranima našao pet članova kongregacije iz Besçanona, a među onima koji nisu bili iz toga grada nalazila su se imena gospode Valenod, de Moirod, de Cholin. - U prvom redu jamčim za ovu osmoricu porotnika - reče on Matildi. - Prva petorica su moje *oruđe,* Valenod je moj doušnik, Moirod sve duguje meni, a de Cholin je glupan koji se svega plaši.

Novine su u departmanu objavile imena porotnika, i gospođa de Rênal je, na neizrecivi užas svog muža, htjela poći u Besançon. Sve što je gospodin de Rênal mogao postići, bilo je obećanje da ona nikako neće napuštati krevet, kako se ne bi izložila neugodnosti da bude pozvana kao svjedok. - Vi ne shvaćate moj položaj - govorio je bivši načelnik Verrièresa.- Ja sam se sada, kako to oni kažu, *odmetnuo* u liberale. Nema sumnje da će onaj besramnik Valenod i opat de Frilair kod državnog tužioca i porotnika polučiti sve što bi meni moglo biti neugodno.

Gospođa de Rênal je bez otpora popustila nalozima svoga muža. »Ako se pojavim pred sudom, činit će se da tražim osvetu«, mislila je ona.

Usprkos svim obećanjima što ih je dala svom ispovjedniku i svome mužu da će biti razumna, ona je, tek što je stigla u Besançon, vlastoručno napisala svakome od trideset i šestorice porotnika:

»Ja se, gospodine, neću pojaviti na dan suđenja, jer bi to moglo nauditi stvari gospodina Sorela. Ja želim, i to žarko, samo jedno, a to je da on bude spašen. Nemojte se nimalo kolebati, jer bi strašna pomisao da je nevin čovjek zbog mene ubijen zatrovala ostatak moga života i sigurno ga skratila. Kako biste mogli osuditi na smrt kad sam ja živa? Ne, društvo nipošto nema prava oduzimati nekome život, o tome nema sumnje, a osobito ne čovjeku kao što je Julien Sorel. U Verrièresu svi znaju da je on imao časova neubrojivosti. Taj jadni mladić ima moćne neprijatelje, ali bi li itko, pa čak i među njegovim neprijateljima (a koliko ih on ima!), mogao posumnjati u njegovu veliku nadarenost i u njegovo duboko znanje? Gospodine, nećete ovdje suditi nekom običnom čovjeku. Mi smo ga svi gotovo osamnaest mjeseci poznavali kao pobožna, razumna i marljiva mladića, no dva-tri puta na godinu obuzela bi ga melankolija, od koje bi bio kao izbezumljen. Cijeli gradić Verrières, svi naši susjedi u Vergyju, gdje provodimo ljeto, cijela moja obitelj, sam gospodin potprefekt, svi će oni odati priznanje njegovoj osobitoj pobožnosti. On zna naizust cijelu svetu Bibliju. Zar bi se neki bezbožnik godinama trudio da nauči tu svetu knjigu? Moji će sinovi imati čast da vam predaju ovo pismo. Oni su još djeca. Izvolite ih, gospodine, ispitati; oni će vam o tome siromašnom mladiću reći sve pojedinosti koje su još potrebne da se uvjerite kakvo biste barbarstvo počinili kad biste ga osudili. Ne biste me time nipošto osvetili, nego biste mi zadali smrt.

Što mogu njegovi neprijatelji da suprotstave tim činjenicama? Rana što je bila posljedica jednog časa neubrojivosti, koju su čak i moja djeca kod svoga učitelja zapažala, tako je

neopasna da sam nakon nepuna dva mjeseca mogla poštanskim kolima doći iz Verrièresa u Besançon. Ako čujem, gospodine, da i najmanje oklijevate da spasite od barbarskih zakona toga čovjeka koji je gotovo čist od svake krivice, ustat ću iz kreveta, u kojemu me drži jedino nalog moga muža, i doći ću da se bacim pred vaše noge.

Izjavite, gospodine, da se predumišljaj ne može utvrditi, ako ne želite imati na duši smrt nevina čovjeka«, itd., itd.

XLI.

SUĐENJE

Zemlja će se dugo sjećati toga glasovitog procesa.
Zanimanje se za optuženog razvilo u uzrujanost, jer
je njegov zločin bio čudan, a ipak nije bio grozan.
Pa da je to i bio, taj je mladić bio toliko lijep, a njegov
je sretan uspon, koji se tako brzo svršio, uvećavao ganuće.
»Hoće li ga osuditi?« pitale su žene svoje znance i
blijedeći očekivale odgovor.
SAINT-BEUVE

Napokon je došao dan kojega su se i gospođa de Rênal i Matilda toliko plašile.

Čudnovat izgled grada uvećao je njihov strah; uzbuđenje nije mimoišlo čak ni čvrstu Fouquéovu dušu. Sva je pokrajina dotrčala u Besançon da pribiva suđenju toga romantičnog slučaja.

Već nekoliko dana nije više bilo mjesta u svratištima. Predsjedniku porote dosađivali su molbama za ulaznice. Sve su gospođe u gradu htjele pribivati suđenju. Na ulici su se prodavale Julienove slike, itd.

Matilda je za taj presudni čas držala u pripremi pismo koje je u cijelosti bilo napisano rukom nadbiskupa de***. Taj se prelat, koji je u Francuskoj upravljao crkvom i imenovao biskupe, udostojio zatražiti Julienovo oslobođenje. Uoči suđenja odnijela je Matilda to pismo svemoćnom velikom vikaru.

Na kraju sastanka, kad je ona plačući odlazila, reče joj opat de Frilair, koji je konačno napustio svoju diplomatsku uzdržljivost te gotovo i sam bio dirnut: - Ja jamčim za izjavu porote. Između dvanaest osoba kojima je dužnost da ispitaju da li je zločin vašeg štićenika utvrđen, a osobito da li postoji predumišljaj, nalaze se šestorica prijatelja koji žele moju sreću i kojima sam dao na znanje da o njima ovisi hoću li postati biskup. Barun de Valenod, kojega sam ja postavio za načelnika grada Verrièresa, raspolaže sa svoja dva činovnika, gospodom de Moirodom i de Cholinom. Sudbina nam je, istinabog, u ovoj stvari dala i dva vrlo zlonamjerna porotnika, ali premda su ultraliberali, oni u važnim prilikama slušaju moje naloge, a ja sam ih zamolio da glasaju onako kako bude glasao gospodin de Valenod. Doznao sam da šesti porotnik, neki tvorničar, neizmjerno bogat i brbljav liberal, potajno želi da mu se povjere neke nabavke za ministarstvo rata, i on se, bez sumnje, ne želi meni zamjeriti. Poručio sam mu da gospodin de Valenod zna moju posljednju uputu.

- A tko je taj gospodin de Valenod? - upita Matilda uznemireno.

- Da ga poznajete, ne biste sumnjali u uspjeh. On je drzak, bestidan i surov govornik, stvoren da upravlja budalama. Iz. bijede ga je izvukla godina 1814, a ja ga hoću učiniti prefektom. On je kadar ostale porotnike izbatinati ne budu li htjeli glasati po njegovoj volji.

Matilda se malo umiri.

Uvečer ju je čekao drugi razgovor. Da ne bi otezao neugodan prizor, kojemu je ishod, po njegovu mišljenju, bio već određen; Julien je odlučio da ne uzima riječ.

- Moj će odvjetnik govoriti, to je dovoljno - reče on Matildi. - Ja ću ionako biti odviše dugo izložen pogledima svih svojih neprijatelja. Tim provincijalcima nije bio po volji moj nagli

uspon, koji vama dugujem, i vjerujte mi, nema ni jednoga koji ne želi da me osude, premda će plakati kao budale kad me budu vodili na stratište.

- Oni žele da vas vide ponižena, to je svakako istina - odgovori Matilda - ali ja ne vjerujem da su okrutni. Moja nazočnost u Besançonu i moj bol dojmili su se svih žena, a vaše će lijepo lice učiniti ostalo. Ako pred sucima kažete ma i jednu riječ, sve će slušateljstvo biti uz vas, itd., itd.

Sutradan u devet sati, kad je Julien silazio iz svoje ćelije da ode u veliku dvoranu sudnice, oružnici su samo s mukom mogli razmaknuti golemo mnoštvo koje se okupilo u dvorištu. Julien je dobro spavao, bio je vrlo miran i osjećao je jedino filozofsku samilost za tu gomilu zavidnika koji će - bez okrutnosti - odobravati njegovoj smrtnoj presudi. Bio je vrlo iznenađen kad se više od četvrt sata nije mogao progurati kroz tu gomilu i kad je morao uvidjeti da njegova nazočnost pobuđuje u javnosti neko nježno sažaljenje. Nije čuo ni jedne jedine neugodne riječi. »Ti su provincijalci bolji no što sam mislio«, reče on u sebi.

Ušavši u sudnicu, bio je iznenađen otmjenošću arhitekture. Bila je to čista gotika, i mnoštvo je lijepih malih stupova bilo vrlo brižno isklesano od kamena. Činilo mu se da je u Engleskoj.

Ali je uskoro njegovu pažnju privuklo dvanaest do petnaest lijepih žena koje su sjedile nasuprot optuženičkoj klupi i ispunjavale tri balkona iznad sudaca i porotnika. Okrenuvši se prema općinstvu, vidje da je okrugla tribina iznad amfiteatra puna žena; većinom su bile mlade i činile mu se vrlo lijepe; njihove oči bijahu sjajne i pune pažnje. U ostalom dijelu dvorane nalazilo se veliko mnoštvo svijeta. Na vratima su se tukli, a stražari nisu mogli uspostaviti tišinu.

Kad su svi pogledi koji su tražili Juliena opazili da je on stigao i kad su ga vidjeli kako sjeda na ponešto uzdignuto mjesto određeno za optuženoga, dočekali su ga sa žamorom divljenja i nježna zanimanja.

Toga je dana izgledao kao da mu nema ni dvadeset godina. Bio je odjeven vrlo jednostavno, ali sa savršenim ukusom. Njegova kosa i čelo bili su krasni. Matilda je sama nadgledala njegovo odijevanje. Lice mu je bilo strahovito blijedo. Tek što je sjeo na klupu, čuo je sa svih strana: »Bože, kako je mlad!... Pa to je dijete!... Mnogo je ljepši nego na slici!«

- Optuženi - reče mu oružnik koji je sjedio zdesna - vidite li onih šest gospođa na onom balkonu? - Oružnik mu pokaza malu izbočenu tribinu iznad amfiteatra gdje sjede porotnici. - To je prefektova gospođa - nastavi oružnik - do nje je markiza de M ..., koja vas vrlo voli. Čuo sam je gdje govori s istražnim sucem. Pokraj nje je gospođa Derville.

- Gospođa Derville! - uzviknu Julien, a jako mu crvenilo oblije čelo. »Kad iziđe odavle«, pomisli on, »pisat će gospođi de Rênal.« Nije znao da je gospođa de Rênal došla u Besançon.

Svjedoci su bili vrlo brzo saslušani. Već kod prvih riječi optužbe, koju je zastupao državni tužilac, dvije su gospođe na malom balkonu posve nasuprot Julienu briznule u plač. »Gospođa Derville nipošto nije toliko ganuta«, mislio je Julien. Opazio je ipak da je vrlo crvena.

Državni tužilac je na lošem francuskom s patosom govorio o zvjerstvu počinjena zločina. Julien je opazio da mu to susjede gospođe Derville živo zamjeraju. Nekoliko porotnika, očito znanci tih gospođa, govorilo im je i kanda ih je umirivalo. »To je dobar znak«, mislio je Julien.

Do toga je trenutka osjećao jedino prezir i ništa drugo prema svim tim ljudima koji su pribivali suđenju. Plitka je rječitost državnog tužioca povećala taj osjećaj odvratnosti. No malo po malo nestajalo je osornosti Julienove duše pred znacima sućuti koju je očito izazvao.

Bio je zadovoljan odlučnim licem svoga odvjetnika. -»Samo bez fraza!« - reče mu on posve tiho kad je trebalo da ovaj uzme riječ.

- Sva ta emfaza koju je tužilac pokrao od Bossueta i sručio na vas samo vam je koristila - reče odvjetnik. I zaista, tek što je pet časaka govorio, gotovo sve su žene držale u ruci rupčić.

Odvjetnik, ohrabren, obrati se porotnicima vrlo snažnim riječima. Julien zadrhta; osjećao je da će zaplakati. »Veliki bože, što će reći moji neprijatelji?«

I kad je već bio na putu da popusti ganuću koje ga je obuzimalo, uhvatio je, na svoju sreću, jedan drzak pogled baruna de Valenoda.

»Oči tog podlaca blistaju«, pomisli on. »Kojeg li slavlja za tu podlu dušu! Da moj zločin nije imao drugih posljedica osim te jedine, trebao bih ga prokleti. Sam bog zna što će on o meni govoriti gospođi de Rênal.«

Ta je pomisao potisnula sve ostale. Ali odmah zatim osvijestiše ga znaci odobravanja u općinstvu. Julien se prisjeti da odvjetniku valja stisnuti ruku. Vrijeme je brzo prolazilo.

I odvjetniku i optuženome donesoše nešto za okrepu. Istom je tada Julien s čuđenjem opazio da ni jedna žena nije napustila dvoranu da bi otišla na večeru.

- Bogami, umirem od gladi - reče odvjetnik - a vi?

- Ja također - odvrati Julien.

- Pogledajte, i prefektovoj su gospođi donijeli večeru - reče mu odvjetnik pokazujući na mali balkon. - Samo hrabro, sve će biti dobro! - Suđenje se nastavilo.

Kad je predsjednik dovršavao pregled dosadašnjeg toka suđenja, izbila je ponoć. Predsjednik je morao prekinuti. Usred tišine i opće tjeskobe odzvanjali su dvoranom zvuci sata.

»Evo, započinje moj posljednji dan«, mislio je Julien. Uskoro osjeti da ga je raspalila pomisao na dužnost. Dotada je svladavao svoje ganuće i ustrajao u odluci da ništa ne govori. Ali kad ga je predsjednik porote zapitao ima li što dodati, on ustade. Pred sobom je vidio oči gospođe Derville, koje mu se pri rasvjeti učiniše vrlo sjajne. »Plače li ona možda?« pomisli on.

- Gospodo porotnici,

Strah pred prezirom, za koji sam vjerovao da ću ga u smrtnom času moći nadvladati, nagoni me da progovorim. Gospodo, ja nemam časti da pripadam vašoj klasi; vi u meni vidite seljaka koji se pobunio protiv niskosti svoje sudbine.

Ne tražim od vas nikakvu milost - nastavi Julien čvršćim glasom. - Ja sebe nipošto ne obmanjujem. Čeka me smrt, i ona će biti pravedna. Mogao sam lišiti života ženu dostojnu svakog poštovanja i časti. Gospođa de Rênal mi je bila kao majka. Moj je zločin grozan, a počinjen je s *predumišljajem.* Zaslužio sam, dakle, smrt, gospodo porotnici. Ali, da sam i manje kriv, ja ovdje vidim ljude koji će, ne obzirući se na moju mladost, jer bi ona mogla zaslužiti samilost, htjeti u meni kazniti i zauvijek obeshrabriti onaj soj mladića koji su nižeg porijekla i na neki način potlačeni siromaštvom, a imaju sreću da steknu dobar odgoj, pa su toliko drski da se uvuku u ono što oholost bogatih ljudi naziva društvom.

Eto, gospodo, moga zločina, i on će biti kažnjen to strože što mi zapravo ne sude meni ravni. Na porotničkoj klupi ne vidim ni jednoga obogaćenog seljaka, nego isključivo ozlojeđene građane ...

Dvadeset je časaka Julien govorio u tom tonu. Rekao je sve što mu je bilo na srcu. Državni tužilac, koji je težio za naklonošću aristokracije, vrckao se na svom stolcu. No usprkos ponešto apstraktnom načinu izražavanja kojim se Julien poslužio u svom razlaganju, sve su žene briznule u plač. Čak je i sama gospođa Derville držala rupčić na očima. Prije nego je dovršio, Julien se vratio na predumišljaj, na svoje kajanje, na beskrajno djetinje poštovanje i obožavanje koje je u sretnijim danima osjećao prema gospođi de Rênal... Gospođa Derville je kriknula i onesvijestila se.

Jedan sat je izbijao kad su se porotnici povukli u svoju sobu. Nijedna žena nije napustila mjesto. Nekoliko je muškaraca imalo suze u očima. Razgovori su najprije bili vrlo živi. Ali malo po malo, kako se dugo moralo čekati na odluku porote, opći je umor smirivao nazočne. Taj je čas bio svečan. Svjetlost je bivala slabija. Julien, koji je bio vrlo umoran, čuo je kako se pokraj njega raspravlja je li to zatezanje dobar ili loš znak. Sa zadovoljstvom je opazio da su sve dobre želje na njegovoj strani. Porota se nije vraćala, a ipak ni jedna žena nije napuštala dvoranu.

Kad su izbila dva sata, čulo se veliko komešanje. Otvoriše se mala vrata na sobi porotnika. Barun de Valenod se približavao svečanim i teatralnim koracima, a za njim su dolazili svi

porotnici. Nakašljao se, a zatim je izjavio da je po duši i savjesti jednoglasna izjava porote da je Julien Sorel kriv zbog ubojstva, i to s predumišljajem. Ta izjava povlači za sobom smrtnu kaznu. Ona je čas kasnije bila proglašena. Julien pogleda na sat i sjeti se gospodina de Lavalettea; bila su dva i četvrt. »Danas je petak«, pomisli on.

»Da, ali taj je dan sretan za Valenoda koji me osudio ... Odviše sam dobro čuvan da bi me Matilda mogla spasiti, kako je to učinila gospođa de Lavalette ... I tako ću za tri dana, u ovo isto vrijeme, znati na čemu sam s obzirom na *veliko možda*.«

U taj je čas čuo vrisak i vratio se stvarima ovoga svijeta. 2ene oko njega su plakale. Vidio je da su sva lica okrenuta prema jednoj maloj tribini koja je bila ugrađena u kruništu gotskog stupa. Poslije je doznao da se tamo bila sakrila Matilda. Vrisak se nije ponovio, te su svi opet promatrali Juliena, kojemu su oružnici nastojali probiti put kroz gomilu.

»Nipošto ne smijem onom lopovu Valenodu dati priliku da mi se smije«, mislio je Julien. »S kakvim li je skrušenim i ulagivačkim licem objavio osudu koja za sobom povlači smrtnu kaznu! A jadni je predsjednik, premda je već mnogo godina sudac, imao suze u očima kad mi je sudio. Koje li radosti za tog Valenoda da mi se može osvetiti za naše staro suparništvo kod gospođe de Rênal!... Jaje, dakle, nikad više neću vidjeti! Gotovo je ... Kako bih bio sretan da joj mogu izreći sav užas što ga osjećam zbog svoga zločina!

Samo ove riječi: Držim da sam pravedno osuđen.«

XLII.

Vrativši Juliena u zatvor, uvedoše ga u sobu namijenjenu osuđenima na smrt. On, koji je inače zapažao sve, pa i najsitnije pojedinosti, nije ni opazio da ga nisu doveli u njegovu kulu. Razmišljao je o tome što bi rekao gospođi de Rênal kad bi imao sreću da je vidi prije svog posljednjeg časa. Mislio je da bi ga ona prekidala, a htio joj je već prvom riječju prikazati sve svoje kajanje. »Ali nakon takva djela, kako bih je uvjerio da jedino nju ljubim? Ta ja sam je htio ubiti zbog častoljublja ili zbog ljubavi prema Matildi.«

Legavši u krevet, opazi da su ponjave od vrlo gruba platna. Oči mu se otvoriše. »Ah, ta ja sam u ćeliji kao osuđenik na smrt!« pomisli on. »Tako mora biti.

Grof Altamira mi je pripovijedao da je Danton uoči smrti rekao svojim krupnim glasom: To je čudnovato, glagol giljotinirati ne može se sprezati u svim vremenima. Može se reći: bit ću giljotiniran, bit ćeš giljotiniran, ali se ne može reći: bio sam giljotiniran.

A zašto ne?«, nastavi Julien, »ako postoji drugi život? ... Vjere mi, ako naiđem na kršćanskog boga, propao sam. On je despot, i kao takav prožet je mislima osvete. Njegova Biblija i ne govori o drugome doli o okrutnim kaznama. Nikada ga nisam volio. Čak ni vjerovati nisam mogao da ga itko iskreno voli. U njega nema smilovanja (sjetio se mnogih mjesta iz Biblije). Jezivo će me kazniti...

Ali ako naiđem na Fénélonova boga! On će mi možda reći: Bit će ti mnogo oprošteno jer si mnogo ljubio ...

Jesam li ja mnogo ljubio? Ah! volio sam gospođu de Rênal, ali je moje ponašanje prema njoj bilo užasno. I tu, kao i drugdje, zapostavio sam skromnu i jednostavnu vrlinu vanjskom sjaju ...

Ali zato, kakve perspektive!... Husarski pukovnik ako dođe do rata, tajnik poslanstva u vrijeme mira i zatim ambasador ... Jer ja bih se brzo uveo u poslove ... a sve da sam i glupan, zar bi se zet markiza de La Molea trebao bojati ikakva suparništva? Sve bi moje gluposti bile oproštene, ili bi mi se čak računale u zasluge. Bio bih zaslužan čovjek i provodio bih najraskošniji život u Beču ili Londonu ...

Nije baš posve tako, gospodine, za tri ćete dana biti giljotinirani.«

Julien se od srca nasmijao svojoj iznenadnoj duhovitosti. »U čovjeku zaista postoje dva bića«, pomisli on. »Koji bi se vrag sjetio te zlobne primjedbe?

E, pa dobro, prijatelju! Bit ću giljotiniran za tri dana«, odgovori on onome koji ga je prekinuo. »Gospodin de Cholin će u zajednici sa župnikom Maslonom iznajmiti jedan prozor. Lijepo, no koji će od njih dvojice prevariti onoga drugoga kad budu plaćali taj prozor?«

Iznenada mu pade na pamet ovo mjesto iz Rotrouova »Venceslava«:

LADISLAV:

Moja je duša potpuno spremna.

KRALJ, Ladislavov otac:

I stratište je spremno; amo glavu!

»Lijep odgovor!« pomisli on i zaspi. Ujutro ga netko probudi stežući ga čvrsto.

- Što, zar već! - reče Julien otvorivši smeteno oči. Mislio je da je već u rukama krvnika.

Bila je to Matilda. »Srećom me ona nije razumjela.« Ta mu misao povrati svu hladnokrvnost. Učinilo mu se da se Matilda izmijenila kao da je šest mjeseci bolovala. Zaista je čovjek ne bi prepoznao.

- Taj me besramni Frilair izdao - reče mu ona kršeći ruke. Gnjev ju je priječio da plače.

- Nisam li bio sjajan jučer, kad sam uzeo riječ? - odvrati joj Julien. - Improvizirao sam, i to prvi put u životu! Samo postoji opasnost da je to bio i posljednji put.

U taj čas Julien se poigravao Matildinim karakterom sa svom hladnokrvnošću vješta pijanista koji udara u klavir ... - Istina je, nemam prednosti slavna porijekla - dodao je on, no Matildina je velika duša uzdigla svog ljubavnika do sebe. - Mislite li da se Boniface de La Mole bolje držao pred svojim sucima?

Matilda je toga dana bila nježna bez afektacija, poput kakve siromašne djevojke s petog kata. Ali od njega nije mogla izvući jednostavnijih riječi. On joj je sada - i ne sluteći - zadavao boli koje je ona njemu često nanosila.

»Izvori Nila su nepoznati«, mislio je Julien. »Ljudskom oku nije dano da kralja rijeka vidi u stanju obična potoka. Isto tako nikoje ljudsko oko neće vidjeti Juliena slaba, i to u prvom redu zato što on to nije. No moje se srce lako gane. Najobičnija riječ, ako je izrečena istinskim naglaskom, može raznježniti moj glas i izmamiti mi suze. Koliko li su me puta zbog te mane prezirali ljudi tvrda srca! Mislili su da molim milost, a to sada ne smijem dopustiti.

Kažu da je Dantona na podnožju stratišta uzbudilo sjećanje na njegovu ženu. No Danton je ulio snage jednom narodu vjetropira i spriječio neprijatelja da uđe u Pariz... Samo ja znam što bih bio mogao učiniti. Za druge sam ja, u najboljem slučaju, samo neko Možda.

Da je umjesto Matilde ovdje u mojoj ćeliji gospođa de Rênal, bih li ja mogao jamčiti za sebe? Moje bi preveliko očajanje i kajanje Valenod i svi ovdašnji patriciji smatrali sramotnim strahom pred smrću. Tako su ohola ta kukavna srca koja njihov novčani položaj stavlja iznad iskušenja! 'Vidite li,' rekla bi gospoda de Moirod i de Cholin, koja su me osudila na smrt... što znači roditi se kao sin tesara! Takav čovjek može postati učen, okretan, ali srčan!... Srčanost se ne može steći.' Pa ni s ovom jadnom Matildom, koja sada plače, ili točnije, koja ne može više plakati«, mislio je on gledajući njezine crvene oči... I on je zagrli. Pred njezinom istinskom boli zaboravio je svoje silogizme ... »Ona je možda plakala cijelu noć«, reče on sebi. »Ali kakvu li će sramotu jednog dana predstavljati za nju to sjećanje! Ona će smatrati da su je u njezinoj prvoj mladosti zaveli niski nazori jednog plebejca ... Croisenois je dovoljno slab da se njome oženi, i, vjere mi, učinit će dobro. Ona će ga navesti da odigra svoju ulogu, i to

»Po pravu koje duh snažan i širokih zamisli
Ima nad surovim duhom običnih ljudi.«[41]

Baš je to smiješno! Otkako znam da moram umrijeti, dolaze mi u sjećanje svi stihovi koje sam ikada u životu znao. To je sigurno znak propadanja ...«

Matilda mu ugaslim glasom ponavljaše: - On je ovdje u susjednoj sobi. - Konačno je obratio pažnju na te riječi. »Njezin je glas slab« - mislio je on, »ali je još u njemu sav njezin oholi karakter. Ona govori tiho da se ne naljuti.«

- A tko je ovdje? - upita je on blago.

- Odvjetnik, donio vam je na potpis vašu žalbu.

- Neću se žaliti.

- Što! Nećete se žaliti - reče ona ustajući, a oči su joj blistale od srdžbe. - A zašto se nećete žaliti, ako smijem pitati?

- Zato što ovoga časa osjećam dovoljno hrabrosti da umrem ne dajući odviše povoda za podsmijeh. A tko mi jamči da ću za dva mjeseca, nakon dugotrajnog boravka u ovoj vlažnoj

[41] Voltaire, *Mahomet* (II, 5).

tamnici, biti isto tako raspoložen? Predviđam susrete sa svećenicima, sa svojim ocem ... Ništa mi na svijetu ne bi moglo biti neugodnije. Bolje je da umrem.

Ovo neočekivano protivljenje razbudi svu oholost Matildina karaktera. Ona nije mogla posjetiti opata de Frilaira prije nego su se otvorile tamnice besançonskog zatvora. Njezin se bijes oborio na Juliena. Obožavala ga je, a ipak je on, slušajući je više od četvrt sata kako proklinje njegov karakter i žali se što ga je ljubila, prepoznavao kod nje onu oholu dušu koja ga je nekada u knjižnici palače de La Mole obasipala tako bolnim uvredama.

- Nebesa su slavi tvoga roda bila dužna da te stvore muškarcem - reče joj on.

»Ali što se mene tiče«, mislio je on, »bio bih prava budala kad bih živio još dva mjeseca u ovom odvratnom boravištu, izložen svemu onome što je patricijska stranka kadra izmisliti besramno i uvredljivo[42] i imajući pri tome kao jedinu utjehu proklinjanja ove lude ... I zato ću se preksutra ujutro pobiti u dvoboju s čovjekom koji je poznat zbog svoje hladnokrvnosti i izvanredne vještine ... - Posve izvanredne - reče mefistofelski glas u njemu - on nikada ne promaši udarca.

Lijepo, u dobar čas (Matilda je nastavljala sa svojom rječitošću). »Bogami ne«, reče on u sebi, »neću se žaliti.«

Stvorivši tu odluku, prepusti se sanjarenju ... Poštar će u prolazu donijeti novine u šest sati, kao i obično. U osam sati, kad ih gospodin de Rênal pročita, Eliza će ih, idući na prstima, položiti na njezin krevet. Kasnije će se ona probuditi i najednom će se čitajući uzbuditi; njezina će lijepa ruka zadrhtati. Čitat će do ovih riječi*:... u deset sati i pet minuta prestao je živjeti.*

Gorko će plakati, poznajem je. Uzalud je što sam je htio ubiti, ona će sveto zaboraviti, i osoba kojoj sam htio oduzeti život bit će jedina koja će iskreno oplakivati moju smrt.

Pa to je antiteza!« pomisli on i dobrih četvrt sata, koliko su još trajala predbacivanja kojima ga je obasipala Matilda, mislio je samo na gospođu de Rênal. I protiv svoje volje i premda je često odgovarao na ono što mu je govorila Matilda, on nije mogao osloboditi svoju dušu uspomene na spavaću sobu u Verrièresu. Vidio je besançonske novine na pokrivaču od narančaste svile. Vidio je onu ruku, tako bijelu, kako ih steže grčevitom kretnjom, vidio je gospođu de Rênal kako plače ... Pratio je put svake suze na tom lijepom licu.

Budući da nije mogla kod Juliena ništa polučiti, gospođica de La Mole pozva u pomoć odvjetnika. Srećom je to bio neki bivši kapetan armije koja se godine 1796. borila u Italiji, gdje je drugovao s Manuelom.

On je reda radi pobijao osuđenikovu odluku. Htijući da mu pokaže svoje poštovanje, Julien mu je iznio sve svoje razloge.

- Vjere mi, čovjek može rasuđivati i kao što vi rasuđujete - reče mu na kraju gospodin Felix Vaneau (tako se zvao odvjetnik). - Ali vi imate još puna tri dana da se žalite i moja je dužnost da svakog dana dolazim do vas. Kad bi u iduća dva mjeseca ispod vašeg zatvora provalio vulkan, vi biste se spasli. Mogli biste i umrijeti od bolesti - reče on gledajući Juliena.

Julien mu stisne ruku. - Ja vam zahvaljujem, vi ste pošten čovjek. Mislit ću o tome.

I kad je Matilda napokon otišla s odvjetnikom, osjećao je mnogo više prijateljstva prema odvjetniku nego prema njoj.

[42] *To govori jedan jakobinac* (op. pisca).

XLIII.

Sat kasnije duboko je spavao, ali ga probudiše suze koje je osjećao kako mu teku po ruci. »Ah, opet Matilda!« pomisli on u polusnu. »Vjerna svojoj teoriji, dolazi da nježnim osjećajima napadne moju odluku.« Ozlovoljen što ga čeka nov patetičan prizor, nije ni otvorio oči. Padoše mu na pamet stihovi što ih izreče Belphégor kad bježi pred svojom ženom.

Čuo je neobičan uzdah. Otvori oči; bila je to gospođa de Rênal.

- Ah, još te jednom vidim prije smrti! Nije li to neko priviđenje? - povikne on bacivši joj se pred noge.

- Ali, oprostite mi, gospođo, ta ja sam u vašim očima samo ubojica - reče on začas, došavši opet k sebi.

- Gospodine ... došla sam da vas preklinjem da uložite žalbu; znam da vi to nećete ... - Gušila se u jecajima; nije mogla govoriti.

- Molim vas, oprostite mi.

- Ako hoćeš da ti oprostim - reče ona ustavši i bacivši mu se u naručaj - smjesta se žali na svoju smrtnu osudu.

Julien ju je obasuo poljupcima.

- Hoćeš li me u toku ova dva mjeseca posjećivati svakog dana?

- Kunem ti se, svakog dana, ako mi to moj muž ne zabrani.

- Potpisat ću! - uzviknu Julien. - Što! Ti mi praštaš! Je li moguće!

Stisnuo ju je u naručaj; bio je lud. Ona tiho vrisnu.

- Nije ništa - reče mu ona - malo me zaboljelo.

- Tvoje rame! - poviče Julien briznuvši u plač. Malo se odmaknuo i obasuo joj ruku vatrenim cjelovima. - Tko bi to mislio kad sam te posljednji put posjetio u tvojoj sobi u Verrièresu.

- Tko bi tada bio rekao da ću ja gospodinu de La Moleu pisati ono sramotno pismo?

- Znaj da sam te uvijek ljubio, da sam samo tebe ljubio.

- Je li to moguće! - uzvikne gospođa de Rênal. Sad je ona bila ushićena. Naslonila se na Juliena, koji je pred njom klečao, i dugo su tiho plakali.

Ni u jedno doba svoga života Julien nije doživio takav trenutak.

Mnogo kasnije, kad su opet mogli govoriti, gospođa de Rênal reče:

- A što je s tom mladom gospođom Michelet, ili bolje, gospođicom de La Mole? Jer ja zaista počinjem vjerovati u taj neobičan roman!

- On je samo naoko istinit - odgovori Julien. - Ona je moja žena, ali nije moja ljubavnica ...

Upadajući jedno drugome stotinu puta u riječ, oni su uz veliku muku uspijevali ispričati ono što još nisu znali. Pismo gospodinu de La Moleu sastavio je mladi svećenik, ispovjednik gospođe de Rênal, a ona ga je zatim prepisala.

- Kakvo sam strašno nedjelo počinila pod utjecajem vjere! - reče mu ona.- A još sam najstrašnija mjesta toga pisma i ublažila.

Julienov zanos i sreća posvjedočili su joj koliko joj on prašta. Nikada još nije bio toliko lud od ljubavi.

- Ipak smatram da sam pobožna - reče mu gospođa de Rênal u daljnjem toku njihova razgovora. - Ja iskreno vjerujem u boga; ja također vjerujem, a to mi je i dokazano, da je zločin što ga počinjam strašan, a čim te vidim, čak i sada, nakon što si dva puta ispalio u mene pištolj... - Tu ju je Julien, usprkos njezinu protivljenju, obasuo poljupcima.

- Pusti me - nastavi ona - hoću da zajedno s tobom razmišljam, jer se bojim da to ne zaboravim ... Čim te vidim, nestaju sve dužnosti i u meni nema više ničega osim ljubavi za tebe. Riječ ljubav je zapravo odviše slaba, ja za tebe osjećam ono što bi trebalo osjećati samo prema bogu: poštovanje, ljubav, poslušnost, sve to zajedno ... Ja zaista i ne znam što ti u meni pobuđuješ... Kad bi mi rekao da tamničara probodem nožem, ja bih taj zločin počinila prije no što bih bila i svjesna toga. Objasni mi to točno prije nego te ostavim; hoću da jasno zagledam u svoje srce, jer za dva mjeseca ćemo se rastati... Hoćemo li se zaista rastati? - upita ga ona smješeći se.

- Povlačim svoju riječ - povikne Julien skočivši. - Neću se žaliti protiv smrtne presude ako ti otrovom, nožem, pištoljem, ugljikom ili na bilo koji drugi način pokušaš dokrajčiti svoj život ili mu nauditi.

Lice gospođe de Rênal najednom se izmijeni; najveća je nježnost uzmaknula pred dubokim sanjarenjem.

- A da umremo odmah? - upita ga ona konačno.

- Tko zna što bismo našli na drugom svijetu! - odgovori Julien. - Možda patnje, a možda posve ništa. Ne bismo li mogli zajedno provesti dva divna mjeseca? Dva mjeseca, to je mnogo dana. Bio bih sretan kako nikada nisam bio.

- Kako nikada nisi bio!

- Nikada - ponovi Julien zaneseno - a govorim ti kao što govorim samom sebi. Bog mi je svjedok da ne pretjerujem!

- Tako govoriti, znači zapovjediti mi - reče ona s bojažljivim i sjetnim smiješkom.

- E, pa dobro! Ti mi se, dakle, kuneš ljubavlju koju za mene osjećaš da ni na koji način, ni izravan, ni neizravan, nećeš na sebe dignuti ruku ... Misli na to - doda on - da moraš živjeti radi moga sina, kojega će Matilda prepustiti slugama čim postane markiza de Croisenois.

- Kunem ti se - prihvati ona hladno - ali sada hoću ponijeti tvoju žalbu, napisanu i potpisanu tvojom rukom. Sama ću poći k državnom tužiocu.

- Čuvaj se, kompromitirat ćeš se.

- Kad sam se odlučila da te posjetim u zatvoru, postala sam za Besançon i za cijeli Franche-Comté zauvijek junakinjom anegdota - reče ona s izrazom lica koji je bio nadasve tužan. - Granice strogog stida su prekoračene ... Ja sam žena koja je izgubila čast; istina je, zbog tebe ...

Njezin je glas bio tako žalostan da ju je Julien zagrlio s osjećajem sreće koja je za njega bila posve nova. To nije više bila ljubavna opojnost, to je bila neizmjerna zahvalnost. On je sada prvi put uočio svu veličinu žrtve koju mu je prinijela.

Neka je milosrdna duša bez sumnje obavijestila gospodina de Rênala o dugim posjetima njegove žene Julienu u zatvor, jer joj je on nakon tri dana poslao svoju kočiju s izričitim nalogom da se smjesta vrati u Verrières.

Tim je okrutnim rastankom za Juliena loše započeo dan. Dva-tri sata kasnije obavijestiše ga da neki svećenik, spletkar koji se usprkos tome nije mogao ugurati među besançonske isusovce, još od jutros stoji na ulici, pred vratima zatvora. Kiša je jako padala, i taj je čovjek namjeravao ondje izigravati mučenika. Julien je bio zlovoljan; ta ga je glupost duboko uznemirila.

Već je ujutro odbio da primi toga svećenika, ali taj je čovjek uvrtio sebi u glavu da ispovijedi Juliena i da tako, s pomoću svih priznanja koja se nadao od njega čuti, iziđe na glas među mladim ženama u Besançonu.

Glasno je izjavljivao da će provesti dan i noć pred vratima zatvora. - Bog me šalje da ganem srce toga otpadnika!... - i svjetina, uvijek željna predstava, stala se skupljati.

- Da, braćo moja - odgovorio im je on - provest ću ovdje cijeli dan, cijelu noć, i sve dane i sve noći što slijede. Duh sveti mi se javio, primio sam zadatak s neba. Ja sam onaj koji treba da spasi dušu mladoga Sorela. Pridružite se mojim molitvama! - itd.

Julien se užasavao skandala i svega što bi na njega moglo privući pažnju. Pomišljao je na to da u zgodan čas neopaženo ostavi ovaj svijet. Ali ipak se nadao da će još vidjeti gospođu de Rênal, a bio je ludo zaljubljen.

Vrata zatvora bila su u jednoj od najprometnijih ulica. Pomisao na tog blatnog svećenika, oko kojega se kupi svijet i pravi bruka, mučila je njegovu dušu. »I on posve sigurno svaki čas ponavlja moje ime!« Taj mu je čas bio teži od smrti.

U jednom je satu dva-tri puta pozivao ključara koji mu je bio odan i slao ga da pogleda stoji li još onaj svećenik pred vratima zatvora.

- Gospodine, on kleči u blatu - odgovarao je uvijek ključar. - Glasno moli litanije za spas vaše duše ... »Drznik!« mislio je Julien. U taj je čas zaista čuo neki mukli žamor. To je puk odgovarao na litanije. Njegova je uzrujanost dosegla vrhunac kad je vidio kako i sam ključar miče usnama ponavljajući latinske riječi. - Počelo se govoriti - doda ključar - da vi mora da imate vrlo tvrdo srce kad odbijate pomoć toga svetog čovjeka.

- O, domovino moja, kako li si još barbarska! - uzvikne Julien prepun srdžbe. I on glasno nastavi svoje razmišljanje, ne misleći na ključarevu nazočnost.

»Taj čovjek hoće da novine o njemu donesu članak i siguran je da će to postići.

Ah, prokleti provincijalci! U Parizu ne bih bio izvrgnut svemu tom mučenju. Ljudi su tamo vještiji u opsjenjivanju.«

- Neka uđe taj sveti svećenik - reče on napokon ključaru, a čelo mu pokriše krupne kaplje znoja. Ključar se prekriži i iziđe sav veseo.

Taj je sveti svećenik bio strahovito ružan, a još više blatan. Hladna je kiša činila tamnicu još mračnijom i vlažnijom. Svećenik je poljubio Juliena te se, govoreći mu, stao raznježivati. Najpodlije licemjerstvo bilo je odviše očito; još nikada u životu nije Julien bio tako ljut.

Četvrt sata nakon svećenikova dolaska Julien je osjetio da postaje prava kukavica. Prvi put mu se smrt učinila groznom. Mislio je na stanje raspadanja u kojem će se njegovo tijelo nalaziti dva dana nakon smaknuća, itd,, itd.

Bio je upravo na putu da se oda nekim znakom slabosti ili da se baci na svećenika i zaguši ga svojim lancem, kadli mu pade na pamet da zamoli toga svetog čovjeka neka još istoga dana služi za njega misu za četrdeset franaka.

Podne se bližilo, te svećenik brzo ode.

XLIV.

Čim je on izišao, Julien je mnogo plakao, i to zato što mora umrijeti. Zatim je stao misliti o tome kako bi gospođi de Rênal, kad bi bila u Besançonu, priznao svoju slabost...

U času kad je najviše žalio što nema te obožavane žene, čuo je Matildine korake.

»U zatvoru je od svih nesreća najgora ta«, mislio je on, »što čovjek ne može zaključati vrata.« Sve što mu je Matilda govorila samo ga je ljutilo.

Pričala mu je da je gospodin Valenod na dan suđenja već imao u džepu imenovanje za prefekta, te se usudio narugati opatu de Frilairu i dopustiti sebi zadovoljstvo da osudi Juliena na smrt.

- »Što je to palo na pamet vašem prijatelju«, rekao mi je opat de Frilair, »da razbudi i napadne sićušne taštine te *buržoaske aristokracije!* Zašto je govorio o *kastama?* Upozorio ih je što treba da čine u svom političkom interesu. Te budale nisu na to ni pomišljale i bile su pripravne zaplakati. Taj je kastinski interes u njihovim očima prikrio strahotu osude na smrt. Valja priznati da je gospodin Sorel u tim stvarima potpuni novajlija. Ako ga ne uspijemo spasiti molbom za pomilovanje, njegova će smrt biti neka vrst *samoubojstva ... «*

Matilda nije rekla Julienu ono što još nije ni slutila, naime, da je opat de Frilair, spoznavši da je Julien izgubljen, smatrao da će za njegove ambicije biti korisno ako nastoji da postane njegovim nasljednikom.

Gotovo izvan sebe od nemoćna bijesa i zlovolje, reče Julien Matildi: - Idite na misu koja se služi za mene i ostavite me načas na miru! - Matilda je već bila vrlo ljubomorna zbog posjeta gospođe de Rênal, a kad je doznala da je ova otišla, shvatila je razlog Julienove zlovolje te je briznula u plač.

Njezina je bol bila istinita. Julien je to vidio i to ga je još više razljutilo. Samoća mu je bila prijeko potrebna, no kako da je se domogne?

Nakon što ga je Matilda svim mogućim dokazivanjima pokušala ganuti, ostavi ga napokon sama. No gotovo u isti čas pojavi se Fouqué.

- Osjećam potrebu da budem sam ... - reče on tom vjernom prijatelju. A kad je vidio da ovaj oklijeva, reče: - Sastavljam predstavku za svoju molbu za pomilovanje... Uostalom ... učini mi uslugu da mi nikada ne govoriš o smrti. Ako onoga dana budem trebao neke posebne usluge, čekaj da ti ja prvi o njima govorim.

Kad se Julien napokon domogao samoće, bio je potišteniji i malodušniji nego prije. Ono malo snage što je toj izmorenoj duši još preostalo iscrpilo se dok je pred Matildom i Fouquéom prikrivao svoje pravo duševno stanje.

Predvečer ga je utješila jedna misao.

»Da su me jutros, u času kad mi se smrt činila tako ružna, pozvali da pođem na stratište, *oko javnosti bilo bi mi poticaj za slavu.* Možda bi moj korak bio malo ukočen, kao u bojažljiva kicoša kad ulazi u salon, i neki bi pronicavi ljudi, ako ih među tim provincijalcima uopće ima, mogli naslutiti moju slabost... ali nitko je *ne bi vidio.«*

Učinilo mu se da se izbavio jednog dijela svoje nesreće. »U ovom času sam kukavica«, ponavljao je on sebi pjevuckajući, »ali nitko to neće znati.«

Sutradan ga je čekao jedan gotovo još neugodniji događaj. Njegov je otac već dugo najavljivao svoj posjet; toga dana, prije no što se Julien probudio, pojavio se u njegovoj ćeliji sjedokosi stari tesar.

Julien se osjećao slab; očekivao je najneugodnije prijekore. Da bi njegovo mučno čuvstvo bilo potpuno, toga ga je jutra grizla savjest što ne voli oca.

»Slučaj nas je na ovoj zemlji smjestio jednog pokraj drugoga«, govorio je sebi dok je ključar malo pospremao tamnicu, »a mi smo jedan drugome nanijeli gotovo svako moguće zlo. On dolazi da mi u mom smrtnom času zada posljednji udarac.«

Čim su ostali nasamo, starac započe sa svojim strogim prigovorima.

Julien nije mogao zadržati suze. »Koje li nedostojne slabosti!« pomisli on bijesno. »On će posvuda preuveličavati taj moj nedostatak hrabrosti. Kojeg li slavlja za onog Valenoda i za sve one plitke licemjere što vladaju Verrièresom! Oni su vrlo moćni u Francuskoj, oni sjedinjuju u sebi sve društvene prednosti. Dosada sam barem mogao reći: »Oni dobivaju novac, to je istina, i sve se časti gomilaju kod njih, ali ja, ja posjedujem plemstvo srca.

A evo sada svjedoka kojemu će svi vjerovati i koji će cijelom Verrièresu posvjedočiti, i to pretjerujući, da sam pred smrt bio slabić i da sam u tom iskušenju, koje svi shvaćaju, bio kukavica!«

Julien je bio blizu očaja. Nije znao kako da se riješi oca. A pretvarati se tako da prevari toga pronicavog starca, bilo je u tom trenutku posve iznad njegovih snaga.

Njegov je duh brzo razmotrio sve mogućnosti.

- *Imam uštеđevine!* - poviče on najednom.

Ta je genijalna riječ izmijenila starčevo lice i Julienov položaj.

- Kako da njome raspolažem? - nastavi Julien mirnije. Dojam što ga je polučio posve ga je lišio osjećaja inferiornosti.

Stari je tesar izgarao od želje da osigura za sebe taj novac od kojega je Julien, kako se činilo, jedan dio htio ostaviti braći. Govorio je dugo i vatreno. Julien je sada već mogao biti podrugljiv.

- E, pa dobro! Što se moje oporuke tiče, gospod me nadahnuo. Svakome ću od svoje braće dati po tisuću franaka, a ostatak vama.

- Vrlo dobro - reče starac - taj ostatak mi i pripada. Ali budući da se bog smilovao i dirnuo vaše srce, vi biste, ako želite umrijeti kao dobar kršćanin, morali platiti svoje dugove. Tu su još troškovi za vašu hranu i za vaš odgoj, koje sam predujmio, a na koje vi i ne pomišljate.

»To je, dakle, očinska ljubav!« ponavljao je pretužna srca Julien kad je napokon ostao sam. Uskoro se pojavio tamničar.

- Gospodine, nakon posjeta najbližih rođaka ja uvijek svojim gostima donosim bocu dobrog šampanjca. Malo je skup, šest franaka boca, ali on razveseljava srce.

- Donesite tri čaše - reče mu Julien s djetinjom užurbanošću - i uvedite dvojicu od zatvorenika koje čujem kako šeću hodnikom.

Tamničar mu dovede dva robijaša recidivista, koji su se spremali vratiti na robiju. Bili su to vrlo veseli zločinci i zaista se osobito isticahu svojom prepredenošću, hrabrošću i hladnokrvnošću.

- Ako mi date dvadeset franaka - reče jedan od njih Julienu - ispričat ću vam svoj život sa svim pojedinostima. Divota!

- A nećete li mi lagati? - zapita Julien.

- Nipošto - odgovori on. - Moj prijatelj, koji je evo ovdje i koji mi zavidi na tih dvadeset franaka, odat će me ako budem govorio neistinu.

Njegova je povijest bila užasna. Ona je svjedočila o hrabru srcu u kojemu nije bilo nikakve druge strasti doli pohlepe za novcem.

Nakon njihova odlaska Julien nije više bio isti čovjek. Sav je njegov bijes prema samome sebi iščeznuo. Grozna bol, povećana malodušnošću, kojoj je bio pao žrtvom nakon odlaska gospođe de Rênal, pretvorila se u sjetu.

- S vremenom, kad se više ne bih bio dao toliko zaslijepiti prividom - mislio je on - bio bih uvidio da su pariški saloni prepuni poštenjaka poput moga oca i spretnih lupeža poput ovih robijaša. Imaju oni pravo, ti salonski ljudi nikada jutrom ne ustaju sa strašnom mišlju: »Što ću

danas ručati?« I oni hvale svoje poštenje! A kad ih pozovu u porotu, ponosno osuđuju čovjeka koji je ukrao srebrni pribor za jelo jer je osjećao da će se onesvijestiti od gladi.

Ali kad se radi o tome da se uguraju na dvor, da izgube ili dobiju položaj ministra, tada ti moji salonski poštenjaci počinjaju zločine posve jednake onima na koje je potreba da jedu natjerala ova dva robijaša ...

Ne postoji *prirodno pravo.* Taje riječ samo prastara glupost dostojna državnog tužioca koji me neki dan napao, a kome se pradjed obogatio nekom konfiskacijom pod Lujem XIV. Pravo postoji samo ondje gdje postoji zakon koji pod prijetnjom kazne zabranjuje da se počini neko djelo. Prije zakona *prirodna* je samo snaga lava i potreba stvorenja koje je gladno, kome je zima, jednom riječju *potreba* ... Ne, ljudi koje poštujemo samo su lupeži koji su imali sreću da nisu bili zatečeni na djelu. Tužilac, kojega je društvo ovlastilo da me progoni, obogatio se jednom prljavštinom ... Ja sam počinio ubojstvo i pravedno sam kažnjen, ali ako to moje jedino djelo ne uzmemo u račun, onda je Valenod, koji me osudio, stotinu puta štetniji za društvo.«

»Eto«, doda Julien žalosno, ali bez srdžbe, »uza svu svoju škrtost moj otac više vrijedi od svih tih ljudi. Nikada me nije volio. Prevršio sam mjeru sramoteći ga svojom nečasnom smrću. Strah od nestašice novca, taj pretjerani oblik ljudske zloće koji se zove *gramzivost,* uzrok je da on u svoti od tri-četiri stotine zlatnika koje mu mogu ostaviti nalazi čudesan razlog za utjehu i spokojstvo. Jedne će nedjelje nakon ručka pokazati svoje zlato svim zavidljivcima u Verrièresu. »Koji od vas ne bi uz ovu cijenu bio presretan«, govorit će im njegov pogled, »što mu je sin giljotiniran?«

Ta je filozofija možda bila točna, ali je morala čovjeka natjerati da zaželi umrijeti. Tako je prošlo pet dugih dana. Bio je uljudan i blag prema Matildi jer je vidio da pati od najžešće ljubomore. Jedne je večeri Julien ozbiljno pomišljao na to da počini samoubojstvo. Duša mu je bila izmučena dubokom nesrećom u koju ga je bacio odlazak gospođe de Rênal. Ništa ga više nije radovalo, ni u stvarnom životu ni u mašti. Pomanjkanje kretanja stalo je narušavati njegovo zdravlje, i on je postajao nekako zanesen i slabašan kao mlad njemački student. Gubio je onu muškaračku gordost koja snažnom kletvom odbacuje neprilične misli što spopadaju dušu nesretnika.

»Volio sam istinu ... Gdje je ona? ... Svagdje licemjerstvo ili barem šarlatanstvo, pa i kod najkreposnijih i najvećih.« I na njegovim se usnama pojavi izraz gađenja ... »Ne, čovjek se ne može pouzdati u čovjeka.

Gospođa de***, kad je skupljala milodare za bijednu siročad, rekla mi je da je neki knez dao deset zlatnika; lagala je. Ali što rekoh? Napoleon na Svetoj Heleni!... Obična opsjena, ona proklamacija u korist Rimskog kralja.

Veliki bože, ako se takav čovjek - čak i onda kad ga nesreća strogo podsjeća na dužnost - srozava do šarlatanstva, što da čovjek očekuje od ostatka ljudskog roda? ...

Gdje je istina? U vjeri... Da«, doda on s gorkim smiješkom najvećeg prezira, »u ustima nekih Maslona, Frilaira, Castanèdea ... Možda u pravom kršćanstvu, gdje svećenici ne bi bili plaćeni, kao što to ni apostoli nisu bili!... Ali sveti Pavao bio je plaćen zadovoljstvom da zapovijeda, da govori, da drugi o njemu govore ...

Ah, kad bi postojala kakva prava vjera!... Kako sam glup! Vidim gotsku katedralu i šarene crkvene prozore dostojne poštovanja i moje slabašno srce zamišlja svećenika prema tim prozorima ... Moja bi ga duša razumjela, moja duša osjeća potrebu za njim ... No ja nalazim samo neko uobraženo čeljade prljave kose ... nekog viteza de Beauvoisisa, samo što nije tako ugodan kao ovaj.

Ali jedan pravi svećenik, jedan Massillon, jedan Fénélon ... Massillon je zaredio Duboisa. »Saint-Simonovi memoari« omrazili su mi Fénélona, ali on je ipak pravi svećenik ... U njemu bi nježne duše našle neko stjecište u svijetu ... Ne bismo bili osamljeni... Taj bi nam dobri svećenik govorio o bogu. Ali o kojem bogu? Ne o onom iz Biblije, o onom sitničavom,

okrutnom despotu punom žudnje za osvetom ... nego o Voltaireovu bogu, pravednom, dobrom, beskrajnom« ...

Uzbudiše ga sva sjećanja na tu Bibliju, koju je znao napamet. »Ali, čim se nađu *trojica zajedno,* kako da vjeruju u to veliko ime BOG nakon užasnih zloupotreba koje s njime čine naši svećenici?

Živjeti osamljen!... Koje li muke!...

Postajem lud i nepravedan«, pomisli Julien lupnuvši se po čelu. »Osamljen sam u ovoj tamnici, ali ja na zemlji nisam živio osamljen, imao sam moćnu ideju *dužnosti.* Dužnost koju sam sebi postavio, s pravom ili ne ... bila je kao deblo čvrsta stabla na koje sam se naslanjao za vrijeme oluje; drhtao sam, tresao sam se, ta bio sam konačno samo čovjek ... ali uvijek sam se održao.

To me vlažni zrak ove tamnice nagoni da mislim na osamljenost...

Ali zašto da još i sad, dok proklinjem licemjerstvo, budem licemjer? Ne satire mene ni smrt, ni tamnica, ni vlažan zrak, nego odsutnost gospođe de Rênal. Kad bih u Verrièresu morao živjeti cijele tjedne sakriven u podrumima njezine kuće da bih je mogao vidjeti, bih li se i onda tužio?

Utjecaj mojih suvremenika je nadvladao«, reče on glasno i s gorkim smiješkom. »Govoreći ovako sam sa sobom, na dva koraka od smrti, ja sam još i sad licemjer... O, devetnaesto stoljeće!

... Neki lovac u šumi ispali hitac iz puške, njegov plijen padne, on pojuri da ga uhvati. Čizma mu nagazi na mravinjak visok dvije stope, razori mravlji stan, raspršи nadaleko i mrave i njihova jajašca ... Ni najveći filozofi među tim mravima nikada neće moći shvatiti taj crni, golemi predmet, lovčevu čizmu, koja je najednom i nevjerojatnom brzinom prodrla u njihov stan uz užasnu prethodnu buku praćenu plamenima crvenkaste vatre.

... Tako bi i smrt, i život, i vječnost bili jednostavni pojmovi za onoga tko bi imao organe sposobne da ih pojme...

Kako bi jednodnevna mušica koja se za dugih ljetnih dana rodila u devet sati izjutra, a uginula u pet sati uvečer, mogla razumjeti riječ *noć?*

Dajte joj pet sati života više, pa će vidjeti i razumjeti što je noć.

Tako je i sa mnom. Umrijet ću s dvadeset i tri godine. Dajte mi još pet godina života da ih proživim s gospođom de Rênal!«

Stao se smijati poput Mefista. Koje li ludosti, raspravljati o tim velikim problemima!

»1. Ja sam licemjer, kao da je sada ovdje netko da me sluša;

2. Zaboravljam da živim i ljubim, a ostaje mi još tako malo da živim ... Jao! Gospođe de Rênal nema; možda joj njezin muž neće više dopustiti da se vrati u Besançon i da se i dalje sramoti.

Eto, to je ono zbog čega sam osamljen, a ne zbog nepostojanja nekog boga koji bi bio pravedan, dobar, svemoćan, nimalo zloban, nimalo željan osvete ...

Ah! Kad bi on postojao!... Ta ja bih mu pao pred noge. 'Zaslužio sam smrt', rekao bih mu, 'ali, bože veliki, bože dobri, bože milostivi, vrati mi onu koju ljubim!'«

Noć je bila već poodmakla. Nakon sat-dva mirna sna došao je Fouqué.

Julien se osjećao jak i odlučan, kao čovjek koji jasno gleda u svoju dušu.

XLV.

- Ne mogu ipak onom jadnom opatu Chas-Bernardu tako napakostiti da ga pozovem ovamo - reče on Fouquéu.

- On tri dana ne bi mogao jesti. Nego, nastoj mi pronaći nekog jansenista, Pirardova prijatelja i nepristupačna spletki.

Fouqué je s nestrpljenjem očekivao taj nalog. Julien dolično obavi sve što čovjek u provinciji duguje javnom mišljenju. Zahvaljujući opatu Frilairu, Julien je u tamnici usprkos lošem izboru ispovjednika bio pod zaštitom kongregacije; da je bio smotreniji, mogao je i pobjeći. Ali je loš tamnički zrak proizveo svoj učinak, i njegov je razum popustio. Utoliko je bio sretniji kad se vratila gospođa de Rênal.

- Ti si moja prva dužnost - reče mu ona zagrlivši ga - pobjegla sam iz Verrièresa ...

Julien nije prema njoj osjećao ni malo sitničave taštine, te joj je ispričao sve svoje slabosti, a ona je prema njemu bila dobra i umiljata.

Uvečer, tek što je izišla iz zatvora, pozvala je k svojoj tetki onog svećenika koji je bio prionuo za Juliena kao za neki plijen. Kako on i nije želio drugo doli da stekne povjerenje mladih žena otmjenog besançonskog društva, gospođa de Rênal ga je lako nagovorila da ode moliti devetnicu u opatiji Bray-le-Haut.

Nikakve riječi ne mogu opisati neizmjernost i mahnitost Julienove ljubavi.

S pomoću novca i služeći se i zloupotrebljavajući ugled svoje tetke, bogate i glasovite bogomoljke, polučila je gospođa de Rênal da ga može posjećivati dva puta na dan.

Kad je to Matilda doznala, njezina se ljubomora raspalila do ludila. Opat de Frilair joj je priznao da sav njegov ugled nije dovoljan da bi joj on mogao, svim obzirima uprkos, izraditi dopuštenje da posjećuje svoga prijatelja više nego jedanput na dan. Matilda je dala uhoditi gospođu de Rênal kako bi znala njezine najmanje pothvate. Opat de Frilair je iscrpio sva sredstva svog vrlo okretnog duha da bi joj dokazao kako Julien nije nje dostojan.

Usred svih tih muka ona ga je još više ljubila te ga je gotovo svakog dana strahovito napadala.

Julien se svim silama trudio da se prema toj jadnoj djevojci, koju je toliko kompromitirao, do kraja ponese kao pošten čovjek; no svaki bi čas prevladala neobuzdana ljubav koju je osjećao prema gospođi de Rênal. Kad slabim dokazima ne bi Matildu mogao uvjeriti o nevinosti posjeta njezine suparnice, govorio bi sam sebi: »Sad mora da je konac te drame već vrlo blizu; to je isprika za mene što se ne umijem bolje pretvarati.«

Gospođica de La Mole sazna da je poginuo markiz de Croisenois. Gospodin de Thaler, onaj bogataš, neumjesno se izrazio o Matildinu nestanku. Gospodin de Croisenois ga je zamolio da to porekne. Tada mu je gospodin de Thaler pokazao anonimna pisma koja je primio, a koja su sadržavala pojedinosti navedene s toliko vještine da je jadni markiz bio prisiljen uvidjeti istinu.

Na to se gospodin de Thaler drznuo da zbija grube šale, a gospodin de Croisenois je, izbezumljen od srdžbe i jada, zatražio tako tešku zadovoljštinu da je milijunaš radije odabrao dvoboj. Glupost je trijumfirala, i jedan čovjek koji je više nego itko zaslužio da bude ljubljen našao je smrt ne doživjevši ni dvadeset i četvrtu godinu.

Ta se smrt nekako čudno i bolećivo dojmila Julienove ispaćene duše.

- Jadni je Croisenois zaista prema vama bio pristojan i vrlo pošten - reče on Matildi. - Kad ste se onako nepromišljeno vladali u salonu vaše majke, morao me zamrziti i mogao me izazvati na dvoboj, jer mržnja koja zamijeni prezir obično je puna bijesa.

Smrt markiza de Croisenoisa izmijenila je sve Julienove misli o Matildinoj budućnosti. Nekoliko je dana utrošio na to da joj kaže kako se treba udati za gospodina de Luza.

- To je čovjek plah, nije prevelik jezuit - govorio joj je on - a sigurno će se natjecati za vašu ruku. Njegovo je častoljublje sumornije i upornije no što je bilo u onoga jadnog Croisenoisa, a kako u njegovoj obitelji nitko nema vojvodske časti, on će se bez okolišanja oženiti udovicom Juliena Sorela.

- I to udovicom koja prezire velike strasti - hladno odgovori Matilda - jer je dovoljno živjela da vidi kako joj je ljubavnik već nakon šest mjeseci pretpostavio drugu ženu, koja je uzrok svim njihovim nevoljama.

- Vi ste nepravedni. Posjete gospođe de Rênal omogućit će pariškom odvjetniku koji je preuzeo moju molbu za pomilovanje da se posluži izvanrednim izjavama. Prikazat će kako ubojicu njegova žrtva okružuje brigom i štovanjem. To bi moglo proizvesti učinak, i možda ćete me jednoga dana vidjeti kao junaka neke melodrame, itd., itd.

Ljubomora, bijesna i nemoćna da se osveti, neprekidna nesreća bez ikakve nade (jer čak i kad bi se Julien spasio, kako da opet zadobije njegovo srce?) te stid i bol zbog toga što je sada više nego ikada voljela tog nevjernog ljubavnika, sve je to bacilo gospođicu de La Mole u sumornu šutnju, iz koje je nije mogla izvući ni revna pažnja opata de Frilaira ni surova Fouquéova iskrenost.

A Julien je - izuzevši trenutke koje bi mu otela Matildina nazočnost - živio od ljubavi i nije gotovo ni mislio na budućnost. Takva strast, kad je golema i posve iskrena, ima čudno djelovanje, te je gospođa de Rênal gotovo dijelila s njim tu bezbrižnost i blagu veselost.

- Nekada - govorio joj je Julien - kada sam za naših šetnja po šumama Vergyja mogao biti tako sretan, pomamno je častoljublje odvlačilo moju dušu u carstvo mašte. Umjesto da pritisnem na srce ovu dražesnu ruku, koja je bila tako blizu mojih usana, zanosio sam se budućnošću, zamišljao sam beskrajne borbe koje ću morati izdržati da izgradim svoju divnu sudbinu ... Ne, da me niste došli posjetiti u ovom zatvoru, umro bih ne upoznavši sreću.

Dva su događaja pomutila taj mirni život. Julienov ispovjednik, premda je bio pravi jansenist, nije uspio izbjeći jednu spletku isusovaca te je, i ne sluteći, postao njihovo oruđe.

Jednog mu je dana rekao da bi morao učiniti sve što može da bude pomilovan, jer će inače počiniti strašan grijeh samoubojstva. A budući da svećenstvo ima velik utjecaj u ministarstvu pravosuđa u Parizu, moglo bi se to učiniti na lak način. Trebalo bi da se obrati, i to javno.

- Javno! - ponovi Julien. - Ah, ulovio sam vas, oče.

- Vaša dob - prihvati opet ozbiljno jansenist - privlačno lice što vam ga je Providnost dala, sam motiv vašeg zločina, koji ostaje neobjašnjiv, herojska nastojanja gospođice de La Mole da vas spasi, jednom riječju sve, čak i čudnovato prijateljstvo što vam ga iskazuje vaša žrtva, pridonijelo je tome da postanete heroj mladih žena u Besançonu. One su zbog vas sve zaboravile, čak i politiku ...

Vaše bi obraćenje odjeknulo u njihovim srcima i ostavilo u njima dubok dojam. Mogli biste silno koristiti vjeri, i zar da ja oklijevam zbog neznatnog razloga što bi u takvu slučaju jezuiti učinili to isto! Tako bi oni i u ovom naročitom slučaju, koji je izmakao njihovoj grabežljivosti, i opet mogli nauditi. To se ne smije dogoditi. Suze koje će poteći zbog vašeg obraćenja, uništit će poguban učinak deset izdanja Voltaireovih djela.

- A što će meni ostati ako budem sam sebe prezirao? - hladno odvrati Julien. - Bio sam častoljubiv, i neću da se zbog toga prekoravam; ja sam tada postupao u duhu našeg vremena. Sada živim bezbrižno. Ali sva je prilika da bih bio vrlo nesretan kad bih počinio kakav kukavičluk ...

Druga neprilika, koja je Julienu bila mnogo neugodnija, potekla je od gospođe de Rênal. Neka njezina prijateljica spletkarica bila je uspjela da tu bezazlenu i plašljivu dušu uvjeri kako joj dužnost nalaže da ode u Saint-Cloud i da se baci na koljena pred kraljem Karlom X.

Ona je već bila pristala na žrtvu da se rastane od Juliena, i nakon te tako teške odluke nije u njenim očima značila više ništa neugodnost da će se time izložiti ruglu, što bi joj se nekada činilo gore od smrti.

- Ići ću kralju i glasno ću priznati da si ti moj ljubavnik. Život jednog čovjeka, i to čovjeka kakav je Julien, treba da bude iznad svih obzira. Reći ću da si me iz ljubomore htio ubiti. Ima mnogo primjera da je u takvu slučaju čovječnost porote ili kralja spasila jadne mladiće ...

- Neću više da te vidim, naložit ću da te ne puštaju u zatvor - povikne Julien - a posve je sigurno da ću se sutradan ubiti iz očajanja, ako mi se ne zakuneš da nećeš poduzimati nikakvih koraka koji bi nas oboje izvrgli javnom ruglu. Ta misao da odeš u Pariz ne potječe od tebe. Reci mi ime smutljivke koja te na nju navela ...

Budimo sretni još ovo malo dana tog kratkog života! Pritajimo se; moj je zločin isuviše očit. Gospođica de La Mole ima u Parizu velik ugled, vjeruj da će ona učiniti sve što je u ljudskoj moći. Ovdje u provinciji svi su bogati i ugledni ljudi protiv mene. Tvoj bi pothvat još više ogorčio te bogate i nadasve uzdržljive ljude za koje je život tako laka stvar ... Ne dajmo da nam se smiju Masloni, Valenodi i tisuću boljih ljudi no što su oni!

Loš je zrak u tamnici postao Julienu nepodnošljiv. Srećom je onoga dana, kad su mu javili da mora umrijeti, najljepše sunce obasjavalo prirodu, pa je Julien bio hrabro raspoložen. Hodati po svježem zraku, to je za njega bio divan doživljaj, kao što je to šetnja kopnom za pomorca koji je dugo plovio morem. »Hajde, sve će biti dobro«, govorio je on sam sebi, »osjećam da sam hrabar.«

Nikada ta glava nije bila tako poetična kao u času kad je morala pasti. Slatki trenuci koje je nekada doživio u šumama Vergyja dolazili su mu na pamet u velikom broju i s najvećom snagom.

Sve se zbilo jednostavno, dostojno i, s njegove strane, bez ikakva prenemaganja.

Dva dana prije bio je rekao Fouquéu: - Ne mogu jamčiti da neću biti uzbuđen; u ovoj tamnici, tako ružnoj, tako vlažnoj, proživljavam časove groznice u kojima sam sebe ne prepoznajem, ali straha ne osjećam, nitko me neće vidjeti da blijedim.

Unaprijed je sve tako uredio da Fouqué u zoru posljednjeg dana odvede Matildu i gospođu de Rênal. - Povedi ih u istim kolima - rekao mu je. - Pobrini se da poštanski konji neprekidno jure kasom. One će jedna drugoj pasti u naručaj, ili će uzajamno očitovati smrtnu mržnju. U oba će slučaja jadnice malo zaboraviti na svoju užasnu bol.

Julien je od gospođe de Rênal zahtijevao da mu se zakune da će živjeti i brinuti se za Matildina sina.

- Tko zna, možda još i nakon smrti nešto osjećamo - rekao je on jednoga dana Fouquéu. - Vrlo bih volio počivati - jer počivati je prava riječ - u onoj maloj spilji velike planine iznad Verrièresa. Pričao sam ti kako sam se više puta noću sklanjao u tu spilju i gledao u daljini najbogatije predjele Francuske dok mi je u srcu plamtjelo častoljublje. Tada je to bila moja strast... Ukratko, ta mi je spilja draga, i ne može se poreći da je smještena tako da bi mi na njoj pozavidjela duša svakog filozofa ... A kako ti dobri članovi kongregacije u Besançonu iz svega izbijaju novac, prodat će ti, budeš li spretan, moje smrtne ostatke ...

Fouquéu je taj žalosni posao uspio. Kad je zatim te noći sam u svojoj sobi bdio pokraj prijateljeva tijela, ugleda na svoje veliko čudo Matildu gdje ulazi. Nekoliko sati prije bio ju je ostavio deset milja daleko od Besançona. Njezine oči i pogled bili su izbezumljeni.

- Hoću da ga vidim - reče ona.

Fouqué nije imao hrabrosti ni da govori ni da ustane. Prstom joj je pokazao velik, modar ogrtač na podu; ondje je ležalo umotano ono što je preostalo od Juliena.

Bacila se na koljena. Bez sumnje joj je uspomena na Bonaficea de La Molea i na Margaretu Navarsku dala nadljudsku snagu. Njezine su drhtave ruke otkrile ogrtač. Fouqué je odvratio pogled.

Čuo je kako se Matilda užurbala po sobi. Zapalila je nekoliko svijeća. Kad je Fouqué smogao snage da je pogleda, bila je već smjestila na mramorni stolić pred sebe Julienovu glavu i ljubila je u čelo ...

Matilda je svoga ljubavnika otpratila do groba koji je sam odabrao. Velik je broj svećenika pratio lijes, i nitko nije znao da ona sama u zastrtim kolima nosi na svojim koljenima glavu čovjeka kojega je toliko ljubila.

Kad su tako usred noći stigli do jednog od najviših vrhova u visokim planinama Jure i ušli u tu malu spilju, veličanstveno rasvijetljenu bezbrojnim svijećama, dvadeset je svećenika odslužilo misu za pokojnika. Svi stanovnici malih brdskih sela kroz koja je povorka prošla priključili su joj se privučeni tom neobičnom i čudnovatom svečanošću.

Matilda se među njima pojavila u dugoj žalobnoj haljini i nakon mise dala da im se razdijeli nekoliko tisuća komada po pet franaka.

Ostavši sama s Fouquém, vlastitim je rukama sahranila glavu svoga ljubavnika. Fouqué umalo nije poludio od bola.

Matildinom brigom ta je divlja spilja bila ukrašena mramorom isklesanim uz velik trošak u Italiji.

Gospođa de Rênal je održala svoje obećanje. Ni na koji način nije sebi pokušala oduzeti život, ali je tri dana nakon Julienove smrti i sama umrla grleći svoju djecu.

Pogovor

CRVENO I CRNO
ILI
IZMEĐU LJUBAVI I MRŽNJE, SATIRE I POEZIJE

Roman *Crveno i crno (Le Rouge et le Noir,* 1831) Stendhal (pravim imenom Henri Beyle, 1783-1842) je želio dati sliku francuskog društva iz razdoblja oko 1830. godine, ali je ujedno stvorio i na izvjestan način najmoderniji francuski roman svoga stoljeća. Događaj prema kojemu je građena fabulama okosnica romana poznat je u povijesti književnosti kao »afera Berthet«. Bio je to banalni zločin koji je za kratko vrijeme uzdrmao ustajali život jednog gradića iz okolice Grenoblea i o kojemu je Stendhal saznao iz novina. Godine 1826. ubio je neku mladu ženu u crkvi njezin bivši ljubavnik, kućni učitelj Antoine Berthet. Ako usporedimo sudske izvještaje iz onog doba s fabulom romana, ustanovit ćemo upravo začuđujuću usporednost - sve su činjenice gotovo istovjetne. Bitna je međutim razlika u karakterima i motivacijama protagonista kao i u čitavom kontekstu zločina. Zanimljivo je kako je Stendhal prema beznačajnom uzom stvorio složen i izuzetan lik Juliena Sorela, i utjelovio u njemu raspoloženje cijele jedne generacije kao i modernog osjećaja bunta i neprihvaćanja vlastite sudbine.

Fabularnu okosnicu romana čini put siromašna mladog pučanina u visoko društvo. Provincija (izmišljeni gradić Verrières) i Pariz su početna i završna etapa njegovog kratkovjekog sentimentalnog i društvenog odgoja, a obje se nalaze u znaku jedne žene. Julien Sorel »osvaja« prvo ženu svog poslodavca, neiskusnu gospođu de Rênal. Klasna mržnja i potreba za samopotvrđivanjem koje ga rukovode u početku pretvaraju se u ljubav. Julien mora napustiti Verrières da bi nakon boravka u sjemeništu u Besançonu postigao u Parizu sjajnu društvenu karijeru i zamalo postao zet markiza de la Molea kojega se kćerka u njega smrtno zaljubila. Unatoč ovakvoj fabuli ne bi bilo ispravno smatrati *Crveno i crno* ljubavnim romanom - on je, poput većine Stendhalovih djela također politički roman. Njegov je autor liberal, republikanac, koji strogo sudi Francuskoj iz vremena Bourbona.

O simboličkom značenju samoga naslova romana mnogo se raspravljalo i danas je uglavnom prihvaćeno mišljenje da on izražava antitezu između republikanstva i vojne karijere (što je predstavlja crvena odora) o kojoj sanja mladi jakobinac i obožavalac Napoleona, te svećeničkog poziva (crna sutana) kojeg ne voli, ali kojeg je prisiljen hiniti ako želi »uspjeti« i promijeniti klasu. Naslov bez sumnje simboličan koji uz to može značiti i boje hazardne igre, ljubavi i smrti. Angažiranost autora odražava se kroz sarkastični ton koji je u djelu često prisutan u grozničavom buntu glavnog junaka. Imajući cijeli život pred očima jakobinske ideale i napoleonovsku viziju slobode, Stendhal je kao pobornik patriotskog i političkog liberalizma imao nesreću da najbolje godine života provede u vrijeme Restauracije, u reakcionarnom društvu koje je mrzio i prezirao. Lik Juliena bio bi nam gotovo nerazumljiv kad ne bismo imali na umu stanje u Francuskoj u ono vrijeme.

Dok je zanemarivanje političkog značenja kod Stendhala bio uobičajen pristup građanske kritike, u novije vrijeme brojni kritičari ističu naprednost ovog pisca, njegovu kritiku društvenih povlastica uopće, a posebno u Francuskoj u doba Restauracije. Za razumijevanje društvene stvarnosti potrebno je poznavati - bar u glavnim crtama - odnos vlasti i stranaka u ono vrijeme. Kralj Louis XVIII. pokušao je ostvariti nacionalno jedinstvo pomoću pomirljive politike koja je međutim u svim slojevima stvarala nezadovoljnike. Rojalisti ili »ultraši« tražili su povratak *Ancien Regimeu,* predrevolucionarnoj monarhiji. Njihovi protivnici bonapartisti ili

republikanci osnovali su nakon 1817. liberalnu stranku. Te se dvije struje bore za prevlast i liberali neko vrijeme postižu stanovite ustupke; kasnije međutim, dolaskom na vlast Karla X. 1824. godine, jača utjecaj ultraša koji je naročito snažan oko 1829. za vrijeme vladavine ministra Polignaca. Vjersko udruženje »Vitezovi vjere« pod kontrolom jezuita podržava politiku rojalista i raspolaže mrežom tajnih povjerenika za političke intrige; to udruženje liberali nazivaju »kongregacijom« i njegova se uloga često spominje u ovom romanu kao i kod Balzaca. Stendhal kritizira stanje u Francuskoj pod raznim pseudonimima i u engleskoj štampi, gdje kaže da jezuiti drže ministre u šahu, da oni i dvadeset pet tisuća odanih im svećenika mogu počiniti bilo kakav zločin osim ubojstva a da ne budu proganjani. Zemljom vlada stranka rojalista, jezuiti su njihova izvršna snaga, a cilj im je da održe ono što je Bijeli teror nakon Revolucije nametnuo.

Kako se takva politička stvarnost odražava u romanu? Julien Sorel tipičan je primjer mladeži koja je odrasla za vrijeme Napoleonovih ratova, u uvjerenju da su sva vrata otvorena za onoga tko posjeduje srčanosti, te da u svakom vojniku »bije srce generala«. Njeno razočaranje je lako zamisliti kad se saznalo za poraz, stranu okupaciju, povratak Bourbona. U sumnjičavom i »gerontokratskom« društvu Restauracije gdje se svi plaše svoje sjene, omladinu iz nižih društvenih slojeva smatra se društvenim neprijateljem zbog njenih naprednih ideja. U okolini gospođe de Rênal govori se *»da su povratak Robespierrea omogućili prvenstveno suviše školovani mladi ljudi iz puka«,* a markiz de la Mole kaže da treba *»uništiti novinare, birače, jednom riječju javno mijenje, zatim omladinu i sve koji joj se dive«.* Nema više šanse brzog uspjeha za mlade provincijalce koji idu u Pariz da naprave karijeru. Također i Balzacovi junaci Rubempré i Rastignac upoznat će neimaštinu, naići na zatvorena vrata i zagušljivu atmosferu u društvu koje se plaši novih ideja, koje priznaje samo vrijednost plemićkih titula, a još više novca. Jedina mogućnost uspona i klasnog transfera koje se frustriranoj omladini nudi je crkvena karijera. Umjesto mirisa baruta i crvene odore herojstva - crna sutana i doživotno licemjerstvo.

Čitalac zajedno s Julienom Sorelom otkriva društvene mehanizme uspinjući se s njim stepenicama uspjeha: na njegovim zabludama on otkriva iza sjajnih društvenih fasada mračnu stvarnost svu u znaku korupcije, špijunaže i perfidnosti. Roman prati u stopu mlade ličnosti od početne naivnosti i strahopoštovanja siromašna mladića kojemu sve imponira do razočaranja i lucidnosti čovjeka koji je prozreo i prezreo vladajuće društvo, izbjegao njegove zamke i uspio mu se nametnuti. Mladić zna da se neprijateljskom društvu mora suprotstaviti njegovim vlastitim oružjem - odatle izvire licemjerje Juliena poteklog iz naroda, ateiste i jakobinca koji postaje svećenikom i stupa u službu aristokrata - ultraša. Međutim na vrhuncu uspjeha ovaj rasni igrač skida masku i polaže oružje da bi u prividnoj predaji dokučio vlastitu istinu i odbio da dalje sudjeluje u igri gdje neprijatelj diktira pravila. Na kraju romana Julien odbacuje uspjeh koji je postigao po cijenu gubitka svoga ja, te svjestan tipičnosti svoga položaja za vrijeme procesa na sudu povezuje svoj životni put s naprednim mladićima iste generacije propalim u sukobu s »buržoaskom aristokracijom« i reakcionarnim snagama na vlasti.

Razne slojeve društva iz 1830-tih godina otkrivamo isključivo kroz svijest Juliena Sorela. Kroz tri etape njegova uspona - Verrières, Besançon i Pariz - upoznajemo društvene snage koje se sukobljavaju. To su: plemstvo, svećenstvo, industrijska buržoazija i sitnoburžujska omladina. Radnička klasa kao takova ne pojavljuje se nigdje u romanu kao što se nigdje ne naslućuje ni mogućnost revolucije (iako će roman izići iz štampe ubrzo nakon Srpanjske revolucije, o njoj se nigdje ne govori). Bunt ostaje pojedinačan, na razini rezignacije (Julien), bijega u samoću (Fouqué), umjetnost i nomadski život (Geronimo), individualni anarhistički gest (grof Altamira). Između dvije krajnosti - građanskog arivizma i nihilizma kao da nema mjesta revolucionarnoj perspektivi.

Verrières je primjer moralne klime u provinciji gdje profit predstavlja glavni interes ljudi, gdje se plemstvo sukobljuje s industrijskom buržoazijom, a jezuiti drže u tajnosti konce u

svojim rukama. To je gradić sa simbolički okresanim drvoredom u kojem vlada tiranija javnog mijenja a politika se svodi na lokalne intrige. Atmosfera je zagušljiva: anonimna pisma, špijuniranje, ogovaranja posluge, nečasna borba za namještenja, zloguki utjecaj ispovjednika (pismo gospođe de Rênal markizu de la Moleu). Slobodoumni duhovi moraju bježati *»iz tog pakla licemjerstva*«: jansenisti kao Chélan i Pirard, Falcoz koji je htio dati novac sirotinji mimo crkvenih udruženja... Kongregacija zna načina da ovlada neposlušnima. Gradonačelnikom postaje lopov Valenod jer je poslušniji i šire ruke od gospodina de Rênala koji ironijom sudbine i ne htijući postaje kandidatom liberala, čime pisac izvrgava ruglu političke borbe. Na kraju romana Kongregacija će posvuda namjestiti svoje ljude: vikara Maslona, Frilaira koji će postati biskup, opata Castanèdea i Valenoda koji će postati prefektom.

Nakon što smo uočili diktaturu crkve u provinciji, upoznajemo sa Julienom sjemenište u Besançonu, jedno od središta gdje se školuju budući svećenici. No umjesto vjeri i moralu tu se uči laži, dodvoravanju i licemjerju. Sve je formalizam i gluma - tu postoji čak i način da se *»pobožno jede meko kuhano jaje«,* komentira jetko Julien hinjenu svetost svojih drugova. »Teško pametnome« mogao je pomisliti, kad je vidio da znanje i nadarenost donose samo loše ocjene i mržnju. Život u sjemeništu je komedija, ceremonija bez sadržine, na koju će, na drugoj razini, on opet naići i u Parizu. Glavni grad je koloplet protekcionaštva, korupcije, intriga i trke za položajima i odlikovanjima. Sve je na kupnju i na prodaju - od mjesta prodavača lutrije, do biskupije i života: Frilair će postati biskup ako spasi Juliena; Valenod će ga ipak osuditi iako već ima u džepu dekret kojim mu je obećana prefektura ako ga spasi i tako dalje. Mladi plemići su marionete, salonska konverzacija na razini vodvilja, a rojalisti-ultraši likovi iz farse što se boje sitnoburžujske mladeži i da preduhitre novu revoluciju traže pomoć od stranih sila *(»tajna nota«).* To je, kako kaže Balzac, slika starog društva na umoru koje je unatoč svom blještavilu i komediji što je igra, svjesno da mu se bliži kraj.

Raskorak između Julienove društvene i intimne ličnosti, njegovo »*licemjerstvo*« proizlaze iz temeljnog osjećaja neprilagođenosti kojemu ne razumije pravog uzroka. On se smatra pobunjenim plebejcem punim klasne mržnje i kad govori o sebi naziva se *»seljakom«, »sinom tesara«, »pučaninom«.* Činjenica je da on nema jasne klasne svijesti i da mu godi pomisao da je možda ipak nezakoniti sin kakva vlastelina. Međutim Julien se ni u rodnoj sredini nije osjećao autentično, *»mrzio je oca i braću«, »nedjeljom bi u igrama na trgu bivao uvijek poražen«.* On se simbolički pojavljuje prvi put u romanu s knjigom u ruci krijući se od oca u krošnjama stabla. U toku cijelog romana čitanje igra presudnu važnost u formiranju Julienove društvene i privatne ličnosti. Zahvaljujući poznavanju Biblije stječe prve uspjehe i prvo namještenje, poznavanje knjiga crkvenih otaca priskrbljuje mu naklonost strogog opata Pirarda prilikom dolaska u sjemenište, knjižnica markiza de la Mole igra veliku ulogu u Julienovu životu. Njegove omiljene knjige više su od pukih lektira: to su lični mitovi i određuju polove njegove ličnosti. Napoleonovi memoari utjelovljuju njegov ideal energije, Rousseauove *Ispovijesti* njegovu romantičku sliku o strasti. Julien Sorel je sitnoburžujski intelektualac i kao takav jednako neadaptiran u svojoj obitelji, u krugu skorojevića, nepametnih sjemeništaraca i ograničene aristokracije. Julienova svijest o sebi počiva tako na početnoj zabludi. On nije pobunjeni proleter nego siromašni izuzetno nadareni intelektualac - *outsider,* kao takav deklasiran u mladom kapitalističkom društvu.

U njemu se sukobljuje romantični rusoovski »ja« s pragmatičnim napoleonovskim »ja«. Na kraju, kad spozna ništavnost vlastite ambicije i prestane se ravnati po svom zadanom modelu, izlazi na površinu njegova prava ličnost, u istinskoj ljubavi prema gospođi de Rênal i sreći do koje mu je put otvorila blizina smrti. A kad prije toga Julien u crkvi puca na ženu koju je volio i koja je uništila njegovu karijeru, on to ne čini iz potrebe za osvetom, iako osjeća da je njena optužba samo prividno istinita, nego zato da sebi i drugima potvrdi snagu svoje volje i da elegantno završi okladu sa životom. Posljednji dio romana može se različito tumačiti. Ne treba vjerovati da Julienovo držanje za vrijeme suđenja i očekivanja smaknuća odgovara *svjesnoj*

potrebi za samouništenjem. Naprotiv, on s olakšanjem primjećuje naklonost porote i publike. Međutim slavodobitan pogled njegovog starog neprijatelja Valenoda doziva mu u svijest njegov položaj - to je čas kad se on obraća porotnicima. Maska pada i Julien prvi put u svom obraćanju neprijateljima ne glumi:

Gospodo, ja nemam čast da pripadam vašoj klasi...

Nakon svog govora Julien predobro zna da se nema više čemu nadati. No on je ipak dobio svoju posljednju bitku - poštovanje klase kojoj je u lice rekao *»sve što mu je bilo na srcu«.* Julien je poput Camusovog Mersaulta *stranac* među ljudima od kojih je *drugačiji,* a svijest o tome čini ga modernim junakom. Njegov samoubilački gest na kraju romana nije samo herojski čin kakvim ga on sam smatra, nego podsvjesna potreba za odustajanjem od besmislene borbe. Junak se odvraća od aktivnog života za volju kontemplaciji; gospođa de Rênal je slika majke, a zato možda simbol života prije rođenja kojemu se želi vratiti.

Dva najpoznatija Stendhalova romana *Crveno i crno* i *Parmski kartuzijanski samostan* građeni su na istoj osnovnoj situaciji koja odgovara dubokoj nesvjesnoj piščevoj viziji: to su neprijateljski odnos prema ocu, dvoznačno ljubavno iskustvo i simbolička tema zatvora kao mjesta spoznaje i poistovjećivanja sa samim sobom. U oba romana dva različita ženska lika dominiraju osjećajima glavnih junaka. Jedna je žena redovito »blistava amazonka«, ponosna i posesivna, ljubavnica koja zahtijeva (gospođica de la Mole, Sanseverina), druga je od početka nesebična i blaga, spremna na odricanje i samozataju, u smrti tek dokučiv ideal (gospođa de Rênal, Clélia). Glavni muški junaci imaju također sličnosti. Međutim dok Fabrice del Dongo živi u sukobu sa sebi ravnima, Sorelovo je licemjerstvo prastaro oružje potlačenih i jedini neiskorjenjivi oblik bunta. Jedan i drugi žele se pokazati »čovjekom koji prerasta svoju sudbinu time što joj se sav žrtvuje«. »Čovjek živi zat6 da bi linija njegova života bila jasna, čista i odlučna«, bez obzira žrtvovao se on ideji, ljubavi ili himeri. Time Stendhal već najavljuje modernu osjećajnost, »laičku krijepost novog doba u kojem je intelekt nadomjestio vjeru, a kompromis avanturu« (M. Bardèche).

***

Sa stanovišta književnog stvaralaštva, Stendhal pronalazi sa *Crvenim i crnim* napokon formulu koja mu odgovara. Na fabularnoj podlozi crpljenoj iz stvarnosti on piše bez čvrstog plana, vodeći junaka iz epizode u epizodu u linearnom pripovijedanju koje nalikuje pustolovnom romanu. Jedinstvo romana postignuto je time što čitalac sve doživljava kroz središnju svijest glavnog lika. Taj takozvani »subjektivni realizam« i ograničena vizija stvarnosti nalaze protutežu u stalnoj prisutnosti pripovjedača koji često govori u svoje ime i poistovjećuje se sa samim piscem. Stil je jednostavan, prirodan, prividno štur, slobodan i precizan, a ton se mijenja od poetičnog do sarkastičnog kojim se izražava kritički odnos prema stvarnosti.

Čini se da je Stendhalovo opredjeljenje suprotno Balzacovom: dok je Balzac, polazeći od opisa stvarnosti izgradio svojevrsnu tipologiju likova, Stendhal od bavljenja psihološkim konstantama teži društvenoj problematici. Realističke crte njegova pripovijedanja očituju se stoga u ocrtavanju konkretne političke situacije i u traženju detalja iz stvarnosti koji su bogati značenjem, te još više daju naslutiti nego što iskazuju. On smatra da je roman nalik *»ogledalu što se pomiče drumovima«,* što znači da treba biti dinamički i gotovo bismo mogli reći kinematografski odraz stvarnosti. Događaji u romanu pretežno su viđeni kroz svijest glavnog junaka, a ovakav pristup stvarnosti jedna je od važnih osobina modernog romana. Međutim Stendhalova se umjetnost sastoji u tome da čitalac može istovremeno pratiti

objektivno pripovijedanje avantura glavnog junaka i njegovo subjektivno doživljavanje tih istih zbivanja.

Zasluga ovog pisca je da je među prvima otkrio da upravo nečije »ja« - to jest svijest glavnog lika ili likova - uvjetuje granice i postupke pripovijedanja u romanu. Za razliku od sveprisutnog balzakovskog pripovjedača, on je uveo takozvano ograničenje vidnog polja u pripovijedanju što je bila novost i proboj puta za razvoj modernog romana. Zbog tog ograničenja perspektive pripovijedanja Stendhalov realizam nazivaju subjektivnim i on je njime utjecao na mnoge pisce, među prvima na Tolstoja. Njegova se modernost sastoji također u tome što on ne prikazuje krizu u životu glavnog junaka, nego samo njegovo trajanje - sve se zapliće i raspliće samo od sebe u trajnoj sadašnjosti koja kao da se stvara pred našim očima.

Za razliku od tradicionalnog romana koji smještava likove u unaprijed određenu viziju svijeta a koja pripada samome piscu, u središtu romana Stendhala i Dostojevskog, Malrauxa i Camusa nalazi se biće koje nervozno gradi vlastiti doživljaj svijeta. Iako pisac *Crvenog i crnog* ne mijenja osnovnu tehniku pripovijedanja u romanu i ne traži svjesno nove efekte mi ga i danas doživljavamo kao modernog i privlačnog pisca zahvaljujući upravo tome i, kako reče Paul Valery, onom posebnom, teško odredivom i višeznačnom »tonu« njegovih romana u kojemu i leži njihov čar.

Ingrid Šafranek

Frédéric de Stendhal
CRVENO I CRNO

Izdaje
Sveučilišna naklada
LIBER
Zagreb, Savska cesta 16

Za izdavača
Slavko Goldstein

Lektor
Dubravka Oraić

Korektor
Vlatka Fabijančić

Naklada: 7.000 primjeraka
Br. MK 125
Tisak završen u rujnu 1977.

Tisak: »Riječka tiskara« - Rijeka